

ТРИ ГЕНОЦИДА НАД СРБИЈА

Душан Лукач

Душан Лукач рођен је у Ивањској 1926. године. Учитељску школу завршио у Бања Луци 1948. године и једно време радио као учитељ. Дипломира на Филозофском факултету у Сарајеву 1955. године, а докторирао је 1965. године у Београду са темом "УСТАНАК У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ 1941". Након одбране рада, прешао је у Београд, прво у Институт за савремену историју, а затим у Балканолошки институт САНУ.

Књига "ТРИ ГЕНОЦИДА НАД СРБИМА У XX ВЕКУ", сублимат је рукописа: "КОБ СРБА", у три рукописна тома који имају око 2800 страница ауторског текста на коме је аутор радио више од двадесет година под радним насловом: "Срби у етнодемографским токовима и самоодбрани свога опстајања и националног обједињавања у XIX и XX веку".

Душан Лукач

ТРИ ГЕНОЦИДА НАД СРБИМА
У XX ВЕКУ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUT FOR BALKAN STUDIES

SPECIAL EDITIONS Nº 73

DUŠAN LUKAČ

THREE GENOCIDES OVER THE SERBS IN THE 20TH CENTURY

Editor in Chief

NIKOLA TASIĆ

Director, Institut for Balkan Studies

Corresponding member, Serbian Academy of Sciences and Arts

Edited by

ZDRAVKO ANTONIĆ

Critic

DRAGOSLAV ANTONIJEVIĆ

VESELIN ĐURETIĆ

BELGRADE, 1998

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 73

ДУШАН ЛУКАЧ

ТРИ ГЕНОЦИДА НАД СРБИМА У XX ВЕКУ

Одговорни уредник
НИКОЛА ТАСИЋ

Уредник
ЗДРАВКО АНТОНИЋ

Рецензенти
ДРАГОСЛАВ АНТОНИЈЕВИЋ
ВЕСЕЛИН ЂУРЕТИЋ

БЕОГРАД 1998

CIP – Католигизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
ISBN 86-7179-028-2

341.485 (=861)„19”

ЛУКАЧ, Душан

Три геноцида над Србима у XX веку
/ Душан Лукач : одговорни уредник Никола Тасић :
уредник Здравко Антонић. – Београд : Балканолошки
институт САНУ. 1998 (Ниш : Пеликан принт). -
328 стр. : 24 ст. – (Посебна издања /
Српска академија наука и уметности,
Балканолошки институт : књ. 73)

На спор. насл. стр : Three Genocides over
the Serbs in the 20th century. –

Тираж 500. – Белешке уз текст.

– Стр. 7–13: Предговор / Здравко Антонић. –
Summary

343.337.5 (=861)“19”

а) Срби – Геноцид – 20в

ИД=67171596

КЊИГА ЈЕ ШТАМПАНА УЗ ФИНАНСИЈСКУ ПОМОЋ
МИНИСТАРСТВА ЗА НАУКУ И ТЕХНОЛОГИЈУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ХРОМОС ДД, Београд

РУЖИЦА И ЗОРАН ТОДОРОВИЋ, Ниш

ТАЊА И ДРАГАН ГОЈКОВИЋ, Чачак

СНЕЖАНА И МОМА НИКОЛИЋ, Ниш

СНЕЖАНА И БРАТИСЛАВ ИЛИЋ, Ниш

ЗОРИЦА И МИЛАН КНЕЖИЋ, Краљево

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
УВОД	15
1. Демократска Србија Петра I Карађорђевића	15
2. Балкан – један од главних праваца експанзије германских империја	16
3. Анексиона криза	19
4. Српско-хрватска коалиција	22
5. Последице анексионе кризе	23
6. Национално буђење македонских Словена	25
7. Пооштравање борбе око Македоније почетком 20. века	28
8. Изгледи и могући ослонци Србије у припремном рату против Турске и очекиваном рату против Аустроугарске	32
9. Спољнополитички подстицаји сарадње Србије са четири балканске краљевине, донети те сарадње у Првом балканском рату	37
10. Трасирање другог дела балканског ослободилачког рата; међусобни покољ и раскол између два блиска јужнословенска народа, Бугара и Срба	43

Глава прва

СТРАДАЊЕ СРБА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1914–1918.	51
1. Ратни поход Хабсбуршке монархије и распламсавање Првог светског рата у циљу коначног уништења Србије	51
2. Одбрана Србије и прве велике победе над окупатором	53
3. Појачани терор окупатора на територијама Аустроугарске и страдање тамошњих Срба	55
4. Дипломатски напори Србије ради олакшања њеног положаја и положаја Јужних Словена у целини	59
5. Уобличавање и презентација у светској јавности ратних циљева Србије. Нишка декларација и други програми	63
6. Продор надмоћних германских армија у Србију и повлачење српске војске и страдање српског народа	69
7. Албанска епопеја српске војске и српског народа	75
8. Пооштравање насиља и геноцида у окупираној Србији и над Србима у Аустроугарској	79
9. Албанска голгота и поновно васкрсавање Србије. Трагање за југословенским путевима безизлаза. Тријумфални излазак Срба на Солунски фронт	87
10. Југословенски одбор као други ешалон борбе за решавање јужнословенског питања на тлу издишуће Хабсбуршке монархије	88
11. Рађање трећег ешалона или табора и његово убацивање у напоре решавања јужнословенског питања у духу стремљења Хабсбуршке монархије	98
12. Напори југословенског одбора у циљу ометања водеће улоге владе Србије, као и Југословенског клуба у Царевинском већу у њиховим настојањима да наметну своје опције уједињења и стварања прве заједничке државе СХС	103

13. Убрзани рад трију актера у напорима коначног разрешавања југословенског питања половином 1918.	107
14. Формирање Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба	112
15. Усмеравање тежишта рада на уједињењу на народна већа широм јужнословенских покрајина бивше Аустроугарске	114
16. Још једна компромисна, овога пута Женевка, декларација. Одбацили су је и угушили вијећници за чију се власт залагала	119
17. Основне слабости постамента на којем се утемељавала прва заједничка држава Срба, Хрвата и Словенаца и последица тих слабости	127

Глава друга

ГЕНОЦИД НАД СРБИМА 1941–1945	137
1. Главни предуслови и подстицаји злочина усташа над Србима у Другом светском рату	137
2. Егзодус Срба са вековних огњишта и католичјење православних	141
3. Први масовни покољи Срба на просторима усташке НДХ	156
4. Дивљање истребљивачког таласа над Србима у пресудној фази рата (крај јуна 1941 – крај 1942)	162
5. Тешкоће идентификовања носиоца злочина геноцида и њиховог адекватног кажњавања	177
6. Манипулације око броја геноцидно убијених Срба у току Другог светског рата	197
7. О неким ретким особеностима сатанских усташких злочина над Србима	210

Глава трећа

СТРАДАЊЕ СРБА У ГРАЂАНСКОМ РАТУ 1991–1995	221
1.. О новом трећем таласу геноцида над Србима 1991–1995	221
2. Интензивирање дискриминације Срба крајем осамдесетих и почетком деведесетих година ради одузимања права на самоопредељење Србима изван бившег Београдског пашалука и њиховог коначног уништавања	223
3. Медијска србофобска кампања унутрашње и опште коалиције исламског фундаментализма и западнохришћанског клерикализма ради тоталне изолације и сатанизације Срба	227
4. Насиље над Србима ради њиховог коначног биолошког истребљења у рату 1991–1995. Духовни геноцид: санкције Савета безбедности УН	241
5. Протеривање Срба и њихов нови егзодус до половине 1995.	
6. Претње новим Јасеновцем и Јадовницама и хиљадама нових безданих гробишта	247
7. Нови покушаји биолошког уништавања Срба – удари по српској оружаног сили	255
8. Убијање цивилног дела српског становништва на ратом захваћеним просторима бивше Југославије	262
ПОУКЕ И ПОРУКЕ	313
SUMMARY	321

Душан Лукач је занимљива појава у савременој српској историографији. Рођен је у Босанској крајини (Ивањска) 1926. године. Основно образовање стекао је у родном месту још пре окупације Југославије 1941. године и укључивања Босне и Херцеговине у Павелићеву Независну Државу Хрватску. У рату 1941–1945. године, углавном од усташа, изгубио је 17 чланова уже и шире породице. И сам је, као дечак, случајно остао жив и много пропатио по шумама и разним избегличким логорима у земљи и иностранству.

По ослобођењу земље вратио се у Бањалуку у којој је 1948. године завршио учитељску школу. Једно време је радио као учитељ, архивист и друштвено-политички радник у Лакташима и Бањалуци, али га је жеља за даљим учењем и знањем, одвела прво у Сарајево а затим у Београд. Диплому Филозофског факултета стекао је 1955. у Сарајеву, а докторирао је 1965. године у Београду са темом – *Устџанак у Босанској крајини 1941*. Након одбране рада, прешао је у Београд, прво у Институт за историју радничког покрета (сада Институт за савремену историју), а затим и Балканолошки институт САНУ. У међувремену је боравио на специјализацији у Москви, Берлину и Лондону.

Др Душан Лукач припада оном кругу српских историчара чији истраживачки опус покрива читав нововековни период српске, југословенске и у доброј мери балканске историје. Највише се бавио социјално-револуционарним и политичким процесима историје 20. века, почевши од Првог светског рата и Октобарске револуције у Русији па све до краја Другог светског рата. Аутор је више књига и неколико стотина разних чланака, прилога, осврта и приказа. Међу важнијим Лукачевим радовима су следећи: *Устџанак у Босанској крајини 1941.*; *Бањалука и околина у рајћу и револуцији 1941–1945*; *Раднички покрет у Југославији и национално шиптање еволуција славова 1918–1941*; *Српска Јасеница и околина у НОР 1941–1945*; *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе I том 1933–1936, II том 1937–1941 и III том 1941–1945*; *Лијевце и лијевчанско појшкозарје у рајћу 1941–1945*.

Не улазећи у анализу свих Лукачевих књига, задржаћемо пажњу само на две од њих: *Устџанак у Босанској крајини 1941.* и *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе, том I–III*.

У раду *Устџанак у Босанској крајини 1941. године*, Београд, 1966, 522 стр. веома аргументовано и зналачки се разабиру, реконструирају и освјетљавају најдраматичнији тренуци из историје народа Босанске крајине у

назначеном периоду. Примјетан је уложени напор аутора да се до краја унесе у материју о којој пише и да свугдје примијени реалистичку ретроспекцију. Наклоност ка истраживању дала је своје добре резултате чак и о оним партијама за које је познато да се до сада нису могле писати на основу преостале архивске грађе. Лукачу је успјело да веома убједљиво говори и о припремама за устанак, иако је баш то период у коме постоје веома штурни подаци. Исто тако, очигледно је настојање аутора да остане што објективнији према свим масама народа (Хрватима, Србима и муслиманима).

Али, премда је настојао да о свему томе пише из луке мира, ипак су га документација и један део литературе са којом је полемисао, понекад вукли и на попрште историјских догађаја. Тако је, говорећи о револуционарном радничком покрету пред Други свјетски рат, донекле занемарио да говори и о другим снагама – политичким партијама и њиховим присталицама – које су, осим КПЈ и те како утицале на ток друштвених кретања. У раду се опширно пише о обрачуну са четницима када је већ до тога дошло, али читалац није претходно на то припремљен: њему нису у потпуности презентирани раније концепције четништва као покрета уопште, а посебно босанског четништва. Мислимо да би рад који има за предмет проучавање устанка, а то значи организацију у којој се оружаним путем као крајњим средством бори један народ за свој економски, политички па и биолошки опстанак, морао имати више анализе борбе између човјека као јединке, масе у коју тај човјек свјесно или несвјесно улази и организације која ту масу обликује. Недостаје и оцјена пасивне резистенције оних маса које нису активно прихватиле народноослободилачку борбу, а недостаје и потпуније разматрање снаге и значаја илегалног покрета у градовима (нарочито у Бањој Луци) као и на оном простору који је био под војном и политичком контролом окупатора.

И поред наведеног, треба нагласити да је *Устјанак у Босанској крајини* рађен са пуно озбиљности и смисла за историјско приказивање нашег рата и револуције. Ово је посебно значајно истаћи ако се има у виду да је Лукач морао да се у свом истраживачком раду сусреће са обиљем несређене и неевидентираних грађе, као и библиографске литературе, и да је на том послу радио искључиво сам, без икаквих модерних помагала.

Устјанак у Босанској крајини компонован је тако да има увод, четири главе, податке о изворима и литератури, регистре и све остало чиме се одликује изванредно добро опремљена књига.

У уводном дијелу ове књиге (40 страна) прво се даје историјска димензија и дефиниција појма Босанска крајина, а затим се износи кратак преглед политичких и других догађаја у том крају између два свјетска рата. При томе се, на више од двадесет страница, исправља о револуционарном радничком покрету. Ту се уочавају, региструју, доводе у међусобну везу и односе, многобројни облици партијског, синдикалног, омладинског и другог дјеловања КПЈ у Босанској крајини пред Други свјетски рат. Једном ријечју, из овог дијела текста очигледно се види како је Босанска крајина у годинама непосредно пред рат била пуна економских, друштвених, политичких и културних противурјечности на једној и револуционарних манифестација радничког и сељачког покрета на другој страни.

Прва глава ове књиге (Од капитулације Југославије до устанка, стр. 45–93) посвећена је отпору који је пружен фашистичком окупатору на подручју Босанске крајине, окупацији, формирању усташке власти, првим

злочинима окупатора заједно са усташама над становништвом и, на крају, раду КПЈ на припремама за оружану борбу, од априла до почетка устанка. Види се да је на подручју Босанске крајине спонтано, а негдје чак и организовано, предузиман низ акција и прије двадесетседмог јула 1941. године.

У другој глави (Устанак у Босанској крајини и формирање првих крајишких народноослободилачких партизанских одреда, стр. 93–273) расправља се о устанку у Дрвару и његовом ширењу на остала подручја Босанске крајине, првим корацима на организовању и учвршћењу устаничких јединица од стране партијске организације, затим војном и политичком реаговању њемачког и италијанског окупатора као и многобројним облицима, политички срачунатим, да би се разбило јединство устанка.

Приказ организационог сређивања партизанских јединица у Босанској крајини од октобра 1941. до фебруара 1942. године, стр. 273–403, обрађен је у трећој глави. Ту се прво даје кратак преглед устанка у ширем појасу него што се непосредно истражује, а затим се аутор посебно задржава на приказивању формирања првог до петог Крајишког НОП одреда. У овој глави посебно мјесто заузима партијска и друга активност на ослобођеној територији од октобра 1941. до фебруара 1942. године.

Посљедња, четврта глава (Рад Обласног комитета КПЈ и Оперативног штаба од марта до јуна 1942. године и обрачун са четницима на сектору 3, 4. и петог Крајишког НОП одреда, стр. 403–482) компонована је тако да у себи носи низ појава, проблема и историјских чињеница о којима је било ријечи још раније. Ту, прије свега, заслужују пажњу подаци о војној и политичкој акцији снага НОП–а на ликвидацији четничког покрета, акције појединих одреда од марта до маја 1942. године на главне комуникације којима се користио окупатор, те даље развијање и проширивање политичке активности у одредима и на ослобођеној територији.

Вриједност ове књиге употпуњује и веома обиман и зналачки израђен научни апарат, који пружа многобројне драгоцене податке и чини књигу употребљивијом.

Свакако, и по дубини и ширини истраживања, и по времену и проблемима које обрађује, и по резултатима до којих је дошао, најкомплетније дело др Душана Лукача јесте *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе 1933–1945*, у три тома, на коме је аутор радио око петнаест година.

Књиге су настале као плод зрелости аутора и као резултат истраживачког напора да се до краја истраје на оваквом одговорном задатку. Треба имати у виду чињеницу да је др Душан Лукач радио више година у Институту за савремену историју у Београду гдје је, међу концентрацијом грађе, литературе и бројног научног кадра, пекао свој занат, а затим да је прешао у Балканолошки институт Српске академије наука и уметности у Београду, у коме је, под добрим руковођењем његових директора академика Васе Чубриловића и академика Радована Самарџића, и стасао у зрелог научника. Сходно циљевима и научној оријентацији Института, ту се и родила идеја да се ради тема *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе 1933–1945*. Добра је околност да се у реализацију ове идеје укључила и Заједница за научни рад Србије, без чије вишеструке подршке не би могао да се оствари овакав један велики пројекат.

Лукач је себи поставио задатак да испита и покаже какви су били њемачко–југословенски односи уочи, на почетку и у току Другог свјетског

рата у склопу односа осталих земаља југоисточне Европе према Трећем Рајху и његовој освајачкој политици. Прецизније речено, обрађују се односи и поступци хитлеровске Њемачке према двије средњоевропске земље – Чехословачкој и Аустрији и седам земаља југоисточне Европе: Југославији, Мађарској, Румунији, Бугарској, Грчкој, Албанији и Турској. Ти односи се прате од настанка Трећег Рајха 1933. до његовог краха маја 1945. године и то на привредном, дипломатском, политичком, културном и војно–стратешком плану.

Проучавајући бројна питања на релацији Трећи Рајх – земље југоисточне Европе, писац је указао на природу, карактер и суштину освајачке политике Њемачке четрдесетих година 20. вијека која има своје коријене у привредном и друштвеном развоју Њемачке у ранијим историјским периодима. Истовремено је показао да слаб отпор држава југоисточне Европе њемачким освајачким плановима има своје узроке у унутрашњим друштвено–политичким и привредним кризама тих земаља.

Приказујући изузетно бурни ток догађаја на Балкану и југоисточној Европи пред Други свјетски рат, Лукач је бацио ново свјетло и на друштвено–политичке односе и кризе које су тих година потресале и Краљевину Југославију. У вези с тим нуди се обиље разноврсног чињеничког материјала и отварају нови углови посматрања.

Тема *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе 1933–1945. године*, због обимности материје, подељена је у четири књиге а штампана је у три тома. Прва књига се односи на период 1933–1936; друга на период 1937–1941; трећа на 1941–1943. и четврта на завршну фазу рата 1944–1945. године.

Др Душан Лукач уложио је вишегодишњи труд да што потпуније проучи све њему доступне изворе и литературу, и да при обради ове комплексне теме издвоји и критички вреднује најбитније промјене и појаве карактеристичне и за Трећи Рајх и за југоисточну Европу у вријеме настанка, експанзије и краха фашизма. Изворима и литератури приступао је критички. Није се много губио у детаљима, већ је тражио основне линије односа између Трећег Рајха и земаља југоисточне Европе у времену о коме пише. Складно је повезивао опште са посебним обрађујући појединачно односе појединих држава са Трећим Рајхом, али не испуштајући из вида и њихове међусобне односе као и односе, планове и војне интервенције Трећег Рајха према цијелој југоисточној Европи и то у складу са глобалном освајачком стратегијом Адолфа Хитлера. Примјетан је напор аутора да се до краја унесе у материју о којој пише и да свугдје примјени аналитичко–синтетички методолошки поступак. Широко истраживачки захват и консултовање бројне, али често и међусобно супротстављене литературе и то на више свјетских језика, дали су своје добре резултате чак и код обраде оних питања чија је суштина била дубоко скривена иза њихове појавне стране. У појединим књигама сагледава се, између осталог, и револуционарна компонента народноослободилачког рата у Југославији као и улога КПЈ у организовању и вођењу НОБ–е уз компаративно приказивање улоге свих контрареволуционих снага, што је, у одговарајућем обиму, урађено и за све друге земље југоисточне Европе. Све што се приказује износи се мирно, објективно, без ма каква дозирања од стране аутора. Док човјек чита Лукачеве књиге стално се пита како је аутор успио да захвати и обради толики број разноврсних и замршених питања и проблема, а да при томе не падне

у замку пренаглашавања или предвиђања одређених појава. Методолошко искуство стечено кроз рад на Лукачевим књигама завређује да се посебно изложи у неком од наших стручних часописа.

Оријентација Балканолошког института и Војноиздавачког и новинског центра у Београду да се свестрано изучи и обради политика и пракса нацистичке Њемачке на југоисточном простору Европе показала је овим радом др Лукача своје пуно оправдање. Књиге не само да дјелују на читаоца огромним бројем захваћених историјских факата, што само по себи олакшава и подстиче даље истраживање, већ доприносе и да се бројне друге теме из сфере југословенског НОП–а сагледавају у контексту крупнијих историјских процеса и појава, односно да се више „интернационализују”. Разумије се, било би нереално очекивати од ових књига да оне дају коначне одговоре на сва питања и проблеме који су били предмет ауторове пажње, али је њихов значај и у томе што су указале на путеве и начине којим треба ићи у даљем проучавању ових и сличних појава.

И овим својим књигама Лукач нас поново увјерава како се тзв. „чиста” историја може писати и за ширу читалачку публику–једноставно и занимљиво, а да се при томе ништа не изгуби од научности и аутентичности текста.

Књиге су снабдеване комплетним и добро сређеним научним апаратом, библиографијом коришћених радова, прегледно израђеним скицама документарним блоковским фотографијама. Права је штета што аутор није дао потпунији осврт на изворе и литературу, јер се ради о огромној количини грађе и дјела разне провенијенције.

На крају четврте књиге дат је синтетизовани закључак на српско-хрватском и енглеском језику, садржај на три језика и добро сређени именски, географски и предметно–тематски регистар. Уз то, књиге су квалитетно и лијепо технички опремљене.

Најновија Лукачева књига *Три геноцида над Србима у XX веку*, субли-мат је из рада на једној другој теми којом се Лукач бавио више од двадесет година. Наиме, још поткрај седамдесетих година, када је Лукач са успехом приводио крају рад на теми *Трећи Рајх и земље југоисточне Европе 1933–1945*, јавила се у глави академика Васе Чубриловића, идеја да се Лукачу повери нови научни задатак под радним насловом: *Срби у еџнодемoграфским њоковима и самоодбрани своџа oјсџојања и националноџ обједињавања у XIX и XX веку*. Када је на седници Научног већа Балканолошког института САНУ, Чубриловићева идеја претворена у тему, појавила се и оправдана сумња да такву једну комплексну тему може да обради један научник, јер је то више задатак за једну екипу него за појединца. Али, време и резултати рада су потврдили да се академик Чубриловић, тадашњи директор Балканолошког института САНУ, није преварио у својој процени када је инсистирао да Лукач буде носилац ове гломазне теме. Мада Чубриловић није дочекао да види финални текст свога сарадника, испунила су се очекивања оних колега који су веровали да Душан Лукач, захваљујући својој упорности и великој научној одговорности, може да савлада овај тежак научни задатак. Као резултат вишедеценијског Лукачевог рада у истраживачком, документационом и интерпретативном смислу, настао је рукопис: *Срби у еџнодемoграфским њоковима...*, у три рукописна тома који запремају око 2800 страница

ауторског текста. Мада су све рецензије за овај рукопис Лукачев позитивне, за сада Балканолошки институт као наручилац посла није у могућности да овај рад објави.

И сам свестан те чињенице, Лукач је прибегао солуцији да из изведбеног пројекта извуче само ону материју која говори о *Три геноцида над Србима у XX веку*. Реч је о уводном тексту и три поглавља.

У уводном тексту сагледава се позиција Срба и Србије у османлијском и германском окружењу крајем XIX и почетком XX века, укључујући ту окупацију Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, царинску кризу, анексију, балканске ратове, све до избијања Првог светског рата.

У првој глави говори се о избијању Првог светског рата и удару моћне силе – Аустроугарске, која делује у складу са стратегијом *Drang Nach Osten* и која се бори да попуни место „болесника на Босфору”, у чему јој се на путу налази Србија као могући пијемонт Српства. Изгледало је да су окупација и анексија Босне и Херцеговине отвориле врата према Истоку, па се очекивало да ће победе над Србијом довести германске државе право у земље излазећег сунца. Излагање о Првом светском рату садржи све битне чињенице војно-политичке природе, и оне које рату претходе и оне које се појављују у његовом току. Централно место заузима отпор агресору и улога Србије у конципирању југословенских обједињитељских циљева, затим улога Југословенског одбора као полуге хрватске католичке политике, која настоји да дату ситуацију искористи на линији великохрватских националних интереса. Нису занемарене ни антисрпске активности аустроугарских и немачких снага, прво, на територијама западно од Дрине и Саве, које имају изузетно погромашки карактер. Аутор их илуструје бројним показатељима масовних злочина, укључујући и оне који јасно говоре да се ради о злочину геноцида над Србима као народу. Ти злочини врше се и у Србији и у земљама са српским становништвом на другим територијама – Црној Гори, Босни и Херцеговини, српској Далмацији, Лици, Банији, Кордуну. Између осталог, Лукач наводи да је Србија у Првом светском рату изгубила 1.247.435 становника, а њена ратна одштета на мировној конференцији у Паризу износила је 6.475.300.000 француских франака или 93,74% вредности штете причињене југословенским земљама под бившом Аустроугарском. Прво поглавље ове своје књиге Лукач заокружује описом настанка прве југословенске државе. Истиче неједнак старт актера овога чина. Док се представници Срба опредељују за Југославију без задњих намера, хрватски представници воде политику која циља да се, уз помоћ српске борбе и страдања, наметну решења супротна органском јединству сродних народа. Аутор истиче да су већ прве године живота Државе Срба, Хрвата и Словенаца, испуњене бројним распрама, које су у каснијим годинама постајале још теже.

У другом поглављу описују се догађаји који су претходили избијању Другог светског рата као и ток самог рата. Аутор ставља у први план оне чиниоце који геноцид, који је уследио, показују као директну последицу антиетничког уређења југословенске државе. Приказани су токови српског међуратног националног понашања, које је пружало могућности за скоро несметан продор хрватске клеро-националне политике. Њу вешто усмерава католичка мултинационала преко загребачког Каптола. Споразум Цветковић – Мачек 1939. и све оно што је иза њега дошло отворили су врата погромима над Србима западно од Дрине.

Приказ самог геноцида, који је уследио након разбијања Краљевине Југославије и формирања Независне државе Хрватске, изложен је на основу исцрпне изворне грађе и литературе. Наравно, у мери у којој је то сачувано. Посебно су обрађена следећа питања: стављање Срба ван закона и истеривање са територије НДХ, превођење истих у католичку веру, као и први масовни покољи Срба у предустаничком периоду 1941. године. Аутор проблем уништавања Срба прати кроз читав период рата, а актуелизује га преко показатеља титовске политике заташкавања геноцида, идући од оних њених израза који су порицали геноцид или га сводили на безначајне бројке. Дивљање геноцидног истребљивачког таласа над Србима остала је константа за цијело време рата и одвијала се кроз све три форме уништавања: протеривање, преваравање и физичко уништавање. Приказан је и Јасеновац који је био фабрика за масовно уништавање српског народа. Лукач стоји на становишту да је, напokon, дошло време да се историјске чињенице сагледавају у светлости расплета процеса који показује наивност српске ослободилачке борбе и њену употребу за циљеве Јосипа Броза Тита и великохрватске политике.

Трећи део књиге посвећен је геноциду у грађанском рату 1991–1995. године. Та проблематика се разматра преко следећих одељака: Интензивирање Брозовске политике дискриминације Срба административним мерама крајем осамдесетих и почетком деведесетих година у циљу одузимања права на самоопредељење Србима изван бившег Београдског пашалука и њиховог коначног уништавања; Удружена информативна масмедијска србофобска кампања унутарње југословенске и опште коалиције исламског фундаментализма и западно-хришћанског клерикализма у циљу тоталне изолације и сатанизације Срба; Разни облици насиља над Србима, почевши од Словеније, преко Хрватске до Босне и Херцеговине у циљу припрема за њихово коначно биолошко уништење; Заstraшујуће претње новим Јасеновцима и другим стратиштима; Духовни геноцид – Специјалне мере под видом санкција Савета безбедности УН; и на крају, усмрћивање цивила у грађанско-верском рату захваћеном на просторима бивше Југославије.

И поред болног историјског искуства, најновији догађаји из периода 1991–1995. године, дочекани су у неспремности предводничких елита да му се супротставе на адекватан начин. Ауторово виђење овога актуелног и немиреног тока догађаја испуњавају подаци различитих врста, почевши од официјелних докумената појединих влада и њихових ресорних министарстава до новинских написа, филмованих сторија, изјава учесника у појединим догађајима и др.

Своје излагање о три геноцида над Србима, аутор је заокружио сумарним текстом – Нека искуства, поуке и поруке, у коме је изложио најбитније чињенице који су условљавали ход српске историје управо онако како је то и приказано.

Посматрано у целини, пред нама је дело упорног истраживача и доброг интерпретатора разноврсне историјске грађе и литературе.

У Београду, септембра 1997.

Здравко Анђионић

1. Демократска Србија Петра I Карађорђевића

Самодржавље, расипништво, династичке афере и читав низ других појава у унутарњој политици, крајњи немар у односу на државу и народ у међународној политици, а нарочито слепо династичко везивање за Аустроугарску, гомилали су нерасположење у српском народу, па и отворену мржњу према двојици последњих владара из династије Обреновића – Милану и Александру. Убиство краља Александра Обреновића 29. маја 1903. у Београду било је израз и производ расположења у делу србијанског естаблишмента. Повратак на престо династије Карађорђевића доводи до крупних промена у свим областима живота у Србији. Личност краља Петра I, који је до ступања на престо већ проживео својих 60 година и који је био цењен у целом српству, буди нове наде, не само у Србији. Народ је ценио његову примерну скромност у свакодневном животу, посебно у Крајини, где је војевао у босанско-херцеговачком устанку, и стотину година после тих бојева прича се о његовим истинским људским квалитетима. У заседама и одбрамбеним рововима према Турцима делио је са својим сарадницима и командантима устаничких чета све невоље ратовања. О дубокој и искреној везаности за народ сведочи предлог Петра Карађорђевића пучистима и њиховим сарадницима 1903. да се напусти идеја о монархији, која је била компромитована, те да Србија постане република.¹ Повољнијим условима и бржим корацима напред у свим областима Петрове Србије, па и јачању њене пијемонтске улоге у ослобођењу и уједињењу свих српских земаља, где они чине већину становништва, а такође и у подршци у борби за ослобођење од туђина другим јужнословенским народима, па и шире, суседним малим балканским народима, допринеле су и коинцидентне промене у корист прогресивнијих стремљења у суседним јужнословенским покрајинама. Посебно је било значајно, у тренутку промена у Србији и доласка Петра Првог за краља, што са власти у Хрватској одлази Куен Хедервари (Khuen Hedervary) што тада умире поглавар Босне и Херцеговине Калај (Benjamin Kallay), и што се диже устанак у Македонији, као и нешто бржи и

¹ Владан Ђорђевић, *Крај једне династије*. „Прилози за историју Србије 1897–1900“, Београд 1905 књ. 1 стр. 1 до 108; књ. 2, стр. 1–188. О посртајима и неуспесима владавине последњег Обреновића, детаљније у делу Слободана Јовановића, *Влада Александра Обреновића*, књ. I, II и III, Београд 1934, такође свеобухватно Живојина Живановића, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, књига I, II, III, IV, Београд 1924, Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, у сенци Аустроугарске* VI/1, стр. 95–135; Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић*, у три тома, Београд 1958–1994.

јаснији токови у процесу борбе за афирмацију македонске етничке посебности. Србија ће у десетљетном периоду владања краља Петра доживети најдинамичније и најуспешније кораке напред у свим областима, уз демократизацију друштва и видан напредак у организацији унутарње управе, у привреди, просвећивању, култури, па и у динамичном унутарполитичком и посебно партијском животу.

Али, само коју годину после преврата појавиће се старе бољке: политичка групашења и сукоби између најутицајнијих чинилаца политичког живота и система уопште – политичких партија, посебно владајућих, затим режимских снага и опозиције, владе, двора, војске, па и појединих група у овим институцијама српског режима и друштва. Иако су поменути чиниоци, укључујући и све грађанске партије у Србији, били приближно јединствени у погледу националног програма и борбе за ослобођење и уједињење свих Срба и осталих јужних Словена, међу њима ће, и на овом њиховом заједничком делу, долазити од половине прве деценије 20. века до знатних разлика, нарочито у погледу динамике, конкретног и континуираног рада на том најважнијем и животном задатку Србије. Уз разлике у погледу унутрашњег устројства власти, система и начина ослањања на неке велике пријатељске силе, ово ће бити једно од основних узрока раскола у самом врху власти у политичком животу земље и улоге српске војске. Група завереничких официра са Драгутином Димитријевићем на челу била је незадовољна темпом рада на припремању ослободилачке борбе коју је водила влада уз пуну сарадњу са руским двором који је, у страху од унијаћења, по навици успоравао напоре и подухвате у смеру зближавања и уједињавања са Хрватима и Словенцима. У циљу постицања и убрзања свих деловања на плану припремања борбе против Турске и Аустроугарске, у Београду је око Аписове групе утемељена 1911. организација „Уједињење или смрт” називана такође и „Црна рука”, насупрот другој бројнијој скупини официра који су били за владину политику успоравања борбе за ослобођење. Не баш много хваљен и подржан, због његових демократских народњачких опредељења, на руском двору, краљ Петар се у сукобу политичких и војних струја, а посебно трију моћних центара – око престолонаследника, Пашића и Аписа, уочи светског рата, правдајући то својим оронутим здрављем, почео повлачити из политичког живота, препуштајући потпуно дужност суверена регенту Александру.²

2. Балкан – један од главних праваца експанзије германских империја

Напори Србије за ослобађање Срба ван њених граница појачани су у време владавине краља Петра I Карађорђевића, великог поборника југословенског јединства. Свакако да су овоме доприносили неки објективни чиниоци; на пример, стратешки и свеукупни пораст значаја Балкана, а у оквиру њега посебно Србије. Важни комуникациони правци долином Мораве

² Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа* VI/1 стр. 135–138, 155–202; Такође Драгиша Васић, *Девејстито џирећа – Мајски превраћ*, Београд 1925 стр. 23; Боривоје Нешковић, *Историја о солунском процесу*, Београд 1953 стр. 18–343–226; М. Ж. Живановић, *Пуковник Ајис – Солунски процес хиљаду девејстито седамнаесте године*, Београд 1955.

и Вардара били су привлачна траса експанзије двеју германских империја на исток; напредак технологије и производње у свим гранама привреде крајем 19. и почетком 20. века стварао је робу за коју су била потребна одговарајућа тржишта; стварало се и гомилало оружје и различита друга ратна опрема. Све је то тражило нове просторе и нове правце експанзије. Један од таквих простора био је и Балкан, нарочито они његови делови где је, пред очима света, умирала доскора моћна Османлијска империја, а који су се, углавном, поклапали са српским земљама. Овде су своје шансе виделе све ондашње велике силе. Велики српски историчар Владимир Ћоровић, у вези са тим, забележио је: „Балканско полуострво постало је јасан циљ великих ...”³ Аустроугарска је постајала један од најбескомпромиснијих интересената за насилни продор на југоисток – преко Србије, Албаније и Македоније до Солуна, а онда и даље. Уз све остало, њена упорност да заузме важне правце дуж Мораве и Вардара подударала се са њеним потискивањем из Средње Европе од стране Италије и Немачке. Велики савезник Аустроугарске и једна од најмоћнијих сила у то време – Немачко царство није директно тражило балканске покрајине, али је већ била почела са привредном експанзијом у ове просторе и са настојањем да учврсти свој утицај на стратегијски и трговински важним комуникацијама за Блиски, Средњи и Далеки исток.⁴

И балкански народи – Срби, Грци и Бугари – осећали су да је тренутак да се искористи немоћ Турске и да се поведе борба за ослобађање неослобођених делова њихових народа, али велике силе, пошто још нису нашле да је то и тренутак њиховог обрачуна, биле су „... ради заштите равнотеже својих политичких интереса...”, још једно време, за одржавање ситуације *status quo*, тј. за одржавање опако болесне Турске.⁵ Несретно упетљавање Русије у рат са Јапаном 1904, њен тешки пораз 1905, а онда, ускоро, уз пораз, и демонстрације и буржоаскодемократска револуција опасно су до 1907. ослабили ову велику али заосталу империју. Аустроугарска је искористила малаксалост традиционалног заштитника Србије и Срба и почела водити оштрију политику према њима. Кренула је прво са економским притиском на Србију под шифрованим називом царински рат, чији се фронт отвара преко Саве и Дрине већ у тренутку првог великог посртања Русије на Далеком истоку 1905. Наиме, осим Србије и друге балканске мале земље: Бугарска, Грчка и Румунија, и поред тога што су међу њима постојале противречности и различити политички интереси осећале су потребу да се удруже и, ојачаним снагама да се супротставе Турској, која је била моћнија од сваке од њих појединачно, али не ако се оне удруже у јединствен фронт. Зато је Србија, већ крајем 1905, покушавала да поправи своју сарадњу са Бугарима видећи у томе шансу да трговином преко Бугарске и са Бугарском избегне тоталну економску везаност за Аустроугарску. Дознавши за ову сарадњу са Бугарском, Беч је 1906. у циљу привредног изнуравања Србије, забранио увоз из Србије и извоз Србији неопходне аустријске индустријске робе. Србија је морала да делимично анулира део уговора о царинском савезу са Бугарском, али је, тргујући преко

³ Владимир Ћоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд 1937. стр. 121. Такође Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, у сеници Аустроугарске VI/1* стр. 141–174 I издање.

⁴ Андреј Митровић, *Продор на Балкан и Србија 1908–1918*, Београд 1981 стр. 40–57.

⁵ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, Сучељавање са Аустроугарском*, стр. 142–174 I издање, VI/1.

Бугарске и са другим земљама, успела умањити своју трговинску овисност према Аустроугарској.⁶ Једна од за Србију највећих позитивних тековина овога царинског рата било је њено ослобађање овисности од Аустрије у погледу набавке индустријске робе, а посебно робе и сировина потребних за наоружање српске војске и за рад домаће ратне индустрије, као и потребних материјала и машина у изградњи српских комуникација, нарочито железница. Наиме, Аустроугарска је економску доминацију над Србијом, у погледу трговинске размене остварила захваљујући и изолацији Србије од стране Турске, која је пресецала и ометала везе Србије са јужним морима. Трговинска размена Србије са суседним балканским земљама, због сличне привредне структуре, није се могла шире развити. Био је то један од главних разлога што је Србија робну размену морала усмерити ка Аустроугарској. Почетком 20. века Аустрија је посебно настојала да Србију омета у ширењу комуникационе мреже, нарочито железница, а у исто време је градила своје железнице преко Босне и, даље, преко Санџака, са циљем да тако онемогући Србију да овлада тим комуникационим правцима. Посебну улогу у гушењу привредног осамостаљивања Србије требало је да, по замисли земаљског поглавара Босне и Херцеговине Бењамина Калаја (1900), одигра изградња новопазарске железнице. Овом железницом би се остварила најбржа и најкраћа веза Беча са Солуном и са Истамбулом и Софијом, а у случају рата брзо би се извршила концентрација аустроугарске војске у Старој Србији и Македонији, што би ослабило не само могућност српске одбране већ би смањило и могућност политичког утицаја других заинтересованих сила, посебно Русије и Италије. Због тога ће српска влада, већ у првој деценији овога века, покушати да изградњом своје железнице према мору онемогући и разбије економску блокаду под којом је била. Српска влада се чак одлучила да затражи од тренутно мање опасног непријатеља – Турске, сагласност за изградњу јадранске железнице, која би ишла правцем од Београда на југ, преко Србије и северне Албаније, до Дрима и Бојане, допирала би до Јадрана у Медовском заливу.⁷ Уз сондирање подршке за добијање ове трасе тражени су и зајмови за тешко наоружање, посебно за модернизацију артиљерије, која је била застарела и представљала слабу страну, иначе добре српске војске. У настојањима да се ослабе економски притисци Беча и у исто време оствари и ојача војна сарадња са блоком држава које су биле против централних сила, затражени су топови, односно зајам за то оружје од Француске. Аустроугарска је све могуће мере подузела да омете ову набавку, али је Србија издржала притиске и склопила уговор о зајму у износу од 110.000 дин, за набавку поменутог оружја и за изградњу стратегијских железница. Овај успех српске Владе значио је крупан корак у извлачењу Србије из Аустроугарске економске блокаде, а набављено оружје ће у многоме касније допринети великим победама српске војске у ратовима, Првом и Другом балканском, па и Првом светском рату.⁸ На темељу ове сарадње, влада Србије ће

⁶ Шире Никола Вучо, *Привредна историја Србије*, Београд 1955.

⁷ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, Сучељавање са Аустроугарском*, VI/1 I издање, стр. 145–146; Ђорђе Микић, *Аустроугарска и младотурци 1908–1912*, Бања Лука 1983, стр. 279–281; такође Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, Сучељавање са Аустроугарском*, VI/1 стр. 164–165 I издање.

⁸ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа* VI/1, I издање стр. 152, 154–155 и 164–165.

покушати, у нешто повољнијим условима, после Младотурске револуције 1908. да оствари реализацију и јадранске железнице. Уз техничку и стручну помоћ Француза почели су радови на трасирању ове пруге, али ће буна Албанаца, на директни подстрек и уз помоћ Аустријанаца 1912, а затим и балкански ратови, и све оно што су они донели, зауставити овај посао још у почетној фази.

3. Анексиона криза

Отпор Србије аустријском економском окружењу, због њене претежно аграрне производње, у отвореном царинском рату лично је на сукоб Давида и Голијата. Ипак, захваљујући одважности Србије и умешности српске владе, и поред тешких последица у почетку, Србија је на крају славила победу у царинском рату. Отварање према свету био је велики успех ове мале земље. Раније строго везана спољнотрговинска сарадња Србије са Аустријом је разбијена, па је само у току 1906. и 1907. Србија склопила уговоре о спољнотрговинској сарадњи са 8 земаља, међу којима су биле и велесиле Француска, Енглеска, Русија и Италија.⁹ Упоредо са економским отварањем дошло је и до сузбијања и слабљења политичких и других притисака ове експанзионистичке силе и, у исто време, захваљујући слободној конкуренцији, живнула је и кренула бржим корацима и српска привреда, посебно њена највреднија грана рударство, и све оно што нице и развија се на богатствима разнородних руда. Успешно преброђавање многобројних замки које је моћна Аустроугарска наметала у царинском рату, први значајнији изласци осокољене Србије на светске пијаци, њено везивање за Русију иако тренутно ослабљену, и остале силе које су у то време стварале и моћни савез Антанте, представљали су највећу претњу Хабсбуршкој царевини. Тежина ове претње најбоље се може сагледати ако се подсетимо на егзистенцијално гесло Царевине: за малу Србију, са њеним програмом ослобођења Срба и подстицања идеје јужнословенског јединства, и за Хабсбуршку царевину, нема места на европском тлу, те да она мања држава мора умрети. Министар иностраних послова Аустроугарске Бертхолд је у бескомпромисни обрачун са Србима позивао са поруком: „Обрачун са Србијом и њено понижење, то је животни услов монархије”,¹⁰ што је било, кад је у питању само услов, потпуно тачно и пророчански, али је овај прорачун насиља над малим, изгубио у очекивањима, јер није нестала са лица земље мала, али полетна и борбена Србија, што је он стопостотно очекивао, већ је издахнула неприродна, насилничка и мултинационална деспотија Аустроугарска. До краја радикализовани захтеви у вези са односом империје према Србији, уз тамна прорицања судбине и тешке казне српском народу, били су последњи кораци и задњи јуриш, против смртног непријатеља и због тога што највећи део покушаја Аустроугарске да учврсти своју доминацију није успио. Најразноврснији покушаји гушења

⁹ Никола Вучо, *Привредна историја народа СФРЈ до I светског рата*, Београд 1948, стр. 196–341, шире исти аутор, *Привредна историја Србије*, Београд, 1955; Такође Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, Сучељавање са Аустроугарском I издање*, стр. 156, 158 и 159.

¹⁰ Владимир Ђоровић, *Борба за независност Балкана...* стр. 171. Такође Андреј Митровић, *Продор на Балкан ...* стр. 48–58.

српске ослободилачке идеје на Балкану, вођени из Беча, а извршавани на различитим просторима, и у доста хетерогеним условима, водили су супротном исходу – јачању и утицаја и отпора те мале Србије. На пример, покушај изолације Србије на међународном плану није успио. Везе Србије постајале су све чвршће не само са традиционалном заштитницом Русијом већ и са другим великим земљама, а посебно чланицама будуће антанте – са Француском и Великом Британијом. Упорни рад на продубљивању балканских вододерина – посебно на одвајању Србије, на једној страни, од Бугарске, Грчке, Румуније па и Црне Горе на другој страни, није имао жељених резултата, јер су и те државе, па чак и њихове владе, све више страховале од отворене експанзије Беча преко Балкана. Тада је истицана парола „Балкан балканским народима”. Чак је и у односима између Србије и Бугарске, старих супарница на Балкану, све више расла воља за сарадњом, нарочито кад су били у питању још неослобођени балкански простори под влашћу Турске. Беч је, међутим, улагао доста напора и снага да омете сарадњу и зближавање Бугарске и Србије,¹¹ на једној, и Србије и Црне Горе на другој страни. У ометању сарадње између Србије и Црне Горе, посебно двеју српских династија, које су претендовале на примат у евентуалној уједињеној Србији, Беч је остварио само тренутне успехе. То се одиграло у време т.з. бомбашке афере: уз кориштење Ђорђа Настића, плаћеног агента Беча, афера је завршена суђењем завереницима, наводно, против кнеза Николе у јесен 1908, а у служби Београда и Србије. Иако је краљ Никола, у жаркој жељи за владарским чарима и влашћу, тешко и размишљао да некеме уступи сјај своје круне, он је и сам, носећи жар удруживања свих Срба, у најтежим тренуцима ипак сарађивао са Београдом и династијом Карађорђевића.¹² У Босни и Херцеговини, која је већ чином окупације била у функцији првог корака у трајном надирању империје према југоистоку, сви покушаји претварања ове земље у којој су Срби чинили близу половину становништва, у предворје упада у Србију и продора према Солуну, доносили су незадовољавајуће резултате. Иако је, у циљу стварања католичке већине, „уведено” око 300.000 Немаца, Мађара и других припадника владајућих народа у империји,¹³ а босански католици (кршћани) отргнути од браће хришћана (православних), са којима су све до друге половине 19. века имали многе најрођеније везе и заједничке споне још из паганских славенских времена – традиционалне, обичајне, неиспарцелисане верске, почели да се сврставају у најхрватскије Хрвате. Српска народносна већина и још више духовни утицај српске традиције је остао овде доминантан. Нису помагале пооштрене мере према свим српским активностима, од просветних преко културних, привредних, хуманитарних, до политичких и војних. Под посебним ударом су били српско православно име, писмо, језик, црква. Деловање цркве је ограничавано укидањем просветно-верске аутономије. Ипак, и поред свега тога, тежња Срба и њихова спремност да се боре не само

¹¹ Владимир Ђоровић, *Борба за независношћу Балкана...* стр. 123–125. Такође Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа* I издање VI/1, стр. 158–163 и 174–182.

¹² *Историја Црне Горе*; Новица Ракочевић, *Црна Гора Историја српског народа*, VI/1, I издање, стр. 228–231; Јагош Јовановић, *Сиварање црногорске државе и развој црногорске националности*, Београд 1948, стр. 370–388; Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа* VI/1, I издање стр. 152.

¹³ Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије* књ. 2, стр. 83–87.

да нису били угушене већ су и јачале, и по ширини и по својој садржини. Ни са муслиманима аустроугарска окупациона власт, и поред неких вештих потеза, нарочито онога у погледу одлагања аграрне реформе због придобијања беговата, није успела да нађе заједнички језик, јер је огромна сиротињска маса муслиманског становништва, беземљаша и кметови, те пропалих и осиромашених ситних феудалаца, била незадовољна својим положајем у окупираној земљи.¹⁴ Међутим, уз ретке изузетке, муслиманско становништво је још мање било спремно за сарадњу са антитурски расположеним Србима. Муслимани су, у огромној већини, били за себе, за своју самостојност, на што су их нукале вековима грађане разлике у односу на Србе, из чијих су редова, стицајем поремећене историјске судбине, засвагда отпали. У време сазревања сазнања у врховима Аустроугарске да се окупљање Срба по повратку Карађорђевића на српски престо може омести само силом већ првих година XX века, приступило се припремама рата за уништавање Србије. Оправдано се рачунало на слаб унутарњи отпор против планиране агресије. У деловима Аустроугарске где су живели измешано, Хрвати и Срби, појачано је неговање југословенске идеје, али и парадирање њоме. Биле су то, ипак, скромне групе поборника идеје југословенског заједништва, бораца за национално јединство, Срба, Хрвата и Словенаца, што је водило и могућем државном јединству тих народа. Време ће показати колико је та идеја била реална и колико је било реалних услова за дужи опстанак словенске државне заједнице. Као и у оном раном времену ширења југословенске идеје у другој половини 19. века, и почетком 20. века главни лучоноша и барјактар ове честите али, уверићемо се касније, неостварљиве идеје, била је патриотска и борбена југословенска омладина. Време најјачих разгарања ове идеје везано је за долазак Петра Првог Карађорђевића на престо у Србији, враћање демократског устава из 1888. године и увођење парламентарне демократије. Царински рат из кога је Србија изашла као победник деловаће на буђење прогресивних трендова и код других народа, што ће јачати заједнички јужнословенски дух на целом овом простору, па и идеју прве заједничке државе Југославије. У свему ономе што је водило ка истинском приближавању крвно сродних, а историјски опако разлучених народа, њиховом разумевању, узajамности и удруживању против највећег зла овога поднебља – подлог, перфидног туђинца, који се овде кроз векове успевао наметнути као татор и господар, предначила је омладина из удружења „Словенски југ”. Београд је постао центар окупљања не само Срба, Хрвата и Словенаца већ и Бугара. Не обазирuћи се на текуће спорове и нерешене проблеме између Бугарске и Србије или на сметње које је изазивала суседна Аустрија, струковне, школске и друге делегације и групе, са десетинама представника, измењивале су посете између Београда, Загреба, Љубљане и Софије.¹⁵ У односу на број становништва, ове групе занесењака југословенске идеје и спремних бораца да се жртвују за уједињење биле су мале, али је њихова порука и воља да чине и дају све своје за нормалан живот у слободној земљи, без туторисања туђинаца, била велика. Они ће неколико година касније, када Хабсбуршка царевина почиње, завршним корацима, гажење оно мало слобода потчињених народа, њихов

¹⁴ Милорад Екмечић, *Стиварање Југославије...* књ. 2, стр. 525 и 535.

¹⁵ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа* I издање VI/1, стр. 145–146.

најреволуционарнији део ће пружати отпор низом атентата, не због тога да антитерором и антинасиљем зауставе насиље, већ да подстакну и пробуде слободарске снаге и усмере их на отпор туђинцима.¹⁶ И пре ових атентата на слуге и изасланике окупатора, подстакнута примером младих, развијала се антитуђинска делатност и старијих, међу њима и целих родољубиво усмерених политичких партија.

4. Српско-хрватска коалиција

Дефинитивно и чврсто удруживање у савез двеју немачких империја, моћног Другог немачког рајха и многонационалне Аустроугарске монархије, појачавало је, прво, сумње а онда изазивало и противнемачке акције напредних, грађанских снага Угарске, у јакој опозицији, у којој је водећу улогу имала Мађарска независна странка. У трогодишњој кризи која је почела 1903, уз страховања од свеопште доминације, посебно у случају пуног успеха у планираном продору, *Drang nach Osten*, опозиција у Мађарској је затражила реформу крњег дуализма, уз остало и своју војску, што би водило лабавој персоналној унији. У спору два владајућа дела, па макар га са мађарске стране предводила опозиција, која је имала изгледа да дође и на власт, подстакнут је и напредни део опозиције у хрватским земљама. Они су покушали сарадњу са мађарском опозицијом, са циљем да извојују више слобода и за хрватски народ. Под утицајем напредних снага, у Хрватској ће доћи до ширег и масовнијег народног покрета (1903. и 1904), усмереног најдиректније на побољшавање социјалног положаја најугроженијих слојева у Хрватској и осигурање људских слобода.¹⁷ Захваљујући успесима овог народног покрета, почетком октобра 1905. део опозиције – Хрватска странка права, Напредна странка (Хрватске) и појединци изван странака донели су Ријечку резолуцију у којој се указује да борба Мађара против Беча за слободу мађарског народа, побољшава и услове борбе Хрвата за њихове слободе, као и на корист сарадње, у таквим условима, хрватских и мађарских опозиционих партија и снага.¹⁸ Интересантно је да се у књигама, публицистичким па и научним радовима, уз низ спомињања хрватског и мађарског народа у овој резолуцији, о њиховим историјским и другим правима, њиховој и угрожености од Немаца, нигде не помиње српски народ у Хрватској, који је био вишеструко угњетаван и негигран, не само од Беча и Будимпеште већ и од Загреба.¹⁹ Откривало је то тежњу, па и конкретна настојања, да уз туђинце и Хрвате, по сваку цену угурају и Србе у етнички јасно недефинисану скупину политичког хрватског народа. Но, Срби ће и овом приликом показати широкогрудост која се више пута исказивала као најобичнија заблуда, они ће већ за петнаестак дана, половином октобра да сачине своју резолуцију, у којој бескомпромисно подржавају хрватску резолуцију, обећавајући сваку подршку Хрватима у напорима за ослобођење заједничке отаџбине, поштено дајући прво место Хрватима.²⁰

¹⁶ Веселин Маслеша, *Млада Босна*, Сарајево 1956, стр. 230–272, Такође Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа...* I издање VI/1, стр. 645–648.

¹⁷ Шире, Васо Богданов, *Хрватски народни покрети 1903/4*, Загреб 1961, стр. 364–398.

¹⁸ Франо Супило, *Политика у Хрватској*, Загреб 1953, стр. 317–318.

¹⁹ На пример у делима Васе Богданова.

²⁰ Франо Супило, *Политика у Хрватској* стр. 319.

Сву трагику и тежину положаја српског становништва, не само у гушилачком загрљају туђинских владајућих народа већ и славенске браће, од којих их је делила само припадност источном крилу хришћанства, пратила је вишевековна политика притисака да се одрекну имена и сећања на српство и православље, да безброј пута понављаном и примењиваном силом, ако већ неће милом, буду приморавани да постану поборници повијесног хисторијског права, да своје име памте као успутну заблуду, а постану „политички” Хрвати, што се види и по програмским документима српске и хрватске опозиције. Док су у Задарској резолуцији, политички организовани Срби у Српској самосталној странци и Српској радикалној странци, понудили свесрдну подршку и сарадњу Хрватима, творцима Ријечке резолуције, конкретно подршку у погледу захтева да се Далмација „дефинитивно” реинкорпорира у троједину краљевину, тј. Хрватску, Славонију и Далмацију, (иако је по тврђењу многих истраживача Далмација повијесно била више везана за све околне земље него ли за изворну Хрватску),²¹ Срби су могли рачунати само на ситне мрвице из елементарних људских права ... „да се са стране Хрвата обавезно призна равноправност српског народа са народом хрватским”.²² Нажалост, мораће и они који су до сада били обманути признати да је однос и ових напреднијих, наводно, пројугословенских странака био близак конзервативним, невладајућим странкама, на пример, пучкој сељачкој странци која је била и тада, а остаће још једно време на лажној линији националног јединства Срба и Хрвата који, како је то тврдио њен челник, не могу једни без других да опстану,²³ али под условом да Срби у том споју прихвате да су део хрватског народа и да препусте примат за уједињење Загребу, разуме се, у оквиру тријалистичке Аустрије или дуалистичке Југославије. Но без обзира на ове старе бољке кренуло се у нешта плоднију сарадњу у оквиру које је посебно био значајан договор у Задру из октобра 1905. и, захваљујући повољним ветровима са политичког бојишта између Будимпеште и Беча, коалиција је на мајским изборима 1906. добила већину мандата у сабору.²⁴ Без обзира на то што се коалиција касније раслојава и сужава, у којој остају само Хрватска самостална странка (Лорковић и Рибар) и Српска самостална странка (Светозар Прибичевић, Душан Поповић као и председник сабора Богдан Медаковић), она је у скупу раније поменутих антихабсбуршких чинилаца представљала, такође, једну значајну сметњу Аустроугарским намерама на југоистоку Европе. То је потврђивао и судски процес против 53 Србина из Српске коалиционе странке, и који је био умешан уз помоћ лажних докумената и познати бечки професор Фридрих.²⁵

5. Последице анексионе кризе

Експанзија Аустроугарске према југоистоку, успех Младотурске револуције у јулу 1908. и превирања међу Албанцима, подстакле су Беч, посебно

²¹ Лазо М. Костић, *Сјорне шеријорије Срба и Хрваиша*, Београд 1990 стр. 85–87. Такође стр. 94–145.

²² Франо Супило, *Полиитика у Хрвајској* стр. 319.

²³ Васо Богданов, *Хисторија политичких странака...* стр. 783.

²⁴ Мирјана Гросс, *Владавина Хрвајско-српске коалиције*, 1906, 1907, Београд 1960, стр. 78, Такође *Историја српског народа VI/1* стр. 145–8 и 361 I издање.

²⁵ *Хрвајска у Првом свјетском рату*, Загреб 1989, стр. 23–24.

његове милитантне војничке кругове које је подражавао немачки рајх да што пре крену у отворену експанзију према југоистоку. Пошто продирање преко Сандака и јужнијих подручја на којима живе Албанци није било довољно сигурно, одабрана је нова варијанта: ударити на Србе северније, преко Босне, бацити Србију на колена и ићи даље на југоисток, према Солуну.²⁶ Беч је тада покушао да неутрализује најопаснијег противника – Русију, понудивши половином септембра 1908. трампу: Беч ће помоћи Русима да добију пролаз кроз мореуз, а Петроград ће прихватити аустројску анексију Босне. Међутим, Беч је, пре него су Руси успели да убеди друге силе да се мореуз отвори руској флоти, прогласио 1908. године анексију Босне и Херцеговине.²⁷ Србија је овај потез доживела теже него раније поразе на бојном пољу. Најтеже је угроженим Србима падала подршка Бечу од стране најближе браће, Хрвата и Словенаца, а посебно Бугара, о чијем ставу је одлучивала туђинска краљевска кућа која је, и сама газећи слово Берлинског мировног уговора, међу првима изразила спремност да призна анексију Босне и Херцеговине. Српском народу је остало, и овог пута, да уз ишчекивање одлуке и нагодбе великих сила, искаже спремност да неће поклекнути и да се велики отпор спрема. Бечки извештачи су јављали са свих српских страна кратко и јасно: „Сви су спремни да гину.”²⁸ Уз припреме српске војске, почели су се сакупљати и добровољци. Активирана је бројна и снажна организација „Народна одбрана”, која је имала само у Србији 220 месних одбора. Почеле су тајне припреме и међу Србима са ону страну Дрине. Свакако да је тај тренутак Аустроугарска очекивала, па се већ раније и сама почела припремати за агресију. Почела је мобилизација војске, са тежиштем на делове империје са јужнословенским живљем у Хрватској, Далмацији и Босни итд. Имало је то своје већ много пута испробано и, за Беч, корисно оправдање, јер су од појаве клерокаатолицизма, ударну песницу према Србији чинили хрватски екстремисти. Академик Васа Чубриловић је, у време када се о југословенству и његовим манифестацијама и тековинама обичавало писати улепшано, забележио: „Велики део хрватске јавности анексију Босне и Херцеговине примио је добро, што је у отвореном изразу значило „...са одобравањем и симпатијама”.²⁹ Када би се писало у нормалним условима, уз поштовање стварних чињеница, онда би се могло рећи да је, са веома ретким изузецима, сав католички свет јужнословенског порекла прихватао анексију и поздрављао припајање ове територије монархији, не размишљајући да улазак преко милион нових Срба у царевину повећава број овога бунтовног народа, што је појачало националноослободилачке тежње поробљених народа у целој царевини. У самом жаришту анексионе кризе у пролеће 1909, антианексионе снаге и отпор су слабили и на просторима јужнословенских земаља и на поприштима сукобљавања великих европских сила. Нагодбом Аустроугарске и Турске ослабљен је и онако непоуздан, отпор босанских муслимана Бечу, док су Јужни Словени католичке вере постојали још чвршћи и сигурнији ослонац продора Аустроугарске према Дрини и даље, преко Дрине, у смеру југоистока. Отпор Срба у Босни и Хрватској, опкољених надмоћним непри-

²⁶ Владимир Ђоровић, *Борба за независност Балкана...* стр. 134–136.

²⁷ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа ...* VI/1, I издање стр. 168.

²⁸ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа* VI/1, I издање стр. 168.

²⁹ Васа Чубриловић, *Политичка прошлост Хрватиа*, Београд 1939 стр. 105.

јатељски расположеним снагама, није имао већих могућности за коначни успех. Уследило је попуштање Русије, што ће резултирати пристанком и прихватањем анексије 30. марта 1909. године. Нашавши се усамљена и пред претњама моћног непријатеља, влада Краљевине Србије је морала, тешка срца, да 31. марта 1909. призна анексију Босне и Херцеговине. Гледано у ширим светским оквирима анексиона криза је била она прекретница која је гурнула догађаје у правцу светског рата.³⁰

6. Национално буђење македонских Словена

Национално буђење и освешћавање малих народа, одвијало се, по правилу, свагде са проблемима и траумама, али су ретка подручја у Европи где се тај процес одвијао под тако тешким условима какви су били на тлу Македоније. Главни узроци ових тешкоћа били су етнографског и природно-географског карактера. Из осебујних географских услова произлазиле су силне миграције и међуетничке мешавине које су биле значајан чинилац ометања и спутавања интеграције. Највећи виновник претераног кретања и мешања и честог страдања разних народа на овом подручју био је изузетан стратешки, комуникационо-географско и политичко-привредни положај. Многобројна преимућства овога региона и повољни услови за задржавање и опстанак старих народа у покрету довели су до тога да су се овде сустизали, сударали, мешали или ломили миграциони таласи као и најузбурканије море. Озбиљна историјска наука сматра да се од преко 150 различитих етничких и расних скупина, које су се у таласима разлиле на балканска подручја, највећим делом, сва та скупина дуже или краће задржава и остаје на македонским просторима.³¹ У том непрекинутом кретању разних раса, највећу отпорност насртајима туђинаца дали су Грци и Словени, свакако и на првом месту, захваљујући својој бројној надмоћности. И почетак националног буђења на Балкану крајем 19. века дочекали су у јачим интеграционим целинама, опет, само Словени и Грци. Сваки од ова два народна стабла имао је свој ослонац на коме су издржали мучне и тешке векове. Грци су имали античку прошлост и традицију, с једне стране, и васељенску патријаршију с друге стране. Она је, због јаке дозе либерализма, била мање прикладна не само за ширење источног хришћанства већ и за очување постојећих источнохришћанских народа и земаља. Источно хришћанство било је спутано у ширењу своје доминације и присиљено да се одржава, уступцима и компромисима, нарочито у сучељавањима са милитантним исламом. Веома важну улогу у очувању источног хришћанства и Бизанта одиграло је и име које су Турци признавали Грцима – Рум Милети.³²

Код балканских Словена, укључујући ту и словенске етносе од којих ће у националном освешћавању стасати Бугари, а касније и македонски Словени

³⁰ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, Сучељавање са Аустроугарском ...* VI/1, стр. 170 и 173 I издање.

³¹ Такође Владимир Ђоровић, *Борба за независност Бакана...* стр. 136–142.

³² Јован М. Јовановић, *Јужна Србија, од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1938, стр. 15, О штампању бугарских књига и на бугарском језику у време Обреновића, види Јован М. Јовановић, *Јужна Србија* стр. 28–34.

– Македонци, интеграциони процеси ће успети само захваљујући њиховим сталним војевањима, а посебно српског народа против Турака. Српски отпор Турцима био је ослонац и стимуланс Хрватима и Словенцима у напорима да се одрже пред опасним таласом денационализације коју је проводила Аустрија и касније Аустроугарска. Ослонац Словенима око балканског горја, који ће бити основа формирања бугарског народа крајем 19. века, биле су српске победе у којима су, истина, учествовали и појединци Бугари. Ове победе су, уз остало, деловале на Турску империју да према тој словенској маси, која се ретко бунила, и уз то ваљано обављала свој кметски посао, производећи жито и друго за турску војску, буде пажљивија. Најчешће, веома вешти „промућурни” султани су знали какве им све тегобе чини бунтовни српски народ, па су га редовно кажњавали, чак и онда када су били присиљени да са њим сарађују. То се посебно упорно одражавало на непризнавање српског имена, док су Грци именовани као Римљани *рум милејши*, а нешто касније и Бугари као *булгар милејш*. Турци, а уз њих и остали балкански народи који су тражили путеве своје сопствене афирмације, и на други начин су потискивали српско име. Тако су у време појачане акције унијаћења, која је уз подршку католичких земаља – Аустроугарске, Француске, Италије и других, провођена у Македонији, Албанији, на Косову и старој Србији проверене, без обзира на етничку основу, обележавали као *каџолик милејш*. Ова смишљена антисрпска акција усмеравана са три стране, од Турака, егзархиста и унијата, под заштитом католичких сила, наилазила је на отпор народа, који се упорно борио за своје старо име – Словени, одбацујући нарочито бугарско име, које је већ од раније, код Турака имало понижавајуће значење. Подразумевало се под тим слуга, работник на најмање цењеним пословима или, најједноставније, послушник.³³ Типичан пример за ово је упоран отпор српског живља у Врању 1870, које је још било под турском влашћу а које је најодлучније одбацивало име Бугарин, што су га наметали администратори турских власти. Одбијајући и све остале етничке и племенске називе, они су се изјаснили одлучно: „Ми смо Словени”.³⁴ Уз овај традиционални назив прихваћен је код народа у Македонији и у Старој Србији и назив, и употребљаван упоредо, заједнички назив за православну рају хришћани или народски ришћани. Чак и почетком 20. века, у време кад је овде настао талас националног освештавања, обичан народ је најчешће за себе говорио да су они „ришћани”.³⁵ До појаве нешто јачег таласа у буђењу националног осећања, са појавом Егзархије седамдесетих година прошлог века, долази на овим просторима и до разлучивања етничких заједница, углавном спонтано. Са оснивањем првих световних школа македонских Словена на народном језику, у Прилепу и Охриду 1859/1860,³⁶ и овде се управо због језика почиње откривати спознаја о етничкој и културној самосвојности, па ће се због постојања низа локалних дијалеката открити дубина измешаности овога славенског становништва, које се само по себи, формално, разликовало на правцима различитих опредељења – према Грцима на једној страни, Србима на другој и, најзад, према

³³ Јован Јовановић, *Јужна Србија*.. стр. 28, 32–37.

³⁴ Милорад Екмечић, *Сјиварање Југославије*... књ. 2, стр. 138.

³⁵ *Документи за борбама на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, том први, Скопје 1981, док. 318, стр. 457–458.

³⁶ *Истѹ*, док. 144, стр. 193, док. 148, стр. 195 и док. 149, стр. 196.

Бугарима, који су се и сами тек почели будити као посебна етничка и језичка целина. Ова превелика истовремена разливеност и мешаност домаћег словенског македонског елемента са суседним, мање или више већ еманципованим народима (Грци и Срби) и онима на путу еманципације (Бугарима), представљаће велику кочницу у интеграцији македонског словенског становништва. Они који су били у вишевековном додиру у пријатељском односу са Грцима трпиће јаке упливе Грка, па ће добити и лингвистичке ознаке гркофони, они окренути према Бугарима попримају одлике Бугара, па ће у повољним условима и сами постати Бугари, а они окренути према Србима, где су нарочито стимулативно деловали крсна слава и епско песништво, биће расположени за прихватање етнозаједништва са Србима. До смрти кнеза Михаила, најјачи ће утицај на македонске Словене чинити Србија, захваљујући управо заједничкој средњевековној немањихкој традицији, епском песништву и крсној слави, као и политичкој ангажованости утицајних људи око кнеза. Међутим, однос Срба тога времена је према том живљу, и поред тога што су македонски Словени са крсном славом и српском традицијом били најприврженији Србима, био је спонтан и недовољно организован. Изгледа да је неорганизована српска акција према Македонији била само продужетак још веће неорганизованости српске пропаганде у Бугарској у време када је она била главни спољни чинилац у тек пробуђеној бугарској раји. Србија је у време Обреновића, а нарочито у доба Милоша и Михаила, подстакла дезинтеграционе јужнословенске снаге у Бугарској када је истима помогла да, место избора развијенијег западног дијалекта, за бугарски језик буде прихваћено источно наречје, које је било оптерећено утицајима азијатских народа, који су овде стизали у таласима у време велике сеобе народа. У српским штампаријама, штампане су књиге за потребе препорода у Бугарској на овоме говорном језику који је удаљавао Србе и Бугаре. Српска интелигенција ће бити још неопрезнија и инертнија у време када руски двор, из својих сопствених интереса за мореузе и Цариград, почиње претерано да навија за свога будућег експонента на овом стратегијски важном подручју и обилато му помаже у његовом јачању, па и директној експанзији према Македонији и Србији у коју, због близине, па и уплива Беча, није руски врх имао поверења. Подржавани од Русије више него Срби, Бугари ће, већ у почетку борбе за своју националну еманципацију, успети да прошире свој утицај на већи део Вардарске Македоније, тј. према подручјима где су преовладавали утицаји македонско-грчких веза (Егејска Македонија) и тамо где су изразито преовладавали утицаји вардарско-словенских и српских језичких и других веза. Читаве групе македонских интелектуалаца школованих у Русији па делом и у Србији, већ од почетка, навијаће за што чвршће везивање Бугара и свих македонских Словена. Несмотрени Срби, не само да се неће супротставити овим неприродним утицајима већ ће чак и сами подстаћи и помоћи ширење бугарских утицаја на целом простору Македоније. Србима, које су многи оптуживали за гушитеље македонског националног освешћивања, не само да није на памет пало да натурају македонским Словенима свој језик у књигама које су штампане за њих у Србији већ су и касније, чак и 1889. потпомагале штампање у Цариграду македонског буквара у седам хиљада примерака.³⁷

³⁷ Милорад Екмечић, *Сиварање Јужославије ...* књ. 2, стр. 346–347.

Ови ненормални па и поремећени токови националног освешћивања и еманциповања македонских Словена темељили су се углавном на поремећеним и закаснелим интеграционим процесима македонских Словена, изложених различитим и међусобно супротстављеним утицајима више држава и различитих културних, религиозних и других утицајних центара у свом окружењу. У натурању своје опције Бугари су имали повољних услова највише, уз остало, и зато што су их, из својих великодржавних интереса најснажније подржавале две водеће суседне светске силе Аустроугарска и Русија. У најкрупнијем плану светске политике руски двор је, страхујући да Србија не подлегне под налетом Аустроугарске, бацао карту на свог експонента у залеђу Цариграда, тј. на Бугарску. С друге стране, Турска је чинећи уступке и нудећи компромисе двојници својих противника, одбацујући Србију, бирала онога мање опасног и борбеног, а то је Бугарска, па јој је, уз остало, дала преко егзархије и могућност ширег деловања путем цркве и свештенства, не само у још увек овисним земљама Бугарске већ и најдуже обесправљиваној и уништаваној Македонији.³⁸ Захваљујући овоме, везе и сарадња између Бугарске и Македоније су биле сталне и интензивне, што се види и по томе да је до краја 19. века емигрирало из Македоније око 100.000 македонских Словена, хришћана, од којих око 20.000 у Софију.³⁹ Уз све ово, Бугари су били најорганизованији, најактивнији, и у пропагандној акцији као и у активностима и средствима насиља, што ћемо касније видети по неупоредиво већем броју ангажованих бугарских комитских дружина, убациваних у Македонију и у насиљу и убиствима које су они организовали или учинили. Били су веома смели у присвајању туђих културних и историјских тековина и приписивању истих Бугарској, разуме се у овом случају преко македонских пробугараша. Уз измишљање чињенички неоснованих легенди о величини бугарског царства, о чему смо раније говорили, овде су опет величали бугарску историју, преко македонских Словена које означавају као македонске Бугаре. Објављује се, као део историје македонских Бугара и низ збирки епских српских јуначких песама и легенди о српским државницима и херојима које проглашавају Бугарима. Да све ово буде још више наопако многе ове пробугарске акције у Македонији, директно или индиректно, подржаване су и помагане од појединих српских културних и политичких чинилаца и, на крају, и саме Србије. Чак су и бугарски буквари за такозване македонске Бугаре штампани у Београду.⁴⁰

7. Пооциравање борбе око Македоније почетком 20. века

Тежиште борби за Македонију између више претендената на дипломатском спољнополитичком плану, па и верском и просветном, последњих година 19. века преноси се на унутарполитичке борбе, да би у првој деценији 20. века главну улогу преузело оружје. Почело се са друштвима, а онда се

³⁸ Милорад Екмечић, *Сиварање Јужославије*, књ. 2 стр. 345–347, стр. 110.

³⁹ Више података за ово пружа сачувана грађа што се види и по већини докумената објављеним и цитираним, *Документи за борбама на македонској народ*, а такођер и у бугарском зборнику, *Македонија, Сборник од документи и материали*, Софија 1978.

⁴⁰ *Документи за борбама на македонској народ*... стр. 242–270.

прешло на политичке револуционарне организације, које су постајале све милитантније и бескомпромисније, чему је увелико доприносила малобројност и слабост домаћих кадрова који су потицали из Македоније. Малобројност домаћих снага, које су у време ратова 1877–78 истакле значајну паролу „Македонија Македонцима“, није дозвољавала шире успехе Македонаца у ратовима против Турака у време устанка македонског народа против туђинаца. Нешто значајнији резултати су остварени у првим удружењима у којима је превладавао културно-просветни рад. Српска страна је и овде показивала највише разумевања за потребе права и интересе словенског народа у Македонији, који је тек почињао борбу за своју националну еманципацију. У програму друштва Србوماкедонаца, основаног у Цариграду још 1886, као најважнији задатак био је рад на ширењу „чистог македонског језика“, односно наречја које је требало тек одабрати за књижевни и службени македонски језик, уз отклањање натурених бугарских облика и речи и враћање речи ближе српском језику.⁴¹ Србија и њени дипломати у свету, јавни радници и учитељи у Македонији потпомажу отпор Македонаца бугаризацији, посебно у настојањима да се Македонци помогну у изграђивању свога књижевног језика.⁴² Грци су, захваљујући утицају који су од раније остварили преко Васељенске патријаршије и цркве, били организованији и успешнији у хеленизацији јужне Македоније и Тракије. У време када борба за престиж у Македонији поприма све оштрије облике, Грци су 1894, на темељима раније основане Војне лиге за одбрану грчких интереса у Македонији, основали тајну организацију „Етници етеирија“.⁴³ Појава мреже тајних организација преко којих се успешно проширивао грчки утицај, условила је и сличну у Бугарској. Већ афирмисани пробугарски оријентисани македонски мисионари и борци из редова бројне македонске емиграције доносе из Софије веома јаке утицаје од стране Бугарске. Група македонских револуционара основала је своју организацију Унутарња, македонска и одринска револуционарна организација (ВМРО – Внатрешната македонска и одринска револуционарна организација), којој је основу чинила војна организација, са строго утврђеним правилима. Због веома јаких веза и утицаја из Бугарске, посебно преко бројне македонске емиграције у Софији, ова нова организација је, и у својим програмским начелима и у циљевима и активностима, била у служби великобугарске политике што се изражавало и називом „Бугарско-македонски комитет“ који се за ову организацију усталио у народу.⁴⁴

Основни циљ борбе ове организације је било добијање аутономије, али у оквирима Бугарске. И поред тога што је већина вођа те организације стигла своја политичка искуства у Бугарској, најчешће у Софији, Бугарска влада, крајње радикална у настојањима да обезбеди себи целу Македонију,

⁴¹ *Документи за борбата на македонскиот народ...* док. 193, стр. 273–274. Такође и док. 214, 215, 216 и 219, стр. 303–304 и 309–313.

⁴² *Документи за борбата на македонскиот народ ...* докумената од стр. 281–317. Бугарски националисти су за ово оптуживали Србе, посебно неке од српских државника и научника, на пр., Стојана Новаковића, називајући их великосрбима иако су они једини, у ствари, радили на афирмацији посебности македонских Словена, чак и на територијама где су се македонски Словени осећали Србима. Видети у вези са овим цитирани бугарски зборник докумената, *Македонија, Сборник од документи и материјали...* стр. 380 и друге.

⁴³ Милорад Екмечић, *Сиварање Јужославије...* књ. 2, стр. 462.

⁴⁴ Милорад Екмечић, *Сиварање Јужославије...* књ. 2, стр. 463.

није имала пуно поверење у њих, па је већ 1894. основан паралелни орган за вођење ове организације у Софији, са генералом Николовом на челу, а са циљем неодложног укључивања целе Македоније, већ унапред проглашене западном Бугарском⁴⁵, у велику Бугарску. Сви они напред истакнути видови предности у ширењу бугарске пропаганде у Македонији, а посебно територијална везаност између Македоније и Бугарске, до проглашавања независности ове друге, концентрација избеглица из Македоније у Софији, и посебно широке могућности деловања и ширења пропаганде преко егзархијске црквене мреже, учинили су да је чак и најчистији македонски борбени и револуционарни покрет у оквиру ВМРО, мање или више, био под утицајем Бугара и да је, најчешће, везао судбину све три Македоније за велику Бугарску. Чак и челни људи македонског ослободилачког покрета, на пример, један од најпрогресивнијих Ђорче Петров, падали су под налетом великобугарске пропаганде и сматрали да у Македонији живе само Бугари, уопште не спомињући делове међу којима је, адекватно остацима вековних веза и мешања, било и оних који су се оправдано сматрали ближе Србима или Грцима.⁴⁶ Прикључење социјалистичке револуционарне групе Васила Главинова ВМРО-у 1900. није допринело много одлепљивању македонског ослободилачког покрета од милитантне великобугарске струје која је, по истраживањима неких научника, имала и даље тајну подршку руског двора.⁴⁷ Без овако јаке подршке тешко да би се тако успешно могао натурати македонским револуционарима великобугарски програм преко паралелног Врховног комитета (по чему су се и пробугараши из Софије и прозвали врховисти).⁴⁸ На прелазу из 19. у 20. век група најистакнутијих македонских револуционара са Гоцем Делчевим на челу успевала је да уз помоћ социјалиста ослаби притисак врховиста и великобугара, што се огледало и у слову новог статута организације, у коме је, као основни циљ и задатак борбе, истакнута потпуна аутономија Македоније и Тракије.⁴⁹ Међутим, споне између, ипак, малобројне македонске елите, у овом случају истинских револуционара из Србије, као и утицаји великобугарске идеологије били су веома јаки. Моћнији носиоци великобугарске политике су успели да у трци за временом, свакако, по проценама званичне бугарске политике, на конгресу ВМРО, 1903. протуре одлуку о устанку на Светог Илију, 2. августа те године. Одвајањем од народа, који није био за бугараше као господаре место Турака, устанак ће доживети пораз, а на путу ослободилачке борбе македонских Словена направити дубоку провалију и уништити и оно мало остварених резултата на плану афирмације посебности македонских Словена као народа.⁵⁰ Малобројној

⁴⁵ *Македонија, Зборник оџ докуменџи и маџериали...* док. 39 стр. 388–389.

⁴⁶ *Иџџо*, док. 40 стр. 389–390.

⁴⁷ Милорад Екмечић, *Сџварање Јуџославије...* књ. 2, стр. 464–465.

⁴⁸ *Македонија, Зборник оџ докуменџи и маџериали...* бр. 40–42 стр. 389–393.

⁴⁹ *Докуменџи за борбаџа на македонџкиџ народ...* док. 228 стр. 331 и док. 244 стр. 353.

⁵⁰ У заблуди су сви они који упорно траже, виде, истичу и објашњавају оформљену македонску нацију у овим временима Илинденског устанка. Био је то устанак малог броја људи који су били на путу освешћавања и националног буђења али, на жалост, ни они уједињени и ујединачених погледа на национално питање македонских Словена. Тај процес ће и даље тећи веома лагано све до Другог светског рата, када ће комунисти на основу оног делимичног фонда остварене афирмације као историјски настале посебности, омогућити македонским Словенима да уобличи своју националну афирмацију, али само на оном простору на коме је македонски народ имао највеће слободе, на простору који је био у саставу Србије.

елити македонског народноослободилачког покрета, оптерећеној агресивним пробугарашким и великобугарским снагама, није успело да покрене народ како је то успевало српским предводницима, на пример 1804. У борбу је кренуло око 26.000 устаника, од преко милион становника хришћанске вероисповеди, који су имали разлога да устану против турског зулума.⁵¹ Малобројни хероји, ма колико да су били јунаци, они пред собом имају само једну светлу могућност: да за слободу и свој род одважно изгину. То се десило и македонским јунацима. Са безброј пута надмоћнијом ордијом, они су морали, у бојевима око мале Крушевске републике, у огњу боја изгорети. Турци нису кренули против правих виновника – великобугарског језгра у Софији, већ против сироте раје у Македонији, извршивши и овога пута сурову освету над невиним и немоћним. Поред осталог, у Македонији и Једренској покрајини је запаљено 12.440 углавном селачких домова Македонаца православне вере, уз примену најбестијалнијих начина убијања; уморена су 4694 ухваћена борца и чланови њихових породица, обешчашћене су 3172 жене и девојке, око 70.000 људи је остало без крова, а око 30.000 оних ближе шумама и границама кренуло је у избеглиштво без повратка.⁵² Тешке последице и губици су пали на леђа македонског становништва, нарочито словенског етничког порекла, које се и нашло пред немилосрдном туђинском осветом. Још је тежи ударац дат заустављањем тек распламсале борбе македонских Словена. Малаксаће сви видови националног буђења македонских Словена. Бездушну и непоштену игру око македонских Словена и Македоније наставиће и даље одређене службе елите великих империјалистичких сила и националистичке структуре у суседним балканским земљама. Већ од 1904. године почиње убацивање оружаних формација, клица будућег крвавог обрачуна и страдања македонских Словена, које ће добити и своје називе, комите, четници, андарте. Упоредо са поделом појединих региона на утицајне сфере ових убачених формација, стварале су се утицајне зоне на просторима разбијене македонске територије, намећући на тај начин специфичан облик националноослободилачког покрета у Македонији, који се не гради од културе, преко политике ка националним решењима, већ суровом формом герилских обрачуна убачених и међусобно сучељених оружаних састава из суседних земаља.⁵³ Без имало страха да ћемо се огрешити о истину, покушаћемо објаснити како је наступање Србије и у овим најзамршенијим приликама било, највише пута, изнуђено насиљем других, и потребом одбране непосредних интереса земље. То потврђује и гола чињеница да је Србија имала у Македонији неупоредиво мањи број чета него остали. По једном веродостојном податку, од 228 чете које су деловале у Македонији Срби су имали само 28, по другом, у јеку најљућих војних обрачуна на овом тлу, од укупно 154 чете, Срби су имали само 4. У њих су били најмасовније укључивани сами Македонци, избеглице у Србију. Оне су деловале да би штитиле српске школе и културне институције и имовину становништва, управо у оним деловима вардарске Македоније где је била јака традиција српске културе,

⁵¹ Према проценама Милорада Екмечића, (*Стиварање Јужославије* књ. 2. стр. 107), македонских Словена на целом македонском простору у то време је било око 1.200.000 житеља.

⁵² Детаљније, Данчо Зографски, *Крушевскаја република*, Скопје 1953. Такође Љубен Лапе, *Крушовскаја република*, „Илинденски зборник 1903–1953“, Скопје 1953.

⁵³ Милорад Екмечић, *Стиварање Јужославије...* књ. 2. стр. 629.

вере, посебно крсне славе, српске епске јуначке песме итд. Становништво се ту осећало блиско Србима, тражило је заштиту од бугарских комита и од милитантног фанаријотског свештенства, а посебно од Турака који су призивали и езархију, и патријаршију и бугарски народ, „Булгар милет“, и грчку народност, „Рум милет“, али нису никад признавали српски народ у овим изворно српским крајевима.⁵⁴ Навешћемо још један податак о жртвама комитских обрачуна. Забележено је да у најтеже две године, 1906. и 1907, од 1241 жртве, пало у обрачунима – бугарских комита 755, грчки андарта 230, српских четника и комита 58, румунских добровољаца 38, албанских чета 128 и на страни турских власти 135. Можда најверодостојније податке даје случај после обарања султана Абдул Хамида у Младотурској револуцији и увођења парламентаризма и очекивања да ће се на нивоу Царевине решити и проблем Македоније. Из планина и села су сишле у вароши 73 бугарске чете, 40 грчких и само 8 српских, уз још две румунске. Погоршане међународне прилике, посебно анексијом Босне и Херцеговине октобра 1908, отпори Срба и Србије насиљу Аустроугарске и претње ратом које ће уследити, уз најпотпуније ангажовање Немачке на страни Хабсбуршке монархије и анексиона криза 1909. негативно су се одражавали и на Турску и словенске земље, међу њима посебно на Македонију која је била под турском влашћу. Младотурски режим ће брзо и у пракси напустити парламентарне и демократске форме и почеће да обнавља стари систем насиља над поданицима, које ће нарочито тешко да се одражавају у ионако немирној Македонији. Ово погоршано политичко стање, и на југу Балкана, утицаће на балканске земље, сучељене једна против друге у Македонији око њене поделе, да увиде општу опасност да и оне буду подељене између великих сила, довести до првих преговора о могућој сарадњи балканских нетурских земаља и народа.⁵⁵

8. Изгледи и могући ослонци Србије у припреманом рату против Турске и очекиваном рату против Аустроугарске

Већ у току царинског рата, а нарочито од анексије Босне и Херцеговине и анексионе кризе крајем првог десетлећа нашег века, српском народу, посебно његовом предводничком слоју било је сасвим јасно да ускоро мора доћи до одбрамбеног рата против Аустроугарске. Једна од препрека да се великој империји пружи достојан отпор била је велика вероватноћа да ће нека пронемачка династија у Софији, Букурешту и Атини, или пак у Истанбулу, у циљу освете Србији и Србима, одмах приступити у помоћ агресору, Аустријанцима и Немцима. У таквим приликама, минимална нада у успех одбране од Аустроугарске могла су се зачети, па можда и остварити само договором и сарадњом са осталим балканским државама, које су биле у далеко повољнијем положају, јер ни једну од њих, изузимајући делимично другу српску државу Црну Гору, германски народи, у свом већ сниваном продору на југоисток, нису намеравали да потпуно угасе. Неке од њих би биле мало оштећене, а неке евен-

⁵⁴ Новица Ракочевић, *Историја српског народа...* VI/1, I издање стр. 280–281, Такође В. И. Шпилкова, *Младотурска револуција 1908–1909*. Москва, 1977, стр. 67.

⁵⁵ Милорад Екмечић, *Сјаврање Јужославије*, књ. 2, стр. 634, Милорад Екмечић, *Национални покрет у БиХ*, „Историја српског народа“... I изд. VI/1, стр. 644.

туално и награђене, што је требало да овиси од њиховог ангажовања против Срба и, евентуално, у уништавању других противника, међу њима и Турске, ако се не потчине моћној германској коалицији двеју царевина. Све процене о помоћи Србији од јужних Словена под Аустроугарском, изузев од Срба, нису обећале готово ништа.

С друге стране, муслимани су увек војевали као султанова војска и од њих се није могла очекивати помоћ у ослободилачким ратовима. Највеће удаљавање је донео босанско-херцеговачки устанак, а делом и заједнички устанак против Аустријанаца 1882. Пресељавања или исељавања муслимана из појединих угроженијих делова у сигурнија подручја и њихова концентрација где су стварани услови за сијање раздора доводило је до још дубљих подела и раскола. Овом расколу допринеће и Аустроугарска, која ће повлађивањем, нарочито беговату, придобити и један део муслимана за себе. Ово је водило ка све мањем проценту муслимана који су били за приснију сарадњу и суживот са Србима.

Један од таквих је био херцеговачки песник Мостарац Осман Ђикић, који је, на претњу да је опасно подржавати Србе, узвикнуо: „Главу дајем а сродство не дајем”.⁵⁶ Све у свему, Србија се није могла поуздати, у својој борби против туђинаца, на етничку и по језику сродну браћу Хрвате и муслимане. Олакшавајућа је околност била што су своје опредељење муслимани отворено показивали и, уз остало, у великом проценту, одбацивали идеју о националном јединству свих јужних Словена, сажетом у јединственом народу са три имена – Срби, Хрвати и Словенци.⁵⁷ Иако није била стабилна основа њиховог опредељивања (Турци или Бошњани), они су већ тада, иако још недефинисано, уочавали историјски настале разлике између Срба и Хрвата или Словенаца и Срба и слично. Градећи визије будућности и изналазећи путеве и могућности коначног разрешења српског, па и југословенског питања, водеће српске елите су, у духу својих већ окошталих лоших навика да се површно односе према искуствима из прошлости, прецењивали су снагу, могућности и крајње намере југословенске идеје и, посебно, могућности снага које су радиле за југословенско јединство. Ограничене акције и покрети југословенских снага међу Хрватима и Словенцима и даље су биле на нивоу појединаца из редова грађана и интелигенције, понекад и група по неколико десетина, а ретко стотина који су се у неком ретком тренутку паљења и разгрејавања сарадње међу Србима и Хрватима нашли у некој манифестацији у прилог подршке југословенског јединства. На жалост, они који су уочавали тамну страну стварности у погледу југословенског јединства били су ретки, неки су покушали да људима око себе докажу да је боље ићи напред и са малим залогом истине него неиспитаним стазама, са товарима лажи под који-

⁵⁶ Васа Пелагић, *Историја Босанско-херцеговачке буне*, Сарајево 1953, стр. 59, Такође и стр. 97; Јефто Дедијер, *Нова Србија*, Београд 1913. стр. 246, Солидарност са рајом, односно браћом Србима који су остали хришћани била је, по правилу, најјача и најефективнија у крајевима где су дуже очуване везе са кореном и успомене на стару веру и традицију, на пр., у Средњој Жупи, где су скоро све муслиманске породице славиле своју стару српску славу и ломили обредни колач, све до званичне забране од турских власти у време Велике босанско-херцеговачке буне 1875–1878.

⁵⁷ Више о овоме Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2, стр. 676, 789, и 802. Главна спона кроз векове међу браћом подељеном на две вере био је језик. Остало се губило, па ће се они осећати као део исламско-турског корпуса.

ма можемо од бременитости и посрнути. Тако је на пример далековиднији члан Хрватског сабора 1875. Милан Миканец, страхујући од искривљене слике о снази и дубини историјски наталожених разлика опомињао „.... не затанивајмо погибелну болест док јој не буде прекасно за лијек”.⁵⁸ У времену великих превирања, у предвечерје великог обрачуна и подивљалог империјализма крајем 19. и почетком 20. века, шириће се прави гејзири лажног југословенства које ће нагризати и растакати истинску мисао о потреби уједињавања сродних народа као равноправне браће. Шириће се и умножавати различите опције зближавања и уједињавања те браће, а камен спотицања ће и даље бити и остати, неуочавање и непризнавање већ дубоко историјски укорених и окамењених разлика на многим трасама, на пример, у култури, и посебно у њеној подели, на заостали Исток или Балкан и цивилизовани Запад; у привреди где се опет развијенији јавља Запад и заостали Исток, у сплету различитих навика у начину живљења, понашања, опхођења итд., где је Запад такође морао бити испред оријенталног и шизматског Истока. Сва та погибелна сепарирања нашла су одраза и у подлој дволичности дела југословенске елите, која је и заговарала национално јединство Срба, Хрвата и Словенаца, његујући у свему томе управо измишљену и хипертрофирану предност Запада над Истоком, посебно Хрвата над Србима. У делу српског народа, који је у јужнословенским земљама Аустроугарске чинио између једне трећине и половине житеља и који је својим сталним учешћем у борбама против Турака имао више заслуга од свих других, као да се јављала инфериорност, јер се управо у ово време почиње борити за саме мрвице својих природних права на земљу коју је натапао својом крвљу више векова. Фрапантан пример који ову срамотну чињеницу доказује јесте и захтев, у време стварања чувене хрватско-српске коалиције, да Хрвати коначно признају „.... равноправност српског народа са народом хрватским”.⁵⁹ Без признања овога елементарног права, већ од почетака заједничке борбе за ослобођење, нормалан ум није требало ни да размишља о било каквом удруживању и уједињавању. Но, лаковерне српске елите с обе стране Дрине су и ово пренебрегле и дозволиле да све нијансе и опције југословенског јединства подносене са хрватске стране, од најрадикалнијих франковачких до најнапреднијих Супилових, носе у себи тежње за очувањем неравноправног наслеђа из доба туђинске владавине на овим просторима, осигурања примата Загреба и Хрвата над Београдом и Србима. Било је ово својеврсно скрнављење жртава које је раније, а посебно у ослободилачком рату дао српски народ, изгонећи разне туђинце и окупаторе са јужнословенских простора. Све опције уједињавања Југословена, односно решења југословенског питања које су у предвечерје ратова кретале са хрватске стране биле су оптерећене тежњом да се на сваки начин ослаби веза између Срба у Србији и Срба на западним странама од Дрине, који су морали и у будућој заједници остати у инфериорном положају у који их је бацила католичка Аустроугарска. Видели смо да су снаге југословенског покрета међу Хрватима, Словенцима и муслиманима и другим несрпским народима биле и у ово пресудно време малобројне наспрам оних многобројних које су и даље остале главни штит тиранског

⁵⁸ Васо Богданов, *Хисторијски узроци сукоба између Хрватиа и Срба*, Рад ЈАЗУ, књ. 311, Загреб 1957, стр. 361.

⁵⁹ Франо Супило, *Политика у Хрватској*, Загреб, 1953, стр. 319.

туђинца на овим просторима. Њихова моћ није била у њиховој властитој снази, већ у сенци и подршци моћне универзалне Католичке цркве и њеног новог вида борбе за примат на светској сцени. Освежавајући таласи националног буђења и изграђивања стандардног књижевног народног језика, и кроз културно-просветни па и политички препород са најбучнијим хуковима на просторима јужнословенских покрајина 1848. и 1849. као да су пренули и подстакли рад и улогу и онако важне и доминирајуће институције – Католичке цркве. Светске цркве уопште, а посебно већ од Миланског едикта у свему најсупериорнија западнохришћанска а у њеном крилу римокатоличка црква осећа повећану потребу да она има примат у кројењу судбине народа у свим видовима њиховог националног и социјалног освећавања и вођења кроз живот. Јачање демократског либерализма и појава већ изворног комунизма као највеће противречности цркви утичу на збијање редова, посебно католичке цркве у њеном престојавању и припремању за заштиту и одржавање већ вековима сувереног примата. Почињу серије папиних посланица верницима од оних првих темељених из 1861. и из године Париске комуне 1871. у којим се траже и путеви и савлађивања нових опасности и обнове моћи цркве.⁶⁰ Као најподеснији путеви и начини копирани су управо они које су користили први социјалисти овде путем општења са пробуђеним верничким масама свим могућим и корисним каналима као што су били појачани просветни, културни и нарочито новообликовани информативни рад, штампање књига, отварање књижница, па онда и читаоница и разни други облици окупљања људи.⁶¹ Прихватају се и социјални програми које су истицали радници, прилагођени христовим учењем, и ствара се читав један покрет прилагођен надањима сиромашних, са лепезом кршћанских социјалних програма. Основни смисао и циљ ових покрета је био стављање под контролу и доминацију римокатоличке цркве свих видова битисања и активности тадашњег друштва у економици, политици, привреди, култури, просвети, где се нарочито користе школе свих врста, језик у свим видовима његовог усменог и писменог манифестовања и деловања, при чему се посебна пажња усмерава према новом моћном систему општења са људима – информатици, уз коришћење што је више могуће најразноврснијих облика директног опћења са верницима. Добро се знало да све ово појачава улогу, увећава укупну иначе апсолутну моћ католичке цркве, не само над њеним верницима већ и над друштвом и људима на „својим“ подручјима. Посебна пажња се посвећује подизању вредности и значаја свога националног имена, посебно хрватског, које је било све до половине 19. века запостављено и ретко спомињано. За ознаку католика Словена од којих ће се формирати Хрвати употребљавао се читав низ имена: кршћани, Славонци, Загорци, Далматинци, Мађари, Босанци, Дубровчани, Морлаци и друга. Раније смо већ споменули записе путописаца да су забележили да се међу кршћанима у Босни скоро нигде није могло чути за име Хрват све до друге половине 19. века.⁶² Католичка црква међу јужним Словенима у Аустроугарској у време националног буђења хоће и жели, уз примену свих средстава, да преузме кормило и у афирмацији

⁶⁰ Милорад Екмечић, *Стварање Јужнославије...* књ. 2, стр. 404–407.

⁶¹ Милорад Екмечић, *Стварање Јужнославије...* књ. 2, стр. 140–144.

⁶² Иван Франо Јукић, *Путњаци и историјско етнографски радови*, Сарајево 1953, стр. 94, затим 46–49.

националних посебности католика као посебних и делимично афирмисаних народа. Иако је у практичним случајевима била веома упорна да очува неприкосновену вододелницу у разграничењу нација – религију, ништа јој није сметало да у две историјске словенске покрајине, које су подједнако биле и остајале верне и вишевековној домовини Хабсбуршкој монархији, прихвати као две могуће нације Хрвате и Словенце. У исто време, Католичка црква је упорно настојала да ослаби конститутивну улогу православних у довршавању већ подалеко одмакле афирмације Срба као народа. На том послу је и градила ону оштру критику честитим поборницима југословенске сарадње Фрањи Рачком и Јосипу Јурају Штросмајеру што су смогли снаге и смелости да у сарадњи са ослободилачким покретом Србије прихвате и подрже укључивање Босне и Херцеговине не у Хрватску, како је то радила скоро сва остала Католичка црква већ у Србију. Скоро цела Католичка црква у Аустроугарској, а посебно у јужнословенским покрајинама, прихвата и свесрдно поздравља окупацију Босне и Херцеговине у којој су већину чинили Срби и њену анексију Хабсбуршкој царевини 1908. године. У истом времену сама Католичка црква се укључује у агитаторе уједињења Словена, у том склопу и јужних Словена, у Хабсбуршку царевину која би требало да се преобрази из дуалистичке у тријалистичку монархију. У том циљу се већ доста ангажовано католичко свештенство, на нивоу појединих јужнословенских покрајина у Царевини организационо, престројава и учвршћује уводећи редовне скупове свештених првака, на којима је разговарано о ономе што је остварено и шта треба још да се уреди у јачању улоге и примата Католичке цркве у тим деловима царевине. Следило је низ изванредно организованих црквених конгреса католика у јужнословенским земљама Монархије: у Словенији 1892, 1900, 1906. и 1913., у Босни и Херцеговини 1896, затим 1900. у Загребу, где активно учествује око 5000 црквених великодостојника из Хрватске, Босне и Херцеговине и Истре.⁶³ У време ових великих окупљања долази до формирања, уз остало, и више католичких политичких странака и странака разних назива, али по програмским смерницама, раду и методу у суштини клерикалних, које ће тежити примату, не само над душама већ и над телима верника. Тежиште њиховог рада и главни смер деловања на траси југословенске идеје ће бити аустрославизам, односно решавање питања Словена у оквиру Маустроугарске, уз упорна настојања да и бројни Срби у Царевини буду укључени, што је значило и потпуно и заувек одвајање од Србије и Срба. Исти ти предводници католичких партија, својим неизбежним утицајем на друге партије, доприносиће и крајње радикалним и антисрпски опредељеним партијама франковцима и других. Но, њима неће касније ништа сметати, кад им буде јасно да им, пред налетом италијанске експанзије, нема опстанка без ослонаца на Србију, да прихвате програм националног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, али уз чврсто остајање при програму борбе за очување тековина пропале империје, духа њеног дуализма, у коме би била Србија, иако победница, понижена и бачена у засенак. Захваљујући раду ових снага, прослатори под католичком доминацијом упутиће према Дрини и Србији 1914. читаве корпусе, али неће бити кадри да сакупе и ниједан батаљон доброво-

⁶³ Саво Пешић, *Нација и Религија*, Загреб 1988, стр. 217-218; Милорад Екмечић, *Стиварање Југославије...* књ. 2, стр. 366 и 406.

љаца који би се борили за одбрану Србије и за њене идеје о формирању прве заједничке државе. Стицајем кобне судбине, Србија и Срби, припремајући се почетком друге деценије овога века за један велики и неравноправни рат против силних армија двеју умирућих царстава, нису имали ниједног чврстог и поштеног пријатеља у целом свом окружењу. А пошто су имали најмање пријатеља у земљи где је живео највећи део њене крвне браће, онда су почели ковати сарадњу и савезе са суседним малим земљама Црном Гором, Грчком, Румунијом и Бугарском, прелазећи преко неповољне чињенице да су владарске куће у три земље од та четири будућа савезника, биле крвљу и духом везане за германски блок, то јест будуће агресоре на Србе и Србију што је морало да отежа и онако суновратне путеве ослобођења и интеграције српског народа.

9. Спољнополитички подстицаји сарадње Србије са четири балканске краљевине, док се налазила у Првом балканском рату

Узбуркани токови на највишем нивоу глобалне светске политичке сцене крајем прве и почетком друге деценије 20. века, подстицали су Србију, најугроженију балканску земљу, а делимично и остале, на одлагање међусобних спорова и сукоба, па чак и на могуће приближавање и удруживање да би се лакше одржале у ратном обрачуна међусобно супротстављених блокова великих сила. Приближавање а затим склапање споразума и удруживање у савезе било је усмеравано углавном против Турске која је, изложена дугом стагнирању, била знатно ослабљена и према којој ће моћи доћи у обзир и офанзивни подухват у циљу ослобађања још неослобођене браће и јачања одбране од могућих других експанзионистичких и агресивних потеза, осталих великих сила, на првом месту Аустроугарске. Убеђење да ће Аустроугарска бити водећи агресор на Балкану против Србије имало је тврде основе. Србија је већ од раније, а нарочито од великих демократских промена везаних за повратак династије Карађорђевића уочавала, са пуним правом, у Хабсбуршкој монархији свога највећег непријатеља. Јавно понављање претњи које су стизале из Беча Србији да на овим просторима нема места за живот обију земаља и најављивање ратног похода у намери гушења Србије као највеће сметње за даљи живот империје могло је и морало да изазове само један одговор: одбрану егзистенције на живот и смрт, ако затреба и до последњег српског војника.⁶⁴ Београдским аналитичарима спољнополитичких токова тога времена било је потпуно јасно да ће приликом агресије њемачких трупа преко Саве, Дунава и Дрине уз Аустроугарску и Немачка, тада једна од најмоћнијих земаља света. Уосталом, то Немачка није ни крила, иако је своје освајачке намере и остварење продора на југоисток правдала одбраном Аустроугарске и наводно одбрамбеним ратом Германа од расно нижих Словена и

⁶⁴ „Сад или никад“, понављало се међу војним и политичким врховницима немачких монархија у Бечу и Берлину о коначном уништавању Србије и Срба. Јован М. Јовановић *Стварање заједничке државе Срба, Хрватља и Словенаца...* књ. 1. стр. 88. шире и стр. 3–87; Такође Васа Чубриловић, *Србија и Аустроугарска у XIX веку, Велике силе и Србија пред Први светски рат*, Београд 1976, стр. 34–36.

делом и Романа. У то време и сам цар немачки Виљем Други (Wilhelm II Hohenzollern), говорећи о неминовном рату Германа против Руса и Гала, поручивао је „... реч је о бити или не бити немачке расе у Европи“⁶⁵ што је била само маска за прикривање правих циљева и намера продирања Немачке према Блиском а затим и Далеком истоку на коме је путу већ крчила пут чувена багдадска железница у рукама немачког капитала.⁶⁶ Да то није била ни у ком случају одбрана већ најгрубља агресија, те да подела између линија фронта и смрти није била какву је описује немачки цар, потврдиће чињеница да ће у армијама централних сила бити и веома бројни и у агресији подузетни Словени западнохришћанске и муслиманске вероисповести. Претпостављајући сву тежину будућег удара моћних аустроугарских и немачких армија, српска влада ће, и због ослабљених позиција и утицаја Русије у овим просторима, бити једна од најактивнијих у грађењу мостова међу балканским државицама и народима и једна од најпопустљивијих у договорима о сарадњи балканских држава. У прилог међубалканској сарадњи деловали су и неки други чиниоци. Тренутно са слабијим могућностима адекватног супротстављања насртајима блока Централних сила и њиховог заустављања, монарси Русије и Италије су се у Ракониђију у јесен 1909, пред светском јавношћу сложили да „Балкан балканским народима“, што је значило зелено светло и отворени пут договорању и сарадњи балканских држава, иако се ове две велике земље тиме нису одрицале својих интереса на овом подручју, већ су то чиниле због прибојавања да су овде слабији од других сила.⁶⁷ Међутим, од нарочитог значаја, барем и за тренутно слабење веза између немачких земаља и балканских држава, у којима су по пореклу немачке династије биле увек пријатељски расположене према „братским“ царевинама, имало је све безобзирније наступање, корак по корак, бечке милитантне врхушке према југоистоку; прво грабљење Босне и Херцеговине са већинским српским живљем, затим продирање преко Санџака, Албаније и Македоније као и организоване активности за освајање позиција на овим просторима. Уз кориштење свих дипломатских средстава, политичких и војних притисака, плаћеничких агентура, поткупљивање, изазивање диверзија, убацивање наоружаних чета и на друге начине, откривали су намере Аустрије да не бирајући средства обезбеди за себе стратегијски важне просторе и привредне путеве ка Цариграду. Ово се директно сукобљавало са сличним претензијама владајућих елита балканских земаља, међу њима и оних које су биле традиционални пријатељи германских сила, са династима германске крви Бугарске, Грчке, Румуније на челу, па и политички организованих националних снага међу Албанцима и у Црној Гори. Ипак, од пресудног значаја за зближавање балканских династија била су сукобљавања интереса у Македонији између Аустроугарске на једној и балканских држава на другој страни. На овој основи почеће лагано приближавање, већ од почетка царинског рата, између балканских земаља, у чему је од посебне важности за српски и југословенски покрет била спрем-

⁶⁵ Андреј Митровић, *Продор на Балкан и Србија 1908–1918*, Београд 1981. стр. 117–118.

⁶⁶ Андреј Митровић, *Продор на Балкан* стр. 432–439, Такође Димитрије Ђорђевић, *Историја Србије...* VI/1, I издање, стр. 3 и 20.

⁶⁷ Владимир Ђоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд 1937, стр. 144. Такође Димитрије Ђорђевић, *Србија и Балкан на почетку XX века, Југословенски народи пред Први светски рат...* Београд 1967 стр. 207–208.

ност Бугарске да сарађује са Србијом. Овде се није могло ни размишљати о постојаном повратку Бугара у јужнословенску скупину, али се рађала спремност на узајамну сарадњу да би се осигурали обострани интереси. У овим, делимично измењеним токовима међубалканске сарадње, и у Београду ће сазрети услови за изналагање компромиса између појединих политичких групација од утицаја у погледу избора тренутно најважнијег правца ширења српског ослободилачког покрета. Са заоштравањем прилика у свету и посебно на Балкану и са све интензивнијим размишљањима о потреби да се пред општом опасношћу покушају наћи путеви сарадње и удруживања малих балканских земаља у циљу неутралисања опасности са стране и евентуалне активности према ослабљеној турској империји, у водећим врховима у Србији, а посебно у Радикалној странци, искристалисала су се два важнија правца тражења животно значајног излаза Србије на море. Један правац био је према Солуну, што је пропагирао и бранио Никола Пашић, и други према северној Албанији, који је предлагао његов партијски колега Милован Миловановић. Уочавајући да је напуштање солунске варијанте важан предуслов могућег компромиса и споразума са најважнијим партнером, Бугарском, победила је у критичном времену, крајем 1911. и почетком 1912, у влади Србије, на чијем челу је био Милован Миловановић, опција за излазак на Јадранско море, што ће већ 13. фебруара 1912. донети уговор о савезу са Бугарском, са нарочито важним тајним додатком о подели интересних сфера двеју земаља у Македонији.⁶⁸ Уговорена је подела само неспорног дела Македоније: Србији је требало да припадну делови северно и западно од масива Шар планине, а Бугарској источно од Родоп и преко реке Струме, односно Пирински део Македоније, где је међу Македонцима преовладало мешање бугарских утицаја. Део вардарске Македоније између неспорних линија, који је такође имао историјске везе са Србијом и био под српским утицајем (уз остало и слављење крсне славе), због попуштања Бугарској, требало је да добије или аутономни статус или да се подели између двеју савезница, при чему је Србија, којој су компромис и сарадња са Бугарима више користили, обећала да ће препустити Бугарима источни део, од линије Крива Паланка – Охрид, или знатнији део територија у којима су међу македонским Словенима преовлађивали српски утицаји, култура и традиција, а где су се Бугари упорно инфилтрирали, од успоставе егзархата и, нарочито, у време поопштрених облика борбе за утицај у Македонији (комитске акције почетком овог века). Не обазирјући се на деловање малобројне македонске препородитељске елите, чије су иначе слабе организације и акције биле још више ослабљене неуспехом Илинденског устанка и кризом македонског националног покрета у овој фази, суседни народи, бугарски и српски, делили су Македонију и вековне просторе македонског словенског живља не питајући их и не ослушкујући глас и жеље тога народа. Коначним договором о подели словенског дела браће која још нису довршила своје национално освешћавање између својих већ афирмисаних држава, Бугари и Срби су могли рачунати да су нашли путеве за компромисну и трајнију сарадњу међу собом. Изгледи да ће остварити своја проширивања на нове „националне” просторе, као да су гасили паролу о јединству и

⁶⁸ Димитрије Ђорђевић, *На њочейку раздобља райвова, Историја српског народа...* VI/1, I издање, стр. 187; Такође, *Документи за борбама на македонскиот народ...* док. бр. 359 и 360, стр. 529–538.

уједињењу ова два народа. Међу Србима и Бугарима је већ било толико створених пукотина, које су својом разбијачком политиком дубиле велике силе, да се више међу њима реално није могао остварити било какав савез на етничкој основи и поред реалне етничке сродности. Изласком на Јадран у северној Албанији, у духу практикованих међународних договора који нису имали правну подлогу и демократску основу већ обрнуто, једну од прагматичких прихваћених норми слично онима о праву народа на одређену туђу, не своју, етничку територију, из стратегијских прећутно признатих разлога у циљу побољшања одбране своје земље. Тада је у свету преовладало правило да скоро свака континентална земља има неки излаз на море. Део српске елите се лаковерно надао да ће нагодбом са Бугарима очувати знатнији део вардарске Македоније и у исто време обезбедити толико жељени и нужни излазак на море. Међутим, српска елита се преварила, јер су испред ње већ стајали претенденти на албанске луке, моћнији од ње, а нарочито су биле заинтересоване Италија и Аустроугарска, које неће никад дозволити Србији да обезбеди трајније поседовање овог дела албанске обале.⁶⁹ Макар и привременим решавањем најтежег проблема у смиривању међубалканских противречности и назначеним корацима на плану здруживања малих балканских држава побољшани су услови за њихово удруживање у борби против Турске. У току пролећа и лета 1912. уз подстицај нових збивања на светској сцени, посебно због резултата италијанско-турског рата (запоседање од Италијана, Родоса и Додеканеских отока), укључене су у систем билатералних уговора и Грчка и Црна Гора, чиме је створен ефикасан и за борбу приправан Балкански савез.⁷⁰ Укључивањем у ратни савез, поред Бугара који више нису имали нити жеља а нити потребе да воде рат за ослобођење и уједињење јужних Словена, Срба из обе краљевине, без конкретног плана за уједињење ове две српске земље, при чему су кочницу представљали не воља народа већ само и изузетно супарничке династије, ратовање се могло квалификовати као српски ослободилачки рат, јер је требало ослобађати делове српских територија под Турском које ће бити прикључене после рата овим двама српским краљевинама. Веома је подстицајно било што су ослободилачке тежње ових народа биле у духу програма и владајућих елита и српских политичких партија. У предвечерје овог рата, све политичке структуре у српским земљама су истицале ослобођење још неослобођених српских земаља као циљеве своје ослободилачке борбе. Учешће поборника југословенског јединства у циљу ослобођења јужних Словена, због потпуног одсуства ангажовања несрпских народа у овом рату, потпуно је изостало. Зато је било сасвим нормално да су, на пример, све српске политичке партије на власти и у опозицији у то време

⁶⁹ Ово ће већ тада, а посебно касније у ери правашке и титоистичке историографије, послужити као основа распаљивању оптужбе која је преузета из Аустроугарског пропагандног арсенала и из арсенала католичког клерикализма о великосрпској опасности, о незасићености српског империјализма и његових незајажљивих апетита. Нико од великана радничког и социјалистичког покрета није српске намере према албанском приморју сместио у контекст тада важећих међународних норми о правима сваког, па и континенталног народа да на неки начин стигне до најближег мора. (Пример Мађара који излазе на Јадран у Ријеци). Пренебрегавана је и чињеница да се Србија, ипак, убрзо повукла и прихватила одлуку великих да њој ни у тим условима не припада оно на што други полажу право, то је излазак на море.

⁷⁰ Владимир Ђоровић, *Борба за независност Балкана...* стр. 149–156.

биле стриктно за програм ослобођења Срба.⁷¹ Ослободилачки поход армија удружених балканских народа и земаља за ослобођење своје браће од вековног поробљивача показао се већ од првог удара незаустављив; турске армије губиле су територије и битке једну за другом. Као и у ранијим ратовима за слободу, највиши полет и морал су показали српски војници под вођством изванредних стратега, међу којима се посебним успесима издвајао регент Александар Карађорђевић. Само за неколико дана, крајем октобра, српске трупе су разбиле турске армије на свим правцима одбране напредујући преко Македоније, Косова и Метохије, Санџака и Албаније, добивши низ битака, међу којима посебно значајну 23. и 24. октобра на Куманову, да би већ 26. 10. ослободиле Скопље и наставиле брзи продор преко Македоније. Успеси су се низали и на другим правцима. Крајем октобра, Црногорци под командом краља Николе су опсели Скадар, Бугари су ослободили Тракију и опсели Једрене, Грци завршили свој поход према Солуну, Битољу и околини. У другом делу новембра, српске трупе су наставиле поход према албанском приморју, 29. октобра ушле у Драч, а већ до 18. новембра допрле су до Љеша и ширег појаса на Јадранском приморју.⁷² Аустроугарска је била изненађена успесима савезника и нарочито незадрживим продорима српских армија. Братски сусрет незаустављивих српских ослободилаца из Србије и Црне Горе у ослобођеном Санџаку, продор српских армија преко Македоније, избијање српских одреда на море код Драча, били су тешки ударци за бечке војничке кругове који су прижељкивали свој тријумфални поход у ове крајеве. Аустроугарска је активирала сва средства да омете победу, па је уз прикупљање и концентрацију својих армија на Дрини, покушавала да изазове неслогу између Црногораца и Срба из Србије. Пошто јој није успело да уступцима наговори краља Николу на уступање Бечу стратегијски важног Ловћена, те да тако одвоји Црну Гору од Србије, проширила је своје агресивне претње и према Црној Гори.⁷³ Пошто у овом није имала успеха, Хабсбуршка монархија је прибегла низу мера уперених на слабљење успеха Србије, међу којима и неких веома ефикасних. Покретањем светске јавности у циљу стварања аутономне албанске државе је била једна од тих мера, а преко својих већ постојећих агентура подстицала је албански живаљ, нарочито католички, на устанак против Срба, као и упорно сијање раздора између Србије и Бугарске у тек ослобођене Македоније итд. Захваљујући Немачкој, своме веома моћном савезнику и заштитнику, и свестраној подршци и помоћи Католичке цркве, Беч ће имати доста успеха у својим настојањима против Србије. Тако ће већ 20. децембра Конференција амбасадора у Лондону донети одлуку о устројству прве албанске државе под сизернством султана; Срби ће бити

⁷¹ Драгослав Јанковић, *Србија и јужословенско једињење*, Београд 1973. стр. 27–36. Све српске странке, међу њима и водећа Радикална странка, затим Самостална радикална странка, Народна странка и Напредна странка имале су у својим програмима ослобођење Срба. Тражиле су да се, у границама могућности, ради на ослобођењу свег, још неослобођеног српства, тј. целог српског народа, и на његовом уједињењу, тј. на укључењу у српску државу и свих оних територија ван Србије (не наводећи их никада поименице) које су биле настањене Србима или претежно Србима. *Истио*, стр. 27–28. Такође стр. 250–276.

⁷² Борислав Ратковић, *Први балкански рат 1912–1913* књ. 2. Београд 1975, стр. 333–374. Димитрије Поповић, *Борба за народно уједињење*, стр. 85–99.

⁷³ Димитрије Поповић, *Борба за народно уједињење*, стр. 117–129; Владимир Ћоровић, *Борба за независност Балкана...* стр. 159.

потиснути са албанске обале и мораће уложити силне напоре да би добили делове старих средњовековних српских земаља и градова, посебно тешко Призрена, Пећи, Таковице и Дебра, док ће Беч у првој половини 1913. године главне силе усредсредити на разбијање Балканског савеза и изазивање сукоба између Србије и Бугарске.⁷⁴ Служећи се не само нехуманим методама већ и крајње неморалним облицима притисака и насиља према Србији и Србима уопште, укључујући ту и прогоне Срба у оквирима своје царевине, Аустроугарска је ширила нове лажи о Србима. Српски ослободилачки покрет проглашаван је великосрпским насиљем, србијанском мегаломанијом, наслеђеном манијом Срба да робе и покоравају друге народе, све то поткрепљујући фалсификованим подацима о злоделима Срба у наводно бугарској Македонији. Да је ова тврдња чиста лаж, показивало је мноштво података и писмених⁷⁵ извора у којима се види да је ово била исконски словенска, српска област, да су је исламизирали а уз то одмах и на најгрубљи начин и силу колонизирали повлаштени Албанци у служби султана. Утврђено је да је пред балканске ратове на просторима Косова и Метохије било, уз око 900.000 Срба, укључујући међу њих око 300.000 исламизираних Словена углавном Срба, Албанаца (Арнауаташа) било између 300-400.000, који су као повлашћени исламизирани слој углавном насиљем у најновије време дошли на Косово и Метохију.⁷⁶ Политичку пропаганду о српској окупацији Косова и Македоније, на жалост, прихватале су као истину све политичке, државне, културне и друге институције у Аустроугарској, укључујући ту политичку па и научну елиту и словенских народа у монархији, изузимајући Србе. Чак и код њих ће се осетити утицаји старе Аустрије у наслеђу о историјском праву Хрвата и о потреби да се милионска маса Срба у земљама Аустроугарске третира неравноправно.⁷⁷ Упорне пропаганде Монархије о великосрпским аспирацијама била је линија оптуживања Србије и српског народа за злочине над околним народима. Наиме, Аустроугарска је у време успеха српског оружја у балканским ратовима, у навиру страсти и мржње према Србији и Србима, на све могуће начине подстицала nerede, разбојништва, буне у крајевима које су ослободили Срби од Турака са циљем да несрпске народе баце у обрачун против српских трупа и власти. На просторима сиромашне, неразвијене Албаније, у лако заводљивој, иначе изворно честитој маси, Монархија је у претходним годинама па и деценијама вишеструко градећи своје ослоње, нарочито кроз подстицање, пропагирање и потпомагање конституисања националог језика, писма, културе и свега онога што је спутавало или могло спутавати продор традиционалних словенских, пре свега српских веза и утицаја на Албанце, остварила своје моћне базе. Читав поход српских трупа крајем 1912.

⁷⁴ Владимир Ћоровић, *Борба за независност Балкана...* стр. 161; Димитрије Поповић, *Борба за народно уједињење*, стр. 111; Димитрије Ђорђевић, *Сучељавање с Аустроугарском* I издање; *Историја српског народа...* књ. VI/1, стр. 190-191; Обиле изворних архивских података даје зборник *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књига VI, свеска 1 и 2, приредио Душан Лукач и 3 приредио Климент Џамбазовски, Београд 1982.

⁷⁵ Димитрије Ђорђевић, *Историја српског народа, Сучељавање с Аустроугарском...* VI/1, стр. 191 I издање.

⁷⁶ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову...* стр. 166, Д. Ђорђевић, *Изразак Србије на Јадранско море, и конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956; Милорад Екмечић, *Сјаварење Југославије...* књ. 2. стр. 452, Такође шире Димитрије Туцовић, *Србија и Албанија*.

⁷⁷ Видети Бранко Хорват, *Косовско питање...* стр. 39.

према обалама мора у Албанији и повлачење њихово под притисцима великих сила а посебно Аустроугарске и Италије, које су у исто време шириле свој утицај у овој земљи и јачали своје освајачке позиције, праћен је сталним препадима албанских наоружаних група, које су подстицане и помагане од тих сила, посебно Аустрије. У време заоштравања односа међу самим савезницима које је подгрејавала Аустроугарска, наступом јесени 1913. на подстицај Аустријанаца, Бугара и Италијана, букнуо је устанак у Албанији и устаничке масе су кренуле у правцу Охрида, Струге, Дебра и Гостивара преко тек успостављене границе према Србији. Устаници су већ по навици и свих сличних покрета вршили насиља и злочине над Србима. Уследно је противнапад српске војске уз узвратне казне према извршиоцима недела, над Србима. У таквом вртлогу морало је бити и суровости и са једне и са друге стране. Претњом рата Аустроугарска је присилила Србију да повуче своје трупе, али су после тога њени ратни извештачи, по обичају, у верној служби газди и господару, све оно што се нечасно догодило приписивали Србима.⁷⁸ На покој истини извештаје пристрасних аустријских новинара и њихових савезника и истомишљеника који објективно нису ни могли утврдити ко је починио неко недела чији је лик већ био утицајем времена измењен, користиће већ од тада те податке србофобски усмерени истраживачи попут добро познатог историчара Фридјунга па до најновијих времена. Тако на пример, историчар Бранко Хорват дословце узима извештаје тобоже мање субјективних и сумњаних западноевропских извештаваача који су очигледно од неког задужени, жртве рата у коме су са обе стране учествовале на десетине хиљада војника и устаника који су увек у себи носили и примесе руље, приписује геноциду и искључиво српске стране која је представљала војску и правну државу, а ону другу спонтану руљу, познату по бесправљу, назива потпуно невину.⁷⁹ Истина, Хорват наводи и српске социјалисте, њихове извештаје, мисли и критике, апострофирајући посебно Косту Новаковића и Димитрија Туцовића⁸⁰ али ни овде он не остаје доследан јер су критике социјалиста упућене обема странама а злочини представљени као данак једном времену и једном суровом поднебљу.

10. Трасирање другог дела балканског ослободилачког рата; међусобни покол и раскол између два блиска јужнословенска народа, Бугара и Срба

Читаво време већ од почетка рата, а нарочито после победе балканских савезника над Турском, Аустроугарска је главну пажњу усмерила на ометање српских успеха на албанском и македонском ратишту. Свим могућим средствима деловала је нарочито на рушењу компромисне сарадње између Срба и Бугара и на изазивању оружаног сукоба између њихових армија. Шансе за

⁷⁸ Димитрије Ђорђевић. *Историја српског народа...* VI/1, стр. 197.

⁷⁹ Бранко Хорват, *Косовско питање...* стр. 59 и 62. О правом стању у овим крајевима најбоље ће се информације добити из објективних анализа Милорада Екмечића. В. *Стиварање Југославије...* књ. 2. стр. 628–637.

⁸⁰ Треба пажљиво читати дела водећих социјалиста Срба, на пр. Димитрија Туцовића, и доћи до спознаје да су они једнако шибали недела и Срба и Албанаца и ценили добра дела једних и других.

успех ове подривачке замисли имали су Аустријанци захваљујући агресивности и радикализму бугарских експанзионистичких и уистину великобугарских кругова, као и предности које је Бугарска, уз помоћ иностраних фактора успела раније остварити у Македонији раније егзархиј и изнад свега захваљујући радикализму и милитантности које су пратиле експанзију Бугара у овом смеру. Милитантност бугарских експанзиониста се може видети и по ширини њихових аспирација. Наиме, Бугарска је тражила и очекивала да ће добити уз Пирински део Македоније где је било најприсније мешање македонских Словена са бугарским Словенима и скоро целу Егејску Македонију, укључујући пределе где је веома мало било њихових утицаја и где су историјске везе македонских Словена најјаче оствариване са православним Грцима, као и у целој вардарској Македонији где су македонски Словени имали најдуже, најјаче и најсачуваније облике веза и сарадње са Србима. Бугари су уживали раније одређене повластице великих сила – Турске која им је подарила егзархију, Руса који су их наградили сном о великој Санстефанској Бугарској, Немаца који су их задужили династијом, постали су самопоузданији и милитантнији, аспирајући на сва три дела Македоније, односно македонских Словена, или како су их у то време делиле светске силе према мешавини македонских дијалеката, са језицима суседних народа: србофонима, гркофонима и бугарофонима. Ову трајну усмереност могуће националне, еманципације уочио је као опасност Јован Цвијић за македонске Словене што ће се и десити стицајем историјских токова: бугарофони – Пирински Македонци постаће Бугари, гркофони (Егејска Македонија) постаће Грци а само ће србофони довршити своју националну еманципацију и остати Македонци.⁸¹ Уочавајући могућности усмеравања још национално неафирмисаних македонских Словена, Бугари су били најподузетнији у придобијању овога становништва да се у званичним пописима становништва изјасне као Бугари.⁸² Незнатно су у овој активности за њима изостали и Грци. Зато су и скоро увек пописи и процене становништва доносили слабије резултате за српску опцију опредељивања Македонаца, у односу на Бугаре и Грке. На пример, по грчким статистикама из 1878. у целој Македонији од око 1.330.000 међу најбројнијим су били Турци 349.000, затим Бугари 338.000, Грци 438.000, а Срба нема. По бугарским статистикама 1900. на простору само егејског дела Македоније, од укупно житеља 717.690, Бугари 358.290, Грци 218.742, Јевреји 59.720, остало мањине међу којима се не спомињу Срби. За 1905. по аустријској статистици у Македонији без Кумановске и Косовске области, од укупно 1.787.000 становника македонсловаца је било 600.290 житеља, од којих 56.750 исламизираних, други су били Османлије 450.050, међу којима 4350 хришћанске исповести, трећи Грци 310.210 од којих 14.800 исламизираних, четврти Бугари са 122.610 од којих 52.250 исламизираних, међу осталима са мањим цифрама опет нема Срба. Према српским статистикама код Иванића за 1908. већину чине Срби, по својој прилици, то је она маса која се раније појављивала под словеномакедонцима јер од процене од 1.366. 556, било је Срба патријаршиста 400.568, Срба егзархиста, односно словеномакедонаца

⁸¹ Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973, стр. 93.

⁸² Јован М. Јовановић, *Јужна Србија...* стр. 150–154 и 183, Douglas Dakin *The Greek Struggle in Macedonia, 1897–1913*, Thessaloniki, 1966, стр. 312; *Документи за борбама на македонској народ...* док. бр. 364, стр. 545–546.

који су били под јурисдикцијом Бугарске егзархије 265.408, православних несловенаца, Грка око 190.639 и најбројнијих муслимана свих етничких основа 400.624. Међу мањинама је било и око 15.000 Срба католика.⁸³ Организације и одлучније деловање Бугара, нарочито преко црквене мреже, потчињене егзархији утицала је на слабљење просрпских опредељења у најбројнијом словеномакедонској маси. То се видело већ у току уласка српских трупа у просторе вардарске Македоније по одзиву добровољаца који су се масовно јављали српској војсци и ступали у борбу против Турака, али се такође један део тих добровољаца под утицајима ВМРО упућивао у бугарске јединице. Према неким подацима, ослободиоцима на свим фронтovima пријавила се маса од око 100.000 Македонаца.⁸⁴ По ослобођењу Вардарске Македоније влада Србије са Николом Пашићем на челу, и поред опирања опозиције, па и дела војске, полазећи од веома несрећног унутрашњег стања у Македонији преузетог из времена правног нереда, вршљања разних војних и политичких дружина и агентура страних сила у предратно време, на Македонију није, како је то по уобичајеном реду требало учинити, пренешен устав Србије који би обезбеђивао демократски развој ослобођених крајева већ је на тим подручјима, под изговором да политички неучен народ треба прво научити демократији па му онда дати исту, уведена нека врста окупационог, полицијског уређења. Регулисањем односа специјалним уредбама преко полиције и војске уз ослањање на вољу појединца, већ од почетка водило је специфичном облику власти ситних и за то неквалификованих и морално неспособних појединаца, што ће веома брзо почети да одбија ослобођено македонско становништво од власти а и од Србије. Увођењем разних видова мобилизације људи и вучне стоке у ове крајеве, у којима ни Турци нису то обичавали радити, још је више продубило јаз између ослободилаца и ослобођених. Ове лоше потезе ће користити агентуре и пропаганда страних сила, посебно Аустроугарске и Бугарске и оне ће повући и усмерити своје раније и нове присталице против Србије. На тај начин ослободилачка мисија Србије у Вардарској Македонији запашће и у унутарњу кризу, која ће заједно са спољном, због сукоба са Бугарима, постојати све озбиљнија. Србија која се то тада показивала као најдемократскија и најпопустљивија према захтевима и жељама македонских Словена, једина, у конкретним акцијама, подстичући афирмацију националног покрета, уз остало и активно градећи македонски језик, овим потезом је одвојила од себе део македонског становништва у вардарском делу Македоније, традиционално просрпски опредељеног. Враћање диктатом конференције великих сила, српске војске из Северне Албаније, одбацивањем захтева да Србија добије излаз на Јадранско море, при чему је, поштено треба признати, међу главним виновницима била неслога двеју српских династија и њихова неспособност да договором, сарадњом па и уједињењем без одлагања граде луке на црногорском приморју, подстакло је владу Србије да тражи добитке на другим странама и словенским просторима које је ослободила српска војска. Одмах по повлачењу из Албаније Србија је у фебруару 1913. предложила Бугарској измене савезничког уговора због измењених услова у којим су савезнице, осим Србије, добиле и више него су очекивале, а Србија

⁸³ Стојан Киселиновски, *Грчка ита колонизација во Егејска Македонија (1913–1940)* Скопје 1981, стр. 13, 15, 18, 23, 26 и 27; Милорад Екмечић *Сиварање Јужославије...* књ. 2, стр. 630.

⁸⁴ *Документи на борбата на македонскиот народ...* том први, док. 364, стр. 546.

због диктата великих сила изгубила све оно што је очекивала на југозападу, односно на албанском приморју.⁸⁵ Иако су добили управо уз помоћ Срба много веће добитке на истоку, Бугари, већ од раније припремани за сукоб са Србима, нису пристајали на било какве измене договора о новој прерасподели Вардарске Македоније. Њихов деценијски сан да се докопају највећег дела Македоније није се смио доводити у питање. Надајући се у помоћ Аустро-угарске Бугари су очекивали да ће лако савладати српске трупе и ноћу 29/30. јуна 1913. повели Други балкански рат са циљем да порази Србију.⁸⁶ Само десет дана је горео један од најжешћих ратних окршаја до 10. јула када су српске трупе успеле да просто сатру бугарску војску у бици на Брегалници. Погинулих углавном у борбама на нож 20.000 Бугара и око 15.000 Срба били су прва казна за овај обострано неправедни и непотребни рат али и улог за трајни раскол између ова два до тада углавном блиска братска јужнословенска народа.⁸⁷ Искористивши крваву расправу и свађе око словенске земље која је могла бити и своја, и заједничка, и сваког од словенских партнера, или да су сложни били свију заједно, у рат за прераспodelу територија су се укључили Грчка и Румунија. Интервенцијом великих сила дошло је до мира у Букурешту 28. јула 1913. и до нове прераспodelе у којој је највише изгубила превише самоуверена Бугарска. Ваљда у циљу исправке греха историје која је осакатила некад највећу и најславнију државу света, по много чему античку Грчку, њен продужетак Источно Римско затим Византијско царство, па на крају модерну Грчку, па је највише добила нова Грчка краљевина, која је, треба признати, најмање уложила у рату осим Црне Горе. По новој подели Грчка је добила укупно површине 51.300 кв. километара у Егејској Македонији, Тракији и Епиру, са 1.624.000 становника, Србија је добила целу Вардарску Македонију површине 39.000 кв. километара и са 1.290.000 становника, међу којима и знатан број Албанаца; а Бугарска која је хтела што више уступила је део своје територије у Добруџи Румунији, вратила један део Тракије Турској и добивши у Пиранској Македонији и делу Тракије укупно 21.000 кв. километара са око 600.000 становника. Црна Гора, чији се краљ Никола није много журио са уједињењем Црне Горе са Србијом и удруживањем са својим зетом Петром Првим и унуком који је по јунаштву лично много на деда, регентом Александром Карађорђевићем, добила је део Метохије и Санџака, и Васојевиће, укупно око 11.000 кв. километара и са око 150.000 становника.⁸⁸ Рат у лето 1913. није донео на свет само неотклоњиви раскол између Бугара и Срба, већ је открио и неке друге слабости српско-ослободилачког и још више и веће ненормалности и заблуде југословенске идеје југословенског ослободилачког покрета. Ова два балканска рата су разоткрили и контроверзе и заблуде и српског ослободилачког и југословенског ујединитељског покрета показавши да је дубље и делотворније оно што је окупатор у посејаним разликама остварио од онога исконски блискога –

⁸⁵ Шире Документи о спољној политици Краљевине Југославије... књ. VI, свеска 1.

⁸⁶ Саво Скоко, *Друђи балкански рай* књ. 2. 1913 Београд 1975, стр. 15–183. Такође Милутин Д. Лазаревић, *Наши райови за ослобођење и уједињење* књ. 4. *Српско-бугарски рай 1913 г.* стр. 120–247.

⁸⁷ Саво Скоко, *Друђи балкански рай*, стр. 159.

⁸⁸ Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије...* књ. 2, стр. 659–660. Такође Саво Скоко, *Друђи балкански рай...* стр. 327.

интегративном средству је посвећена посебна пажња. Велики број писаца, јавних и културних радника трудио се да допринесе што је могуће више јачању јединства језика. У томе су посебну подузетност показали лингвисти поборници и активисти напора за уједињење народа. Одржаване су и широке анкете у којима су рашчишћени ситни неспоразуми у изградњи и избору заједничког језика, и чинило се да је видљив пут да се дође до јединствених и трајних погледа и опредељења.⁹¹ Занесењацима јужнословенског јединства па и онима који од силне жеље да се иде слози нису били спремни да размишљају и о неслози чинило се да је југословенство заталасало силне масе и слојеве. Тако ће размишљати тада и касније и наука, па чак и они који су истински представљали сами врх југословенске науке. „Цела једна генерација пре избијања рата живи у убеђењу да је управо она историјски позвана да заврши ову историју уједињавања и то да је заврши применом оружја и свесним жртвовањем”.⁹² Ова важна констатација у име појашњења и истинитости тражи допуну само двеју речи „генерација Срба” јер је тако било, а у редовима других народа само појединци и групице. Јужнословенство се расцветало само по површини јужнословенског етноса док су доле, у дубинама, многи радили своје дело, подривања и разједињавања заједничког. Било је људи, појединаца међу тим честитим Србима и Хрватима који су учили замку и подвалу, сагледали да је вика и јака о силном одјеку балканских ратова на наше народе, када се оставе на страну већ одавно ангажоване српске масе, празна прича.⁹³ У исто време и међу тим појединцима који су се опредељивали за југословенство било је доста калкулаторског, лажног југословенства које је водило одржавању Аустроугарског модела решења јужнословенског питања. Чак су и Франковци клицали 1912. великој победи Србије у борби за ослобођење и уједињење Јужних Словена али за стари модел уједињења у коме Срби у Србији не би имали никакве везе са Србима у Хрватској који су представљани тамо као део политичког народа Хрвата.⁹⁴ Чак ни најгрлатији заговорници јединства троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца и уз то најутицајнији градитељи прве заједничке државе нису искрено веровали у стварну могућност интеграције Јужних Словена. Тако је један од твораца српско-хрватске коалиције 1912. Фран Супило, залажући се за јединство и за модел јединственог народа, отворено признавао да Срби и Хрвати већ имају стечене особености које никад неће одбацити, набрајајући прво име кога се нико неће одрећи, културу грађену кроз векове под различитим утицајима; две историје које се не могу избрисати, чиме је откривао у ствари своје манипулисање са једним појмом, па и покретом да би се остварили неки други ужи циљеви, у овом случају да би се обезбедила будућност његовог хрватског на-

⁹¹ Виктор Новак, *Анџологија јужнословенске мисли...* стр. 521–655, *Исто* стр. 521–673. Сви учесници у анкети о јединственом језику 1913. и 1914. група угледних научних, културних и јавних радника: Јован Скерлић, Франо Супило, Рајко Перушек, Нико Бартуловић, Јосип Смодлака, Фран Илешин, Алекса Шантић, Оскар Тарталија, Владимир Церина, Иво Војновић, Милан Марјановић, Ђорђе Пејановић и Владимир Черина изјаснили су се за јединствен језик Срба и Хрвата, Виктор Новак *Анџологија јужнословенске мисли*.

⁹² Милорад Екмечић, *Сјивање Југославије...* књ. 2, стр. 669.

⁹³ Мора се прихватити да је сасвим на свом месту питање српских родољуба зашто поред толике жеље за уједињењем, нема ни из тога пројугословенски опредељеног слоја, добровољаца и учесника у рату Србије против Турске 1912, В. Јован Дучић, *Верујем у Бога*, стр. 5.

⁹⁴ Драгослав Јанковић, *Србија и јужнословенско питање...* стр. 66.

етничкога. Интеграциони токови и процеси јасно уобличени и доведени крају у успешним напорима довршавања уједињавања историјских народа у Европи у 19. веку овде су добијали дефектне и изопачене садржине и облике. Стварна и моћна улога јединственог језика, делотворног мелема у опијању, окупљању и придобијању етничких целина или мање или више сродних и зближених етничких група на подлози одабраног дијалекта и традиционалног писма преко којих је текло много онога што је хранило националне покрете и препороде у просвећивању, култури, привреди и целокупној садржини цивилизације. Овде није успела да преброди препреке који су изградили и оставили туђинци и изнад свега утицаји различитих и међусобно супротстављених традиција и великих религија. Слабе поуке су извучене из неуспелих ранијих ратова и устанака, па и онога из 1875–1878. када се на све припреме и позиве са оружјем на устаничкој српској страни нашла по нека десетина муслимана и Хрвата међу којима и високо слављени одред војводе Дон Мусића који је носећи барјаке устаника и Црне Горе потајно сарађивао са Аустроугарском.⁸⁹ Исто тако, велика очекивања у погледу конкретне помоћи на Вардарском ратишту од бројних Словена неспрске народности и очекивана подршка браће из јужнословенских крајева мршаво су се остварили. Док је словенски православни живаљ у Македонији својим прикључивањем ослободиоцима и учешћем у борби исказао спремност за братску сарадњу, несловенски а неспрски народи на овим просторима својим огромним делом био је уз окупатора, у овом случају уз поражену Турску. Још су веће заблуде српске биле у веровању да они могу наћи ослонац у знатном делу албанског народа који је већ био у већини ангажован али у служби ратног противника Србије – Турске и још опаснијег будућег агресора Аустроугарске која је имала посебно уплив у католичком делу Албанаца. Муслимани и на овим просторима, као и они у Босни и Херцеговини, вековима учествујући у походима и успесима Турске царевине, везани за Османлије чврстом споном исламске религије, тешко су доживљавали сваки пораз турских трупа а још дубље и теже прихватили стварност да се њихова вековима једноверна заштитница потискује на сами крајичак Балкана где је она неколико векова била апсолутни господар. Главног кривца за те нежељене догађаје и за крах велике турске империје сматрали су Србе о чему је записано у новинама поводом повлачења Турака са Балкана да муслимани виде „... у Србима сада свога највећег душманина, готово једино ради тога, јер Срби сада ратују са Турском, отимају јој земљишта и непријатељи су њезини...”⁹⁰ Уочи балканских ратова и у њиховом току појачале су своје активности снаге југословенског зближавања и националног јединства Јужних Словена. Истина, на стотине пројугословенских опредељених појединаца, понегде и група су у границама својих могућности деловале на ширењу идеје југословенског уједињења. И овде су у недостатку државе као оквира који би подстакao национално освећавање и уједињавање и низа других чинилаца посебно подстицали и неговани најважнији ослонци они који су носили идеје јединства, на првом месту заједнички језик, многе заједничке ознаке културе и традиције које су повезивале вековима ове народе; затим етничка и крвна блискост. Језику као најјачем

⁸⁹ Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом светском рату 1914–1918* Цетиње 1969, стр. 43.

⁹⁰ Милорад Екмечић, *Сјиварање Југославије...* књ. 2, стр. 652.

рода који се нашао угрожен пред италијанском експанзијом.⁹⁵ Отуда његово упорно залагање, у процесу конкретног разрешавања југословенског питања, за варијанту очувања дуалистичког модела пропале Аустрије решења јужно-словенског питања у коме је Хрватима било обезбеђено посебно и истакнуто место у доминацији над свим Словенима у западној половини југословенског простора. Слично је било, од почетка до краја, и југословенство другог најважнијег актера уједињавања Ивана Трубића чија ће мисао и енергија бити усмерене једном одабраном задатку очувању примата Хрвата и њиховог историјског паравана, односно одређених историјских тековина нестале Аустроугарске. И најнеприкосновени судија, пракса тога времена је потврдила да је југословенска идеја још увек била слабуњава, да покрет за стварање јединственог народа Срба, Хрвата и Словенаца плива само по површини, јер су и у овом судбоносном рату и напорима Србије о којој су громко јављали бројнији поборници ове идеје него раније широм Хрватске и Словеније били веома малобројни добровољци братских народа који би пошли у помоћ тотално мобилисаним Србима и ангажованим у најтежим бојевима за своје, уже српско ослобођење да би ухватили даха и прикупили још више снаге, за оно крупно, југословенско ослобођење и уједињење. Нисмо успели да нађемо име нити једне чете добровољаца Хрвата и Словенаца на овим по свој прилици тада заједничким фронтима. Како смо већ напоменули на српским борбеним линијама кроз Вардарску Македонију прикључивали су се масовно као добровољци македонски Словени који су на подлози историјских веза ових земаља са Србијом и Србима осећали и дочекивали српске војнике као своје истинске ослободиоце. Закаслелост њиховог националног буђења и племенског оформљивања, уз традиционалну љубав према Србији, пружали су им солидне основе и могућности њихове еманципације у смеру интеграције са Србима, како је то већ било почело у Пиринској Македонији у процесу националног освешћивања Македонаца као Бугара, а у Егејској Македонији где су били измешани утицаји македонских Словена и Грка⁹⁶ у смеру интеграције са Грцима. Међутим, само су Срби, традиционално познати као широкогрудни народ, омогућили и у пракси помогли буђење, а затим и афирмацију македонских Словена у Вардарској Македонији као посебне нације. Они су ударили темеље македонском дијалекту који ће касније постати македонски стандардни језик: једино су они штампали књиге на македонском; њихова је пропаганда била усмерена у правцу његовања смисла за истинску слободу човека па и овога најдуже израбљиваног, и најкасније ослобођеног словенског народа. Међу српским статистикама ретке су оне које македонске Словене у Вардарским подручјима називају Србима или пак и Србомаке-донцима, док на другој страни скоро и нема бугарских статистика да све Македонце не подводе под називник Бугари или македонски Бугари. Део српске елите је чак и тренуцима и потезима када је због својих лоших и погрешних процена расположене Србомакедонце за сарадњу одгурнуо исте од себе, стављањем исте у нижи положај од Срба и завођењем, место парламентарне демократије, привремене војне полицијске власти што је на одређени начин дебијало Вардарске Македонце од Срба и исто деловало на усмеравању у Вардарској области у

⁹⁵ Латинка Перовић, *Од централизма до федерализма*, Загреб 1984 стр. 137–138.

⁹⁶ *Документи за борбама на македонској народ...* том I, стр. 546.

право довршавања њихове сопствене националне афирмације која ће се довршити и тако на свет донети за будуће генерације једну младу, полету и делотворну словенску нацију, али уз велики и никад исправљени недостатак, уз губитак две трећине те етничке скупине која ће се на темељу својих многоструких веза улићи у Бугарску и Грчку нацију, који се, мораће то увидети и они најтврдокорнији заговорници интеграције свих македонских Словена, никад више неће моћи повратити у јато браће Македонаца. Јер процес је завршен како су га усмеравали немилосрдни чиниоци друштвеног хода, потврдивши уз то и теорију великог српског научника Јована Цвијића о вишеструким могућностима довршавања процеса националног еманциповања македонских Словена, која је оштро нападана и данас се делом одбацује чак и од најумнијих глава македонске научне мисли. Накнадним националним поновним освешћавањем прошло је време и наступило је ново општих светских интеграција.

СТРАДАЊЕ СРБА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1914–1918.

1. Рајини поход Хабсбуршке монархије и расламсавање Другог светског рајна у циљу коначног уништења Србије

Пуцањ у Сарајеву одјекнуо је широко 29. јуна 1914, на Видовдан, православни празник и српски историјски датум, у знак опомене престолонаследнику хабсбуршке круне Фрањи Фердинанду за аустроугарско силничко зveckање оружјем на граници Србије. Пуцањ је испалила родољубива југословенска револуционарна омладина, већином српског етничког састава, а имали су циљ, поред кажњавања туђинског силника, и да подстакну и убрзају рад свих чинилаца који су деловали на судбинском задатку ослобођења Србије и, у повољнијим условима, ослобођење свих Јужних Словена.¹ Због отежаних услова, нарочито у свету, овај други велики подухват за ослобођење Југословена, који је могао да се разрешава само у директном судару са Аустроугарском, нарочито у време припрема и извођења међубалканског обрачуна, одлаган је док је примат добијао ближи и пречи задатак – ослобођење и уједињење делова поробљеног српског народа још под турским јармом. У време балканских ратова, који су почели успешно, а завршили се углавном лоше и са низом недаћа по Србију: расколом са Бугарском, ратним сукобом са Албанцима, оштрим претњама Аустроугарске Србији и Црној Гори, стопостотним учешћем муслимана на страни туђинаца Турака. Овоме треба додати крајњу незаинтересованост свих слојева несрпских југословенских народа у Монархији да се ангажују у одбрани Србије. Избегавање рата са моћном царевином у оваквим приликама сматрано је чак условом опстанка Србије и српског народа. Иако је смрт наследника на царски престо са радошћу дочекана широм Србије и правдољубивог света, сам је атентат у Србији, а посебно међу њеним преводницима дочекан као нежељени гром из замраченог неба. Са оправдањем се страховало да ће велики противник искористити тренутак и натураити Србији нови рат у време кад је њена војска била преморена и исцрпљена двама минулим ратовима; опрема, оружје и резерве су били истрошени, па је у Србији прижељкиван предак. Страховања су се убрзо обистинила. Царевина је, изводећи паралелно велике припреме, упутила 28. јула ултиматум, који је уз највеће понижавање српског народа, тражио срамну предају ове поносне земље.² Опасност и претње појачавала је и Немачка, која није само подржавала Беч већ га чак и наговарала да крене у рат. То је било у складу са старим великогерманским сном о продору на

¹ Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији...* стр. 326–329.

² Шире о овоме Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966 стр. 23–781.

исток, израженим у девизи „Drang nach Osten.” Лично је суверен ове велике империје цар Виљем II, на вест о атентату, забележио у својим папирима: „Сад или никад!” То је значило позив потчињеној и ослабљеној савезници да иду заједно у рат.³ Читава ову претећу олују су још више појачавале бројне вести о антисрпском дивљању у свим друштвеним структурама Монархије, са посебним интензитетом и оштрином међу јужним Словенима католичке и муслиманске вере, упереним и против Србије, али и против бројних Срба у тим покрајинама. Супротно свим правилима развика у Европи и у посебним токовима националног препорода у ратовима за ослобођење и уједињење етнички блиске браће, где су и групе етнички далеко дивергентније него су јужни Словени међусобно, увек и редовно, свим својим силама, ступале у помоћ снагама пијемонта, борећи се за ослобођење од туђина и за национално уједињење; овде, на кобном замраченом југословенском југу, на коме се доста причало о југословенској идеји и чак о националном јединству троименог народа, свеопшти јуриш су повели на усамљену Србију управо српска браћа, која треба да и сами заједничком борбом остваре своје ослобођење. Остатак Словенаца који се још није успио утопити у германске народе, за које чак ни у Петрограду нису знали, огласили су се у овим за Србе тешким тренуцима, истакаши, први, стравичну паролу „Србе на врбе”. Клерикалац и шовиниста Иван Шустерчић, челник Словеначке људске странке, јавно је претнио да ће његови Словенци „... Разбити лобању тога Србина у коме живи прождрљива мегаломанија”.⁴ Иако ћемо касније опширније и посебно писати о прогонима Срба у земљама Монархије и окупираној Србији, овде ћемо навести још неколико примера који ће нам увелико дочарати суноврат и антисрпско лудило раније подоста бучних тзв. Југословена несрпске народности, што се огледало у рушењу свега што је српско од Босне до Словеније, па и масовног уништавања материјалних и духовних вриједности српског народа. Најниже падајући међу хрватским политичким странкама, и овога пута Франковци су позвали Хрвате, Словенце и муслимане да једном и заувек обрачунају са Србима.⁵ Тада је песник Јован Дучић запазио да се „у Загребу се демонстрирало и пуцало на Србе кад Беч није ишао даље од новинских чланака”. На жалост мало је било оних који су могли да сагледају сву трагику ове ситуације и да реално процене да постоје само два могућа пута њеног превазилажења: један – међусобно уништавање, уз сталне сукобе и патње, и други – њихово разлучивање за сва времена.⁶ О тежини положаја Србије сведоче речи Николе Пашића, који је по одбијању ултиматума и у очекивању ратног пролома на Србију, у писму посланом

³ Јован Јовановић, *Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1903–1914...* књ. VII, свеска 1, приредили Владимир Дедијер и Живота Анућ. Београд 1980, документи 1–786; Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевропским империјализмом*, Историја српског народа... I издање VI/2, стр. 13.

⁴ Претња је речена у варијанти „Топовима поздрављамо вас Србе, хладан дом вам дижемо уз врбе”. Видети, Јанко Плетерски, *Прво ойредељење Словенаца за Јужославију*, Београд 1976, стр. 23.

⁵ Андреј Митровић, *Историја српског народа. Сучељавање са средњоевропским империјализмом*, VI/2, стр. 17 I издање.

⁶ Документи о спољној политици Србије књ. VII свеска 2. Бгд. 1980 док. бр. 638 и 698, шире од 638–786; Јован Дучић, *Верујем у Бога...* стр. 58.

посланику Србије у Петрограду писао: „Отиди нашем цару и клекни пред нашег спасиоца и завапи за помоћ, реци му да се Србија налази пред најдубљим понором и коначним нестанком.⁷ И овога пута је Русија, постојани заштитник Срба, помогла. Одмах по нападу Аустроугарске на Србију, Русија је ступила у рат. Осокољен овом заштитом и добрим држањем српских војника на Дрини, Пашић је, забележено је, већ првих дана рата, поново разговарао и размишљао о оном ширем програму ослобођења Југословена и њиховом уједињењу. Искусни дипломата и од пријатеља и непријатеља уважаван председник ратне владе Србије, Никола Пашић је уочио и сагледао сву опасност удруживања Срба са сродним јужнословенским народима – Хрватима, Словенцима и муслиманима. Оправдана нада да ће се историјска неслога, сејана од туђинаца – окупатора, превазићи и савладати и разумљива сумња да ће дуго каљени туђински утицај разрушити све оно што је било грађено на троименом националном јединству реметили су му душевни мир и сејали страшне сумње у могућу заједницу Југословена, па је изјавио да је то ... „... на жалост брод за који ни он не зна где ће најзад допловити“.⁸ Пашић је, дакле, пророчански слутно и, можда, предвиђао безумна лутања тог југословенског заједничког брода кроз олује и недаће, у којима ће, опет, најтежи данак платити његови прави градитељи – Срби, који ће у његово изграђивање уложити, уз све остало, и око три милиона жртава само у ратним годинама и олујама 1914–1918, 1941–1945 и 1991–1994 године. Ово упоређивање творевине коју је градио Пашић у том времену, будуће Југославије, са уклетим бродом којем се не може предвидети маршruta и циљ, открива сву коб смутне прошлости српског народа, који је пристао на државу, чије је разграђивање почело већ у вријеме њена стварања.

2. Одбрана Србије и прве велике победе над окупатором

Црна и застрашујућа опасност над премореном Србијом и њеном војском подстакла је још снажније збијање, припремање и прикупљање свих расположивих сила за достојан отпор надмоћном агресору. После, по традицији добро извршене мобилизације, српске трупе су 12. августа спремно дочекале, на Сави и Дрини, другу и пету аустријску армију, да би већ 21. августа била заустављена и разбијена једна од најважнијих ударних швапских колона, у снази једне дивизије, на Текеришу, чиме је отпочела чувена Церска битка, која ће, после четири дана изразито крвавих бојева, бити завршена великом победом Срба и потпуним поразом аустроугарских трупа, које ће оставити на Церу губитке од око 30.000 војника, док ће спрска војска имати у одбрани два пута мање жртава.⁹ Значај ове победе је вишеструко увећавала чињеница да је то био први потпуно успешан контраудар на фронтима земаља Антанте против централних сила и прва победа савезника у Првом

⁷ Васа Казимировић, *Никола Пашић*, књига II, стр. 280–300; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, књ. 2, стр. 671.

⁸ Јован Дучић, *Верујем у Бога...* стр. 57.

⁹ Шире, *Велики рат 1914–1918*, приредили Михаило Војводић и Драгољуб Живојиновић, Београд 1970, стр. 3–527.

светском рату.¹⁰ Мотиви и морални пориви за овакав отпор мање бројних и лошије опремљених српских трупа над бројнијим нападачким трупима били су вишеструки, али је пресудно било сазнање о страшним и суровим злочинима у насељима према Дрини и преко Саве, која су српске трупе морале привремено напустити. Разуларени агресори су спаљивали и уништавали све што им је дошло до руку, убијајући на најстрашнији начин све оне које су ухватили, укључујући ту и нејаку децу и болесне старије житеље.¹¹ Ове нечувене злочине над недужним српским становништвом вршила је војска под окриљем Хабсбуршке монархије, којој је посебну подршку давало екстремно клерокатоличко свештенство и верници, заведени и опијени мржњом према православним Србима. То потврђује мноштво докумената, какав је, на пример, била и директива Аустроугарским официрима и војницима, у којој се царски отворено шири дубока мржња према Србима, којима се приписује агресивност, иако су се само бранили, злочин иако су они убијани, па се препоручује: „У поступању са таквим становништвом свака склоност према човечности и доброти не би никако била на свом мјесту”. Уз још читав низ претњи, даље се наставља: „Свако лице које би срели у пољу, а нарочито у шуми, мора се сматрати као члан ‘банде’ која је сакрила негде своје оружје, и које ми немамо времена да тражимо. Ови људи морају бити убијени ако се покажу и најмање сумњиви”.¹² Новим ћесарским крсташима била је неподношљива и сама мисао на Србина и Србију, који су се, ето, усудили да стану на пут новим хордама „оронуле” Свете империје, па су постајали сумњиви чак и они Срби који су се тек родили. Убијана су стога и деца новорођенчад по привремено запоседнутим селима западне Србије. Српске трупе су првих седмица, уложиле надљудску вољу, елан и одлучност, да, са смањеним могућностима и средствима, зауставу окупатора, поразе га и врате тамо одакле је кренуо, али су у тим напорним борбама брзо истрошене и онако мршаве резерве и попуне основних потреба јединица, па су српске трупе, пред новим аустријским нападима покренутим 8. септембра, биле приморане да се повлаче. Положај Срба није могло поправити ни снажно ангажовање црногорске војске, као ни продор црногорских одреда близу Сарајева, те 2. децембра

¹⁰ О учешћу и уложеним напорима Србије и Срба у Првом светском рату пружају, уз цитирање Историју српског народа, најцеловитије и најобјективније слике Зборници научних радова Историјског института Београд: *Рајини пайори Србије 1914 године*, Београд 1985. стр. 1–222; *Србија 1915*, Београд 1986 стр. 1–372; *Србија 1916*, Београд 1987, стр. 1–380; *Србија 1917*, Београд 1988. стр. 1–1323; *Србија 1918*, Београд 1989. стр. 1–281. и *Србија на крају Првог светског рата*, Београд 1990 стр. 1–225.

¹¹ Никола Стојановић, *Србија и југословенско уједињење...* стр. 20. Такође, *Велики рај Србије за ослобођење...*

¹² Извештаји појединих команди и команданата су јављале о најсуровијим облицима усмрђивања и масакрирања српских породица у пограничним и од окупатора привремено поседнутим насељима. На пример, само у Шапцу је тако уморено преко 1500 становника. Села су паљена и потпуно уништavana, а затечено становништво је убијано. Командант 3. армије генерал Павле Јуришић-Штурм, по пореклу Лужички Србин, као добровољац прешао у српску војску из Пруске, описујући ретко сретане злочине, наводи „... пример једне убијене жене којој су отсечене дојке и кожа са њеног тела откидана у виду трака, новорођенчад прободена бајонетом у коленици, трудне жене прободене кроз стомак...” Људе који су то преживели неким случајем и они који су откривали и сахрањивали жртве највише је зачуђивало и запрепашћивало ...што су у тим погромима тако масовно учествовале њихове комшије, муслимани и католици с којима су до тада живели у миру и слози. Вид. Петар Опачић, *Геноцидна политика Аустроугарске*, Свет бр. 207, од 21. марта 1990, стр. 14.

1914. године аустријске трупе улазе и у Београд.¹³ Но Срби, уложивши посебне напоре, и овога пута успеше да прикупе и покрену ону тајну, дубоко запретану исконску снагу, која се појављује само у тренуцима кад се отпор на живот и смрт нађу заједно и упоредо, и потпомогнути резервом муниције пристиглом од савезника, прво зауставише туђинске хорде, а онда их поново почеше прогонити назад и уништавати. Под вештим и умним командовањем генерала Живојина Мишића, 3. децембра 1914. отпочела је велика Колубарска битка у коју ће српски војници и овога пута подстакнути криком и вапајем десетина хиљада своје браће, дечице и жена који су, не успевши се повући из западне Србије, нашли поново под ударцима чизама цесарских војника, уложити своју велику храброст.

За само две седмице, незауштавајућа српска војска у Колубарској бици успела је просто да смрви и прегази читаве ешалоне елитних цесарских снага пете и шесте аустријске армије и, половином децембра 1914, поново их протера, преко Дрине и Саве, на запад и север. Истог дана, када су остаци разбитих аустријских армија тражили спас бежећи преко Дрине, 15. децембра, Срби су поново ослободили Београд. У овим бројевима, о којима ће се српска ратничка вештина ценити и изучавати касније у војним школама, посебно о поразима Аустријанаца на Сувору, Колубари и Дрини. Непријатељ је имао око 50.000 избачених из строја и губитке у опреми, што је српској војсци омогућило да попуне и обнове опрему и оружје, између осталог, и 140 топова, 400 кола муниције и друга опрема.¹⁴

3. Појачани терор окупацијора на територијама Аустроугарске и стварање шамоћних Срба

Избацивање окупаторских трупа са српског тла и ослобођење Србије, вишеструко је погодило самопонос црно-жуте империје. Уз то, погодило ју је и сазнање да су планови Беча о брзом продору преко Дрине и уништавању српског становништва, остали само неостварени снови. „Најбунтовнији, најнепослушнији”, по мишљењу Беча, сој људи на свим просторима на којима је владала црно-жута монархија – Срби у Шумадији, требало је да буде уништаван и уништен заведеним синовима јужнословенских народа из Монархије. Треба нагласити да у ударним окупационим трупима у нападу на Србију – у загребачком, босанском и дубровачком корпусу и другим јединицама, уз велики број осталих Словена (Чеха, Словака и Пољака) претежно учествују јужни Словени. Око половину оперативних јединица чине Хрвати и муслимани, око четвртину Срби из Монархије, који су се мимо своје воље уз пријетње и ригорозним казнама, морали борити против своје браће преко Дрине и Саве.¹⁵ То је, на неки начин био и план ширег истребљења Јужних Словена. Цинично значи примједба, на једном саветовању аустријанског генералског кадра: „Нека се пси међу собом кољу”, што ће, на жалост, остати

¹³ Офанзива црногорске војске према Сарајеву у јесен 1914.

¹⁴ Никола Стојановић, *Србија и јужнословенско питање...* стр. 22–23.

¹⁵ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњеевропским империјализмом*, Историја српског народа... VI/2, стр. 44 и 45; Драгољуб Живојиновић, *Вашингтон, Србија и стварање Јужнословенске државе*, Београд 1980. стр. 410–415.

зла коб и крвава стаза ових народа кроз дуга времена, до дана данашњег. О понашању јужнословенске браће и погромнике у Србији Јован Бањанин је записао: „Аустријске трупе, састављене од јужних Словена ишле су у борбу и бориле се храбро. То им се лицемерном хвалом и злурадошћу признавало у Аустрији, и то с болом истицало овде у Србији... Како се могло догодити да се, после тако развијеног народног покрета и после толиких манифестација народне солидарности, јужнословенски пукови, у којима је и знатан број Срба боре против Србије”.¹⁶ Изгледа да овај српски родољуб и мислилац, као и многи други, није успео да сагледа колики је јаз, дубок и непремостив, што га је туђинац створио међу блиским народима. Већ смо говорили о томе да су ове јужнословенске трупе у окупаторској војсци Аустроугарске, приликом продора преко српских насеља, биле најревносније у сатирању и пустошењу српске земље, уништавању имовине и вршењу сваковрсног терора над немоћним становништвом, пре свега, деце, жена и старца, светећи се за своје војничке поразе.¹⁷ Туђински екстремисти нису били мање сурови према бројном српском становништву у Босни, Војводини и другим српским земљама, уклештеним у окове Хабсбуршке империје. И овде су примењене све оне опробане мере уништавања народа. Примењиване су, истовремено уз хитне казнене мерс, и мере дугорочне природе, које су водиле истребљењу српског живља. У насеља према српској граници, која су једно време била у рукама српских ослободилаца и из којих су Срби пребегли у Србију када су ту поново дошле царске трупе, почело је насељавање, као и у ранијим деценијама, несловенских народа. Тако је у делове Срема, на напуштена српска огњишта,

¹⁶ Владимир Ђоровић, *Црна књига, Папње Срба Босне и Херцеговине*, поновљено издање, Београд 1989, стр. 5.

¹⁷ Гојко Николић у својим зналачки сроченим мемоарима, *Корен, сјајло, ђавелина*, Загреб 1980, на стр. 3–13, описује примитивног Србина Николу Вујичића Личанина који се хвалио са најсуровијим усмрћивањем тамо неких „Србијанаца” преко Дрине ратујући за ћесара бечког. Много је више оних дивних, патриотских примера и масовног жртвовања пречанских Срба у борби и напорима против свога ћесара, који је био туђинац и тиранин. Срби су се тим поучним примерима мало и ретко користили да осветле видик својих потомака неугасивим зрацима сопствене историје. Од других народа, па и јужнословенске браће, то се није могло у великом оболу ни тражити. Чак ни од оних највећих синова српског племена а других неспрских народности, јер они нису били у стању да сапате са српским патњама. Тако, нпр., касније „најславнији” уживалац дедињског белодворског раскошног насеља Јосип Броз, који у својим претерано обртаним сећањима из месеци ратовања на Србију и против Срба 1914. у 25. ћесарском пуку, веома кратко и хладно забележио догађајчић како се један ћесарски аустријски официр, прилазећи граници Србије својеручно усмртио пре него је прегазио својом ћесарском освајачком чизмом прародитељску српску земљу, не учинивши и најнеопходнији напор да провири у душу тога часнога самоубице унесрећеног овим ратом, сина врлетне Лике или неке друге Крајине у којој кроз векове служења Бечком ћесару дедови и ових војника и очеви не умиру по божијим законима већ пролеваше за туђина своју крв и служише му само уз једну ситну награду, да очувају део своје егзистенције и било какво опстојање свога „влашкосрпског” племена. Самоусмрћивање овог аустријског официра српског рода, који је до тада да би некако опстојао примаво звездице на своје еполете и радовао се породици и животу, а онда када је морао ратовати за туђина и све је то одбацио и одскочио у смрт само да не би оскрнавио, као освајач, очинско тле. Била је то величанствена жртва вредна застанка и у ходу и у даху и још вреднија саосећања и поштовања, сваког нормалног и хуманог присутника томе великом, трагичном и уједно славном чину. Вид. Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Титића...* књ. 1. стр. 59. Уз пут да помекнемо да се доскоро у сваком крајишком српском засеоку могло наћи преживелих Солунаца који су причали о разним начинима избегавања службе у царској војсци против Србије, уз самоубиства, рањавања, бежања у шуме и слично.

хитним поступком насељено око 20.000 Немаца и Мађара.¹⁸ Најбезумније претње све се више претварају у сурову стварност, чему је поговарала дубока подељеност народа на овим просторима, посебно продубљена у време пораза Аустријанаца и њиховог повлачења из привремено запоседнутих делова Србије. Поглавар Босне и Херцеговине у то време касније је изјављивао: „Наше војске отступиле из Србије, мржња међу пучанством, с једне стране Хрвати и муслимани, с друге Срби, страшно”.¹⁹ Сви облици привредног, културног и национално-егзистенцијалног уништавања Срба, који су већ испробавани у привремено-запоседнутим деловима Србије, примењивани су и овамо са друге стране фронта, само овде, захваљујући густој мрежи власти и полиције, још организованije у многим облицима и успешније. Насилничко понашање окупатору било је олакшано великом подршком коју су му пружали српски народи у овим областима, посебно полицијске снаге, већ помињани шуцкори, у које су се масовно одазивали муслимани и Хрвати.²⁰ Ригорозним мерама угушена је свака просветна, културна, национална, па и верска, делатност српског народа, директним подсецањем основа укупног живота Срба – масовним убијањем, одвођењем у затворе и логоре – свештеника, учитеља, као и других делатника националног рада и живљења. Највише насиља над становништвом вршено је незаконитим мерама, док су законске акције, као што су били и ратни процеси над делом угледних Срба, биле само маска да би се прикрила масовнија делатност уперена против опстанка Срба у овим покрајинама. Судским процесима и насиљем био је захваћен и један број других народа, присталица југословенске идеје – Хрвата, Словенаца, муслимана, али је тај број, у односу на масу која је сарађивала са туђинцем, био веома мали, са врло мало утицаја и резултата. Највећи проценат оваквих противника Хабсбуршке монархије јављао се на просторима Словеније и Далмације. Ипак, директну и отворену борбу против окупатора непрекидно је водило само српско житељство. Управо због тога су окупатори и њихови домаћи сарадници тежиште мера, кроз читаво трајање рата, усмеравали углавном против Срба. Активiran је читав систем насилних мера против Срба – од застрашивања, упућивања лажних оптужби, забрањивања свих облика националног рада и израза, спровођене су најригорозније мере свеопштег економског затирања овог народа, до директних мера егзистенцијалне ликвидације овог становништва масовним усмрђивањем без суда, или одвођењем у затворе и логоре, или је интерниран где је највећи број био уморен. Уз свештенике, учитеље и јавне раднике, који су одвођени, скрнављене су цркве, затваране школе, забрањена је ћирилица, чак и служба у црквама. Да би се придобили остали народи против Срба, није се презало ни од најочигледнијих лажи. На пример, јављано је да су Срби пуцали из свога манастира у Сарајеву на муслимане и Хрвате, иако у Сарајеву нема православног манастира.²¹ Измишљане су најбесмисленије оптужбе да би се српско становништво могло пљачкати, интернирати или чак убијати.

¹⁸ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевропским империјализмом...* стр. 49 и 52.

¹⁹ Владимир Ђоровић, *Црна књиџа...* стр. 23.

²⁰ Владимир Ђоровић, *Црна књиџа*, стр. 16. Милорад Екмечић, *Рајини циљеви Србије 1914...* стр. 136–140, 170–186.

²¹ Владимир Ђоровић, *Црна књиџа*, стр. 27–36. Милорад Екмечић, *Рајини циљеви Србије...* стр. 135–136.

Оптужени су, на пример, Срби да су затровали воду у низу градова у Хрватској и Босни, да су порушили објекте на саобраћајницама, које су тужитељи сами рушили ангажовањем плаћених агената, измишљани су и инсценирани лажни напади комита и сл. После таквих добро припреманих инсценација следила је пљачка материјалних добара или њихова уништавања, убијање на лицу места: вешањем, клањем, стрељањем, спаљивањем живих, закопавањем живих у земљу, бацањем у сеоске бунаре, бацањем израђаваних жртава животињама, итд., или одвођење у интернацију, где су људи најчешће усмрћивани глађу, хладноћом, болестима, односно у затворе, где су најчешће, и без суда, усмрћивани на разне начине, уз претходна мучења и понижавања – одвајање деце од родитеља, силовање жена и девојака и многе друге облике мучења: чупање бркова и браде, давање прежеднелим слане воде, мучење помоћу разних справа, као што су: натезање споловила, одрезивање појединих делова тела, вађење очију, скидање коже са тијела итд. Био је то само део пакленог арсенала, који ће усташе употпунити у Другом светском рату, истребљујући поново Србе.²² Број укупних жртава рата и жртава геноцида није никада могао бити утврђен, а још је теже било утврдити број затвараних, интернираних и на разне начине мучених. Само парцијално познати, доступни подаци говоре о великом и тешком страдању Срба. Тако је, на пример, утврђено да је само у концентрационом логору код Добоја било око 45.800 Срба, а међу њима и много деце и старијих особа, а у концентрационом логору у Араду било из Босне око 5.500, претежно угледних Срба из Босне и Херцеговине.²³ Најтрагичнија у свему била је чињеница да се међу онима који су чинили најгрубље облике репресије били претежно људи домаћег порекла, али друге вере, често и истих презимена и карактерних и физичких особина као и њихове жртве. „Србе је највише запрепастило што су у тим прогонима тако масовно учествовале њихове комшије, муслимани и католици, с којима су до тада живели у миру и слози”.²⁴ Још страшније је било што су многобројни логори и стратиште Срба из тога времена (Арад, Добој, Градишка, Бранау, Нађмеђер, Хајнрихсаген, Ниждер, Фраулау, Чеглеа, Маутхаузен, Ашау, Кремц и други) остали без потребног судског ислеђивања и санкционисања. Напротив, све је брзо опроштено и заборављено, иако су аустријски генерали хрватског рода који су служили Монархији признавали су да је у току Првог светског рата на јужнословенским просторима била подигнута густа шума од око 60.000 вешала за Србе.²⁵ Истраживачи су утврдили застрашујуће податке из тога времена. По Аустрији је, на пример, расејано око 28.000 српских ратних гробаља и гробова. Уз остало, само у Маутхасену, где ће Срби умирати и касније у доба Хитлера, сахрањено је у заједничке гробнице око 8.000 Срба.²⁶ О патњама прогоњених Срба пишу чак и њемачки извјештачи, тако имамо податке од 20. октобра 1915. „Људе до 50 година купимо и терамо. Често и дечаке до 15 година. Марширају у колонама без краја, на стотине, на хиљаде према северу. Са обе стране око њих су улани који их терају са

²² Владимир Ђоровић, *Црна књига...* стр. 47–98.

²³ *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење...* стр. 222–228; Владимир Ђоровић, *Црна књига*, стр. 74–77.

²⁴ Петар Опачић, *Геноцидна политика Аустроугарске* стр. 14.

²⁵ *Црна књига*, стр. 23.

²⁶ Петар Опачић, *Истио*, стр. 26.

копљем у руци... Јадници иду ка северу. Али колико ће их стићи донде? Многе сам видео где леже по путу”.²⁷ На српски народ су се, осим политичког и војног терора, рушиле и друге невоље – немаштина, глад и болести. Србија је на прелазу из 1914. у 1915. годину била оптерећена између осталог и збрињавањем око 200.000 избеглица из суседних покрајина²⁸ и око 70.000 непријатељских заробљеника и рањеника који су остали у Србији²⁹ које је тешко било прехранити. Оскудица и крајње тешки услови живота били су разлог великих епидемија, које су такође уништавале становништво у Србији. У погибелном комплексу разних болести које су косиле народ и војску, појавио се најопаснији убица – тифус, пјегави и трбушни. Први знаци епидемије су стигли већ у октобру 1914. а онда су уследиле, од зиме 1915. па кроз пролеће и лето прави таласи епидемија који су обарали групе војника, становништва, рањеника, заробљеника – једном речју свих, јер су се сви заједно нашли у приближно истим условима. Оболело је, по већини прорачуна, око милион људи, међу њима најмасовније, они најизложенији и најпотребнији – лекари и медицинско особље. Зна се да је из редова медицинског особља чак трећина оболелих подлегла, а губици у људству, услед епидемије заразних болести у Србији крећу се око 150.000. Осим тога, шест пута толико преживјелих за дуже време је било онеспособљено за напоре једног тешког одбрамбеног рата.³⁰ Број страдалих од болести, глади, студени и других неприлика, од почетка рата па до повлачења на Крф биће око 360.000, од укупно 1.050.000, колико је до половине 1915. већ имала Србија, урачунавајући ту и 249.969 погинулих и несталих српских војника и око 440.000 цивилних жртава – убијених, затворених и интернираних широм Хабсбуршке монархије.³¹ Значило је то да је остао само још један корак до оне трагичне цифре да је једна земља изгубила трећину свога животног тела у једном рату за слободу.

4. Дипломајтски најтори Србије ради олакшавања њенога положаја и положаја Јужних Словена у целини

Победе српског оружја у првој години рата против Хабсбуршке царевине, и поред свога великог блеска, нису могле бити адекватно коришћене у јачању престижа ове мале слободарске земље на широком пољу међународне политике, и због лошег и неверног друштва у којем је била Србија – и већине њених суседа, међу којима је, стицајем судбине, скоро увек имала више непријатеља него пријатеља па и у овим пресудним временима, нарочито кад су биле у питању владајуће структуре. Добро познавајући ову за Србију, лошу страну спољнополитичких прилика, Пашић, као челник, од раније је овоме проблему посвећивао велику пажњу, а нарочито у току преда-

²⁷ Петар Опачић, *Исјо*, стр. 26.

²⁸ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевропским империјализмом* стр. 54, I издање, Историја српског народа VI/2 стр. 54.

²⁹ Драгољуб Дивљановић, *Пегави и тифус у Србији*, Србија 1915 године, Зборник, Београд 1986, стр. 96.

³⁰ Драгољуб Дивљановић, *Исјо*, стр. 95–96, Саво Скоко, *Србија и велике силе у периоду ојеративног зајнишја на српско-црногорском ратништву*, Зборник, Србија 1915... стр. 155–156.

³¹ Владимир Стојанчевић, *Сјварност Србије 1915. године*, у Зборнику Србија 1915. године, Београд 1986, стр. 17.

ха у 1915. години. Тежиште ове политичке борбе било је усмерено на ометање суседних сила да искористе победе Србије и нагодбама са победничком страном приграбе делове територија на којима су живели Срби и живе Јужни Словени, чиме би Србија уместо непријатеља који је издисао добила новог у пуној снази. Највеће бриге су му задавали напори да се сузбије најмоћнији сусед – Италија и њени претерани захтеви и претензије на југословенској страни Јадрана. Мање успешне на бојиштима силе Антанте, нудиле су Италији југословенске приморске просторе, од Трентина на северу до Албаније на јужном делу јадранског приобаља.³² Српска влада и дипломатија сазнали су да Италијани упорно траже шире просторе, од Трентина па преко јужног Тирола, Трста са Горицом, Истре и Далмације до делова Црне Горе, али нису одмах били обавештени да је то Италији све већ било обећано тајним уговором потписаним у Лондону 26. априла 1915.³³ Ипак, српски дипломати су ово, углавном индиректно, сазнали од својих колега у земљама Антанте. Руска влада се правдала да је све подузела и учинила да, колико је могуће, сачува и српске интересе, а француски министар иностраних послова још је отвореније признао величину жртве која је понуђена на рачун Србије и Јужних Словена речима: „Може бити да смо погрешили, али смо били у тешком положају. Италија нам је метнула нож под грло. Помислите шта то значи, за месец дана биће 1.000.000 Италијана на војиштима а ускоро и 600.000 Румуна”.³⁴ Мислило се на страни Антантиних снага, односно на бојиштима против Централних сила. Спутавалући, колико је више могуће, италијанске претензије, влада Србије је велике напоре чинила да обузда и претеране захтеве Румуније, која је, као и Италија, лицитирала ко јој нуди више од зараћених блокова. Ипак, кроз целу историју српски народ је имао пријатељске односе са православним Румунима. Они су били такви и у овим тренуцима за Србију, али је румунска династија, германска по лози, била спремна да румунски народ укључи у освајачки рат против сила Антанте, па и Србије. Опасне експанзионистичке тежње Аустроугарске преко Трансилваније и отпор народа су то спречили. Румунски краљ Карол Први је поручивао својим германским рођацима и пријатељима да ће све учинити да Румунија не ратује против њих, а онда када је рат био у јеку, саопштио им је: „Немојте сувише рачунати на нашу помоћ. Кад би се поводио за срцем својим, моја би војска ишла у рат раме уз раме са војском тројног савеза, али ја не могу ништа”.³⁵ У оваквом опредељењу били су одлучујући вековима пријатељски односи између православних Румуна и Срба. Румунија ће потписати уговор са силама Антанте, аспирајући на Банат, али њено оклевање да крене у рат са потребном силом, затим њени неуспеси, највећим делом због лошег вођења земље од пронемачке династије и њихових помоћника, ићи ће у корист напорима Србије да добије ово већинско српско подручје – Банат. У целом овом маловерном или неверном окружењу Србија је имала највеће противнике –

³² Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе Срба, Хрватша и Словенаца ...* књ. 2. стр. 72–76.

³³ Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе Срба, Хрватша и Словенаца ...* књ. 3. стр. 45–48.

³⁴ Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе* књ. 3. стр. 47.

³⁵ Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе*, књ. 2. стр. 47–48. 49 и 123, као и књ. 1. стр. 21.

Турке, који су од почетка јавно били на страни Немачке, као и Бугаре, који су се потајно припремали за још један мучки удар и скок на исцрпљеног словенског брата. Турци су, после толиких пораза у ратовима против Србије и, посебно, после последње тешке лекције коју су им одржали српски војници приликом ослобођења Куманова и пружања помоћи Бугарима на Једренима, – треба признати – имали добре разлоге и оправдање да се поставе на страну српских противника. Турска влада је имала јаке мотиве већ од почетка Првог светског рата да се укључи у обрачун на страни противника Србије. Већ 2. августа 1914. они су потписали савез са Немачком и почели припреме за рат.³⁶ Недавно поражена Турска у Првом балканском рату, највеће могућности свог учешћа у рату против Срба видела је у пружању свих могућих облика помоћи албанским побуњеницима у јужној Србији. Она ће их, од почетка, најобилатије подстицати на борбу против Срба. Албанцима у Албанији и на Косову илегално је слала помоћ у кадровима, оружју, муницији и свему што је могло покренути овај народ на устанак или у рат против Србије. Турци су, преко својих агената, помагали убацивање албанских оружаних група у новоослобођене пределе Србије. Извршена је кадровска и организациона припрема за једну врсту исцрпљујућег герилског рата против српских оружаних јединица, органа власти и установа.³⁷ Султанове фетве и други облици позивања муслиманских верника у свети рат, на што је он, као поглавар свих муслимана сунита, по свом положају имао право, овога пута су упућене не против хришћана већ само против православних Срба и Руса. Овај специфичан позив на свети рат (џихад) прихватили су масовно, уз исламизирани Албанци, и исламизирани Јужни Словени, а посебно масовно у Босни.³⁸ Грци су се, после ретких конфронтирања у ранија времена – доба Византије и оснивања и успона српских средњевековних држава, држали скоро увек као прави и први пријатељи српског народа. Како смо већ говорили, ова братска сарадња два етнички различита народа, али исте вере, посебно је цвала у време националног буђења, нарочито у време устанака против Турака. Али и овде је у новијем времену, а посебно у првој фази Првог светског рата, дошла до изражаја раздвајачка делатност грчке краљевске породице, такође германског порекла. Додатне сметње у плоднијој сарадњи пријатељских народа, Срба и Грка, чинила је краљица Софија, супруга немачки опредељеног грчког краља Константина, која је била сестра немачког цара Вилема II. Немачки цар је, уз остало, грчком краљу дао највиши немачки чин маршала. Владајуће структуре, међу којима и председник грчке владе Венизелос, покушавале су да умање утицај краљевске породице на спољнополитичку оријентацију Грчке и да одржи добре везе са силама Антанте, а посебно са првом савезницом из балканских ратова – Србијом. Ипак, краљ Константин, ослањајући се на неке повољне токове за Централне силе, и посебно на веће њихове успехе у првој фази рата на великим фронтовима, успео је да угаси настојања грчких пријатеља Србије да се ова земља при-

³⁶ Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе ...* књ. 2. стр. 49–50.

³⁷ Богумил Храбак, *Сјаваре на српско-албанској граници и побуне Арбанаса на Косову и у Македонији*, Србија 1915. Зборник, Београд 1968, стр. 66–68; Милорад Екмечић, *Планови за герилски рат 1914*, Зборник, Велике силе и Србија пред Први светски рат, Београд, 1976, стр. 536. Исти аутор, *Ратни циљеви Србије 1914...* стр. 259–268.

³⁸ Милорад Екмечић, *Сјаварање Југославије...* књ. 2. стр. 765–766

дружи силама Антанте, што би за Србију посебно био велики успех, јер би она, опкољена са свих страна, на томе јужном правцу обезбедила евентуалну стратегијскотактичку одступницу српске војске и омогућила додир са савезницима и услове за ревитализацију те оружане силе за нови поход ради ослобођења земље.

Претпостављајући да лако може доћи до издајничког удара Бугара почетком јесени 1915, српска влада је затражила од грчке владе, да у духу важећих уговора од 21. маја 1913., пружи сваку помоћ Србима. Међутим, пронемачки опредељене снаге око краља, делом и у влади, успеле су да придобију дио владајуће врхушке у Грчкој, па је овај захтев одбијен правдањем да је уговор био склопљен и обавезан у случају рата Србије против Бугарске, а у датом тренутку је Србија ратовала против блока великих сила. Други изговор је био још бизарнији, тј. да Србија није у стању да испуни уговорну обавезу према Грчкој и да ангажује снагу од 150.000 војника. Био је ово непоштен и опасан потез према савезници Србији, јер је српска војска све своје снаге већ била ангажовала на фронтovima према војскама Централних сила.³⁹ И пре овога покушаја увлачења Грчке, краљ Константин је одбио захтеве сила Антанте у пролеће 1915. када су ове, после искрцавања својих дивизија на Галипољу, затражиле ангажовање и Грчке. Краљ је покушао да изврда и изигра жеље Грка да се боре уз савезнике чак и у време када је Бугарска почела мобилизацију и припреме да удари с леђа на Србију, у јесен 1915. Међутим, гомилање бугарских армија и очигледне претње и инвазионе намере Бугара не само према Србији већ и према југу, приморале су Константина да у октобру 1915, објави мобилизацију али изговором да се то ради само ради заштите Грчке неутралности.⁴⁰ У овоме комплетно затвореном обручу малих и великих непријатеља, Србија није имала среће ни са српском династијом у Црној Гори. После успешне и свеобухватне сарадње у првом периоду овога рата, када је црногорска војска спасавајући и подржавајући Србе, чинила права чуда од јунаштва и упорности, са све присутнијим размишљањима о конкретном уједињењу, краљ Никола, уплашен за судбину свога престола, почео је да захлађује односе и да смишља разне изговоре који би омогућили да, на сваки начин, буде очувана и његова круна. Пошто је народ мислио другачије, разумљиво је да ће страх за круну код кнеза попримати све радикалнији облик, што ће, без сумње, негативно утицати на чврсту ратну сарадњу Срба у Србији и Црној Гори.⁴¹ Ипак, најтежу несрећу ратовима већ исцрпљеном српском народу доносила је чврста намера кобуршке Бугарске да, у срамној служби туђинцима и окупаторима, удари мучки и да Србији нанесе најтежа страдања. Фердинанд Кобуршки, вољом германских сила доведен за краља Бугарске, подржаван делом владе и бугарске врхушке, већ снажно везан за судбину Централних сила, чак и онда кад је лицитирао између два ратујућа блока, тобоже мерећи ко нуди више Бугарима, и пре Букурештанског мира, ковао је планове како да се најсуровије обрачуна са Србијом. Био је начисто с тим да му се највећа шанса нуди са новим моћним нападом снага Немачке и

³⁹ Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе Срба, Хрватиа и Словенаца* књ. 2. стр. 51

⁴⁰ Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе...* стр. 101–105.

⁴¹ Новица Раковчевић, *Лична власит кнеза и усјавне борбе*, Историја српског народа, књига 6/1, стр. 208–232.

Аустрије на Србе у јесен 1915. године. Да би постигла што веће изненађење, бугарска антисрпска врхушка, предвођена Фердинандом и председником владе Радославовим, имајући већ у рукама утврђене договоре о сарадњи са Централним силама, а ради прикривања својих правих намера, нудила је лажну сарадњу Антантним силама, свакако уз бољу награду од оне коју су нудиле Централне силе. Врсне дипломате земаља чланица Антанте, помало обезнађене резултатима на ратиштима, наседају превртљивим бугарским дипломатима и за приступање Тројном савезу нуде, у мају 1915, спорне територије у Македонији, које је већ раније добила Србија. После нових неуспеха на великим фронтovima, почетком августа 1915, упућен је захтев српској влади да у име „великих” победа, свакако уз кориштење и бугарских трупа на страни Антанте, Срби плате и Бугарима уступе читаву тзв. неспорну зону, у суштини целу вардарску Македонију.⁴² Страхујући од још тежих последица од нове велике немачке офанзиве са севера, српска влада прихвата, уз неке мање корекције, и уступке који су имали за циљ очување безбедности Скопља, Овча Поља и Прилепа. Међутим, Бугарска већ раније чврсто опредељена да иде, у игри на све или ништа, у крвави рат против Србије, уз бок окупатора и агресора, вешто је игнорисала овај уступак Србије и у септембру 1915, на очиглед сила Антанте, извршила мобилизацију своје војске да би 7. октобра свом силином ударила у залеђе српским трупaма које су одолевале нападима моћних немачких и аустријских армија.⁴³ Србија је у највећим својим одбрамбеним напорима, у рвању са војскама двеју империја, доживала најтежи ударац од сестринске Бугарске.

5. Уобличавање и презентирање у светској јавности рајних циљева Србије. Нишка декларација и друђи прођрами

Видели смо да је Никола Пашић на положају председника владе Србије, после одбијања ултимативне капитулације српске државе и покрета бројних агресорских трупа на Србију, оправдано страховао, не само да су наде у ослобођење свих Срба пале на најниже гране већ и да су доведене у питање и наде да ће српски народ опстати. Но, протекло је кратко време, само неколико дана, у којима се збио низ одлучних догађаја који су, уз остало, не само гарантовали ослобођење Срба већ и будили наду за ослобођење свих Јужних Словена. Међу тим крупним догађајима били су, посебно за Србе и њихову судбину, па и за темељно мењање расположења председника Пашића, значајни – ступање Русије у рат против земаља – противника Србије, а затим и других сила. Наде да ће антиагресорске силе подржати напоре за ослобођење и уједињење Срба, па и дела Јужних Словена, нагло су порасле. Егзистенцијални програм и позив, најјасније означен у Прогласу Србима престолонаследника Александра Карађорђевића пред налетом Аустроугарске агресије у поклику „Срби браните свом снагом своје огњиште и српско племе”⁴⁴ за свега неколико дана еволуирао је у неку врсту основе широког програма

⁴² Јован М. Јовановић, *Сјаварање заједничке државе Срба, Хрваја и Словенаца...* књ. 2. стр. 90

⁴³ Јован М. Јовановић, *Исто* стр. 91–95.

⁴⁴ Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књига друга, Београд 1932, стр. 287.

ослобођења и Срба и свих Јужних Словена, али без Бугарске која је себе сама из тога искључила. Већ почетком августа 1914, заједно са првим вестима о добром и чврстом држању српских армија на фронтovima, Пашић машта и о ослобађању, поред Срба, и Хрвата и Словенаца.⁴⁵ Тешко је открити шта је то што га је определило да, познат као заговорник ослобођења и уједињења Срба, програма који су скоро увек заступале и све друге водеће српске грађанске политичке странке, постане присталица програма ослобођења и уједињења свих Југословена. Ово зачуђује, пре свега, и стога што су савезнице Србије, силе Антанте, на првом месту Русија, као и Енглеска и Француска биле у то време децидно за програм ослобођења Срба, наспрам ширег, или великог југословенског програма.⁴⁶ Неодлучни Пашић је ужи програм јаче привијао срцу, али је о великом, као ширем и далекосежнијем захвату, само размишљао, често се колебајући и сумњајући у његово остварење, али, притиснут низом балканских проблема, ипак му се враћао. На враћање ширем програму морало је, свакако, утицати низ чинилаца, међу којима су пресудну улогу имали они који су се јављали и развијали по кулоарима моћника на нивоу велике светске политичке сцене. Напуштање већине европских сила чврстог предратног става да је у Европи корисна, па и неопходна, вишенационална Хабсбуршка монархија, и све гласнија размишљања о потреби ширења Србије на делове српских покрајина у Аустроугарској, првенствено на Босну, Војводину, Далмацију – могли су родити и подстаћи намере и жеље за уједињавањем Југословена.⁴⁷ Без сумње, на ово су утицале и разне игре, погодбе и нагађања, од самог почетка рата, влада балканских земаља и великих сила око стварања нове карте Европе и поделе јужноевропских спорних територија, у чему су посебно жустро наступале Италија, Бугарска али и друге земље, као и подстицај развоја догађаја на фронтovima, нарочито на просторима око Дрине и Саве где је Србија показала неочекивану виталност и одлучност. Већа, југословенска држава нудила је повољније наде одговорним силама у спречавању нових покушаја експанзије и стварања жаришта нових сукоба и ратова на овом стално ужареном подручју. Свакако да је један од веома значајних чинилаца, који је привлачио и просто гурао српске државнике, научнике и друге националне раднике ка ширем програму – уједињењу свих Јужних Словена, била свеопшта измешаност, скоро на свим просторима, разних етничких група, па и оних словенске етничке основе на којој су се почеле афирмисати крајем 19. века посебне нације – Срби, Хрвати и Словенци.⁴⁸ У знатним деловима овога територија на које су скоро све хрватске политичке структуре и партије, на темељу историјског права, претендовале као на изразито хрватске и сматрале их неприкосновено и суве-

⁴⁵ Милорад Екмечић, *Рајини циљеви Србије 1914...* стр. 84, шире стр. 80–87.

⁴⁶ Владимир Стојанчевић, *Сјаварносћ Србије 1915. године*, Зборник Србија 1915. године, стр. 13.

⁴⁷ Један од чинилаца који је утицао на Енглеze да почну размишљати о уједињењу Хрвата и Срба био је и страх да Русија, стварањем велике Србије, не ојача свој и православни утицај на Балкану, па су зато били склони да удруже католике Хрвате са православцима Србима како би неутралисали или умањили поменуто опасност. Видети више Слободан Јовановић, *Никола Пашић*, фељтон у „Дуги“ бр. 417 од 2. марта 1990, наставак два стр. 91. Поднаслов Да ли је Пашић имао Српски програм.

⁴⁸ Андреј Митровић, *Историја српског народа I издање VI/2, Сучељавање са средњоевропским империјализмом...* стр. 61–62.

рено хрватским, велики део становништва су чинили Срби, на пример у деловима бивших војних крајина од Книнске, севернодалматинске преко Личке, Кордунашке, Банијске, делова Славоније и Срема. И у недавно преотетој од Турске Босни и Херцеговини у којој је од окупације 1878. вршена денационализација и планирана германизација и мађаризација Срби су чинили и даље знатну већину, имајући, на пример, по попису 1910. од укупно 1.898.044 душа – 825.418 Срба или 43,49%, према 612.136 или 32,25% муслимана и 434.061 или 22,87% католика, већином Хрвата, уз неутврђен број других западних хришћана – Немаца, Мађара и других.⁴⁹ Сва ова подручја на која су вековима претендовали учени и политички освештени Хрвати, позивајући се на измишљено историјско право, а грабили се око њих хабсбурговски великодостојници на једној и мађарско племство на другој у око три четвртине насеља живели су измешани припадници трију вера – католичке, православне и муслиманске и народа у формирању Срба и Хрвата. Њихово разлучивање личило је на тражење лавиринтског решења па ће то, уз политичаре, државне и јавне раднике, посебно утицати на оне који су се овим питањима по свом позиву највише бавили, научне раднике, који ће барем са српске стране одиграти најважнију улогу у пропагирању, па и натурању одлучујућим државним структурама да се укључују за остваривање великог циља – ослобођења и уједињења Срба, Хрвата и Словенаца као једног јединственог народа наводно са три племенска имена.⁵⁰ Чини се да су међу набројаним и другим чиниоцима, који су деловали на одговорне снаге у Србији да своје напоре усмере у циљу остварења великог циља, највећу моћ имали управо научници из појединих области, етнографије, лингвисти, историчари, права, географије и други, а нарочито врхунски већ афирмисани појединци из области које су пружале највеће могућности популаризације интегративних процеса међу Јужним Словенима, конкретно из филологије и лингвистике Александар Белић и из етнографије, историје и географије научник светског гласа Јован Цвијић.⁵¹ Јован Цвијић је својим великим истраживачким делима пружио свету и југословенској јавности обимна нова сазнања и о осебујним етничким процесима и токовима на Балкану и о снажним утицајима на њих, уз географске и природне факторе такође и динамичких друштвених токова, посебно истичући значај и улогу за стварање савремене народносне слике Балкана, дугих и свеобухватних миграција словенског, првенствено српског становништва, тзв. метанастанничких кретања која су, носећи са собом константна мешања, пореметила све могуће поделе на основу посебних етничких група стварајући на тај начин, преко низа заједничких особености и ознака нарочито језика, могућности појаве идеје о јединству Јужних Словена, трансформисане у југословенску идеју, на темељу које се у то време ширила акција за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у јединствен на-

⁴⁹ Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, стр. 87; *Најори Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, стр. 101.

⁵⁰ Уз Хрвате и Србе који су као племенска имена постојали још у прадомовини прикључено је и име Словенци које је никло тек у новом веку као синоним имена којим су се означавали углавом и сви Јужни Словени.

⁵¹ Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, Београд II издање, 1987. стр. 94–152.

род.⁵² Цвијић је управо у време када је и конкретно требало изаћи пред свет са програмом уједињавања ових народа завршавао свој рад о програму уједињавања Срба, Хрвата и Словенаца у јединствену националну државу, објављен на енглеском језику под насловом: „Dinaricus” (Динарац) који ће непосредно утицати на све званичне утицајне кругове Србије па свакако и на водеће личности – Пашића, краља, вође опозиције и друге и подстаћи их да појачају интересовање, па и опредељење, за велики програм, односно ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу.⁵³ Александар Белић, доста млађи али већ у то време формиран као један од водећих јужнословенских филолога својим радовима о српским и хрватским дијалектима као и на директно порученој за дато време расправи „Србија и јужнословенско питање” која ће бити објављена у другој години рата и пресудно допринети у осветљавању јаким међусобних утицаја између дијалеката и говора ова два народа, као и у очувању изворних вредности основа старих словенских језика на чијим темељима је грађен истински јединствени и ретко блиски у свету у безбројним етнички-сродним групама језика какав је био српскохрватски.⁵⁴ Белић је овом јединственом богатству Срба и Хрвата ретко блиском језику придавао одлучујућу функцију у напорима зближавања, сарадње и уједињавања Југословена. Он у овоме није грешио, јер су језику највећи научници ранијих доби и тога времена придавали изузетну моћ као водећој сили која је доприносила националном освешћивању кроз претерана вера у моћ језика навела је и овога великог научника да језику зада и оно што он није могао а то је да савлада вишеструке препреке које су овде поставили и оставили разни туђински утицаји. Но, касније и сам Белић открива те препреке и каже: „Јер не треба заборавити да се српскохрватски народ, због којег је дошло до борбе Аустроугарске са Србијом налази распарчан, исцепкан под неколиким засебним управама Аустрије, Угарске или Аустроугарске, наводећи детаљније седам административно и делимично правно раздвојених делова ових земаља са којима се управља из Беча или Пеште или из оба туђинска центра.⁵⁵ Међутим, и ова два великана српске науке – Цвијић и Белић, као и многи други честити Срби и Југословени, уз изванредно, објективно и научно осветљавање низа појава и указивања на значајне интегративне факторе, нису довољно указали, или су потпуно запоставили, оне друге

⁵² Као основне чуваре прапостојбинских етничких спона и веза у константно поремећеним сложеним историјским токовима на балканским и на средњоевропским просторима, Цвијић је посебно издвајао стална померања словенских племена и народа на овим просторима, условљена и најразноврснијим насиљима и самим потребама преживљавања. Вид. Јован Цвијић, *Сабрана дела*, Београд 1987, књ. 2, стр. 94–183, 335–518, књ. 3, стр. 183–308, књ. 4, стр. 100–272.

⁵³ Јован Цвијић, *Сабрана дела*, том I, књ. 3. Београд 1987, стр. 237–293, Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, стр. 90–101.

⁵⁴ Александар Белић, *Србија и јужнословенско питање*, Ниш 1915, стр. 11–83. Зближавање и уједињавање Јужних Словена посебно је било значајно, по Белићу, за неспрске народе нарочито уз најизложеније Словенце и за Хрвате из егзистенцијалних разлога наводећи веома брз темпо однарођавања и Хрвата, према примеру који он наводи – у Тројединици је у времену од 1840–1910 повећан број Немаца са 13.226 на 136.121, а Мађара са 5.050 на 105.948, док је пораст Хрвата, због туђинске политике и масовних исељења био незнатан. Вид. *исто.* стр. 84.

⁵⁵ Александар Белић, *Србија и јужнословенско питање...* стр. 5. Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије...* стр. 102–104.

дезинтегративне чиниоце који су или успоравали или онемогућавали у одређеним условима остваривање тога јединства. Цвијић је уз добре психичке, карактерне, духовне и друге особине психичких типова и етничких група, указивао и на негативне особине, на пример Динараца, али је ипак био у неким случајевима благ или није имао снаге да оштрије удари по негативним особинама и навикама својих саплеменика. Слично је учинио и Белић кад каже да се дошло до рата због српскохрватског народа. Очигледно, као и многи други, у заносу и сјају онога позитивног није смио дубље да погледа у оно негативно, те да открије да се, у суровој у проклетој стварности, разиграло крваво брат-ско ратно коло у коме су на страни одбране Срби из Србије и Црне Горе, а на другој страни, у одећи нападача и туђинаца, она друга страна јужнословенства – Хрвати, Словенци и муслимани, међу којима и поприличан брј са окрвављеним рукама. Истини за вољу, тешко је било у тим условима признати да нема, и никад неће бити, ни најминималнијих услова да би се та етничка и језичка браћа, подељена отровом историје, могла, не ујединити, већ мирно једни уз друге саживети без подobre границе. Десио се, већ по традиционалном српском обичају, да су и тадашње српске вође све оно што је добро гледали отвореним очима, а оно што је тужно, тамно, болно, или још прецизније, обојено крвљу, намерно превиђали. Учинио је тако, у то пресудно време, ношен истим ветровима занесењаштва, и велики истински државник, председник ратне српске владе – Никола Пашић у кога су биле уперене очи многих Срба, који ће већ 4. септембра, дакле после победа на Церу, у име владе упутити представницима земље у иностранству важну програмску обавест о циљевима и намерама Србије да по ослобођењу приступи уједињавању свих Срба, Хрвата и Словенаца у једну јединствену државу Срба, Хрвата и Словенаца, а само неколико дана касније, 22. септембра, придодате су, као неопходне допуне овога крајњег циља војевања Србије, отворене могућности да се у прву заједничку државу свих Јужних Словена укључе и Бугари.⁵⁶ Дакле, Срби су и овога пута, опет као изгледни победници, праштали па су краљу Фердинанду Бугарском и бугарској влади који су и тада највише својих снага упирали у изналажење могућности да што изненадније и убојитије заскоче иза леђа Србији и почну је давити, упућивали поново братски позив за небратски загрљај. Као да већ нису и превише упутили позива осталој изгубљеној браћи која ће то обилато прихватити и искористити кад за то пристигну погубне године. По некој разбуђеној инерцији ишло се даље, па је Пашић наставио и у октобру разговоре о овој теми. У једном „дугачком разговору“, како то записује Никола Стојановић, вођеним крајем октобра код Пашића, у његовом стану, коме су присуствовали и Божа Марковић, председник „Словенског југа“ и помоћник министра за спољне послове Србије Јован М. Јовановић, посвећено је највише пажње двама питањима: укључивање уз Србију, која је представљала основу и ослонац у укупној борби за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца и другог ешалона борбе и који би могла да представља пројугословенски опредељена емиграција из јужнословенских покрајина Аустроугарске, и комплексу питања везаних за најподесније унутарње уређење и устројство будуће јединствене државе Срба,

⁵⁶ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевропским империјализмом...* стр. 62, Милорад Екмечић, *Рајини циљеви Србије...* стр. 86–89.

Хрвата и Словенаца. У вези са првим питањем вођени су конкретни разговори на темељу којих је Стојановић концептирао кратко упутство о формирању комитета од истакнутих поборника и активиста југословенског покрета именујући Ивана Трубића, Хинка Хинковића и Франа Супила који су, заједно са другим истакнутим јавним радницима у емиграцији, требало да представљају штаб тога другог ешалона свеукупне борбе за уједињење Јужних Словена. Основни простори на којима је овај штаб требало да ради на ширењу југословенске идеје и конкретном окупљању оних који су спремни за рад и борбу за уједињење били су у емигрантским исељеничким колонијама широм света. Чињеница да су тамо били вишеструко најбројнији Хрвати, Пашић је препоручио да председник не буде Србин него да то буде Хrvat. Обећао је свесрдну и сваку помоћ, а ако акција не успе и обезбеђење егзистенције вођама ових послова. Била је то већ добро засејана клица будућег хрватског у оснивању, а потом југословенског одбора са чијем ће се оснивањем и утемељењем почети већ крајем 1914. о чему ћемо касније нешто више говорити.⁵⁷ Друго питање покренуто на овом интимном, али државничком скупу, било је много сложеније, па је, вероватно, и разговор о њему био оптерећен многим недореченостима, контрадикцијама и био је доста ниског нивоа у односу на висок државнички па и научнички ниво учесника скупа. Визија будуће југословенске заједнице о којој се овде разговарало није имала сличног модела у свету. Била је то нека противречна конструкција која је у себи носила облике свих врста унутар државног уређења од јединствене, унитарне државе, преко неке врсте федерације, па све до конфедерације или неког беживотног савеза. Уз остало, у концепту будуће државе каже се циљ: „Стварање јединствене, југословенске, евентуално српско-хрватске државе. Без државне посебне организације, чувати националне особине сваког племена”. Ако већ постоје „националне особености” и разлике међу народима који се удружују онда чему заговарати јединствену, кад већина тих народа желе своју посебну државу већ вековима. Заговара се очување историјских посебности и традиција појединих племена, а познато је да су та памћења па и из текућег рата била често крвава и обојена братоубилачким обрачунима. Даље се обећава да ће се јединственом народу Срба, Хрвата и Словенаца обезбедити, као да међу њиховим језицима већ нису прихваћене разлике, употреба њиховог националног језика.⁵⁸ И овде се могло видети, али се то очигледно није желело знати, да већ у то време нити једна земља на свету са мноштвом малих језика, није могла бити стабилна, већ су све биле под сталним потресима и недаћама. Изузетак су земље које су увеле као општи неки светски језик који је свака јединка из подељених малих народа због његове корисности радо прихватала. Могло се знати да свака армија, па и ова победничка српска, мора командовати на већинском језику на што ће већ сувише угрожавани Словенци бити сигурно љубоморни те да би, за љубав и напредак и Срба и Словенаца, било најсретније да свако ако већ захтева свој језик, створи и своју државу. Овим је чак чињен грех према Словенцима који су све векове на овим просторима проживели са Германима уз мале трауме, били једна од подлога дугог и успешног опстојања хабсбуршке царевине, коме су

⁵⁷ Никола Стојановић, *Југословенски одбор...* стр. 9–12. Такође шире Никола Стојановић, *Србија и југословенско уједињење*, Београд 1939, 5–79.

⁵⁸ Никола Стојановић, *Истио*, стр. 10

посудили подобру већину своје здраве словенске крви, за коју се, на пример, у то доба у не баш тако далекој словенској земљи Србији чак није ништа ни знало. Давање тим људима, али у целини, да се на општеетничком плебисци-ту одреде, на пример, за Аустрију, што ће учинити Коруштанци, или за самосталну Словенију био би велики и хумани корак. Али и паметни Срби, на челу са несумњивим великаном Пашићем, почели су овде већ мало опасније да наседају на сопствене илузије и погрешне представе о оном што спаја и оном што раздваја етнички блиске јужнословенске народе. На тој подлози Пашић је почео управо тада да конкретно гради брод својих снова, Југославију, за који је – раније смо споменули – неуверен у своја надања, истински предвидео његову катастрофу изреком да је то брод његових жеља и нада, али и сумњи јер се не зна уопште у коју ће луку на својој пловидби кроз будућност и историју стићи. А куд је могао доспети кад је већ у тим времени-ма кретао страдалничком Крфу, што ће бити само први удари у крвавој бури која ће у таласима и касније долазити. Ипак се и даље и кроз најтеже бојеве јездило овом смеру при чему ће се чинити нови „крупни“ корак остварењу уједињења Јужних Словена, што сведочи и Нишка изјава владе Краљевине Србије, саопштена пред српском Народном скупштином 7. децембра 1914. у тада престоном ратном главном граду Србије – Нишу, у којој је истакнут као судбоносни задатак Српске владе, њене војске, народа „да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања, које је, у тренуцима, када је започето, поста-ло уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца”.⁵⁹ Чињеница је да је са овим обавештена домаћа и светска јавност могла да сазна да је ово образац светске добродушности и најширег хришћанског опраштања, јер су Срби браћи под Аустроугарском, који су били уз мале изузетке директно ангажовани у служби окупатора, не само опраштали њихове заблуде већ им пружали израђавану братску руку и звали их у загрљај и чак у будући заједнички дом. Видећемо облике захвал-ности већ петог просинца 1918. у белом и ратом неокрњеном Загребу.

6. Продор надмоћних ђерманских армија у Србију и ѿвлачење српске војске и сѿрадање српског народа

Одлучну улогу у новом, још масовнијем ратном удару на Србију у јесен и зиму 1915/1916, уз ојачане аустријске оружане снаге, водили су Немци под непосредним вођењем одлучног фелдмаршала фон Мекензена (Von Mackensen), тежећи испуњењу два важна задатака: 1. уништавању и избаци-вању српске армије из строја Антантиних војски и немилосрдној подели између нападача и брисање српске државе са овога стратешки важног прос-тора југоисточне Европе за сва времена; 2. овладавању, уз сарадњу са ослабљеном Аустроугарском, важним стратегијским и саобраћајним правци-ма, долином Мораве и Вардара, због продирања на исток, а исто тако и овла-давањем свим важнијим сировинским изворима, посебно значајним рудним резервама на просторима Србије.⁶⁰ Србија је, због силних напора у претход-

⁵⁹ Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, књ. друга, *Политичке и ѿравне расѿправе*, Београд 1932, стр. 287–288.

⁶⁰ Андреј Митровић, *Централне силе и сѿрајтеѿијске саобраћајнице на Балкану 1915*, Зборник, Србија 1915. године, стр. 183–207.

ним биткама, посебно због тешких последица епидемије тифуса, као и других недаћа, била у неповољном положају у односу на непријатеља. Њој је ишло на штету и прецењивање њених снага и могућности које је долазило претерано са стране савезника, али делимично и од непријатеља, што ће условити његове додатне припреме као и довођење свежих оружаних снага. И поред тога што се могла очекивати појачана интервенција руских армија на источном галицијском фронту. У настојању да српски проблем дефинитивно окончају, по могућности већ у току зиме, како би имали боље услове за прољетну офанзиву на западном фронту према Вердену, Немци су прикупили, не рачунајући бугарске армије, двоструко јаче снаге од оних које је Србија у целини могла покренути, уз то одморне, добро опремљене за зимске услове ратовања и снабдеване потребним резервама.⁶¹ Српска влада, уочавајући сву озбиљност и опасност новог налета армије двеју великих сила за судбину Србије, а и за главни циљ ослобођења свих Срба и Јужних Словена, покушала је да, колико-толико ојача своје одбрамбене позиције и да се компромисно нагоди са Бугарском да би, без ангажовања армије, обезбедила тај опасни правац и могућност да је задеси удар иза леђа којим би била отежана замисао евентуалног тактичког повлачења српске војске, по потреби, према југу и Грчкој. У исто време, настојано је да се ојача сарадња са Грчком. Међутим, како је већ речено, са Бугарском је ишло веома тешко због подлости и неискрености већег дела њених војних и политичких вођа, као и краља. Она је пред очима животно угрожених Срба припремала војску за удар и у исто време стално обећавала неутралност и ненападање на Србију. Да би са ове веома осетљиве стране била што сигурнија, влада Србије је пристала пред савезницима да уступи Бугарској све тражене територије и да пружи Бугарима важне гаранције. Положај Србије био је отежан и са албанских страна где су агентуре Аустрије, Турске, а делом и Италије, користећи сва средства, буниле албанске екстремисте против Срба, помагале припремање и ширење герилског рата у новоослободеним деловима Србије. Од страних агентура и бројних албанских устаничких јединица био је угрожен и пријатељски опредељен према Србији Есад паша Топтани који је имао власт у северозападним деловима новоформиране албанске државе. На тај начин био је угрожен и евентуално тактички важан правац за привремено одступање српске војске преко Албаније. Упади све бројнијих и опремљених диверзантских група, састављене од Албанаца, угрожавале су виталне саобраћајнице, складишта резерви и осигурања важнијих пунктова. Већ од почетка зиме 1915. у овим подривачким активностима учествовали су све масовније и бугарске агентуре. Уследио је низ крупних диверзија и упада у пределе Горе и Опоља у фебруару, затим у априлу и мају 1915. Упади су редовно односили бројне жртве српских војника, народа и уништавање посебно институција власти.⁶² Оправдано страхујући од очекиване офанзиве моћних армија агресора са севера и од могућности њиховог продора према југу, влада Србије и врховна команда донели су одлуку да се, у циљу обезбеђења оперативно-стратегијске одступнице, изврши операција чишћења северних делова Албаније од албанских устаника, противника према Србији пријатељски нас-

⁶¹ Саво Скоко, *Србија и велике силе у периоду оперативног заштитица на српско-црногорском ратишту*, Зборник, Србија 1915.... стр. 156.

⁶² Петар Опачић, *Борба за Балкан у јесен 1915...* Зборник, Србија 1915. год... стр. 209.

тројеног Есад паше. И поред противљења и савезника Србије, који су увек, па и онда када су радили директно у корист Србије, имали у виду и одмеравали, пре свега, своје сопствене интересе, Пашић је на ризик, правдајући свој потез изговором да је боље залеће очистити одмах него то чинити у најтежим приликама ако Немци продру са севера, наредио прелазак албанске границе и протеривање албанских бунтовника и плаћених аустријских агентура и других непријатеља Србије. У операцијама од краја маја до јула 1915. савладане су антисрпске плаћеничке оружане снаге, враћени су на власт људи Есад паше и запоседнута подручја северне Албаније са Елбасаном и Тираном, док су Црногорци истовремено очистили од устаника крајеве око Скадра. До обрачуна је долазило и на поседнутим територијама, углавном са заведеним албанским одметницима, при чему је било жртава на обе стране. За напоре Србије да смири ове крајеве била је веома корисна чињеница да бугарски и немачки агенти нису успели покренути православне Македонце у борбу против Срба.⁶³ До жестоких обрачуна и међусобних убијања долазило је и међу самим Албанцима између Есад пашиних присталица и присталица централних агресорских сила. Од половине лета, упоредо са припремањем великог освајачког похода аустријских и немачких армија са севера, уз упорна настојања да се Грчка и Румунија удаље од Србије, плаћеничке агентуре Централних сила су буниле Албанце против српских пријатеља у Албанији и Срба у новоослобођеним крајевима припојеним Србији. Одговарајући на свакодневне диверзантске препаде, уз много жртава и материјалних губитака, српске војне и полицијске власти су, примењујући војне ратне законе, кажњавале на делу убијања и насиља ухваћене албанске диверзанте. Ланац крвавих сукоба, обрачуна и освета се ширио. Извештавања, усмерена и срачуната против Срба са ових врелих балканских жаришта, била су све привлачнија за новинаре околних земаља – Бугарске, Аустроугарске, Италије и Турске, које су имале своје претензије на овим просторима. Интереси тих земаља и њихових влада и посебне награде за оптуживање Срба утицали су на пристрасност, па су извештавали о лошим стварима само једне стране – нападнуте Србије. Овом антисрпском хору изванредно је служио и моћни лоби екстремне линије католичке цркве, која ће наћи саговорнике и сараднике у другим католичким земљама па и међу савезницама Србије из Антанте. Они ретки објективни извештачи, весници истине, пошто су били у мањини, нису се могли далеко чути, иако су их слали и велики хуманисти тадашњег света – Рајс, Вендел и други. Препарирани од својих великих политика и идеологија, чак и водећи државници и јавни радници, прећуткивали су вести, на пример, како су албански качаци искасапили на застанку и одмору чету српских младих кадроваца, око 130 голобрадих младића, у манастиру Светог Марка код Призрена, иако им је претходнога дана задата реч – „беса” качачких вођа да им се неће ништа догодити и да их нико неће дирати у њиховом повлачењу ка југу.⁶⁴ При све јачем бујању антисрпске информативне хистерije, коју је распаљивала тамна страна клерокатоличке европске елите, све ређе су стизали објективни извештаји и Антантиних извештача о страдањима Срба. Истовремено, све мање интереса су побуђивали и они нај-

⁶³ Богумил Храбак, *Сјтање на српско-албанској граници и побуна Арбанаса на Косову и у Мешохији*, Зборник, Србија 1915... стр. 67–73, 83.

⁶⁴ Богумил Храбак, *Сјтање на српско-албанској граници....* Зборник, Србија 1915. стр. 91.

грознији вапаји о страдањима Срба, као што је био извештај ратног дописника са ових простора Гангхофера који је јављао да албански качаци подузимају праву „... хајку на српску дивљач”, мислећи на избегли и остављен у паклу зла усамљени српски народ.⁶⁵ Извештаји хуманих извештача о крвавој драми на просторима Старе Србије, Косова, Метохије, Албаније и око албанске границе, а посебно они који су највише доприносили да се на светло дана појави истина о томе да Срби нису злочинци и да српска војска спада у ред војски у овој рату која најхуманије поступа према непријатељима, мислећи при томе и на заробљене агресорске војнике и њихове сараднике – нису обично успевали да продру пред очи шире европске јавности.⁶⁶ Уместо прихватања истине, моћни и универзални лоби Аустроугарске монархије у који се, уз тамни део клерокатолика, био укључио и велики број погрешно обавештених католика свста, па и из савезничких земаља, Француске и других, па ће и овде лажно заведене масе веома олако прихватати већ раније пласирану лаж Беча који је чисте намере Срба да ослободе делове Србије и територије околне, у којима Срби чине већину, прогласио великосрпском експанзијом, тежњама Срба да поробљавају и уништавају остале народе и земље око себе. Хабсбуршка монархија, која је своје вековно трајање градила на поробљавању и однорођавању других, етнички Немцима туђих народа, оптуживала је српске намере да ослободе сами себе и то проглашавала највећим злом. А цивилизована Европа је то не само прећутала већ и прихватала. Шири се већ од тада велика кампања, фама о генетским деструкцијама великосрпски усмерених Срба из њима богом даног и одређеног београдског пашалука. Уз конзервативну, мрачну и сатанизовану линију, која је од раније пратила екстремно радикални део католичанства, скретала га са пута божије правде и истине, ка злу овоземаљском, добро именована црна интернационала придружила се хајци против Срба, уз већ познате империје Аустроугарску и Турску. Срби нису били поштеђени ни од нове радничке ревизионистичке, такозване друге Социјал-демократске, већ умируће интернационале, као и њене балканске централе и секције и што је за Србе било најтеже, па ни од њене испоставе у Србији, Српске социјалдемократске странке. Падајући под опојну омаму једног од седам смртних грехова, који ће позитивне основе социјалистичког покрета расточити и обеснажити, условити деформацију научног и практичног социјализма, открити срамни пад стаљинске комунистичке деспотије и њене заблуде о путевима решавања националног питања међу људима; и најистакнутији борци радничког покрета Србије Коста Новаковић, па и њен челник Димитрије Туцовић, који ће јуначки пасти у том рату за одбрану свога народа, уз многе друге, населиће пропаганди у укључити се у ред смишљених бораца против измишљеног великосрпства. Према њиховом једносмерном и ограниченом осматрању живота и појава у овдашњем свету, све у циљу одржавања смера хода који је ограничила и трасирала неприкосновена партија, они су гледали само на једну, ону партијску страну. У осуђивању злочина које је један дивљи рат морао да производи окомили су се на своју племенску страну, преносећи најцрње, најчешће претеране вести разних србофобских извештача. Иако Срби, усмеравани законитом и правном поли-

⁶⁵ Херман Вендел, *Борба Југословена за слободу и јединство*, Београд, с. а. стр. 660.

⁶⁶ Богумил Храбак, *Спољње на српско-албанској граници...* Зборник, Србија 1915. стр. 63–87, и 91.

тиком, нису никада убијали људе због тога што су странци, например Албанци или пљачке и крађе; српске потере за качацима учињене у тренуцима егзистенцијалне одбране, и ови српски политичари су проглашавали највећим злочинима.⁶⁷ Ови српски социјалистички прваци и у многим својим делима и учинцима у корист Срба, трудећи се да буду што правичнији, грешили су према свом народу, на пример, кад се Туцовић љути на своје Србе што толико оплакују Косово, падајући овде и не удубљујући се у суштину ствари – не сагледавају да су у суштини Албанци на силу и уз помоћ окупатора преотели ове земље прогонећи Србе и уз све то не сагледавајући да су, и поред свих тих страдања, у то време Срби били бројнији на овим просторима од Албанаца. Ови честити Срби, заробљеници идеје догматизираних, једносмерног, социјалистичког покрета и касније поретка коме је било једно од средстава борбе за власт, помогли су да се приче о зликовачком бићу Срба, о великосрпском експанзионизму, дубоко угнезди у памћење света и светске јавности, укључујући ту и најобјективнију научну јавност. Већ тада ће групе научника почети ширити вести и објављивати радове о балканским Србима и наставиће то кроз деценије до наших дана. Они ређи, честити, објективни и поштени, какав је, на пример, и савремени југословенски историчар Богумил Храбак који, после пола века предано проведеног над изворима балканске историје, овога времена, закључује: „Србима служи на част што се због ових при повлачењу (кроз Албанију, пр. аут.) чак и када њихови починиоци нису били непознати, нису светили октобра и новембра 1918 године”.⁶⁸ (Мисли се приликом ослобађања Косова и Метохије од иностране окупације). У исто време, док су Срби покушавали да разним мерама сузбију роварење агентура непријатељских земаља и побуне албанских качака, а све то чинећи у циљу обезбеђења неопходног залеђа главном фронту, на свим северним правцима су у току лета и јесени 1915. вршиле концентрацију и припреме за удар преко Дунава, Саве и Дрине немачке и аустријске армије под командом маршала Мекензена. Положај Србије отежавао је и лош резултат Антантиних армија на великим фронтовима. И поред искрцавања новог контингента трупа на галипољском фронту у августу 1915. није се остварио жељени циљ, избацивање Турске из рата. Напротив, Немци су међу Турцима ојачали своју утицај.⁶⁹ Немци су имали у укупном скору дотадашњег ратовања предност и на важнијим правцима, на западном и источном фронту, па су проценивши да је наступило најподеснији тренутак, кренули надмоћним снагама 6. октобра 1915. на линији фронта према Србији, дугом 1150 км,⁷⁰ са циљем да поразе српску војску и искључе Србију из строја савезника пре великих нових планираних подухвата почетком 1916. Српска армија је успела, захваљујући само својој једној предности – спремности, да се са својих око 300.000 војника бије на живот и смрт против око 800.000 одморних и добро опремљених противничких војника дуж целог фронта. Пуну подршку и свесрдну помоћ од својих суседа имала је тада само од Црногораца. Но, већу опасност од бројног и технички

⁶⁷ Бранко Хорват, *Косовско њињање....* стр. 57 наводи злочине Срба у Љуми, позива се на Димитрија Туцовића, *Србија и Албанци*, стр. 24–26.

⁶⁸ Богумил Храбак, *Сјћање на српско-албанској граници...* стр. 93. и веома документовано цитирани Зборник радова научног скупа: Србија 1915. Београд, 1986. стр. 9–371.

⁶⁹ Шире, Исто

⁷⁰ Петар Опачић, *Борба за Балкан у јесен 1915*, Зборник, Србија 1915. год... стр. 209.

опремљенијег али откривеног нападача чинила је већ мобилисана комплетна и одморна бугарска армија која је могла да удари бок српској војсци и поремети јој основе тактичко-стратегијског маневрисања према плану врховне команде. Једина олакшавајућа околност у овим по Србију тешким приликама било је искрцавање савезничке војске уочи напада маршала Мекензена 5. октобра у подручју Солуна и почетак стварања солунског фронта на који се могла ослонити српска војска при очекиваном повлачењу.⁷¹ И поред надмоћности непријатеља, српске трупе су се, улажући све своје напоре, успешно рвале са агресором, дозволивши му да у прве две седмице продре у Србију највише око 30 километара. Међутим, положај српске одбране почео је да се погоршава после удара комплетне бугарске армије 14. октобра, са тежиштем на најосетљивијем јужном, македонском правцу. Ова иначе критична ситуација погоршавана је издајничким држањем пронемачких монархија у Букурешту и Атини. Румунски двор и влада забранили су чак долазак и превоз руске помоћи Србији у опреми и осталом, док је грчки двор, тајно сарађујући са бугарским краљем, ценкајући се око српских територија у Македонији, уз најаву неутралности, само доприносио још већој нестабилности ионако веома тешког положаја Србије.⁷² У таквим приликама, у време све тежих притисака агресора са свих страна, једине и то делимичне наде су пружале намере савезничких трупа, које су се концентрисале у широј околини Солуна, да једним својим делом покрену офанзивни подухват уз Вардар са циљем да се повежу са српским армијама и заједнички зауставе удружене нападачке снаге. Притисак три – четири пута надмоћнијих снага агресора и све брже њихово продирање, посебно бочног клина бугарских трупа, који је, захваљујући масовној подршци побуњених Албанаца, па делом и исламизираних Словена у Македонији, успио да овлада стратешки важним Качаником и да доведе до колебања и код савезника. Одустаје се од продора уз Вардар и сусрета са српским трупама и, уз могућност да се по потреби ове снаге извлаче према Египту и Суецу, приступа се формирању нешто сигурнијих основа будућег Солунског фронта.⁷³ Убацивањем јаких снага непријатеља у залеђе трупа и на њиховом планираном путу одступања долином Вардара, уз распаљивања албанских устанака у Македонији и у источним деловима Албаније, пресечена је могућност повезивања српских трупа са савезницима на Солунском фронту и потпуно онемогућено ратовање по раније створеној замисли и концепцији. Врховна команда српске војске је, заједно са одговарајућим чиниоцима владе и круне, тражила неки други правац извлачења трупа испред незаустављивог, моћног ваљка удружених окупатора. У најкритичнијим тренуцима за српску војску, као и за део становништва које се повлачило, када је запретила опасност да са северозапада продру јаке аустријско-немачке снаге, пресудну улогу је одиграла чврста солидарност и истрајност Срба и Црногораца са браћом из Србије, посебно у пресудним

⁷¹ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевројским империјализмом...* стр. 95–102; Петар Опачић, *Борба за Балкан...* стр. 209–222.

⁷² Јован М. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрватих и Словенаца...* књ. 2, стр. 49–51; Саво Скоко, *Србија и велике силе...* Зборник Србија 1915... стр. 179–181.

⁷³ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевројским империјализмом...* стр. 97; Никола Марковић, *Велика Британија и искрцавање савезничких трупа у Солуну, Србија 1915...* стр. 241; Петар Опачић, *Борба за Балкан...* стр. 215–216.

одбрамбеним бојевима на северозападној линији фронта где су црногорске трупе, под командом сердара Јанка Вукотића, успеле да зауставе и трајније прикују за земљу вишеструко бројнију непријатељску војску на положајима код Мојковца. Тиме је обезбеђена одступница српској војсци, чија врховна команда 25. новембра доноси одлуку о новом правцу тактичко-стратегијског извлачења војске из клешта надмоћнијих трупа агресора у правцу Скадра и северног дела албанског приморја, где је власт имала група око пријатеља српског народа – Есад-паше Топтанија.⁷⁴ Мора се истаћи да је у тим тешким тренуцима за српски народ, уз велику руску звезду, на далеком северном крају неба, свим сјајем на Мојковцу засјала црногорска звезда српског спасавања, док је сјај небески свих других Словена, уз већ загубљене Бугаре, био потпуно потамнио. Скоро сви остали Словени налазили су се у војскама или у директној или присилној служби окупатора, међу њима и Јужни Словени. И овога пута, у дивизијама Аустроугарске основну снагу су чинили Хрвати, муслимани и Словенци и део Срба који је, мислећи на мајку Србију, морао да крене у аустроугарским нападним ешалонима. Србија која је повела борбу за ослобођење свога народа, да ослободи сама себе, а онда да ослободи и сву другу јужнословенску браћу, у својој одговорној, али веома тешкој пијемонтској улози, наишла је на подршку само малог српског народа у Црној Гори – увек храбрих и поносних Црногораца.

7. Албанска епопеја српске војске и српског народа

Исцрпљени у седамнаестомесечним напорима тешког рата, Срби, одступајући испред моћних армија двеју велесила и бугарске армије, били су присиљени да 25. новембра 1915. крену преко својих граница и да, пробијајући се преко албанских планина затрпаних снегом, где су их пресретале бројне заседе албанских качачких дружина, потраже одмор и спас на мирнијим јужним просторима. Сазнања из већ преживљених поремећених времена, да ће им оно нејачи и стари из породица доживети нови талас и удар патњи које ће доћи са окупаторским војскама, бугарским полицијама, аустријским шуцкорима, још је више распиривала бол и патње њихових заморених тела. Добро су знали да Србија и таква, злом притиснута, нема пријатеља нити у једној суседној земљи, посебно иједној њеној влади, те да их савезничке велике силе цене и воле само онда кад доносе допринос на тегу теразија њихових интереса и великодржавничких и експанзионистичких аспирација.

Границу према Албанији, већ завејану снегом, прелазили су последњих дана новембра 1915, готово обосили, оголели, изгладнели и без икаквих резерви. На пут крајње неизвесности је кренуло, по записима, 563.118 војника, од којих 420.597 оперативног састава. Уз своју војску, као и увек, пошао је највећи део из састава органа цивилних власти, интелигенције, родбине бораца. Тако се рачуна да је албанску границу прешло око 220.000 војника и приближно толико цивила.⁷⁵ Већ у првој фази, на путу према скадарском приморју, доживели су велике недаће. И поред подршке и помоћи коју им је пружао Есад-паша Топтани са својим војницима и органима власти, српске

⁷⁴ Петар Опачић, *Мојковачка бијка, Борба за Балкан...* стр. 227–229.

⁷⁵ Владимир Стојанчевић, *Сјаварнось Србије 1915...* стр. 17 и 73.

колоне су биле изложене препадима качака и албанских устаника, које су на то потицале агентуре страних сила, посебно Аустроугарске, Бугарске, Италије. Нарочито су нападима били изложени мање групе и одељења рањеника, болесника и заосталих и изнемоглих вјника.⁷⁶ Суровост албанских горштака према Србима била је мотивисана: пљачком обећаном материјалном или другом коришћу, коју су очекивали од агентура великих сила, вјерским фанатизмом, који је потицало исламско и католичко свештенство и осветом због кажњавања качака и њихових јатака од стране српских трупа у претходној 1913. години па у неким крајевима и раније.⁷⁷ У неким, претежно католичким племенима, директно се у конфронтирање Албанаца и Срба укључила и католичка црква: „Католички фратри и племенски барјактари развили су у том погледу велику акцију: допуштајући сваком да пљачка, убија и ради шта ко хоће све под изговором да то ради као освету за попаљена села 1912. и 1913. године.”⁷⁸ Пропаганду католичког свештенства и цркве су подстицали не само католичке цркве у Албанији него и сам Ватикан. Ово ће успорити и онако веома слабу помоћ савезника, посебно Италије, у пружању најнеопходније опскрбе премореним српским колонама у албанским брдима. А захваљујући тихом извлачењу из рата црногорског краља Николе, који је 21. јануара 1916. капитулирао, Аустроугарска почиње да продире преко Црне Горе и са мора, из лука у Боки Которској, угрожавајући српске трупе у покрету преко северне Албаније.⁷⁹ До које је мере била тешка ситуација по Србију и њену војску, види се и по томе што су Немци сматрали да је сувишно њихово даље ангажирање против њих, јер су запале у „... дивље црногорске и албанске планине, где ће без хране, по овој зими наћи смрт...”⁸⁰ Док су се колоне српске војске сливале према скадарском приморју, савезнице биле неодлучне и неактивне у погледу пружања помоћи, чак и потпуно сумњичаве да се још ништа може учинити са овом војском, што потврђује и узречница објављивана у савезничким гласилима, „... да се од мртваца не може направити жив човек”.⁸¹ Аустроугарска морнарица се у то време на јужном Јадрану припремала за уништавање те српске војске. Почетком јануара око Скадра је било око 185.930 војника и око 32.500 теглеће стоке, само десетак километара удаљени од непријатеља.⁸² У најкритичније време и Есад-паша, пријатељ Србије који је својом помоћу много учинио да катастрофа већ у овој првој фази повлачења не буде још тежа, саветовао је српској влади и команди српске војске да одустане од намере да одмори и реорганизује српске трупе, већ да их због све опаснијих притисака непријатеља са севера и са мора повлаче дубље у Албанију у пределе око Драча. Половином децембра када је било јасно да се не може одморити и освежити војска у северној Албанији, нас-

⁷⁶ Душан Батаковић, *Есад-паша Тойџани и Србија 1915*. Зборник, Србија 1915... стр. 320–326; Такође Благоје Илић, *Јужославија по вољу народа*, Нови Сад 1989, пренето у Фелтон Новости 15.09.1988, наст. 11 стр. 23.

⁷⁷ Душан Т. Батаковић, *Есад паша Тойџани*, стр. 315–320

⁷⁸ Герхард Геземан, *Са српском војском кроз Албанију 1915–1916*, Београд, 1984, стр. 165.

⁷⁹ Новица Ракочевић, *Црна Гора у Историји српског народа*, VI/1, стр. 208–263. II издање

⁸⁰ Благоје Илић, *Јужославија по вољу народа 1914–1918*, Издавачка делатност и Дневник Нови Сад 1989, део пренешен у Новостима, 15.9.1988, стр. 23.

⁸¹ Шире, *Истио*, стр. 7–23

⁸² Милорад Екмечић, *Сиварање Јужославије...* књ. 2, стр. 755

тављено је повлачење преморених колона од Скадра према Драчу.⁸³ Колоне потпуно исцрпљених српских војника, трпећи ударе сурове зиме и притиске качака, кретале су се на југ. Исцрпљени, умирали су без јаука, поштујући тишину и ред у колони. Један страни извештач је забележио о томе: „... Њихово тужно дефиловање настављало се по читаве дане, под кишом, по блату. Никаква жалба није се чула са усана ових људи који су толико препатили”. Међутим, и даље је највише забрињавало држање савезника, одсуство њихове истинске помоћи. Још увек се није знало ни место на које је требало пребацити и сместити ове већ до смрти исцрпљене војнике. Влада Србије је пожуривала инертне савезнике. Пашић је, рачунајући да је крајем новембра и у децембру бродовима превезено на југ до коначног одабирања Крфа за одредиште и одмор српске војске, само око 15.000 војника рачунајући да при таквом темпу треба више од годину дана да се цела војска превезе.⁸⁴ Одредиште се стално померало према југу што је продужавало патње и страдања војске и народа у повлачењу. Због све веће опасности од напада непријатеља, и пре пада Скадра 24. јануара, и још већих претњи на мору где су пале већ и српске жртве у транспортним бродовима нападнутим од непријатељске морнарице, наређено је да се за место могућег безбеднијег украцавања српских трупа одреди Валона, до које су преморени, преостали путници, морали савладати још око 180 километара. Међутим, уз исцрпљујући пут, сталне препаде качака, као и претње аустријских топовњача са мора, савезница Италија, због својих претераних апетита према албанским просторима, постајала је највећа препрека на тешком путу спасавања дела српских трупа и избеглица. Користили су попустљивост савезника и своје војно присуство у Албанији. Наиме, Италија је на темељу сагласности осталих савезника искрцала своју војску у региону Валоне; очекивало се да ће Италија омогућити прихват Срба, али је Италија обрнуто радила, користећи могућности да успори помоћ Србима. Италијански команданти, свакако по налогу владе и политике која је по сваку цену хтела имати и Албанију у остварењу великог плана на Јадрану „Маре ностро”, служили су се и најнехуманијим методама да егзистенцијално ослабе свога евентуално важног супарника на просторима око Јадрана, условљавањем свих послова око евакуације и истовремено исцрпљивањем, односно индиректним уништавањем српске живе силе. Прво су покушали да, истурањем својих одморних одреда, зауставе и забране прелазак исцрпљених српских колона преко реке Скумбе у време када су ти мученици морали проћи кроз луку Драч и кренути поново у неизвесност дугу 180 километара према Валони.⁸⁵ Кад им то није дало жељене резултате, почели су да успоравају транспорт бродовима и снабдевање српских војника. До које мере је ова смишљена тактика исцрпљивања и уништавања будућег претпостављеног супарника деловала погибелно и

⁸³ Берислав Висковић, *Савезничке морнарице и снабдијевање српске војске јадранским правцем*, Зборник, Србија 1915... стр. 279–287. Такође шире, Благоје Илић, *Југославија по вољу народа*.... стр. 21–69.

⁸⁴ Благоје Илић, *Истио*... стр. 69–183.

⁸⁵ Душан Батаковић, *Есад-паша Тоџићани и Србија ... 1915*. стр. 320–326, Драгован Шепић, *Италија, савезници и југословенско питање, 1914–1918*, Загреб 1970, стр. 114, Петар Опачић, *Српско италијански војни односи у Првом светском рату*, Историјски часопис 29–30, Београд, 1983, стр. 530–533.

нехумано на Србе види се из податка да је већ на почетку епопеје и првих дана оскудице намирница 16/17 децембра 1915. у скупини код Скадра умрло од глади 46 српских војника.⁸⁶ Исцрпљени и изbezумљени од немоћи, гладни војници су умиралли масовно. Само при преласку преко реке Маће, јужније од Скадра, утопило се у води око 1.000 српских војника. Глад је мутила свест младића и косила њихове редове, а Италијани, који су били задужени да допремају храну, намерно нису извршавали свој дио посла. Због саботаже и закашњења пропадао је хлеб заједно са другим намирницама које су могле, да су дошле на време, спасити српске младиће. Жалбе команданта колоне у покрету, савезничким мисијама нису помагале. У јануару се обратио и сам регент Александар и то лично руском цару. Начелник руске војске генерал Алексејев је поткрепио конкретним доказима саботаже Италијана, наводећи своје сумње да Италијани имају чак тајни споразум са Централним силама и да је то само део њихове преузете обавезе. Руски цар Николај II, мада је и сам носио подоста туђинске крви, осетио је жар словенске душе у својим грудима и одлучно затражио прекид саботажа и хитно пружање обећане подршке и помоћи напаћеним српским трупaма. Вођама савезница, Енглеске и Француске, Николај је написао свој најоштрији ултиматум: „Уколико се српска војска одмах не избави из Албаније, Русија раскида савез са Антантом и склапа сепаратни мир са Немачком”.⁸⁷ Овај велики господин, самодржац и аристократа – кога ће убрзо потом, заједно са породицом, уморити Лењинови и Стаљинови црвени егзекутори – штитећи Србију, није бранио само брата по словенству, него најдоследније и најхуманије уопште и сићушне основе правде и истине међу људима на овом иначе поремећеном свету. Срби, који су скоро увек имали превише непријатеља а мањак пријатеља, у овим најтежим временима, у свом комишулуку, као да су и оно мало пријатеља били потпуно загубили. И увек блиска и братска Грчка или, конкретније, грчка круна, управо у време кад су Италијани бацали покварени хлеб у море, који је требало да спасава животе умирућих српских младића, упорно је одбијала да савезницима уступи грчко острво Крф за лечење хиљада српских војника који су већ били на издисају.⁸⁸ Претња цара Николаја била је заиста оштра и озбиљна, јер је могла променити не само токове рата који су протицали тада, већ и историју света. Зато је, ваљда, и имала ефекта: без сумње „велики баћушка” је допринео да почне коначно пребацивање, већ сутрадан по ултиматуму, то јест 19. јануара 1916, остатака српских армија из Драча и Валоне према Крфу, да би последње групе тамо стигле тек 5. априла 1916. Истраживачи демографи су утврдили да је у егзодус кренуло у време офанзиве фон Мекензена на Србију око 420.590 војника из оперативних јединица, око 142.500 трећепозиваца и регрута, као и цивила између 200–250.000.⁸⁹ Утврђено је да је српска војска од почетка рата до повлачења на Крф изгубила око 400.000

⁸⁶ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевропским империјализмом...* стр. 102.

⁸⁷ Петар Опачић, *Дипломатска борба за одржавање солунског фронта*, Зборник Србија 1916... стр. 112. Такође, Благоје Илић, *Југославија по вољи народа*, цитирани фелтон у Новостима 16. 09. 1988, наставак 12.

⁸⁸ Борислав Висковић, *Евакуација српске војске...* 125–129.

⁸⁹ Борислав Висковић, *истио* ... стр. 135–154, Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевропским империјализмом...* стр. 77–79, Владимир Стојанчевић, *Стиварност Србије...* стр. 17, Петар Опачић, *Борба за Балкан...* стр. 227.

војника, али да је, и поред свих потешкоћа и страдања, успела да, пред налетом нове немачке агресије на Србију, изведе из земље око 170.000 људи. На Крф је стигло око 140.000 војника, а на друга одредишта око 30.000 војника, ђака и осталих, што ће бити солидна подлога за ново уздизање непокорене Србије и њено кретање стазама непрекинуте борбе против агресора већ у току 1916. године.⁹⁰

8. Пооштривање насиља и геноцида у окупираној Србији и над Србима у Аустроугарској

Већ у току операција агресорских армија почела је расподела запоседнутих територија између окупационих сила, Аустроугарске и Бугарске, док се Немци нису формално укључивали у поделу српских територија, али су зато отворено истицали приоритет, па и право, да контролишу и користе сировинске изворе и богатства Србије, као и примат и надзор над значајним саобраћајницама и везама које иду преко Србије према југоистоку. Међутим, већ у току рата и првог сусрета на оперативним подручјима окупационих армија Аустроугарске и Бугарске, долазило је до међусобних сукобљавања, при посетама појединих региона, посебно на Косову, док су Немци, узимајући позиције у саобраћају, рударству и другим видовима коришћења ресурса Србије, остајали по страни тих сукоба.⁹¹ Већ почетком 1916. на просторима бугарског окупационог подручја у Србији почело је формирање Војног гувернмана на Морави, са седиштем у Нишу, и Војног гувернмана Македонија, са седиштем у Скопљу.⁹² Међутим, стварна подела територија са некаквим границама између Аустроугарске и Бугарске је завршена тек 1. априла 1916. Бугари су, одмах по окупацији источних и јужних делова Србије, почели са добро организованим мерама и свим могућим средствима да раде на денационализацији овог дела Србије и отвореној бугаризацији Срба. О радикализму бугарских окупатора најочигледније и најубедљивије говоре њихове обавести о коначном ослобођењу наводно бугарских земаља, са најчистијим српским крајевима и градом Нишом, који су у прогласима именовани називом „Западне покрајине”.⁹³ И овога пута, верујући у победу Централних сила над силама Антанте и „братском” Србијом, Бугари су пожурили да просто пропропише важност свих својих закона и прописа из Бугарске на „новоослобођене”, наводно бугарске земље, при чему су свакако главну, а најчешће и једину, реч водили и имали бугарски полицијски и војни органи. У исто време, да би се што пре угушио и ископао из корена српски национални

⁹⁰ Берислав Висковић, *Евакуација српске војске...* стр. 123–154, Исти аутор, *Савезничке морнарице и снабдевање српске војске...* Зборник, Србија 1915. стр. 288; Андреј Митровић, *Сучељавање са средњеевропским империјализмом...* стр. 101.

⁹¹ Андреј Митровић, *Продор на Балкан...* стр. 317–325 и 382. Такође, *Сучељавање са средњеевропским империјализмом...* стр. 148–149.

⁹² Живко Аврамовски, *Аустроугарско-бугарске сукобљивости око деобе Србије*, Зборник, Србија 1916. године... стр. 77–83; Андреј Митровић, *Надгласање пораза и подела*, Историја српског народа... VI/2, стр. 150–153; Милорад Екмечић, *Српска Југославија...* књ. 2, стр. 758.

⁹³ Владимир Стојанчевић, *Национално-политички и међународни положај Србије*, Зборник, Србија 1916... стр. 20–23.

дух, овде су уведене и још више заоштрене све оне мере које је аустроугарска војна и цивилна власт проводила над Србима у свом делу окупирани Србије и над Србима у Монархији, нарочито у Босни и Херцеговини. Покушано је да се денационализација Срба, односно њихова бугаризација проведе на пречац, већ у току рата, и у ту сврху су коришћене све раније испробаване мере: физичко уништавање српског народа, на првом месту интелигенције – свештеника, просветних и културних радника и бивших припадника војних снага Србије; хапшење и одвајање од породица у интернацију свих мушкараца од 18–50 година старости, а кад су интелектуалци били у питању без икаквог старосног ограничавања. Сваки грађанин који је одведен од куће могао је бити проглашен опасним непријатељем, а пошто се свима који су могли постати претња окупационој власти, на основу нових законских одредаба, одузимала сва имовина, уследило је масовно отимање имовине породицама затворених, односно већини српског живља. Тај вешто смишљени систем економског онеспособљавања и уништавања српских домаћинстава праћен је, од јавности сакриваном, мером масовног егзистенцијалног геноцида над Србима – дозволом да се, према нахођењу окупационе војске, полиције и свих других бугарских органа, па и појединаца, без икакве најаве и ислеђивања може убити свако лице које се по општој одлуци одводи у затвор или у логор интернираних. Смртне пресуде овим недужним Србима, најчешће старцима и децама који нису стасали или нису били способни за одлазак у српску војску, нису саопштаване, а пратиоцима је приликом њиховог одвођења, наводно у притвор, била наређена ликвидација пуцањем у потиљак или клање ножом под шифром „Слати у Софију”. Суровост коју су Бугари показивали у обрачуна са Србима дубоко је изненадила и њихове савезнике – аустријске окупаторе. „Ови људи су као сумњиви и без икаквог озбиљнијег судског поступка предавани бугарским патролама (најчешће комитама) с наређењем да их „Воде у Софију”, а стварно да се без њих врате већ следећег дана... Патроле одмах узимају собом ашове, нестају у планинама и убрзо се враћају, али без сужања”.⁹⁴ Имајући у виду већ добро познате бестијалне страсти тих злочинаца, није тешко претпоставити каквом смрћу су умирали невини српски старци и деца, који су усмрћивани само због тога што се нису желели одрећи свога имена и корена, што су били Срби и чије ће породице из истог „греха” бити економски, а преко тога и физички уништаване. Српски пријатељ и највернији хроничар страдања Срба у то време, Швајцарац по пореклу, Арчибал Рајс јављајући о борбама и страдањима Срба, обзнанио је да су само у децембру 1915. и јануару 1916, у време кад су српске трупе одступале према југу кроз албанске пределе, бугарске комите, само у велешком и прилепском срезу, убиле око 2.000 Срба, или, како их он назива, Србомана или македонских Словена, који су се осећали својом добром вољом Србима.⁹⁵ Ова суровост Словена Бугара над Словенима Србима, уз остало, наишла је на оштру осуду и код првака Српске социјалне демократије која је заговарала заједништво у имагинарној балканској федерацији која није имала услове за

⁹⁴ Андреј Митровић, *Надрастање њораза и њодела...* стр. 152.

⁹⁵ Арчибал Рајс, *Аустиро-бугарско-немачке њовреде рајних закона и њравила*, Крф 1918, стр. 9.

своје остварење.⁹⁶ У Меморандуму ССДП о стању у окупираној Србији је, уз истицање да, чак и у окупационој зони под Аустријом, постоје неки спољни изгледи јавног реда, подвлачи се да у окупационој зони Бугарске нема ни тога: „... с оне стране Мораве почиње Азија”, (алудирајући очигледно на чињеницу да је у источним деловима Бугарске било јачих мешања номадско азијатске, татарске крви са словенском са којом долазе и утицаји и појаве суровости и злочина појединачно из ових делова Бугарске кроз историју, како је то утврдио Јован Цвијић...) „Тамо полиција, регрутована из најмање препоручљивих слојева становништва, има неограничену власт. Лична слобода сваког српског грађанина, као и његов живот, зависе потпуно и искључиво од добре воље сваког полицијског агента, сваког бугарског жандарма... Безобзирне разбојничке банде, толерисане од стране власти, које пљачкају и убијају све и свакога, шетају се по целој области”.⁹⁷ Ове специјалне облике физичког уништавања Срба у бугарској окупационој зони пратила је друга страна геноцида над српским народом – чупање из корена свих видова и облика националног изражавања и вековног неговања српског духа, и постојаности, кроз писменост и језик, народну веру српскоправославну, у свету признавану културу свих њених облика и манифестација, слободољубиву против туђинске, антиокупаторску и устаничку традицију која је покренула и помогла и прве намере и таласе ослобођења бугарског народа. Чупању и уништавању корена српства најдиректније су водиле поменуте геноцидне мере, масовно убијање српских свештеника и учитеља, уништавање трагова српског имена, језика и писма; претварање српских школа и цркава у бугарске; уништавање српских књига, уметничких дела, посебно фресака, које су успеле да преживе векове туђинског турског господарења у овим крајевима; рушење српских споменика и гробаља. Још јачи бол суровог небратског „загрљаја” Бугара Србима су наносиле мере потирања и прераде тековина српске историје и културе, на пример цркава, фресака, споменика, Бугарске.⁹⁸ Истребљивачке геноцидне мере бугарских окупатора у Србији систематски ће трајати све до јесени 1918, односно до победоносног продора српске војске преко окупаторских линија и ослобођења Србије. Бугарска окупација оставиће овде своје две срамне особености. Прва је добро организовани, прикривени систем уништавања овог народа уз дубоко брисање трагова, тако да ће бити тешко да се икад утврди и приближан број мучених или убијених грађана Србије. Друга особеност се изражавала посебним масовним таласима уништавања Срба у појединим фазама устанка српског народа против бугарског насиља на пример у време успостављања окупације, посебно у познатом Топличком устанку почетком 1917. године. Топлички устанак, који

⁹⁶ Федерација свих видова које од свога утемељења заговарају све социјалдемократске партије и странке на балканским просторима, под бременим мноштва негативних тековина дотадашње историје које су овде оставили туђински утицаји, није ни тада а неће никад ни касније имати ни најминималнијих услова за успех. Федерације и у далеко повољнијим укупним историјским политичким, културним и другим условима имале су и имаће успеха само управно политички, привредно, културно и на друге начине средњим земљама, уз један посебан предуслов, да народ прихвати један од својих унутрашњих језика, или неки светски језик, као свеопшти у свим видовима унутарње употребе.

⁹⁷ Историјски Архив КПЈ, том II Београд, 1950 стр. 303, цитат из *Меморандума*, Такође, Владимир Стојанчевић, *Положај сјинишњицијуа у Србији...* стр. 11–12.

⁹⁸ Владимир Стојанчевић, *Национално-политички и међународни положај Србије...* стр. 23.

се масовно проширио у Топлици, око Ниша, Алексинца и деловима око Тимока, изазвао је страх и пометњу међу бугарским окупаторима, јер је он, после првих победа српског оружја на српском делу Солунског фронта, и делом подстрекиван и помаган од команде српске војске, озбиљно јављао велики преокрет и на овом ратишту и поново вађење из брлога издаје и служење окупатору јужнословенске Бугарске. И поред великих ангажовања српске оружане силе ван Србије, губитака на фронтима, великог броја интернираних и оних по затворима, у устанку на планинама Србије нашло се у зиму и пролеће око 15.000 наоружаних српских устаника. Бугарски окупатори су проценили да се против овакве масе може ићи и изаћи како-тако на крај само ангажовањем великог броја војске и полиције и још жешћим коришћењем истребљивачких и казних мера. Користећи се војном надмоћношћу, окупатори су у устаничким крајевима, уз многобројне друге облике насиља и одмазде, побили око 20.000 Срба.⁹⁹ Но, слободарски дух српског народа нису могли да угуше. Већ у наредној години поново ће их, из пепела васкрсла, српска војска као измењаре истерати стрмоглаво из Србије, али, као и увек раније, многа учењена зла над немоћним Србима, српски победници ће им опростити. Аустроугарски агресори, по поновном уласку у Србију крајем 1915. и почетком 1916, у западном делу српске територије почели да граде свој окупациони систем само као привремену меру која би после сигурно очекиване победе над силама Антанте, којима је до тада ишло на фронтима лошије, омогућила дефинитивно брисање свега што је српско и укључивање ових територија у Хабсбуршку царевину. Укључивањем територија Пријепоља, Новог Пазара и Косовске Митровице у аустријско окупационо подручје и решењем неких проблема око поделе територија и успостављања граница са Бугарима, у марту 1916. установљен је војни генерални гувернман Србије, који је захватао цео западни простор Србије, источно од бугарског окупационог подручја, све до ранијих граница са Србијом и Црном Гором.¹⁰⁰ Користећи се читавим системом понекад и понегде и наводним цивилизацијским мерама, па и правним нормама, Хабсбуршка царевина је настојала да оствари свој давни сан – да насилно угуши, збриње и сатре све оне стамене и неуништивне корене из којих је мали српски народ кроз векове црпио дивовску спремност, одлучност да се супротстави сваком туђинцу и агресору, без обзира на његову снагу и да против њега ратује и вековима, што је било једно од најважнијих узрока краха и издисања велике Османлијске империје и један од неисцрпних извора у супротстављању мале Србије великој Хабсбуршкој империји. Самоувереност Беча да ће победити блок Централних сила допринео је још већој одлучности, па и суровости, аустријских окупационих снага. Још у току припремања коначног обрачуна са Србима, под окриљем немачких трупа и руковођењем команданта фон Мекензена, наређено је да се најбезобзирније поступа са охолом Србима и да све могућности Србије: привредне, географске, људске и друге користе у рату Централних сила. Реактивиране су све мере насиља и одмазде које су примењиване у оним првим двама упадима у делове Србије. Иако се није наступало са примитивним екстремизмом, како су то чинили Бугари, репресивне

⁹⁹ Милорад Екмечић, *Сјаварање Јужнославије...* књ. 2, стр. 279–280.

¹⁰⁰ Андреј Митровић, *Надрасицање йорази и йодела ...* стр. 154–158. Перовић, *Тойлички устѧанак 1917*, Београд 1971.

и геноцидне мере, понекад покриване и судским одлукама и папирима, имале су за циљ не само да угуше отпор Царевини већ да се збришу и у земљу сатру подлоге и све могуће основе на којима би се могао појавити поново међу Србима озбиљнији покрет против велике Аустроугарске. И у аустријској окупационој зони највећа пажња је посвећивана репресивним геноцидним мерама као најсигурнијој гаранцији неутрализације овога простора и уништења непокоривог српског народа. Мада страхујући да Србин неће бити добар и да ће остати српски бунтовник чак ако га се на неки начин успије преобразити у Аустријанца, мере денационализације играле су секундарну улогу. По опробаном ранијем методу, реактивирале су све оне форме и мере уништавања свих дахова, знакова и јавки српског националног опстајања и исказивања, али се на денационализацију, или пак германизацију, ретко помишљало; изузетак је покушај да се од интерниране српске деце оснују неке врсте јаничарских одреда у логору Вранци, што ће касније, у Другом светском рату, поново безуспешно покушати мрачни продужаци Хабсбуршке монархије – усташе да ураде са козарском децом у логору Јасици и Суску.¹⁰¹ Захваљујући организованом систему и евиденцији геноцидних мера над Србима у аустријској окупационој зони овде ће се сачувати и нешто бољи подаци о губицима и страдањима Срба у Србији.

Окупациона бирократија је утврдила да је на дан 1. јула 1916. на територији Војног генералног гувернмана Србије, било евидентирано 1.373.500 становника према 1.855.000 у 1914. или око 482.000, односно 26% мање. Ако се има на уму да је била прохујала тек половина страшног рата, онда се тек може сагледати трагедија страдања Срба у Србији и уопште. Да је, уз погубљења на најразличитије начине, у Србији ипак било највише интернираних потврђује податак да је у логорима у последњој години рата или тачније 1. фебруара 1918. било још увек живих или пак полуживих око 341.500 интернираца, од којих у Аустроугарској око 170.500, у Бугарској око 135.000 и у Немачкој око 36.000. Такође, и у Црној Гори је био највећи број интернираца и затвореника – око 24.950 у току рата, уз читав скуп разних облика насиља над српским народом.¹⁰² Према неким истраживањима, нарочито је било на удару срце Србије, Шумадија, из које је било у затворима и у интернацији око 150.000 затвореника.¹⁰³ Осим тога, Србија није могла да обезбеди ни заштиту на темељу међународних конвенција и одлука о ратном праву. Она је спадала у ред ретких земаља према којима су агресорске снаге употребљавале забрањену мундацију, која је изазивала велика разарања рана на рањеним војницима, такозване дум-дум метке. Нису помогли протести и жалбе, српски војници у ратном окршају великих и моћних и као рањеници морали су да умиру са већим патњама.¹⁰⁴ Капитулација Црне Горе није спасила од окупације црногорску

¹⁰¹ Петар Опачић, *Геноцидна политика Аустроугарске*, У специјалном издању ревије СВЕТ (бр. 208, 4/IV – 1990) стр. 3 и 26. О новим јаничарима у Аустроугарској и Драгоје Лукић, *Дјеца Козаре, Козара, зајиси и сјећања*. Књига III. Београд 1976, стр. 571-592.

¹⁰² Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом светском рату 1914-1918*, Цетиње 1969, стр. 296.

¹⁰³ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2, стр. 764; Димитрије Ђорђевић, *Аустроугарски окупациони режим у Србији и његов слој 1918*, Зборник Педесетогодишњица распада Аустроугарске монархије и стварање југословенске државе, Загреб 1969, стр. 221.

¹⁰⁴ Момчило Милојевић, *Поправе женевских и хајских конвенција у Србији*, Зборник, Србија 1917, године, стр. 27.

државу. На њеним просторима је 1. марта 1916. године био проглашен Војни генерални гуверман Црна Гора. Због природног сиромаштва и неразвијене привреде Црна Гора је окупаторима била значајна углавном због њеног геостратешког положаја, у близини значајних поморских путева и сувоземних путева.¹⁰⁵ И овде окупационе власти уводе, од пролећа 1916, разне видове насиља над народом. На удару су и културне тековине народа: ћирилично писмо, српски језик, православна црква, веома његована немањинска традиција. Упоредо са насиљем и прогонима, јача отпор Црногораца, који се веома брзо проширује, добија организоване оружане форме, стварају се четничке групе, па и јединице по свим црногорским насељима. Окупационе власти појачавају одмазду, али овде има мање геноцидних репресија и масовног убијања народа. Кажњавају се, углавном, само наоружани устаници у случају њиховог хватања. Цивилно становништво најчешће је одвођено у затворе, кроз које је прошло око 15.000 црногорских Срба, док их је око 9950 било интернирано.¹⁰⁶ Савлађивање Србије у фон Мекензеновој јесењој офанзиви 1915, капитулација Црне Горе и све већа вера у победу над силама Антанте, постицали су насиље и геноцидне мере на Србима у аустроугарским покрајинама, посебно у Босни и Херцеговини, где су Срби на ширим просторима чинили већину становништва и смелије се укључивали у најразличитије облике борбе против тираније Беча и његових домаћих сарадника. Пред најгрубљим мерама насиља су се нашле и овога пута житељи око раније границе између Србије и Аустроугарске, а посебно оно становништво које је било избегло из Босне и сада, на просторима Србије, допало у туђинско ропство. Део избеглог народа, који је имао срећу да некако преживи сурову освету и убијања од стране војних егзекутора који су их заробили, подвргнути су најразличитијем терору и мучењу да би измрцварени били стрпани у затворе и логоре међу којим је био најозлоглашенији и највећи онај на реци Босни, код Добоја.¹⁰⁷ Иако није могао бити утврђен број оних који су преживели дуги пут смрти до реке Босне, па онда уморени на најразличитије мучитељске начине, углавном од домаћих изрода у служби туђинаца, Хрвата и муслимана, у логору код Добоја евидентирано је 45.791 жртава скоро у целини Срба, међу њима претежан број деце до најмлађе доби.¹⁰⁸ Поред масовног одвођења Срба из свих крајева југоисточне Европе у Арад и многобројне друге логоре широм Аустроугарске, о којима смо већ говорили, у свим областима овог дела Европе сада под чизмом хабсбуршке солдатеке на најразличитије начине, појединачно и у великим скупинама, најчешће без евиденције и суда убијани су Срби свих доби. Тако је остало забележено, иако су се убијања прикривала, да су у селу Сирчу (?) код Рудог побијени сви мештани, међу њима и најмлађа девица по несрећи од свога рођења грађани овога села. Исто тако, остављени су подаци да је у једној хајци на Србе у Фочи уморено 126

¹⁰⁵ Новица Ракочевић, *Црна гора 1914-1918...* 199-233; Андреј Митровић, *Надасијање йораз и йодела...* стр. 140, 149-150 и 167.

¹⁰⁶ Новица Ракочевић, *Црна Гора 1914-1918...* 301-328; Милорад Екмечић, *Стиварање Југославије...* књ. 2, стр. 764.

¹⁰⁷ Срђан Будисављевић, *Стиварање државе Срба, Хрвата и Словенаца*, Загреб 1958, стр. 12.

¹⁰⁸ Ђорђе Беатовић и Драгољуб Милановић, *Великојачнички процеси Србима у Аустроугарској*, Београд 1989, стр. 25; *Нитор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, стр. 220-227; Владимир Ђоровић, *Црна књижа...* стр. 129-136.

Срба.¹⁰⁹ Удвојену трагику не само Срба, већ свих народа овде, чинила је мучна истина да су злочине вршили домаћи људи – суцкори и војници Хабсбуршке царевине, Хрвати и муслимани. Свесно и спонтано затирани су трагови злочина над Србима, а ни Срби, ни тада а ни по завршетку рата, по већ познатој пракси и навици, нису се много трудили да открију истину и покажу свету своја страдања која су се потицала у укупним губицима, на пример, огромне масе Југословена, војника и цивила, жртава Аустроугарске. И саме туђинске власти, са отезањем рата, покушавале су, организовањем и спровођењем судских процеса над угледним људима, најчешће интелектуалцима који су имали шири углед, па и међународни, да скрену пажњу са прикривеног геноцида над Србима који је био свеопшти и масован. Тако су одржани судски процеси – маја 1915. у Сарајеву и Мостару, јуна 1915. у Травнику, септембра 1915. у Бихаћу, новембра у Бањој Луци, октобра 1916, фебруара и септембра 1917. и јануара 1918. у Сарајеву итд. – на којима су, такође, претежну већину чинили српски родољуби уз понеког југословенски опредељеног муслимана и Хрвата.¹¹⁰ Југословенска орјентација била је најизраженија у неколико процеса и прогона интелектуалаца у Словенији почетком рата.¹¹¹ Последица затирања података о злочинима, нарочито над Србима, а потом немарност и заборав оставили су нам непоуздане податке о жртвама. Тако, имамо податак да је у току Првог светског рата умрло или убијено 100.986 деце до 10 година старости, у оквиру којих су жртве геноцида над Србима свакако најбројније, затим умирања од глади, студени, заразних болести од којих су умирала деца свих народа, али опет најмасовније Срби и овде су због свеукупно најтежих услова највише били изложени страдањима.¹¹² Нешто је слично и са осталим жртвама у Босни и Херцеговини. Ни овде не постоје подаци о војним жртвама, јер су оне настале, скоро у целини, на страни туђинаца где су сви способни мушкарци били припадници агресорских армија и највећи део ратовао на српском фронту. За Босну и Херцеговину утврђен је број жртава на око 340.000, међу којима је највише било Срба.¹¹³ Захваљујући бризи и напорима органа и чинилаца српске државе, и у најтежим фазама њеног преживљавања у избеглиштву најверодостојнији подаци су сачувани о жртвама и напорима Србије. Према званично прикупљеним подацима за конференцију мира у Паризу, Србија је у рату од 1914–1918. имала 1.247.435 погинулих, од којих 402.435 војних жртава палих у рату против окупатора (жртве рата) и око 845.000 цивилних жртава (или

¹⁰⁹ Срђан Будисављевић, *Сиварање државе Срба, Хрвата и Словенаца...* стр. 12.

¹¹⁰ Срђан Будисављевић, *истио* стр. 13–21. Такође, Ђорђе Беатовић и Драгољуб Милановић, *Велеиздијнички процес...* стр. 22.

¹¹¹ Јанко Плетиерски, у својој књизи *Прво одређење Словенаца за Југославију*, Београд 1976, на стр. 29–46, наводи пројугословенски опредељених на стотине, а свакако оних који би били у повољним приликама за уједињење и биле би хиљаде, али је то према укупној маси ипак мали проценат. Било је то више него што би се нашло међу Хрватима и муслиманима, посебно када је у питању нормално прикључење победничкој и ослободилачкој Србији, али је право опредељење не само у Словенији него међу свим Јужним Словенима, стицајем околности, обављено само у делу Словеније, у Корупшк и они су показали истинска стремљења својим приласком земљи са којом су провели својих 13 историјских векова.

¹¹² Владимир Ђоровић, *Црна књига...* стр. 173; Такође, Ђорђе Беатовић и Драгољуб Милановић, *Велеиздијнички процеси...* стр. 25.

¹¹³ *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење...* стр. 241.

жртава геноцида над Србима), што је са губицима у балканским ратовима од око 60.000 чинило укупно једну трећину од целог становништва ове мале земље.¹¹⁴ У исто време, Црна Гора је имала у ратовима око 5000 жртава рата и око 46.000 цивилних жртава.¹¹⁵ За остале југословенске народе било је тешко установити број жртава и рата и геноцида, јер су оне скоро у целини, падале у служби туђинаца и најчешће су исказиване у групацијама становништва или за целу Царевину, или за крупне аустријске јединице, најчешће без разлучивања оних ретких које су пале у борби против туђина од оних масовних које су дате у служби туђинцима и њихових циљева. Ипак, у свему овоме најтежу бол у срцима нормалних људи изазива сазнање да су највећи део ових и ратних, а посебно геноцидних злочина над Србима чинили сродни народи, па често и најближа браћа – Јужни Словени, на пример, у источним деловима Србије Бугари, у западним њеним деловима, као и у јужнословенским земљама Аустроугарске, углавном муслимани и Хрвати. Истина, чинио је то мали проценат зликоваца у односу на огромну масу која та злодела није хтела ни могла учинити. О односима јужнословенских народа према туђинцима – господарима, конкретно према Аустроугарској, постоје забележени подаци који могу да играју улогу чврстих чињеница. У служењу цару у Бечу „Муслимани и Хрвати су били одани а Срби повучени и ђутљиви“, бележи се у једном документу. Један од учесника у атентату на престолонаследника Фердинанда, академик, веома цењени историчар, а исто тако и постојани Југословен, Васа Чубриловић је говорио, на пример, за хрватске масе „Добрим делом верски опредељене, вековима свikle да у Аустрији гледају заштитнике своје вере, оне су вољно ишле у рат и крвариле су четири и по година по свим бојиштима средње и источне Европе.¹¹⁶ Читав низ историјски насталих и у међусобним сударима оснаживаних чинилаца доприносили су разбијању и подели каква ће се очитовати у овим ратовима; вековни раздвајачки и дезинтегративни утицаји окупатора; утицаји црква, посебно социјалног католицизма у последњим деценијама XIX века, ислама који се исказује не само кроз верске заједнице, већ и кроз позиве на верски рат код муслимана цихад, оглашаван фетвама, код католика папским енцикликама,¹¹⁷ довели су до тога да је долазило до све масовнијих појава братоубиштва. На пример, главну улогу у уништавању Срба у Босни и Херцеговини и Хрватској одиграли су суцкори у кругу који се појављују злочинци који врше масовне злочине, из чијих ће се редова, а понекад и племена, јављати и касније усташки зликовци и екстреми у другим политичким смеровима и друштвеним оријентацијама.¹¹⁸ Нажалост, десетковани Срби и овога пута ће, као и увек раније, што ће неминовно протичати и касније, ношени својом исконском лаковерношћу, смислом за лако праштање и брзо заборављање сопственог тешког бола, своје патње запреставати у покрове заборава. Праштајући,

¹¹⁴ *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење...* стр. 241–242.

¹¹⁵ *Велеиздајнички процеси у Бањој Луци*, Бања Лука 1987 стр. 122.

¹¹⁶ Васа Чубриловић, *Политичка прошлост Хрватиа*, Београд 1939 стр. 112.

¹¹⁷ Опширније у веома објективним анализама о томе шта је довело до овако несретних и несрећних односа и појава међу етнички сродним Јужним Словенима, вид. Милорад Екмечић, *Сиварање Јужославије...* књ. 2, стр. 662–679.

¹¹⁸ Владимир Ђоровић, *Црна књижа...* стр. 84–91, Такође, *Најори Босне и Херцеговине за уједињење...* стр. 46, 82, 228 итд., шире, *Јужославија по вољи народа 1914–1918*.

доприносиће на тај начин сатанизираном слоју своје етничке браће, да одмах почну ковати нове ланце и плести мреже за поновљени геноцид над српским народом.

*9. Албанска ђолџија и поновно васкрсавање Србије. Трагање за
југословенским јушћевима безизлаза.
Тријумфални излазак Срба на Солунски фронт*

Колоне тешких рањеника и потпуно исцрпљених српских војника, извучене из албанских беспућа, стигле су на Крф. Уз свестрану помоћ савезника, који су за тренутак одложили и своја међусобна надигравања за примат и премах, ови донедавна по изгледу костури почели су ускоро да се преображавају у колоне ведре и полетне српске војске. Већ у августу 1916. око 130.000 одморених и излечених српских војника било је спремно за борбу. Стицајем околности, фронт на којем су добро дошли није био далеко. Пружао се непосредно од залеђа Солуна, који је почетком 1916. био ојачан инвазионим корпусом повученим са морсуза. Излазак трију препорођених српских армија на овај значајан одбрамбени правац био је велика подршка и помоћ савезницима, која је, због тешких борби на западном фронту, око Вердена и Соме, затим због пораза италијанских армија на алпском фронту, добро дошла. У позитивном смеру су, у погледу активирања Солунског фронта и српских армија на њему, деловали догађаји на источном фронту, посебно победа у пролеће и лето 1916. на Карпатима армија руског генерала Брусилова и, уз друге успехе, заробљавање око 400.000 аустројских војника, претежно Словена, међу којима су најјачу колону чинили Срби који су бежали из туђинских армија и прелазили на страну на којој су од почетка у првим линијама били Срби из Србије и Црне Горе.¹¹⁹ Пред опасношћу од продора Руса са севера дошло је до колебања пронемачких снага око румунског двора и јачања оних које су тежиле укључивању у табор сила Антанте. Румунска влада је половином августа 1916. склопила споразум са силама Антанте којим је било обећано ступање румунске армије у рат против Немачке и Аустроугарске у време кад се активирају у нападу са југа савезничке снаге на Солунском фронту. У циљу застрашивања Румуна и покушаја да их отргну од намере да иду са Антантом, Бугари су 17. августа кренули своје бројне трупе против Француза, Енглеза и Срба, које су недавно стигле на Солунски фронт, да их, уз очекивану подршку пронемачког краља Грчке Константинопа, разбију и по могућности збаце ван или потисну и прикују уз морску обалу. Издаја у деловима грчке владе и војске омогућила је продор бугарских трупа и потискивање савезничких армија, међу њима и тек препорођену српску армију. Ипак, српске трупе су успеле да се, пред далеко бројнијим непријатељем, консолидују 22. августа и да наредних дана, у најкрвавијим борбама разбију бугарску офанзиву на правцу Битољ-Острово, уз губитке од око 5400 војника, ветерана из многих ранијих битака против истих туђинаца.¹²⁰ У наредној противофанзиви удружених савезника, у времену од

¹¹⁹ Петар Опачић, *Дипломатска борба за одржавање Солунског фронта...* Србија 1916. стр. 99–112.

¹²⁰ Саво Скоко, *Бој на Кајмакчалану*, Зборник Србија 1916... стр. 41, такође и стр. 33–40.

12. септембра до 3. октобра, српски војници су поново показали пред светом да су неуништиви, извојевавши, углавном у бојевима на нож и бомбу, против далеко бројнијих Бугара, на висовима Кајмакчалану, једну од својих нових великих победа. О жестини ове временски не дуге али жестоке и љуте битке у беспућима планинских висова говори податак да је само из Дринске дивизије пало око 3800 војника и официра.¹²¹ Уз дужну захвалност својим војницима, истинским јунацима, командант Треће армије генерал Васић је рекао: „Јунаци, заузели сте орлово гнездо, силну тврђаву и сву наду непријатељеву, заузели сте Кајмакчалан. Врата за нашу милу Србију отворили сте. Дивећи се овој вашој победи, ја вас, јунаци, поздрављам са узвиком: напред из славе у славу. Напред у нове победе. Напред даље у Србију.” Српске трупе су биле међу првима и у каснијим бојевима, у којима је 19. новембра, ослобођењем Битоља, био ослобођен део раније српске територије. То је српским војницима дало још више полета, што је водило ка новим успесима али и новим великим губицима. У овом новом удару по непријатељу, који је био веома жилав и упоран, тек обновљена српска армија је имала губитке од 33.449 војника. Ни овога пута им није изостала захвалност, и то с највишег места. Командант свих савезничких снага на овом фронту генерал Сарај признао је српским борцима: „Срби, ви сте први отворили пут, ви сте први најзад видели наше непријатеље у бекству и ваши упорни напори довели су до пада Битоља”.¹²² Под утицајем моћног лобија црне интернационале, која је имала своја предворја, кулоаре и многе заговорнике у свим земљама католичког света, па и у онима у збору Централних сила, вести истине о Србима, захвалности и признања ретко се пробијала до западноевропске тзв. цивилизацијске светске јавности. Частан изузетан био је велики српски пријатељ, Арчибалд Рајс, Швајцарац, који се самопрегорно трудио да оповргне лажи о великосрпству и укаже на искрене и истинске напоре српске војске да ослободи земљу и Србима да обезбеди живот слободан и достојан човека.

10. Југословенски одбор као дружи ешалон борбе за решавање јужнословенског питања на путу издицајуће Хабсбуршке монархије

Говорили смо раније о тешкој дилеми српског политичког врха у вези са даљим путевима започете борбе за ослобођење свих Срба, тј. свих земаља у којима они чине већину, што одобрава и људско и божије право. Међу њима је био и водећи српски политичар Никола Пашић. Могућност да се уз ослобођење Срба ослободе и други јужнословенски народи који за то буду расположени био је велики политички и патриотски изазов. Назначили смо клице тзв. Хрватског, па затим Југословенског одбора које су клијале у стану Николе Пашића крајем октобра 1914. Упоредили смо ту нову, организовану и предводничку снагу у напору разрешавања југословенског питања другим ешалонима, јер су први и једно истински моћан биле ослободилачке армије Србије, њене крвљу и безбројним жртвама сазидане победе, као и нових победа које ће тек да извојује и пренесе преко својих леђа малобројни српски

¹²¹ Саво Скоко, *Бој на Кајмакчалану*, стр. 53 и 61.

¹²² Саво Скоко, *Бој на Кајмакчалану...* стр. 54 и 61.

народ. Други ешалон, у који су се могле окупити само групе добрих говорника, политичара, калкуланата, могао је да се представи само као помоћни ешалон хајкача који ће својом вицом покушавати да заплаше непријатеља против кога су Срби били осуђени да ратују, јер ће се ускоро показати да ни у војсци тога ешалона тзв. солунске добровољце, није нико други хтио него Срби. Штаб овога другог ешалона, који ће, лоше среће, остати до краја штаб без војске ако се не рачунају српски добровољци, по препоруци Пашића и на иницијативу Николе Стојановића, састао се већ почетком новембра 1914. у Риму, а почетком 1915. године долази и до формирања Југословенског одбора којим ће крманити два хрватска националиста – Анто Трумбић и Фран Супило.¹²³ Одбор је веома брзо у току 1915. успео да оствари везе са већином својих проређених, углавном пасивних, ораторских бораца у две одвојене зоне – у масовном избеглиштву и емиграцији широм света, посебно у обе Америке где су формирани и посебни руководећи органи, одржавани скупови и слично; и друга у зони с друге стране фронта, на просторима југословенских земаља Хабсбуршке монархије, где се ослањало на појединце и групе чији рад није досегао даље од тајних састајалишта у којима су се они тихим, једва чујним шапатом договарали о крупним подухватима и плановима, које је, стицајем историје, градила знојем и крвљу српска војска и васцео српски народ. Ови, лако обављени послови вођа другог ешалона, који је био у суштини без војске, јер су групе припадника западне хришћанске цркве Аустројугословена, спремне да одбаце вековну и љубљену мајку, католичку Аустроугарску, биле бројно безначајне, уз групе, тежином положаја, дезоријентисаних Срба какав је био и Никола Стојановић, остварени су, пре свега, захваљујући складности и узајамности циљева основне оријентације хрватских грађанских и интелектуалних снага које су на најразличитије начине биле окупљене и укључене у напоре остварења клерикално националистичке, правашке идеологије на тлу такозваних хрватских политичких и дипломатичких земаља, у тренутку преуређења или гашења Аустроугарске монархије. Главни ослонац на светској сцени им је био моћни католички међународни лоби, ангажован кроз акције западних хришћанских цркава моћног Ватикана. Наиме, већ од почетка ратовања, односно после крупних посртаја хабсбуршке армаде у сукобу са малом Србијом, присутне су биле стрепње и прибојавања да би, уз неуспех Централних сила, могла коначно да издахне и неприродно створена Хабсбуршка царевина. Када су почели посртаји и на другим фронтима, посебно моћних немачких армија, прибојавања да би Аустроугарска могла пропасти била су све присутнија и код свих могућих нијанси такозваног југословенског покрета, посебно присталица решавања питања Јужних Словена – Хрвата, муслимана, па делом и повучених у угао Словенаца, увођењем тријализма у Монархији. У свим опцијама решавања југословенског питања у хрватским политичким структурама, нешта мање међу муслиманима и Словенцима, мање страха и туге изазивао је могући крах Монархије, колико бојазан да би Србија могла остварити свој пијемонтски задатак и преузети примат од Хрвата и других до тада владајућих народа на овим просторима. Ако је већ морала да пропадне Аустроугарска, коју ти народи никада не би осудили на нестанак ако би они одлучивали, онда

¹²³ Никола Стојановић, *Југословенски одбор...* стр. 9–22.

се у скоро свим политичким, верским, грађанским и другим структурама тежило да се очува за будућност тло царевине на тај начин што би се, на темелима хрватског историјског права, на свим деловима јужнословенских покрајина ове империје остварила нова заједница под апсолутним приматом Хрвата као политичког и дипломатичног народа. Срби нису могли, иако су били само нешто мање бројнији од Хрвата на овим просторима, помишљати на некаква своја државна права, јер су они „повијесни“ део Хрватске и хрватског народа и морали су, по сваку цену, и даље бити одлучени од Србије и поред тога што је Србија повела и водила рат за ослобођење свих Срба од Германа и за њихово уједињење. Претензија Хрвата на око милион Срба,¹²⁴ уз потпуну њихову обесправљеност, сматрана је нормалним, цивилизацијским чином у духу католичке империјалне традиције, док је сваки и најмањи покушај Срба из Србије у циљу ослобођења Срба, чак и тамо где су они чинили апсолутну већину, проглашаван великосрпством, империјализмом, лудим српским сновима и претензијама итд. Ове оцене су делили и Хрвати и католички лоби у свим земљама, рачунајући ту и део снага међу силама Антанте. Чак ни двојица челних вођа другог хајкашког Акинџиског сшалона тзв. Југословенског одбора, чије је именоване за вође истакао сам Пашић – Трумбић и Супило нису били нимало имуни од ових правашких застрашења. Франо Супило се борио за јединствени народ Хрвата, Словенаца и Срба, али је полагао право да Хрватска буде фактор окупљања а главни град Загреб, у коме¹²⁵ нико није макнуо прстом у рату за ослобођење већ обратно – све било ангажовано у служби туђина, док је Београд сагоревао у жару неуништивног отпора и Србија цела са њим. О Трумбићевом правашком национализму најверодостојнију је оцену дала историчарка Милада Паулова, која је открила основе мотива залагања Трумбића за јединствени троимени народ, али уз изразиту доминацију Хрвата и потискивање Срба. Трумбић је, по веродостојним проценама Паулове, на време уочио да Хрвати, ангажовани на страни агресорских сила и компромитовани својом борбеношћу на погрешној страни, а уз то и као побеђени народ, нису могли очекивати велику заштиту, а поготово не и очекиване повластице на мировној конференцији, па је управо због тога потражио путеве остварења снова о хрватским земљама, уз ослонац на победничку и заслужену Србију, са којом се могло ићи и на одређене компромисе, а уз њу и са победничким силама.¹²⁶ Трумбић је био веома вешт, методичан и упоран у настојањима да оствари своје замисли и намере. Он ће, у прво време, па чак и све до почињања расплета гордијевог чвора југословенског питања, бити тактичан и попустљив и према Пашићу, да би тек касније када правашка опција разрешавања југословенског питања придобије и угледнике међу савезницима Вендела, Стида и друге и ојача опцију очувања, у неким облицима, остатака Хабсбуршке монархије, постати веома агресиван и упоран у сузбијању заслужене и оправдане улоге Србије у концерту победничких народа и земаља. Супротно Трумбићу, Супило ће већ од почетка показивати своје намере и борити се отворено за победу својих гледишта. Он се, исто тако, веома снажно и просто занесењачки дивно успесима Срба и Србије,

¹²⁴ Лазо М. Костић, *Сјорне штериторије Срба и Хрватца...* стр. 47–70.

¹²⁵ Иво Банц, *Национално питање у Југославији...* стр. 119.

¹²⁶ Шире, Милада Паулова, *Југословенски одбор*, Загреб 1925, Такође, Никола Стојановић, *Југословенски одбор*, Загреб 1927, стр. 18.

нарочито на бојном пољу на коме се у суштини и решавала даља судбина Јужних Словена на свим њиховим историјским и етничким просторима. После великих победа српске војске крајем 1914, он је писао почетком 1915. своме пријатељу у одбору Душану Васиљевићу: „Ех, брате, богме су и мени матору сузе на очи дошле кад сам читао не ствари. Оно је нешта велико, какво повијест не биљежи. Можемо мирне душе рећи: Сад какогод буде – Србија је своје учинила. И ма да би сутра којом несрећом макар и подлегла јачој сили, којом јој пријете, то је она ипак овом побједом себи осигурала не само сва права на реинтеграцију, него и на ревандикацију свих југословенских земаља њена језика. Е вала јој”.¹²⁷ Но и овакав Супило који, дивећи се Србима, нуди чак и више него они сами желе, у слабљењу заноса нешто касније није се могао ослободити историјског талог а о вечном историјском праву које је притискало сваког, па и честитог Хрвата. Ограничавајући право влади Србије да се ангажује у „... третирању хрватског питања, које представља западни дио нашег народа, бива онај који припада западној цивилизацији”, не помишљајући да Срби из Србије имају и природно и историјско и етничко право да брину о својој браћи Србима у тим историјским хрватским земљама, посебно у областима где Срби чине већину. То би право имали чак и без улоге пијемонта и главног стуба у стварању услова да се ослободе сви ови народи од вековног туђинца и окупатора, германске и мађарске народности.¹²⁸ Дакле, велики патриота Фран Супило није могао да се ослободи заблуде на којој су падали, тада и после, сви велики родољуби западни јужнословенских страна – да се постави невидљиви али непробојни зид, на пример, између Србије и Босне и Херцеговине која је, за све векове турског ропства и свих могућих облика гушења и уништавања српства, сачувала српску већину у овој земљи, да су у свим бунама и ратовима против Турака Срби са обе стране Дрине најприсније сарађивали и тежили једни другима итд. Иако очекује оправдано судбоносну и одлучујућу помоћ српског народа и његове војске и заступања да су Срби и Хрвати један народ само различитих имена, он подвлачи: „У овом народу, у Хабсбуршкој монархији, Хрватској припада водећа политичка улога као *prima inter pares*. Изван Хабсбуршке монархије та улога припада Србији”.¹²⁹ А Србија је скоро код свих политичких и државних структура Хрватске, Словеније, муслиманских и католичких народа света, могла да претендује само на Београдски пашалук, а сваки корак даље било је опасно великосрпство и разбојништво – од Ритера Витезовића до челника будуће Хрватске у 21. веку. На томе питању топило се људско достојанство код свих праотаца, од првог оца хрватске домовине сина мајке Српкиње Анте Старчевића до свих великих отаца у веку на прагу трећег миленија. Фран Супило међу свима њима био је један од најпоштенијих, јер се за своје погледе борио чисто и отворено, супротно Трумбићу који ће у разарању слободе и перспективе и Срба и Хрвата много више допринети. Уосталом, Супилово инсистирање на плебисциту, као најбезболнијем и коначном начину да се реше неспоразуми, била је једина безболна могућност којом би се могло, да је којим случајем провођена, избећи страдања и патње и Хрвата и Срба и свих осталих које ће уследити у наредним деценијама. Плебисцит, ако би донео

¹²⁷ Драгован Шепић, *Писма и меморандуми Франа Супила...* стр. 39.

¹²⁸ Драгован Шепић, *истио...* стр. 119–120.

¹²⁹ Никола Стојановић, *Југословенски одбор...* стр. 20–21.

заједничку државу, присиљавао би све да гутају прихваћену па макар и врелу кашу; исто би било и са другом опцијом – опредељења за самосталне државе створила би услове за пријатељско и комшијско живљење, без ратова, мржњи и покоља међу, плебисцитом, издељених народа.¹³⁰ Једну од најважнијих реалних подлога улоге штаба овог тзв. другог ешалона требало је да одигра наводно његова оружана сила у свету, тзв. добровољци који су требало да буду регрутовани из масе ратних заробљеника Јужних Словена који су служили у војсци Хабсбуршке монархије, а такође и из масе економских емиграната у целом свету, посебно у обема Америкама. Послу се приступило одмах по формирању и укључивању Југословенског одбора у рад. Оснивани су разни одбори, нарочито у обе Америке, за најразноврснију помоћ домовини у рату, а у том оквиру и у прикупљању добровољаца. Слати су у разне слободне земље посебни делегати за прикупљање, уз остало, и добровољаца. Међутим, и овде је дошла до изражаја она несретна појава у погледу менталитета и опредељења за борбу појединих народа. Иако је и до пет пута било више других народа међу емигрантима него што је било Срба, Срби су се, ваљда поштујући ону узречицу „Лако Србин иде у војнике”, јављали у просеку десет пута више од свих других Јужних Словена у емиграцији, односно укупно педесет пута више у упоредном односу броја народа и броја добровољаца. Тако је изасланик у САД јављао у јесен 1916. да се у једној колони пријавило 200 добровољаца, међу којима Хрвата и Словенаца само 20.¹³¹ Укупни напори до краја 1915. нису дали ни приближно задовољавајуће резултате – око 4000 добровољаца, односно око 2000 у земљи и око 2000 из иностранства, углавном Срба, уз незнатан број добровољаца Хрвата и Словенаца.¹³² Иницијативу за прикупљање добровољаца међу заробљеницима Антанте дали су сами заробљеници – Срби, који су се од почетка рата, у свим приликама, самоиницијативно предавали на руском фронту. Већ 1915. било је сабрано у српском посланству у Русији и руским установама око 20.000 писама заробљеника Срба који су тражили да им се омогући одлазак на српски фронт да се боре као добровољци против Централних сила.¹³³ Временско протезање рата утицало је на још масовније предаје на руском фронту, тако је само у Брусиловљевој офанзиви у Галицији лета 1916. пало у руско заробљеништво око 400.000 аустријских војника, међу којима око 211.000 Јужних Словена, уз Србе и знатан број Хрвата, Словенаца и муслимана.¹³⁴ Међутим, ни ова маса није дала ништа боље резултате у погледу добијања за добровољце Хрвата, Словенаца и муслимана. До марта 1916, како то наводи хрватски историчар Иво Банац, који упорно брани настојања хрватских праваша у Југословенском одбору да добровољци буду војска тога одбора, односно Хрвата, као водећег политичког и дипломатичког народа међу Јужним Словенима у Аустроугарској у време борбе за међународно признавање нове државе, међу 5365 пријављених добровољаца из редова заробљеника у Русији било је само 85 Словенаца и Хрвата.¹³⁵ У фебруару 1916. већ је било толико добровољаца

¹³⁰ Франо Супило, *Политика у Хрватској...* стр. 52–59.

¹³¹ Никола Поповић, *Српска влада и добровољачко питање*, Србија 1916... стр. 203.

¹³² Никола Поповић, *истио*, стр. 194–195.

¹³³ Никола Поповић, *истио*.

¹³⁴ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2, стр. 760; такође, Саво Скоко, *Бој на Кајмакчалану...* стр. 35.

¹³⁵ Иво Банац, *Национално питање у Југославији...* стр. 122.

да се могла формирати Српска добровољачка дивизија са око 20.000 војника. У току пролећа и лета приступило се формирању још једне добровољачке дивизије у којој се налазио и одређен број заробљеника несрпске народности; мобилисани су уз сарадњу са Русима. Формиран је корпус од око 42.000 војника, а у другој дивизији око половине мобилисаних били су Хрвати, Словенци и припадници других несрпских народа. Међутим, сви ти мобилисани већином нису били расположени да се боре на страни Србије. Преко 99% хрватских историчара, а и знатан део других, то су објашњавали страхом ових народа од великосрпства, насиља и претензија српске буржоазије и да је то чак и патриотски бунт. Да је то потпуно неосновано и лажно потврђује низ извора, а навешћемо само један. Од истински чистих Југословена Хрвата, читавог живота најискренијег пријатеља Срба и Србије, Анте Ковач, који је својом вољом кренуо Србима у помоћ и борио се свим жаром против свих туђинаца, у својим записима српског добровољца је оставио речи: „Доведоше нам Руси негде половином новембра 1916. око 1000 заробљеника Југословена... Ни један од њих није хтио у добровољце. Као разлог што не могу да се боре заједно са Србима наводили су 'Заклели смо се Фрањи Јосифу'". Кад је требало једну чету тих добровољаца, који су то постали на силу, вратити назад у заробљенички логор, Ковач бележи: „Тада сам видео ову жалосну слику: доведосмо их до магацина где је лежало старо и поцепано аустријско одело. Морали су поскидати и вратити српску униформу. И невероватно. Неки су од њих љубили и дрхтавим рукама притискали подеране аустријске прње, капе и цокуле, навлачећи их опет радосно на себе”.¹³⁶ Ова чињеница и ова слика, које нам преноси честити хрватски добровољац, откривају намерну или ненамерну заблуду 99% хрватских историчара, великог дела осталих историчара, посебно оних стаљинскога смера који као основни мотив одбијања ових заробљеника да сарађују са Србима виде у оправданом страху од великосрпства. У ствари, истински мотив њиховог отпора да ратују на страни Срба је исконска љубав према бечком Цесару, коме су служиле генерације њихових дедова и предака и према величанственој католичкој империји, у којој су вековима делили и добро и зло. У време припрема за борбе против Бугара у Добруци, у октобру 1916. године, на силу мобилисане снаге се почипњу осипати: из друге дивизије је већ на почетку дезертирало око 3000 добровољаца, а око 6.000 се повратило у руско заробљеништво. У корпусу ће после низа осипања у 1917. остати око 20.000 војника, претежно Срба.¹³⁷ Дезертирало је из корпуса у овом критичном времену 12.741 војник и 149 официра или 77,43% хрватских и 82,84% словеначких војника, од њиховог укупног броја, који су били укључени мобилизацијом или ређе пак добровољно дошли у корпус.¹³⁸ Истовремено, веома је био слаб одзив Хрвата и Словенаца у емиграцији. На пример, из Америке је 1917. стигло око 3.000 добровољаца, претежно Срба, од чега само око 200 Хрвата, иако су Хрвати и Словенци били неколико пута бројнији у емиграцији од Срба.¹³⁹ Вишевековни и вишеструки

¹³⁶ Из интервјуа Драгослава Симића, *Хрвати у рату за Србију*, „Интервју”, Београд 15. 1. 1988; такође, шире, Анте Ковач, *Империје из једне епохе*, Загреб 1923.

¹³⁷ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2, стр. 761–762.

¹³⁸ Никола Поповић, *Зборник докумената, Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, Београд 1977. *Записи Адама Гашићаревића*, стр. 311–312.

¹³⁹ Петар Опачић, *Солунски фронт 1917*, Зборник, Србија 1917, стр. 157.

утицаји Хабсбуршке цесаровине, захваљујући понајвише заједничкој католичкој религији, успевали су да захвате највећи део југословенских католика, међу њима често и оне којима је, игром судбине или случаја, била предређена предводничка улога у Хрватској, па чак и других народа какав је био случај са аустроугарским капларом из Загорја Јосипом Брозом. Прво његово друговање са оружјем и ратним вештинама почиње отаљавањем кадровског рока у 25. домобранском пуку у време када Србија, са савезницама, обара на земљу, као велесилу, турску империју и изгони је у сам кутак Балкана 1913. Било је то, такође, у време када Хабсбуршка монархија, претећи да ће уништити Србију, успева да изазове сукоб Срба и Бугара. У својим сећањима, касније, Броз говори да је већ тада био социјалиста, против рата и убијања, али се при томе невешто открива да је у исто време, уз веома оштру туђинску селекцију, завршио обуку за водника специјалне обавештајно терористичке службе и постао командант јединице за хватање „живих” језика туђе војске. Кад су царске дивизије кренуле на Србију са својим ударним 25. пуком загребачке 22. дивизије до јануара 1915, по његовом сећању, без борби на ратиштима на Дрини и Сави према Београду, Мачви, Шумадији, где су у два наврата аустријске трупе продирале дубоко у Србију, све пред собом и испред себе су жариле, палиле и уништавале. Он не спомиње ниједну борбу, иако је био водник извиђачког вода, што би се рекло најистуренијег и најспремнијег, за хватање у коштац са непријатељем, дела сваке јединице. Иако је био виртуоз у баратању са мачем, ножем и сваким другим убојитим оружјем, он не спомиње, као ни његови биографи, нити један окршај на једном од тада најкрвавијих одсека фронтова тога великог рата. Његов највећи подвиг је, већ као ордонанса у штабу 42. дивизије, што је у једној кафани неке Српкиње, наводно узвикнуо пароле против рата и онда отишао у неки затвор из кога се извукао и у јануару кренуо на источни, руски фронт, где ће наставити ратовање до почетка априла. Омакло му се, ипак, па је испричао у биографији да је његов 25. домобрански загребачки пук у време ових 8 месеци борбе против Срба и Руса имао страшне губитке, па наводи у току рата чак око 25.000. За то време, иако не спомиње нити једну борбу његове елитне и по свим правилима увек истурене јединице, њему су додељена од Цесара два одликовања, која су морала бити покривена подвизима. Писао је само о једном подвигу – кад је, провукавши се на сопствену иницијативу, са својом јединицом, кроз непријатељски распоред и на спавању заробио 80 Руса, које је успио чак да преведе преко линије фронта и преда их тамо цесарским целатима на даље уредовање. Почетком априла 1915. тешко је рањен у једном олујном јуришту Руса, али су га прихватиле руске болничарке и излечиле.¹⁴⁰ Касније је Јосип Броз, спретни млади Загорац, почео да искива свој револуционарни мач и учешће у пролетерској Лењиновој револуцији у неком сибирском млину. За време ропства, к њему су дошли, како он то каже, великосрпски агитатори да га зову у добровољце. „Заједно са 70 другова одбио сам да ступим у добровољачки корпус... Једни, међу којима је било углавном руководство тог корпуса, и који су радили по инструкцији српске владе, тај корпус су третирали као оруђе великосрпске политике, без обзира на то што је међу добровољцима било гро људства с територија које су до

¹⁴⁰ Нови прилози за биографију Јосипа Броза Титоа, књ. 1 Загреб 1980. стр. 59–72.

тада биле под Аустроугарском царевином: из Босне, Херцеговине, Лике, Далмације и других крајева Хрватске, из Словеније”.¹⁴¹ Нови олујни ветрови, који су све чешће, и у таласима, доносили нове претње Србији и Србима који су и даље крварили и све улагали у одбрану голих живота, множили су се и укршали, стварајући још опасније вртлоге над малом Србијом. Тешко би било поверовати да умне главе Србије нису сагледале и знале сву дубину проблема и тешкоћа око уједињавања кроз векове дељених Југословена. Сагледавале су и једини пут и начин да се нађе трајно решење – дозвољавањем народима да се сами одлуче. Да су на ово помишљали и рачунали вође Србије види се и по томе што су често, у прокламацијама и изјавама, најављивали самоопредељење, слободно гласање и разлучивање према жељи како би у својим двориштима, уз нормалне границе, могли да развију нормално суседско живљење.¹⁴² Самоопредељење, свакако добро припремљено и објашњено народу, могло је једино да обезбеди нормални проток наредних деценија, а онда још сретнијих stoleћа, после дугих патњи и самоуништавања. Истина, највероватније не би било Југославије, односно да би као и Корушћанци могли гласати за повратак столетној мајци Аустрији, или коначно добили своју жељену „нсовисност” за којом су вековима чезнули, на пример Хрвати, али би Србија сигурно остварила свој највећи вековни сан – да под једним, заједничким државним кровом сабере сву своју децу. Путем самоопредељења, могуће је да би ушао и један део осталих јужнословенских народа у заједницу са Србима, на пример на мешаним просторима где су Срби чинили већину, али би онда, на темељу изражене воље, било омогућено демократским системом Србији да, као што су то већ чинили неки околни народи и посебно велике државе света, упоредном применом перспективнијих хуманих, ненасилних мера, сузбије клице вечних подела и свађа и осигура коначно и српском народу миран и нормалан живот. Међутим, упоредо са догађајима на великој светској сцени, коју су се могли предвидети и делимично унапред сагледати, дошло је до појава које су бануле изненада. У заосталој царској Русији догодила се у фебруару 1917. нормална буржоаска револуција, која је долазила у нормалној композицији хода историје, али се одмах после тога у Русији почела кувати нова радничка, пролетерска, нешто касније прозвана Октобарском револуцијом, чиме је Србија већ од лета те године почела губити свога заштитника. Веома промућурни и подоста далековиди Пашић је осетио да Србија не може опстати без довољно снажног ослоња у свету, па је све више окретао свој поглед према западу, за који је он већ по искуству знао да му је само у његовој сопственој нужди друг. Знајући за бољевистичку западних сила према католичкој империји Аустроугарској, а у томе склопу показану наклоност за очување Царевине, Пашић је проценио да је боље са тим снагама, које су могле бити опасне као противник, да успостави компромисну сарадњу. У тој намери прихваћено је да се добровољци прогласе

¹⁴¹ Никола Поповић, *Југословени у октобарској револуцији*, Зборник сећања, Београд 1977, стр. 9. О веома малом одзиву неспских народа, такође, Петар Опачић, *Србија 1917. Солунски фронт 1917*, стр. 157.

¹⁴² Вид. Изјаве Николе Пашића водећим британским листовима, „Тајмсу”, „Морнинг посту” и „Манчестер Гардијану” 17. октобра 1918. У *Грађа о стварању Југословенске државе*, приредили Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, Београд 1964, док. бр. 297, 298 и 299 стр. 365–367.

југословенском војском, да би аустроугарски Југословени имали подлогу за своју борбу на међународном плану, иако у тој војсци није било ни 10% сино-ва тих народа наспрам 90% Срба, што је давало стварну квалификацију да се и ова војска прогласи српском. У контексту ових настојања уследиће у лето 1917. поново живљи сусрети представника Југословенског одбора и српске владе на којима ће се тражити решење уједињавања у коме би и Србија очувала своју државничку част, а и Хрвати и Словенци понешто остварили од својих намера да наставе у западном делу будуће земље, у згради коју су градили не на рушевинама, већ на правно-историјским основама Аустроугарске. У овим настојањима, диплому највреднијих немара нове државе ће понети представници Срба из прекодринских земаља, иако су већ наслућивали заједницу у којој им се и даље од стране католичких моћника неће признати равноправност, на пример, да бирају сами облик веза заједничке државе са браћом Србима у Србији. После петонедељног разговарања, у циљу налажења компромисних решења и усклађивања многих питања између представника владе и Југословенског одбора, 20. јула 1917. закључена је и уобличена Крфска декларација која је већ у својим основама, носећи суштинске неусклађености па и погибелне противречности, могла па и морала да води само трапавој трци нове југословенске државне кочије. Посвећујући више пажње најчешће лажним жељама него истинским, па и grubим реалностима, поновљене су заблуде и неистине о јединственом народу Срба, Хрвата и Словенаца или троименом народу, што је тешко било срести и наћи било где у свету. Крвно и језички су били блиски, или се могло рећи и ретко блиски, али не исти јер су разлике које су туђинци, окупатори, кроз векове сејали већ претиле својим разорним дејством. На пример, Словенци се никад не би помирили да им је језик српскохрватски, а можда би неки велики светски прихватили; међу Хрватима и Србима су се, у свим временима, масовније или мање котиле и ројиле језичке разлике око истицања свога а негирања другог писма, посебно анатемисане православне ћирилице итд. Ниједна озбиљна кућа се не гради на шупљем, нагриженом и трулом материјалу. Као најјача подлога јединства истичу се слободарски дух и борбе ових народа за слободом, што није одговарало уклетој стварности непрекидне поделе ових народа на оне који служе туђину и оних који су на живот и смрт ратовали против туђина, што је било најсуровије изражено и у текућем рату, у којем су милионске армије јединствене троимене браће биле подељене, симетријски, крвном линијом фронта на којој су гинуле на стотине те исте браће у међусобном уништавању. Бројно слабији, разноплеменски делови народа, каже се, нису се могли, као слабији, одупрети непријатељу на истоку и на западу, а не призна се истина да су, на пример, на судбоносном Косову Турцима победу донели они српски главари који су ударили ножеве Лазаревим јунацима иза леђа; да су Хрвати били бројнији некада чак и од Франака, а поготово Мађара, али да им је глава дошла неслога. Прокламује се право народа на самоопредељење а одмах, у следећој реченици, се децидно дискриминише то право у пракси, неотклоњивим налозима у облику диктата „Држава Срба, Хрвата и Словенаца”, познатих и под именом Јужних Словена или Југословена, биће слободна, независна краљевина, са јединственом територијом и јединственим држављанством. Она ће бити уставна, демократска и парламентарна монархија, на челу са династијом Карађорђевића, која је дала доказа да

се идејама и осећањима не одваја од народа и да народну слободу и вољу ставља врх свега. И овај темељни и централни део Декларације у сваком погледу одудара од дубоко замагљене стварности. На пример, династија није могла истовремено да поштује и подржава вољу народних маса са обе линије фронта, јер су оне међусобно биле дијаметрално супротстављене и једна је искључивала другу. И учесници конференције су знали да малобројни добровољци из редова Хрвата и Словенаца не желе, па чак и одбацују, амблеме краља Петра и место њих истичу, или желе, амблеме цара Фрање итд. Природно и дугорочно решење је било да се тим људима дозволе ћесарови амблеми, да им се омогући да иду у наставак или продужетак старе царевине или да се самоопределе у своју неку самосталну државу. Ваљда урођена мегаломанија и жудња за већим простором, бројем и моћи, вукли су још даље у заблуде: „Држава ова зваће се Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. А владалац – краљ Срба, Хрвата и Словенаца”. Дакле све то без питања народа, иако се знало, ако ни по чему другом оно по реаговању хрватских добровољаца против краља Петра, уз њихово истицање имена и лика цара Фрање, да хрватско „пучанство” није уоште припремљено за такве преломе и преокрете. Велики грех је био излагати у српском народу прослављену, јунаштом овештану, народну династију Карађорђевића, која би међу Србима била и остала вековима поштована, у вртлоге мржње, погрда и свих бестигљаних олуја које ће јој донети њено насилно натурање на челу једном народу чији ни минимални број то није желео и одобравао.¹⁴³ И овакву каква је ова Декларација описали су и овећали и многи научници, јавни и државни радници и други њени савременици и касније обрађивачи; понеки од њих су дали и јаче или површне критике, посебно њених слабијих компромисних места, али се већина саглашавала да је она била велики скок у успону југословенске идеје и заједнице у висове будућности. Али најнеприкосновенији судија – крута и истовремено дубоко болна стварност свих јужнословенских народа, а нарочито Срба, у болној и жалосној пракси следећих деценија 20. века показале сасвим другачије резултате и учинке; она је својим контроверзама, недореченостима, и посебно својом потпуном отуђењем од стварности, била у улози путоказа који је усмеравао измучени и ратовима и вечним бојевима десетковани српски народ према новим бескрајним још дубљим странпутицама на којима ће се десити и најсуновратније провалије у 20. веку које ће овај народ, у својој двехиљадитој историји, доживети и то не од туђинаца Германа и Османлија већ од своје за сва времена отуђене и загубљене браће. Колико су у овом кобном посртању српског рода, кад му то није требало, одиграли своју улогу они негативни смерови нашега, словенског и јужнословенског карактера, о чему смо раније више говорили, посебно: површност, лакомисленост, брзоплетост, кретање према нечему и напињање за нешто без дубљег промишљања и сагледавања унапред свих опасности и претњи на стазама којима се иде, тешко је нешто одређеније рећи. Међутим, са поуздањем се може наслутити да је у свему ово, уз познате српске слабости, играло кључне и то негативне утицаје и прилике које су рађале непремостиве препреке на путу борбе српског народа за ослобођење. После испадања

¹⁴³ Фердо Шишић, *Документи о јосипинку Краљевине Срба, Хрватца и Словенаца*, Загреб 1920, страна 96–99; Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917 године*, Београд 1967, стр. 189–298, 189–298.

Русије из игре великих буржоаских европских сила и нарочито после уласка САД у светски оружани обрачун, долази до све ужурбанијих радњи за коначну прераспodelу света. Нарочито је била ажурна Италија која је желела да има у рукама највеће делове северне јадранске обале. На другој страни још се није била угасила мисао о судбинској неопходности национално мозаичне Хабсбуршке монархије у било каквом облику на просторима средње и југо-источне Европе. Још је у кулоарима светских моћника улетала изрека за Аустроугарску „... да је нема да би је требало створити“.¹⁴⁴ Уосталом, ни признати светски мислилац Вилсон (Wilson Thomas Woodrow), састављајући 8. јануара 1918. својих 14 тачака за преуређење послератне Европе и света није тражио уништење Аустроугарске, а Словенима у њој је нудно аутономни развитак. Оваква декларација, једногласно донешена и одушевљено примљена од штабова оба водећа чиниоца¹⁴⁵ за разрешавање југословенског питања са својим недореченостима, противуречностима, и посебно одударањем од конкретних токова, пружиће широко поље за међусобну борбу између српских вођа који ће покушати да сузбију мегаломанске правашке захтеве и очувају барем део свога, патњама и жртвама грађеног примата од насртаја праваша који су шили понекад и грубо да би се што више остварило. Ова борба подржавана на правашкој страни од моћног западно хришћанског лобија и водећег његовог центра Ватикана, довешће у наредним деценијама 20. века до најтрагичнијег заплета међу Јужним Словенима, у којима ће опет Срби платити најтежи жртвени цех.¹⁴⁶

11. Рађање пређећ ешалона или штабора и његово убацивање у најоре рецавања југословенскѣ пишћања у духу сћпремљења Хабсбуршке империје

Велике промене на светској глобалној сцени, покренуте револуционарним збивањима у Русији у зиму 1917, заталасале су друштвене, политичке и друге токове и на југословенским просторима Аустроугарске царевине. Једно од најтежих питања већине Јужних Словена римокатоличке вере било је неминовно напуштање распадајуће Аустроугарске империје и вероватно улажење у нову, прву заједничку државну творевину свих Јужних Словена, међу њима и шизматских и, углавном, до тада лоше вреднованих Срба. Један од услова да се иде у заједницу са Србима био је уношење што већег обима укупних западно цивилизацијских, хришћанских тековина и успомена из Хабсбуршке империје у нову, свакако доминирајуће католичку државу. У сени овога животног циља и главног задатка тога времена у редовима и институцијама масовног и моћног клерокатолицизма појављивале су се вишеспелне и вишестепене опције и пројекције нове државе наследнице

¹⁴⁴ Јован М. Јовановић, *Сћварање заједничке државе...* књ. III стр. 107.

¹⁴⁵ Чак ни Вилсон у својих чувених 14 тачака није ишао на потпуно гушење Хабсбуршке монархије.

¹⁴⁶ Милорад Екмечић у својим научним досезима и потпуно новим објективним анализама, изванредно осветљава ова три чиниоца или како их он назива три фактора, за које се због њихове борбене и политичке жустрости усуђујем да их преставим ешалонима, али свакако са различитим и по обиму и по садржини и посебно по стварним доприносима три ешалона у стварању заједничке државе. Вид. *Сћварање Јуџославије...* књ. 2, стр. 786 и даље.

Аустроугарске. Еволуција ових опција трајаће подуже у последњој фази Првог светског рата. Беч је, у настојању да очува целину Аустроугарске, заговарао као могуће решење замену неуспешног дуализма са тријализмом, уз постојећа два јасно изражена ентитета и трећи који би чиниле јужно-словенске земље, међу њима и Срби и српске земље у Хрватској и Босни. При крају неуспешног рата, аустријски последњи император, Карло, је намеравао да кризу царевине заустави преображавањем дуалистичке монархије у федерацију седам посебних јединица, међу којима и највећа јужнословенска јединица, преко које је требало остварити одређене облике сарадње и веза, на пример, и са Краљевином Србијом.¹⁴⁷ Центар у коме ће се све до пред краја рата расправљати о ревитализацији Аустругарске биће Царевинско веће у Бечу, док ће његову подлогу сачињавати углавном политичке, претежно клерикално-правашко националистичке хрватске и словеначке странке. Најмоћније политичке снаге Словенаца клерикалци, уплашени могућим великим променама крајем рата у Европи, виде побољшане услове опстанка католичке Словеније у јачем везивању за Хрватску. У Хрватској све снаге прихватају потребу удруживања са Словенцима, али и са Србима у Хрватској, уз старо становиште да су Срби само делић великог хрватског политичког народа. На жалост, они најрадикалнији, крајњи националисти, најчешће су прорицали горку истину и најављивали тачно оно што ће се догодити, на пример, кад је Иво Франк у Сабору тврдио да ће хрватска идеја коначно тријумфовати над „поразом југословенске идеје”,¹⁴⁸ што се ускоро и остварило. Овај исход само памећу слепи нису могли већ тада уочити, јер је на безброј начина, у речи и у пракси, показивано да заједништво Србије и Хрватске никад неће моћи да заживи без сукоба. Један од великих отаца Хрвата – Стјепан Радић, дугогодишњи вођа једне по многим оценама прогресивне сељачке странке, бацајући дрвље и камење на граничаре и оне Србе у Хрватској који окрећу свој поглед на исток преко Дрине, поручивао је: „Заједно са Словенцима желимо и хоћемо до краја изградити своју народну демократску државу Хрватску. У тој ће хрватској држави наша браћа Срби (у којој би требало уз Босну и Херцеговину бити Срба колико и Хрвата, прим. аут.) имати сва она права која и ми. Буду ли се Срби противили овој хрватској држави, настојат ћемо из свих сила, да је оживотворимо и без њих, паче и против њих”. Дакле, против по броју равноправног народа, па чак и онога у Босни већинског, који ни по ком основу није никад био у саставу Хрватске, нити је тежио Хрватској; обрнуто, који је вековима тежио Србији, те му се сада гради зид непролаза на Дрини и нове деценије и векови тежњи према браћи на истоку од Дрине. Браћа Хрвати, на темељу историјског права, издаје у суштини групе сатанизираних хрватских племића – прете: или покорене или искорењивање једног читавог народа, што ће на жалост бити главна брига и посао вођа скоро свих хрватских политичких у заједничкој држави партија. Стјепан Радић, који ће касније добити поверење скоро целог хрватског народа, а затим допринети обрачуну 1941. у којем ће над Србима бити извршен геноцид, остајући веран црно-жутој монархији је, на вест да у 14 Вилсонових

¹⁴⁷ Милорад Екмечић, *Стиварање Југославије...* кн. 2, стр. 787–788. Богдан Кризман, *Распад Аустроугарске и стиварање југословенске државе*, Загреб 1977. стр. 57.

¹⁴⁸ Богдан Кризман, *Хрватски у Првом светском рату*, Загреб 1989. стр. 138. шире 57–162.

тачака од 8. јануара 1918. једна говори о потреби очувања Аустроугарске, је у заносу изјавио да је та вест после револуције у Русији најзначајнији догађај Првог светског рата.¹⁴⁹ У интензивном и сложенем раду највећег дела грађанских странака из Хрватске и Словеније у циљу удруживања и повезивања јужнословенских земаља под Аустроугарском, уз избегавање ослонаца на Србију, повучен је читав низ важних потеза на том плану, на пример, договор у далматинском покрајинском сабору, половином јануара 1917, о сарадњи Хрвата и Словенаца, уз непомињање Срба; посвећивање велике пажње словеначких и хрватских политичара сарадњи и успостављању конкретних веза са странкама у Босни које су биле за решење питања Јужних Словена у оквиру преуређења монархије; итд.¹⁵⁰ Ова политика свеопште интеграције Јужних Словена, разумљиво и Срба који су морали већ једном да прихвате да су само причом и историјским легендама Срби, а „повијесним” правом политички Хрвати, прве кораке под утицајем динамичних токова на глобалном светском плану учинила је, кроз адресу новом цару Карлу, већина Хрватског сабора 9. марта 1918, у којој се понавља позната фраза о етничком, крвном и језичком јединству јужнословенских народа, али само до краја Босне, тамо негде на Дрини, и до Јадранског мора и у којој се тражи коначно уједињење ових народа у циљу слободног развитка Хрватске краљевине, али у саставу и за добробит Хабсбуршке царевине. Следећи крупан корак у истом обједињеном циљу за остварење два крупна задатка, очување Царевине и уједињење Јужних Словена у Хабсбуршкој монархији, била је Декларација Југословенског клуба у Бечу у коме су имала место само два српска представника. То само по себи говори о тренутном положају Срба, а свакако о могућностима њиховог „слободног” живљења у монархији. У поменутој декларацији су дошли до изражаја усклађени интереси већине хрватских и словеначких странака главне линије, са усмереним тежиштем на тугорство над бројним Србима, које је било ударна смерница политичких покрета Хрватске и Словеније, посебно челника католичког клерикализма, који ће се наћи међу првим потписницима Декларације Југословенског клуба у Бечу, др Антона Корошеца, Јанеза Крека и других. Свакако да овај и овакав састав није могао пожелети остварење онога што је чинило срж декларације – уједињење свих земаља у монархији, у којима живе Словенци, Хрвати и Срби, у једно самостално, од сваког господства туђих народа, слободно и на демократској подлози основано државно тело, под жезлом Хабсбуршко-лоренске династије. Интересантно је да ни елита овога трећег ешалона, која је већ од раније била део ударних снага Хабсбуршке монархије, а становништво на које се ослањала давало најборбеније и најповерљивије делове оружаних снага Аустроугарске и у ранијим ратовима, а посебно у Првом светском рату, није посветила ни најмању пажњу исламизираним делу словенског живља које, на пример, у Босни и Херцеговини у исказивању верности цару Хабсбуршке кришћанске монархије, није ни најмање заостајало за Хрватима и Словенцима. Супротно њима, српске вође или елита првог патриотског ешалона, која је предводила ратнике ослободиоце против туђинаца и тираније, у својим ранијим програмима, а онда и у току рата, скоро увек је истицала као свој циљ

¹⁴⁹ Богдан Кризман, *Хрватска у Првом светском рату*, стр. 161–159.

¹⁵⁰ Јанко Плетиерски, *Прво опредељење Словенаца за Југославију...* стр. 18–84; такође, Фердо Шишић, *Документи о постанку Краљевине СХС*, Београд 1976, док бр. 85–88.

ослобођење Срба, међу њима рачунајући и онај део који је, преласком на ислам, био одвојен и скоро увек, уз часне изузетке, у туђинском, окупаторском табору. Елита другог ешалона, персонифицирана у скупу чланова југословенског одбора, одвојена скоро потпуно од своје целокупне базе, без обзира на племенско и верско обележје, са веома slabим резултатима рада у редовима емиграције и заробљеништва, изузимајући Србе; борећи се за што јачу подршку међу католицима у земљама Антанте, нису имали ни времена, нити услова, да развију своје деловање и међу муслиманима. Колико је ово поље деловања јужнословенског окупљања било запостављено види се и по томе што нема ниједног муслимана у Одбору или у водећој елити других емигрантских органа овог одбора. Зачуђује да врховници трећег, правашког, аустро-католичког табора нису посветили ни најмању пажњу бројним муслиманима који су, на пример, правашким националистима и католичким бојовницима послужили као основна снага у мерама насиља и протеривања и уништавања Срба и у Првом светском рату, посебно у Босни и Херцеговини, а и у окупираним деловима Србије. И словеначки део чувара Хабсбуршке црно-жуте, католичке, државне зграде, па макар носила и фирму под именом Југословена, Хрвата и слично, и била грађена на темељима хрватског „повијесног права“, а поготово онај још важнији хрватски део потпуно су напустили ону смишљену политику црно-жуте монархије која је покушавала да придобије муслимане нудећи им, у циљу њиховог потпунијег одвајања од Срба, посебно име Бошњаци, заједно са бошњачким језиком, јер је та и таква тактика и политика претила да, уз јаз према Србима, на другој страни продуби и јаз између муслимана и Хрвата. Зато нигде међу правашима и у оквиру присталица политике Југословенског одбора, а поготово не у трећем ешалону, нема ни покушаја да се дадну или признају било каква права муслимана, стечена на бази њиховог историјског развитка и неминовно настајалих и умножаваних разлика између исламизираних и непроверених Срба или Хрвата. Овакав, тотално потцењивачки и негаторски, став према стеченим особеностима исламизираних Југословена, од свих, а посебно од аустро-правашких политичких и других друштвених структура, које су муслимани задужили већ од раније, а посебно у Првом светском рату, довешће до појачаног револта и отпора муслимана својатању од било кога и увршћивање у било коју имагинарну национално усмерену, политичку, културну или било коју другу структуру од које су се они довољно разликовали. Тако је, на пример, био занемарљиво мали број муслимана који су прихватили идеју о своме „улијевању“, посредством Срба или Хрвата, у наводни јединствени троимени народ Срба, Хрвата и Словенаца, иако је од стране водећих хрватских правашких идеолога и од других јавних и културних радника заступана теза да су муслимани део најчистијих и национално најизворнијих Хрвата, за шта, у скупу свих познатих извора података и чињеница, нема потврде нити доказа. На темељу ових стопостотних заблуда у оба западна табора наводног уједињавања троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца, Југословенског одбора, и онога који је зачео из Мајске изјаве, доминирало је гледиште да се босански муслимани, без икаквог двоумљења, преко изворног хрватског племена укључују, као Хрвати по пореклу, у јединствени троимени народ Хрвата, Словенаца и Срба. Сам редослед у скоро свим писаним документима, а такође и у усменим обраћањима где је Србима скоро увек давано

задње место, иако су, не рачунајући Србе у матици Србији, по укупном броју у земљама западно од Дрине, били равни Хрватима, могао је да најави прави положај Срба у том будућем наставку умрле Аустроугарске монархије, па макар она била и у саставу некакве Југославије. Још су тежу судбину могли очекивати муслимани, па макар проглашавани цветом Хрвата у будућој правашкој држави. Био је то основни разлог што су муслимани доскора у целини одбијали и саму помисао да су они део тројног народа. Борећи се против вербалног насиља које се могло претворити и у стварно страдавање сопственог ентитета, муслимани су тражили одбрану у измишљању својих територија, на пример, да су они у једном општем премеравању у средњем веку прешли из богумилства на ислам, што такође нема ни најминималније подлоге у изворима, док се сусреће стасет извора и података свих врста о прелажењу оних који су били најугроженији и најизложенији уништавању, православних Словена, који ће у националном буђењу потврдити своје име из времена сеоба Срба. Рађају се и научно заснована и једино могућа становишта о историјским условљеним и изнедреним разлазима етнички, језички и крвно веома сродних Словена, штокаваца, највећим делом православне вере, и еволутивном стицању и гомилању, уз оно заједничко и неуништиво, и много тога посебног и стеченог у области културе, начина живљења, нарочито верским обичајима, навикама и традицији, посебно општог чиниоца у раздвајању и најближе браће – историјском памћењу о међусобним војевањима и крвављењима, братоубилачким обрачунима, која се теже заборављају него ране кад их нанесе туђинац. То већ даје довољно материјала да се давно расцепљени, крвно јединствени народи осећају као посебности, које се не могу сабрати у неко сада измишљено, јединствено југословенство. Отпору муслимана против натурања било каквог „кршћанског“ етничког имена, односно поништавању низа особности које су они стекли кроз, ратовима изломљену и поцепану, заједничку историју, доприносила је посебно смишљена разбијачка политика окупатора, посебно онога перфиднијег и смишљенијег, Аустроугарске која је, у време све већих криза свога неприродно слепог мозаика туђих народа, почела да пропагира теорију о јединственој муслиманској нацији на Балкану која не признаје никакве језичке границе.¹⁵¹ Све ове смишљене и добро прорачунате активности, смишљене и збуњане у познатим денационализаторским антисловенским кухињама страних, туђинских и најчешће окупаторских империја и режима и система и уперене, на првом месту, против већ исказане историјске судбоносне улоге Србије у коначном ослобађању Срба, а по могућности и других народа, уз многе друге препреке, оснаживане су и већ традиционално познатој унутарпартијској и политичкој испарцелисаности и подељености у самој Србији, а још више све очигледнијем удаљавању црногорског краља Николе, који је, упоредо са ближењем краја рата и предосећањем да би му могао потамнити сјај, мале али ипак краљевске круне, све упорније скретао у издају српства о коме је он певао и идеје о његовом поновном уједињавању које је и сам снивао.¹⁵² Све су ово били део разлога и узрока да елита првог табора, и кормилар њеног адми-

¹⁵¹ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2, стр. 676. такође и стр. 789–802.

¹⁵² Димитрије-Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, стр. 220; такође, Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Титоград 1981. стр. 264.

ралског брода, Никола Пашић, пожуре да док још има времена изради напред поменути Крфску декларацију, која је много пута до сада и од многих научника хваљена, али за коју смо ми покушали утврдити да је заснована на потпуно погрешним сагледавањима историјских и друштвених токова уочи рата и у току рата, још лошијих процена тренутног стања и још трагичнијих прорачунавања и предвиђања будућности која би требало да се гради на словенском југу по завршетку Првог светског рата. Видећемо касније да ће се уз други табор као највећа сметња коначном довршавању дуге борбе Србије за ослобођење српског народа исказати управо овај трећи табор, изнедрен из самих њедара умирућег хабсбуршког царства, са основним циљем да обезбеди постумирући продужетак духа и сене остатака црно-жуте Хабсбуршке империје и Светог римског царства немачке народности, уз истовремено ометање, за сва времена, ослобођења и уједињења свих српских земаља, без призвук великосрпства, јер се ишло за ослобађање свих оних територија на којима су Срби чинили већину. Као резултат тежњи, настојања и деловања ових преживелих и ретроградних или још боље сатанизираних снага, десиће се удвостручена трагедија на овим просторима, омећће се једино могуће и праведно формирање толико жуђених и жељених националних држава Јужних Словена, који су већ били на путу националне еманципације Хрвата, Словенаца и муслимана, могуће и дела македонских Словена, који су нешто заостајали у националној еманципацији, што би на овим вешто мрцвареним крајевима европског југоистока обезбедило суседску сарадњу, границама раздвојене бивше браће, али поуздано добрих и нормалних комшија, а свакако без вечне мржње, свађе, оптуживања и геноцидних кошења која су осрамотила за сва времена и ове народе и ове земље.

12. Најори Југословенског одбора у циљу омећтања водеће улоге владе Србије, као и Југословенског клуба у Царевинском већу у њиховим настојањима да наметну своје ошције уједињења и сиварања прве заједничке државе СХС

Најмлађи чинилац, кога смо именovali трећим ешалоном или табором, у напорима решавања југословенског питања који је почео да развија своју активност у Југословенском клубу у Царевинском већу и да се шири по јужнословенским земљама Аустроугарске, био је директни конкурент Југословенском одбору или, како смо то већ назвали, другом ешалоноу или табору какав ће остати до краја, али је он, у исто време, био и нека врста ослоња и савезника слабијем Југословенском одбору у односу на надмоћну победницу Србију и још важније – коректор и судија у одређивању обима компромиса која је Југословенски одбор чинио већ од раније према српској влади као првом и ударном борбеном ешалоноу на челу српске оружане, победничке силе. На удару унутарњих снага у Југословенском клубу и његовим истуреним институцијама наћи ће се кроз све време ове политичке борбе и најважнији компромисни став из Крфске декларације, који се гради на очигледној противречности и чак немогућности испуњавања, јер се одмах иза тога важног темељног става „о начелу самоопредељења народа“, које је требало стриктно поштовати, прелази у директну супротност, па се већ у овом

тренутку децидно утврђује облик државе, то јест да ће она бити краљевина на челу са династијом Карађорђевића. Сваком имало разборитом политичару, у Србији и уопште, било је јасно да хрватски „муџи“, који су се кроз векове и многе генерације, заклињали и увек верни били своме католичком цару, неће бити у стању да прихвате српског, „влашког“ краља. Уосталом, то су већ потврђивала искуства са добровољцима, који су, због немогућности да се одрекну заклетве цару Фрањи или Карлу и закуну Петру Првом, масовно напуштали добровољачке касарне и одлазили назад у заробљеничке логоре у Русији. Зато ће Југословенски одбор, већ у току друге половине 1917. године, покушавати да ојача југословенски опредељени покрет у редовима јужнословенских исељеника и економске и политичке емиграције, иницирајући и помажући разне покрете, удружења и својеврсне скупове широм света, а посебно у обема Америкама, затим у европским савезничким земљама, ангажујући многе појединце, пријатеље и сараднике – Ватсона, Стида, Еванса и друге.¹⁵³ После Октобарске револуције и коначног отпадања и губљења Русије као патрона Срба и Србије, прилике су обећавале још успешнији рад Одбора, уз појачане могућности на ограничавању улоге Србије и јачању места и улоге два друга чиниоца, а посебно Југословенског одбора. У том циљу иду и упорна настојања Трумбића да придобије Пашића и српску страну за сазивање и одржавање опште народне скупштине представника Србије, активиста Југословенског одбора и могућих представника поменутог трећег чиниоца или ешалона у решавању југословенског питања. На скупштини се намеравало покренути конкретније разматрање и дефинисање програма уједињења, при чему би се постигао и један посебно значајан ефекат – признавање од Србије, односно њене владе, круне и скупштине, Југословенском одбору право да заступа све Јужне Словене у оквирима Аустроугарске у међународним односима, чиме би и де факто, била окрњена пијемонтска улога Србије и, свакако, умањене њене заслуге на бојном и политичком пољу, за ослобођење, не само Јужних Словена Аустроугарске, католичке и муслиманске вероисповести, већ и своје чељади бројних Срба који живе у тим покрајинама.¹⁵⁴ Уочавајући на време срачунати циљ овога предлога, опрезни и промућурни Пашић је дуго и упорно одлагао овај подухват, а уместо званичне скупштине предлагао је Конгрес представника свих Јужних Словена на коме су могли бити изнепшени народни захтеви свих делова јужнословенских народа. Уз стална инсистирања да се иде на општу народну скупштину, Југословенски одбор је користио и друге облике рада, на пример, одржан је у Риму, у априлу 1918, Конгрес делегата потлачених народа Аустроугарске, а у Америци је успешно радило Југословенско народно веће. Покушавало се да се поправи лоше стање у добровољачкој акцији, која је посебно била уздрмана неуспелим борбама на Добруји у јесен 1917. Међутим, покушаји масовнијих регрутовања добровољаца међу Хрватима и Словенцима у економским и политичким емигрантским центрима у Америци, али уз још мршавије резултате, најречитије говори јадање шефа мисије за прикупљање добровољаца М. Прибићевића од 5. фебруара 1918: „Познато је да имам код њих леп глас, па ипак нисам био у стању да у броју од 3.000

¹⁵³ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, приређивачи, *Грађа о стварању југословенске државе...* док. бр. 196, 197 и 199 стр. 246–250.

¹⁵⁴ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа исто*, док. бр. 36, 65 и 74–78.

добровољаца, које сам послао, отпремим више од 200 Хрвата и Словенаца”, допуњујући да је успех лошији ако се има у виду да је тамо три до четири пута мање Срба у односу на број Хрвата и Словенаца, што даје резултат да је Срба кренуло 50 пута више него Хрвата и Словенаца.¹⁵⁵ Пошто је испадање Русије из табора сила Антанте ојачало намере да се у неком облику ипак очува Аустрија, Југословенском одбору и његовим пријатељима се журило да се, уз ослањање на Србију, ојача место и улога Југословенског одбора. Тако је један од највећих пријатеља и патрона Одбора В. Стид предлагао Трумбићу у августу 1918. да ради на придобијању Пашића за формирање једне коалиционе владе на чему ће се инсистирати и касније, у време колапса Хабсбуршке монархије.¹⁵⁶ У овом, за Југословенски одбор мршавом времену по укупним настојањима и резултатима, знатну подршку Одбору и допуну чине све присутније активности и све бољи резултати такозваног трећег фактора у разрешавању јужнословенског питања. После читавог низа нешто мањих акција у овом раду,¹⁵⁷ посебно је значајна била Резолуција хрватских, српских и словеначких политичара, донешена на скупу у Загребу 3. марта 1918. године, коју ће такође иницирати чланови Југословенског клуба у Царевинском већу у Бечу, заједно са Старчевићевом странком права. Скупу је присуствовао импозантан број од око 40 најистакнутијих политичких и јавних делатника из Хрватске, Словеније и Босне, уз одсуство још увек званично најутицајнијих политичара у Сабору из хрватско-српске коалиције. Акценат је у захтевима и овде стављен на уједињење Словенаца, Хрвата и Срба на начелу народног самоодређења.¹⁵⁸ Делови земље, који су се осећали најугроженијим од претераних италијанских аспирација са југа и Немаца са севера монархије, постали су најактивнији у настојањима да се сарадња међу Србима, Хрватима и Словенцима ојача, па ће они, у пролеће 1918, покренути више акција у том смеру. Тако ће крајем маја доћи до изјаве Земаљског одбора Далмације и до јачег активирања Социјалне демократије у југословенским земљама на пословима уједињавања, као и читавог низа других мање значајнијих али корисних акција.¹⁵⁹ За облике, интензитет и могућности сарадње Србије, као јединог истински борбеног одреда у решавању југословенског питања, и активних политичких и грађанских снага у југословенским земљама Аустроугарске, међу којима је било веома мало оних који су били спремни на равноправну сарадњу, а да се не говори о признавању уобичајене пијемонтске улоге Србије, била је од посебног значаја изјава једне од најутицајнијих странака, али и најконзервативније међу Хрватима, Старчевићеве странке права, од 5. јуна 1918, у којој се децидно истиче да траже уједињење Хрвата, Срба и Словенаца, уз „осигуран државноправни континуитет хисторичко-политичких територија”. Ваома образован, сналажљив и у најтежим политичким лавиринтима, председник српске владе, Никола Пашић, просто

¹⁵⁵ Андреј Митровић, *Сучељавање са средњоевропским империјализмом...* стр. 237.

¹⁵⁶ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа*, док. бр. 226, стр. 381.

¹⁵⁷ Богдан Кризман, *Распад Аустроугарске...* стр. 20–25; Фердо Шишић, *Документи*, стр. 125–126, Јанковић Драгослав и Богдан Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе...* стр. 202; Такође, Фердо Шишић, *Документи...* стр. 138–141.

¹⁵⁸ Виктор Новак, *Антологија југословенске мисли...* стр. 761–771.

¹⁵⁹ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа* ... стр. 149, Фердо Шишић, *Документи*, стр. 138.

визионарски је сагледао сву опасност овога правашког противудара, као и његове непроходне сметње, сваком равноправном третману Срба са другим јужнословенским народима из „цивилизоване Европе” западно од Дрине. На време је уочио тежину и непрекладност општих услова за борбу Срба и Србије за равноправност у било каквој варијанти решавања југословенског питања. Пашићеве конкретне акције и намере, и групе сарадника из владе, политичке елите уопште и династије, трпили су у то време противударе и озбиљне сметње на путу ослобођења Срба од густог сплета унутрашњих, европских и светских чиниоца, на пример, од сопствене опозиције којој је претерана жеђ за влашћу мутила нормалан разум и национални понос, па је често скретала са српских патриотских стаза; од социјалдемократског покрета који, уз своју позитивну основу, нарочито у делу програма социјалних мера, чини озбиљне грешке у области националног питања о чему ћемо касније више говорити. У ширим европским, па и јужнословенским просторима на западу, све су више расли апетити праћени и конкретним мерама и корацима Италије, а у нешто мањем обиму и од стране већине околних земаља. У ширим европским, па делимично и светским размерама, све је смелије иступао против Србије и њених већ признатих права, правашки католички лоби и то не само у пораженим, већ и у победничким земљама, па чак и у пријатељским: Великој Британији и Француској. При свему томе, пред очима стаменог Пашића, успешног предводника Србије у њеним најсудбоноснијим годинама, доласком на власт деспотског комунистичког поретка у Русији, умирањем, бестијалним истребљењем старе династије, умирао је са Русијом и највећи историјски заштитник Србије, па и заштитник Пашића у његовим најтежим и за народ најтрагичнијим тренуцима када је долазно у питање његов егзистенцијални опстанак. Претичући све могуће мислиоце, па и време, овде је Никола Пашић, у самом рађању комунистичког поретка, откривао суштину тог поретка, његову немоћ и његов неизбежан крах у будућности. Он поштено признаје да је међу бољшевицима „било бораца за узвишене идеје, за социјално-демократске реформе и народне слободе...”, али читав програм и стратегију, означавајући је као „максималистичко револуционарну”, је прозрео карактеришући је реално издајничком због Брестлитовске капитулације, рушилачког антисловенства и због разбијања већ интегрисаног руског словенског великог етноса одвајањем Малоруса, Белоруса, Украјинаца и других од Великоруса, у духу смишљеног пангерманског плана разбијања Русије. Тиме је ослабљена њена предводничка улога у табору великих, одлучујућих и стваралачких народа света, који су своју интеграцију градили на међусобно различитим етничким, крвним, културним, традиционалним скупинама.¹⁶⁰ Уочавајући како се међу другим великим народима, укључујући ту и западне савезнике, све јаче убацује и ангажује моћни чинилац црне интернационале, на челу са конзервативном линијом Свете столице, за коју су православни били само пријатељи по потреби и у случају невоље, Пашић благовремено тражи сигурнији ослонац међу првим ратним савезницима Србије, па преко српских дипломатских представништава, уз познату Декларацију српске владе од 30. марта 1918, упућује 31. марта савезничким владама опсежан Меморандум о националним стремљењима и захтевима

¹⁶⁰ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Ђрађа...* док. 119. стр. 148–151.

Срба и Србије.¹⁶¹ У том Меморандуму савезницима Пашић је језгровито и документовано обавештавао светску јавност о мноштву патриотских и хуманих улагања Срба у светску цивилизацијску ризницу, наглашавајући посебно напоре везане за жртве генерација српских народа, у току 463 године непрестаних борби, устанака и ратова Срба против Османске империје до коначног протеривања Турака из средње Европе, да би се на крају показало да Срби ни у овом великом жртвовању у Првом светском рату нису тежили покоравану суседа и великокрпству, за што их оптужују непријатељи, већ обрнуто – само за ослобођење свих Срба и њима блиске браће Јужних Словена у земљама друге империје, која у то време нестаје – Аустроугарске.¹⁶² Али, на жалост, ни генијални Никола Пашић није успео, у то превише замагљено време, да уочи и открије да на замишљеном путу интеграције трију јужнословенских племена нису једина, нити главна, кочница тренутни интереси околних великих светских сила. Још су тежу сметњу чинили, дубоко у тло земље и у душу житеља ових трију народа кроз векове запретани, разорни утицаји многих и различитих туђинаца и окупатора. Тај отров туђински, преточен у душе измеђарског дела племенских елита Срба, Хрвата и Словенаца, уништио је у њима сваки смисао за братску нагодбу, обострано корисни интерес, за преговарања и погађања, ако затреба и годинама, да се не би поновио међубратски оружани обрачун само један дан. Колико и какво је зло захватило и опило посрнуле делове троплеменних елита могло се сагледати већ на првом вербалном и безначајном кораку у најбезначајнијем редоследу тих елита, који ће се завршити на решењу у коме је прво место дато најмање бројним Словенцима, док ће најбројнији и најзаслужнији за победу, Срби, у тачно искованој ознаци подухвата и времена „троимени народ Словенаца, Хрвата и Срба“, у духу наредбе на левикруг, своје челно место преместити на зачеље.

13. Убрзани рад трију актера у најорима коначног разрешавања југословенског питања половином 1918.

Управо негде од половине лета 1918, заједно са догоревањем свеће на самртничком одру Хабсбуршке монархије, сва три ешалона у трци до коначног циља, односно наметања своје опције решавања југословенског питања, убрзавала су темпо свога деловања.¹⁶³ Међу најактивнијим чиниоцима уједињавања у оквирима земље (Аустроугарске) још увек само у деловима западно од Дрине, предњачили су поједини чланови Југословенског клуба у Царевинском већу, посебно председник клуба и вођа најутицајније клерикалне Словеначке народне (људске) стране СЛС. Корошец и његови партијски сарадници, као и представници већине других словеначких партија (Југословенске демократске, Југословенске демократске странке итд.), на збору у Љубљани, 17. августа 1918. основали су Народно веће (Народни свет) који је био узор и основа за оснивање низа народних већа у земљама Аустроугарске, међу њима и најважнијег – Народног вијећа Словенаца,

¹⁶¹ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Ђраћа...* док. 120 стр. 151–164.

¹⁶² Меморандум, као прилог док. бр. 120, стр. 157.

¹⁶³ Виктор Новак, *Анџологија југословенске мисли...* 783–798.

Хрвата и Срба – 5. октобра исте године у Загребу. У саопштењу овог словеначког водећег органа истакнут је као главни циљ његовог рада – уједињење троименог народа Словенаца, Хрвата и Срба, на темељу њихове слободне воље, у „самосталну и велику државу Југославију”, а посебно је наглашено да је Народно веће Словенаца само део општег југословенског народног одбора који ће се ускоро основати у Загребу. Донешен је правилник по коме је, уз веће, основана и нека врста владе са појединим министарствима или службама, које су бринуле о организацији живота и реда у земљи у тим иначе поремећеним завршеним ратним временима.¹⁶⁴ Све умноженије и интензивније активности пројугословенских снага у земљи, уз низ манифестација, посебно место ће имати и масовна окупљања читаве лепезе поборника разних опција уједињења Јужних Словена или у земљама Аустроугарске или у заједничкој држави са Србијом, изазване мировном нотом Аустроугарске упућене силама Антанте 24. септембра 1918, односно после удара српске и савезничке војске на Солунском фронту 15. септембра и разбијања армија Централних сила, као и силовитог продора, нарочито српских дивизија према северу. Покушај Беча да и у дефинитивном краху државе и даље заступа словенске народе дочекал је са опоменом од шест најмасовнијих, најутјицајнијих јужнословенских партија, међу којима су постојале велике разлике у питањима коначног уједињења, да Беч може само да заступа Аустријанце и Мађаре. Изјаву против овакве политике Беча су потписали: у име Народног вијећа за Словенију и Истру и испред Свеславеначке народне странке Антон Корошец, испред Старчевићеве странке права Анте Павелић (зубар), испред пучке сељачке странке Стјепан Радић, испред Народне организације у Далмацији Гајо Булат, за Српску народну радикалну странку Ђорђе Красојевић, за Социјалдемократску странку Вилим Букшек и испред Ванстраначке скупштине Срђан Будисављевић, Иван Лорковић и Јанко Шимрак. Заборављајући и одлажући привремено унутарње спорове о облицима и путевима уједињења, посебно о проблему Дрине као неког јачег облика границе или линије између два дела југословенских народа и територија, овде је једнодушно тражено да се Словенцима, Хрватима и Србима, који чине јединствен народ, омогући право самоопредељења и уједињења, према њиховим жељама и договорима, и да се обезбеди њиховим изабраним представницима место на међународној мировној конференцији.¹⁶⁵ Ова удружена и веома успешна акција снага у земљи, или како смо их означили по времену укључивања – трећи ешалон је постојао све више конкуренција пијемонтској улози Србије, делимично конкуренција али и подршка, у сукобима са Пашићем, Југословенском одбору, али, у исто време, и нова препрека у вођењу политике Пашића и српске владе, посебно због тога што се у унутарњи табор, уосталом као и у емигрантски (други ешалон), укључио знатнији део српских представника из земаља Аустроугарске. Сваки од друга два елитна и водећа фактора – и српска влада и Југословенски одбор – појачали су своје активности и на међународном плану. Одбор је, истовремено користећи услугу снага у земљи, али и јачајући своје супарничке позиције и према њима, појачао напоре на добијању признања од сила Антанте да у међународним односима заступа југословен-

¹⁶⁴ Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 254–257; Јанко Плетиерски, *Прво ојпредељење Словенаца...* стр. 340–342.

¹⁶⁵ Фердо Шишић, *Документи...* стр. 165–167.

ске народе у земљама Аустроугарске. Биће ово једна од најважнијих спорних тачака која ће захтевати дуга и компликована настојања да се нађе решење, али се оно у суштини није могло ни наћи, сем у случају одустајања Србије да иде на уједињење са делом народа под Аустроугарском. Јер, ниједна политичка групација Хрвата, а понекад и Словенаца, чак ако је правила и компромисе, никад није помишљала да се одрекне власти над свим деловима територија југословенских народа које су биле у саставу Хабсбуршке монархије. Исто тако, нити тада, нити икада касније они неће бити спремни да пусте Србе из загрљаја у свим тим раније Аустроугарским земљама, па чак и у већински српској Босни и Херцеговини. На другој страни, не само Пашић и српска влада већ сви сегменти српског народног и државног бића, иако би хтели да прихвате, нису смели ни да помисле на то да се сагласе са захтевом да Срби у земљама Аустроугарске и даље буду препуштени било чијој доминацији, па чак и јединственог народа, односно Хрвата. Пашић, ако би попустио у том питању Југословенском одбору, односно притисцима католичке интернационале и свих других рестлова умируће Хабсбуршке монархије, истог часа би био протеран од српског народа и српске војске. Отуда и оправдана упорност Николе Пашића у борби против регенерираних остатака Хабсбуршке монархије, за коју су се у том тренутку, свесно или несвесно, борили и други емигрантски, Трумбићев, и трећи унутарњи, Корошичев ешалон у напорима решавања југословенског националног питања. Отуда упорно и строго наређење Пашића свим дипломатским представницима Србије у свету да се заложе у спречавању да нека од земаља призна Југословенски одбор као јединог и легитимног заступника јужнословенских територија западно од Дрине и народа на њима. Објашњавао је да се не може поредити и узимати као узор пољски или чешки пример, јер они нису имали своје Србије, односно део свога народа у табору Антанте, па су њихови ослободилачки комитети признати, јер су једини могући представници у емиграцији, док Југословени у земљама бивше Аустроугарске већ од самог почетка рата имају своју браћу Србе у Србији који се боре и, према усвојеним прокламацијама, декларацијама за ослобођење тројменог народа у целини. Дакле, Хрвати, Словенци, муслимани и Срби западно од Дрине имају своје заступнике посредством Србије у целом свету.¹⁶⁶ Борба Пашића против очигледних правашких настојања, која су тежила вечног окамењивању обесправљености Срба западно од Дрине, није била нимало лака, јер, иако је нестала Хабсбуршка монархија, остала је пристрасност католичке Европе и њена вечна одбојност према попустљивом, мање милитантном унутар самог себе, православљу. Моћни правашки лоби почео се укључивати широм Европе отворено у ометање Србије, чак и у њеном судбинском дугу да помогне коначно ослобођење своје браће Срба западно од Дрине, који су вековима били притискивани од католичке Европе, једнако као што је то трпела источна половина од азијатске исламске Турске. Чак је и велики Едуард Бенеш понекад био пристрасан, па и знатан број државника, јавних, културних и других радника у земљама великих савезника Србије – Енглеској и Француској.¹⁶⁷ Судбина је показала сву суровост према Србима, поново им ставља-

¹⁶⁶ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 214–271 стр. 273.

¹⁶⁷ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 273–280.

јући на леђа бројнијег и суровијег противника са којим ће морати водити дугу и неразрешиву битку. И В. Стид је покушавао да придобије регента Александра за попуштање према Одбору, предлагајући му индиректни пут да се савлада отпор Пашића и његове групе, путем формирања коалиционе владе у којој би улогу тројанског коња преузела жељна власти српска опозиција.¹⁶⁸ Међу опозиционарима, по традицији српској, било је и српских родољуба који су живот посветили слободи, а посебно међу тзв. пречанским Србима и унутар земље, и у емиграцији, а кад је требало ту слободу дохватити руком сами је прогнали. У неким тренуцима такав је био и утемељивач Југословенског одбора и учесник у кристалисању српског програма и ратних циљева већ помињани Никола Стојановић. У време појачаних притисака на Пашића и Србију уопште од многих унутарњих и спољних чинилаца, посебно Трумбића, низа прохрватски опредељених савезничких политичких и јавних радника, утицајних чинилаца католичке цркве и других, да се потпуно одрекне сваке везе и бриге за Србе западно од Дрине, и да заступање, уз остале, и њих уступи Југословенском одбору, или још конкретније Трумбићу, у току септембра 1918. против Пашића се укључио и Стојановић. За њега је било довољно да се формално и вербално призна пијемонтска улога Србије, а да српска влада, уступањем бриге о свим Јужним Словенима западно од Дрине, па и Србима, дакле, прихватањем оне исте политике коју је вековима водила према овим Србима Аустроугарска, придобије љубав браће Хрвата, Словенаца и муслимана и других који су ретко били у љубави са тим Србима а много чешће, кроз историју, на разне начине (забрана имена и помена српског, насилно унијаћење, економска потчињеност и неравноправност, гушење писма, језика, културе уопште, уништавање или протеривање цркве, вере и верника, протеривање са огњишта, преверавање и унијаћење и оно што је често било најубитачније, мирнодопски или ратни геноцидни крвави таласи над Србима, уз потирање и уништавање читавих генерација у име доприноса туђинцу и окупатору, посебно величини и слави двеју великих наводно светих империја Османлијске Турске и католичке Аустроугарске), били у улози туђинаца и целата своје српске браће, само због измишљеног греха, што су наводно грешни православни и, уз то, вечно бунтовни против свих врста окупације и насиља – просто Срби, те да се на тај начин, у овом конкретном случају, спасе јадранска обала и западне стране словенске земље од Италијана и Немаца и изврши за сва времена уједињење свеколиког јединственог јужнословенства Словенаца, Хрвата и Срба. Зачуђује да се овај поштени и умни Југословен није могао присетити и поставити себи питање – зашто се то тако сигурно, вечно и важно јединство не би могло остварити уз заступање на мировној конференцији представника већ признате и цењене Србије чији су синови изгинули за то уједињење, тукући се, на жалост, понајвише против оне исте јужнословенске браће коју је на мировној конференцији желио да заступа Трумбић.¹⁶⁹ Паметни Стојановић, а ни многи други који су својом лакомисленошћу подржавали праваше, није успевао да уочи и открије прави циљ настојања да се Србија изолује и одбаци источно од Дрине и од западних делова, на којима је требало да настави своје живљење спомен и дух Хабсбуршке

¹⁶⁸ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 281–311.

¹⁶⁹ Никола Стојановић, *Југословенски одбор...* стр. 47–53, Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 321–325.

монархије, и уз то да се створе предуслови за одбацивање компромисне одлуке Крфске декларације, посебно оно о заједничкој краљевини Срба, Хрвата и Словенаца са династијом Карађорђевића на челу. Све јаче наседање Срба у Одбору, и у Загребу и Сарајеву, на замке праваша, католичког лобија на западу и све осорнији напади и сплетке опозиције у Србији и насртаји Италијана, слабили су познату Пашићеву постојаност и његових сарадника, тако да је он са све мање самопоуздања даље корачао стазама изградње јединствене државне заједнице и јединственог троименог народа. Сву озбиљност судара и неспоразума који ће кроз деценије, а можда и векове, ометати интеграцију сродних Јужних Словена показао је један директни и отворени дуел између Николе Пашића, кога су противници именовали великосрбином, а који је, у ствари, тражио само део слободе за Србе, и Трумбића, кога су многи славили као честитог Југословена и демократу, а у стварности хрватског праваша и националисте и једног од најистакнутијих бораца да се западно од Дрине и на леђима око 3 милиона Срба, који су гинули за слободу, сачува део или остатак велике Хабсбуршке монархије, у којој су Срби неколико векова били цењени, углавном, само као ратници и жртве у часу опстанка империје. Неосноване оптужбе од стране Трумбића у том дуелу су биле наводно у томе што Пашић негира и брише право народа, а натура право Србије. Одговор Пашића је из темеља оповргао ову оптужбу. Наиме, рекао је истину да су сви Срби у бившој монархији за Србију; дакле, на тај начин је признато њихово право, а ако Хрвати и Словенци нису нека се одреде, признаће им се оно што изаберу. Дакле, свим народима је тај извикани великосрбин нудио иста права, али та права нису се могла уклопити у мегаломанску политику праваша, црне интернационале или, још конкретније, њеног екстремног крила у католичком цивилизованом свету. Најјачи адут на коме је Трумбић градио и темељио своје захтеве да Одбор мора да заступа Јужне Словене западно од Дрине били су добровољци који, како он каже, у томе тренутку „ослобађају Србију”.¹⁷⁰ Пашић је у вези са овим показао велику смиреност и стрпљивост, јер ни та констатација није имала чињеничку подлогу. Према свим до сада чињеним прорачунима, међу око 20.000 добровољаца, који су се тада, а и од раније, борили на српском фронту, било је највише до 10% несрпских јужнословенских народа, значи највише до 2000, док су се још увек, већ при самом издисају Царевине, за цесара борили и преко 100.000 Хрвата, Словенаца и муслимана, а у току рата најмање преко пола милиона, не рачунајући оне у служби окупаторско-туђинске власти. И један и други су потврдили да је, на пример, толико слављена Крфска декларација била само најобичнији тактички и пропагандни компромис и, у крајњем исходу, једна велика заблуда¹⁷¹ и на штету оних који су искрено веровали у могућност остваривања националног јединства југословенских народа.

¹⁷⁰ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* бр. стр. 329. Нико се није сетио међу српским лидерима колико је ова инсинуација Трумбића била потцењивачка и ружна када он истиче око 4.000 свих добровољаца несрба из крајева западно од Дрине, који се, по његовом тврђењу, боре за слободу Србије, а не види нигде око пола милиона и више војника тих истих народа који су се веома добро борили против Србије.

¹⁷¹ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 329–337.

14. Формирање Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба

Југословенска елита у земљи или, како смо је по редоследу јављања назвали трећи чинилац јужнословенског уједињавања, ојачана нешто већом скупинам угледника међу Јужним Словенима у нестајућој Аустроугарској, међу њима и знатан број и оних из хора који је позивао грађане у последњи бој за уништење тзв. велике Србије, која опасно пријети Хабсбуршкој монархији и Немцима уопште, а било је и оних који су јавно кликали о коначном истребљењу и уништењу Срба, користећи традиционалну немоћ Срба и победничке Србије у утврђивању сопствене победе, полако су преузимали барјак уједињавања троимене браће, првенствено у постаустројску Југославију, а ако то не успе онда јужнословенску државу Хрвата и Срба. Тако је 5. и 6. октобра, негде у исто време док су се спорили о начину и обиму уједињавања челници прве и друге ујединитељске колоне, Пашин и Трумбић, одржан велики скуп представника свих јужнословенских територија бивше Аустроугарске и свих делова јужнословенских народа у Загребу, на коме је основано и проглашено Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба; према неспрским проценама, Хрвата од 2.500.000 до 3.040.000, Срба између 3.000.000 до 3.500.000, а Словенаца између 1.200.000 до 1.400.000.¹⁷² У формирању Народног већа учествовале су скоро све политичке странке и групације, изузев хрватско-српске коалиције која ће се нешта касније такође прикључити. Скоро све ове снаге су, мање или више, биле под утицајем правашке идеологије о хрватским повјесним земљама до Дрине. На тај начин, овај чин је, у суштини, представљао тежак ударац настојањима владе Србије да свој дуго разрађивани програм ослобођења и уједињења у једну државу свих земаља и покрајина у којима већину чине Срби, а онда од почетка рата и шири програм ослобођења и свих Јужних Словена, уз обећану опцију да се, према слободном опредељењу, уједине са Србијом или оснују своје независне државе. Правашки план задржавања, у свим могућим опцијама, Срба у земљама Хабсбуршке монархије, одвојено од Србије, и њиховог укључивања у нову ван-србијанску заједницу Хрвата, Словенаца и Срба имала је један једини циљ – да продужи, и после Аустроугарске, политику потчињавања Срба западно од Дрине, који су били Срби само по неком бледом сећању, али су остали политички Хрвати и као такви, односно другоразредни народ, морали су да живе ван своје матице Србије. Парадирање са једнонационалним југословенством или са флоскулом о јединственом троименом народу Словенаца, Хрвата и Срба, са најгрубљим изигравањем те могућности, већ самим редоследом у свима натписима где се народ који је два пута бројнији од осталих, конкретно српски, ставља на задње место, била је само маска да се сакрије права и једина намера – да се онемогући за сва времена ослобођење Срба. Народно веће СХС је веома вешто планирано и устројивано у потпуном складу са тим дугорочним планом. Наиме, уз Веће, које је покривало утемељитељне законодавне послове, свакако привременог карактера, бирано по покрајинама на 100.000 становника, у циљу умањивања утицаја најбројнијих Срба, формиран

¹⁷² Јосип Хорват, *Политичка историја Хрватске 1918–1928*, Загреб 1938, стр. 84–94. Узета је средња вредност разних статистичких процена и пописа према солидно израженим бројним статистикама које даје Лазо М. Костић у својој књизи *Сјорне територије Срба и Хрвата...* стр. 62–70.

је паралелно и управно административни орган, средишњи одбор, којим је руководило председништво.¹⁷³ У време устоличења Народног већа СХС, чланови Југословенског одбора појачали су своје оптужбе против Пашића и Србије, посебно Трумбић и Стојановић.¹⁷⁴ Положај Пашића био је још више отежан приступом тих дана Народном већу и првака Хрватско-српске коалиције, међу њима и Светозара Прибићевића. Све моћнији конгломерат Старчевићевских поборника у решавању југословенског питања, заједно са моћним лобијем у конзервативним врховима римокатоличке цркве, постаје све нестрпљивији, па се, већ 8. октобра, преко Југословенског народног вијећа у Вашингтону, упућује, наводно, протест и захтев Трумбићу о директној ревизији најзначајније тачке у Крфској декларацији – да се облик будуће заједничке државе одређује на уставотворној скупштини. Иако је било мало вероватно да би српска већина изгубила, овим је директно извршен напад на династију Карађорђевића, која је својим целокупним радом и понашањем задужила свој српски народ и њено кажњавање за добра дела било би ретко светско чудо, иначе могуће да се деси Србима, и срамота коју нико не би никада могао опростити већ као насртај на најсветлије странице људског морала.¹⁷⁵ Стога је и српска страна била све активнија, посебно председник владе Пашић који је у октобру имао низ сусрета и интервјуа, у којима је највећу пажњу посвећивао одбрани права Србије да заступа све Србе и да помогне ослобођење осталих Јужних Словена и после тога да им омогући да сами одлуче хоће ли заједно са Србијом или ће тражити друга своја опредељења.¹⁷⁶ Подвлачио је да сам народ жели да му се омогући провођење у живот права на самоопредељење: „Они не признају никакву врсту хисторијског права Хабсбуршке династије или Аустроугарске државе, право, које би било изнад права народног јединства и самоопредељења”.¹⁷⁷ Упоредо са продором српске војске на север, кроз Србију, Трумбић је био све нестрпљивији и упорнији. Тако је 8. октобра покушавао да, помоћу регента Александра, савлада отпор Пашића, понављајући своје старе захтеве: признавање Одбора као заступника Југословена западно од Дрине; признавање добровољаца као војске Одбора и признавање јужнословенских народа у овим покрајинама као савезничке нације, што није могло, такође, доћи у обзир, јер су, у огромној већини, сем Срба, покорно и ревносно служили монархију и у рату и у позадини. Пашић је, обећавајући 12. октобра 1918. енглеском новинару да ће поштовати Крфску декларацију, подвукао: „У смислу овога договора бит ће народи, који живе у Босни и Херцеговини, Далмацији, Хрватској, Истрији, Крањској итд. слободни да се уједине у једну националну целину са својом браћом у Србији, ако они то желе. Али немојте мислити да ће и један од ових народа (натионс) бити присиљен на савез с нама ако не покаже реалну жељу да се то догоди”.¹⁷⁸ Борбу српске владе против правашких насртаја, уз подршку хрватског лобија код савезника, отежаваће и реметити и неки други, унутарњи чиниоци, на пример, прелазак католичке

¹⁷³ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* бр. стр. 331–338.

¹⁷⁴ Исти аутори, *Истио*, стр. 338.

¹⁷⁵ Исти аутори, *Истио*, стр. 344.

¹⁷⁶ Исти аутори, *Истио*, стр. 367, 346–367.

¹⁷⁷ Исти аутори, *Истио* стр. 366.

¹⁷⁸ *Истио*, стр. 258–259.

цркве са делом клерокатоличке хијерархије у Хрватској и Словенији под утицајем Ватикана и савезника у ујединитељски табор Јужних Славена, али свакако по програму праваша и обавезно уз очување тековина нестале монархије до Дрине. Влади и Пашићу, у борби за своју концепцију ослобођења и уједињења, све озбиљнију сметњу је чинила владина опозиција у Србији, уз коју се окупљао се већи број научника, међу њима и они најутичајнији, на пример, већ помињани Јован Цвијић, Александар Белић, затим Слободан Јовановић и други, који су искрено веровали у могућност остваривања националног јединства Срба и Хрвата и Словенаца, па су били спремни да се, привремено, у интересу тога великог циља, праве и неки компромиси са хрватским националистима – правашима. Да је овај занос био широк и масован потврђује чињеница да се број оних ретких који су сагледавали мању или већу немогућност остваривања тога јединства у југословенским условима, био све ужи, остајући на Михаилу Пупину, Станоју Станојевићу, Лазару Марковићу и уском кругу њихових истомишљеника.¹⁷⁹

15. Усмеравање њезиција рада на уједињењу на народна већа широм јужнословенских њокрајина бивше Аустроугарске

Нерешени спор у сукобљавањима Трумбића, уз помоћ Одбора и уз подршку све бројнијих међународних чинилаца, са подоста усамљеним Пашићем и групом око њега, крајем октобра, затим победоносни поход ослободилачке српске војске према Панонији и Посавини и колапс Аустроугарске монархије, а посебно покушај последњег хабсбуршког цара Карла да сачува од империје што се очувати може, понудом федералног и демократског преуређења Царевине,¹⁸⁰ довели су до смионијег наступања и деловања сва три актера дефинитивног решавања југословенског националног питања. Предњачило је и даље Народно вијеће СХС у коме је, преко челника из сва три народа – Ангуна Корошеца Словенца, Анте Павелића Хрвата и Светозара Прибићевића Србина, представљено и симболизирано национално јединство ових народа. У објави Народног већа, од 19. октобра 1918, коју су потписали поменута тројица првака, тражено је, као директан одговор на Манифест цара Карла од 16. октобра, раскидање свих веза са Хабсбуршком царевином и „... уједињење цјелокупног нашега народа Словенаца, Хрвата и Срба на читавом његовом стнографском територију, без обзира на ма које покрајинске и државне границе у којима данас живи – у једну јединствену потпуно суверену државу...” Са аспекта односа Србије и Јужних Словена западно од Дрине посебно је била важна тачка да ће у свим будућим преговорима и питањима рада, живота и будућности ових народа „... једини представник и одлучни чинилац бити Народно вијеће”.¹⁸¹ Ова одлука је личила на мач са две

¹⁷⁹ Љубинка Трговчевић, *Научници Србије...* стр. 125–126. Ови српски патриоти који су, дубље понирјући у политику католичке Европе и њене отворене нартаје на стално нападано и прогоњено источњачко и византијско православље, покушавали су да се изборе за најосновнија права Срба и Србије, ништа већа од оних која су уживали други народи, већ од тада су оптуживани за извикивано великосрпство, које је приписивано и великом научнику, и уз то демократи и хуманисти, Пупину, Вид. Иван Чизмић, *Југословенски сељенички њокрећ у САД ѡрема ѡлицији Србије*, Зборник Србија 1917. године... стр. 205–208.

¹⁸⁰ Фердо Шишић, *Документи...* стр. 176–177.

¹⁸¹ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 373–374.

оштрице; једну нешто мање наоштрено усмерену према емигрантском чиниоцу југословенског уједињења – Анти Трумбићу и другу, оштрију и убојитију, према носиоцима ослободилачке борбе за ослобођење и Срба и Јужних Словена – Николи Пашићу и читавом кругу водећих људи српске политике око владе, двора, војног врха, српске дипломатије и других. Овај директан удар на програм решавања српског и југословенског питања, који је својом дугом борбом сновала Србија и зидала на гомилама костију својих синова и рекама крви српских јунака и мученика, и који је био једино реалан, природан, могућан у своме остварењу и перспективан; изложен од стране челника српске владе Николе Пашића: да ће Србија, упорно и до краја, водити борбу против туђинских освајача за ослобођење и уједињење Срба – територија на којима Срби чине већину; да ће све учинити да се ослободе и сви остали југословенски народи и да ће им, по ослобођењу, у духу ранијих договора и обећања, уосталом и по слову Крфске декларације, омогућити да слободном вољом и самоопредељењем, одлуче да ли ће у заједницу са браћом Србима или ће поново оснивати своје ситније, националне државице – био је условљен и подстакнут низом унутарњих и спољних чинилаца, свесно или несвесно усмерених против будућности српског народа. Навешћемо неке од тих најутјицајнијих регресивних и погубних чинилаца на даљу тешку судбину српског народа. Као и увек, бујало је унутарње зло српског народа, неслога, болесна жудња за влашћу, па макар и преко лешева српске деце, као и унутарња неслога, подстицана од опозиционих странака, које ће упорно тражити обарање Пашића у тренутку када је његов програм био најсигурнији излаз из кризе за Србе; све основице нартање италијанског империјализма, који ће се ускоро преобразити у фашизам, на јужнословенске земље; све смелије иступање милитантних сила римокатоличке интернационале, уз ангажовање угледних појединаца, па и јавног мњења и савезничких земаља, да би се сачували барем обриси католичког сјаја црно-жуте монархије и сузбијало „шизматичко“ православље.¹⁸² Уосталом, у попуштању правашима и њиховом моћном лобију у савезничким земљама видели су најперспективнији па и једино могући излаз и многи водећи српски научници, међу њима и Јован Цвијић, Александар Белић, Јован Жујовић, Љуба Давидовић и други.¹⁸³ Многе те умне и политичке угледнике није нимало застрашивала све бучнија вика, преузета од старе Аустроугарске о великосрпској опасности, о освајачким и дрским походима великосрба, на пример, на делове источне Херцеговине, где су живели кроз векове скоро само Срби, или у Црну Гору коју су, наводно, окупирали српски агресори у коју је тада стигло, словом и бројем, 500 српских војника, а сва места и делове Црне Горе је ослобађао и ослободио слободарски црногорски српски народ без помоћи Срба из Србије.¹⁸⁴ Није их нимало забринуло ни упорно настојање Анте Трумбића, преко својих заштитника А. Еванса и В. Стида, да се, употребом америчких трупа, онемогући улазак српске војске у кључне тачке јужнословенских земаља

¹⁸² Исто, стр. 379.

¹⁸³ Милада Паулова, *Југословенски одбор...* стр. 541-542 стр. 376, шире, такође, Љубинка Трговчевић, *Научници Србије...*

¹⁸⁴ Новица Ракочевић, Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 376-377. Свет није нимало забуњивала сурова изопаченост да, на пример, Срби, једини на свету међу народима, немају чак ни основно право да сами ослобађају себе од агресора и тираније.

бивше Аустроугарске, посебно у Далмацију, Истрију, Крањску, Хрватску и Славонију.¹⁸⁵ Непојмљиво је да је овакве гестове Трумбића и других праваша видео као изразе југословенског патриотизма и умни српски политичар Светозар Прибићевић, који у ово време, не само да не покушава да сузбије заблуду већ исказује тврдњу да нису потребне никакве правне, друштвене или било какве норме које би регулисале односе и сарадњу Срба, Хрвата и Словенаца, јер им је, пошто су они једно, у сваком погледу иста душа и биће све то непотребно.¹⁸⁶ Трумбић, увидевши да Пашићеве позиције слабе под ударима са свих страна, споља и изнутра, из његове властите земље, Србије, чије је он интересе најдоследније и најдугорочније сагледавао и заступао, у тренуцима кад се и сам Пашић лагано повлачио са кормила, кренуо је у напад на овога горостаса Срба и Србије, оптуживши га у Паризу 27. октобра за тобожњу његову издају неспрских народа: „Ви виндицирате Србе из Аустроугарске Србији, препуштајући Хрватима и Словенцима да се определи-јеле хоће ли са Србијом или не”.¹⁸⁷ Каква иронија судбине, какав пад морала – оптужити Пашића да он одваја, присваја и својата Србе, те исте већинске Србе у Босни и Херцеговини, и оне, у мањем или већем броју, у другим покрајинама, који су вековима, у сваком рату, кретали у буне у њеним ослободилачким ратовима, уз устанике из Србије, који су тежили и желели уједињење са Србима у Србији са којима су и раније били заједно. И у минулом Првом светском рату, ти Срби су у 99 процената, на све могуће начине, велики број и са пушком у руци, а многи уз сазнање да ће бити уморени, тежили Србији и Србима; стотине хиљаде тих истих Срба су кретале у избеглиштво у Србију или у планине, стотине хиљада економски уништени, спржених огњишта, интернирани; сви ухваћени од окупатора и тамо убијани туђинским куршумима или свеколиким патњама. Преко 90 процената синова тих истих Срба попуњавали су добровољачку војску, коју својата Југословенски одбор; нормалном уму остаје, после свега, само питање: да ли је остало још Срба које су могли на силу присвојити Пашић или Србија? Било је бораца против туђинаца и међу осталом јужнословенском браћом – на десетине хиљада – и они заслужују највећу захвалност и свога и српског народа, али милиони су били, на разне начине, са више или мање прилежности, укључени у службу туђинску и у службу окупатора који је сурово уништавао српски народ, у Србији сваког трећег грађанина је послао у смрт, међу Србима западно од Дрине, неутврђен али велики број, на стотине хиљада. И уместо д Пашић оптужи Трумбића што покушава на силу да отргне Србе од њихових сопствених тежњи и опредељења, да их одвојене од Србије остави у историјском наставку нестале Аустрије, у којој их чека поново почаст грађана другог или чак најнижег реда у коме би био настављен процес њихове денационализације, дешава се управо обрнуто. У веома повољним унутарњим и спољним условима, крајем октобра 1918. у земљама настањеним Јужним Словенима бивше Аустроугарске шири се мрежа нових из народа самониклих органа власти, народних вијећа, која ће, видећемо касније, показати, уз остало, и истинску опредељеност српског народа, отвореним настојањима, нарочито оних територија у којима су Срби чинили већину, да се одмах, без одлагања и

¹⁸⁵ Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 390.

¹⁸⁶ Виктор Новак, *Анџиологија југословенске мисли...* док. бр. 340, 469, 478.

¹⁸⁷ Милада Паулова, *Југословенски одбор*, Загреб 1925, стр. 529–530.

што пре, вежу за Краљевину Србију и Београд. Опште расуло на аустро-угарским фронтовима у последњој декади октобра, и према Србији и према Италији, најављивали су капитулацију Беча и пожуривали све чиниоце у напорима ослобођења Јужних Словена и њиховог уједињавања, односно решавања замршеног југословенског националног питања, углавном њиховим изласком из туђинске државе. Последњих дана октобра развиће се жива активност на постављању основа новодржавној организацији на јужно-словенским просторима, а водеће личности ујединитељског покрета све три групације – Пашић, Трумбић и Корошец – кренуће у свет, у метрополе светске дипломатије, са циљем да свако ради на свом програму и концепту уједињења. У интензивном процесу ударања темеља новој државној згради и њеном унутрашњем устројству прво ће се кренути од најзначајније институције међу Југословенима у Монархији, у Хрватски сабор, у коме ће се, у духу препорука седнице Народног вијећа СХС од 19. октобра, донети 29. октобра одлука о разрешавању свих државноправних односа и веза између Хрватске, Славоније и Далмације на једној и краљевине Угарске и царевине Аустрије на другој страни. Истовремено, Хрватска, Далмација и Славонија са Ријеком проглашене су независном државом која ступа у уједињену и заједничку суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба на целом етнографском подручју тога народа, без обзира на територијалне и државне и граничне оквире у којима је до тада живео.¹⁸⁸ Без сумње је да и у овој новој творевини на просторима утицаја бившег Хрватског сабора, сада већ обновљеног у новом јужнословенском руху, остала доминирајућа тежња правашкој превласти Хрвата на просторима до Дрине. Велики српски песник Јован Дучић, који се ваљано занимао и историјом Срба, децидно тврди, као савременик и као историчар, да је први акт који је написала нова власт у Загребу крајем октобра био онај који је упућен српској влади са захтевом да се не упућују српске трупе преко Саве и Дунава.¹⁸⁹ Имајући у виду и сва друга зла која су се догађала Србима и раније и касније, нормалан човек се не може отети осећању да поверује у судбинску коб српског рода. Крај рата је учинио да је већ почетком новембра политичка борба између трију југословенских ујединитељских линија постајала све присутнија и оштрија ван Загреба и Београда. Већ по доласку председника Народног вијећа СХС Корошеца у Женеу последњег дана октобра, њега затрпава писмима и порукама Трумбић, која имају једини циљ да што боље припреме најодговорнијег изасланика Југословена, представника и заступника линије Народног већа и Југословенског одбора из покрајина Хабсбуршке монархије против „великосрпске” или Пашићевске србијанске ујединитељске намере на разговорима у Женеви. Трумбић тада обавештава Корошеца да водеће снаге код савезника Француза и Енглезана не подржавају србијанску Пашићеву опцију већ хрватско-правашку Југословенског одбора и његово залагање да се Срби и Србија не мешају на просторима западно од Дрине. Била је ово горка истина и константна политика западно-

¹⁸⁸ Јован М. Јовановић, *Стиварање заједничке државе*, ... књ. 3. стр. 121, Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 403.804, Фердо Шишић, *Документи...* стр. 195–196.

¹⁸⁹ Јован Дучић, *Верујем у Бога...* стр. 80. Уистину није то било ни ослобођење ни уједињење, већ у демократско рухо умотана крађа и прекрађа половине Срба од истих оних који су их кроз векове, а посебно у минулом рату, геноцидно уништавали.

хришћанске Европе што се могло и поверовати, јер је вековима западни тзв. цивилизовани свет зазирао од православља на Балкану, најчешће посвећујући више пажње подручјима западних утицаја у која је улазила и Хабсбуршка монархија.¹⁹⁰ Трумбић је чак сачинио текст телеграма који је требало да пошаље Крешељев савезницима, у коме се понављају познати Трумбићев захтеви о признавању Југословенском одбору улоге представника југословенских народа Аустроугарске, затим сврставање тих народа међу савезничке и признавање добровољачке дивизије као војске Југословенског одбора.¹⁹¹ Прави лик Трумбића и других праваша најбоље се исказивао управо у Прогласу Југословенског народног вијећа у САД 1. новембра у којем се, не само одбацује Крфска декларација и српска монархија са династијом Карађорђевића, већ се најављује и директан правашки милитантни наступ обновљене правашке државе у Загребу, преко Дрине на исток. „... у изразан саобраћај са самим народом Србије и Црне Горе“.¹⁹² Сазнање да су савезници из западне Европе пристрасни и веома брижни кад је било у питању неминовно брисање црно-жуће монархије, да је елита југословенског покрета у земљама бивше Аустроугарске, укључујући ту и већину Срба у Југословенском одбору и органима Народног вијећа СХС у Загребу, за правашку опцију одвајања бројне масе Срба западно од Дрине од Србије и оно најтеже – да је на истој линији знатнији дио грађанске опозиције у Србији, и, на жалост, због недовољних сагледавања суштине питања југословенског уједињења и знатан део српских научних радника. Они су утицали и на држање Пашића и групу око њега, која је имала реалније и верније процене могућности уједињитељског покрета и његових укупних учинака. Предосећајући и свој лични неуспех у даљем супротстављању толиким политичким противницима, Пашић је покушавао да у отвореним разговорима са најмоћнијим чиниоцем тада у Србији, регентом Александром нађе неки повољнији излаз или барем утеху за себе самога. У писму регенту од 1. новембра 1918. изнео је као тренутно најтежи проблем на путу остваривања дугог и општег националног сна – програма ослобођења Срба и Јужних Словена и њиховог евентуалног уједињавања – управо негативно држање и супротстављање опозиције која је, у слепој борби за власт, била спремна да се придружи Југословенском одбору, што би значило да и сама опозиција у Србији потиже право Срба у Србији да се ангажују у решавању судбине бројног српског народа западно од Дрине. Пашић је и регенту поновно своје ставове да се Србији не може, ни по ком основу, одузети право да заступа део свога народа у западним пределима земље. Указивао је, даље, на умножавање претњи и опасности за српски

¹⁹⁰ Чак је и главни међународни „заштитник“ грађанских и људских права у свету амерички Стејт департмент, подржавајући праваше, сматрао да је брига Срба из Србије за рођаке западно преко Дрине „великопрство“ што је било равно безумљу. Видети Драгослав Јанковић и Богдан Кризман... *Грађа...* стр. 440. У свему овоме не треба занемарити утицај западноевропске масонерије, посебно водећих ложа слободних зидара у најутицајнијој савезници Француској, који су имали одлучујући утицај на масоне у Југословенском одбору, што би значило, с обзиром на њихов број, читав Одбор и њихове стубове и сараднике у првом и трећем етапу борбе за уједињење, у Београду и Загребу. Видети шире, Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764–1980)*, стр. 1984.

¹⁹¹ Милада Паулова, *Југословенски одбор...* стр. 550–552. Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 427–430.

¹⁹² Мита Ђорђевић, *Србија и Југословени за време рата 1914–1918*, Београд, 1922. стр. 282–289.

народ у будућности, наводећи пример смишљене подвале црногорског краља Николе против Србије, који је, у својим настојањима из властољубља да омете српско уједињење, чак стигао до предлога неке федеративне републике на српским територијама. Пророчански, са болом у души, је предвиђао и откривао да они у Србији који се придружују правашима у Југословенском одбору, борећи се у ствари за власт, спремни да иду до краја не марећи „... да Србија остане и у старим границама ако им се не попусти”,¹⁹³ износећи при томе дилему „или да попустимо или да се уклонимо ако нећемо да се светска брука свали на српски народ и да упропастимо све тековине четворогодишњег рата и небројене жртве нашег народа”.¹⁹⁴ Завршио је своје исповедање престолонаследнику да ће из Париза кренути на преговоре и покушати да се спасе што се спасити може уз сталне консултације са двором и са својим сарадницима.

16. Још једна компромисна, овога пута Женевска декларација. Одбацили су је и узушили „вијећници” за чију се власић залажала

Да би се избегле још теже последице деловања лажних родољуба, лажних демократа и исто таквих пријатеља и отворених и мање опасних непријатеља, Никола Пашић је прихватио дуга преговарања и нова погађања са водећим представницима друга два табора у решавању све замршенијег Југословенског питања – предводником другог ешалона окупљеног око председника Југословенског одбора Анте Трумбића и трећег ешалона на челу са председником Вијећа Словенаца, Хрвата и Срба Антоном Корошецом. На новој ујединитељској Женевској конференцији од 6–9. новембра 1918, уз очигледну пристрасност победничких сила западе Европе према побеђеној половини јужнословенских западно-хришћанских земаља, које су у рату ваљано биле ангазоване на страни Аустроугарске и уз отворено сврставање уз табор бивше Хабсбуршке монархије и жедне власти српске опозиције, стварана је нова Женевска декларација, још погибљивија за будућност Срба од оне претходне – Крфске декларације. Главни дијалог је вођен између две моћније снаге – оне које су имале масе народа иза себе: српска влада, уз коју је био српски народ и његове величанствене заслуге у рату, и на другој страни председник Вијећа СХС Антон Корошец, иза кога су стајала велика народна вијећа као и мала, која су ницала по земљи као печурке после кише, а иза њих и масе у јужнословенским земљама бивше Аустроугарске. Са бременом брига и разноврсних захтева, ултиматума и претњи, које је донео са собом из Београда, Пашић је био и овде стешњен новим тешким притисцима обојице супарника и саговорника који се скоро у свему слагали и надопуњавали, затим сопствене српске опозиције, као и јавности и савезничким земљама, посебно притисака непосредно ангажаног председника француске владе. Удружени притисци са свих страна и страховања од онога што још може задесити поново малу и ратовима исцрпљену Србију, Пашић је почео да чини неочекиване уступке. Оправдано је било у оваквим условима очекивати неочекивана попуштања иначе политичког и дипломатског горостаса Пашића и због тога

¹⁹³ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 447.

¹⁹⁴ Мита Ђорђевић, *Србија и Југословени...*, стр. 204–208.

што он није имао уз себе чак ни достојне помоћнике, док су други имали; на пример, Трумбић је имао чак тројицу најугледнијих и то Срба: Николу Стојановића, Јову Бањанина и Васиљевића који су грешили, јер су најискреније веровали у идеју националног јединства троименог народа Словенаца, Хрвата и Срба, не сумњајући у његову тешку судбину и да се оно никада неће моћи остварити. Тако се велики Пашић, изложен у расправљањима нападима и одбранама такође политичких лагова, нарочито кад су били у питању одбрана наводно дуговеког и перспективног троименог јединства већ уобличених и излакираних ставова, одрекао не само слова Крфске декларације него је чак и пристао, у преломном периоду до уставотворне скупштине, на неку привремену државно-правну творевину, која је имала свој узор у искуствима и остацима дуализма у којој су се могли назрети остаци нестале Хабсбуршке монархије. Најприсутније и најтеже питање овога арбитражног скупа била је подела заслуга, угледа и власти између два, по паролама, неразлучиво јединствена а, у суштини, вековима дељена и за сва времена подељена народа најбројнијих Срба и Хрвата. Заклањајући се иза лажног плашта троименог јединства и народа, хрватски правашки су успели да, у духу аустрославизма и праваштва, да границу чини ипак Дрина. Око 3.500.000 Срба добили су оптималне услове да у наредним деценијама, уз све подеснија, тек измишљена техничка научна средства однарођавања, престану бити Срби и по сећању, да постану само чисти политички и дипломатички Хрвати и тако се, са око 3.000.000 славних Томиславових Хрвата, сврстају међу најбројније народе на Балкану. Сви присутни, па и тројица поменутих, иначе веома угледних и честитих Срба пречана, били су убеђени у поштење Декларације у којој је најзначајнија реченица гласила: „Влада Краљевине Србије и Народно веће у Загребу продужиће отправљати послове сваки у свом унутрашњем правном и територијалном делокругу на редован начин, какав где постоји, док велика скупштина уједињених Срба, Хрвата и Словенаца (Конституанта) изабрана општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем свих грађана, уставом не пропише дефинитивно устројство државе”.¹⁹⁵ Изазива двоструко зачуђење: прво, како ниједан учесник конференције није протествовао, а друго, зашто касније, нити један научник или јавни радник није покренуо питање повреда многих права, па и части, српског народа у актима ове конференције. Од сијасет тих повреда, које бисмо могли набројати, навешћемо само оне најважније: одлукама конференције одузето је право бројном српском народу, насиљем туђинаца и окупатора подељеном и размеђеном реком Дрином – на западни и источни подједнак дио од око 3,5 милиона – да се определи и удружи, иако је, кроз векове и безбројне устанке, буне, ратове и бојеве, хрлио један другом и кад је год требало гинуо један за другог, што ће се пред очима учесника ове конференције, који нису били изгубили вид, одиграти и у најсуровијем облику и од 1914–1918. Поништавање Крфске декларације, посебно оног дела о монархистичком продужетку нове државе, представљало је најтежу повреду неокаљане части народне династије Карађорђевића која је, својом везаношћу за народ, увек присутном храброшћу и одважношћу у свим

¹⁹⁵ Фердо Шишић, *Документи...* стр. 236. Момчило Зечевић, *Словенска људска сираника и југословенско уједињење 1917–1921*, Београд 1973, стр. 162–184, Јосип Хорват, *Политичка историја Хрватске...* стр. 129–137, Ђорђе Стајковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије...* стр. 246–251.

тешким временима и ратовима, много допринела стварању услова да се Хрвати, Словенци, муслимани и други несрпски народи могу тада опредељивати с киме ће живети. Без обзира како би се народ определио на референдуму, сама помисао кажњавања краља, који се и сам предано и храбро борио, на челу својих трупа, и допринео свим успесима српског народа, представљао је редак пример нонсенса, па да се каже и неморала, у људској историји где би владар, који је поштено испуњавао своје обавезе, за добро земље и народа, био кажњен од те исте земље и народа. Но све је могуће; Србима се могло свега и свачега десити и догодити; актима ове седнице изневерене су најчестије наде, жеље и ишчекивања оних око 3,5 милиона Срба из темељне устаничке и ратничке Србије, који су прихватили одбрану и рат на Дрини, зарад слободе оних западно од Дрине, јер су је они већ били извојевали и могли су је чак и за сва времена осигурати да су се хабсбуршком цесару зарекли да их више не интересују вапаји браће Срба с оне друге стране граничних река. Само због слободе те своје браће сви Срби су страдавали, а сваки трећи из источне матичне Србије је за то дао и свој једини живот. Како ли би се тек ти јунаци осећали да су, рецимо, васкрсли у освит слободе и отеривања ратне море са земље, па кад би им неко рекао на Дрини, то јест на фронту који су бранили од нападача, да им је у име неке нове слободе и великокатоличке правде забрањено да прелазе тамо у посету браћи босанским Србима? Изневерене су, исто тако, и наде и ишчекивања и око 3,5 милиона Срба западно од Дрине и око неколико десетина хиљада честитих и истинских југословенски опредељених и ангажованих Хрвата, Словенаца, муслимана и других. И овде би најтеже било кад би некако могли дозвати оне стотине хиљада Срба, који су пали као добровољци, интернирци, затвореници и други недужни мученици, да су њихова стремљења ка уједињењу са Србима у Србији поново забрављена обновљеним хабсбуршко-католичким зидом. Могло би се навести десетине оваквих примера великих заблуда човека и људи, али је питање колико нам то може бити од користи, јер силници увек газе напред, не осврћући се на болне вапаје погажене земље и сатрвених бољих бића на њој. Такозвани велики људи, мисли се на оне који су умишљени у своју величину а то нису, најчешће знају али као да неће да знају за неправду коју наносе људима око себе. Знали су онда и умни људи из правашког бројног табора у земљи, и милитантни великокатолички центри у западном свету, да, на пример, Пашинћева залагања за самоопредељење нису великосрпско насиље, али просто од тога су окретали своје нељудско, унакажено лице и сатанизирану душу и тврдили да је настојање праваша да у духу верности покојне Аустроугарске држе потчињене бројније Србе, образац демократије хришћанске католичке правде и хуманизма. Жеље елита, њихове намере, планирања и предвиђања, најчешће се нису поклапала са стварним животним токовима, па ће се тако, углавном, одвијати и токови у тмуру јесен 1918. и на јужнословенским просторима. Врхушка Хабсбуршке монархије је, у општем безнању и расулу, 27. октобра затражила примирје, а већ 3. новембра га је добила од савезника. У пределима бивше Аустроугарске, који су били под влашћу Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба, догађаји су се множили углавном на два противречна колосека. На једној страни водеће елите, од оне друге или највиших по рангу из Народног вијећа и у хрватском сабору, па до локалних по општинама и појединим градовима,

почеле су да се организују и да, по угледу на врховно веће, изграђују своје органе новопостављене власти. На другој страни, у сеоским и паланачким масама, као неминовна последица ратних, материјалних и духовних разарања, гнездио се вртлог најразличитијих облика нереда, насиља, узурпација, при чему је посебно негативно деловала војничка маса у повратку са фронтова, одвикнута од рада и мирног живљења, у највећем броју тотално дезорјентисана. Ослонац нових, тек основаних, органа власти на бившу царску војску и органе старе власти био је веома несигуран, јер највећи део тих људи, васпитан у духу верности Хабсбуршке царевине, није био спреман да помаже нову, „туђу” власт. Ослонац на Србе није био довољно снажан, јер су они још увек били у добровољцима, интернацији или су у току рата масовније уништавани. Тамо где није било масовније укључивање у службу окупатора, због краћег трајања туђинске окупације, на пример, у Црној Гори, већ у октобру је ослобођена цела територија од самога народа уз учешће око 500, како смо то већ истакли, српских војника.¹⁹⁶ У западним деловима од Дрине и Црне Горе на просторима под влашћу Народног вијећа СХС, због немогућности организовања јачих састава од војника бивше аустријске војске, због општих нереда и безакоња, укупно стање је у време нестајања црно-жуте империје бивало све несносније. Упорна настојања у народним вијећима и другим органима нису доносила жељене резултате. Чак и сами челници Народног вијећа СХС у Загребу упућивали су молбе савезничким командама да пошаљу своју војску, а ови, опет, без довољно своје војске тражили су ослонац на Србе. На крају су и једни и други позвали српске трупе да се ангажују и на просторима западно од Дрине.¹⁹⁷ Српске трупе, састављене, углавном, од ветерана, који су кроз три тешка рата Србије на бојиштима већ пуних шест година, ослободиле су 1. новембра Београд, а до 3. новембра и последње делове претходне Србије и одмах су, на позиве савезника и посебно на молбе Срба из западних крајева, кренули преко Саве и Дрине и почели, редом, да слободу доносе – 6. новембра Сарајеву, 10. Загребу, 13. Суботици, 18. Сплиту итд. Ништа није као дочек српских трупа у ослободилачком походу на запад од Дрине тако верно открило дубину историјски посејаних разлика и подела међу тровековном браћом. Док су Срби свуда и на сваком месту са неизмерном радошћу и одушевљењем дочекивали исцрпљене српске војнике, дотле су остали били у стању ишчекивања, потиштености, па чак и прибојавања од освете за злодела која су чинили аустријски војни, полицијски и други органи, у којима су седели и радили, углавном, домаћи људи, комшије прогоњених Срба. Имајући већ стечена искуства из настојања да се спречавају сви облици освете и прогона без суда, што је са успехом обављено на Косову,¹⁹⁸ и овде су штабови и команде српских јединица све чиниле да се избегну заоштравања на међународној и верској разлици и основи. Прихваћена је препорука да се избегава слање комитских јединица у ове крајеве због бојазни да, у циљу освете за

¹⁹⁶ Детаљније о овом Бранислав Глигоријевић, *Српски политички фактор у стварању југословенске државе* у Зборнику Србија 1918, *Стварање југословенске државе*, Београд, 1989. стр. 197–203. Исти аутор, *Стварање Србије са југословенском државом* у Зборнику Србија на крају Првог светског рата, стр. 127–135.

¹⁹⁷ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа*, стр. 391–411.

¹⁹⁸ Богумил Храбак, *Стварање српско-албанској граници и побуне Арбанаса на Косову и у Македонији*, Зборник, Србија 1915... стр. 93, шире. стр. 63–92.

оно што је њиховим породицама чињено раније од туђинаца, не дође до одређених видова насиља према домаћем несрпском становништву које је било укључено у службе полицијских и војних и других цивилних органа туђинског режима.¹⁹⁹ Негде у време одржавања Женевске конференције челника југословенског националног покрета и непосредно после ње, одвијала се завршна сцена Првог светског рата и најинтензивнија секвенца обрачуна различитих опција уједињења Јужних Словена. У време ових завршних покрета у настојањима натурања свога „концепта” нове југословенске заједнице пресудну улогу ће одиграти, и поред укључивања у напоре великог дела народа, пре свега, српски спољни чиниоци а не жеља и воља самог народа. Наиме, већ пред почетак женевског скупа појачаће се плина оснивања низа нових народних вијећа, базирана, углавном, као и оно словеначко, или загребачко или сарајевско, на темељима ранијих покрајинских сабора или на другим постаментима власти у појединим областима и жупама. Тада ће доћи до таквих органа власти у свим крупнијим административно, раније, у доба двојне монархије, издељеним деловима ове територије, а затим, чак, и на областним и нижим нивоима. У многа од тих народних већа ући ће, нарочито у национално измешаним подручјима, један број виђенијих Срба из народа који су већ искусили, често и на својој кожи, све недаће хабсбуршког јарма и туђинског насиља. Код ових људи из народа било је оних који су имали жртве туђинског насиља у сопственим породицама, било је изоптрено чуло опрезности, па ће они овога пута први уочити опасност давања примата правашима, чак и у чисто српским крајевима и почеће први да им се супротстављају, одбацујући компромисне нагодбе српских челника, који су у жудњи за сопственом моћи и поседом власти били спремни и да продају и виталне интересе свога народа. Ни Николи Пашићу ова позитивна појава у пречанским крајевима, где већину чине Срби, није била непозната. Отуда она његова дубока грижа савести, непосредно после капитулације Хабсбуршке царевине и потписивања Женевске декларације, која је била, како смо то видели, вишеструко опасно усмерена против интереса Срба,²⁰⁰ о чему је Пашић обавестио писмом и свога заменика у српској влади потпредседника Стојана Протића. Пашићев партијски колега и заменик на положају председника владе, Стојан Протић, је одмах по пријему Пашићевог писма алармирао директно престолонаследника Александра, обавештавајући га да је Пашић под притисцима Трумбића и Корошеца, уз директне претње парламентарне опозиције српске скупштине и утицаја великих сила, препустно заставу ослобођења и уједињења Хрватима и Словенцима.²⁰¹ Не сагледавајући дубину и погубност опасности препуштања половине српског живља на милост и немилост правашима, чак су, у прво време, и регент и Протић мислили да је тај компромис бољи него да „они преко напусте напоре уједињавања”. Преовладава горка заблуда да је боље и најгоре уједињење него одлагање, а

¹⁹⁹ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 496.

²⁰⁰ *Исто...* стр. 506-507; Шпире, Момчило Зечевић, *Словенски људска сјеранка и југословенско уједињење...* стр. 174-184; Драгослав Јанковић, *Женевски конференција о сјиварињу југословенске заједнице 1918*. Зборник. Историја XX века, V, Београд 1963, стр. 225-262.

²⁰¹ Милада Паулова, *Југословенски одбор...* стр. 530. Такође, Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 516, 527-529 и 516.

поготово напуштање програма уједињења Срба са Хрватима и Словенцима. Протић је после консултација са регентом, износећи заједничка гледишта, 10. новембра писао: „Надајмо се да ће се наша браћа Срби (мисли се на српске елите које су због учешћа у власти сарађивале са правашима, али је народ био душом и телом за Србију а против праваша, прим. аутора), Хрвати и Словенци у покојној Аустроугарској уверити да такво решење није корисно за правилан и органски развитак нашега народа. Надамо се да ће покојна Аустроугарска ускоро престати својом мртвачком сенком замрачивати путеве нашега народног јединства”.²⁰² Све су то биле несхватљиво плитке процене ових, иначе, умних политичара и државника. Оно што траје вековима не руши се ни данима, ни деценијама, ни годинама. Аустроугарска је вековала као једна од великих светских империја, која је оставила силне и дубоке трагове у свим областима европског друштва. Као световни и политички центар једног света, оставила је трагове нарочито у култури, историји и памћењу. Као осебујна католичка домовина, она ће живети у Хрватима и Словенцима још дуго и дуго. То њено накнадно дугорочно трајање није морало да смета другим људима и народима, али је по сваку цену требало из загрљаја чувара тих сенки умрле царевине, путем самоопредељења за које се много пута залагао управо Пашић, извући једном заувек српски народ и ослободити га безбројних историјски трајних патњи: прозелитизма, унијаћења, протеривања, економског уништавања, па и честих геноцидних екзистенцијалних уништавања. Али ни ова попустљивост регента и није задовољила србофоба Трумбића и њихове сараднике који су тражили још више, па и рушење Пашића и довођења у питање и свих других тековина Србије. Они настављају борбу све до понижавања Срба и Србије. Почеле су уцене и игре у вези са устројством заједничких органа и њиховим компетенцијама, што ће појачати свађе и отпоре на другој страни, па довести до понуде оставки Протића који је замењивао Пашића, као и читаве владе. Обавештавајући Пашића о тој одлуци, Протић пише у Женеви 11. новембра”... ако не може бити јединства на основи солидарној, онда је боље остати засебно, па чекати бољи час за то”.²⁰³ Ова солуција о посебним државама обезбедила би као и у свим другим случајевима нормалан суседски живот и пресекла могућност оних страдања која ће уследити у сударима ова два народа, али је већина тежила уједињењу по сваку цену, не помишљајући да тај пут води хиљадама масовних гробница српског народа Другог светског рата. Пашић је у своме одговору од 13. новембра зналачки откривао узроке свим нескладима и неспоразумима, закључујући да је главни виновник тога зла вишевековно живљење ових народа под туђим утицајима и примање погледа и схватања српских непријатеља изазивајући страх „... који је туђа рука засадила у душу наше интелигенције”, посебно страх да неће успети да оствари доминирајући утицај у будућој држави, па све чини да омете њено нормално устројавање.²⁰⁴ Још је дубље поникнуо у суштину природу и дефинитивне намере правашких настојања да спрече нормално ослобођење Срба и са западних страна Дрине, што је требало да важи и за све остало. Он је тих дана, у свом писму Светозару Прибићевићу, рекао да је све ово што подузима Трумбић и читаво друштво око

²⁰² Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 541–542.

²⁰³ Милада Паулова, *Југословенски одбор...* стр. 567–568.

²⁰⁴ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 591.

њега само „... експерименат чије је разорно дејство већ опробано у бившој Аустроугарској”.²⁰⁵ Сваки нови дан половином новембра доносио је свима проблеме на путу настојања и борбе да њихов концепт победи. И најупорнији у друштву оних који су тежили да оставе Србе у Хрватској обесправљене, Трумбић, имао је прилике да чује у Министарству иностраних послова Француске како постоји могућност да Јужни Словени из Аустроугарске, у класификационој шеми ослободилаца и агресора, буду сврстани где су фактички, заблудом сопствене судбине, били – у последњу, седму групу под називом „непријатељи” или у најбољем случају у групу под пет са знаком „народи непризнати”.²⁰⁶ Трумбић, потресен овим сазнањем из дна душе, покушавао је да докаже да је то заблуда, да су малтене сви Јужни Словени били против Аустроугарске, али истина се на далеко чула и знала. Тих дана множиле су се и друге недаће које су бринуле и Трумбића и његово друштво: свеопшти нереди и расуло у свим покрајинама монархије; насртаји Италијана са југа и запада и Немаца (Аустријанаца) са севера, као и настојања да се што више приграби туђих простора; незадовољство у обичном народу због спорог договарања и решавања искрслих проблема на највишем нивоу. Посебно су били незадовољни Срби, али и велики број других народа који су желели да се брже доносе решења и побољшава, иначе, тешка ситуација у земљи. Из Загреба је изасланик врховне команде српске војске Душан Симовић, 14. новембра 1918, јављао суштинску истину: „Сви Срби, без изузетка, су за династију Карађорђевића... већина Народног већа и Владе стоји на гледишту нераздржне и недељиве државе Срба, Хрвата и Словенаца под династијом нашом”. Даље се препоручује „... нека Влада Србије изјави да чланови Југословенског одбора не познају мишљење народа и да тражи да се директно саслуша највећи тренутно орган власти у Хрватској – Народно вијеће у Загребу”.²⁰⁷ На седници Средишњег одбора донесена је 14. новембра одлука да Председништво владе Народног вијећа СХС у Загребу што пре ступи у контакт са владом Србије и да удруженим напорима ажурирају образовање заједничке владе.²⁰⁸ Ове иницијативе су уродиле плодом и већ 16. новембра била је формирана тзв. Концентрациона влада Србије и приступило се пословима око укључивања представника Југословенског одбора и формирања концентрационог министарства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.²⁰⁹ Спорост у завршавању ових послова је била условљена и изазвана неспремношћу водећих људи међу Хрватима да се иде смелије уз Србију. И они најодговорнији, који су упорно понављали да су три племена један народ, на челу владе су страховали од „будућег моћнијег положаја Срба и од могућности да Хрвати изгубе своју индивидуалност”. У том су смеру водила и настојања најутјичајнијег хрватског политичара, заговорника сарадње са Србима, др Анте Павелића (зубара), потпредседника Народног вијећа и челника Старчевићевске странке права, који је предлагао да се осигурају аутономије историјски настајалих покрајина

²⁰⁵ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 591–592.

²⁰⁶ *Истио*, стр. 585

²⁰⁷ Богдан Кризман, *Извештаји Душана Т. Симовића, делегата српске Врховне команде код владе Народног вијећа СХС 1918.* у *Историјском зборнику*, Загреб 1955, VIII, стр. 123–124.

²⁰⁸ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* 578.

²⁰⁹ *Истио*, стр. 591–592 и 599

– Хрватске, Босне и Херцеговине, Далмације, Војводине, Македоније и сужене Србије.²¹⁰ Овакав облик уједињавања, ако би прошао добио би чак и на референдуму народа, чинио би велику неправду за Србију која је вековима војевала, одазивајући се жељи Срба западно од Дрине да се са њом уједине. Да би овако искасапљена будућа државна заједница већ од почетка постала *plac-darm* већ традиционалног антисрпства свих боја види се и по томе што су на прагу Београда и на просторима које су из преке потребе због аспирације страних држава запоселе истински ослободилачки српске трупе, у Срему конкретно, где су Срби чинили већину становништва, правашци су наставили мере старих аустријских власти: одбацивање ћирилице, спречавање добровољаца да се јављају и укључују у српску војску, забрана изражавања симпатија према српском краљу итд.²¹¹ Међутим, све замршеније и неповољније прилике на просторима бивше Аустроугарске, због отворених претензија на територије које су урачунаване у Хрватске, на темељу историјског права и посебно интензиван окупаторски поход италијанских армија почетком треће декаде новембра 1918. у Истру, Словенију, Хрватско приморје и у делове Далмације,²¹² присиљавали су све опције спекулативног југословенског уједињавања, да без оклевања и дугих припремања приступе томе чину. Још 21. новембра, посредством секретара, другог човека у Средишњем одбору Народног већа СХС у Загребу, Светозара Прибићевића, најављено је у Београду да Народно веће жели јединствену државу са Србијом и да је спремно да на том важном задатку одмах ради. Дакле, опасност да стране окупиране хрватске и словеначке територије, које су биле Италији обећане по Лондонском уговору од стране сила Антанте, сада буду заувек изгубљене, пресекла је и свађе, па и паметнија размисљања о изналажењу најприроднијег, најдугорочнијег облика удруживања или сарадње и наложила уједињавање на брзину, уз читав низ нерашчишћених питања. Два дана касније, 23. новембра, на седници Средишњег одбора Народног вијећа, донесена је, чак, и одлука о избору одбора од 7 најквалификованијих чланова да припреме конкретан предлог са којим треба отићи у Београд.²¹³ У трици са временом и утакмици са новим окупаторским трупама, већ 24. новембра био је готов предлог назван – напутак са којим се требало за који дан кренути пут Београда. У напутку се тежило компромисном решењу, при чему је од кључних ранијих аката Крфске декларације и Женевске декларације требало нешто одузети а понешто додати.²¹⁴ Ова трка неиспитаном пречицом до удруживања на брзину биће финализирана одласком 28. новембра делегата за Београд и њиховом учешћу у свечаном чину проглашавања уједињења јединственог троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. При том, уз спољне чиниоце, важну улогу су одиграли и унутарњи притисци, посебно конкретни захтеви и ултиматуми, и једнострана одлучивања низа народних вијећа из покрајина, области и градова у којима је већину чинило српско становништво и вршило притиске да се, без отежања и празног разговарања, иде на тај дуго очекивани, бар кад су у питању ови народи, жељени тренутак и чин. Тако су директно и

²¹⁰ Богдан Кризман, *Извештаји Душана Симоновића...* стр. 126–127 и стр. 605–606

²¹¹ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 618

²¹² Драгослав Јанковић, *Извештаји Душана Симоновића...* стр. 129 и 630.

²¹³ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 640–642.

²¹⁴ Фердо Шишић, *Документи...* стр. 275–276.

пре званичног дана извеле уједињавање са Србијом 25. новембра Велика народна скупштина Војводине, 26. новембра посебно представници Сремске жупаније, затим истог дана Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, 27. и 28. новембра представници Народног вијећа у Котору, у Бања Луци, Бихаћу, Тузли и Мостару и 30. новембра Далматинска земаљска влада.²¹⁵ Свечане изјаве, децидна обећања и мишљења изложени на свечаном чину уједињења у Адреси изасланства Народног вијећа СХС и одговорној беседи краља, иако кратки, обезбеђивали су јасне контуре прве заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, па и темеље те државе после Конституанте која је требало да ступи на сцену најкасније шест месеци после потписивања мировног уговора и отвори нову еру југословенске складности. У јединственој народној држави Срба, Хрвата и Словенаца, која обухвата читаву, непрекидну, етнографску територију Јужних Словена, владарску власт ће вршити његово величанство краљ Петар, односно у његовој замени регент Александар. До Конституанте образоваће се јединствена парламентарна влада и јединствено народно представништво.²¹⁶ Све оно што је могло да изазове неспоразуме и што је раније чинило изворе свих свађа, заобиђено је и остало недефинисано, недовршено, нејасно. Посебно оно што је могло бити или, још јасније, морало бити у вези са Конституантом и после Конституанте. Све опције и све стране су непоштено наступале према другима рачунајући да ће свака успети да надмудри другу. И даље су наредни кораци утемељивања прве заједничке државе текли у магловитим и до краја недоведеним решењима, а Председништво Народног вијећа СХС је већ 3. децембра прокламовало престанак свога постојања и рада, као врховне суверене власти државе СХС, уз привремени продужетак административних функција које ће водити до конституисања министарстава.²¹⁷ Уз нешто више попустљивости, до 20. децембра је усаглашена и листа нове владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и створени су услови пуног преживљавања и функционисања прве заједничке државе у прелазном периоду до великог подухвата у коме би преко Конституанте и толико обећаваног самоопредељења народа у пракси, уз претходно праведно потписивање мировног уговора, наступила сретнија ера за цео свет, па и за вековима прогањане јужнословенске народе од разних туђинаца, посебно међу њима највише излаганог искушењима борбе за опстанак српског народа.²¹⁸

17. Основне слабости постојања на којем се утемељавала прва заједничка држава Срба, Хрвата и Словенаца и последице тих слабости

У бројним научним и другим радовима о овом заиста крупном и судбоносном кораку Јужних Словена писало се у око 90% случајева позитивно,

²¹⁵ Сретен Будисављевић, *Стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца...* стр. 162-163; Коста Милутиновић, *Војводина и стварање Југославије*, Историјски преглед, Загреб 1961, VII, бр. 3-4 стр. 207 и 653. Михаило Војводић и Драгољуб Живојиновић, *Велики рат...* стр. 490. Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 655-659, 665, 672-673, 683, 687-688; Фердо Шишић, *Документи...* стр. 655 стр. 263-264, 662-633.

²¹⁶ Фердо Шишић, *Документи...* 261, 262, стр. 283-284; Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 673-676

²¹⁷ Фердо Шишић, *Документи...* стр. 283-284,

²¹⁸ Јанковић - Кризман, *Грађа...* стр. 723-724, стр. 719-720, 725-727.

па чак и изузетно позитивно и корисно. Највећи број тих аутора ће закључити да је чин уједињавања био природан, перспективан, користан и за Јужне Словене и за остали свет. Многи аутори, а међу њима има и данашњих, тврдиће да је то био једини могући, успешан и отворени пут даљег хода ових народа кроз будућност. Међутим, ако се поразговара са мање или више образованим људима, чије породично стабло није имало среће, а нарочито последњих стотинак година, којима су у тим братским међусобним клањима прогањани, а многи и уморени, не понирући даље у дубљу прошлост, 1914. прадедови, 1941. дедови, 1991. очеви, да би у рату 1991. и они и њихови синови били поново изложени ратним патњама и погибијама, брзо ћемо прихватити и закључити да је то било најцрње решење и пут страдања оних који су вековима од туђина и његових помагача били уништавани и кошени. Полазећи од проверене и утврђене истине да су таласи међусобног братоубилачког истребљивања били тежи и погибелнији после јужнословенског ујединитељског подухвата, покушајмо да сазнамо, откријемо и анализирамо темељне слабости јужнословенског уједињавања које ће допринети њиховим још већим поделама и најсуровијем братоубилаштву. Као и у сваком другом ујединитељском подухвату, основни јемци успеха су били сами људи, дакле да и овде видимо држање тога основа на коме је почивала могућа добра или лоша линија развоја. Имајући у виду прихваћено и потврђено становиште да елите – политичке, војне, културне, верске и друге – углавном усмеравају историјске токове појединих народа, док масе статирају и скоро увек служе као погонска сила, као основа и завршетак онога што елита предводи у гради, пратићемо сукцесивно и ону прву активну и другу пасивну снагу, са циљем да наслутимо њихове односе, позитивне или негативне доприносе овом и оваквом уједињавању Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године. Неодређеност и најчешће секундарна улога масе најбоље се изражава утврђеном чињеницом коју нам научници саопштавају да „... ниједна држава у свету није створена убедљивом већином оних који су у тренутку њеног стварања одлучивали”.²¹⁹ Дакле, у крајњем случају придобијање масе најзначајнији је кључ у одабирању одређене опције и њеном наметању укупном етничком, политичком или неком другом друштву или скупини људи. Држање обичних људи из сва три јужнословенска племена највише ће допринети оваквом концепту решавања југословенског питања, који ће се касније показати као суров, неприродан, трагичан и погибелан за ове народе. Ово нас упућује да потражимо у комплексу маса јужнословенског друштва оно што је било толико лоше да је, преточено вољом елите у један систем односа међу тим народима, довело до тешких и до тако погибелних последица. Већ смо раније покушали да откријемо утицајне чиниоце који су омели да ретко бројни и етнички и језички блиски Словени успешно обаве своју општу, или барем делимичну, интеграцију и на просторима југоисточне Европе створе адекватну државну заједницу равну оним другим водећим светским заједницама. Навели смо у читавој скупини узрока и оне који су били најутичајнији – неповољни географско-стратешки положај; упадање у клешта читавог низа већ стасалих сила и везивање Јужних Словена већ од самог почетка за различите и међусобно најчешће супротстављене чиниоце – политичке, верске,

²¹⁹ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2. стр. 829.

културне и слично, посебно издвајајући као погибелне: одбацивање од најзападније групе јужнословенских племена најраније примљене хришћанске везе са Византијом и прелазак у окриље западном делу хришћанске цркве у Риму, нејединство и делимично издаја племенских и феудалних главара, посебно кобних година по Јужне Словене: 1102, 1371, 1389, 1527. све до најкобније 1941, што ће довести до специфичних балканских облика дељења етнички веома блиских народа на најсмртоноснијој вододелници различитих односа према окупатору. У читавом низу дезинтегративних чинилаца, који су вековима разбијали блискости племена који ће се означавати најдуже по религиозној подели као хришћани, кршћани и Турци (исламизирани Словени) и из којих ће почети контроверзна национална афирмација у 19. веку – највећу енергију је зрачила линија и политика односа према окупаторима, понајвише из двеју најмоћнијих туђинских империја и најдуготрајнијих поседника ових простора, Турској и Аустроугарској. Самодављенички талог мржње према свом корену и сопственом извору – српском етносу – најразорније ће бујати у отуђеним душама исламизираних или на католичанство преобраћених Срба, који ће, као Турци горн од Турчина, или већи католици од самог Папе, постати главно оруђе Турске и Аустроугарске у напорима денационализације, па и егзистенцијалног брисања и уништавања Срба. Отпор Срба денационализаторским мерама ових империја, посебно отпор прозелитизму и унијаћењу, продубљивао је неслогу између Срба и Хрвата од времена националног буђења ова два народа у последња два века. Сличан, разоран, процес је такав и у односима Срба и муслимана. Појачан отпор Срба, у новије време, двема туђинским империјама не само да није условно сарадњу, бар једне од групација које су служиле окупаторима, са Србима, него је довео до њихове чвршће сарадње, која ће доживети посебан успон после окупације Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске. Тај дијаметрално супротни однос православних Срба на једној и католика и муслимана на другој страни, постаће једно од најмоћнијих средстава разједињавања јужнословенских народа и њиховог строгог дељења по вери. У време националног буђења доћи ће до једне у свету ретке појаве да ће национално осећање или припадање долазити као продужетак или додатак верском, а не обрнуто како је било уобичајено код других ентитета у Европи. Већ од раније, а нарочито од времена националних препорода и буђења у којима ће једино Срби показати потребну борбеност и повести велике битке и против најмоћнијих царевина, уз то имати успеха поштованих широм света, изазваће код браће која су била скоро увек ангажована на погрешној, туђинској страни, завист, љубомору и, на крају, несхватљиву мржњу, која ће својом силином, у свим по Србе кризним временима, условљавати насиља, па и злочине над српским живљем. Зависност и нетрпељивост према бројнијој браћи, Србима, изазиваће и неке друге неуништиве и природне предности и превенства, Срба на пример. Они ће, поред свих копења многих генерација, очувати бројну предност међу Јужним Словенима, док ће њихов штокавски дијалекат старословенског језика преузети као свој и Хрвати и муслимани. Богатство српске традиције, тековина духовног живота, посебно у култури, светски уважаваним епским јуначким песмама, које су скоро сви од Црног мора до Истре „крали” и узимали као своје, босански чар велелепних ретких храмова, у целом свету високо цењених фресака и разних других споменика, изазивали

су дубоку љубомуру, посебно код Срба промењене вере који су се нашли међу неспрским народима. Све је ово код мање успешне етничке браће, које су је у развоју спутавале слепа послушност и верност туђину, изазивало завист, а онда и мржњу, коју су окупатори користили у стварању што дубљег јаза и непремостивог раскола међу браћом, усмеравајући на Србе, као наводно бунтовни и за царевине опасни елеменат, своје једноверене послушнике – са стране Турске исламизирани Србе-муслимане, од стране Аустроугарске поунијаћене или прозелитске Србе – католике. У овом вековном витлу одржавања жара неслоге и мржње, посебну улогу имала су тешка и трагична доживљавања из буна и ратова у којима су се браћа налазила по обичају на двије међусобно подељене и сукобљене стране. Приче, песме, слике, и све друге успомене из ратова, посебно моћно и снажно казивање народних гусала о борбама једне стране против друге, о жртвама, о погибљи дедова од сабања и кубура у рукама комшија, биле су најобилнија потхрана мржње, јер се у патријархалним друштвима све друго лакше брише и заборавља од дуга у крви.²²⁰ Читав комплекс ових негативних наслеђа и тековина, погибелних за све а нарочито и опет за Србе, одразиће се у Првом светском рату када ће највећи број католичких мужика кренути у бој, носећи у себи обавезу и дужност према вечној царевини и заветом цару; исто ће то учинити и велики део муслимана код којих ће се, под разорним дејством Аустрије од окупације 1878, појачавати мржња према Србима. Највећи део ових трагичних тековина несретних, међусобних односа Јужних Словена, а посебно оне из Првог светског рата, биће познате националним елитама, које ће се прво добро међусобно исвађати око начина уједињавања и на крају прихватити оно за које су многи од њих знали да не води добру ни за кога. Међутим, жеља за влашћу једнако је вукла и српску опозицију и хрватске праваше ка замућивању воде, очекујући да ће у мутљагу уловити нешто од онога што желе. Међутим, суровости у језуитској систематичности у настојањима да омету уједињавање Срба предњачили су сви видови хрватских праваша националиста на челу са Југословенским одбором који су реално били без јачег ослонаца у народу. Верујући у наклоност, симпатије и сигурну подршку поштовалаца Хабсбуршке империје у католичким земљама западне Европе, па и западнохришћанског света они упорно раде да, у лику хрватске државе на темељима „повијесног” права, обезбеде очување успомена и тлоцрта Аустроугарске до Дрине у којој би остало, иако већинско, и даље потчињено и обесправљено српско становништво. После очигледног неуспеха правашке опције, која је одбачена актом уједињења, челник Југословенског одбора Трумбић у вези са понуђеним важним местом у заједничкој влади и даље 17. децембра прети Србима са Конституантом која ће, како он то каже, имати слободне руке, не помишљајући да, као хваљени демократа, поведе поштenu акцију за истинско изражавање воље Хрвата које би се најсретније завршило формирањем вековима жељена хрватске државе у коју би могао да тражи све оне земље у којима Хрвати имају већину, што му не би могао нико одбити из

²²⁰ Нарочито је ово било снажно присутно у граничарским војним крајинама и онима које су служиле турском царству и оним у служби Аустроугарске. Доскоро се у бројним сеоским задругама редовно, у току дугих вечери уз распаљено огњиште или фуруну, причало о јунаштву, па и о страдањима и погибљи предака. Уз то су певане песме или у гласу или уз гусле.

табора победника јер су се залагали за самоопредељење народа.²²¹ Свакако да би и за ову природнију и перспективнију опцију нашао сараднике и међу Србима, који су оправдано и визионарски сумњали у било какво и било које уједињавање Хрвата и Срба, као што су били Михаило Пупин, Стојан Протић, Јаша Томић и други.²²² Место тога паметнога и безболног пута, судбоносно трагични за све Југословене, а посебно за Србе, Трумбић и сви бројни правашки у редовима хрватске елите, радили су против Срба али и против свих осталих, па и Хрвата, доводећи овај народ до једног несретног осећања и стања, како то каже Јован Дучић, да тада баш Хрвати доживе „своје истинско помрачење”.²²³ Националистичке елите, жедне власти и гладне туђих простора, биле су глуве да би чуле поруке истине – да се иде на уређење односа па ако маса жели и на поделе, да виде горку истину како многи не желе заједничку државу. Но, уместо да сагледају горку истину, оне су се и даље заклањале иза већ отрцаних парола о свеопштем стремљењу свих јужнословенских народа ка јединству троименог народа и уједињењу. Тежња сваком уједињавању, па и ономе срачунатом правашком да се у новим могућностима са основним циљем да се сачува макар и окрњена католичка држава и доминација над Србима до Дрине, преслављена је и хваљена као патриотизам коме су наседали и Срби. Тако војни изасланик у Загребу Душан Симовић, један од честитих чланова српске елите, 14. новембра 1918. јавља да су уз све Србе који су за искрено уједињавање и сви далматински Хрвати, скоро сви Хрвати из Приморја, већи део босанско-херцеговачких Хрвата, Словенци, изузев клерикалаца, и већина хрватске интелигенције.²²⁴ Међутим, овде су изостала веома важна објашњења зашто неки делови Хрватске теже ка југословенству и, још важније, какво југословенство прижељкују. Други поштени српски патриота Момчило Нинчић два дана касније записује у Београду: „По свему ми изгледа да ће већина Хрвата у Хрватској прихватити идеју нераздвојне и недељиве државе Срба, Хрвата и Словенаца...”²²⁵ Тек после низа деценија један од највећих српских историчара Милорад Екмечић открива праву подлогу ове промене и појаве. Југословенска оријентација поменутих хрватских земаља је пред страхом од италијанске окупације пливала само по површини, јер је и афирмација великог дела Хрвата као посебне нације каснила па чак и „... кроатизација католичког свештенства на српскохрватском подручју је довршена тек иза 1918. године”.²²⁶ У исто време, та југословенизација међу Хрватима је у скоро свим опцијама имала увек једну чврсту константу – очување по сваку цену „историјско-правне Хрватске до Дрине”, при чему би Срби морали остати у потчињеном положају, могуће и горем од онога из времена Аустроугарске. У овој равни су се кретале и све оне оптимистичке процене о броју присталица националног јединства, односно уједи-

²²¹ Драгослав Јанковић и Богдан Кризман, *Грађа...* стр. 723–724.

²²² Шире о овом: Бранислав Глигоријевић, *Српски политички фактор у стварању Југославије 1918*, Зборник, Србија 1918; *Стварање југословенске државе*, Београд 1989, стр. 197–202; Убавка Остојић–Феић, *Михаило Пупин у огледалу јавног мишљења САД током Првог светског рата*, Зборник Србија 1918... стр. 163–169, Иво Банц, *Национално питање у Југославији...* стр. 156–157.

²²³ Јован Дучић, *Верујем у Бога...* стр. 75.

²²⁴ Јанковић–Кризман, *Грађа...* стр. 576.

²²⁵ Јанковић–Кризман, *Грађа...* стр. 591.

²²⁶ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2, стр. 833.

њења Срба, Хрвата, Словенаца и других, у прву заједничку државу. У њих спадају нереалне али разумније процене последњег земаљског поглавара Босне и Херцеговине Саркотића, који је највероватније своје процене градио углавном на држању српског дела становништва, када је у свој Дневник записао да је у Босни и Херцеговини, Хрватској и Славонији 60% становника за уједињење, јер је, ако се одбије пропенат Срба у Хрватској и Славонији од 24,6% и у Босни и Херцеговини од 43% онда остаје за све опције уједињавања око 17–35,4% несрпског живља у овим земљама. Процене за Далмацију, с обзиром на то да је овде интеграциони процес унутар саме хрватске нације био у самом зачетку²²⁷ биле су за оне који су за јединство били најповољније, крећући се између 95–100%.²²⁸ али је и овде била присутна опција која је протежирала примат Хрвата у западним деловима земље, укључујући ту и већински српске пределе Босне и Хрватске. За истинско уједињавање најмасовнији су били Срби, посебно они у земљама западно од Дрине. У име брисања свега онога насилног и геноцидног што је највише усмеравано против Срба на овим просторима кроз векове у име прекраћивања страдања и патњи које су се и у том великом тек завршеном рату најсуровије окомиле на Србију, српски народ је био спреман да се одрекне и дела својих најтеже извојеваних тековина и брисање својих најсветијих успомена, само да би се кроз чин уједињавања обезбедио једном заувек нормалан живот свих Јужних Словена.²²⁹ Међутим, оне друге две трећине троимене браће из југословенског дивергентног јата, исти они који су вековали у служби туђина и често и најближој браћи, па и Србима, наносили самртне ударце, нису били за равноправно уједињење, тражећи нови улог у данку у крви за ступање у заједницу од две трећине Срба у Србији и српским крајинама које су успеле да преживе претходни Први светски рат. Кад су видели да је лудост веровати у неку срећу која ће им дати право да обнављају нови облик скоро нестале католичке империје на јужнословенским просторима, вратили су се својој старој навици – оптужбама, ширењу против тзв. великосрба, против њихове Југославије, беспримерне мржње, разбуђивању хистерije и рупилаштво против српских спомена и светиња, ометању свих послова и напора новог система и тек засноване прве заједничке државе. У те рупилачке послове против тек рођене државе укључивао се већи део правашке елите, али је за њима кретао и знатан број обичног, лако заводљивог хрватског живља, посебно оних из бивше милионске војске Хабсбуршке царевине, враћених после дугог ратовања својим кућама, поремећених навика и одвикнутих од свакодневног живота од кога су били у ратним годинама одвојени. О дубини талоба, отрова и најдубље мржње према Србима само због тога што покушавају да остваре иста права која имају и други говорили су многобројни експеси против срп-

²²⁷ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије...* књ. 2, стр. 830.

²²⁸ Гојко Јаковчев, *Соколска организација и стварање заједничке државе 1918*. Зборник, Стварање југословенске државе 1918, Београд 1983, стр. 84.

²²⁹ Ово велико самоодрицање српског народа које ће, уместо очекиваних заједничких усрећитељских плодова, већ од почетка донети нову еру страдања Срба изванредно је исказао и осликао само у једној реченици српски угледни историчар Драгољуб Живојиновић: „Србија је изгубила оно што су многе генерације стварале и за шта су гинуле – одрекла се свог суверенитета и свог имена. Њено име је нестало са политичке карте Европе” Вид. Драгољуб Живојиновић, *Како је настала Југославија*, фељтон у „Свету” бр. 225 од 28. новембра 1990. стр. 4.

ског живља, српске војске, органа нове власти, цивилне и посебно војне која је покушавала да заснује нову ујединитељску демократску власт. Преживели војници, повратници из разбијених армија Аустроугарске војске, углавном несрпске народности (јер су Срби, истурени намерно од немачких официра на опаснија места, били изгинули, израђавани, великим делом се предавали савезницима и чинили 90% састава добровољачке армије, у интернацији, затворима итд.), јављали су се и укључивали најчешће у мешовито настањеним крајевима, на пример у Осијеку, Вуковару, Винковцима, Подравској Слатини, Пакрацу, Новској, Окучанима, Дарувару, Ораховици, Илоку, Оточцу, Петрињи, Војнићу итд.,²³⁰ у снаге праваша које су ометале успостављање, наводно, српског режима и државе. У хајку против тек утемељених нових органа заједничке државе укључивали су се и муслимани, али углавном само обичан и заведени свет, док су образовани, повлашћени слојеви, знајући да немају сигуран ослонац ни на једној страни, лавирали тражећи сигурније ослонаце сарадње са перспективнијом страном. Оваква настојања најбоље уочавају и процењују команданти који су у ослободилачкој мисији водили српске одреде и мисије кроз Босну и Херцеговину. Тако један од њих Б. Терзић, пишући о стању међу муслиманима и њиховом односу према српској војсци, наводи да се они највише прибојавају освете, мислећи на прогоне и злодела које је извршио над Србима муслимански део аустријских полицијских казненских корпуса безбедности, такозвани шуцкорн. Посебно су били преплашени повлашћени, боље стојећи слојеви, нарочито беговат, који страхује да на брзину не буде решено аграрно питање и они, обезвлашћени, остану без својих поседа и привилегија. Очекујући одређене повластице од нове власти, они изјављују да ће признати династију Карађорђевића и да ће бити лојални грађани. И сами извештачи процењују да ће нови режим бити опрезан и пажљив према овим слојевима, предлажући да престолонаследник једном подесном изјавом да наде муслиманима да ће се све решавати легалним и законским путевима, да ће у томе процесу бити заштићени и да им поседнички интереси неће бити оштећени.²³¹ Међутим, муслиманска сиротиња, посебно она узбуњена бројним зеленим кадром, није била дорасла оваквој компромисној политици. Заведени у једном времену тоталног безвлашћа могућностима пљачке, концентрације муслимана у Цазинској и Кладушкој крајини, окупивши се у веће масе, кренули су да пљачкају и харају суседна српска банијска насеља. У време најтежих пометњи у народу, првих дана новембра 1918, јављали су представници нове власти тек у оснивању у банијској Петрињи: „Са свих страна саопштују, да су босански Турци (тако су називани исламизирани Јужни Словени), њих неколико тисућа, продрли у Хрватску. Један чопор иде према Војнићу, а други према Топуском (оба банијска места су настањена била српским живљем, прим. аут.). У 10 и пол сати допрли су – први до Кистање, а други под Топуско. Они пале, робе и убијају. Бјежи пред њима и зелени кадер, који такође роби и уништује камо стигне. Треба нам 100 оружаних момака из Загреба, поузданих, јер наши неће да иду у Глину (мисли се на новоформиране јединице од бивших војника Аустрије који нису поуздани а траже се из Загреба добровољци, прим. аут.) која је у

²³⁰ Јанковић-Крижан, *Грађа...*, стр. 546–550, 665–666, 628–629.

²³¹ *Истио*, стр. 664–667.

највећој опасности”.²³² Био је то најтужнији јек кобне судбине српског народа, који је вековима на овим просторима кошен само због тога што је Србин и коме је и сада, у највећој победи који је извојевао српски народ уз милионске жртве, опет пронијом судбине, од оних који су вековима служећи туђину био угрожен живот и био поново изложен разулареној маси са подједнако оштрим ножевима и мржњом. Издаја и правашко роварење је почело да продире већ од самог оснивања нове војне јединице које су формиране као ослонац новим властима. Из 16. пуковније у реорганизацији од око 600–700 војника, на вест о уједињењу, побегло је у одметништво 120 војника. Још веће расуло је задесило 27. пуковнију у Петрињи, а ред у граду одржавали су српски добровољци. Општини нереди су захватили и војне јединице и народ под утицајем франковаца у Вараждину, Осијеку, Доњој Суботици, Брињу, Бискупецу и другим крајевима. Незадовољници су иступали против краља Петра и захтевали уједињавање уз подршку цара Карла, певајући борбене војничке песме бивше аустријске војске.²³³ И у Загребу су франковци, уз подршку свих нијанси праваша, ометали стабилизацију нове власти, поред осталог и директним позивима народу да се не одазива на позиве нових органа у реорганизоване војне јединице.²³⁴ Покушаји питабова српских јединица, које више нису могле покрити све потребе својим снагама, да ојачају своје снаге ангажовањем несрпских народа наилазио је на велике потешкоће. Приликом покушаја прикупљања потребних пратећих средстава, кола, коњских запрега, оружја и опреме, која је остала иза аустријских састава, директно и отворено су ометани од франковачких, правашких, политичких структура и снага. Овим је онемогућавано бројно јачање војске и попуњавање свих потреба које су расле широм ослобођене земље.²³⁵ У отпор новој власти укључиле су се хрватске националистичке снаге на челу са франковцима и Старчевићевом странком права. Већ други дан по званичном уједињењу, 3. децембра, у листу „Хрватски народ”, уз остало, писало је и следеће: „Одузеше теби хрватски народе Твоју сувереност и пренесоше владарску власт над хрватским народом на Њ. В. српског Краља Петра I... за твоју одлуку у тому важном часу нико те није питао...”²³⁶ Коначно, у граду вечног праваштва, белом Загребу, центру у коме је, вољом хрватских и словеначких политичара, основано Народно вијеће СХС, главни чинилац уједињитељског посла у југословенској западној половини, само четири дана после уједињења, пале су прве жртве отпора уједињавању троименог јединственог народа Срба, Хрвата и Словенаца, у једну једину и прву по свему несретну и нежељену заједничку државу, нешто касније и озваничену као Југославија. Славу прве побуне против прве заједничке државе понела је она иста јуришница цесарска 25. загребачка пуковнија која се прославила у бојевима против Србије до пролећа 1915, затим у бојевима против Руса у априлу 1915. у којима се касније „највећи” син југословенских народа у предвођењу Југославије све до њеног разарања и нестајања, загорски сељак-радник тоталитаристичке и стаљинистичко комунистичке Југославије, овенчао са високим орденом цара Франје

²³² Исто, стр. 548.

²³³ Исто, стр. 707–708.

²³⁴ Исто, стр. 707.

²³⁵ Исто, стр. 707–708.

²³⁶ Лист франковаца *Хрватски* бр. 2207 од 3. децембра 1918.

Јосипа за стечене заслуге у одважном и опасном послу руковођења са извиђачком јединицом за хватање братских, словенских живих језика, са друге стране линије фронта, међу Србима и Русима. Уз то, да се подсетимо да тај исти аустријски наредник из „мирољубивих назора“ није хтео да се као руски заробљеник укључи у југословенске добровољце, јер се, како је он то објаснио у својим многим биографијама штампаним на многим светским језицима, није хтио борити за великосрпски империјализам. У својим записима прогласио је и преко 40.000 југословенских добровољаца, међу којима је уз Србе било и пар хиљада несрба, за великосрпски империјализам, нако су му управо ти борци донели на свет прву Југославију на чијем ће гробу у другој ауторитарној „социјалистичкој“ Југославији остварити свој велики сан и уздићи се до врхова највише „божанске“ моћи и власти. Дакле, тај први оружани јуриш на тек засновану и неутегнуту у новорођенске повоје прву заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца повело је 5. децембра око 250 антијујединитељских бораца из састава споменуте 25. пуковније на челу са, касније слављеним међу правашима, наредником Мурком, под хрватским заставама и уз војничку, разуме се, хабсбуршку песму и музику, са циљем да се у походу улицама града Загреба, преко Илиће до Јелачићевог трга, прибере снажна војска и изведе задатак рушења власти коју овај народ не жели и не прихвата. У отпору који су пружиле снаге тек основане власти пало је 15 жртава, док је око 20 било рањено.²³⁷ Учесници и посебно жртве овога неуспелог јуриша на државу која је тек била рођена, касније ће бити слављени и прослављани подједнаким жаром и од свих сојева праваша, од оних који су намеравали само да на братски начин придобију Србе у Хрватској да једном постану већ политички Хрвати, до оних франковаца – усташа који су планирали и покушали да Србе истребе најгрубље устројеном гвозденом метлом, а богома и многи комунисти, на челу са поменутим и широко у земљи и свету слављеним хабсбуршким капларом, затим маршалом и вишеструким „херојем“ Јосипом Брозом. Већ и само тај први јуриш рођене деце против тек основане мајке домовине, заједничке државе троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца, био је и сувише достатан разлог да се сви умни Јужни Словени, у широком распону од измишљених великосрба до стварних црних франковаца и усташа, уразуме и да већ тада покушају наћи излаз из заједничког зла у своје сопствене просторе мира. Нажалост, дедовима ове генерације није се та срећа осмешила. Наставили су пут заједно у нове свађе, сукобе и истребљивачка искушења.

²³⁷ Срђан Будисављевић, *Стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца...* стр. 178.

ГЕНОЦИД НАД СРБИМА 1941–1945.

*1. Главни предуслови и подстицаји злочина усташа над Србима у Дружом
свјетском рату*

О геноциду, а посебно о злочинима свих врста над Србима у времену Другог светског рата већ је објављено мноштво књига, па бисмо овде дали само неке основне податке о тој за Србе болној тематици. Више пажње биће поклоњено оним странама геноцида над Србима које су до сада намерно прећуткиване. Наиме, то се односи на прикривање правих извршилаца злочина над Србима, јер су већином, приписани окупаторима, с једне стране или су, с друге стране, у име лажног братства и јединства, по Брозовом методу симетрије, жртве дељене подједнако на муслимане, Хрвате и остале, у циљу прања и заташкавања масовних усташких злочина над Србима.

Један од важних узрока свега што се дешавало почива у њиховој етничкој сродности на једној страни, и историјски наталоженим разликама међу њима, на другој страни. Ту, прије свега, спада клерикални екстремизам чврсто повезаних и догматски вођених римокатоличких верника, делимично и исламских, у односу на слабо обједињено, вођено и често дисперзивно усмеравајуће православље. Такође, таложење негативних последица и тековина различитог става и односа према туђинцима, агресорима и освајачима, православних Срба, који су се кроз векове упорно одупирали сваком туђинцу, дизали против њега буне и водили ратове, на једној страни, и несрба, нпр., исламизираних Словена који су се осећали у целини Турцима, које ће Брозово доба, из оправданих разлога, промовисати у нацију, а који су били и остали главна подршка на овим просторима османлијским султанима. Или, Хрвати и Словенци који ће као римокатолици бити и остати углавном веран ослонац на овим просторима католичкој Хабсбуршкој монархији. Дуго војевање на страни окупатора неговало је и учвршћивало пријатељство и ратно братство између разлученог и посрнулог брата и туђинца, али и злу крв или дуг у крви између крвне браће Срба на једној и несрба на другој страни. Дуг у крви и патњама тражило је по обичајним законима ових Динараца освету, доносећи нови дуг, и повећавајући константно дубину раскола међу верски и по односу према туђинцу све удаљенијој, без сумње једнокрвној јужнословенској браћи. Но нико није донео толико зла овим, вековима загађиваним просторима колико појава и разарајуће деловање на овим просторима пола века тоталитарног стаљинистичко-брозовског „комунизма”, при чему се мора истаћи да од свега тога не би ништа било да Броз није имао подршку највећег дела српских црвених вођа. Само уз њих, он је успио да разори српство колико и сви

туђински режими кроз векове, конкретно да се подсетимо: подржао је стварање Мачекове правашке Хрватске бановине која ће припремити разарање српства, које се и крајем другог миленија и те како остварује, док је окупљао све хрватске земље укључујући у њих преко милион Срба. Крајем тридесетих година и у време извођења „револуције“ расрбио је српску спарту – Црну Гору. На просторима немањихке вардарске Македоније и Косова експресно афирмисао македонску нацију само са једним циљем да уситни и разбије Југословене, српскоправославне вере и да, уступајући Космет Албанцима, исте навуче у своју деспотску федерацију. Измислио је војвођанску државност и покушавао да у старој Рашкој заснује муслиманску државу. Веома бледо је говорио о страхотама усташког геноцида над Србима да би још ређе, касније, чинио посете сенима масакрираних српских жртава, а сваку прилику у рату је искористио да свет заводи лажним вестима о највећим злочинима српских четника, заједно са устаницима који ће постати партизани, иако су ти исти четници освећујући своје најближе, усмртили за око десетину пута мање него хрватске и муслиманске усташе. Уплашен свенародним дочеком окупаторима у Загребу и другим местима Хрватске, признавши да ту не би било ништа од његове борбе за власт стаљинистичког обрасца, кренуо је у Србију и тамо је све снаге своје и својих „дрвених“ помоћника, употребно да уништи српски грађански антиокупаторски покрет Драже Михаиловића – усмеравајући против њега устанички покрет у српским крајинама, који ће Броз све до краја рата проглашавати и називати именима несрпских народа који су били активно, подршком или симпатијама, уз мале изузетке уз окупаторе наоко је у тим крајишким јединицама било такође преко 80% Срба, упорно је штитио хрватске градове и споменике, и посебно народ, од сваке гранате и бомбе, док је у исто време на десетине пута радио-везом поручивао разарање српских градова, савезничком авијацијом, Београда, Подгорице, Книна и друге, а неке од њих по десетине пута и тако даље могли би набрајати читаву књигу Брозових и брозовских нечасних подухвата и система разарања српства. Укратко, у време Броза, нарочито у току Другог светског рата и непосредно после њега, Србе су убијали сви – усташе, разни окупатори, сателити и квислинзи, црвени брозовски егзекутори, па и сами савезници. Уз овако ревносну претходницу, на путу коначног решавања повијесног хрватског питања, или како ће то касније у време Хрватског пролећа 1971. запретити црвени праваш, тада брозовац Мика Трипало, челник хрватских национал-комуниста, протеривањем Срба преко Дрине и њихово враћање у средњи век.¹ Радикални правашки, франковци у усташким одорама и са усташким знамењима, уз поклан својих вођа да је Србима дошао дефинитивни крај, свакако уз најцрње претње како је то поручивао Андрија Артуковић 1941: „Босна је Хрватска ...” а пошто је знао да ће Срби по навици дочекати, онда настављао „Нека знате у Босни ће крв потоком тећи”.² Овакве паклене претње, проглашењем Независне државе Хрватске, стизале су једна другу из уста многих усташких првака и убрзо су се почеле у пракси

¹ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида*, књига 1, Београд 1988 стр. 46.

² Виктор Новак, *Мађнум кримен*, Загреб Београд 1948. стр. 603, такође шире, Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији у светлосити међународној права*, Београд 1992, стр. 260–264; Васа Казимировић, *НДХ у светлосити немачких докумената и дневника Gleza fon Horstenaua 1941–1944*, Београд, 1987. стр. 105.

остваривати. Крв је потекла на свим просторима где су Срби били измешани са несрпским народима и мањинама, а посебно тамо где су живели заједно са католицима и муслиманима. Пред опасношћу суровог биолошког истребљења се најпре нашло око 1.847.000 Срба у Босни и Херцеговини и у српским крајинама у Хрватској. У тим вековним српским просторима – у којима су Срби граничари представљали заштитни бедем османлијским провалама, Српској или Влашкој Славонији, Банији, Кордуну, Лици и северној Далмацији Срби су, и поред вековног данка у крви у ратовима за одбрану хришћанског запада, имали најчешће већину. Срби су са 44% били већински народ у Босни и Херцеговини испред муслимана са 31% и Хрвата 23%, док су Срби на целом подручју НДХ, са 1.847.000 становника, процентуално били заступљени са 30,50, тј. представљали су близу трећину од укупног живља.³ Било би застрашујуће и помислити да се на једном простору може геноцидно истребити једна трећина популације само због тога што нису подлегли притисцима, што нису пристајали да мењају веру и живе под туђинском влашћу,⁴ већ су се усудили да пркосе моћним царствима и светским верама и остану своји, верни своме српско православном корену. После једног од многих покушаја да се Срби православни приволе покорности поменутим царствима и њиховим религијама и религијским свемоћним центрима какав је био Рим, са седиштем свете столице и поглаварством римокатоличке цркве, онај око конкордата између Папске Столице у Риму и Краљевине Југославије 1937. који је оборио сам српски народ тадашњи свети отац папа Пије XI је децембра 1937. године запретио Србима: „... доћи ће дан када неће бити мален број душа које ће зажалити што нису широкогрудно, великодушно и активно примили тако велико добро као што је оно које је заступник Исуса Христа нудио њиховој земљи...” У време колапса и нестајања Краљевине Југославије од априла до краја јуна 1941. биле су се указале широке могућности србофобског блока ширих размера већ тада, док су хрватски комунисти, углавном слободно радили и живели, да отпочне програм разарања српства уз благослов Стаљинског московског центра моћи, који је већ годинама српску Југославију сматрао оличењем истурене руке империјалистичког запада против праведничког истока, односно СССР-а. Све што је сурово и лоше а везано за стаљинистички комунизам и сатану је пре могуће и вероватно него немогуће, па и тврдња некадашњег хрватског комунисте, затим дисидента и сарадника више обавештајних служби Анте Цилиге да је Стаљин био у пролеће 1941. спреман да призна усташку НДХ, али уз још ширу сарадњу која се требало остварити кроз признање од усташке државе, КПХ као друге партије у држави. С обзиром на плодну сарадњу комуниста и усташа, у ово време, ово је било веома могуће. Свакако да је нешта од ових намера у пракси и покушано ако не и остварено јер је познато да су комунисти Срби вишеструко прогањани и терорисани, док су нпр. несрби, чланови комунистичке партије, сасвим лагодно шетали по Загребу. У то исто време, правашко националкомунистички врх у Загребу са Брозом, Бакарићем, Иваном Крајачићем, Копиничем и другим служио се са усташким и есесовским пропутницама, па чак и са аутомо-

³ Михаило Симић, *Римокаатоличка црква и Срби*, Београд 1991, стр. 299.

⁴ Смиља Аврамов, н.д. стр. 260., Такође детаљније, Анто Цилига, *Кроз Европу у рајну 1939–1945*, Рим, 1978.

билима највиших усташких институција возикајући се по Загребу.⁵ Одмах по проглашењу усташке НДХ, 10. априла 1941, скоро сви слојеви хрватског и муслиманског света, преко 90%, активно или подршком, или барем симпатијама, подржали су нови усташки поредак, иако су знали да је једна од његових најважнијих мисија разарање и биолошко уништавање Срба. Вербални, тихи и неделотворни отпор хрватских комуниста уследиће тек од краја маја, али ће и даље остати програмске, акционе и друге везе са усташама са којима сарадња, од личног устанка усташа и комуниста, није ни прекидана. Најважнији чинилац хрватског и исламског друштва – црква, екстремни део посебно римокатоличка црква која је већ од раније напустила хришћанске праведничке стазе, мешајући своје праведничке симболе, распеће које је говорило о жртвовању за правду и истину сина Божијег и крст, ознаку праведности хришћанства, ставила уз каму и „самокрес“ којим је требало истребити Србе, бомбу којом је требало разарати српске домове и огњишта, пред којима су се будући кољачи српске деце, међу којима и добар број римокатоличких свештеника, заклињали усташком покрету.⁶ Одмах по доласку терористе Анте Павелића у Загреб, половином априла уследиле су поруке подршке и државног признања из Рима од папе Пија XII, затим надбискупа загребачког др Алојзија Степинаца и, уз мале изузетке, целог свештенства римокатоличке цркве. Слично су се понашали и припадници исламске вероисповести. Подржавали су све програме усташке државе, у оквиру тога и програм физичког и духовног уништавања српског народа.⁷ Умна и веома образована личност хрватског клерикализма, добровољац на Солунском фронту, Алојзије Степинац 1941. на челу је римокатоличке цркве у Хрватској. Већ половином априла 1941. изричући захвалност усташкој држави и поглавнику Павелићу, изјављивао је „да је провидност послала поглавника...“ Али не, није надбискуп побркао ствари, или како оно деца кажу у игри лончића, већ Срби, или још правилније српске учене главе и кратковиде вође и главари који нису успевали да сагледају оно највидљивије – нпр., да је млади Степинац кренуо међу српске добровољце на Солуну 1916, уосталом као и многи други раније, нпр., Франо Супило, Иван Трумбић, па чак и најчеститији и према Србима најпоштенији приврженик идеје југословенског јединства, велики патриота Јосип Јурај Штросмајер, не да би Србе увео у обједињену Србију или неку Југославију, која је код свих несрба гледана увек као велика Србија, већ да би их блаже или чвршће везао за религију која је себи наденула име светска, односно католичка вера са центром у Риму.⁸ Имајући уз себе моћно католичко свештенство и наоружани део хрватског и муслиманског становништва, као и симпатије, на власт, у НДХ отпочињу остваривање правашког програма оца домовине, потомка расрбљеног Србина не само по мајци Милици Богдан већ, према више доказа, и по оцу Србину из Херцеговине, Старчевићу, о истребљењу „смећа Балкана“, „нечисте пасмине славеносрпске“ и „влашког нако-

⁵ Јосип Копинич, *Истина коју сам хитио однијети у зроб*, досије, „Свет“, 6. 2. 1991 стр. 1–16.

⁶ „Хрватски дневник“ 25. јуна 1941. *Слике симбола пред којима су се заклињале усташе приликом присијућа усташком покрету.*

⁷ Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац*, Београд 1987. стр. 106–116, шире стр. 526–554.

⁸ Виктор Новак, *Магнум кримен...* стр. 804.

та”.⁹ Првих неколико седмица нове усташке државе интензивно су спровођене разне дискриминационе административне мере – од ограничавања превоза у јавном саобраћају до оне о забрани купања на јавним плажама. („Забрањено купање за Србе и псе”). Свакодневно и на свим местима су разуларене усташе и њихове вође поручивали Србима да им више нема опстанка у НДХ, да се морају, у духу правашког завета, поклонити или се уклонити. То је да морају постати католици и Хрвати, тј. да треба да превјере или да напусте своја огњишта, да крену у егзодус и неизвесност. За највећи број Срба, како се показало, било је резервисано радикалније решење – геноцидно истребљење и њих и њихових породица.

У јеку дискриминационих мера које су имале за циљ да појачају страх и покрену Србе са њихових вековних станишта донесена је 3. маја 1941. одредба о преласку са једне вере на другу, разуме се са православне на римокатоличку,¹⁰ не остављајући нимало простора за цвеће хрватства – муслимане да приступе превођењу православних на исламску веру. Штавише, овакви појединачни покушаји су строго, од органа заједничке домовине НДХ, ометани. У првих четири до пет недеља постојања НДХ најкориститија метода решавања српског питања било је проверавање тј. прелазак са православне на римокатоличку веру. Од великог српског празника и често крсне славе многих Срба, светог Ђурђа, интензивирани су и други облици уништавања Српства – присилно исељавање уз одузимање имовине и прва масовна усмрђивања читавих група српских грађана. Усташки прваци су, држећи саборе и скупове својих присталица, позивали своје присталице да се укључе у изгон и истребљење Срба, отворено најављујући да ће један део иселити, други прекрстити а трећи истребити.¹¹

2. Егзодус Срба са вековних огњишта и католичке православних

Упоредо са првим групама изгнанника и исељеника из НДХ, које су усташе одмах по успостављању власти протерале са њихових огњишта, дошло је, већ од краја априла, и до егзодуса српског народа из окупираних делова јужне Србије, Војводине и Славоније. Већином су то били српски добровољци из Првог светског рата, насељени након тога у поменута подручја. Знатан део добровољаца и њихових породица је, пре него је могао да крене у егзодус, геноцидно усмрђиван на пример на Косову, Славонији, Барањи и Бачкој. Онај део изгнанника који је кренуо у Србију и тамо стигао, и поред тешких услова у којима се нашао имао је највише шанси да преживи рат. Према утврђеним подацима, у укупном броју избеглих Срба из Косова и Метохије било 40–70.000, из анектираног дела Србије и Македоније око 45.000 и из Војводине око 56.000. Међу њима је био знатан број солунских

⁹ Др Анте Старчевић, *Дјела, Такође Срби на удару „Расне револуције” у XIX и XX веку*, Београд 1991. стр. 6–35.

¹⁰ Виктор Новак, *Мађнум кримен...* стр. 599–804.

¹¹ Из *штајних докумената италијанске армије; Крвави биланс Независне Хрватске*, досије, „Ревизија 92”, стр. 21. Такође Милан Вукомановић, *Усташки злочини на подручју Бихаћа у лето 1941.* „Бихаћ у новијој историји” књ. 2. стр. 101.

добровољаца.¹² Један део прогнаних породица, када им је наређено, није отишао у Србију, него у завичај, у Босну и у Херцеговину и у српске крајине у Хрватској, где ће наћи, од првог дана, на тешко насиље усташких зликоваца. Део ових, свакако мањи, успеће, на разне начине, да се домогне Србије, други ће бити зверски усмрћени од хрватских и муслиманских усташа, док ће највећи део њих кренути у устанак, у борбу на живот и смрт, а за одбрану српских села. Најтрагичнији ће у свему проћи они који ће у време тзв. левих скретања доћи под удар црвених егзекутора. Убијани су најчешће само на темељу сумње да су свентуално као кулачки елементи и као борци за велико српску Југославију постали опасност за револуцију. Многи југословенски историчари су ту револуцију проглашавали оригиналном, прећуткујући да су у току њеног трајања сви масовно убијали Србе, све обичне и специјалне војске, све политичке структуре, сви покрети, сви блокови, све велике и мале силе и армије, најразноврснији егзекутори а да нико и никада није темељитије одговарао и барем нечим оправдао та и таква уморства и уништавања овог народа.¹³ Истеривање Срба из њихових домова стремила су геноцидним циљевима: обезглављивању српске народне масе претходним истеривањем породица виђенијих Срба, посебно бивших и могућих нових предводника отпора тиранији (свештеници, учитељи, трговци, власници вреднијих имања и средстава за производњу итд., те, нарочито, бивши српски политичари, уколико нису одмах убијани). Породице из градова и административних центара су у транспортима протериване на исток, у Србију. Дугорочни стратешки циљ овог исељавања, посебно у НДХ, било је систематско смањивање броја Срба, који су могли у очекиваном отпору да угрозе усташки систем. Према последњем аустроугарском попису на просторима НДХ било скоро две петине српског становништва, око 1.620.000, према 2.463.000 Хрвата и око 615.000 муслимана.¹⁴ Усташко вођство је отворено поручивало својим савезницима да је уништење Српства предуслов опстанка правашке Хрватске, те да она, док има у свом државном телу око 1.800.000 Срба и Србију иза леђа, неће никад моћи остварити своје повијесне циљеве. Министарство вањских послова НДХ је већ у пролеће 1941. изнело овај проблем пред савезнике у Берлину, и том приликом је констатовано да је вођство новог поретка „показало пуно

¹² Мирослав Стојиљковић у својој студији *Буђарска окупацијонска политика у Србији 1941–1944*, Београд 1989, стр. 162, наводи да су бугарске трупе и окупационе власти, одмах по уласку у делове Македоније и Србије, протерали око 35.000 Срба, претежно добровољаца који су овде били раније колонизовани. Међутим, према подацима које дају и у својим радовима више других аутора сматра да је овај број већи и за саму скопску област, за коју постоје подаци. Тако, нпр., врсни истраживачи Митровски, Глишић и Ристовски у студији *Буђарска војска у Југославији 1941–1945*, Београд 1971, стр. 65. Такође, изванредна студија Слободана Милошевића, *Избеглице и пресељеници на територији окупираних Југославије, 1941–1945* Београд 1981, стр. 57–106. Такође, Владимир Дедијер и Антун Милетић, *Протеривање Срба са ођњацима 1941–1945*, Београд 1989, стр. 17–35.

¹³ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији у светлостима међународног права*, Шире Драгослав Страњковић, *Највећи злочини садистице*, Горњи Милановац, 1991, Капитална истраживачка дела др Милана Булајића, *Усташки злочини геноцида*, књ. 1–4, Београд 1988 и 1989. Такође детаљније, *Пакао или комунизам* књ. 1–8, Подгорица; 1989, Виктор Новак, *Магнум кримен*, Београд Загреб 1948; Владимир Дедијер, Антон Милетић, *Протеривање Срба са ођњацима 1941–1944*, 1989; Дејан Лучић, *Павелићев џејстамен*, том II, Београд 1991, и други.

¹⁴ Владимир Дедијер, Антун Милетић, *Протеривање Срба са ођњацима...* стр. 21.

разумевање па је одлучено да ће након побједе Срби бити исељени у Србију”.¹⁵ Страх од превеликог броја Срба у Независној држави Хрватској и жеље да се њихов број, уз кориштење свих метода и средстава, смањи довело је до идеје да се око 260.000 неподобних Словенаца за германизације, који су већ били планирани за исељење у Србију, преорјентирају на Хрватску, односно преселе на просторе који ће остати празни после исељења или на разне начине биолошки ликвидирају Срби на просторима НДХ.¹⁶ Али пошто је устанак Срба ускоро избио у Србији, а затим и у Босни и Херцеговини и Хрватској, у Србију је исељено само 8.751 Словенац, од којих ће до 1. марта 1944. остати у Србији само 6.362. У исто време је Словенаца заједно са овим који су пребачени у Србију, затим одведени на рад у Немачку и пресељени у НДХ укупно исељено око 54.000.¹⁷ Ипак највећи број српских избеглица је кренуо за Србију из Хрватске у избегличким транспортима, али још више илегално, нарочито од лета 1941, после масовних покоља српског живља и устанка који ће омогућити да велике групе становништва прелазе пешице према истоку и преброђавањем Дрине стиже у загрљај своје вековне спаситељице, мајке Србије, као и преко Херцеговине у Црну Гору. Тако, више истраживача и стручњака за ову област бележе у Црној Гори између 25.000 и 30.000 избеглица из западних српских простора, БиХ и Крајине.¹⁸ Према немачким извештајима крајем јула 1941. у Србију је, само из НДХ пребегло око 180.000 избеглица,¹⁹ а укупно у Србији је било, рачунајући само евидентираних око 400.000 избеглица.²⁰ По српским земљама подељени било их је већ до августа 1941. из Босне и Херцеговине преко 100.000, из дела Војводине под Мађарском 56.000, са Космета око 70.000 итд.²¹ Комесаријат владе Србије за избеглице извештава 14. фебруара 1944. да на списку само регистрованих избеглица има 215.940, од којих из НДХ 119.549, из Бачке 23.894, са Космета 24.957, из Санџака 6.152, јужне Србије 807.²² Према немачким изворима, у јулу 1943, било је регистровано око 420.000 избеглица, од којих око 86.000 незбринуте деце, углавном сирочади без родитеља.²³ Смештај ових унесрећених људи који су у највише случајева, спасавајући главу од усташа, остали без ичега. Стизали су у окупирану Србију, где су сви, без обзира на тешкоће, збринуте. У томе су учествовали и грађани и власт. Основан је посебан Секретаријат за избеглице при влади Милана Недића, генерала који је уложио своју част и своју душу да би могао само да заштити Србију и спасава

¹⁵ Славко Одић, *Усташки покрећ и католичка црква у Хрватској и Босни и Херцеговини, Средња Босна у НОБ*, књ. 1 Београд 1976, стр. 269.

¹⁶ Слободан Милошевић, *Избеглице...* стр. 27; такође *Зб. НОР* VI/1, стр. 309.

¹⁷ Тоне Ференц, *Нацистичка разнородовална политика в Словенији в летиш 1941–1945*, Марибор 1968, стр. 131–173.

¹⁸ Душан Лукач, *Денационализација, исељавање и геноцид на Бакану у току Другој светској рата*, „Историја 20 века”, 1–2 1988, Београд, стр. 56–62, Такође, Слободан Милошевић, н.д. стр. 106.

¹⁹ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 216, Такође шире Јован Марјановић, *Усташанак у НОП у Србији*.

²⁰ Архив ВИИ, нем. арх. кут. 27, бр. 1/5, Записник са саслушања Ф. Нојхаузена од 16. IX, 1947, Такође *Зб. НОР*, XII/3, стр. 773.

²¹ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову...* стр. 204, Такође, шире Милан Борковић, *Контирареволуција у Србији*, Београд 1969, стр. 211–219, стр. 195–212.

²² Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 4 стр. 807.

²³ Милан Борковић, *Контирареволуција у Србији...* књ. 1. стр. 199.

стотине хиљада егзистенцијално угрожених Срба.²⁴ Поред ових дугорочнијих пресељавања Срба из различитих делова земље у Србију и у Црну Гору, у току све четири године ратовања, обију антифашистичких опција – Брозовог НОП и Дrajине Војске краљевине Југославије у отаџбини, Срби су на свим својим трајним или привременим просторима били изложени и другим облицима ратних страдања. Слободно се може констатовати да је свих око 10 милиона Срба било повремено ван својих станишта и кућа или кућишта у покрету, бежању, у шумама, долинама, шпиљама итд. У току четири ратне године српски народ је једини на тлу Југославије био систематски прогоњен и то од свих војски које су деловале, како окупаторских тако и сателитских и квислиншких. Али, тотални и свеобухватни прогон и уништење српског живља најтемељитије су проводиле снаге НДХ, посебно усташе. По суровости се посебно издвајала операција чишћења једног од бастiona борбе српског народа против усташа и Вермахта, ширег подручја Козаре. Окупационим снагама и усташама није било довољно што је на овом подручју у току одвраћања офанзиве и спасавања становништва, за два летна месеца страдало преко 10.000 цивила у збеговима и бораца на фронтovima,²⁵ већ је, након разбијања партизанских линија и савлађивања отпора, наређено темељно прикупљање целог преживелог становништва и протеривање преко Саве у Славонију. Међутим, тамо их је приспео само мањи број. Колоне у којима су били углавном рањени борци, затим одраслији мушкарци цивили и способније жене уз пут усмрћивани по вољи пратиоца усташа, терани у дванаест сабирних центара око Козаре у које је сакупљено око 80.000 преживелих цивила са простора Козаре. Део тога народа је успут усмрћиван од усташа по њиховој вољи и без икаквих ограничења, а део је после дугих путовања, под тортуром, био пресељен у такође усташким геноцидом проређена српска насеља у Славонији, раније називана српска или влашка Славонија или војна Крајина.²⁶ Знатан део овога становништва је у време враћања, илегалног или чак и дозвољеног од органа НДХ крајем 1942. и 1943. гдине убијен од стране усташа.²⁷ До које је мере протеривање српског живља са његових станишта у току Другог светског рата доприносило уништавању и разарању Српства уопште, најбоље се види по једној анализи усташког министра иностраних послова др Младена Лорковића: „Ево ја сам се ових дана вратио с подручја Козаре, шездесет километара дуго и готово исто толико широко подручје Козаре које је било настањено искључиво Србима, данас је празно згариште. А сад прелазимо на Грмечки тамо ће у том грађанском рату бити ријешено најболније питање, а хрватске земље очишћене”.²⁸ Нажалост, Козара није била једини или усамљени пример разживођене српске земље, где је царовало страшило самртне тишине. И у подручју Грмеча и Подгрмеча, у зиму 1942, хиљаде избеглица, често и комплетне породице, кошене су белом смрћу. О

²⁴ Шире о напорима комесаријата Српске владе за смештај избеглица. Шире Веселин Ђуретић, *Разарање Српства у XX веку*; Милан Борковић, *Контирареволуција у Србији*, књ. 2. стр. 323–371, Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 4. стр. 799–815, Владимир Дедијер, Антун Милетић, *Протеривање Срба са ођишћиа...* стр. 193–903.

²⁵ *Зб. НОР XII/2*, стр. 538, 560, 1114–1118.

²⁶ Драгутин Чургуз, Милорад Вигњевић, *Козарски одред*, Приједор 1982. стр. 788.

²⁷ Душан Лукач, *Лијевче и Лијевчанско Појкозарје 1941–1945*, Београд 1991. стр. 115–187.

²⁸ Славко Одић, *Средња Босна*, књ. 1 стр. 269.

трагици ових збивања говори и податак да су омладинске екипе, које су сакупљале и сахрањивале премрзле, у марту 1943. нашле слеђена тела младе мајке и њене четверо малолетне деце. Мајка их је својом одећом и телом покушавала заштитити од студени и од смрти.²⁹ Највећи део изгнаника усмераван је према Србији, према истоку а срећу су имали само они који су стигли у њедра своје спаситељице, јер било их је много који нису стигли или су стигли најцрњим стазама пакла које није измислио ђаво, али је то учинио сатански унакажени рашчовек. Да споменемо онај пример, међу мноштвом стравичних, када је низ Саву запловио сплав на коме су били измасакирани и приковани мајка и њене двоје деце са натписима „Српски четници“, „Избеглице за Београд“... „Месо за Јованову пијацу“.³⁰ Превелика сродност и измешаност Срба и Хрвата као делова великог словенског а потом и јужнословенског етничког стабла, у свим облицима манифестовања живота и уопште постојања – у обичајима, традицији, култури, језику, песми, па чак и у крвној заједничкој основи и правези, што се потврђује чињеницом да је око 95% племенских имена, односно презимена исто за обе популације, дуго су били јака основа мешања и блиске сарадње ове две етничке гране великог словенског стабла. Међутим, подпадањем, већ по покрштавању, под јурисдикцију два различита световна црквена центра – Срби под окриље Цариградске односно Васељенске патријаршије, а Хрвати под окриље римског патријарха, касније папе, са седиштем у Риму, везе слабе и уступају место разликама које их све више раздвајају и удаљавају. Уз читав сијасет мање дејствујућих чинилаца, пресудну улогу у дубљењу јаза између православних Срба и римокатоличких Хрвата одиграће велике разлике у погледу организовања једне и друге гране хришћанске цркве и, посебно, њиховог облика и метода ангажовања и раду са верницима и, уопште, у свеукупном организовању и исказивању цркве у свету, нарочито кроз потоње векове. Навешћемо само неке антиподне особености ових двају крила исте хришћанске религије, које се не само да нису ублажавале кроз последњих девет векова већ су се стално радикализовале и продубљивале, чему су знатно допринели и опште прилике и конзервативни утицаји османске исламскофундаменталистичке империје. Наиме, док је Исток био константно под ударима разних освајачких таласа, посебно дуго и снажно од исламске Османске империје, западна грана хришћанства, нарочито после заустављања продора исламизираних Арапа, проводила је смирености и безбедније векове. У тим повољним условима повећана је економска, а на темељу тога важног чиниоца, и свака друга моћ све чвршће и моћније хијерархијске пирамиде Римокатоличке цркве. Економска, образовна, па политичка и свака друга надмоћ водећих структура Католичке цркве подстицала је претензије за њену доминацију међу верама у целом свету. У ствари, испуњавала се она линија, која је уткана као средишњица у њено име, које тежи наткриљивању целог света. Насупрот чврсто организованој, економски моћној пирамиди католичанства, која ће на прелазу деветнаестог

²⁹ Аутор је забележио сећања омладинки из подгрмечког села Хашана које су ишле у акцију сахрањивања жртава тзв. „Беле смрти“ у зимским операцијама Вермахта 1942/1943. Забелешка сачињена одмах после завршетка рата. Такође Душан Лукач, *Трећи рајх и земље југо-источне Европе*, књ. Трећа, Београд, 1987, стр. 416–421.

³⁰ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2 стр. 772, такође Душан Лукач, *Лијевче и Лијевчанско пошкозарје...* стр. 17.

у двадесети век отворено представити свету своје опште политичке претензије, iskazane kroz katolički klerikalizam, који ће у двадесетом веку добити своју најконзервативнију варијанту кроз отворени католички клерофашизам. И пре стасавања ове најнехуманије варијанте политичког деловања планетарно најугицајније религије, долазило је до несхватљивих излива егоизма код католичке олигархије, иако је она, према темељним учењима морала бити међу најхуманијим. Део хијерархије те моћне цркве, темељећи своја настојања на геслу језуитских мисионара „Циљ оправдава свако средство“, место да по људском, словенском обичају дочекују израђивање и измучене у сталним ратовима против Турака, српске православне хришћане хлебом и сољу, што би значило не само подршку већ и братство међу, иначе веома блиским двома гранама исте хришћанске религије, дочекивали су их са захтевима да пређу са источног на западно хришћанство, иако су разлике безначајне, али су тежње и настојања да католичанство, по суштини свога имена постане свесветско, надвлададе захваљујући ипак слабостима људског бића. Ову нечисту радњу католичких црквених отаца запажа и велики познавалац католичанства др Виктор Новак у свом капиталном делу „Магнум кримен“. „Пола вијека клерикализма у Хрватској“ – записује – „Чак и у крвавим турским освајањима, извршеним уз пуну индиферентност западних сила, Ватикан види шансу и не пропушта прилику. Овај пута за унијаћење православног живља, избјеглог испред турског зулума. И са овим најкрвавијим петстољетним непријатељем шурује се испод жита, јер непријатељ шизматичких православца не може бити и непријатељ Рима“.³¹ Вишевековна надирања и насиља освајача са истока, са најсуровијим, ропским фундаменталистичким исламизмом, и најчешће, слични дочеци – контраудари, уцене и сатирања од католичког клерикализма утицали су на продубљивање слабости које је источном хришћанству наметао православни хијерархијски либерализам, посебно изражен у феудалистичком синдрому разарања целине, сулудој уситњености називаној аутокефализмом, одвајањем по делићима православног духовног бића, у судару са радикално интегративним религијама губе битку, и делом или у целини, претакају се у хијерархијски чврсте и милитантске религије попут католичанства, ислама и других.

Но, све ово што је Србе тешко сатирало кроз векове, само због тога што су се опирали туђинцима и поштовали традицију предака, пашће у засе-
нак пред налетом на биолошко опстојање Срба од стране Павелићевих усташа 1941–1945. године. Нажалост, овоме не само хрватском одроду, већ паду човечности уопште, допринеће доста и Римокатоличка, а делом и исламска црква у НДХ. Већ приликом устоличавања Хрватске бановине, у коју су били први пут у историји окупљени сви простори заједничке државе у којима су живели Хрвати, измешани са другим народима овога региона, у доста подручја у мањинском скору, али у коју су укључени етнички чисти простори српског народа Босне и Херцеговине и српских крајина са око 1.850.000 Срба, у време када се припремало зло на овим просторима, челник хрватских католика, надбискуп Алојзије Степинац, записао је: „Најидеалније би било да се Срби врате вјери својих отаца тј. да пригну главу пред намјесником Хрватским Светим оцем (Папом). Онда би и ми коначно могли одахнути у

³¹ Виктор Новак, *Магнум кримен...* Уводни део стр. IX.

овом дијелу Европе”.³² Овај иначе образовани високи римокатолички свештеник, генетски оптерећен националшовинизмом, није се потрудио да схвати и прихвати да сваки верник највише цени и поштује управо своју веру и да ће свако насилно настојање да се неко одрекне своје и прихвати другу религију изазвати отпор и страдања и оно што је још трајније – продубити и појачати мржњу према верујућим у једног те истог и незамењивог господара. Међу вишеструко деструктивним плодовима деловања оваквих предводника људи, имаће посебно место одредба о преласку са једне вере на другу, коју су уз најпотпунију сарадњу надбискупа Степинца и огромног дела католичке цркве у НДХ, 3. маја 1941. обзнанили усташки органи у Хрватској.³³ Иако су муслимани на сва звона проглашавани изворним Хрватима и „цвијећем” повијесног хрватског народа, одредбу су састављали и у живот проводили хрватски католици, а проводили су је најчешће свештеници усташе. Чак и онда када су застрашени Срби кренули на католичење, па је после званичног чина преверавања, извршен базумни масакр и предавање огњеном пепелу и српске богомоље и мученика на кратком путу лудила образованих људи који су људе насиљем одверили, насиљем проверили и онда их на кратком путу у игри верности истини и неверности, између острва греха и острва спаса, без разлога збрисали са списка људских бића и душа. Да ово зло није било ретка заблуда умом и духом оболелих, види се по томе што су десетине свештеника свете католичке вере својим рукама учествовале у масакрима над српским народом. Чак 132 су одликовани од фашистичких вођа за тај нечастиви посао у разарању српског племена.³⁴ Још пре него што се почело масовније са превођењем православних Срба на римокатоличку веру, као паралелна, а понегде и припремна радња, било је свеобухватно кадровско и материјално разарање најјачег стуба и ослонаца кроз тешке векове одржавања Срба на овим просторима – традиционалној сечи српских духовно религиозних и политичких угледника, модернизованој врсти „сече кнезова”, као и уништавању свих материјалних тековина српске традиције и културе српских земљама. Пред најјачим и најсуровијим прогонима су се нашли свештеници и други службеници и угледници српске православне цркве, учитељи, заслужени српски културни, научни и други радници и српска интелегенција у целини. Већ од раног пролећа 1941, одмах после успоставе усташке власти, почело је организовано и смишљено разарање тековина српске историје на овим просторима, и то у два најважнија домена – интелектуалном, са циљем неутралисања извора организатора, покретача и предводника отпора тиранији и тиранима и брисање заувек свих материјалних ослонаца тога отпора – православних цркава, свих облика њене имовине, тековина историје, културе као и свих видова материјалне и духовне традиције и ослободилачке борбе овог народа. Пошто опште и унутарње прилике нису биле сазреле за отворени геноцид, већ крајем априла и у мају, почело је сакупљање свештеника и њихово сабирање у привремене центре, одакле су, са најскромнијим

³² Сима Симић, *Покришћивање Срба за вријеме Другог светског рата*, Титоград 1958, стр. 25; Такође Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац*, Београд 1987 стр. 162.

³³ *Народне новине* Загреб, од 3. и 7. маја 1941; Шире о овој тематици, Виктор Новак, *Магнум кримен*, стр. 599–804.

³⁴ *Документи о противнародном раду и злочинима једног дијела католичког клера...* стр. 181–185, 194–199. Такође, Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац...* стр. 173–182.

пртљагом, протеривани, у првој фази, углавном у Србију. Према добро вођеној евиденцији Комесаријата за избеглице при влади Милана Недића, од укупно око 730 православних свештеника на територији усташке НДХ, у Србију је успело стићи само 497. Најмањи проценат се успио извући испред усташког ножа у Горњо-Карловачкој архиепископији – од 145 свештеника, само 71, и у Дабробосанској – од 111 само 63 свештена лица.³⁵ Већина свештеника, који се нису успели домоћи Србије, најбестијалније је уморено од хрватских и исламских усташа: убијено је свештеника 65, док су се 92 пароха, углавном из брдско-планинских парохија, успела, од самог почетка, укључити у припреме устанка, за заштиту српског народа. Стицајем прилика, у српским крајинама ће највећи број ових људи приступити свеопштем народном устанку против усташа. Један део ће се борити у брозовској опцији устанка, међу њима и поп Момчило Ђујић, који ће, као члан устаничког вођства Дрварске бригаде, својим српским национализмом доћи у сукоб са стаљинистичко-брозовским антисрпским догматским схватањима, и постати вођа једне групе четничких јединица у ширим пределима око Книна.³⁶ Тачан број геноцидно усмрћених свештеника и свих других свештених лица при парохијама, манастирима, архиепископијама, и другим православним институцијама на тлу НДХ и уопште на просторима бивше Југославије, због брисања трагова о извршиоцима злочина, никад се неће моћи ни утврдити, али се може као поуздано узети да је он био велики.³⁷ Веома је значајно што је, на темељу примарних извора истраживач Милан Булајић, утврдио да су само на територији НДХ геноцидно усмрћена 222 свештена лица, од којих 212 као жртве усташког геноцида, а само десеторица као жртве окупатора, што показује стравичан удео хрватско-муслиманских фашиста у односу на све остале снаге новог поретка на овим просторима.³⁸ Још болније на свако нормално људско биће делује сазнање да је у геноцидном усмрћивању Срба па и ових православних свештеника учествовало на десетине њихових духовних колега – римокатоличких свештеника и службеника у верским римокатоличким институцијама, веома често главних организатора и неретко егзекутора приликом мучења и масакрирања Срба.³⁹ Тако је у концентрационом логору у Јасеновцу, где је функцију целата вршио и низ католичких свештеника, међу којима и фре Мирослав Филиповић, који је својом руком клао српску децу,

³⁵ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 4 стр. 811.

³⁶ Душан Лукач, *Усташанак у Босанској крајини*. Београд, 1967, стр. 93–182. Наводна издаја попа Момчила Ђујића, која је била у реалности сурове грађанске и братоубилачке борбе, више борба за заштиту угроженог Српства него издаја, јер тактичка сарадња Момчила Ђујића са окупаторима у интересу самоодбране Срба није била ништа већа од Брозове и брозовске тактичке сарадње са Немцима, а посебно трајна и свестранија сарадња са хрватским и муслиманским усташама, као и конкретна и трајна сарадња ова два тоталитарна покрета у разарању Српства. Да би се у ово уверили довољно је прелистати *Зборник НОР-а* и уверити се да је Броз, као вођа НОП, више пажње у (томовима XIV, V, IV, XII и XIII итд.) посветио малобројном одреду Момчила Ђујића него свим дивизијама оружане силе усташке НДХ, рачунајући ту и пола туцета хрватских СС и легионарских дивизија у Вермахту, које су заједно учиниле најмасовнији геноцид у току Другог светског рата над српским народом.

³⁷ Ипак захваљујући истраживачима ове тематике, посебно у задњим деценијама, откривено је много истина и о овој страници тежког битисања Срба, у чему имају своје часне уделе: истраживачи Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 303, 361, 359, Смиља Аврамов и.д., стр. 382, Драгослав Страњковић, и.д. стр. 154, и други.

³⁸ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 303–304, шире до стр. 359.

³⁹ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2. стр. 759–761.

хвалио се да је усмртио више хиљада Срба. Међу тим свештеним лицима усмрћен је и један од најугледнијих делатника у српској православној цркви Петар Зимоњић, митрополит дабробосански, који је одбио препоруке пријатеља 1941. да бежи из Сарајева, остајући уз свој народ. Њега су усташе, после вишемесечног мучења по затворима и логорима, измасакрираног убацили у усијану пећ за печење цигле.⁴⁰ У овом логору је усмрћено на више десетина српских свештеника и службеника у институцијама православне цркве. У једном од највећих логора за уништавање српског народа 1941, у Госпићу и широј околини Велебита, убијено је десетине свештеника, радника и службеника православне цркве. У Госпићу је мучен и на стратиштима под Велебитом уморен митрополит горњокарловачки Сава.⁴¹ Бањалучке усташе, предвођене зликовцем Асимом Ђелићем, који је усмртио и своју кћер, одвеле су на Ђурђевдан бањалучког владика Платона, заједно са протом Суботићем, и после страховитог мучења тела истих бациле у реку Врбању. Људи који су вадили двојицу усмрћених мученика видели су, поред осталог, да су истим изломљени удови, да су им одсечени полни органи, нос и уши, извађене очи и да им је у току мучења на више места по телуложена ватра.⁴² После дугог и тешког мучења по усташким затворима у НДХ, издахнуо је у болници у Београду митрополит Загребачки Доситеј. Тројицу високих православних свештеника епископа – далматинског Иринеја Ђорђевића, епископа зворничко-тузланског Нектарија и мостарског Николаја од каме хрватских усташа спасили су италијански и немачки војници.⁴³ Усташе су, мучећи српске свештенике, уз стотине познатих начина мучења, измишљале и нове до тада некориштене методе. Забележено је како је мучен свештеник Душан Клипе: „Тај човек је претрпео што ни један није. На њему су пробали све могуће начине мучења која може човек звер да измисли”. Свештенику Милану Тришићу избацили су кћер са другог спрата и док је она умирала, изломљена, њему су ударили ексериче под нокте. Свештенику Дани Бабићу из села Свиница, срез Петрињски, пошто је он сам себи ископао гроб, почупали су браду и бркове, одсекли уши и нос, огулили део коже са тела, исекли му жила на удовима, одсекли полни орган и ставили му у уста, а на крају му ископали очи и изболи га бајонетима.⁴⁴ У тешким данима на овом простору, у време преласка из неизвесности у погледу нада новог поретка, после почетка силовитог продора Вермахта кроз Русију, наводно вековног заштитника српског народа, усташе су почеле отворено пред масама сведока да масакрирају Србе. Стога се дешава да из тог јунско-јулског периода има мноштво непосредних очевидаца најтежих мука којима су били изложени Срби. Тако је пред пуном бихаћком кулом затворених Срба и појединих комуниста несрба, својом снагом у подношењу болова и патњи просто окаменио очевице парох Дољанске парохије код Бихаћа Илија Тинтор. Наиме, усташки целат му је полио бензином браду и косу и запалио. Док се пламен ширио, он је стајао мирно као свећа, само заклањајући очи пред пламеном. Стојичко

⁴⁰ Драгослав Страњаковић, н.д. стр. 133; Милан Булајић, н.д. књ. 1 стр. 287.

⁴¹ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 300–302.

⁴² Душан Лукач, *Бања Лука и околица у рату и револуцији*, Бања Лука 1968 стр. 173–225.

Такође Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 298–302.

⁴³ Драгослав Страњаковић... н.д. стр. 127–145.

⁴⁴ Исто, стр. 149–154.

мировање ове људске бакље расрдило је зликовца, који се осетио тренутно немоћним, пришао је Илији и ножем му ископао једно око уз речи: „Друго ти остављам да видиш где ће ти бити гроб”.⁴⁵ Православни свештеници, као традиционални предводници српског народа у многим бунама и ратовима против туђинаца и њихових домаћих услужника, углавном, предака истих ових који су и Другом светском рату најверније служили туђину, масакрирани су често, нарочито у првој фази геноцидног насртаја на све што је српско, ради застрашивања и обезнађивања наредних масовних жртава. Тако су по злу посебно чувене госпићке усташе. Проводећи у лето 1941. свакодневно колоне од по неколико стотина прикупљених Срба, наводно, на обавезни рад, из сабирног логора у госпићкој казниони према стратишту Јадовну на Велебиту, редовно на најтеже начине, ради застрашивања ионако од тешких услова и свакодневног мучења обнемоглих и обезнађених Срба, убијали појединце и остављали поред пута. Тешку смрт на овом путу чемера је доживео и православни свештеник Ђуро Маријан из Сења. Њега су на једном успутном гробљу извели из строја, полили га бензином и запалили. Православног свештеника из Нашица Ђорђа Божића усташе су везале за дрво, масакрирали га тешко тако да су му одсекли и повадили на телу све што се могло одвојити, извадити и огулити. Пошто је његов труп још показивао знаке живота, један усташа је ослушнуо раскрвављене груди и опсовао: „Мајку му влашку још му куца срце, још је жив”, а затим су му камама исекли и труп. На сличан начин усташе су умориле и Милана Бањца, свештеника из Дрвара, Севастијана Јовића из Книна и још десетине свештеника из околине поменутих места.⁴⁶ У исто време са геноцидним „чишћењем” православних свештеника, на разне начине су уништаване и брисане са земље православне цркве и верске институције. Претходно, у најранијој фази, све цркве и верске православне институције и сва имовина су одузети и просто опљачкани, без икакве правосудне одлуке или барем налога. После одношења свега вреднога, и одузимања свих врста поседа и црквене имовине следило је отуђивање и самих грађевина, и то на различите начине и уз њихово кориштење у посебне сврхе. Оне боље, грађене у подручјима где у мешаном житељству има већи проценат Хрвата претваране су у римокаатоличке, оне у крајевима са већинским српским житељством и заслужније са Српство у прошлости, рушене су и брисане заједно са темељом, одмах по успостављању усташког режима, док је највећи број цркава у крајевима где су усташе изводиле лажно покрштавање, од краја маја па даље до масовног устанка и отпора српског живља, после прикупљања српског становништва на покрштавање и његовог масакрирања, спаљен и разорен заједно са усмрћеним провереницима. Најуспешнији истраживачи и ствараоци дела о усташком геноциду над српском православном црквом: Динко Давидов, Милан Булајић, Драгослав Страњаковић, Смиља Аврамов, Виктор Новак, Сима Симић и други посветили су потребну пажњу и истраживању и обради усташког геноцида над српском православном црквом. Смиља Аврамов је упорним и темељитијим истраживањима успела да утврди да је у време трајања НДХ разорено и спаљено око 500 српскоправославних цркава, те да је

⁴⁵ Мирко Турић, *Од фашистичке окупације до бихаћке куле 1941*, Подгумеч у НОБ, књ. 1. стр. 200–201.

⁴⁶ Драгослав Страњаковић, н.д. стр. 158, 160–164.

мањи њихов број био претворен, у току краћег или дужег времена, у римока-толичке цркве.⁴⁷ Уз стотине мањих сеоских парохијских цркава, порушено је и десетине, у Босни и српским крајинама, грађевински и по унутарњој опреми, затим по оригиналности иконостаса, фресака, затим богатим манастирским, епархијским и другим библиотекама и архивама, веома значајних верских објеката: цркве у Бањој Луци, Бихаћу, Осијеку, Илоку, Војнићу, Босанској Градишци, Тењу, Јасеновцу, Дубици, Вировитици, Бос. Костајници, Петрињи, Глини, Топуском, Славонској Пожеги, Сењу, Окучанима, Бенковцу, Новској, Подравској Слатини, Горњем Михолцу, затим фрушкогорски манастири и други.⁴⁸ Од стотине сеоских, парохијских цркава остале су углавном само оне у брдовитим планинским српским пределима, док су у крајевима ближе комуникацијама и са мешаним становништвом углавном порушене. На пример, само у околини Славонског Брода, где живе измешани Хрвати и Срби порушено је пет православних цркава.⁴⁹ Под дејством разорног противсрпског таласа у НДХ ширила се србофобија и у деловима Југославије где су већину стекле националне мањине. Нпр., само у околини велике српске светиње, Пећке патријаршије, порушено је од стране албанских качака и сецесиониста 16 српских православних цркава и црвених објеката.⁵⁰ Још ревносније су усташе и националшовинисти и фашисти дугих неспрпских народа уништавали и све видове српских културних историјских споменика и знамења. Прво су се на удару нашли меморијални споменици заслужним српским великанима, владарима, свештеним, научним, културним, просветним, војним и другим предводницима и у свету поштованим личностима. У првим данима живота сателитске НДХ били су порушени, поразбијани и оскрнављивани споменици, нпр., заслужним Карађорђевићима, српским војсковођама, научницима и песницима. Уништаване су задужбине великана, музејске збирке и библиотеке, архиви и остало што је носило српску ознаку. Са посебном хистеријом су разбијани меморијални белези, војничка српска гробља. Нпр., ископане су и уништене кости из Спомен-костурнице код Добоја где леже хиљаде српских жртава из Првог светског рата, које су геноцидно уморили аустроугарски шуцкори, готово стопостотно Хрвати и муслимани – дедови и очеви усташа Анте Павелића. Није на одмет да се још једном подсетимо да су вековно лако заборављиви Срби опростили грехе за око 1.300.000 жртава заблуђелој браћи, превели их из табор побеђених, који су требало бити кажњени, и поклонили им први пут пуну државност, да би синови и унуци тих истих убица поново почели уништавати и живе Србе и све што је везано за овај народ.⁵¹ Многе православне цркве, као у Карловцу и Плашком, затим црква у Високом и у Двору на Уни, те црква у Бјеловару, служили су као складишта различитих роба. Црква у Мркоњић граду претворена у кухињу за војску, а црква у Сл. Пожеги у кланицу стоке, у Сиску у занатску радионицу, у Високом у коњушницу итд.⁵² Само

⁴⁷ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 381.

⁴⁸ Динко Давидов, *Огрешење*, Шабац 1986, стр. 67–93, Такође Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац...* стр. 483–487.

⁴⁹ Владимир Дедијер, Антон Милетић, *Пројектовање Срба...* стр. 452–454.

⁵⁰ Владимир Дедијер, Антон Милетић, *Исјо...* стр. 607.

⁵¹ Драгослав Страњаковић, н.д. стр. 164.

⁵² *Исјо*, стр. 166–169, Владимир Дедијер, Антон Милетић, *Пројектовање Срба...* стр. 467–468.

део православних цркава и црквених грађевина и институција, на просторима за које се рачунало да се православно становништво проверавањем на католичку веру може, наводно, „реинтегрисати” у хрватску нацију, био је већ на почетку предвиђен за претварање у римокатоличке цркве. На првом месту били су то значајни српски манастири у Ораховици и у Лепавини, затим епископски двор и црква у Пакрацу,⁵³ који су били веома значајни по својим старим и богатим библиотекама, архивима и другим предметима везаним за традицију српске православне цркве. Већ у другом делу маја почело се и са масовнијим проверавањем становништва, односно са католичењем. Српско становништво је позивано од домаћих католичких свештеника у католичку цркву или евентуално православно ако није била порушена, а понекад и у порушену, и тамо су превођени у католичанство, уз давање писмене изјаве да добровољно приступају католичкој цркви. У неким случајевима ови преласци, посебно у раније време, мирно су се завршавали, без неких насилних радњи усташких органа према Србима. На пример, органи усташке власти и домаћи католички свештеник позвали су Србе у село Брачевци у православно цркву, из које су биле избачене православне верске ознаке, а унесене и уведене римокатоличке, и под отвореном претњом смрти, сви су наводно добровољно прихватили католичанство. По католичено је тада 3517 православних у селу Будимцима, затим у селу Чермошњак. У неким равничарским сеоским насељима, нарочито у Славонији, Срби су, пред претњамa и страхом да оне могу бити и у пракси изведене у интересу очувања у животу породица прихватили католичанство. Чин је обављен у оскрнављеним и оштећеним православним црквама. Међу првима су то учинили Срби из села Лукач у Вировитичкој општини, што ће се пренети и на друге делове ове општине, затим на српска села у општинама Подравска Слатина, Пакрац, Новска, Окучани, Нова Градишка, Славонска Пожега и у низу других општина.⁵⁴ Но уверење изворних праваша, рачунајући и самог творца ове идеологије, да се питање „сербскога накота” у Хрватској до бугарских граница на истоку може решити уз комбиновање три начина: проверавањем, како је уз остале међу Хрвате дошао и отац хрватске домовине Анте Старчевић, крвављењем општрице (Павелић је спомињао секиру), и прогоном Срба из Хрватске. Паметни људи међу тим хрватским жупницима су читали са лица нпр. проверавањем да је то само нужда и да ће они чим стасају кренути у борбу против такве принуде. Ово су добро знале и радикалне усташе – франковци, те су већ од почетка почели да Србе позване на проверавање убијају, а у више случајева и спале заједно са црквом. Дакле, уследили су и све се више множили најстравичнији призори масакрирања и спаљивања полуживе нејачи – српске дечице и мајки, које су пошле добровољно или силом, да се моле истом богу који води и источне и западне хришћане. Ваљани истраживачи ове тегобне проблематике већ су приметили да би овај облик злочина требало прогласити најцрњим злочином међу свим злочинима према човеку. Тако Драгослав Страњаковић записује: „Овакав начин уништења једног народа, спаљивањем живих жена и деце у њиховим богомољама, и то у великом броју може се упоредити само са оним свирепством Турака када су

⁵³ Смиља Аврамов, *Геноцид у Јужнославији...* стр. 381.

⁵⁴ Владимир Дедијер, Антон Милетић, *Пројектовање Срба...* стр. 49–52; Владимир Дедијер, *Вашикан и Јасеновац*, стр. 485–486.

29. септембра 1895. године у Урфи у Малој Азији спалили пуне цркве Јермена људи, жена и деце". Овај историчар нам одмах открива и разлику: масакр у Азији осудио је читав свет, уништавање Срба нико и никад, ни онда ни 1945, када су уз помоћ западних демократа, вишеструке убице добијале азил и наставак лагодног живота у слободним земљама западног хришћанства. Аутор даље открива нови злочин света и то онога слободног и демократског: „Штавише док се још дизао дим на згариштима цркава где су спаљивани људи, жене и деца, док је још потоцима текла крв српске нејачи дотле се са Лондонског радија поручивало и говорило о хегемонији Срба над Хрватима. Шта је ово значило? Да ли смиривање страсти или подстрекивање на даља зверства?"⁵⁵ Овај проницљиви аутор у оквиру питања открио је да је то било подстицање Лондона на острву и свих Лондона света који ће својом нехуманости кумовати или увелико допринети умирању у патњама српске, хрватске и муслиманске деце поново од злочиначког ножа у деведесетим годинама 20. века. Злочини, само због разлике у вероисповести и у уској вези са насилним проверавањем, као вулканска жаришта пакла низали су се по НДХ већа од почетка лета 1941. У православној цркви у Глини, према утврђеном списку за који људи сматрају да је много већи, 1039 масакрираних Срба, изведен 3. и 4. августа 1941. за који један од најуспешнијих истраживача истине о геноциду над Србима и писац низа књига из ове области др Милан Булајић сматра да је то један од најгнуснијих злочина који је до сада учинио један верник неке мале или велике религије према припадницима друге религије.⁵⁶ У време овога масакра у глинској цркви усташе су одводиле српске жене, девојке па и малолетне девојчице и силовали их у својим приватним привременим „јавним кућама", где је следило масакрирање и убијање тих мученица. Млада Српкиња Даница Миљевић, силована је на олтару цркве од двадесет усташа, а онда већ полумртва прекрштена, што би значило проверена са православља на католичанство на глински начин, тзв. унакрсног порења, односно потпуног пресецања уздуж и попреко камом у виду крста, ваљда оног њене нове вере римокатоличке, после чега је остао траг реза у крви у облику крста.⁵⁷ Следио је читав низ поновљених окрвављених „глинских православних цркава" – у Зборишту, Садиловцу, у Великој Кладуши, Бунићу, Кореници, Бос. Дубици, Кукуњевцу, у Топуском, у Ливну, Коларићима код Војнића, Кусоњама, у Дрежнику, Добром Селу, Славонској Пожеги, Босанској Крупи, и на другим местима.⁵⁸ Темељно и систематско дезинформисање човечанства о бестијалности и суровости, масовности и трагичности геноцидних злочина над српским народом у Другом светском рату, које су у више од 80% случајева извршиле хрватске и муслиманске усташе, заташкавање истине о тим злочинима, не само од стране њихових извршилаца и њихових ментора из табора уништеог новог поретка већ и од западних савезника и, још горе, – од званичних победника у Југославији, брзоваца, онемогућило је презентирање свету броја Срба насилно покатоличених. Извори, и посебно

⁵⁵ Драгослав Страњаковић, н.д. стр. 244–245.

⁵⁶ Милан Булајић, *Геноцид над Србима у Другом светском рату*, Уводни реферат на научном скупу у САНУ, Београд 1991. стр. 15.

⁵⁷ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2. стр. 327 и такође Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац...* стр. 213–222.

⁵⁸ Динко Давидов, *Огребење...* стр. 79–93, Драгослав Страњаковић н.д. стр. 239–245.

писани подаци, темељно су и систематски уништавани, од тренутка када је било јасно да снаге „новог поретка” губе. На пример, иако су о сваком чину проверавања Срба остајали писани подаци, они ће бити већ 1944. године веома ретки. Остали су само фрагменти, случајно, као што је писани податак да је само фрањевац др Петар Берковић у славонским селима Вочину, Чачинцима и Цералијама проверио око 6.000 Срба, према неким подацима, из хуманих разлога, да би ови људи на тај начин како тако осигурали свој опстанак.⁵⁹ Бројни подаци о провереним Србима које на темељу свеже располажућих извора дају дипломатске службе појединих држава, били су несигурни, понајвише због пристрасности које су те земље могле имати према усташкој НДХ. Нпр., посланик НДХ у Риму др Перић је известио Италијане да је већ од 17. септембра 1941. добровољно на католичанство прешло око 350.000 Срба у НДХ, што није никако могло бити тачно, јер се мали проценат Срба провераво, посебно у ратна времена и уз грубу силу. Дезинформација у вези са бројем добровољно покатоличених Срба требало је посланику Перићу и влади НДХ због ублажавања и разрешавања противуречности између тадашњег Рима и Загреба, које је, истина, повезивао и зближавао фашизам, али трајно раздвајао сукоб око претензија на исте просторе у северозападном приобаљу Јадранског мора. Уништавање Срба са којима Италијани нису кроз историју имали неких значајнијих и већих сукобљавања и хрватско простирање на српске просторе у западној половини Југославије делом и на оне на које су претендовали и Мусолинијеви фашисти, довешће до нарастања италијанско-хрватских противуречности. Због тога су били потпуно опречни односи и ставови Павелићеве Хрватске и Мусолинијево Италије и у вези са прекрштавањем. Из ових разлога и извештај из Загреба, иако званичан, није могао бити тачан, јер се бранила политика прекрштавања наводном добровољношћу.⁶⁰ Остале западноевропске земље, и неутралне и оне које су биле на страни антифашистичког блока као савезници српских антифашиста, под снажним упливом свете столице која је била на страни геноцидне НДХ, на разне начине су биле на страни Хрвата, и директно или индиректно подржавали политику и настојања НДХ и у погледу односа према насилном католичењу. Тако је посланик иначе неутралне Швајцарске из Загреба слао вести у западни свет о преласку чак 300.000 Срба, наводно добровољно, са православља на католичанство.⁶¹ Ипак, сама суровост настрадаја усташке НДХ на опстанак једног целог народа, уз остале методе, и покрштавањем, које је извођено уз много патњи и суза, али још више неизмерног бола и крви масакрираних и спаљиваних Срба у бившим српским црквама, које су постале римокатоличке. И само уз примену бестијалности, разнородног беспримерног насиља усташа, натурала је инерцијом ипак неуништивног хуманизма, истину о суноврату човечанства на делићу земље која се назива НДХ. Истине о патњама српског народа, које им је натураио усташки режим, приморали су, под притиском света, да поглавник НДХ Павелић призна истину, у новембру 1941, да је покатоличено око 250.000 Срба

⁵⁹ Слободан Милошевић, *О прекрштавању православног становништва у НДХ у време Другог светског рата*, Историја 20 века, бр. 2. Београд 1985, стр. 71–92. Такође, *Документи о пројугословном раду и злочинима једног дијела католичког клера*, Загреб 1946, стр. 59.

⁶⁰ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 646.

⁶¹ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 3 стр. 83.

и да је то мање религиозно, а више политичко питање: „Србија ће бити дефинитивно елиминисана из региона који гравитира ка Јадрану и биће принуђена да заувек поклекне и сахрани наде.⁶² Ова опасност је постојала, али је њено остваривање мање овисило од Павелића и усташа а више од других србофоба, посебно од смишљеног тихог деловања прикривеног праваша Јосипа Броза. Ипак и у овом предубоком паклу вишеструког уништавања Српства, у мрежи смишљених дезинформација, инсинуација и манипулација, пробијала се истина и о духовном геноциду над Србима у Другом светском рату, па и о приближном броју на силу прекрштених Срба, рачунајући и оне који су најсуровије усмрћени и уништени по проверавању, заједно су, од стране римокатоличке цркве окрнављеним српским богомољама. Према званичним подацима Светог архијерејског синода, објављеним на темељу пажљивих и документованих истраживања у „Гласнику“, званичном службеном листу Српске православне цркве, у другој мирнодопској години (1946) наводи се да је у току Другог светског рата на просторима НДХ предевано на силу са православне вере на римокатоличку око 240.000 Срба.⁶³ Уверивши се, и сам поглавник НДХ др Анте Павелић, рођен у српском селу Брадини, где су римокатоличке вере били само његови родитељи, а по неким причама и сами раније српског рода, задојен млеком мештанке Српкиње, да покушај брисања Српства проверавањем није успео, покушао, тачно 11 месеци после доношења одредбе о католичењу Срба, или дана 3. априла 1942. да трасира нови сатански пут расрбљивања Српства. Тога дана је донео нову усташку законску одредбу о устројству аутокефалне хрватске православне цркве, чиме је не само одбачена већ и погажена она ранија одредба о проверавању православних Срба у католичанство већ и признат њен тотални неуспех.⁶⁴ Поглавнику није много помогло ни масовно проуштаско опредељење већине римокатоличког хрватског свештенства, уз мали број оних који су ризиковали чак и свој живот за праведну ствар, попут антифашисте фра Златка Свирића, који је одбио да учествује у проверавању Срба у католичанство.⁶⁵ „Добровољно“ уз разноврсно насиље проверених Срба чак и у крајевима где је српски живаљ чинио изразиту мањину бивало је све мање, посебно када се у свакодневном животу показало да им то, у свим приликама више штети него користи. Реално били су вишеструко хендикепирани својом религиозном двојношћу. Мобилисани у домобранство у другостепене јединице, служили су за најтеже и најкрвавије и најопасније потребе, послове и задатке. Чешће него други у војсци НДХ су сумњичени и оптуживани за симпатије или сарадњу са другом неком страном, Брозовим НОВ и ПОЈ или са Дражиним четницима, после чега је без проверавања следио најчешће концентрациони логор или затвор у коме су убијани. Случајно заробљавани од стране Брозове војске у којој су српски сељаци до краја чинили апсолутну већину, олако су квалификовани као издајници, као шпијуни фашизма, усташа и других квислиншких снага и такође усмрћивани. Ови

⁶² Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 387.

⁶³ Виктор Новак, *Магнум кримен...* стр. XV, Такође, Слободан Милошевић, *О прекрштавању...* стр. 86.

⁶⁴ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 387–388.

⁶⁵ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 679, такође, Фра Златко Свирић, *Херцеговина у НОБ*, књ. 2. стр. 194–195.

мученици у послератним смишљеним манипулацијама усмереним на разбијање Српства двоструко су и мртви кориштени против свога народа. У затворима и концентрационим логорима служили су за попуњавање броја за ликвидацију противника НДХ, а онда после рата када су сабиране жртве, пошто су били раније покатоличени, прибравани су броју уморених Хрвата.⁶⁶ Тако су од браће праваша вишеструко понижавани и више пута усмрћивани. Опште разочарење преосталог српског становништва на просторима НДХ, па и малог броја преосталих проверених у католичанство постало је још већа сметња у другом покушају Павелића да расрбљава Србе помоћу самих Срба. Павелићеви агенти су пун месец дана морали трагати и тражити обичног попа православне вере кога би Павелић унапредио у предводника нове усташке хрватске православне цркве. Као и увек, у слабо хијерархијски постављеној, либералној православној цркви, пронађен је отпад у православљу, у лику руског емигранта Григорија Ивановича Максимова, који ће под свештеним именом Гермогена 8. јуна 1942. пред усташким поглавником Павелићем, који је наредио масакре над стотинама хиљада српске деце само због јединог греха што су се родили као православни Срби, положити заклетву мржње према српском православљу, као вођа и челник од усташких целата поклоњене тзв. хрватске православне цркве. Реаговао је благовремено Свети синод српске православне цркве и већ 4. августа искључио из православне вере издајника Григорија Ивановича Максимова, што ће учинити да Павелићев маневар са православљем ни овога пута, међу Србима, није имао жељеног успеха.⁶⁷

3. Први масовни покољи Срба на просторима усташке НДХ

Најсуровији метод истребљивања Срба на просторима НДХ од стране хрватских франковаца и муслиманских фундаменталиста, окупљених у усташкој организацији и војсци, било је усмрћивање Срба свих доби и оба пола, у свако време и на сваком месту, без вођења икакве евиденције, а да се не говори о било каквом ислеђивању и судском процесу и пресуди, најчешће уз затирање трагова о тим убиствима. Правдање овог сатански бестијалног програма наводним злочинима Срба над Хрватима и осталим несрпским народима у Краљевини Југославији у току њеног дводеценијског живота, од стране свих праваша, од оних најрадикалнијих – франковаца и Павелићевих усташа па све до умерених праваша националкомуниста Јосипа Броза, представљало је најсрамнију обману и лаж у новијој историји. Била је најсрамнија подвала стаљинистичких националкомуниста већ од преваге хрватских праваша у КПЈ када су почели да оптужују режим Краљевине Југославије за многе недаће несрпских народа, уз остало, проглашавајући режим и власт фашистичким. И онда када су у служби туђинаца, ваљда по навици и традицији, несрпски народи, међу њима и Хрвати и муслимани, добили своју НДХ одмах се кренуло на остваривање претњи Србима. Усташки режим се одмах

⁶⁶ Архив БиХ. Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина број инв. 47998, записник од 2. маја 1945. Босанска Градишка.

⁶⁷ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида*, књ. 1 стр. 392–398, такође Аврамов Смиља... н.д. стр. 387–388.

дао у велики национално најважнији посао – прикупљање имена „многих” хрватских жртава које су побили наводно београдски хегемонистички режими. До краја јуна је свестрано обављено, сакупљено и поименично објављено око 250 жртава на територији Хрватске, међу којима су представљени као жртве великосрпске тираније и највећи криминалци, психички оболели људи, убице. Највећи број тих хрватских жртава у доба наводне српске тираније убијен је од самих Хрвата, док су за свега 12 били извршиоци Срби.⁶⁸ У суровој стварности нове хрватске државе није се радило о освети за српске злочине над Хрватима, већ се и на овај начин припремао свеопшти геноцид над Србима, у духу програма оца домовине Анте Старчевића, уз примену три темељна истребљивачка система; биолошког чишћења Срба са „етничких и повијесних простора Хрвата и хрватског цвећа муслимана”, тамо негде до бугарске границе. Та три истребљивачка система једног народа гласили су: или се приклони, што је одмах од оснивања НДХ уведено у праксу кроз проверавање Срба са православне на римокатоличку веру, или се уклони, што је паралелно примењивано обезвлашћивањем Срба и њиховим изгоном из вековних станишта и, треће, систематским убијањем српског живља и у ширим скупинама или по насељима. Ове системе су усташке вође, Павелићеви доглавници и помоћници на сатанском послу, у више наврата количински одмеравали јавно обнародовали претећи да ће једну трећину Срба протерати, другу покатолочити, а трећу, ону најпостојанију у намерама да брани голи живот, побити. Ради очувања тајности која је омогућавала успешније завођење и хватање Срба, који би потом били ликвидирани, препади у првој фази, у време капитулације војске Краљевине Југославије, над појединцима или мањим групама вршени су у строгој тајности, уз прикривање и места и начина ликвидације Срба – припадника те војске. После капитулације војске Краљевине Југославије, по узору на нацисте, користили су методе инсценирања сукоба, односно напада српских четника, после чега долази и до првих масовних убијања недужних Срба, уз оптужбе истих за напад на нову државу и њен млади режим. Већ у фази припремања ових групних масакрирања Срба, тек успостављени војни, политички и полицијски органи су почели, углавном, појединачна хапшења истакнутих и заслужних грађана, који су одвођени у усташке затворе и центре који ће лагано прерастати у сабирне и концентрационе логоре, међу првима у Госпићу и Даници код Копривнице. Током времена хапшења су била учесталија, тако да су већ до 25. априла са Кордуна била одведена у затворе 184 Србина, са подручја Лике око 120 углавном угледнијих Срба. Убијање, чешће појединачно, а ређе у мањим групама, вршено је тајно. Први несакривени масакр над Србима је изведен у самом преврату 28. априла, у јединој од бјеловарских општина у којој су у већем проценту живели Срби, Гудавцу. Повод масовном масакру над Србима била је погибија једног усташе и рањавање другог у сукобу са остацима југословенске војске. Без истраге коју практикује свака иоле озбиљна држава, а НДХ је већ постојала две седмице, и утврђивања основних чињеница у вези са погибијом усташа (кога у записницима брозовских комисија за злочине после рата зову „заштитничарем”, односно чланом Мачекове заштите), усташе, који су до тада били углавном Мачековци,

⁶⁸ Број наводно од Срба убијених Хрвата у Краљевини Југославији објављен у Загребачком листу, *Хрвајски народ*, јуна 1941, више Драгослав Страњаковић н.д. стр. 265–266.

почели су са масакрирањем Срба у духу наредбе која је stigла из усташког врха из Загреба, са налогом да се сви Срби из општине похapse и побију. Већ први усмрћени, нађени у зору 28. недалеко од својих кућа, страховито су мучени. Били су распорених стомака и извађених црева, одрезаних прстију, извађених очију. Масакр над 180 Гудовачких Срба је извршило око 70–80 углавном домаћих усташа Хрвата, житеља Гудаваца и његове околине. Злочин је извршен на бестијалан начин и сурово. Нпр., петнаестогодишњак сав избоден, док су му злочинци полуживом засипали ране кречом, замолио је свога колегу гимназијалца да га убије, на што је овај његов вршњак и разбраћени брат, са којим га је само делила нијанса исте хришћанске вере, само по позиву и узроку верске дубоке мржње, опалио хладнокрвно метак свом малолетном вршњаку у израђавану главу и гурнуо га у плитку раку. Немци који су такође често стрељали, али увек са поводом и по налогу, а много пута и са тачно одређеним бројем, били су изненађени дубином суровости. По обичају, фотографисали су ову нову разгледницу зла са Балкана, али онога Балкана клерокатоличког, исламско-фундаменталистичког, стаљинистичко-брововског, „еуропског“, а брововско-бакарићевски утајивачи српских жртава ће покушај Немаца да се казне извршиоци овог злочина који су неколико часова били и похапшени ометен је из врха у Загребу. После рата као и други „домаћи“ злочини, а све у име брововског братства и јединства, биће приписани мрским тзв. окупаторима, а све да би се злочини скинули са леђа свога „национа“.⁶⁹ Од половине пролећа па даље преко лета, оживотвориће се тамна страница суморних векова нарочито у дане великих православних празника, када ће се са усташким црном колонама из дубине прошлости васкрснути само још у причама познати облици насиља исламских силеџија, свемоћника и бојџија, упоредо са одредима франковаца којима ће главна и животна задаћа на овом свету бити уништавање Срба и свих њихових материјалних и духовних ознака, светиња и симбола. Србима је, као у време Османлија, било забрањено све – до забране певања и плакања. Поново су дани за изазивање кавге са дискриминисаним Србима, као и у доба ага и бегова, постали први велики свети дани и слављени свеци, већ од Ђурђевдана 1941. Комшије муслимани као да су потпуно заборавили да су деценијама, а неки и вековима, после преласка на ислам, јавно пред ходама и кадијама, на неки начин славили овог старословенског свеца својих предака – Светог Ђурђа. И управо на дан тога свеца, 6. маја 1941, групе усташких злочинаца муслиманских насеља запутили су се у српска насеља тражећи кавгу. У селима Кијеву и Трамошњи, уз вређање крсне славе, почели су и јавно насртати на кћери и снахе домаћина слављеника. У овим врлетним крајевима земље Босне сматрају за добро особину што Србин дуго трпи, још лакше опрашта и заборавља, али кад се наљути да он почиње да и сам поприма особине горског вука. Десило се то и Кијеву и Трамошњи. Срби су, ненаоружани и голоруки, напали на муслиманске усташе. Следило је бујање и србе и масе и на једној и на другој страни, а потом је бунт прерастао у прави

⁶⁹ Већ у једном од првих масовних масакра Срба крајем априла 1941. у Славонском Гудавцу, усташе су бездушно затрпавали у земљу и посипали кречом још неотргнуте од живота Србе. Тако је један још живи, иначе измасакрирани дечак, Србин, замолио свога колегу из гимназије да га не затрпава жива већ да га дотуче што је овај хладнокрвно учинио. Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 252–258, као и књ. 2. стр. 469.

устанак. Стигла је из Бање Луке, уз остало, и артиљеријска јединица Вермахта која је прецизно погађала и палила српске куће. Устаници, слабо наоружани, разбијени су и потом потражили спас у родним брдима и шумама. Заробљених 28 српских сељака, већином Видовића као да је најављивало видовданске крваве покоље Срба, јер је од стране Вермахта, према тачно одмереној казни и осуди за немачке губитке, стрељано и онда обешено у градском парку у Санском Мосту толико побуњеника као опомена Србима за самоодбрану. Требало је на овај насилнички начин показати Србима да немају права ни да се бране и штите част својих кћери и животе своје деце, чак ни од повампирених дахија, из османлијских времена.⁷⁰ По узору на свога нацистичког узорника и заштитника, у духу служничке традиције сличне оној из Кијева и Трамошње, и хрватске усташе су, не сасвим случајно, делујући по узору на немачке нацисте, кад су због наводне казне за пограничне инциденте које су сами организовали да би напали Пољску и тако свет гурнули у Други светски рат, инсценацијом српске побуне, извршили на Кордуну један од најмасовнијих злочина тога времена. Овде су усташе, по сценарију највишег свога Врха и по узору на нацисте, инсценирали напад „српских” четника на Јосу Мраунца, Хрвата у Благају на Кордуну. Група усташа, подржавана од усташког врха у Загребу и двојице месних жупника, Блажа Томљеновића и Ивана Никшића, као огрешење Мраунца нашли су његову подједнаку пажњу и љубав и према Хрватима и према Србима, што је од хрватских радикалних праваша, франковаца, усташа па и дела екстремних брзоваца сматрано највећим грехом. Са жупником Томљеновићем, група усташа се у ноћи између 5. и 6. маја, уочи српског Ђурђевдана, увукла у стан млинара над Кораном и масакрирала Мраунца, његову супругу, мајку и два сина, док је кћерка од 12 година, наводно, успела да скочи кроз прозор у реку, исплива и спаси се, по неким претпоставкама, уз знање усташа, да би могла да прича о злочину, који су извршили, наводно, српски четници. Непосредно после овог догађаја, усташка гласила су у Загребу, 5. маја, објављивала како је чета српских разбојника упала у млин и масакрирала млинара и његову породицу. На крају је изречена и претња да ће Срби бити за овај злочин сурово кажњени. Већ 6. ујутру, стизало је појачање из других усташких центара, а у кордунском Благају, у оном делу где су живели Срби, почело је хапшење свих мушкараца. Ове најогавније убице нашли су се у незгоди када су рањену Милку провели поред дуге колоне људи, које је она дуго разгледала, и на крају, дечије искрено, али уз то и веома опасно, рекла да ту нису убице. Но свеједно, агресивне психопате и хладнокрвне децоубице, екстремни праваша и клерокаатолици нису имале ни трачка стида и људског достојанства. Сатански сценарио се одвијао како су га замислили у усташком врху и у главама домаћих жупника, званичних службеника правди и господу Богу. Наредна три-четири дана су протекла у мрцварењу, касапљењу и усмрћивању 525 Срба из српског дела Кордунског Благаја. Међу усмрћеним било је десетак чланова КПХ, којима нико од комуниста Хрвата није рекао да беже, који уз то нису ни опоменути од усташа због комунизма, док су њихове комшије најчудовишније мучени и уморени само због тога што су православни Срби.⁷¹ Пресудно за све

⁷⁰ Бранко Бокан, *Срез Сански Мост у НОБ*, Сански Мост 1980. стр. 13–24. такође Душан Лукац, *Устаници у Босанској крајини*, Београд 1967, стр. 72–243.

⁷¹ Милан Будајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2. стр. 469–477, Такође Фердо Чулиновић, *Окујашорска подјела Јужославије*, Београд 1970 стр. 309–312.

отвореније, дрскије и масовније геноцидне ударе, не више на појединце или групе, већ и на веће групе српског живља, у НДХ било је неколико чинилаца. Најважнији међу њима било је неочекивано непријатељско држање према Србима скоро свих несрпских народа у земљи, још од времена колапса заједничке државе, као и њихове симпатије према окупатору, посебно на просторима тек проглашене НДХ, у којој је био енорман проценат грађана проушашки опредељен, и до 80%, на деловима нове Хрватске. Уз ужу активну, и шира пасивна издаја сопствене државе допринеће сасвим олаком освајању Југославије од агресорских армија а ове ће онда у знак захвалности и награде оставити оружје југословенске војске усташама, уз многа отворена изражавања признања и захвалности несрпским народима од окупационих сила, као што је била она Хитлеровог посланика у Загребу Зигфрида Кашеа: „Захваљујући пријатељском држању хрватског народа према Њемачкој у југословенском рату, немачка војска је била поштеђена великих губитака у људству и материјалу”.⁷² Уз обилно наоружавање, захваљујући посебно свестраној подршци католичке цркве и ислама међу муслиманима, се врши брза фашизација знатног дела хрватског и муслиманског живља, уз брзо наоружавање и изграђивање оружане силе нове државе, којој ће ударни стратешки циљ бити – уништавање Срба. Природно је да ће се они од раније најотпорнији српски крајеви у Босни и Хрватској, у којима је, уз остало, било и понајвише солунских добровољаца, или региона у којима су и раније почињале буне и кретали отпори. Ови разлози били су веома присутни и код првих масовних геноцидних нартаја на Србе у Гудавцу, у српској Славонији, у Благају на Кордуну, у Кијевцима и Трамошњи у Босанској крајини,⁷³ а затим у току маја и почетком јуна усмериће своју оштрицу и према увек усправној српској Херцеговини, посебно кивни због њиховог покушаја гушења издаје великог дела Хрвата већ у првим данима априлског рата и ометања покушаја проглашења усташке државе у Мостару, два дана пре него што је то учинио усташки врх у Загребу. Поред Мостара, који је културно-историјски био српски град, на удару су се посебно нашла места која су била вековна жаришта српског отпора, са којима су и Хрвати и муслимани вековима сарађивали, какви су били, нпр., Невесиње, Требиње и низ осталих српских градова и крајева, из којих су и у прошлом рату, као и из српских крајина, у солунске добровољце кренуле десетине па и стотине јунака из појединих херцеговачких насеља. Оштрица усташког геноцидног ножа је била најдиректније усмерена према најкомпактнијим српским просторима и местима, као што је, нпр., било Требиње, које је 1931. при попису бројало преко 17.000 Срба према само 996 грађана будућих носилаца имена Независне усташке државе. На Требињце су усташе биле кивне и због њиховог веома активног учешћа у сузбијању усташке издаје у време рушења заједничке државе. Требињски одред, заједно са добровољцима из других српских места у Херцеговини, у првој декади априла 1941. спречавао је усташке продоре у складишта југословенске војске и активно учествовао у гушењу усташке власти у Мостару, пре него је она проглашена у Загребу. Овакво држање Требињаца ће бити главни разлог што су усташе по уласку у Требиње, уз помоћ окупаторских снага, а пре њих истакле оглас у коме су претили да ће

⁷² Васа Казимировић, *НДХ у светлу немачких докумената...* стр. 103.

⁷³ Милан Чубрић, *Између ножа и крижа*, Београд 1990. стр. 5–212.

за једног погинулог Хрвата убијати по стотину Срба.⁷⁴ Била је то последња опомена увек попустљивим, лакозаборављивим, још лакше опростљивим Србима за зла која су им други наносили, а они их сами покривали велом заборава и прошлости. На пример, и у српском Требињу, као и свим српским насељима под Хабсбуршком монархијом, царски шуцкори, регрутовани искључиво међу Хрватима и муслиманима, као и у свим другим српским насељима Царевине, на најразличитије начине су убијали и уништавали Србе. Само у граду Требињу шуцкори су од 1914–1918. јавним вешањем усмртили 79 требињских Срба.⁷⁵ Но када је требало да се клупко зла нормалним поступком размери и зликовци, ако ништа више, добро укоре, по познатом српско-православном маниру, све је, у име прве заједничке државе крвно веома сродне, али по делима и неделима за векове разбраћене браће, све дубоко запретано, у намери да се заборави у име процвата земље која од рођења или тачније загребачког Марковог трга 5. децембра 1918, што значи четири пуна дана од проглашења прве заједничке државе, почела да плива на новим потоцима крви према једином могућем излазу који се зове пропаст. Јер народ, не господарско елиташки, већ онај обични, каже да је нерасветљен, што је значило, намерно заташкан и неосуђен злочин, директни путоказ за поновљени злочин, који углавном покреће она страна која је пре била у улози целата. Десило се то и у Требињу већ у априлу и мају 1941. Синови оних српских убица из прошлог рата, којима је све опроштено, кренули су и у нову општу хајку на Србе. Зато има делимично право историчар Саво Скоко, један од најуспешнијих истраживача историје геноцида над Србима у Херцеговини и шире, кад каже: „Трагедија херцеговачких Срба почела је управо априлским ратом”, само уз напомену да је историјска трагедија Срба поново настављена већ априлским ратом и да је у сечи српских глава, само због „греха” што су православни Срби, мањи број оних које су одрубili Османлије, Швабе и други странци, а срамотно велики је проценат који су одсекли и одвојили од живота најближи племенски родственици, у око 90% случајева истог српског родовског имена, што је задавало и морало би задавати највише брига даљњем ходу кроз будуће векове овог, не много сретног народа. Завршетак припремног периода масовног убијања Срба до разгарања највећег ратног пожара у историји на тлу Русије, после чега ће следити фаза свеопштег геноцидног похода усташа и других злочинаца за тотално уништавање Срба, одиграће се у првој половини јуна, управо на тлу Херцеговине. Све учесталије обесправљивање, развлашћивање и одвођење Срба у затворе и, наводно, на рад у усташке радне логоре широм НДХ, трагови, на све стране, појединачних убијања и масакрирања мањих група, свакодневно су изазивали жарнице ширег отпора обесправљеног и угроженог српског становништва. Најрови-тије, као и раније, било је на просторима Херцеговине према Црној Гори. Прилажење усташких целата према граници српске Црне Горе, куда су и раније херцеговачки Срби у веома честим злим временима пребежавали, доводило је до удруживања Срба са једне и друге стране и снажења њихове воље и спремности да се војнички обрачунају са тим познатим из ранијих времена „јунацима”, када су зле прилике дозвољавале да се јуначе на нејачи,

⁷⁴ Саво Скоко, *Покољ херцеговачких Срба 41*, Београд 1991. стр. 33–35.

⁷⁵ Саво Скоко, н.д. стр. 34.

женама и деци. Вест о масовнијем масакру, уз многа појединачна убијања, 27 угледнијих Срба у устаничком Невесињу 1. јула 1941. подигла је сва српска насеља уз црногорску границу а онда и по Херцеговини, где, како смо то већ раније описали, долази 3. јуна до устанка херцеговачких Срба,⁷⁶ што је у исто време био и почетак општег устанка у Југославији, јер су једино и само Срби имали много разлога да се дижу на устанак. У јеку разгарања устанка, усташе су, умножавајући убиства, најчешће тајна, и појединачна, прибегавали и масовнијим покољима у свим деловима НДХ где су живели Срби. Тако је 4. и 5. јуна 1941. изведен још један масован злочин у Херцеговини. На препад је ухваћено у Коритима и околини око 140 Срба⁷⁷ међу којима је било и непунoletних дечака. Одведени су над Коритску јаму, звану Голубњача, измасакрирани и бачени у њу, чиме је отворен још један средњовековни начин кориштен од Османлија и других освајача на овим просторима, и онда и сада, углавном у пакленом сну о истребљењу српског народа. Овом новом таласу помора Срба придружиће се и они из најдубље и највеће безданске гробнице – Јадовна и, на жалост, из не стотине већ хиљаде јама, вртача, понора и свих других могућих провалија у које су се могли бацати Срби, од оних пред рађањем па до умирућих стараца.

4. Дивљање истребљивачког таласа над Србима у пресудној фази рата (крај јуна 1941 – крај 1942)

Није нимало случајно што је Хитлеров изасланик у НДХ генерал Глез Хорстенау управо у лето 1941, усмеравајући токове „новог поретка” на овом простору, међу првим обелоданио најсуморнију, али и дубоко истиниту, и за човечанство болну истину, о бескрајно негативној, нехуманој и крајње срамотној улози и за будућа поколења ових простора, Независне државе Хрватске речима: „... ја сам окарактерисао хрватску револуцију као далеко најјезовитију и најкрвавију међу свим револуцијама које сам од 1918. године доживео из близа или из далека, у средњоевропском простору”...⁷⁸ Баш у ово време, пред варљивим убеђењем да вековни заштитник малобројних Срба, многољудна православна Русија, која је вековима била ослонац Срба, чак и у времену када је тренутно њено штићеништво, из властитих интереса, било запостављено, стоји пред коначним нестајањем – пред навалом Вермахта, хрватске и муслиманске усташе су на целом простору НДХ разгарале свој геноцидни рат, са циљем да то буде крај сатанског вековног сна о тоталном истребљењу Срба на овим просторима. Уз уништавање свега живог, везаног за Србе, намеравало се и коначно брисање свих могућих трагова о постајању овога народа, чиме је покренут и спроведен један од најбестијалнијих геноцида у историји. Верујући да је победа сила фашизма сигурна, усташе на западним просторима разбијене Југославије су појачавале хајку против Срба, уништавајући српска насеља и масакрирајући православни српски живаљ, посебно у дане великих православних празника: на Видовдан – 28. јуна, Огњену Марију – 30. јула, Светог Илију – 2. августа и на друге српске празни-

⁷⁶ *Истио*, стр. 16.

⁷⁷ *Истио*, стр. 57.

⁷⁸ Васа Казиминовић, *НДХ...* стр. 120.

ке. У овом најкобнијем делићу, иначе суморне српске историје, саздане из непрестане борбе против нападача и насилника свих врста и сојева, и туђинаца и душмана своје и отуђене крви, тешко се могао наћи српски градић, насеље или село на просторима НДХ у коме није грмела свеопшта крвава хајка на Србе, где нису, уз сва могућа понижавања, вршена и масовна масакрирања овог, од новог поретка обезакореног народа, због само једног „греха“ што му је свевишњи подарио српско име. Усташама, синовима словенске крви, није било довољно хитлеровско-нацистичко, строго прорачунато насиље: 100 српских живота за једног Немца, већ су масакрирали, разарали и уништавали темеље, све што се могло назвати српско. Извађени су из црног, ускладиштеног наслеђа тешке прошлости ових крајева и њихових становника сви прошлосековни облици мучења, преузетих преко усташких кољача исламског и католичког порекла из тамних средњевековних ризница османлијског и, са друге стране, инквизиторског клерокатоличког усмрћивања противника. Уз стотине начина мучења обезнађених, везаних српских жртава, измишљани су нови облици, са једним циљем – да умирање буде што болније и да као такво што дуже траје. Додатно зло за Србе у тим најтежим временима било је сазнање да је уобичајени проценат могућих психофизичких деформисаних и унесрећених предодређених за могући злочин међу људима и народима у свету око 4–5% овде превазиђен у многим пределима НДХ и да два пута толико ново суморно је невољно деловало сазнање да је, поред великог броја активних сарадника са окупаторима и квислинзима, још већи проценат симпатизера „новог поретка“ и нове творевине фашизма НДХ. Незнатан је био проценат оних који су били спремни да, излажући себе опасности, учине нешто на спасавању Срба, што је чинио, на пример, поменути хумани Хрват и још већи истински католик, католички жупник фра Златко Шврљић у Херцеговини, који је излажући се великој опасности, од усташа спасавао стотине херцеговачких Срба, упућујући их са доласка да се покатоличе да бјеже док је времена саветујући им: „Може на најјефтиније неко од ових пијаних и крволочних животиња у људском облику и да направи свашта“.⁷⁹ Укључивање енормног процента Хрвата и муслимана у усташки покрет и усташке јединице омогућило је већ до краја пролећа 1941. изграђивање и учвршћивање органа усташких власти у све 22 велике жупе НДХ и уз то формирање усташких јединица на свим новим – од села и опћина, где су у ројевима и логорима, дејствовале усташе опремљене и припремљене и за најрадикалније истребљивачке акције против Срба, до врховних државних усташких органа у Загребу, који ће обједињавати и усмеравати истребљивачке подухвате према Србима. Слаба и најтежије никаква спремност обичних грађана или, како су то усташе говориле, пучанства, и хрватског и муслиманског дела, да се поле ангажују у заштити и очувању сигурности угрожених Срба омогућавала је пуне успехе усташких планова и конкретних акција против Срба, посебно оних од почетка рата на Истоку. Један од таквих широких потеза усмерених на систематско уништавање Срба било је наређење усташког врха од 8. јула 1941. свим нижим институцијама да почну операцију прикупљања Срба и њиховог слања у затвор у Госпић, који је почео да игра улогу водећег сабирног концентрационог логора у НДХ, одакле је,

⁷⁹ *Херцеговина у НОБ...* књ. 2. стр. 194–195.

координираном и систематском операцијом требало свакодневно одводити према крашким вртачама и јамама безданкама, какви су били и Јадовно и мноштво других јама у Велебиту и јужније, у приморском и средњобосанском красу, на стотине па и хиљаде Срба на њихово последње путовање и уништавање, те предавање дубинама и тајнама земље. До тада централни и један од првих усташких концентрационих и сабирних логора Даница у Копривници, кроз који је већ било прошло око 5.000 Срба и Јевреја, изгубио је свој значај због неподесног положаја, пре свега, због тога што ни у Копривници ни у околини нису постајали одговарајући услови за тихо, добро прикривено уништавање Срба.⁸⁰ У наведеном налогу усташког врха наређује се да се непохудни за усташку државу, именујући при томе Србе и Јевреје, укључујући ту и оне који су од 10. априла прешли на католичку веру, шаљу у казниону у Госпић, која је већ прешла у сабирни концентрациони логор уз посебну напомену: „Католике и муслимане нема се слати у Госпић”,⁸¹ што је значило да се још није ишло против комуниста Хрвата и муслимана, а што је било као директна последица сталних па и тадашњих веза и сарадње КПХ са усташама. У свим раније помињаним масовнијим убиствима Срба било је и комуниста, које су усташе усмрћивале једнаком мржњом као и Србе некомунисте. Као допуна претходној усташкој наредби, као важан услов да задатак систематског одашиљања Срба у концентрационе логоре буде обављен, уследила је 23. јула нова наредба о пописивању свих Срба, укључујући ту и оне који су у НДХ прешли на римокатоличку веру.⁸² Ово ригорозно одвајање Срба од Хрвата и муслимана, без обзира на било какву политичко-идеолошку опредељеност, ударало је темељ у трајну праксу органа НДХ у погледу још једне вододелнице између, на једној страни, дискриминисаних православних Срба и, на другој, католика Хрвата и муслимана. Дакле, колоне људи за уништавање, етнички чисте, састављене од Срба и Јевреја, у које ретко могао бити уврштен по који криминалац, убица, комуниста итд. Хрват или муслиман, све гушће су се током јула и прве половине августа 1941. сливале из свих праваца НДХ према Госпићу, одакле су у групама од по неколико стотина и уз јаку пратњу спровођени на стратишта у ширем подручју Велебита и јадранског приморја, где су уз најчудовишнија мучења усмрћивани. И кад су Јадовно и многе друге безданке прогутале више десетина хиљада Срба и показале могућност сакривања од света још већег броја геноцидно уморених Срба, половином августа 1941, у време реокупације делова италијанске окупационе зоне, уследило је гашење и затварање концентрационог логора у Госпићу и његових испостава на Велебиту, Пагу и на другим приморским мес-

⁸⁰ Маца Гржетић, *Бијељ из „Данице”*, *Опћор у жицама*, књ. 2. Београд 1969, стр. 707–713; Такође, Смиља Аврамов, *Геноцид...* стр. 391–392.

⁸¹ Архив ВИИ, фонд НДХ, 189, бр. 10/1, Такође Антун Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац*, књ. 1. 1986, 52 и 73.

⁸² Резултат овакве политике било је тотално уништавање Срба, посебно у тада главним центрима за њихово истребљивање, у Госпићу и Јадовну, где је у десетинама хиљада уништених за 55 дана њиховог постојања било само око 100 политичких осуђеника Хрвата и 250–300 Јевреја, који су углавном на крају пуштени кућама, 250–300 Јевреја од којих је један број у августу пребачен у тек основани логор у Јасеновцу, док се од Срба из овог пакла успело спасити, уз опасно бежање, свега неколико људи. Видети, Милан Булајић *Усташки злочини геноцида...* књ. 3, стр. 319, Антун Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац*, књ. 1 стр. 53–54; *Јасеновац*, у књизи „Отпор у жицама”, Београд 1969, стр. 17–84.

тима. До тада је само у Јадовну било усмрћено око 37.000 Срба,⁸³ а на Пагу 8–13 хиљада. Један од најважнијих разлога за овакву одлуку било је неслагање Италије са геноцидном политиком усташке Хрватске, што је уосталом показано и мноштвом примера пружене заштите Италијана Србима угроженим од усташких кољача, као и лечење рањених, прихват избеглица и разни видови помоћи угроженим Србима.⁸⁴ Уз противљење Италијана да овај велики логор смрти буде на њиховом окупационом подручју, деловао је и низ других чинилаца – географског, привредног и безбедоносног карактера који су налагали да се логор у Госпићу и његове испоставе напусте и преместе у шире подручје средње Посавине око Јасеновца. Указаћемо само на најважније предности Јасеновца као централног логора за уништавање Срба, у односу на Госпић, Јадовно и низ околних логора и њихових испостава. Шире просторе око Госпића и уопште Велебита чиниле су углавном српске крајине у Хрватској и Босни, као и широки српски простори од Црне Горе, па преко источне Херцеговине, ширећи се даље на низ већинских српских подручја у источној и централној Босни. Пред све бројнијим и организованим устаничким снагама из околних простора било је тешко заштитити, па понегде и одбранити постојеће логоре за истребљење Срба у Лици и Приморју. На просторима западне Славоније, од Саве па све до Драве на северу, неупоредиво мање је било Срба, углавном око славонског горја и у Грубишином Пољу и Пожешкој котлини, те је овде угроженост од српских устаника била далеко слабија. Уз све то, стратегијски је било далеко повољније за одбрану славонско подручје, јер се Јасеновачки логор налазио на домаку брзе интервенције оружаних снага НДХ из низа најјачих гарнизона у држави: загребачког, бањалучког, вараждинског, карловачког и других. Одбрамбену моћ су увелико појачавале многе комуникације којима је брзо стизала техника, затим читава мрежа река и канала које је било тешко без технике форсирати. Једна од најважнијих потреба и за масе људи који су осуђени на смрт, важнија и потребнија од саме хране била је вода, у којој горје и карсни предели оскудевају. На широким просторима око Јасеновца воде је било и превише. Чак и у најригорознијим нацистичко-усташким центрима смрти требало је понешто и животних потреба, хране и осталог, у чему се у јужним крајевима оскудевало, а у околини Јасеновца нудило богату производњу, уз употребу логораша па и стицање прихода и неких облика имовине. Све су ово уочили и планери центара масовне смрти у усташком врху у Загребу и одлучили да се централни концентрациони логор за уништење Срба, али пошто је у устанак са Србима кренуо и мањи део Хрвата и муслимана, углавном део комуниста, најчешће не за уништавање већ кажњавање и њих, пресели у Јасеновац са испоставама на ширем подручју око тога места – од Градишке па све до Јастребарског. Последњих дана августа и почетком септембра, пресељени су остаци логора из Госпића, Јадовна, Сланог на Пагу и, нешто касније, из Крушчице. Логораша, још иоле способни за живот, одмах су употребљени као радна снага за градњу првих грађевина логорског комплекса. Ускоро је у Јасеновцу у почетној изградњи формирано заповједништво сабирних логора за целу

⁸³ Најобимније податке, сјећања, записе и слично, је дао Милан Булајић, у делу *Усташки злочини геноцида...* књ. 3 стр. 316–365.

⁸⁴ Душан Лукач, *Усташанак у Босанској крајини...* стр. 72–273.

НДХ,⁸⁵ што је аутоматски значило да Јасеновац постаје главно смртилиште Срба. О злочинима у целини, а у том склопу и о концентрационим и сабирним логорима, а посебно о највећем логору паклу – Јасеновцу, објављено је изванредно много, и на свим релевантним изворима грађених, обимних научних и публицистичких књига. Зато бисмо се овде осврнули само на неке особености ове највеће фабрике смрти Срба, у њиховој иначе тешкој историји, у троипогодишњем систематском биолошком потирању овог народа. Међу много најмрачнијих и најнехуманијих рекорда, усташки Јасеновац је изазвао запрепашћење света својом обзнаном Главног стана поглавника свету под бр. 400, од 27. априла 1942. год. „да сабирни и радни логор у Јасеновцу може примити неограничени број заточеника”. Познато је у целом свету да су до тада и код најмасовнијих ликвидација у најмрачнијим системима у историји – Хитлеровом нацистичком и стаљинско-деспотском поретку, и за гасне коморе, и за уништавање у сибирском леду, захтевани неки облици планирања и бројног предвиђања, јер и сам материјални свет у коме се врше та масовна зверства је ограничен.⁸⁶ Ово достигнуће на траси пакла и нечувених зала заслужује да узме, по паду људског морала и духа, средишње место у некој специјалној црној књизи светских нехуманости. Али, када се мало пажљивије завири и удуби у целокупну унутрашњу структуру, технику и организацију Павелићевих концентрационих логора, који су формално били копија хитлеровских и стаљинских логора смрти, онда се види да то није била никаква енигма, већ једино одраз стварног стања у једном примитивистички и дивљачки устројеног логора за наведену изолацију деструктивних елемената, каквим су павелићевски праваши сматрали сав српски народ, од онога тек рођеног у колевци до умирућег старца. Већ од првих појединачних усташких препада, у свако доба ноћи и дана, на српске домове и насеља, одвођење Срба у мањим групама или већим групама, губљење њихових трагова, најчешће за сва времена, вршено је углавном без икаквих претходних позива, испитивања, утврђивања кривице, после чега би требало да следи правни поступак и судска пресуда. За Србе, који су од стране усташа и НДХ били за свагда бачени ван свих закона и људским искуством утврђених грађанских, правних и других норми, није важила ниједна уобичајена норма. Они су, просто, као најнижа врста животиња, свим средствима и на све могуће начине као бића потирани и уништавани. После свесрпског јунског устанка 3. јуна и правог урагана устаничког отпора слободољубиве Југославије фашистичким злочинцима у току јула и касније, нигде и никада нису вршени нормални пописи приликом усташких рација, изненадних упада у српска села или насеља, у деловима градских насеља великих војних подухвата и офанзива против устаника. Ако је нешто и бивало, то је било само пребројавање по насељима, крајевима и слично за краткотрајну употребу. Фрапантан пример за ово је прикупљање око 80.000 Козарчана у 12 сабирних центара око ове планине, у којима су формиране колоне смрти, где су у већем делу случајева само пребројавани „ухићеници” док ником од усташких надзорника није ни падало на памет да праве неку поле прегледну евиденцију. Највећи део ових колона ће званично

⁸⁵ Антун Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац...*, књ. 2, стр. 1050–1052. Детаљније до стр. 1089.

⁸⁶ Архива ВИИ, фонд НДХ, К-79, бр. рег. 32/1–1. Докуменат је први објавио Антун Милетић у књизи, *Концентрациони логор Јасеновац*, књ. 1 стр. 269.

кренути у Јасеновац. Међутим, касније ће само мали део ући у логор и бити или не бити евидентиран, а огроман део само ће проћи поред логора и наћи смрт на разне начине и на разним стратиштима и местима ближе или даље од овог логора, али нигде евидентирани или побројани. Срби пред усмрћење намерно нису записивани. И оно што је остало знакова и података о страдању и о потирању Срба систематски је уништавано од самих усташких убица, а после рата прикривено од стране њихових стаљинистичких националкомунистичких екстремиста. Листањем сачуваних писаних докумената из времена НДХ, посебно оних из концентрационих логора, добија се утисак да су тачне пропагандне и дезинформационе приче брзоваца о симетрији у доприносу антифашистичкој борби у напорима и губицима у њој свих народа. Као доказ узима се чињеница да о Србима логорашима нема у логорским архивима података. И то што има јесте танко и непотпуно енигматично разрешава одговор зашто их нема. Срба углавном нема, јер о њиховим ликвидацијама није ни вођена, најчешће, никаква евиденција, па није могла бити ни сачувана, односно презентирана посетиоцима и корисницима ових фондова.⁸⁷ Сачувани архивски фондови нам откривају одређену законску заштитеност антифашиста неспског порекла који су долазили у усташке логоре. За њих су морали обавезно стизати од органа који су их упућивали у одређени логор и подаци о њиховом ислеђивању, суђењу, најчешће од преког суда, и по поступку донета одлука у којој је био одређен период, временски рок казне, уз назнаку времена када се враћају поново на слободу, што је углавном поштовано, јер је велики број, чак и активних чланова КПХ, по истеку рока одлазио кући. За Србе логораше овакви акти и поступци су веома ретки.⁸⁸ Из мноштва забележених примера тоталне дискриминације Срба пред њихово усмрћивање, где им се одузима право да остану било какви трагови о њиховом нестанку навешћемо само неколико. Још у лето 1941, у време многих масовних ликвидација српског живља, Италијани су званично протестовали и тражили од врха у НДХ да се са таквом нечовечном праксом прекине. После овог, уследила је наредба министра иностраних послова Артуковића „... да се убудуће убијање људи не врши отворено, него да се становништво појединих крајева отпрема у логоре или у другим непознатим правцима, те да се онда убија, како то не би изазвало револте и интервенције”.⁸⁹ У овој краткој наредби српског брата по крви, Хрвата, садржане су неколике бездано дубоке и трагичне противречности: 1. Туђинац Италијан, окупатор и фашиста, штити Хрвате и Србе од међусобних покоља; 2. Главар Хрвата наређује дубоко тајне ликвидације Срба, само због греха што нису хтели да се одрекну свога имена и корена. Према слову ове наредбе, део живља са Козаре који је по неким мерилима требало да буде ликвидиран ту, на домаћем земљишту, морао је да

⁸⁷ Довољно је прелистати већ цитирани обимни рад Антуна Милетића у три књиге; *Концентрациони логор Јасеновац*, те добити погрешан утисак да су логор у Јасеновцу попуњавали углавном неспрби.

⁸⁸ Ретки су случајеви да су Срби пуштани читави и живи из логора као пример дат у књизи Антуна Милетића, *Концентрациони логор Јасеновац*, књ. 1 стр. 379–380., да је група дечака Срба успела да се домогне преко логора у Старој Градишци, где су изгубили за увек велики број својих рођака и земљака, стигне у Недићеву Србију где су нашли спаса.

⁸⁹ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1, 411. Такође, Из тајних докумената италијанске армије. *Крвави биланс Независне Хрватске*, „Досије, ревија 92”, стр. 3–54.

се усмери према логору Јасеновац. Али, тај логор са свим својим испоставама није могао примити све оне „тисуће“ који нису имали среће да буду уврштени у колоне према западној Славонији, јер би простор био за толике масе претесан и за умирање. Зато су многе колоне које нису имале више места у кругу логорских ограда упућиване у многа стратишта у непосредној околини – према Градини, местима за ликвидације поред реке Саве, у Млаку, Јабланац, Стару Градишку, Лиштицу и на многа друга места. Ти преморени житељи Козаре, исцрпљени двомесечним борбама, са гладном и болесном децом на рукама, нису више ни питали, а камоли знали куда их воде. И поред строгих казни за оне који се усуђују да осматрају ове колоне већ жртвованих српских козарских мученика, група лекара антифашиста, углавном родољубивих Хрвата, која је била ангажована на најразличитијим здравственим пословима у логору, са доктором Николом Николићем на челу осматрала је, шћућурена на поду своје бараке, кроз отворен прозор колону козарске деце и жена, који су уморно и уз вику усташа гмизали према Сави, где су превожени и затим у Кошутарици, над припремљеним ракама, специјалним геноцидним, углавном хладним оруђима, усмрћивани. Нико од њих није појма имао куда их душмани воде, све до избијања на ивицу дубоке раке. У групама по 200 превожени су скелом и тамо на стратишту за тили час нестајали као да пропадају у земљу – деца у наручју, преморених и брижних мајки, старци, читаве породичне задруге. Доктор Николић записује једно своје осматрање кроз прозор кога су његови сарадници назвали „перископ“. „Погледам опет кроз „перископ“, неки усташа припаљује цигарету сељаку, а неки опет разговарају мирно. Дјеца посједала по насипу. Дјеца плачу, матере их тетоше. Тко би помислио да онај што пуши, јадник, ни не слутити, да последњи пут увлачи дим цигарете, да последњи пут дјеца и мајке удишу зрак, да им очи последњи пут гледају њихову Козару, Просару и Грмеч...“ У једном тренутку утрчао је члан ове медицинске екипе Брнчић, који се усудио у смртну авантуру, да види још из ближега уништавање нејаких и уморних и, сав избезумљен, почео да нариче као на гробљу: „Почело је клање, маљевање и брадвање. У тили час ликвидирали су двије тисуће. Не чују се врисци, само покатакд дјечији плач. Вјешто их убијају. Звијери, звијери, звијери, звијери људске. Звијери какве не познаје ни палеозологија. Људске звијери“. Сви око Брнчића у нарицању и болном ридању, су шутјели.⁹⁰ Група лекара и помоћника логораша са доктором Николом Николићем на челу, забележила је још један тежак случај уништавања око 6000 козарских сељака, који су након најтеже одисеје били упућени у Јасеновац да би, не ушавши на капије логора, били проведени на стратиште на десној страни Уне и уништени. Негде половином августа, у време масовног уништавања козарског живља, уз примену свих облика њиховог усмрћивања или протеривања према ближим или даљим стратиштима, где је требало да сукцесивно буду уништавани, један добар део прикупљених младих козарских сељака је био одвојен и упућен према Београду са намером да они радно способнији, углавном омладинци, буду накнадно упућени на теже радове у Немачку. Али, из необјашњених немогућности, већи део ових затвореника није могао бити ни привремено смештен на Сајмишту у Београду, те је највећи њихов део поново враћен у композицију од 80 вагона и поново, под

⁹⁰ Никола Николић, *Јасеновачки лоџор*, Загреб, 1948, стр. 197–198.

жегом августовског сунца, без капи воде, а да се не говори о храни и било чему другом, са температуром која је под лименим крововима дању бивала и до плус 40 степени, упућен у Јасеновац. Ако су игде на земаљској кугли људи доживели да буду затворени у најцрњи пакао, то је био овај, у одласку и повратку без возног реда, и у трајању више од десет дана. По доласку овог воза смрти на жељезничку станицу Јасеновац, из њему познатих разлога, један од највећих злочинаца и кољача у логору, усташки официр фра Томислав Филиповић, прозвани фра Сатана, позвао је лекаре на жељезничку станицу на „важан” задатак. Управо кад су стигли тамо, два предња вагона су отворена и, уз неиздржив задах, појавила се нечувена сцена коју описује др Николић: „Пред нашим очима створи се ужасан приказ: гомила наслаганих мртвих тјелеса стајала је пред вагонима. Прави скелети. Ребра су стршила, лица упала, очи утонуле у лобању. Трбуси су били увучени и већ од трулења зеленкастоплав. Из вагона је висјело још неколико таквих мртваца. Једном је висјела глава тако, да му је лице било окренуто према нама... То је лице било тако страшно да нас је језа хватала ... већином су били то млади људи и дјечаци а било је и старијих... Испред те гомиле мицале су се на трави некакве авети и зијевале. Глас се није могао чути, али се по мицању усана одмах могла искоonstrуисати ријеч 'воде, воде'”.⁹¹ Избезумљени, сами лекари су дознали да су ови мученици, међу којима је само још понеки на пола пута ка смрти могао да каже реч, са Сајмишта враћени у логор Јасеновац. Никад нису стигли до капија Јасеновца. Логораши гробари су покупили мртве и отерали у већ позната гробишта на десној страни Уне, тамо око Градине, полуживе су претерале усташе истом стазом, и тамо поклали над стално допуњаваним великим ракама на Градини. Овакав систем формалног упућивања читавих композиција и колона „ухићених” у логор Јасеновац, поред кога ће само део тих колона проћи, а њихов највећи део бити усмрћен на многим околним страстиштима, омогућавао је ону званичну објаву у усташком врху да Јасеновац може примити неограничен број затвореника. Око 80% у току читавог рата били су Срби, а негде око 20% сви остали, од којих је знатан део, посебно Хрвата и муслимана, после одлежавања казне, био пуштен кућама. Кратко живљење Срба у логорима, без обавезе и потребе да се о њима води некаква значајнија евиденција, довело је до још неких негативних последица. Нпр. има веома мало података о томе народу у сачуваним архивама, што је вешто искориштено касније да се умањују српске жртве од свих, па чак и од научника. Последице овог су биле вишеструко негативне, подсетимо се само неких: многи помагачи, па чак и извршиоци злочина, пошто је злочин избрисан, успели су да одглуме своју невиност и да не само избегну казну већ и да се увуку међу победнике и борце против фашизма и злочина, у доста примера и у брозовску елиту, на нижим степеницама моћи. Посредством оваквих наводних бораца НОВ и ПОЈ, ширене су и успешно пласиране смишљене дезинформације брзоваца не само о подједнаком учешћу у ослободилачкој борби и жртвама датим у борби против „новог поретка”, свих народа и народности Југославије већ су створени услови да се управо они несрпски народи прецењивањима, углавном осветничких покоља српских четника, оптуже и у земљи и пред светом као највеће зло у Другом светском рату на Балкану.

⁹¹ Никола Николић, *Истио*, стр. 215.

Темељитија изучавања, и на скромнијем обиму сачуваних примарних извора, откривају посебно важну карактеристику насртаја свих колона србофоба на биолошко егзистирање Срба на овом простору, изражено у константном провођењу програма егзистенцијалног брисања српског народа кроз читав период Другог светског рата. Први масовни масакри већ у пролеће 1941, затим широки захвати геноцидног уништавања Срба око два центра – оног велебитско-приморског око Госпића, Јадовна, Пага, а затим, од краја 1941. и нарочито у лето 1942, око Јасеновца били су само најдубљи убоди камом у српско национално биће, изложено континуираним нападима удружених многих непријатеља Српства. Ови удари су постојали све умноженији и све силнији, нарочито од лета 1941, у време прераног радовања присталица „новог поретка” да је Русија, традиционална заштитница Срба, већ пала на колена пред ударима страшног Вермахта. Већ у првој фази убеђења да је Русија готова за наредних хиљаду година очекиване ере Трећег немачког рајха, од лета до јесени 1941. тешко је било наћи село у НДХ у коме је живео у већем или мањем проценту и српски живаљ, а да над њим није извршено насиље а у многим случајевима и извршено већ и тотално уништење тога народа. Свакога дана у црну књигу усташких злодела уписивана су нова насеља и села. У српским насељима у Херцеговини у том периоду масакрирано је и усмрћено око 12.000 Срба. Кориштен је онај, већ у средњем веку испробани и од усташа кориштени у пролеће 1941. на подручју Велебита, систем убијања или масакрирања српског живља и бацање њихових тела, веома често само израђаваних, али још у животу, у дубоке крашке херцеговачке јаме, међу којима су уз Голубњачу код Корита, коју смо раније поменули и јаме Гавраница код Храсна, Пандурица и Капавица код Љубиња, Шурманица код Међугорја и друге. У Шурманицу је само почетком августа бачено око 3.200⁹² Срба свих узраста. Пуњене су телима мученика и друге рупе, шкрапе, вртаче, где су уз одрасле бацана и деца, а нека која су се успевала извући из провалије, поново доле стрмоглављивана, чиме је, уз остало, погажено миленијско правило и код азијатских целата и западноевропских инквизитора, барем делимично поштовани – обичај да се оном који је осуђен на смрт, нпр. вешањем, па му се прекине штрик, поклони живот. Паралелно са уништавањем Срба на централном стратишту Јадовну вршена су, од краја пролећа 1941, редовна убијања Срба широм Лике. У већем броју општина и срезова у којима су Срби били у већини или имали бројнију етничку мањину, становништво је најчешће преполовљено или негде и истребљено. Тако је на ширим просторима око Огулина у лето 1941, усмрћено око 5.000 Срба. Било је покоља и у српским насељима у Лици: Личком Петровом Селу око 900, у Смиљану око 650, у Дивоселу око 700, у Медаку око 1000, у Грачацу и ближеј околини, само почетком августа око 500, што представља бројку од око 3.750 Срба.⁹³ У Банији и Кордуну, осим раније помињаног масовног убијања Срба у Кордунском Благају и у глињској цркви, свакодневно су убијане мање групе Срба, који су често бацани у Купу и друге реке овог краја. У книнском крају, у другој половини јула, усташе су побиле око 550 Срба.⁹⁴ Захваљујући ваља-

⁹² Новица В. Војновић, *Геноцид хрватских усташа над Србима у Херцеговини*, Титоград, 1991. стр. 301–370. Такође, Саво Скоко, *Покољи херцеговачких Срба...* стр. 62–199.

⁹³ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 242–243 и књ. 3. стр. 369–622.

⁹⁴ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 248–265.

ним истраживачима, посебно Душану Кораћу, простори Кордуна и Баније који, уз Козару, спадају у најангажованије просторе у одбрани опстанка Срба, и раније а посебно у овом рату, добили су најверодостојније податке и о жртвама усташког геноцида које су истраживане уз проверавања до сваког села и насеља. Утврђено је да је на Кордуну уморено 27.457 душа и на Банији 13.130.⁹⁵ Знатан део ових жртава је уморен на стратиштима, далеко до својих домова, у суседним областима. На многим стратиштима, нпр., Јадовну, Јасеновцу, на просторима Цазинске крајине убијани су Срби и из Кордуна и Баније. Рачуна се да су у српским крајевима у Славонији усташе побиле око 30.000 Срба, при чему су нека насеља и села потпуно опустошена већ 1941. Нпр., у селу Слобоштини код Сл. Пожеге Лубурићеве усташе су 13. августа побиле 1.380 сељана, већину њих бацајући још при животу, измасакриране у бунаре, затим ту спада поменути покољ приликом католичења у селу Кусоњама код Пакраца, такође у Липику у октобру 1942, када је убијено 780 душа. У селу Дереза, 4. августа 1942, страдао је 421 Србин, у околини Нове Градишке, у лето 1942, убијено је 1327 душа. У српским насељима Пожешке котлине умрено је 1941. године 574 српских житеља, а у лето 1942, када су овде досељени делови козарског становништва, уморено је око 2000 пожешких Срба и њихових пријатеља, избеглица са Козаре.⁹⁶ У заједничку гробницу, односно у дубоке фортификацијске објекте тзв. резервне линије одбране војске Краљевине Југославије, дуге стотинама метара на просторима тзв. „Мехиног стања” између Слуња и Кладуше, као и у Руданкама код Слуња, међу око 5.000 усмрћених, углавном жена и деце, уз покојег мушкарца убијен је и већи број Кордунаша и Банијаца. Међу масакрираних 1280 Срба у глињској цркви био је и један број Кордунаша. Ирационални нагон у помућеним главама усташких кољача према Србима у Босни имао је и додатни бестијални мотив. Овде је, поред онога који је на просторима Хрватске тежио брисању Срба, имао још једно паклено тежиште, да уз уништење српског народа у Босни за свагда збрише једну од најмање жељених и трпљених појава на босанским просторима, чак и кроз векове османлијске тираније, коначно и за свагда ослобођење од просте бројне мајоризације, односно и поред сталних сеча провођених од турских зулумћара, већинско одржавање српског живља над свима осталима, укључујући ту и повлаштене муслимане и од суседне Хабсбуршке монархије штићене Хрвате. Већ турски, а поготово аустријски статистички пописи становништва у БиХ, стварали су болну рану у душама конзервативних и милитантних католика Хрвата, касније код праваша и франковаца. На пример, према аустријском попису из 1878, после тешких страдања и исељавања Срба из устаничке и са свих страна угрожене Босне и Херцеговине, у истој је пописано 673.246 православаца, 548.632 муслимана и 334.142 католика, који су били, уз мале изузетке, Хрвати. Ни после страховитих разарања Србије и преко 1.350.000 укупних српских жртава у Првом светском рату, слика о верској подели, што значи и националној – по балканским узусима, није се мењала. Према попису из 1931, сабрано је у Босни и Херцеговини око 1.028.000 Срба, или 44%, 718.000 или 33% мусли-

⁹⁵ Душан Кораћ, *Кордун и Банија у НОБ и Социјалистичкој револуцији*, Загреб 1986, стр. 131; такође Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2. стр. 468.

⁹⁶ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2 стр. 469, шире, стр. 477–578, Такође и књ. 3. стр. 625–637.

мана и око 547.000 или 22% Хрвата. Чак ни могућа коалиција, на коју се стално рачунало, између Хрвата католика и наводно Хрвата муслимана није обезбеђивала сигурну и трајнију већину над Србима.⁹⁷ Уз приче, препричавања, и опевавања у песмама вековног опирања стварним нападачима, српског народа туђинског тиранији, многим одбрамбеним победама над надмоћним нападачким војскама и посебно чињеница да се Срби и поред вишевековних таласа кошења одржавају па и множе, били су најжаркији упаливач мржње према Србима у главама екстремних хрватских праваша и муслиманских фундаменталиста, чији је сан био кроз сва та времена да остваре свој вишевековни сан поседањем свих „повијесних“ простора који су се протезали тамо далеко на исток. Сазнање да су, и поред највећих губитака, Срби најбројнији на тим просторима учени праваша су посебно били кивни на наталитет Српкиња који су они поредили са окотом пасијим – упоредба српског наталитета са накотом кучке која редовно доноси више штенади отуда и „кованица”: „окот сербски”. И Срби у Босни и Херцеговини убијани су током читавог рата, од сваког и на сваком месту, што потврђује и 1.014 различитих масовних стратишта и гробница геноцида над Србима у овој покрајини, уз свакако још подоста неоткривених стратишта, која највероватније никад неће бити ни откривена. И поред пристрасности, и посебно манипулација брзоваца када су биле у питању српске жртве, познато је да од укупно 446.717 геноцидно уморених и индентификованих жртава у Југославији отпада само на овим стратиштима на Србе 70.175, а на муслимане, Хрвате и остале само 9.435 могу се узети као приближно тачни.⁹⁸ Видећемо у нашим даљим анализама да је и у оном броју од око 367.000 неиндентификованих жртава фашистичког геноцида, међу убијеним, без икаквих сачуваних пратећих података, било још више процентуално Срба него уморених припадника осталих народа и у Босни, и уопште у целој Југославији. Најупорнији и најзаслужнији истраживач истине о злочинима над Србима у Другом светском рату др Милан Булајић потврђује, низом провера и података, да је највећи део тих „безимених” жртава завршио на Градини, уз једну нашу напомену да те жртве својим већим делом нису биле стварно жртве концентрационог логора у Јасеновцу, јер највећи део тих уморених није никад прошао кроз капију тога логора, нити добио и кисели, горки комадић логорског круха, а да се не говори о некој иоле задовољавајућој евиденцији, већ су као безимене, право са места „ухићења”, вођене на Градину, и не само ту, већ и на много неоткривених и познатих и непознатих „градина”, чему су уосталом служиле и све шуме, увале, рушевине српских села, затровани бунари, реке, канали, посебно Уна и Сава, огњишта за спаљивање тела усмрћених и много још других природних и грађених, подесних смртилишта у широкој околини Јасеновца, где су Срби намерно усмрћивани без икаквих података и трагова. Нажалост, манипулацијама српским жртвама нису се служили само усташка НДХ и њене радикалне србофобске струје, њих су, кроз читав рат и после рата, систематски спроводили и хрватски националкомунисти заједно са Јосипом Брозом, о чему смо већ говорили. Велики део жртава усташког геноцида, и идентификованих и неиндентификованих, прогутала су и поменута стратишта у Босни и Херцеговини. Одмах по уласку Врховног штаба у ослобођени Бихаћ крајем 1942, поднесен

⁹⁷ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 272–273.

⁹⁸ Исто... књ. 1 стр. 745.

је Јосипу Брозу усташки документ у коме је стајало да је на стратиштима на самој периферији овог града у Гаревницама усмрћено од 12.000 – 15.000 хиљада Срба из града и његове ближе и шире околине, али нисмо, бар још досад, открили да је неки од Брозових извештаја Коминтерни и осталим инстанцама говорио о овом злочину и једном од најмасовнијих стратишта геноцидно од усташа убијених Срба, што је, како смо раније наводили, често Броз понављао када су биле у питање неспрске жртве.⁹⁹ Истраживањима после рата, разне комисије и научни радници утврдили су да је на Гаревницама једна од масовнијих гробница жртава геноцида у земљи са, око 12.000 убијених од којих 3873 из Бихаћа, а осталих преко осам хиљада из околних места.¹⁰⁰ У време боравка централних органа НОП у Бихаћу крајем 1942, Моша Пијаде је посветио пажњу прикупљању података о злочинима усташа на цазинско-бихаћком подручју и записао податке да је на тим просторима, нарочито у мешовито настањеним регионима према Банији и Кордуну, геноцидно усмрћено око 10.000 Срба.¹⁰¹ На просторима устаничке Босанске Крајине, где је општенародни отпор био праћен сталним жртвама, десиће се неколико, у низу оперативних подухвата снага НДХ, таласа масовног уништавања српског живља у подручјима где су остварили премоћ удружени окупатори и усташки квислинзи. Такав је био један талас у време самог подизања устанка, који ће однети под усташки нож скоро све варошко српско житељство у низу крајишких градова, према признању домобранско-усташких команди, око 10.000 најбестијалније масакрираних Срба.¹⁰² У низу других масовних таласа уништавања српског живља у Босанској крајини, посебно је био трагичан овај везан за козарску офанзиву и за козарске и околне општине, а такође и талас везан за зимске операције 1942/1943, познате као Четврта окупаторска офанзива у којој су настрадали житељи ширег простора босанско-крајишких, банијских и делом кордунашких општина. Према пажљиво сачињеним списковима, рађеним већ кроз рат а допуњаваним по завршетку рата, најнежељенији рекорд у нашој земљи у укупним жртвама рата имала је козарска општина Босанска Дубица, са укупно погинулих 17.691 или 53% од целог становништва, од којих су геноцидно уморени од хрватских и муслиманских усташа 13.411 или око 80% од свих погинулих, док је остатак од 20% отпадао

⁹⁹ О злочинима у Бихаћу, Душан Лукач, *Усташанак у Босанској Крајини...* стр. 93–162. Такође 36. НОР, IV/8, док. 14 стр. 28.

¹⁰⁰ Милан Вукомановић, *Усташки злочини на подручју Бихаћа у љето 1941*. „Зборник Бихаћ у новијој историји”, Бихаћ 1987, том II стр. 95–134.

¹⁰¹ Моше Пијаде, *Муслимани крајине пројив брајтоубилачкој раји*, „Борба” бр. 31, од 20. децембра 1941, доказујући у чланку сасвим друго да они нису ништа учинили за спасавање Срба, јер наводи да су усташе, а то су биле углавном домаће тзв. „дивље” усташе у овом делу земље скоро истребиле српски живаљ, наводећи да је до рата у Бихаћу било 14.000 Срба житеља, у Цазину 11.000 и у Бос. Крупи само на левој обали Уне преко 10.000 који су у покољима истребљени. Никад се није могло утврдити колико је Срба убијено, јер их је мало остало међу живим. Живећи у мањини у мешаним селима, у лето 1941. они су у хајкама усташких акција убијани као зечеви. Један од ретко откривених Нанић Але из Варошке Ријеке, хладно је на суђењу 1945. испричао свој удео у једној од хајки на српску децу у селу Бањанима: „... заклао сам петеро дјецe којима сам најпре одрезао ноге, онда руке. Дјеца су била стара око три године, били су два дјечачића и три дјевојчице”... Але је касније ступио и у партизане, и случајно је откривен. А колико их је остало неоткривених. Архив БиХ, Фонд Комисија за ратне злочине, број 50376 – 1945, срез Босанска Крупа.

¹⁰² Душан Лукач, *Усташанак у Бос. крајини...* стр. 93.

на све друге видове жртава, на првом месту као жртве рата.¹⁰³ По дубини трагедије, Дубицу је следила Босанска Градишка, која је имала геноцидно уморених 11.163 жртве, које су, уз мале изузетке, извршиле и на овој општини усташке јединице НДХ.¹⁰⁴ Од козарских општина, по броју геноцидно уморених Срба, био је Босански Нови са 4.650 житеља.¹⁰⁵ За неке козарске општине имамо податке само за геноцидне жртве у време козарске офанзиве. На пример, у Приједору је било знатно мање убијених (2.682) него у суседним општинама, на што је пресудно утицала чињеница, коју у доба брозоваца истраживачи нису смели узимати у обзир – присуство мањих група четника на деловима овог среза, који су омогућили склањање српског живља са партизанских простора ове општине.¹⁰⁶ И у Бањој Луци, која се ослањала на Козару или конкретније на бањалучку Козару, градско становништво, поред Срба и велика већина муслимана, али и Хрвата, са изузетком неких приградских хрватских насеља, не само да нису одобравали насиља већ нису били ни за усташку власт.¹⁰⁷ Са оваквим држањем грађана Бање Луке били су најнезадовољније екстремне усташе око Виктора Гутића, те су тражиле нове могућности и путеве продубљивања раскола између Срба на једној страни и Хрвата и муслимана на другој. Сам Гутић је, са својим екстремно србофобски опредељеним сарадницима, открио као најизгледнији пут дубљења међунационалног раскола – уништавање комплекса чисто српских села наслоњених на саму периферију града. Усташе из Павелићеве гарде, предвођене фра Мирославом Филиповићем, који је раније службовао у Петрићевачкој римокатоличкој цркви на ивици ових српских насеља, већ до тада био познат као један од најкрволочнијих убица српске деце, стигле су првих дана фебруара 1942. у Бању Луку. Пре зоре, између 7. и 8. фебруара, Павелићеви чувари, најисказанији крвници правашке ере, пробијајући се кроз снег, у колонама су опасале српско становништво у Дракулићу, Мотицама и Шарговцу, из којих није било припадника било каквих оружаних формација и једва да је неко од њих знао нешто о комунистима или четницима, те почели га на најстрашније и бестијалне начине уништавати. Распаљујући жестину овог пакла на земљи, фра Филиповић је практично показивао већ искусним усташким кољачима како се може произвести још дубљи бол и дуже умирање на жртвама. О његовом искуственом наступу у покољу српске деце у национално мешовитој школи у Шарговцу навешћемо неколико реченица забележених, према изјави учитељице Маре Шуњић, иначе Хрватице. „Обучен у фратарски хабит, ушао је Филиповић у разред са усташком капом на челу, у пратњи неколико усташа. Тражио је од ње (учитељице, пр. ДЛ) да одвоји православну децу од католичке и муслиманске. Кад је то учинила, не слутећи

¹⁰³ Душан Самарџија, *Босанскодубичко јодручје у НОР-у 1941–1945*, Босанска Дубица 1984. стр. 268–269. Такође Драгутин Чургуз, Милорад Вигњевић, *Козарски одред*, Приједор 1982. стр. 783–800, Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 4. стр. 755–763, такође *Зборник НОР IV/6*, док. бр. 24, 30, 31 и 43.

¹⁰⁴ Душан Лукач, *Лијевче и лијевчанско јойкозарје 1941–1945*, Београд 1991. стр. 156–157, Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 738.

¹⁰⁵ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2. стр. 731.

¹⁰⁶ Душан Лукач, *Лијевче и лијевчанско јойкозарје...* стр. 115–161.

¹⁰⁷ Душан Лукач, *Бања Лука и околица у рајту и револуцији*, стр. 88–101, 129–173. Такође, *Сјећање Стилислава Божића о држању Бањалучана у Шоку Другог свейског рајта*, у архиви аутора.

зло, он је поклао православну децу на очиглед и врисак малих другова. Деца су трчала са пререзаним вратовима по разреду изнакажених лица од бола и страха".¹⁰⁸ Фра Сатана, како су прозвали Филиповића, „Мајсторовића" у клању православних, јурио је од одељења до одељења усташких кољача и показивао им пример. Тако је нашавши у једном сенику групу кољача окупљених око преплашених мештана, углавном деце, узео једно дете и пред свима га заклао и позвао, као свештено лице своје усташе: „Кољите их! Ја вам, у име Бога, дајем опроштење". Но и ово лудило је прелазило ново још црње; једна девојчица је већ израђавана потрчала према засеоку у коме су биле католичке куће са намером да се спасе. Али, са оне комшијске стране, одакле је очекивала спас, чуо се глас жене, мајке или будуће мајке, упућен усташама: „Ено пашчета, бјежи! Држите је!" Пристигли су је, и нови ударци кама су дотукли рањену девојчицу, коју су потказали и заклали такође хришћани само не са источне, већ западне свештенске, што значи и католичке „свете" цркве.¹⁰⁹ Тога крвавим снеговима обележеног фебруарског дана 1942. у поменути три српска насеља на периферији Бање Луке измасакрирано је, најразноврснијим оруђем за мучење људи, специјалним сечивима, усташким камама, сјекирама, чекићима и још много чим тешким и болним од чега се дуго и мученички умире 1191 недужно људско биће којима је за грех приписано што су игром случаја, природе и судбине, дошли на свет као хришћани који се моле окренути истоку, истом богу и истим свецима којим су се требали молити и њихови целати. Но, главна задаћа која је снована у кругу највишег усташког врха, око самог Павелића, да се заплаши онај несрпски део Бање Луке – муслимани и Хрвати није успео. Уследиле су демонстрације највећег дела грађана и протести, пред којима ће се морати повући кољачка скупина дра Гутића, док ће др Павелић ипак бити присиљен да одглуми лажно кажњавање фра Сатане, који ће неколико дана „одлежати" и у затвору, да би одатле био упућен на најпотребније место Павелићевског сотонског соја, у кланицу опет и претежно Срба, у логор Јасеновац и његову испоставу у Старој Градишци.¹¹⁰ У српским насељима на периферији Бање Луке остале су читаве породице, па и родови, за свагда угашени. Мученичком смрћу је уморено, нпр., 147 Стијаковића, 108 Тодића, 82 Станковића и тако даље. Овим срамним подвигом усташког врха у Загребу и Бања Лука је, са 2.328 жртава фашистичког терора, скоро у целини припадника српског рода, сврстана у редове градова које је снажније захватио талас међуљудског безумног самоуништења.¹¹¹ У многим општинама и срезовима у Босни и Херцеговини, посебно у Босанској крајини, масовни усташки злочини геноцида над српским народом довешће до темељних промена у етничком саставу становништва. На пример, у крајевима где је српски народ чинио знатну мањину запретиће опасност тоталног истребљења Срба, у Великој Кладуши на пример, где је геноцидно од усташа уморено 7.151 Србин или у Цазину, где је

¹⁰⁸ Никола Николић, *Јасеновачки лођор...* стр. 361.

¹⁰⁹ *Сјећања Ђурђа Гламочанина, који је случајно преживео йокољ док су му усташе масакрирале шесйтеро деце и бројну остыалу йородичну жељад. Сећање прибележено одмах после рата; у архиви аутора.*

¹¹⁰ Драгутин Чургуз, Милорад Вигњевић, *Козарски одред...* стр. 393–415.

¹¹¹ Милан Булајић, *Усташки злочини йеноцида...* књ. 1 стр. 699, 706–708, 710–711.

убијено 1.596 Срба дошло је до готово етнички чистих територија¹¹² и све је то чињено, како то и сами усташки шефови признају, „без процедуралних преградњи”, што је значило без редовних поступака, које су усташки органи били дужни да воде када су били у питању признати грађани – Хрвати, муслими и мањине пореклом из скупина народа који су били у пријатељским односима са НДХ.¹¹³ Сличан систем чишћења српског живља усташки режим је спроводио у деловима Славоније, Барање и Срема. Све до половине лета 1942. Срби су убијани, појединачно или у мањим групама, док су веће групе упућиване у логоре. Прво масовно убијање Срба извршиле су усташке јединице Виктора Томића, крајем августа и почетком септембра 1942, у операцији чишћења Срема од партизана, када је само на стратишту код гробља у Сремској Митровици уморено 2.800 Срба. У току ове операције на разне начине је геноцидно од усташа усмрћено око 6.000 Срба.¹¹⁴ У првој половини рата усташка НДХ је извела један од најнехуманијих облика геноцида над нејаком децом чије мајке, већ најчешће удовице мужева које су усташе усмртиле раније, нису имале снаге и могућности да успешно проведу своју нејач кроз све кржаве олује и најразноврсније насиље добро ухрањених и наоружаних усташа, иза којих су стајали њихови велики заштитници немачки нацисти и италијански фашисти. Навели смо неколико страшних примера масакра деце од стране усташких кољача. Најмасовнији егзодус деце, одвојених од њихових мајки, наступио је после великих офанзивних акција фашистичких оружаних снага на поједине регионе партизанске територије, која се скоро у целини поклапала са просторима које настанују Срби, најадекватнији је пример Козаре. Од укупно 34.350 жртава рата са Козаре, према провереним али још недовршеним списковима вредних истраживача Драгоја Лукића и Јована Кесара, било је 11.919 геноцидно од усташа уморене козарске деце. Знатан број српске деце је преживео усташке логоре. Групе мушкарчића су по угледу на стара османлијска и хабсбуршка искуства из Првог светског рата, сврставане у посебне школе за нове „јаничаре”.¹¹⁵ Посебно је интересантан списак општине Гламоч о броју геноцидно и уопште усмрћене деце од стране свих на овим просторима ратујућих војски од 1914. до 1945, којих је старости до 14 година погинуло и геноцидно усмрћено 459, од којих једно хрватске а остали сви српске националности. Од укупно 51 детета до 1 године старости, усташе су углавном геноцидно усмртиле 49, док су од Немаца, као жртве рата, односно борбених дејстава, страдала 2 детета. Од 138

¹¹² Архив ВИИ Фонд НДХ, Кут. 153 а рег. бр. 23/1–1, Извештаји о покољу од 10. 8. 1941; такође Душан Лукач, *Цазинска крајина и дјелови Бихаћког и Босанскокружког среза на лијевој страни Уне у усташанку 1941, год.* „Војноисторијски гласник” Београд бр. 1/66 стр. 69–79, Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 730–731.

¹¹³ Рајко Јовичић, *Босанско-кружска општина у рату и револуцији*, Бања Лука 1969, стр. 291–272; Бокан Бранко, *Срез Сански Мост у НОБ*, Сански Мост 1980, стр. 728–733; Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 704–712; Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 704–750. Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 1 стр. 720–721.

¹¹⁴ *Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1944*, књ. 2, Срем, свеска 1, Нови Сад 1946, стр. 233.

¹¹⁵ Драгоје Лукић, *Козарско дјетињство*, Београд 1973, стр. 6, Такође Драгоје Лукић, Јован Кесар, „Борба” специјално издање, „Документи”, Београд, фебруар 1988, Редни број именословних 11.219 козарачке дјеце, чије су животе од 1941. до 1945. на најсуровији начин угасили Хитлерови војници и Павелићеве усташе.

деце, старости 2–5 година усташе су усмртиле претежно геноцидно, 128 а Немци као жртве рата 10. Од 148 деце старости од 6–10 година, усташе су претежно геноцидно усмртиле 127 а Немци, углавном као жртве рата, 21 дете. Од 122 деце, међу најстаријим, од 11–15 година, усташе су усмртиле 90, геноцидно и као жртве рата, док су Немци 30, углавном као жртве рата и четници 2 деце, као жртве рата, а Италијани, који су и овде ратовали, нису усмртили ниједно. Напротив, спасавали су децу. Дакле, од укупно, претежно геноцидно усмрћене деце, 394 су умориле усташе, Немци, углавном као жртве рата – 63, четници, као жртве рата, двоје.¹¹⁶ Није на одмет да напоменемо да су на делу простора гламочке општине у току рата јачи утицај имали четници, које је Броз оптуживао Коминтерни као највеће злочинце. Оваквих примера масовног усмрћивања деце од стране усташа, па и оних паклено страшних, када је фра Томислав Филиповић „Мајсторовић” пред дечицом хрватске и муслиманске националности у школи у Шарговцу искасапио дечицу српске националности, само због тога што су се родили као православни Срби, било је широм Павелићеве НДХ. Исто тако, већ у првој половини рата, усташки режим је, у име немачких нациста, сам извршио уништавање око 34.000 Јевреја, који су се 1941. затекли на делу немачког окупационог подручја територије НДХ. Остатак Јевреја од око 43.000 – у Србији, Македонији, Словенији и Војводини – сакупљали су сами нацисти и одводили у логоре смрти и тамо их уништили.¹¹⁷ У овом поглављу, због обимности његове садржине, ограничили смо се, презентујући геноцидно злочине усташа над Србима, само на најкрупнија усташка стратишта на којима је убијано и по више хиљада Срба. Могући простор за презентирање материје није нам дозволио да обрађујемо на стотине усташких стратишта у којима је убијено на стотине Срба, међу њима и многа која су до темеља уништена и истребљена, као што су, нпр., Поплат и Прибиловци у Херцеговини, Јабланац, Млака, Паучје, Велико Набрђе, Чанково и друга у Славонији, Личко Петрово Село, Дивосело и Млаква у Лици, Садиловац на Кордуну, Стабанца на Сувој међи и друга.¹¹⁸

5. *Тешкоће идентификовања носиоца злочина геноцида и њиховог адекватног кажњавања*

Кроз векове је позната и призната истина да се неидентификован и свестрано необрађен и кажњен злочин сматра поновљеним злочином или другим усмрћењем жртве. Намерно и из било којих разлога прикривен злочин и злочинац или, још горе, свестан покушај приписивања злодела жртви сматрани су најтежим неделима које може човек да учини другом човеку. Оваквим и сличним најнечистијим манипулацијама, нарочито у вези са српским жртвама, користиле су се све ратујуће стране на тлу Југославије у току Другог светског рата и после њега, уз остале, и делови елита обију опција антифашистичког рата у Југославији. Подлогу за њега давале су негативне

¹¹⁶ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 4 стр. 720.

¹¹⁷ Душан Лукач, *Денационализација, исељавање и геноцид на Балкану у току Другог светског рата*, „Историја 20 века” бр. 1–2/1988, Београд 1989, стр. 80–81.

¹¹⁸ Дејан Лучић, *Павелићев Шеснаестини*, Том 2, Београд 1991. стр. 45.

стране комунистичке идеологије и, посебно, програма по коме је свеопшту праведност, ред и спокојан живот могла свету донети само револуција, што у пракси значи класни рат без милости, усмрћивање милиона најчешће недужних, и крв проливена рекама, што се посебно у стаљинистичкој ери одиграло на знатнијим просторима света у 20. веку. Овде је заборављена исконска поука да проливена крв увек тражи ново проливање крви, а неправда и насиље кад-тад стварају адекватан отпор. Конкретан подстицај у југословенској пракси да се лоша дела и злодела дубоко покривају, па чак да се чини и оно најтеже у гажењу хуманизма, срачунатим мењањем места и улоге мученичке жртве и охолог убице, дао је сам Јосип Броз. Читав његов метеорски успон, од загорског анонимуса до „оца“ југословенске државе, грађене на српским костима, и до планетарног вође тзв. несврстаних, кретао се оном тамном половином света и живљења. У безбројним својим говорима, изјавама, сећањима, надуваним материјалима за биографију показао је недостижну мајсторију замене улога или, како то наука каже, замене теза. Навешћемо само неколико од мноштва доказаних примера којима се могу наћи необориве потврде и у његовим безбројним записаним радовима, делима, сећањима, биографским изјавама итд. Представљао се увек као страсни социјалиста и борац против рата за време у коме је ратни добровољац и као челник терористичко-диверзантске јединице за хватање живих језика на српском и руском фронту 1914/15, где је знао да ухвати и десетине српских или руских војника и преда их на сурову обраду хабсбуршким обавештајцима и егзекуторима. При овоме је заборавио, намерно, да спомене важну чињеницу да при оваквим операцијама, најчешће, главну радњу обавља нож, и код нападнутих и код нападача. Хвалио се како је, када су га позивали да се као заробљеник пријави међу солунске добровољце, то одбио због великосрпских освајачких планова, док је претходно био одликован војник стране монархије, која је напала ту исту Србију, да би касније помоћу те исте српске Југославије и милион нових српских жртава градио своју деспотију на овим просторима. Наређивао је и подстицао да се у НОР убијају и тек мобилисани српски младићи у Војску Краљевине Југославије у отаџбини, док је у исто време Павелићеве официре унапређивао и сврставао у своју војску. Наводио је стотине пута савезничке авионе, касније и своје, да бомбардују и разарају поједине српске градове, неке и десетину пута, док је помно пазио да не би која бомба више пала на усташки алказар – његов Загреб итд. Толико тога има да би се могле накитити читаве књиге о његовим оваквим неделима. На жалост пре свега самих Срба, и уз велику заслугу дела заблуђелих стаљинизираних српских комунистичких елиташа, остварило се проклетство већ у току рата а и после њега, које је Србима изрекао Дидо Кватерник, један од водећих усташа, половином маја 1941. Наиме, кад се Јосип Броз после слободног шетања у Загребу, служећи се документима немачке и хрватске тајне полиције, услугама усташког врха, усталом и његовим аутомобилима, у мају 1941. упутио возом у Србију, оштроумни Дидо Кватерник је у разговору са Павелићем о томе, по свему судећи заједничком подухвату, саопштио: „Ти се сећаш како је Лењин дошао да подигне револуцију у Русији. Немци су га пропустили преко своје земље у једном блиндираном вагону. Ми не бисмо могли да нађемо драгоценији експорт за Србију од Тита. Срби ће имати да плаћају

за то слиједећих двадесет година”.¹¹⁹ На жалост, Срби нису плаћали последице Брзова доласка у Београд и у Шумадију, да разједињује Србе, само двадесет већ пуних седамдесет година, а и данас плаћају. И заиста, Броз је успевао већ у време илегалног боравка и у Београду да успешно спроводи политику уништавања својих противника, а по изласку у Шумадију, да веома успешно изведе и продуби раскол између самих Срба – оних које је он успио да придобије за своју стаљинско комунистичку опцију рата против окупатора и монархистичке опције са Дражом Михаиловићем, те да тај раскол, уз помоћ заведених српских комунистичких кадрова, пренесе на све устаничке просторе и снаге у којима су борачку масу, уз незнатне изузетке, чинили синови српског народа биолошки угроженог од „новог поретка”, првенствено од хрватских и муслиманских усташа. Као непосредни учесник у овом за Србе крвавом рату, Броз је добро знао истину да и тада Срби дају највеће жртве, далеко бројније него што су их имали сви остали народи ове земље, али веран свом србофобском правашком опредељењу, он је као и у случају свога учешћа у разарању Српства на Дрини у Првом светском рату, упрегао све снаге у пропагандну и дезинформациону акцију да за недеља и у овом рату оптужи Србе, шаљући стотине извештаја и депеша у Москву са вестима о наводним страшним недељима четника избегавајући да паралелно каже и истину о усташким злочинима над Србима. С обзиром на опасност да сама сурова стварност открије неистину, он ће прибећи познатом методу поравнања и симетрије у злоделима међу својим народима, па ће српске жртве бити подељене међу несрпске народе који су били на страни фашизма, а невини Срби бити сврстани међу злочинце. Но, пошто је метод поравнавања и симетрије постао све више несигуран и прозиран, онда се прибегло диригованом ставу који је провођен кроз органе НОП о одговорности за све злочине агресорских сила или окупатора. У овом стилу је у целини сачињен најважнији акт који је требало да служи као темељна подлога у процесу откривања, испитивања и обраде злочина на тлу Југославије, после чега би следили судски процеси и одговарајуће казне извршиоцима злочина и тражење начина да се све учини да се тако нешто никад не понови. Извештај Југословенске државне комисије за утрђивање злочина окупатора и њихових помагача упућен 1947. године Међународном војном суду у Нирнбергу, већ од уводног поглавља: „Планска завера за поробљавање и уништавање Југославије и злочиначка агресија као носиоци свих припремних радњи, за уништавање југословенске државе оптужују” се само Немци, они у Трећем рајху и њихова мањина у Југославији, уз потпуно пренебрегавање чињеница да су Краљевину Југославију, која није била ништа боља ни гора од суседних земаља овог простора, уз осовинске агресоре, у многим недељима чак и радикалније од Немаца, подједнако разарали и рушили, уз мале изузетке, несрпски народи, који никад нису били искрено за заједничку државу, међу њима посебно интензивно и снажно хрватски правашки свих сојева – од најрадикалнијих усташа до оних умерених национал-комуниста, који су по стаљинистичкој коминтерновској методологији најопасније уздрмали јединство српског племена прокламујући нове нације на вековним и узорним кроз векове српским просторима. Већ у

¹¹⁹ Исто.

самом кратком априлском рату и преврату указује се на издају фолксдојчера и на појединачна малтретирања Југословена од Немаца, а нигде се не спомиње неупоредиво масовнија и суровија издаја највећег дела војника – Хрвата, муслимана, Албанаца на Косову и других, нити помињу многа убиства српских војника па и цивила већ у току кратког априлског рата која су они починили.¹²⁰ Српски војници, али и цивили страдали су од усташа и албанских качака већ у време преврата, а припадници Вермахта су ради одмазде због отпора српских војника изводили прописна стрељања у духу својих војних закона. У одељку III Ратни злочини, који обухвата читав рат и, свакако, злочине својих окупатора и домаћих фашиста дају се подаци, углавном, само о злочинима које су учинили јединице немачких оружаних снага, без објашњења да су те најсуровије јединице биле СС трупе и легионарске дивизије у којима су борачку већину чинили Хрвати и муслимани, односно у Принц еуген дивизији фолксдојчери. Веома мало и бледо говори се о више хиљада најстравицијих стратишта на којима су хрватске и муслиманске усташе усмрћивали на стотине, а видели смо у много случајева и на хиљаде недужних Срба. У обради логора смрти говори се, пре свега, о београдским логорима на Бањици и на Сајмишту, а онда неопростиво бледо о усташком логору Јасеновац, који је више прогутао жртава од свих осталих логора, и у 90% случајева српских. При обради тзв. депортације становништва, нешто детаљније се описује депортација Словенаца и Јевреја, док се и не спомиње истеривање око 400.000 Срба од стране усташа и других квислинга из НДХ, са Космета, из Македоније и Војводине.¹²¹ Блок 50 документарних фотоса, као прилог извештају комисије, био је највише посвећен злочинима Немаца у Југославији, међу којима је и више фотоса који показују усташке злочине над Србима, а који су срачунато приписани Немцима, међу њима и они најстрашнији о одсецању глава.¹²² Иза „Немаца” следе по обиму и оштрини, четници Драже Михаиловића, па тек онда понека о усташама и оружаној сили НДХ, која је, како рекосмо, десет пута више уништила Срба него што су то, у освети углавном, учинили сви Срби, рачунајући ту и четнике, над муслиманима и Хрватима. У прању усташких злочина ишло се у најбизарније манипулације. Нпр., чак су и тзв. „кран” како су логорашки звали скелу на Сави на којој су усташе клале логораше, највише Србе, одузели хрватским и муслиманским усташама и приписали га измишљеним Швабама, који су веома ретко навратили у усташки логор у Јасеновцу. У овом избору слика о највећим злочинима и злочинцима у току Другог светског рата, у нешто ужем обиму фотографија личности наћи ће се двадесетак државника Срба, међу

¹²⁰ *Извештај Југословенске државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Међународном војном суду у Нирнбергу, Београд 1947, стр. 7–17.*

¹²¹ *Извештај Југословенске државне комисије...* стр. 18–56.

¹²² *Извештај југословенске комисије...* стр. 111–112, Сlike које приказују чин одсецања глава српским жртвама приписују се Немцима, док је било већ тада јасно да су то чиниле хрватске и муслиманске усташе, што потврђује мноштво таквих фотографија и у публикацији на енглеском језику уз натпис „*Never again Ustashi genocide in the Independent State of Croatia (NDH) from 1941–1945. Belgrade 1991*”, видети на стр. 20, 22, 45, 63 итд. Такође, фотографија групе усташа у покољу Срба 7. 2. 1942 у селима око Бање Луке са одсеченом српском главом у брошури Слободана Кљакића, *A conspiracy of Silence*, Београд 1991. Кољачи читавих родова српских у овом масакру нису били Немци, већ суседи ових усмрћеника, усташе Хрвати и муслимани.

њима Стојадиновић, кнез Павле, Цветковић, Милан Недић, низ четничких вођа Југословенске војске у отаџбини, али читалац неће моћи овде да види једнога од највећих злочинаца 20. века Анту Павелића, јер су учени састављачи овог важног извештаја са проф. Душаном Недељковићем на челу претпостављали да то не би обрадовало великог вођу Броза. Нашле су се и фотографије о бомбардовању Београда, али је изостала напомена испод фотоса да је бомбардовање српских градова, међу њима и града Београда који је бомбардован више пута поручивао и иницирао, па и наређивао сам Јосип Броз не дозволивши ниједном да тако нешто учини усташким алказарима, какав је био и Загреб, на који није смело да се напада чак ни ручним оружјем. Он је морао, као и у Првом светском рату, остати бео, неоштећен и леп, док је за оба рата рушен и разаран Београд,¹²³ оба пута уз директно или индиректно учешће Загорца Јосипа Броза. Последице овакве крајње нехумане политике су биле вишеструко негативне: највећи ратни злочинци са подручја НДХ нису чак ни доспели у регистар Нирнбершког суда о ратним злочинцима Другог светског рата; некажњен злочин, по тврдњи науке и научника, фрустрира и родственике геноцидно уморених и саме извршиоце злочина, отварајући тако пут новом тешком злочину на овим просторима, чији ће иницијатори бити синови претходних злочинаца.¹²⁴ Српски народ, који је био поново једна од највећих жртава и новог Другог светског рата у свету, поново је поравнан са народима чији су изроди извршили те злочине. За све злочине је оптужен окупатор, што је омогућило нову нехуманост. Остао је некажњен највећи део тешких убица чак деце у колевци најневинијих жртава. Нпр., 11.219 козарске српске деце.¹²⁵ Затирање трагова злочина од стране свих извршилаца и њихових пријатеља и сарадника и крајње немаран однос према темељном прикупљању свих података и њиховом чувању од стране свих одговарајућих инстанци брозовске Југославије, онемогућили су формирање тачних података о свим врстама злочина на просторима Југославије. Остали су само фрагментарни подаци помоћу којих се може доћи само до приближних процена о укупним жртвама у Југославији и исто тако по појединим народима, посебно за највећи и највише уништавани народ српски. На основу тих фрагментарних извора ипак дошло се само до приближних цифара о укупном српским жртвама у току рата и до података о томе колико су, приближно, поједини окупатори и њима верни квислиншки режими усмртили, геноцидно или уопште, српског становништва. Тако се дошло до приближног податка да је убијених на разне начине од Немаца у току рата у Србији укупно око 21.000,¹²⁶ разуме се, не рачунајући ту погинуле четнике. На истом простору бугарски фашисти су геноцидно уморили, по документарним подацима, 9.429 лица.¹²⁷ Далеко мање су окупатори геноцидна убиства

¹²³ *Извештај југословенске државне комисије...* стр. 57–112.

¹²⁴ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 6–10.

¹²⁵ Драгоје Лукић и Јован Кесар, Цитирано специјално издање Борбе „Редни број смрти“ са именом, презименом и другим подацима 11.219 од усташа усмрћене козарске деце. Иако је ово национално мешовит крај деца су скоро стопостотно српска.

¹²⁶ Владимир Жерјавић, *Губици становништва Југославије у Дружном својетском рату*, Загреб 1989, стр. 112–114.

¹²⁷ *Извештај југословенске државне комисије...* стр. 130.

вршили на осталим просторима, посебно на сувереном простору НДХ. Веома је тешко утврдити и геноцидне жртве уопште, а посебно српског народа на подручјима где су то могле чинити италијанске окупационе трупе. Међутим, позната је чињеница да су Италијани као окупатори показивали најмање суровости према Србима, а често су показивали и знаке саосећања и солидарности, па су и указивали помоћ. Свакако да је избегавање нереда, ексцеса или, на крају оружаных сукоба на југословенским просторима, и активног изналажења некаквог модуса вивенди на окупираним просторима, подстицано крупним интересима осовинских сила, које су целокупном снагама биле ангажоване у освајању света и стварању новог поретка. Уз уважавање овог чиниоца мора се признати да су, најчешће, окупаторски војници били мање сурови од домаћих квислинга и њихових посебно радикалних србофобских струја. Већ у време дотеривања Срба у тзв. радни логор у Госпићу, италијански војници су дотурали измученим и прегладнелим затвореницима хлеб, воће итд. Већ смо говорили о масовнијој појави пружања помоћи Италијана угроженом српском живљу у италијанској окупационој зони у лето и јесен 1941.¹²⁸ У време погрома усташа над српским живљем у италијанској окупационој зони, нарочито после реокупације ове зоне, Италијани су делили нареду помоћ у храни, одећи и другим потребама и лечили оболеле, као и у масакрима израђавану српску децу и уопште угрожене Србе. У ово време италијански војници су фотографисали усмрћене жртве или рањене цивиле итд. Шаљући у свет мноштво таквих фотографија указивали су на суровост усташког режима и на опасност коју он представља за опстанак угрожених Срба.¹²⁹ Укључивање близу 30.000 црногорских Срба у тзв. антикомунистичку милицију 1942. и почетком 1943, они су егзистенцијално спасили ову армију која ће већ половином 1943. скоро у целини ући у комунистичку опцију рата против новог поретка.¹³⁰ О понашању италијанских окупатора и НДХ према Србима, најубедљивије говори писмо групе православних свештеника из Лике и Далмације у Рим: „Овај мирни живот трајао је све док Ваша екселенција није издала наређење о повлачењу италијанских трупа из Хрватске након чега је настао поново пакао, убиства и клања мирних православаца којих има око три милиона душа. Ово мирно становништво је избачено са домаћег огњишта, потпуно опљачкано те сада нема пред собом никаквог циља. Оно што ниједан народ не би учинио, учинио је хрватски народ. Пале, уништавају куће, поља са житом и све што представља опстанак овог народа. Руше споменике, цркве, па чак и гробове”. Настављајући о злоделима усташа даље се каже: „... својим подлим лажима сакупљају мирно православно становништво у групама 3–4 стотине људи, везују их и муче, сјеку комаде тијела, прскају исте бензином и запале као живе бакље које постају жалосне фигуре које више и не личе на људе и тада их бацају у јаме и ријеке. Ове изнемогле старце, ове жене и дјецу називају четницима и комунистима и под изговором да представљају опасност за Хрвате, муче их на начин да то осуђују

¹²⁸ Душан Лукач, *Устџанак у Босанској крајини...* стр. 93–461.

¹²⁹ Шире о овом, Крвави биланс Независне Хрватске, из тајних докумената италијанске армије. Шире о овом у изванредно документованом и научно фундираном тексту – Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 343–348.

¹³⁰ Детаљније о овом, Јозо Томашевић, *Четници...*

и Ваши војници”.¹³¹ У мноштву оваквих писама упућених Италијанима интересантно је само по себи писмо „најпартизанскијег” села у Југославији, које ће добити, наводно из почасти, име Титова Кореница. Значи име вође који ће се здушно борити против хумане помоћи Србима од стране италијанских војника – Јосипа Броза. Писмо је упућено локалном италијанском команданту: „Читаво становништво овог мјеста, у име дјеце и њихових мајки моли Вас, човјека италијанске културе и цивилизације да интервенишете како би се окончали дивљачки иступи који се примењују на невини свијет чији је једини гријех што су од Бога створени. Број дјеце која ових дана умиру од глади и страдају по шумама пење се на хиљаде. Колико их је до сада изгорело, убијено, и заклано. Надамо се да ћете нам помоћи... пружити руку помоћи. Становништво ће Вам бити захвално и за успомену урезати у стење Ваше име као спасиоца овог застрављеног народа”.¹³² Аутентични српски устанак покренут отпором најбестијалнијем насиљу и наметнутом борбом за голи опстанак тежило је, на свим просторима земље, очувању угрожених Срба, јединства свих који су за поштenu сарадњу и равноправност људи без обзира на њихову главну религиозну вододелницу и све друге људске разликости. Први део борбе за опстанак и ослобођење српског народа поведен је на тој основи, окупљајући све политичко-идеолошке струје које су биле спремне за нормалне и демократске односе. Један од мноштва герилских штабова на свим просторима земље где је било Срба и који су већ у првим данима остваривали задивљујуће успехе у борби против фашистичког зла, Штаб герилских одреда за ширу околину Книна је у писму Италијанима, који су показивали ретку хуманост у односу на дискриминисане Србе, објашњавао истинске корене борбе српског народа против најкрвавијег усташког насиља: „Та борба је наметнута од Павелића и његових банди. Српски народ је морао прихватити ту борбу, он мора и побједити”. Затим је поручено италијанским војницима и официрима, који су стицајем свеукупних догађаја, били у улози окупатора да не гледају у српском народу у целини непријатеља већ пријатеља свих нормалних људи.¹³³ Сачувано је низ доказа да су екстремни брозовци у једнонационалној Шумадији измасакрирали у борбама погинуле немачке војнике и рањенике да би се Немци изазвали на познату одмазду 100 Срба за једног Немца, чиме би Срби требало да крену у борбу на страни комуниста. Веома често су за оваква недела оптуживани и окривљивани четници, само да би се изазвала одмазда против Срба и на тој страни, што се веома тешко могло десити пошто су четници били за политику чекања и чувања снага за одлучни удар. Овај систем инсценирања што већих судара и разлаза је коришћен према Италијанима, а као организатори су углавном били брозовци. Посебно је била значајна, по откривању истине, манипулативна инсцениција масакра око 70 заробљених Италијана од стране НОВ и ПОЈ у октобру 1942. године код Прозора. Овај масакр имао је циљ, као и они слични масакри у Шумадији, да продуби јаз између окупатора и дотичног народа, у првом случају српског, у другом хрватском и изазове масовније укључивање Хрвата у брозовску комунистичку опцију рата против сила новог поретка. Наиме, познато је да је у другој половини 1942. дошло до нешто бројнијег

¹³¹ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 394–395.

¹³² *Истио*, стр. 402.

¹³³ *Истио*, стр. 404.

прилива Хрвата, у деловима Далмације, у НОВ и ПОЈ. Но, то је било и даље маргинално, око 80% су и даље Срби попуњавали и брозовску опцију рата против фашизма. Посебно мало је било брозоваца из тзв. фрањевачке Херцеговине и централне Босне. Да би се тај проценат појачао, брозовци су извели масакр над Италијанима, али без очекиваног ефекта, јер ће Срби остати до краја рата у апсолутној већини и у комунистичкој опцији отпора фашизму.¹³⁴ Изгледа да су и Италијани прозрели подвалу, јер они нису реаговали појачавањем насиља над становништвом, укључујући ту и домаће Србе. Уз то се зна да су они показивали и даље, највише хришћанске самилости према српским жртвама и да ће после 1943. дати много бораца против немачког нацизма на тлу Југославије, више него до тада многи југословенски народи, и посебно народности у овој земљи. Према утврђеним бројним подацима које смо дали за Лику, може се закључити да су Италијани спадали у ратујуће народе на овим просторима који су показали најмање суровости према дискриминисаним Србима. На овом простору које је најдуже спадало у италијанско оперативно подручје, од 11.770 геноцидно уморених жртава, скоро у целини Срба, италијанске окупационе снаге су одговорне за само 410 уморених, док су за остале одговорне углавном усташе.¹³⁵ Ни за геноцидне жртве над Србима извршене од стране Хортијеваца из Мађарске и делимично из делова Војводине који су после расула Краљевине Југославије прикључени Мађарској нису сачувани целовитији извори нити постоје тачнији подаци. Но зна се да су ове жртве такође уследиле као последица недовршених намера мађарских националиста и сепаратиста из минулог рата. Није случајно да су прве жртве у Бачкој и Барањи били српски солунски добровољци и њихове породице. Већ по пропасти Краљевине Југославије у пролеће 1941, у Бачкој и Барањи је убијено око 350 Срба, углавном угледних солунских добровољаца. Већи број српских породица је натеран у егзодус у своја ранија места, део у НДХ, где ће наићи на још теже прогоне и још суровија усмрђивања.¹³⁶ У току маја и јуна 1941. истеривање Срба је постало још интензивније, па се рачуна да је око 15.000 Срба истерано, углавном у Србију или друге крајеве из којих су ови Срби раније доселили.¹³⁷ После почетка рата на истоку, брзог продирања осовинских снага преко Русије, а такође и почетка оружане борбе српског народа против фашизма у целини насиља хортијевих фашиста су појачана. Али пошто се више нију смели упућивати Срби у српске земље на југ, због устанка и отпора Срба у тим крајевима, почео је нови начин чишћења и истеривање истих из њихових домова и смештај у концентрационе логоре у Печују, Тополи и Сомбору, при чему се врше и појединачна и по мањим групама, углавном угледних домаћина, геноцидна убиства, али опрезније него су то радиле усташе. Строго је, на пример, забрањено сликање убиства па и самих жртава.¹³⁸ Масовнија убиства су спутавана од снажне

¹³⁴ Обиле документованих података о хуманијем држању Италијана према егзистенцијално угроженим Србима пружају бројни документи XIII тома објављене грађе и наших извештаја о Италијанима.

¹³⁵ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 401, Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 3. стр. 314–315, 393, 434 и 531.

¹³⁶ *Саопшћења о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1945*, књ. 1 Нови Сад 1946, стр. 10–23.

¹³⁷ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији...* стр. 238.

¹³⁸ 36. НОР Том XV, док. 35, стр. 97.

грађанско-буржоаске опозиције, међу којима се посебном смелошћу истицао умни и веома одважни вођа мађарске опозиције Жилински (Endre Bajcsy Zsilinsky)¹³⁹ на што се нису усудили или можда то нису ни желели највиши врхови КПХ кад су усташе уништавале на десетине хиљада српске деце и жена. Као последице погрешног процењивања исхода рата на истоку и страха да се превише не изостане, на пример, за хрватским и муслиманским усташама и њиховом масовном истребљењу Срба, и мађарски фашисти су у јануару 1942. извели масовније таласе геноцидног истребљења Срба у деловима у широј околини око Новог Сада. По налогу радикалних Хортијеваца, фашиста у војном врху земље, почетком јануара 1942. делови хонведа, уз учешће фашиста из редова војвођанске мађарске мањине, извршили су покољ мирног, углавном српског становништва у насељима и селима у делу Бачке између Дунава и Тисе: Чуругу, Ковиљу, Жабљу, Госпођинцима, Ђурђеву, Тителу, Мошорину, Старом Бечеју и деловима неких околних насеља, користећи старе методе и оружја и оруђа из хабсбуршког, швајцарског времена, које су пре њих већ реактивирале усташке хорде по НДХ: каме, сјекире, тољаге, разне пољопривредне и занатлијске алатке. Тестерисали су, на пример, живе српске мученике или их бацали живе под дунавски лед. На тај начин је само у Чуругу усмрћено 1.800 душа, окривљених само због тога што су православни Срби.¹⁴⁰ Са инсценирањем лажног напада српских четника, поновљен је геноцидни талас уништавања Јевреја и Срба у Новом Саду 21. јануара 1942. Од око 1800 усмрћених део је убијен и масакриран у њиховим становима или пред домовима, док је други геноцидно усмрћиван на Дунаву, уз остале начине и бацањем живих под лед.¹⁴¹ И овога пута је оштре протесте злочинцима први упутио Жилински, али уз њега и велики део мађарске јавности, посебно интелектуалца, што је било још радикалније противречно пракси у Хрватској, где није било покушаја оваквих протеста, а међу највећим убицама су се налазили интелектуалци: католички свештеници, учитељи, правници, краљевски официри итд. Жилински је, саосећајући са болом невиних жртава, просто јадиковао, сасвим људски и божански гласно, опомињући да се овде ради „о страховитим недељима која угрожавају постојање Мађарске, њену будућност, међународни углед”.¹⁴² Жилински и његове многе колеге у Мађарској дигли су глас достојан захвалности српског и јеврејског народа, иако ово није био део политике потпуног уништења једног народа, како је то био случај са геноцидном политиком усташке НДХ према Србима, већ само одјек незадовољства мађарских реваншиста. Није се могао тачно утврдити број убијених у овим покољима Хортијеваца, знају се само приближне цифре уморених у Сајкашкој које су тачно утврђене на 6.175 и у Новом Саду око 1.800 убијених Срба и Јевреја,¹⁴³ но ипак се може тврдити да туђински Мађари нису прелазили цифру геноцидно уморених од стране хрватских и муслиманских усташа само на једној општини Козаре, на пример Босанске Дубице.

¹³⁹ *Исјо*, док. 29. стр. 84–86.

¹⁴⁰ *Саопштење о злочинима окупатора и њихових помагача...* стр. 106, 150, такође 36. *НОР*, Том XV, док. бр. 76, 80 и 85 стр. 231, 241 и 256.

¹⁴¹ 36. *НОР*, XV, док. бр. 87 стр. 264–268.

¹⁴² *Исјо*, док. 87, стр. 264.

¹⁴³ *Смиља Аврамов, Геноцид у Југославији...* стр. 247–248.

Злочини геноцида бугарских фашиста вршени су над Србима у деловима Југославије под окупацијом или анексијом фашистичке Бугарске у југоисточној Србији и у јужној Србији, односно вардарској Македонији, као и на другим просторима Србије и Југославије, на којима су уз оружане снаге окупатора, оперисале против антифашистичких снага и бугарске трупе. Одмах по уласку бугарских трупа у источне и југоисточне делове Југославије, почело је истеривање српских колониста, углавном добровољаца са Солунског фронта, са њихових поседа које су најчешће сами култивисали оплемењујући пустаре и шуме, затим српских интелектуалаца и македонских Словена који су се осећали као Срби или пак Југословени. Само за прва три месеца окупације, бугарски окупатори су протерали око 55.000 Срба или још национално неопредељених и неафирисаних вардарских Македонаца, које је Броз, уочи рата, унапредио у посебну нацију а да нису имали ни свога заједничког језика. Само из Скопља је протерано 35.000 Срба и још национално недефинисаних вардарских Словена који су се осећали честицама српског етничког стабла. Према свим врстама изгнанника вршена је тотална пљачка све имовине док је према словенској маси у вардарској Македонији, која још национално није била дефинисана ни афирмисана, спровођен од бугарских окупатора првенствено културни геноцид, који је овде био осебујног карактера, усмеравао на брисање и поништавање свега што се осећало српским утицајем на овим просторима и на место тога увођењем и насилном афирмацијом бугарских културних, обичаја и других израза. Пошто је овај процес праћен са знатним привилегијама које су имали вардарски Македонци, на тим просторима нису се дешавали знатнији злочини, тим више што овде оружана борба против окупатора и бугарских сателита није имала у првим годинама рата неких већих успеха. Геноцидне злочине бугарски фашисти ће извести углавном у анектираним деловима источне Србије, у акцијама оружане подршке Немцима против српских партизана или пак јединица Југословенске војске у отаџбини под командом Драже Михаиловића. Масовније злочине над Србима обе опције отпора силама новог поретка извршили су, уз често кориштење познатих метода из Првог светског рата, масакрирања Срба у овим селима и насељима: Бојнику, Стублима, Петровцу, Белановцу, Драговцу, Лебанима, Белој Паланци, Расини, Добрићу, Гочици, Десници, а најмасовнија 1942. у Кривој Реци и Мачковцу, где је масакрирано 690 душа, међу којима и велики број деце.¹⁴⁴ Комисија за прикупљање података о злочинима непосредно после завршетка Другог светског рата, утврдила је да су бугарски фашисти, не рачунајући око 8.000 Јевреја које су одавде одвели у логоре смрти немачки нацисти, усмртили 9.429 душа, уз мале изузетке све Срба,¹⁴⁵ што је, у односу на масовне злочине Бугара у Првом светском рату било знатно мање.¹⁴⁶ Злочине над Србима на Косову, осим окупатора – Италијана, Немаца и Бугара вршили су и албански квислинзи. Албанци су били повлашћени од поменутих земаља новог поретка, посебно њихова политичка становишта да Албанаци у Југославији нису национална мањина већ обрнуто, да су они аутохтони етнос на овим просторима, а Срби дошљаци, односно мањина, силно су доприносили бујању и онако снажне

¹⁴⁴ Зб. НОР Том I/1 док. 19. стр. 508.

¹⁴⁵ Извештај југословенске државне комисије... стр. 130.

¹⁴⁶ Смиља Аврамов, Геноцид у Југославији... стр. 205.

србофобије у делу албанског народа, посебно у главарском слоју. Расколу на овој линији једнако је доприносила србофобска политика Коминтерне и њено гледиште да Албанци у Југославији имају право на отцепљење од ове земље и прикључење Албанији, као и конкретна политика Брозових националкомуниста који су перманентно деловали против Краљевине Југославије, подстицајући до рата раскол између ова два народа на Косову, а од почетка рата, и отворене сукобе. До које су мере раскол и мржња између комшија Албанаца и Срба били продубљени политиком поменутих страних сила најбоље то показује једна изрека која је у то време колала по Косову: „За арнаутске масе Срби су Срби, непријатељи Арнаута без разлике како их крсте, комунистима или четницима.” И на Косову и Метохији први удар је, по капитулацији Краљевине Југославије, био усмерен против колонијста и угледних Срба староседелача. Уз протеривање српских породица, вршена су и групна убиства од стране албанских качака о којима су извештавали, као и из НДХ, италијански официри: „... Тридесетак и више масакрираних лешева Југословена (Срба) још непокопаних. Сlike се понављају од села до села где су живели Срби... У српске куће одмах су се усељавали суседи Шиптари или они који су надлазили из Албаније са италијанским јединицама”.¹⁴⁷ Забелешке других очевидаца из састава италијанске окупационе армије дају још црње слике злочина, одмах по окупацији ових простора: „Убиства су често праћена садистичким иживљавањима, силовањима малолетних девојчица у присуству мајки или масакрирањем лешева...” Или, забелешка цивилног комесара Карла Умилта о стању по окупацији у насељима око Таковице и Пећи: „... ни једна једина кућа није имала крова, све је спаљено.... Људи и жене лежали су на ледини без глава”.¹⁴⁸ После истеривања или масакрирања колонијста настављен је дуготрајнији талас протеривања и делимичног уништавања староседелачког дела Срба. Комбиновано је пљачкана целокупна покретна имовина и онда су спаљивана српска кућишта или су још масовније истеривани укућани из њихових вековних станишта и домова и протеривани у Србију уколико су имали среће да не буду убијени. Спаљивана су углавном компактна српска насеља, нпр. око старог Колашина било је 31 српско село спаљено.¹⁴⁹ По изгону српских породица из мешовитих села, српске куће су, углавном, насељавали Албанци. Истраживачи ове проблематике академик Димитрије Богдановић и др Слободан Милошевић тврдили су да је у току рата са Косова и Метохије само у Србију и Црну Гору протерано од 40 до 60 хиљада Срба.¹⁵⁰ Углавном захваљујући заштити коју су наметале окупационе италијанске власти, део Срба у појединим регионима је остао на својим огњиштима. Међутим, у току 1942, у време када су многи у табору фашизма веровали да ће антифашистички блок бити побеђен од сила новог поретка, уз појачани имигрантски талас из Албаније, ојачала су настојања и намере албанских фашиста да се сви преостали Срби протерају у Србију. Ускоро, преокрет на великим фронтима, већ од краја 1942, и све већа неизвесност у

¹⁴⁷ Смиља Аврамов, *Истио...* стр. 206–211.

¹⁴⁸ *Истио...* стр. 212.

¹⁴⁹ *Истио.*

¹⁵⁰ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову...* стр. 202. Такође Слободан Милошевић, *Избеглице и пресељеници...* стр. 243–308.

погледу будућности новог поретка, ослабиће овакве намере. После капитулације Италије, и прикључење Косова и Метохије немачком окупационом подручју, најчешће ће се користити стари опробани методи застрашивања и претњи, па и појединачних усмрђивања која ће преостале Србе из Косова и са подручја вардарске Македоније потерати у избеглиштво углавном у Недићеву Србију.¹⁵¹ Додатну недаћу за Србе на Косову и Метохији и просрпски одређене вардарске Македонце, који су углавном као и на другим просторима, све до 1944. године, скоро једини чинили оружане снаге антиосовинског рата, док су, нпр., косовско-метохијски Албанци и пробугарашки одређени вардарски македонски Словени, чак и они у КПЈ, само политизирали у уском броју кадровских комунистичких партија Косова и Метохије и Македоније, представљала је и овде подела и оружано конфронтирање у оквиру снага отпора између НОВ и ПОЈ на једној и Војске Краљевине Југославије у отаџбини, на другој страни, коју је и овде најчешће изазвала и распаљивала стаљинистичко-брововска ауторитарна екстремна струја у НОП. И док су се међусобно оружано обрачунавали косовски и македонски антифашисти попуњени углавном Србима, дотле је елитна немачка СС дивизија, попуњена претежно косовским Албанцима, изводила нападе на српска насеља у целом источном делу земље и вршила над њима злочине. Истовремено, уз Бровову подршку, косовски комунисти, и Албанци и Срби, подстицали су убрзану имиграцију нових колона Албанаца из Албаније на Косово и у западну Македонију. Рачуна се да је из Албаније, уз пуну подршку Мусолинија, Хитлера и Броза, у току Другог светског рата пресељено на Косово, Метохију и делове западне Македоније између 150–200 хиљада Албанаца, што ће уз протераних са огњишта и побијених око 70.000 Срба,¹⁵² потпуно променити етничку слику овим историјски изворним српским областима. Иако су косовско-метохијски Албанци у погледу извршеног геноцида били далеко иза усташа НДХ, усмртивши око 10.000 претежно Срба, ипак је ова масовна албанизација ове покрајине постајала најразорнији манипулативни чинилац у брововском разарању српства и разбијању Србије у послератним деценијама, што ће бити и један од главних фитоља вјерског и међуетничког рата деведесетих година. Антисрпско деловање брововске опције антиосовинског рата свих видова и облика, па и они најрадикалнији одређени облици геноцида над Србима кроз позната „лева скретања” били су кроз читаву еру брововске тираније табу тема. Познато је да су чак и случајно сачувани документарни извори уништавани а сваки покушај обраде неког аспекта брововског разарања српства сматран највећом издајом и сурово кажњаван. Ипак је могуће сагледати неке основне елементе ове тамне стране геноцида над Србима. Већ смо овлаш дознали у нашим досадашњим презентирањима ове материје да је Броз овај подухват обављао у фазама, како се једино и могло радити и уз то очекивати успех. У првој припремној фази „Лејинизације”, односно „Стаљинизације” југословенског комунистичког покрета, што је значило и уништавање и оних добрих, демократских и хуманих основа изворног народног социјализма, он је систематски проводио сатанизацију Југославије на општем плану, а у току тридесетих година и

¹⁵¹ Ј. Трифуновски... *Полож*, стр. 41–191.

¹⁵² Смиља Аврамов, *Геноцид*... стр. 219.

тоталну етничку дезинтеграцију Српства, стварајући декретима од српског изворног етноса низ нових нација и ентитета. Сва је срећа што се за часак зауставио, јер је могао помоћу привилегија да се присети и обезбеди туце таквих нација од српског националног бића, нпр., проглашавањем Кордунаша, Личана итд. новим нацијама. Са својим Хрватима није се такав експеримент могао ни у сну сањати. У другој фази, која се десила у току Другог светског рата, посебно у време фашизације Хрватске, срдито је окренуо леђа Хрватима, али није отказао и љубав уз непоколебљиву вољу за њихово свеобухватно окупљање у својој првој сувереној држави, док је Србима, на чијим је борбама и новим милионским жртвама градио све своје успоне ка аутаритарној свемоћи, остварио нови комплет дезинтеграционих удара; темељито искористио борбена својства српских крајина у Хрватској, српског народа у Босни и Херцеговини, Срба у Војводини, црногорских Срба, Срба и македонских Словена у јужној Србији и Срба на Косову и одвојио их од вековне, историјске матице – Србије. Следила је трећа фаза довршавања дезинтеграционог разарања српског рода и истовремено настављање раније дуго трајајућег процеса османлијског и хабсбуршког биолошког сатирања Српства, у чему је стари Броз, сада већ „величанствени” вођа, на првом месту партизански опредељених Срба, као млади Броз својеручно учествовао на дринском и београдском фронту 1914, и 1915, године. Као складна допуна поменутих дезинтеграционим радњама упереним против српских непријатеља на Дрини 1914–1918. у току рата 1941–1945 најуспешније је примењивана дезинформациона систематска делатност ради сатанизације Срба, константно примењивани неједнаки критерији и параметри приликом оцењивања улоге у рату српског народа на једној и несрпских на другој страни, и на крају, директни геноцидни удари усмерени истребљивању Срба. Покушаћемо за сва три ова система затирања Срба да дамо само неколико примера, уз најаву да је прикупљање тачнијег броја усмрћених на овој геноцидној траци немогуће утврдити, јер ниједна од истребљивачких групација није тако вешто и темељито прикривала своја недела као што је то успевала, уз павелићевску, брозовска колона тзв. црвених егзекутора. Она је то посебно вешто обављала у времену тзв. левих скретања, када се вешто убацила у устаничке просторе и брисала своје могуће непријатеље да би касније налазио и оптуживао по стаљинском обичају за то своје недело смишљено искориштене егзекуторе који су само спроводили политику дружине зла која је на жалост, завела и често користила у најразноврснијим прљавим делима и десетине хиљада идеолошким једносмерјем заведених иначе честитих српских комуниста, који су сасвим поштено, излажући себе смртној опасности пошли у борбу против фашизма. Оштрина ових, најчешће велом тајне покривених, истребљивачкох мера уперених на биолошко сакаћење антифашистичког устаничког српског народа била је најизраженија, скоро кроз читав рат, на просторима на којима је боравао и са којих је руководио „пролетерском” револуцијом партизански командант Јосип Броз. У устаничкој Србији, непосредно по његовом изласку, уз есесовско обезбеђење, на слободну територију, почели су све чешћи сукоби између јединица под командом комуниста на једној и монархиста на другој страни и упоредо са тим строги, политички срачунати и смишљени масакри,

на пример, над рањеним и заробљеним групама немачкох војника.¹⁵³ У монархистичкој опцији рата Срба против снага новог поретка политика најчешће рабљена од комунистичких екстремиста. „Што горе то боље” никада није наилазила на цену у монархистичком табору, док су брововци управо у Србији показали, својим одбијањем компромиса са окупатором у циљу спасавања од стрељања крагујевачких талаца, о чему смо раније говорили, отворено показали да веома цене ово средство у циљу што бурнијег изазивања револуције у српском народу. Масакрирање немачких погинулих војника или пак рањеника извођено по стаљинистичком методу, уз кориштење најрадикалнијих клерикално-католичких система уништавања противника, изазваће бес и масовну одмазду надмоћног окупатора који ће кренути у нове походе кажњавања и истребљивања Срба, а угрожени Срби, иначе вични ратовању, прихватиће се пушке. Брововска „аутентична” и по злу револуција ће добијати масе нових војника, Срба, док ће браћа из НДХ у колонама похрлити у оружане снаге окупатора и квислинга Павелића. Да би се продубио политички и социјални јаз између дела српске елите и интелигенције која је раније била у служби режима, и делом бринући о свом народу остала на својим „квислиншким” местима, првенствено служећи своме народу, супротно свесрдном удруживању сличних слојева у несрпским крајевима земље са окупатором већ у време рушења југословенске државе, брововски егзекутори су

¹⁵³ Душан Лукач, *Трећи рајх и земље југоисточне Европе*, III... стр. 726–735. Такође, Фелтон, *Судбина фоксдојчера у Југославији* у „Нину” 26. јула, 2, 9, 16, и 23. августа 1987. Имајући у виду шта су све већ до рата чинили југословенски радикални стаљинисти, по узору свога шефа Јосипа Броза, који је на српском и руском фронту већ 1914. и 1915. као поглавник терористичке групе од оружја користио, као и сви други избраници овог позива, каму, који је хладнокрвно, увлачећи са Стаљину под кабаницу, збрисао око 600 својих супарника кандидата за врховног жреца извитоперене и суновраћене посебно кад се тиче елита, југословенске комунистичке врхушке, који је, оставивши свој Загреб и Хрватску да облачи и лиферује у новом поретку десетине усташких домобранских, легионарских и СС дивизија, кренуо међу Србе, спреман да жртвује нове стотине хиљада српских синова да би остварио свој сан пропињања до „божанског” владарског трона свемоћи какву до тада није забележила ни једна тиранска, деспотска, фараонска, султанска, диктаторска, царска, краљевска, ауторитарна, тоталитарна и тако даље власт, изузимајући, разуме се параноидног Стаљина и делимично, Чаушеска у Румунији и Пол Пота међу црвеним камбоџанским кмерима, кренуо пут Београда са неотклоњивом одлуком да проведе своју наводно пролетерску, социјалистичку итд. револуцију, са јединим и ничим више неизменивим циљем остварења сна о својој империјалној моћи и власти, па и уз цену да све Србе угради у темеље те творевине, да су брововци у Србији индиректно постицали злочине Немаца над Србима остајући верни учењима вођа комунистичко стаљинских револуција „Што горе то боље” и вечно присутним покликом свих тирана од Макијавелија до будућих времена да циљ оправдава средства. У исто време позната је истина да су сви облици монархистичког окупљања у рату од Недићеваца до левог крила Дражиноваца били против масакрирања и изазивања надмоћнијих Немаца. Све нам ово даје основа да се прихвате оцене да су брововци намерно чинили масакре над рањеним и погинулим Немцима. Над речима које је Милан Недић, који је свесно обукао кошуљу квислинштва, срамоте и издаје само са једним јединим часним циљем, да би сачувао што се може сачувати од Србије, уосталом да би учествовао у спасавању од смрти и око 400.000 српских избеглица, које су уништавале усташе и који је рекао пред иследником ОЗН-е пред усмрћење у новој брововској Југославији: „Борбу између комуниста и народа изазвали су комунисти да би на тај начин навукли Немце на освету против српског народа и нагнали Србе да беже у шуме. Да би ово извели комунисти су нападали Немце и масакрирали их, секући им носеве, уши, вадећи им очи, затим су нападали на власт и на истакнуте грађане”. Шире о овом видети фелтон у Политици, трећи наставак од 27. септембра 1993. год. под насловом *Шта је све Милан Недић, саопштио свом иследнику на саслушању у ОЗН-и* стр. 19.

почели да кажњавају све ове људе у намери да заплаше остало становништво и приволе га за његову ауторитарну револуцију по Стаљиновом рецепту. Суровости су биле једнаке онима које су вршили брозовски егзекутори по европским подземљима уочи рата у време Брозове борбе за апсолутну и неокрњену моћ у КПЈ. У маси ових сурових егзекуција српске грађанске интелигенције, која је покушавала да својим присуством на ранијим пословима олакша патње овог народа, навешћемо један извршен у општини Дивци у Ваљевском срезу. Увезени стаљинско-брозовски кадрови у Посавском партизанском одреду крајем септембра 1941, Мађар Иштван Борота и Хрват Стјепан–Стеван Филиповић (носилац племенског имена једне од српских, хрватских и муслиманских породица, које су давале више великих људи, али и оних најнижег пада у дубине пакла и зла, међу којима и католички свештеник помињани фра Мирослав Филиповић, један од најмонструознијих масовних кољача српске деце), уз пуну подршку својих стаљинизмом затрованих сарадника, позвали су начелника предратне општине у Дивцима Петровића и за његово остајање на истом положају уз свој народ осудили га на смрт, коју су му лично извеле поменуте штаблије – тројица брозових егзекутора. Везали су га за ногаре направе за пилање дрва и онда му тестером лагано резали делове тела до дугог и неизмерљивог болног умирања.¹⁵⁴ Ове страхотне боли дешавале су се масовно Србима, као и у прошлом рату, док су, нпр., у НДХ муслимански и хрватски брозовци, кроз читав рат заробљаване у буљуцима високе усташке официре и службенике, па чак и генерале и ministre, у име слоге, ваљда, међу оним који сарађују са окупатором и брозовог лажног братства и јединства, не само пуштали на слободу него су појединце између њих увлачили у брозовску елиту, на важне војне и политичке положаје, чак до највиших органа АВНОЈ-а, Завноха и Завнобиха и сличних марифетлука. Оваква политика изазивања олује помоћу подметнутих нових пожара имала је у једном правцу успеха: Србија је сва прибегла устанку, али подељена на два међусобно поједнака по снази дела, сведена на нулу пошто је окупатор остао са могућношћу да статира и као резерва ускоче и ломи сад једну сад другу страну. Последице су биле употреба расположивих дивизија окупатора на тлу Југославије и додатних снага повучених са истока и запада и стрмоглаво повлачење и штаба комуниста брозоваца и команде монархиста Дражиновића из израђиване матице Србије. Остало је да српски народ и даље плаћа највећу цену у данку у крви, и то не само овде, већ широм устаничких, или јасније, српских крајева, са посебно погибелјним последицама у источним деловима земље, односно, како смо то напоменули, у крајевима где се тренутно налазила највећа зла коб српског народа. Загорац Јосип Броз, сам унапређен у дотадашњем предвођењу комуниста ваљда за неуспехе из чина хабсбуршког каплара, заслуженог у окупаторској војсци 1914, у врховног команданта партизанских или комунистичких снага, у сваком случају састављених у огромној већини од српских синова. Због прецењивања победе Црвене армије пред Москвом у зиму 1941/42. и страха да се не закасни у јуришу на власт у земљи, Броз и део његових екстремистички опредељених сарадника су у време тзв. фочанског периода Брозове револуције, наредили припреме за другу, још крвавију фазу борбе – за победу пролетерске стаљин-

¹⁵⁴ Дејан Лучић, *Павелићев шеснаестимењ...* стр. 62.

ско-брововске револуције. Нису више у питању били само исказани противници, разуме се главни претенденти на власт после победе антифашистичких сила, наоружане јединице Војске Краљевине Југославије у отаџбини, чији је утицај у источним деловима земље у српским масама све више растао, већ и они, још неисказани, неопредељени који су могли да то буду, наиме, да кажу да комунистичка опција није једина прогресивна, праведничка, мирољубива – величанствена једном речју. Сама сумња да неко неће „свесредно” прихватити комунисте и Броза, сматрати их истинским пролетерским вођама, а Броза генијем била је довољна да се неко прогласи опасним по пролетерску револуцију. Следиле су директиве да се и сумњиви у име „сигурне и славне” победе радничке класе, сматрају смртним непријатељима, и да се геноцидно, строго тајно чисте под ознаком кулака, народних непријатеља, великосрпских четника и сл. Директиве о потреби тихих, тајних ликвидација кулака, затим иницијативе да се стварају народни колхози и други облици комунистичке светле будућности у пасивнијим пределима Херцеговине, источне Босне, Црне Горе, где је НОП имао широких успеха, изазивали су збуњеност, јер многим активностима НОП није било јасно шта је то на пример кулак. Било је случајева да су кулацима сматрали успешније сељаке који су чак и са мање земље, захваљујући раду, успевали, па су, на пример, да би удовољили опасној директиви и усмртили свој део кулака неупућени егзекутори, у мање развијеним срединама, осуђивали на ликвидацију сељака који је случајно имао више добре стоке или остварио радом у више година на свом ситном поседу најбољи и најбогатији производ жита или других артикала пољопривредне производње.¹⁵⁵ Активисти Брововог НОП били су убеђени да су задовољили владајући орган пред којим није било нећу и не могу, кад је у питању намера и одлука „партије” и „великог учитеља” Броза. Уз то су при војним и позадинским институцијама ницали затвори у које су довођени осумњичени и оптужени за саботажу револуционарне борбе, затим оптуживани и ислеђивани под сумњом да су саботери покрета, агенти и сарадници непријатеља револуције и окупатора, што ће уз најстрашнија мучења и изнуђена признања и „самотерећења” да су кулаци, великосрби, рушиоци брововског братства и јединства најбестијалније усмрћивани, најчешће уз клања и чак масакрирања а потом сахрањивања у тзв. „пација гробља”.¹⁵⁶ У неким од ових илегалних затвора и пацијих гробаља знали су се наћи као иследници и највиши чланови Бровових доглавника. Тако је, на пример, за време ишчекивања руских авиона у пролеће 1942. на Жабљаку од стране Моше Пијаде, уз јединицу која га је пратила, био успостављен затвор за издајнике револуције, који су после испитивања, уз најтежа мучења усмрћивали на усташки начин, после чега су бацани у нове јаме безданке за Србе. Откривене су, на више места, гробнице усмрћених: по око 20 лешева, који су обавезно били масакрирани: унакажени, поломљених вилица и зуба, одрезаних делова тела итд.¹⁵⁷ Нове јаме пуњене српским жртвама, сада црвених брововских егзекутора, допуњавале су и уклапале се сатанским миљеом усташких јама и стратишта.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Више о овом Хурем Расим, *О левим скрећанима у НОР...* у цитираној књизи.

¹⁵⁶ Дејан Лучић, *Павелићев њесџаменџ...* том II стр. 356–430.

¹⁵⁷ Дејан Лучић, *Павелићев њесџаменџ...* II стр. 295–302, такође шире *Пакао комунизма*, књ. 1–8, Подгорица 1989.

¹⁵⁸ Шире о жртвама левих скретања *Пакао комунизма*, књ. 1–8, Подгорица 1989.

Овакав безум и однос екстремног дела комунистичке опције рата против Сила осовине, условиће губљење утицаја НОП у српском народу у целој источној половини земље. Од раније моћне оружане силе – партизанске војске – остали су у пролеће 1942. само остаци: нпр., у Србији неколико одреда, у источној Босни исто тако. Расуло је захватило и борбену и устаничку Црну Гору и источну Херцеговину. Остатак ранијих десетина моћних одреда Србије, Црне Горе, источне Босне, источне Херцеговине, које су се успешно носиле са десетинама италијанских, немачких и сателитских дивизија биле су сврстане у шест формираних или у формирању мршавих српских бригада, но ни једној се, у духу брозовског учења да великосрбизам треба тући у свим приликама, и на све начине па и давлeњем српског имена, оне су проглашаване пролетерским а служиле су почетком лета у напону кризе НОП у источној половини Југославије, углавном за заштиту живота Јосипа Броза и његових доглавника. Појавила се озбиљна опасност да, уз нестанак са лица земље малобројне стаљинистичко-брозовске елите, буде уништена и ова маса око 5.000 поштених комуниста и родољуба, уз то највећим делом неискварених народних бораца, којима је на души лежала жеља да помогну одржању и опстанку свог угроженог племена. На челу овог остатка свих остатака угроженог дела Српства комунистичке линије и отпора окупаторима из читаве источне половине земље налазила се дубоко контроверзна личност грубог стаљинистичког кова Загорац Броз који је имао ретку моћ изналажења пута – излаза из тоталних безизлаза. И овог пута одабрао је једини могући правац спасења остатака своје недавно бројне источне војске према српским крајинама у НДХ, које су од почетка уздрмале темеље окупационог поретка на целом простору НДХ и западном делу Југославије. Као и раније, он је ствари и појаве обртао у смеру куда жели и онда бојио својим бојама. Откуцао је заповест која ће се огласити као тријумфални поход пролетерских бригада према западу са циљем да „лодиже и даље разбуктава НОП” у тим крајевима где је он од почетка горео свом силином, а у суштини је то био пут спасавања остатака источне војске. Као ни увек, њега ни овога пута није бринула реалност, преточена у крупне чињенице, да пролетерске бригаде нису правиле никакав тријумфални поход са пет хиљада изморених бораца против десетак пута бројнијег непријатеља који их је прогонио и намеравао уништити. Знао је да је у крајинама целокупно Српство, преостало у животу после усташких покоља, већ било у борбеним редовима, и да је исто доводило у кризу сателитски систем и оружане усташке и окупаторске снаге на тим просторима; и на крају, његово објашњење да се пролетерске бригаде усмеравају на запад због снажног и масовног притиска окупатора и његових сарадника, није било тачно, јер је теже од сваког притиска окупационих снага било одбацивање од сопственог народа. То је и најтежа клетва која се може изрећи војсци неког народа. О томе је праву истину међу првима изнио учесник тога похода у рату и врсни историчар др Саво Скоко: „Њих је из Херцеговине у ствари избацио народ а не вишеструко надмоћније италијанске снаге”.¹⁵⁹ Спасавање и бегом под заштитом 5.000 српских бораца, као и долазак уз српске крајине, у којима су бројне и јаке јединице НОВ и ПОЈ сачињавали, уз мале изузетке, Срби,

¹⁵⁹ Саво Скоко и Милан Граховац, *Развој НОБ у Херцеговини, јуни 1941 – јули 1942*. Увод у студију „Десета херцеговачка пролетерска НОУ бригада” у припреми за штампу стр. 88, такође Веселин Ђуретић, *Савезници и југословенска рајна драма*, Београд 1985, стр. 153–161.

нису ни за јоту променили и оствестили Броза. Он је и даље и још упорније, сатанизујући у својим лажним извештајима Коминтерни Србе, упорно двоструким критеријумима, када су у питању вредновања и признања доприноса Срба и несрба борби против фашизма, наносио штету српској страни. Илустрације ради навешћемо неколико случајева веома попустљивог односа према несрбима у директној служби фашизму и Србима од устанка ангажованим у борби против фашизма, нарочито масовно од 1943. као преломне године рата. Док су у ери великог престојавања, хрватских и муслиманских оружаних јединица, укључујући ту домобране, легионаре, есесовце па и најокорелије усташе, поступало благо и попустљиво, према Србима се у исто време проводи читав низ ригорозних мера. Наређује се да се четници који су се добровољно предали убијају. Уколико су остајали у јединицама НОВ и ПОЈ, били су излагани најтежим самоубилачким задацима, док се четнички официри убијају без икаквог претходног ислеђења и поступка.¹⁶⁰ Пред почетак зимских операција крајем 1942. од органа НОП у Хрватској су издата наређења да се народ повлачи са војском према истоку земље; наредба је важила и строго је провођена само у односу на Србе. Хрвати и муслимани нису морали да беже, и ретко су то иначе чинили. Страхујући од зиме и угледавши се на понашање комшија Хрвата, у деловима раније ослобођене Лике је остало у својим домовима око 700 старијих Срба. Долазеће окупационе трупе су представљали Италијани. Ове домаћине српских породица Италијани нису прогонили као ни суседне Хрвате. По завршетку зимских операција, кад су поново ове крајеве запосели партизани, сви српски домаћини су стављени пред војни суд НОВ и ПОЈ, осуђени углавном на стрељање као колаборационисти и народни непријатељи. Судијама НОВ и ПОЈ није ни пало на памет да домаћине хрватске националности који су ту остали и били са Италијанима, позову на суд и осуде.¹⁶¹ Понешто од јесени 1942, а много јаче од јесени 1943, упоредо са престојавањем Хрвата и муслимана из квислиншких армија у Брозов НОВ и ПОЈ, из познатих манипулативних разлога, долази до поплаве до тада илегалних „бораца” у Загребу и другим центрима, чланова КПХ који крећу на ослобођену територију, а пошто је она још увек била углавном у српским крајевима и насељима, ови кадрови су, захваљујући везама са руководиоцима, упућивани у српска ослобођена села као партијски радници и агитатори. Ту ће олако, као што су то чинили у илегалном раду у градовима, наставити да зарађују борбени или борачки стаж, да чувају главе и да као политички радници беспрекорно обављају чистку непожељних „великосрпских, четничких” итд. елемената.¹⁶² Тешко је наћи село у српским крајинама, партизанско од почетка, у коме није уништена повећа група срп-

¹⁶⁰ Погледати објављене монографије првих ратних пролетерских бригада: *Прве српске, Друге српске, Треће српске* (по Брозу Санџачке), *Четврте црногорске* (српске), *Петве црногорске* (српске), *Десете херцеговачке* и *Шесте источно-босанске*.

¹⁶¹ Оригинал наређења које је издиктирао Броз, а написао својом руком Велимир Терзић, Архива ВИИ фонд НОВ и ПОЈ, Кут. бр. 6-1, рег. бр. 4-3, објављен осакаћен од брзоваца у књизи *Зб. НОР*, XII/2, док. 47, стр. 151, први га у изворном облику користио одважни буревесник ослобођења историографије југословенске од брозовских дезинформационих, манипулативних наслага у служби дезинтеграције и уништавања Српства, Веселин Ђуретић, *Савезници и југословенска рајна драма...* књ. 1 стр. 248-249.

¹⁶² Никола Плећаш-Нитоња „Американки србобран” *Где су Срби Лике*, Нилсајд Иллинос, 1975. стр. 220-223.

ских кулака и „издајничких четничких елемената”. Један од егзекутора на Банији био је и Брозов генерал Бобетко, а затим Туђманов високи војни руководилац у рату 1991. У великом броју партизанских села било је на десетине таквих осуђеника. На пример, једна невелика сеоска месна заједница на Сувој међи, између Босне и Баније – Ивањска, која је од првог дана све давала и чинила за НОП, из које су усташе на стратиште у Јадовно одвели 102 српска младића, сељака и ученика, и која је у бици на Сутјесци изгубила у VII банијској дивизији 42 борца, не бројећи остале жртве рата, геноцидно је изгубила још 19 својих грађана, углавном очева палих са Сутјеске и Јадовна. Осуђени су као саботери, великосрби или „четници”. То су учинили поменути „првоборци” из градова у улози брозовско-бакарићевских егзекутора.¹⁶³ Слично је било, нарочито од пролећа 1944. и у Србији, где ће ретка села и насеља остати у којима Брозови егзекутори, у овом случају понајвише једносмерно заведени синови српских крајина, одважни борци пролетерских и ударних корпуса, нису усмртили мању или већу групу „народних непријатеља”, чији је грех био, нпр., давање четницима у проласку ручка, а све то у намери да не оде глава. Није опет било боље ни у Београду који није могао ни у овом рату да сања неокрњене беле фасаде Загреба, кога је посебно чувао, овог пута од сваког зла и страдања, лично Броз. Тамо у Београду се десило, истога дана када је град обасјала слобода, да ослободиоци, опет Срби, почну чистити све оне, опет Србе, који су обукли било какву униформу која је значила не само служење, већ и зарађивање хлеба за породицу код званичних градских служби, органа или тако слично. Не дај Боже да се тако нешто применило на Загреб, Сарајево па и Скопље. Но Београд је већ навикао на рушења и разарања, па су овде без икаквог ислеђивања усмрћивали и избеглице које су, зарађујући хлеб за своје породице, служиле, и на пример, Недићу, али и на збрињавању око 400.000 избеглица Срба из српских крајина. Док је Загреб, уосталом као и у прошлом рату, чуван и штићен поштујући вољу великог вође Броза, у Београду одмах по ослобођењу, дата је наредба да се без судова и пресуда тајно ликвидирају сви они који су у униформи служили Недићев режим. У колонама око 30.000 затвараних, ислеђиваних па и убијаних без ислеђења, нашао се и Личанин Познић, који је по успостави усташке власти једва извукао породицу и докопао се Београда. Ту је у циљу поштеног обезбеђења хлеба за своју децу обукао униформу саобраћајног полицајца. Зарађивао је за децу радећи обичан али напоран посао. Са радошћу је очекивао партизане не знајући да међу њима, у маси и даље поштених, има оних који се не разликују од осталих убица и тирана екстремних брозоваца. Још није ни успео да сагледа светлост слободе после вишедневног прикривања у подруму, зграбили су га, не буди од бога суђено јер би то онда био Божији грех, његови земљаци и без спремности да се прозбори реч комшијска повели према Бањици где су у једном трену почели косити рафалима. Рањен, остао је жив и, верујући да је то све велика заблуда, кренуо је право, онако рањен, својим егзекуторима. Покушавао је да им објасни, али они земљаци и, као он Срби, православци, али сада и брозовци, нису учинили ни најмањи напор да га саслушају. Поновљени пуцњи су били смртоносни. Још један чопорчић српске деце је остао сирочић. Један

¹⁶³ Младен Ољача, *Дубок крајина* стр. 158–175.

Познићев колега, избеглица такође, наишао је на познаника партизанског официра, одмах је добио пушку и продужио да прогони окупаторе. Догурао је до високог чина и доживљавао части и почести. Таква је судбина Срба, судбина какве није било и нема је међу несрбима.¹⁶⁴ Многе криве Дрине ће се исправити, решиће се и неке енигме броја везане за масакр Срба у последњим ратовима, али поуздано никад се неће моћи утврдити приближно тачан број геноцидно уморених Срба од стране екстремних брозоваца. Знали су ти мајстори суровости да затру своје властите трагове вештије од сваког туђинца. Трагајући на немогућим – утврђивањем обима па и броја геноцидно и на све друге начине уморених Срба, пре свега усмрћиваних од самих Срба па и осталих, од свих сојева војски и паравојски бар приближно кад се зна да је тачан број тешко утврдити, дошли смо до закључка да је то посао без краја, конца и сигурног резултата. Листајући само делић сачуваних материјала о злоделима и мукама које су чињене над усмрћиваним посебно се заинтересовали за једно питање – које су то војске и скупине нељуди у људској сподоби могли да чине. И овај посао се може привести крају само парцијално, на неком од обрађених територијалних узорака. Захваљујући групама вредних истраживача и хроничара имамо и тај веома подесни узорак, рађен за Лику једну од најподеснијих територија за успешно обављање посла у вези са тражењем одговора колико Срба и од којих формација је усмрћено у току рата на овој регији. Лика, као егземпларни регион, веома је подесна. Ту су ратовале армије оба окупатора, све квислиншке домаће војске, јединице обију опција антиосовинског рата у Југославији или у суштини српског народа, док су несрпски, уз мале изузетке, били више ангажовани на страни окупатора. У осам општина предратних срезова Госпић и Перушић насељеним Србима и Хрватима укупно је усмрћено, на разне начине, 6.217 лица, рачунајући ту и пале у снагама у служби окупатора, углавном Хрвати и у антифашистичким оружаним јединицама углавном Срби. Укупни губици Срба били су 5538 или 90,63%, а Хрвата 563 или 9,10%, што приближно одговара процентима геноцидно уморених у целој земљи према свима осталима, на које је отпадало само око 10 процената. Веома је индикативан однос, у процентима, о учешћу разних оружаних формација у усмрћивању геноцидно уморених жртава које су уз ређе изузетке биле углавном српске. Тако је на ова два среза, од геноцидно уморених (брововски: жртве фашистичког терора) 4.740 усмрћено од усташа 4.363, од Италијана који су овде били најангажованији од окупатора, 147, од Немаца 76, док 149 жртава остало је под ознаком „на разне начине” и квислинзи под чиме се крију и жртве брововских егзекутора. Веома је важно да су, према подацима рађеним на темељу провераваних спискова, дате тачне цифре које откривају да су усташе усмртиле више народа у Лици, скоро у целини Срба, готово двадесет пута више него оба окупатора, односно да је у колони од 20 људи који су најчешће масакрирани, убијено од усташа око 19, док су само једног убили окупатори¹⁶⁵ које је, видели смо, брововска комисија у Извештају о злочинима упућеном Међународном суду за злочине оптужила као јединог извршиоца злочина окупаторе.

¹⁶⁴ Милан Трешњић, *Од Туђмана до Броза*, Београд, 1991, стр. 9–14.

¹⁶⁵ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 3, стр. 140.

Разуме се да ће по пријему овако крајње неистинитог и неозбиљног извештаја и сами утицајни Европљани, који су знали истину и желели да је што пре заборава, јер се радило о Хрватима, њима ближим по култури и посебно религији народа, у чијим недрима су се излегли ти злочинци, доприносећи и сами новом облику поновљеног масакра српских жртава, на тај начин што су омогућили извлачење највећег дела тих усташких зликоваца преко конзервативног дела католичке цркве и свештенства у завитије угодне кутке тих земаља на једној страни, на другој учиниће подухват који је изгледао немогућ да у списковима ратних злочинаца, странице на које је требало да буду регистровани, остану потпуно празне, а један од највећих злочинаца Другог светског рата поглавник Анте Павелић остане ван досијеа и регистара о злочинцима исказаним у Другом светском рату. Приближно сличне податке и односе дају и нуде и други срезови у Лици за које су сачињени спискови и регистри жртава Другог светског рата. Тако је у срезу Грачац, од укупно 1.601 жртве, Срба било 1.419, Хрвата 171 и осталих 11, што је, кад су у питању Срби и Хрвати, приближно процентуалном односу као и за два поменута среза. Извршиоци злочина били су: усташе за 951 усмрћеног, Италијани за 111, Немци за 68, четници 125, док су међу 263 осталих садржане и жртве брозовских егзекутора.¹⁶⁶ На подручјима срезова Кореница и Удбина, од укупно 3.193 жртава фашистичког терора, број Срба је био 3.141, 51 Хрват и остали. Од укупно регистрованих жртава – усташе су усмртиле 2.566, па опет усташе заједно са окупаторима 73, затим четници са окупаторима заједно 290, док је остало у мањим цифрама, само делимично идентификовано, међу којима су и жртве црвеног терора.¹⁶⁷ У срезу Доњи Лапац, од 1388 геноцидно уморених жртава, било је 1367 Срба, од којих су усташе убиле 879, Немци 126, Италијани 16, а четници 31, док је остатак од 336 отпадао на остале, где се крије највећи део жртава брозовских егзекутора.¹⁶⁸ Дакле, од око 11.770 жртава на овом простору НДХ, међу којима је било око 10.290 Срба и око 780 Хрвата које су убиле усташе, око 8.760 или три пута више него су убиле сви остали заједно, Немци, Италијани, четници, брозови егзекутори и остали. Четницима се у сарадњи са окупаторима, Немцима и Италијанима приписује нешто око 515 жртава.¹⁶⁹ Лички териториј, који у себи носи и ознаке осталих региона, посебно мешовито настањене НДХ даје основе да се овакав однос учешћа ратујућих страна у геноциду, нарочито над Србима, приближно очекује и на осталим деловима НДХ, а делимично и на територији целе бивше Југославије.

6. Манипулације око броја геноцидно убијених Срба у Шоку Другог светског рата

Оптимално време за сабирање и чување основних података о жртвама сваког рата јесте време усмрћивања и непосредно по завршетку рата. Ову трајну истину су добро знали и сами истребљивачи српског народа – хрва-

¹⁶⁶ *Истио...* књ. 3. стр. 393.

¹⁶⁷ *Истио...* књ. 3. стр. 531.

¹⁶⁸ *Истио...* књ. 3. стр. 434.

¹⁶⁹ *Истио...* књ. 3. стр. 314. 393. 434 и 531.

тски праваши свих сојева, од најрадикалнијих франковаца – усташа до умерених праваша национал-комуниста – брзоваца, као и исламски фундаменталисти обучени у усташке одоре. Зато су већ уочи рата изналажене могућности и системи геноцида над Србима који би текли брзо и остављали иза себе што мање трагова. Ради што бржег покривања велом тајни десетина хиљада, према аманету оца правашке идеологије Анте Старчевића, усмрћених сјекиром као „псећи накот” Срба, требало је дубоко сакрити у њедра „правашке” земље да им се траг и помен никад више не поврате на свету „хрватску” земљу. Зато су усташе, илегално, у доба старе Југославије истраживали, пописивали и обележавали најдубље крашке вртаче, јаме зване безданке. Видели смо да су прва организована масовна истребљења Срба и Јевреја вршена на просторима динарског краса и усмрћени су бацани у дубоке крашке јаме и провалије. Сваки покушај интервенције, на пример, од стране окупатора, коме није ишло у прилог бунтовно стање, правдан је лажним оптужбама да се то ради у одбрани од напада српских „четника”. Гоњен мржњом према Србима формираном у време ратовања против Срба у Првом светском рату, и сам комунистички вођа чију ће опцију отпора окупатору НОП и посебно НОВ, од почетка до краја, попуњавати око 80% борци Срби, свесно је деловао на прикривању усташких злочина над Србима. Чинио је то, како смо видели, упорном манипулативном пропагандом усмереном против монархистичке опције антифашистичког рата против окупатора, свакодневним оптуживањима четника за злочине које су они чинили, али неупоредиво мање, углавном ради освете, упорно обилазећи и веома ретко извештавајући домаћу и светску јавност и о усташким злочинима. Већ од половине 1943, заједно са слабљењем нада да ће нови поредак победити, почиње организованија акција уклањања трагова о масовним злочинима усташа над Србима, посебно у Јасеновцу, где се све више примењују системи уништавања остатака уморених, спаљивањем у пећима, кувањем у ручно израђеним казанима и на друге начине. Пред крај рата, посебно у марту и априлу 1945, главна радња и брига вођства логора, уз умножене ликвидације логораша, била је брисање и уништавање свих трагова података који су могли да открију истину о овом великом људском мучилишту и усмртилишту. На другој страни, руководећи врх стаљинско-брововске тоталитарне пирамиде неограничене власти, показивао је ничим необјашњиву небригу за хиљаде мученика у усташким логорима и затворима посебно у Јасеновцу, који је већ почетком априла могао бити, уз мање напоре и жртве, ослобођен и логораша спасени. Док су бројне дивизије па и армије биле ангажоване у продору према Трсту, који је етнички био италијански град, а који су Бровови праваши намеравали да прикључе Хрватској, и по цену новог рата, док су елитне снаге прогониле групацију Дражиних четника према Зеленгори где ће бити до последњег, насилно мобилисаног српског дедача уништени без ислеђења, суда па чак и било какве евиденције, што је био усташки изум у XX веку, јасеновачки логораша сами су морали, крајем априла, да се ослобађају, што је успевало реткима док је већина покошена из усташких стројних пушака. Прави кривац за продужени рад јасеновачке фабрике патњи и смрти Јосип Броз се сам открио када је, као учене и генијалне, понављао пред својим сарадницима и полтронима безумне пароле „да се неће у новој Југославији младе генерације васпитавати на

злочинима.¹⁷⁰ Тако нешто је могло изрећи само камено хладно људско биће и онај који није изгубио никог од својих најближих у рату. Злочине лако заборављају злочинци, али потомци мученика никада. Но Брозова, најбизарнија изречена мисао постајала је генијално откровење, а свака његова поука или пак наука постајали су неприкосновени закон и налог. Његовом вољом и одлуком пренесеном на верне сулужнике претакале су се у најчешће ружну и немилу стварност у свачему, па и у одавању пажње невиним усмрћеним свагде, па и у Јасеновцу. Оно у Јасеновцу што нису усташе успеле да збришу у циљу брисања злочина, уништили су екстремни брозовци. У току неколико првих година по завршетку рата, у Брозовој Југославији, уз уништавање остатака архива, нестали су сви грађевински објекти некадашњег логора смрти у Јасеновцу: остатак делимично и местимично оштећеног логорског зида, делови оштећених стражарница, на зиду, сачувана крематорија, изграђен у саставу некадашње циглане, добро очувана скела на Сави звана „Граник“, са које су бацани у Саву уморени логораши и други објекти који су је, као нпр. што је то урађено у Немачкој, требало сачувати, не да би се понављали покољи, већ како би се најлакше придобили људи да се таквим сатанским радњама никад више на овим просторима не приступа.¹⁷¹ Биле су ово најнепосредније и најочигледније конкретне последице и плодови прикривене правашке политике екстремних брозоваца, поткрепљене суновратном паролом у вечитом братству и јединству између убица и остатка жртава под тоталитарном диктатуром црвене пирамиде моћника, који све па и безумља свога самоименованог великог вође, нпр., она која се тичу нормалног дуга према свим невиним жртвама, прихватале као једино исправна, нужна и могућа. Тако је Броз, уз асистенцију својих верних помоћника, нарочито оних везаних нераскидивом споном за нове стубове праваштва, лансирао срамно учење о

¹⁷⁰ Броз је ову паролу често говорио пред својим сарадницима, откривајући тако свој дубоки егоизам и хладноћу према бољима, патњама и мукама оних око себе. Видели смо да је, кад му је запретила смрт на Сутјесци, бежећи без окретања, напуштајући хиљаде рањеника, уз мале изузетке, српских синова, он просто вапио својим налозима да њему, односно оперативној групи крећу у помоћ, опет не оне ретке несрпске јединице већ, обрнуто, управо српске, и посебно оне које су били остаци и последњи живи издanci читавих породица. Лично је, видели смо пожуривао Ранка Шипку са његовим Козарчанима, односно Петом козарачком, која је стасала од козарских дечака, понајчешће старости од 14–18 година, који су остали као последњи издanci својих бројних породица које су покосиле, углавном хрватске и муслиманске усташе. Тај хладни, бездушни отац деце и вајни отац домовине, није имао ни трунка моћи да се стави у положај ове козарске дечице и да их као животна старудија, барем комшијски, ако не дедовски заштити. Велики број таквих српских младића ће изгинути бранећи Брозову елиту прежедњелу деспотске власти; дружину, правећи тим хладним и бездушним дедовима пута ка тоталитарној свемоћи, сав задан сазданој на стотинама хиљада српских младић живота. Тај вајни отац домовине није дао ни да се размишља о темељитим ислеђенима хиљада кољача, не ради тога што би им се вратила смрт за смрт, већ да би се открила истина, осветлила са њеним сјајем нова истински хумана покољења, укључујући ту и потомке тих зликоваца да се више никада не васкрсне сатанска тежња да се усмрти или мучи неко од бога дано људско створење. Детаљније о контрадикцијама Броза кроз његова вишетојна вишетонска казивања и контроверзно сећање видети Јосип Броз, *Казивања*.

¹⁷¹ Записници Комисија за утврђивање усташких злочина у Јасеновцу непосредно по ослобођењу Логора сачињени на лицу места 11, 12 и 18. маја 1945. смештени у Архиву ВИИа К-315, Ф, бр. рег. 5/2-47, 5/2-5 и 5/2-2, такође записници низа комисија и других органа задужених за испитивање ратних злочина на простору бившег логора у Јасеновцу које су истраживале овај простор половином 1945. у књизи Антуна Милетића, *Конценџирациони логор Јасеновац*, књ. III... стр. 465–594 и 718–722.

штетности чувања дужних успомена на жртве рата, што је у пракси, у преко 80% случајева, значило успомена на Србе. Свим снагама се трудио да се све жртве припишу окупаторима. Иако су несрпски народи Југославије, посебно несрпски у НДХ, како смо видели, чинили последњи бедем одбране нацизма и после пада Берлина, док су упорни ратници против оружаних снага нацифашизма били и остали углавном Срби, упорно се тежило поравнавањима и у негативним и позитивним доприносима победи свих народа и делова земље. Због овакве политике су пропуштене могућности да се непристрасно, на фонду сачуваних докумената и прикупљених података, ископа из стратишта и јама у којима се још крв невиних није била осушила, испрета из још неугашених згаришта права истина, па да се виновници казне по закону и реду, не ради њиховог усмрћења, већ поуке свима, а посебно њиховим потомцима да не срљају поново у крваво блато братоубилачког рата само због тога што неко неће да се одрекне свог имена, напусти исконску веру својих отаца и прикључи се милитантним религијама којим није главни циљ вођење стада божанским стазама које су једне као што је и бог за све религије исти, већ кроз миљеније понављано као главни смисао вере, насило проверавање са других на њихове религије. Видели смо да је један од првих неуспеха доживљен са покушајем Државне комисије за ратне злочине да сва ратна зла и разарања и људских душа и тела, и свега оно што је човек стекао и створио оптуже само окупаторе, углавном Немце.¹⁷² Веома плитке и лако сагледиве неистине довеле су до тога да овај скупи рад земље у обнављању, није оставио никакве користи, чак није допринео да се и највећи злочинци у уништавању цивилног становништва, посебно деце, уведу у светске регистре ратних злочинаца. Обрнуто, светски центри моћи, посебно радикална линија мрачних сила цивилизоване римокатоличке Европе и Америке, уз конкретну сарадњу са безбожницима обученим у свештене одоре под патронатом клерофашиста и екстремистичке линије велике римокатоличке цркве, која их је илегално извела на хиљаде по завршетку рата из пропале НДХ, те су исте у поратним временима истим каналима провела у брозовску Југославију са циљем да наставе уништавање и разарање пре свега Срба. Међу овим, како смо то већ напоменули, дошао је и један од највећих кољача српске дечице фра Мирослав Филиповић.¹⁷³ Пошто конкретна акција истраживања, евидентирања и посебно пописивања на подручју целе земље свих геноцидних и ратних жртава нису давали резултате које је, унапред, очекивала тоталитарна и свемогућа стаљинско-брозовска пирамида неокрњене моћи, уз све остало, две велике акције пописивања жртава Другог светског рата су смишљено саботиране и упропаштене. Покренуте у оптимално време: прва, одмах по завршетку рата, сама акција општег пописа обављена 1946, друга 1964. базирана углавном на раду стручних кадрова. Рађене уз низ подметнутих пропуса и ометања упропаштене су у целини. Сами пописни листови (картони су били лоше сачињени), тражени су, најчешће лоше формулисани, за истину о злочину, мање корисни подаци. У исто време, изостављени су конкретни и јасни захтеви и подаци који би давали комплетну слику о поједином злочину, укључујући у то податке о жртви и о њеном целату. Пописивања и обраду су

¹⁷² Извештај југословенске државне комисије... стр. 7–185.

¹⁷³ Миленко Додер, *Југословенска непријатељска емиграција*, Загреб 1989, стр. 22–29, 201–204, 239–242 и 263–274 такође Суђење брјуи усташких йерорисйа.

преузимаху, најчешће, нестручни пописивачи, бирани у смислу политичких опредељења и захтева дотичног села и насеља. Међу пописивачима, и у регионима где је становништво масовно геноцидно уништавано на просторима НДХ, било је и оних који су индиректно учествовали у насиљу над Србима, или рођака злочинаца којима није ишло у прилог да се трага за истином. Пописни материјали о злочинима из оног првог вреднијег пописа одмах после рата, заједно са гомилама пописних материјала о ратној штети нанетој земљи и народу од окупатора и квислинга, стајали су под кључевима административних моћника, необрађени, а касније дељени по републикама и тако препуштени на свестрано уништавање и преиначавање од масе оних који су четири године били уз окупатора, а четири седмице, стварно или измишљено, као сарадници НОП. Слично је било и са материјалима другог пописа од 1964, који ће се неким случајем наћи у 2.948 кутија, у архиву (сложени по општинама, али уз забрану његовог коришћења од стране научника истраживача). Изведено је то на веома перфидан начин – неко је вешто измислио правило да се у дану могу требовати у читаоницу Архива Југославије само две кутије што је онемогућавало да истраживач за читав свој радни век обради све кутије тога фонда.¹⁷⁴ Најзрелија шанса да се дође до тачнијих података о злочинима у земљи, у току Другог светског рата, која се нудила у оптимално време, уз статистички попис становништва у Југославији 1948, и поред иницијатива да се то обави, није искориштена, јер то није политички врх државе сматрао корисним. У условима сталних политичких и националних блокада да се истрживањем дође до тачних података о броју усмрћених, а и о онима који су извршили те злочине, владајући врх је прибегао проценама које ће бити упућене и међународним организацијама и званично прихваћене, по којима је у Југославији у току Другог светског рата, на разне начине, усмрћено 1.706.000 њених житеља.¹⁷⁵ Упоредо са константним ометањима од стране Брозових праваша да се коначно утврде приближни бројеви убијених Срба и прикупе основни подаци о убицама тих мученика, спровођен је кроз читаво време брозовске ере изванредно организовани систем потирања трагова о стратиштима ових жртава, на најразличитије али веома делотворне начине. Кад се већ морало, на иницијативе потомака усмрћених, приступити подизању одређених спомен обележја, на натписима споменика су и даље сви убијени означавани жртвама фашистичког и окупаторског терора, нако се добро знало да су те мученике побиле усташе, често комшије из првог суседства и, већим делом, остале некажњене од судова у којима су седели, углавном, њихови политички истомишљеници. Упоредо је извођена једна најбезумнија операција потирања свих трагова о убијеним Србима затрпавањем и бетонирањем крашких вртача, јама и других стратишта. Вишеструко скрнављање истине о српским жртвама усташких злочина, од вође НОП Броза, који је упорно његовао симетрију ратних доприноса и губитака свих народа, оставила је празан простор за најразноврсније манипулације о броју геноцидно усмрћених Срба. По завршетку рата, спорења ће се пренети и на стручне истраживаче, научнике историчаре и, посебно оштро,

¹⁷⁴ Објашњења руководиоца читаонице Архива Југославије приликом рада у Архиву. Слично објашњење је добио и Владимир Жерјавић, напомена у књизи *Губици становништва Југославије у Другом светском рату*, Загреб, 1989, стр. 96.

¹⁷⁵ *Извештај југословенске државне комисије...* стр. 54–55.

када је било у питању утврђивање истине о цифрама уморених затвореника у Јасеновцу, као и подаци о националности уморених логораша. За малобројније популације није било већих проблема. Знало се да је у Јасеновачки логор доведено уз некакву општу скупну евиденцију око 33.500 Јевреја који су имали привилегију да буду евидентирани.¹⁷⁶ За Србе који су довођени у великим скупинама, из читаве земље, најчешће без икакве евиденције, било је тешко утврдити број уморених, те су већ пред крај рата почеле да се нижу различите цифре које су давали па и иза њих стајали чак и људи који су имали услова да приближно, и без евиденције, искажу веродостојан број уморених. У току рата, поједине убице и неки логораша на мање опасним одељењима и испоставама логора Јасеновац, водили су неку своју евиденцију, па су на основу тога износили и број жртава по њиховој рачуници. Макс Лубурић, један од руководећих у логору, наводио је цифру од око 500.000 убијених, док су његове колеге по злочиначким подухватима у логору тврдиле, нешто раније, да је усмрћено у комплексу логора пар стотина хиљада, а један анонимни затвореник, који ће пред крај рата такође нестати у вртлогу логорских мучилишта да је ту усмрћено око 700.000 душа.¹⁷⁷ И логораш по сили логорске управе, логорски лекар др Никола Николић, кога изузетно цене као извор многи научници и истраживачи, рачунао је на темељу својих осматрања непосредно у жаришту Јасеновачког пакла, да је ту на читавом комплексу логора Јасеновац и његовим испоставама уморено око 700.000 душа.¹⁷⁸ Многи истраживачи историје Јасеновачког логора, међу њима они највреднији, као што су Милан Булајић, Антон Милетић, Владимир Дедијер, посебну вредност дају подацима и извештајима Земаљске комисије Хрватске за утврђивање ратних и геноцидних злочина које је посредно или непосредно сакупљала и кроз рат и у 1945. години, када она половином новембра те године доноси процену да је у комплексу логора Јасеновац усмрћено између 500 хиљада и 600 хиљада особа, правдајући распон управо чињеницом да је највећи број логораша усмрћиван без било каквог судског поступка, и, најчешће, без потребне евиденције, што је, како смо видели, практиковано са Србима који су увек чинили претежну масу у саставу логора.¹⁷⁹ Вишегодишњи јасеновачки логораш Лазар Јанков, који је у последњим данима постојања овог пакла успио да побегне, прорачунавао је на темељу својих процена да је ту уморено преко 800.000 душа.¹⁸⁰ Процене о броју жртава јасеновачког комплекса смрти давали су и немачки високи војни и политички представници или заповедници немачких трупа на овим просторима. Један од њих, који је као командант Југоистока имао могућности да дође до тачнијих података и о жртвама у Југославији, Александар Лер, још је у пролеће 1943. процењивао да је до тада у Јасеновцу ликвидирано око 400.000 затвореника.¹⁸¹ Једна од

¹⁷⁶ Владимир Дедијер, *Вайшкан и Јасеновац...* стр. 664.

¹⁷⁷ *Исшо...* стр. 652–655; Антон Милетић, *Конценџирациони лоџор Јасеновац*, књ. 1. стр. 37, књ. 2. стр. 850–864.

¹⁷⁸ Владимир Дедијер, *Вайшкан и Јасеновац...* стр. 660–661.

¹⁷⁹ Антон Милетић, *Конценџирациони лоџор Јасеновац...* књ. 1. стр. 38. Такође Владимир Дедијер, *Вайшкан и Јасеновац...* стр. 659, такође Антон Милетић, *Конценџирациони лоџор Јасеновац*, књ. 2. стр. 864–882 и стр. 1090–1100.

¹⁸⁰ Антон Милетић, *Конценџирациони лоџор Јасеновац...* књ. 2. стр. 980–987.

¹⁸¹ *Исшо...* књ. 1 стр. 38.

најстручнијих група која је научно и непристрасно истраживала остатке трагова злочина покривене земљом, Стручна интердисциплинарна комисија експерата за више области, темељитије прекопавајући и истражујући Градину и остала стратишта у јасеновачком комплексу, у времену непосредно после ослобођења земље, дошла је до открића и података да на ширем простору јасеновачког логора има око 50 гробница у које је после усмрћивања закопавано по десетак хиљада уморених, што доводи до оне најчешће даване процене да је овде уморено у току рата око 500.000 душа.¹⁸² Међутим, сентенца проверавана вековима и великим људским патњама која гласи да, поновимо, „некажњен злочин сигуран пут поновљеном злочину”, поново је најавила тамне облаке над југословенским просторима, понајвише онима где је извршен у прошлом рату најмасовнији злочин, а који, заслугама многих, а посебно оних на власти – брозоваца, није био нити обрађен, нити кажњен. Ланац терористичких диверзија у свету и земљи, које су у минулим годинама од Другог светског рата извеле у броју око 400¹⁸³ избегле од казни усташе, углавном злочинци из времена Другог светског рата, подгрејаване новим таласима правашко усташке пропаганде, довеле су почетком седамдесетих година до тзв. маспокрета, који је био само нова нијанса радикалног праваштва у седамдесетим и осамдесетим годинама. Овај нови вид праваштва, што значи и србофобства у новом издању, почеће захватати и онај део хрватске интелигенције, који је доскоро вешто глумио југословенство. Нови напад на Србе ће почети контраоптужбама, наводно да су Хрвате, а не усташе како је то било у пракси, неправедно оптужили за „предимензиониране” злочине, којих није ни било. Значи, неколико хиљада стратишта по НДХ у које су бацани масакрирани Срби, на стотине и на хиљаде, били су само још један сан, или варка и подвала српских „четника”. Колоне брозовских екстремиста, чак и генерала, високих чиновника, „дењених” научних и друштвених радника, црквених великодостојника какви су, нпр., и Фрањо Туђман, Иван Супек, бискуп Кухарић и многи други, упорно и „знанствено” доказују да су тамо неки небески фашисти усмртили у логору Јасеновац у трајању од скоро четири године словом и бројем само око 40 до 50 тисућа људи, и то пошто је прихваћено да су тамо ликвидиране позамашне групе Јевреја и Цигана, онда преостатак само Хрвата брозоваца.¹⁸⁴ Срба тамо никад није било, тако они тврде. О, да је дао Бог да је све оно о колонама око 80.000 Козарчана, од којих је око четвртина ликвидирана у Јасеновцу, и многе друге смрти било само пусти сан.¹⁸⁵ Био би то велики сан и за род овог аутора за 17 уморених у великом рату зла. Било би то бунцање и злокобни сан и прогањаног и на смрт осуђеног Србина Богдана Рашковића, који је у болу јекнуо: „Срби у НДХ се убијају, кољу, муче, и прогањају начином који није познала до сада историја ни нашег ни других народа”.¹⁸⁶ Ако су сви Срби, неком казном неба, изгубили разум онда не треба сумњати у изјаву по изласку

¹⁸² Исто... књ. 2. стр. 1100–1517.

¹⁸³ Миленко Додер, *Југословенска нејријашљива емиграција...* стр. 263–274. Такође број од око 400 усташких терористичких акција.

¹⁸⁴ Фрањо Туђман, *Безијуна довијесне збиље*, Загреб 1990. стр. 56–57. Такође Антун Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац*, књ. 1 стр. 38. и 77.

¹⁸⁵ Антун Милетић, *Концентрациони логор Јасеновац...* књ. 1 стр. 38.

¹⁸⁶ Исто... књ. 1 стр. 77.

из Јасеновца, по размени лидера КПХ Андрије Хебранга, који је био такође умерени праваш као и Броз, али мање суров и поштенији од Броза, који по изласку посебно истиче да постоје две врсте логораша, који имају своје папире са којим улазе у жице логора, али бивају пуштени кад одраде свој робијашки рок. Били су то Хрвати и муслимани, чак и сарадници НОП, који су пуштани по завршетку одређеног рока. Други су били без пратећих папира. Ако је што и било, то је само био списак у коме је иза имена било назнака крижић, који је значао клање ти осуђеника. Такве судбине су били, уз мале изузетке, сви Срби. По Хебранговом сведочењу у логору има око 80 мајстора кољача који врше масовна убиства, разуме се оних без списка, и ако нешто имају а то крстић који углавном значи клање, што је од оца праваштва Анте Старчевића било резервисано за Србе. Хебранг је даље саопштио: „Околица је пуна скупних гробова са 250–300 лешева”.¹⁸⁷ Да ли је могуће да је ово био само сан секретара КПХ? Не, није то био никакав сан већ стварична стварност, и то на првом месту и уједно на сваком месту и у свакој прилици за Србе. То верно може да нам дочара србофобија кољача Љубе Милоша или влахофобија под утицајем родоначелника праваштва Анте Старчевића, јер је он пред убијање и масакрирање Срба исте хистерично називао „власима”. Забележен је један такав случај: „У логор је била стигла једна група од 12 Срба, све млади људи још ни за регрутацију не стасали. Како је Љубо Милош случајно пролазио поред канцеларије логора и спазио ову групу тек стиглих заточеника, и видећи их где стоје у врсти један поред другог, пришао им је и упитао „Јесте ли власи?” Они су сви примерком ћутали, стојећи усправно, скрштених руку на прсима. Пришао је тада првом од њих у врсти и упитао га: Говори јеси ли влах? Кад му овај није ништа одговорио тргнуо је махином из џепа револвер и спрашио метак у груди овоме првом заточенику. Пришао је тада другом, трећем и осталима и као са првим свршио је са свима осталима. Ни једне речи они му нису одговорили...”¹⁸⁸ Чак ни речи која их није коштала, са којом су могли сачувати живот. Тајна само остаје, уз питање зашто су до такве мере, чија је цена смрт, били и остали тако поносни Срби? Зашто нису за тренутак поклекнули и замолили сатану да се смилује и поклони им живот. И то је део српске самосвојности, грађене кроз тамну историју, зашто? Најчешће сакато – без могућег одговора. Зашто? Ту је можда и одговор зашто су Срби, један од најбројнијих етноса из предисторије, остали мали народ у краткој и за њих душманској историји. И у тежишту овог нашег интересовања је најчешће ковитлало наше мисли: зашто? Зашто је морало да се толико запретава и скрнави безброј мученичких душа? Мученика истог рода и крви али подељеним непомирљиво различитим, месијама, пророцима, спаситељима. Бог свемоћан је исти и један једини, али пред месијама изгледа нехатан. Дакле сигурни смо да енигма приближно тачног броја геноцидно и на све друге начине које рат доноси уморених уопште на просторима уклете Краљевине Југославије, а три пута посебно Срба, никад неће бити решена. А народна мудрост каже, – из сваког безизлаза кад тад нађе се нека продорина која може послужити као излаз. У напорима нашег трагања да у већ измодженој моћи нађемо снаге и осветлимо могућност приближног сагледавања и сазнања броја, пре свега најтеже искасапљених, српских жртава.

¹⁸⁷ *Истио...* књ. 1 стр. 330.

¹⁸⁸ *Истио...* књ. 1 стр. 319.

показале су се чак две могућности, које удружене омогућавају да наше трагање и коначно сазнање буде што ближе рањивој истини, на једној страни у области државних захваљујући напорима истраживања сасвим случајно и на другој страни у скупини стручних и научних и објективних истраживања. Потпуно независне међусобно, веома удаљене временским распоном, метода рада и по намерама. Државна комисија Југославије, одмах по завршетку рата, служећи се услугама стручњака уз метод обавезе наметнуте манипулације, у духу брозовске праксе дошла је до приближно тачног броја укупних људских губитака Југославије у Другом светском рату, а неколико деценија касније двојица објективних и врсних истраживача, научника, мајстора демографских метода рада у овом замршеном послу, независно један од другог дошли су до приближних резултата како међусобно тако и према резултатима Државне комисије и о укупним демографским губицима и о приближном броју геноцидних жртава, у оквиру њих и најбројнијих – српских. Сасвим је оправдана претпоставка да је екипа државне комисије која је припремала цифре укупних ратних губитака у току Другог светског рата, имала јак ослонац у разним поткомисијама и групама истраживача који су извлачили потребна приближно тачна сазнања о тим губицима, сабраним и забележеним у многим документима и пописима рађеним у току рата и непосредно по његовом завршетку. Ауторитарни систем брозовске бирократије имао је широке могућности да искористи квалификоване тимове, да, нпр., сакупи групе стручњака разних струка и да их остави данима на неком истраживачком задатку, да ни сами ти стручњаци нису знали зашто то раде и за кога раде. На основу ових прикупљања података у оптимално време и уз најбоље могућности могло се доћи до приближно тачних података, али пошто они нису одговарали жељама и намерама „генијалног“ вође и његових доглавника новог брозовског тоталитарног система, приступило се чистој манипулацији, па су сви они који су на најразличитије начине напустили земљу, нарочито при самом завршетку рата, ратни злочинци, углавном усташе, бегунци испред заслужене казне, уз помоћ конзервативног дела римокатоличке цркве и обавештајних агентура западноевропских и америчких земаља; избегле породице ратних злочинаца; разни изгнаници из земаља Југославије; посебно скоро у целини исељена скупина фолксдојчера и других. Дакле, све те пребеглице у западне земље, ратни злочинци и убице стотина хиљада невиних Југословена, затим фолксдојчери, који су прво терани од Хитлера у егзодус, а затим и од брозоваца, уз примену одмазде, наводно за све злочине у Југославији који су починили Немци и други страни народи, били су углављени међу ратне губитке југословенских народа. Тако се дошло и странпутицом до прве званичне цифре од 1.685.000 службено објављене 20. августа 1945, да би се неколико месеци касније појавио објављен податак од 1.706.000 свих ратних жртава у Југославији, у оквиру којих су тачно одређене биле, и то делимично жртве рата, односно пали борци НОВ и ПОЈ у фиксно одређеном броју од 305.000 људи. Све остале жртве рата, заједно са најбројнијим геноцидним жртвама, етничким променама које су настале поменутих тоталним изгоном припадника немачке националне мањине из Југославије, са њихових деценијских а и вековних боравишта, избегавањем домаћих ратних злочинаца и делова њихових породица; обрнутим кретањем према југу масе албанских емиграната на Космету и у

Метохији подстакнутих раније Мусолинијем, Хитлером и Брозом, итд. укалкулисани су у категорију ратних злочинаца и злочина против човечности окупатора на овим просторима.¹⁸⁹ На овај начин вршена је поновна дискриминација над већ геноцидно умореним жртвама, њихово мешање и изједначавање са злочинцима и убицама невиних жртава. Двојица поменутих научних радника, истраживача, уз примену научних метода, посебно помажући са анализама демографских кретања и опробаним статистичким методама, дали су, сваки за себе, податке који се нису много међусобно разликовали; уз то су били истовремено блиски резултатима које је о укупним стварним губицима 1945. поднела Државна комисија Међународном суду за утврђивање ратних злочина, уз једну научну фундирану и документовану оправдану исправку, из табеле о жртвама рата из које су одвојене погинули борци НОВ и ПОЈ, као и они који су, из страха од казни због учешћа у злочинима или по налогу Хитлера или Броза, исељени па су оправдано искључени из домена ставке усмрћених, јер су они живи отишли из Југославије сврставши их у рубрику емигранти – по Кочовићу 638.000, а по Жерјавићу 669.000.¹⁹⁰ На овај начин су све три ауторске стране дошле до веома блиских бројчаних показатеља укупних демографских губитака на тлу Југославије у Другом светском рату: по дру Кочовићу – 1.985.000, од којих 333.000 чисти демографски губици, 1.014.000 ратни губици (погинули) и 638.000 избеглице и изгнаници из Југославије, по Жерјавићу укупно демографски губици у истом времену и на истом простору, 2.022.000, од којих је било 326.000 чистих демографских губитника, 1.027.000 ратних губитака и 669.000 емиграната и изгнаника из Југославије. Трећа страна, Државна комисија за ратне злочине, следећи манипулативну политику државног врха, да би увећала напоре како је то много пута понављано, удружених свих народа земље против агресора, уврстила је и губитке који су настали бежањем сарадника окупатора у одбрамбени табор и не помињући изгнанике фолксдојчере које је Броз истерао из Војводине и исте је угурала у број жртава рата који је са 1.706.000 предимензиониран, али ако се има у виду стварни број изгнаника и избеглих у западне земље и Немачку, онда је и умањен за око 300.000.¹⁹¹ или управо за онолико колико су износили чисти демографски губици које Државна комисија није ни рачунала.¹⁹² Сама чињеница да су ова три чиниоца у истраживању и презентирања броја жртава у Југославији у Другом светском рату, радећи сваки за себе и свако на свој специфичан начин, дошли до приближно истих резултата, открива да су ти резултати приближно верни стварном стању. Међутим, кад се отиснемо у покушаје даље разраде југословенских укупних губитака по свим основама и посебно кад покушамо њихову детаљнију обраду по унутарњим одредницама, на пример, по националном опредељењу и кључу, по уделу у појединим међусобно ратујућим чиниоцима, у усмрћивању тих жртава и посебно кад покушамо да нађемо бројчане показатеље о уделу војски појединих народа у усмрћивању

¹⁸⁹ *Извештај југословенске комисије...* стр. 54–55.

¹⁹⁰ Владимир Жерјавић, *Губици сјановицијива Југославије...* у *Другом свејетском рату*, Загреб 1989. стр. 77.

¹⁹¹ *Извештај југословенске државне комисије...* стр. 54.

¹⁹² Богољуб Кочовић, *Жртве Другог свејетског рата у Југославији*, Лондон стр. 45–55, Владимир Жерјавић, *Губици сјановицијива...* стр. 77–82.

домаћег живља, као и у покушају утврђивања броја уморених, долази се до низа нових тешко савладивих потешкоћа. Ипак, и у овим ужим тематским обрадама и захватима двојица поменутих објективних, добрих и пажљивих истраживача, статистичара и демографа дали су највише почетних резултата који омогућавају даљу обраду и најтежег сегмента ове иначе тешке тематике, геноцидно масовно уништавање Срба у току целог рата од свих ратујућих страна, а посебно истребљивачки и сурово од усташа. Посебно њихови утврђени обими па и глобални бројеви уморених Срба дају основу за даља истраживања, иако су и сами били под оптерећењем сталне хајке о претеривању истраживача у броју процењиваних геноцидно уморених Срба. Резултати њихових истраживања о уделу Срба у броју стварних губитака становништва Југославије према Жерјавићу 530.000 према 363.000 свих других Југословена, односно код Кочовића 487.000 према 382.000¹⁹³ свих осталих јужнословенских народа, заслужују поштовање, али је према самим токовима геноцида на овим просторима, овај однос ипак дат на штету Срба. Јер ако се узму у дубље разматрање само неке важније карактеристике геноцидних токова на југословенским просторима, на пример, чињеница да су Срби од почетка до краја отпора окупаторима чинили око 80% борачког састава обију опција антиосовинског отпора, да су против Срба повели тотални геноцидни рат истребљења веома бројне и добро наоружане снаге НДХ, посебно усташе и окупаторске елитне дивизије (Легионарске, СС и друге) попуњаване хрватским, муслиманским и албанским регрутима, да су Србе убијали сви, војске окупатора, сателита, квислинга, војске двеју антиокупаторских опција међусобно, брозовци и дражиновци, односно партизани и четници: да су Срби од свих, делимично или потпуно били стављени ван закона, да за њихове ликвидације нису биле потребне никакве административне забелешке или одлуке, да су били делимично, уз далеко малобројније Јевреје и Цигане (Роме), народ који је могао да истребљује, свако и свагде, и уз примену свак-их облика мучења и масакрирања, њихов бројни однос морао би у односу на све остале бити још процентуално и бројно већи према жртвама других народа. Уосталом, и ова двојица веома темељних истраживача и сами су, прихватајући и несвесно сурове мере брозоваца према Србима, учинили ситне неправде у својим обрадама српских нежељених бројних удела у укупном броју сурово уништаваних од свих ратујућих страна. Обојица су прихватили здраво за готово конкретне насртаје на укупност и интегритет српског племена и његове дезинформационе захвате брозоваца у вези промовисањем из темељних грана историјског Српства на просторима српске Спарте – Црне Горе и Немањинке Старе Србије, где ће националкомунисти и експресно афирмисати нове нације. Иако промовисани у посебне нације већ уочи рата, али стварно одвајање исконских Срба на овим просторима је почело комбиновањем привилегија за послушнике и претњи, па и конкретних облика стаљинистичког насиља, над љубитељима демократије, почело је тек после ослобођења, и обнове црногорске и македонске државности. Значи, у Црној Гори у току рата нису убијани Црногорци већ црногорски Срби, у Македонији

¹⁹³ Владимир Жерјавић, *Губици становништва Југославије...* стр. 82, Богољуб Кочовић, *Жртве Другог светског рата у Југославији...* стр. 98–102.

углавном просрпски опредељени вардарски Словени.¹⁹⁴ Људски поштено би било да се ови, углавном због припадања српству уморених по Кочовићу 57.000 од истребљивача српства убијених црногорских и јужносрбијанских Срба, односно по Жерајвићу 26.000 једних и других, врате и геноцидно уморени, понајчешће због служења српству, у гробове са својом српском браћом.¹⁹⁵ Ни овим повраћајем српских жртава у српско бројно јато по једном и другом истраживачу укупно око 550.000 не би према око 350.000 жртава осталих народа повратио све Србе разастрте по збировима жртава других народа Југославије. Непобитна је чињеница да су жртве рата скоро свих не-српских народа, који су у целини или делимично били ангажовани у рату на страни окупатора, већи део својих ратних губитака, код Хрвата по Кочовићу 207.000, по Жерјавићу 192.000, код муслимана по Кочовићу 86.000, по Жерјавићу 103.000, Албанци, по обојици истраживача по 18.000, Немци по Кочовићу 26.000 и по Жерјавићу 28.000 итд. претежно имали жртве које су пале у оружаним снагама и у служби окупатора.¹⁹⁶ Према провереним подацима, међу усмрћиваним домобранима радне бојне у логору Јасеновац, већину су чинили Хрвати хрватске православне вере, а то су они који су прешли присилом на католичанство, у крајевима где није било јачих снага НОВ и ПОЈ или четника, па су касније, по формирању хрватске православне цркве, постали хрватски православци, да би пред крај рата углавном завршавали у логорима или другим стратиштима. Тако је забележено да је пред пропаст усташког режима у време ликвидације масе логораша у Јасеновцу само у једној тури убијено на Гранику 230 домобрана радне бојне – сви хрватски православци. У последњим данима пред побуну логораша, за време догоњења последњих колона похватаних у околним просторима, углавном остатака Срба, док су и даље несрби поштеђивани и остајали као претежна већина у српском логору смрти, одигравале су се најбестијалније сцене несхватљиве србофобије, у групама је одвођено на обалу Саве по неколико стотина по шареним политици обојеним скупинама, домобрана хрватске православне вере, четника и партизана, при чему је за све радикалне србофобе било једино важно да су то Срби, не гледајући ни раније а поготову у колапсу рушилачког новог нацифашистичког поретка,¹⁹⁷ друге особености ових жртава, а најмање то што су они, стицајем своје кобне судбине биле, подељени формално на брозовце, дражиновце и на „павелићевце”. Свакако да је и у овом облику догађања зла Србима, доприносила српска пословична безбрига и дисперзивност. Јер, српски елиташи свих боја нису могли без подела и разбијања на све стране и на сва опредељења, десна и лева, црвена и црна, па су чак и своје жртве делили на црвене и беле, пролетере и буржује или кулаке итд. Своје пале у борбама против, углавном истог непријатеља у матици Србији процењене на око 142.000 дубоко су разлучили на партизани и

¹⁹⁴ О овом видети у студијама Венцеслав Глишић, Боро Митровски и Томо Ристовски, *Буџарски војска у Југославији*, Београд 1971, стр. 92 и такође *Македонија од устјанка до ослобођења 1941–1945*, Скопје 1987 стр. 413.

¹⁹⁵ Богољуб Кочовић, *Жртве Другог светског рата...* стр. 99–102.

¹⁹⁶ Владимир Жерјавић, *Губици сјановиштва...* стр. 82, Богољуб Кочовић, *Жртве Другог светског рата...* стр. 144, 182 и 184.

¹⁹⁷ Архив БиХ, Записник комисије за утврђивање ратних злочина, за срез Бос. Градишка, бр. 47998, од 2. маја 1945.

на наводних 23.000 квислинга и „четничких” издајника, иако су сви умирали у тешком отпору против истих истребљивача Српства нацифашизма. Насупрот лакозаборављивим и увек лакозагодљивим Србима, постојано и дубоко опрезни и разборити средњоевропљани Словенци су, оправдано и за сопствену нацију корисно, остали на целовитом броју својих укупних ратних жртава од око 42.000, не пребирајући међу њима, стварне и патворене квислинге и колаборационисте. Чак избегавајући да их назову тим нечасним именом прозивајући их „присилно мобилизованим у стране оружане јединице”.¹⁹⁸ Ратне и послератне бескомпромисне манипулације лидера оног дела јужнословенских народа који се, стицајем укупних прилика, нашли у борбеном табору сила новог поретка, оних који су се четири године, саможртвујући борили на страни осовинског блока и чинили последњу одбрану хитлеровским трупима и умирућем „хиљадугодишњем” нацистичком новом поретку, затим смишљено уништавали све трагове и податке о злочинима довели су нас до тога да се више никада неће моћи утврдити приближно тачнији број жртава које су на овим просторима уморене од стране заблуђелих синова највећим делом овдашњих народа који су служили туђинском новом поретку. Стога ће вредни резултати десетина послератних истраживача ове проблематике, међу којима ће када је у питању трагање за што веродостојнијим бројем жртава рата на овим просторима посебно корисно послужити цитиране студије Кочовића и Жерјавића. У низовима срамних потцењивања и све ширих предимензионирања жртава мораће иоле озбиљни истраживачи да схвате објективну основу линије претеривања у броју највише спорних јасеновачких жртава. Мораће се свестраније сагледати објективни чиниоци који су подгрејавали и данас подгрејавају повећање броја уморених жртава на овом, без сваке сумње најмасовнијем уништавалишту невиних људи на просторима утопистичке заједничке државе Јужних Словена. Већ од оснивања логора у самом Јасеновцу, и почетка његовог проширивања на широки простор северозападне Босне, Посавине и Славоније, са низом испостава основног логора у Јасеновцу, са мноштвом стратишта у којима људи нису дуго чекали на масакрирање, према јасеновачком комплексу смрти са свих страна су се свакодневно сливале веће или мање колоне „ухићеника”, чак и комплетних жељезничких композиција, пешачких колона, затворених камиона, коњских запрега који су кад су у питању били Срби, а било их је стално око 90%, званично вођене у Јасеновац али скоро у целини уништаване на Градини и на стотине других стратишта на овом простору. Ови транспорти текли су и у последњим месецима постојања злочиначке усташке државе са чудним шаренилом ознака на изможедним ухићеницима – са четничким, домобранским и партизанским ознакама, а терани су сви на стратиште само због једног њима случајно заједничког греха што су били Срби. Све се то сливало годинама па и тада, пред нестанак нечасне државе, према стратишту, или боље, према стратиштима, која су постала синоним масовне смрти пре свега Срба. Јер, народ је видео и спознао да се, нпр., Хрвати, муслимани и други несрби осумњичени за учешће у НОП редовно испитују, суде, упућују са тачно уписаним роком у спроводници за логор и по истеку, у највећем делу, враћају, док се Србима уз ретке изузетке

¹⁹⁸ Владимир Жерјавић, *Губици сјановицијива...* стр. 112.

затиру трагови и у вези са крајњим делом изгнаничког пута и времена, и места усмрћења, које је најчешће било одмах и без одлагања, не у жицама логора у Јасеновцу већ у десетинама већ кориштених стратишта. Идентификација Јасеновца са смрћу код обесправљених Срба је била толика да се није говорило да је неко на било који начин и било коме месту усмрћен, већ се са тугом саопштавало кратко да је члан најближе родбине или група одведени у Јасеновац, што је само у себи крило најтежу могућу смрт за сваког Србина. Иако се никад више неће моћи утврдити тачан број укупних јасеновачких жртава, досадашња истраживања нас упућује да се у тражењу приближног ослонимо, на првом месту, на резултате и процене комисија које су крајем рата и по ослобођењу овде радиле и налазиле елементе да се енигматски број тражи негде између 400 и 600 хиљада, што није претерано далеко од података које су Жерјавић и Кочовић давали, на темељу вишеструко провераваних статистичко демографских прорачуна. Разумљиво да се у виду има читав комплекс и систем јасеновачког ширег простора смрти и да у ту цифру улазе сви припадници југословенских народа, већ према свом проценту заступљености у укупном броју, где на Србе опада око две трећине од укупног броја ратних губитака на југословенским просторима.¹⁹⁹ О онима који фатално поново потиру и уништавају већ сурово усмрћене српске жртве, својим тврдњама да је међу око 40 до 50 „тисућа“ укупних жртава јасеновачког комплекса, од којих се знају поприлично тачне цифре уморених Јевреја и Рома, уз Хрвате који су, по њиховим виђењима, били апсолутно најмасовнији становници ове куће смрти, има места само за коју хиљаду усмрћених Срба – не треба уопште ни размишљати. Они су ништа друго већ настављачи србофобске политике усташких целата који су, у десетинама, сами тврдили да су побили на хиљаде па и десетине хиљада Срба, као и нови весници поновљеног јуриша на коначно и дефинитивно, по неиспуњеном аманету истребљења свих Срба оца хрватске домовине Анте Старчевића, или како он то рече „псећег накота“. Такве је бескорисно и саветовати, жалити или у било што убеђивати. Једини пут да се Срби отарасе те напасти јесте, за сва времена, разграничење и онемогућавање истих да поново почну да сеју семе зла међу сродним саплеменицима.

7. О неким рејким особеностима сатанских усташких злочина над Србима

Насиља и злочини разних врста су неминовни пратиоци свих ратова кроз историју, па су неминовно морале следити и кроз Други светски рат, бремент тешким раскоlima и противречностима тадашњег света. Са посебном оштрином и интензитетом најразноврснији облици злочина су се јављали на оним просторима где је већ раније дошло до ширења мржње међу људима подељеним према различитим својствима, особеностима и припадностима. Са ретком оштрином захватио је и просторе Краљевине Југославије, по њеном поразу у рату са силама осовинског блока, и, нарочито, на просторима од снага новог поретка устоличене Независне државе Хрватске. Према сазна-

¹⁹⁹ Владимир Жерјавић, *Истио*, стр. 82, Богољуб Кочевић, *Жртве Дружољ свейској райа...* стр. 97–119.

њима науке, злочине су вршиле над недужним и често лично непознатим лицима психички слабе, умно, васпитно, физички и на друге начине запостављене и ретардиране особе. Према стеченим искуствима, цени се да је, у просеку, оваквих особа који су у стању да усмрћују невине јединке своје врсте око 4–5%. Тврдње појединих истраживача да је овај проценат енормно растао код усташких геноцидних злочина над Србима и захватао скоро цело хрватско и муслиманско становништво не могу се никако прихватити. Но, пошто то најчешће тврде истраживачи који су као деца преживели усташка касапљења, њих треба разумети, али и покушати разуверити.²⁰⁰ Јер, нигде и никада није било комплетно геноцидних народа, а да је увек и у сваком народу било и биће појединаца склоних насиљу, па и злочиначком чину према јединки из своје врсте је непобитна чињеница. Истина је да умножени чиниоци који подстичу злочин доприносе повећању процента злочинаца у једном народу у одређеним ненормалним временима. Дешавало се то и у време четворогодишњег животарења и покушаја да се конституише као држава усташка Независна држава Хрватска. У знатном делу насеља НДХ, у насељима са бројнијом популацијом хрватске националности, односно католичке и исламске вероисповести дошло је до повећања, у оквиру усташких јединица, овог процента и за више пута, тако да су се у селу могли формирати водови спремних кољача српске деце. Опасност и негативну моћ овог процеса повећавало је одсуство отпора овим носиоцима зла од стране масе хрватског и муслиманског народа, који је делом потпомагао нови поредак, другим делом га симпатисао, док је онај трећи део који се није опредељивао, из страха за личну безбедност остајао неактиван. Управо због оваквог распореда снага које нису биле у стању да чине нешто у интересу спасавања људи од сулудог уништавања створен је утисак код оних људи који су изгубили веру у сав хрватски и муслимански народ да их виде као злочине одреда и без изузетка. Из оваквог стрмоглавог пада, ницали су нови ретки покрети међу убицама уз психопате, физичке и духовне наказе и мање или више уз ретроградне и вишеструко ретардиране особе, све су се масовније јављали физички, па и психички по изгледу здрави, уз то и образовани људи, нпр., у великом броју католички и исламски свештеници, чак и са научним титулама, затим просветни радници – педагози, много правних стручњака са докторатима, здравствени радници итд. који су својом руком клали и на десетине невину децу због једног јединог греха што су рођени као припадници источног хришћанства и Срби. Разлог оваквом стрмоглавом паду људскости по изгледу нормалних људи не би се могао наћи само у ирационалном набоју мржње

²⁰⁰ Разумљива је љутња дра Новице Војновића, који је преживео као дете масакрирање и безданке, али делом божјим остао жив, кад оправдано одбацује као најсрамнију увреду Мирослава Крлеже кад је поручивао преполовљеним Крајишницима да нису могла побити Србе „два камиона усташа“ мислећи подло биргеровски на долазак групе усташких емиграната, забрављајући и сам иако паметан да је тај начин и себе сврстао у ред усташа јер је чисто њихову крваву каму, али тешко се може доказати и прихватити тврдња Новићина да је 60% Хрвата прихватио геноцидну политику. Могуће да је у Новичином завичају око Пребиловаца било повећано опредељење Хрвата и муслимана за истребљење Срба, али је непобитна чињеница да су и код ових народа злочину стремили и клали Србе ипак појединци и групе, најчешће ментално па и физички ретардираних и најчешће оболелих особа и идеолошки затрованих. Видети дискусију Жарка Крстановића и Новице Војновића у изванредно документованој књизи *Рајини злочини и злочини геноцида 1991–1992. године* стр. 502–521.

већ у неком споју и удруживању ирационалног – делимично подсвесног али и опипљивог материјалног. Мислимо да су два подстицајна чиниоца понајвише допринели раније неவிђеном посртају дела хрватског и муслиманског становништва на просторима НДХ, нарочито у лето 1941. године. Први од њих вековима тињајући је био екстремни радикализам конзервативног дела римокатоличке цркве, у новије време дограђен као католички клерикализам који је, прецењујући, оценио ситуацију као коначно веома погодну да се једном заувек, у општим повољним за насиље условима, реши српско питање, односно да се уз примену три упоредна метода и геноцидна подухвата – превођењем на количанство, истеривањем на исток преко Дрине и физичким истребљењем – коначно реши питање брисања и докрајчи уништавање и истеривање српског племена и имена са „повијесних“ хрватских простора. На истој сатанској траси је, упоредо уз католички клерикализам, деловао и исламски фундаментализам који је требало да истим методама уништи српске масе у Босни и Херцеговини. Други, не мање важан подстицајни чинилац било је прерано формирано сигурно уверење да Русија као вишевековни штит малог српског народа, пред незадрживим налетом оклопних армија Вермахта у лето 1941, сигурно нестаје и силази са светске сцене. Ова дубока заблуда о току збивања на великим светским сценама утицала је и на скоро тоталну пасивност огромног дела нормалног и поштеносног хрватског и муслиманског света у време истребљивачких похода усташа на српска насеља. Поменути подстицајни чиниоци утицали су и на суровост усташких злочинаца при масакрирању и уништавању Срба. Иначе насиља и злочина и од раније познатих било је на свим странама. Вршили су их већ од почетка оба окупатора, наводно у име одмазде, сателити Мађари и Бугари, као и остали квислинзи, на пример, албански качаци на Косову и Метохији. После дизања устанка обију опција антифашистичког рата јављају се злочини и са једне и са друге стране, најчешће усмерени и извршавани над Србима. Уз усташе, који су показивали бестијалну суровост, сви су показивали у одређеним тренуцима и облике суровости и према жртвама. Била су, као и увек, на свим странама присутна силовања жена свих доби, девојака па и незрелих девојчица, о чему пластично сведочи као о слабости војника свих ратујућих војски и страна на тлу разбијене Југославије у току Другог светског рата, један забележени случај који се догодио у селу Иловици у Калиновичком срезу у зиму, почетком 1942 године. Овај део територије је настањен Србима и муслиманима, нешто мање и Хрватима, што је значило могућност да се на њему и око њега нађу у оружаним сукобима разне војске и паравојске. У село Иловицу, насељено Србима и опредељено за НОП, ушла је партизанска јединица одважног команданта Владе Дапчевића и после одмора почела се припремати за покрет и нове задатке. Знало се да се у оваквим крајевима и насељима где се разне војске често сударају и смењују редовно врше насиља над појединим народима, а посебно оштро и често према најугроженијим Србима, па је овде комесарска наредба да се спречавају насилна удварања и у неким случајевима и покушаји силовања посебно поштована. У кући једног боље стојећег домаћина, у којој је одмарао штаб јединице, две изразито лепе, здраве и заносне девојке, домаћинове кћерке, старе 16 и 18 година, биле су тужне и уз то изражавале отворено незадовољство према наочитим гостима који су се припремали за одлазак. Кад су упитане за разлог незадовољства

отворено српски су рекле да су увређене због исказаног „нехата” мушкараца партизана према њима, девојкама. Кад је од њих потражено детаљније објашњење, наставиле су отворено и разборито да исказују своју тешку и заиста болну несрећу и тежњу да је на било који начин избегну: „После вашег одласка доћи ће усташе и све нас силовати. И ми и наши родитељи бисмо хтјели вашу дјецу да имамо”... У међудијалогу, у овој трагици женског света, у вихору суровог, пре свега, верског рата, какви су, углавном, били сви ратови на овим курјачким просторима, следио је коментар који је откривао једну још тамнију страницу овога насиља над будућим нежним мајкама: „Прођу усташе и силују Српкиње. Онда прођу четници па силују муслиманке и Хрватице. Тако су Српкиње носиле усташку дјецу, а муслиманке и Хрватице четничку”.²⁰¹ Но пошто је хроничар који је дословно забележио ову истину био партизан поштен и ретко стамен у истини, али се само са компромисима могло преживети лудо време, па је изоставио део овог коментара, који открива запретани део истине: било је силованих и од брозоваца, а посебно од оних у врху, па и редовима стаљинистичко-брововске комунистичке елите могло се у исто време уживати са две, па да длака не зафали на глави, док су они ситни, обични партизани који су се ту нашли у име одбране голих српских живота, усмрћивани само на темељу инсинуације или сумње понекад из руке и самокреса оних „највећих”.²⁰² Ипак, у овом времену злочина и на овим просторима мученика у Другом светском рату најпакленији домет су, по многим досезима, достигли и превазишли усташки злочини, и масовношћу уморених и бројем убица, и по мноштвима облика и начина мучења и масакра жртава са једним јединим циљем да жртва проживи што теже боли и што дуже у пакленим мукама напушта овај свет. Изворе и ослонце ничим неоправдивим и необјашњив за уживање зликовца над необујмљивим мукама жртве, науке никад неће моћи објаснити. Чак и узори су били предалеко. Тако је велики хрватски хуманиста др Православ Гризогоно, болно и рањеном душом и скрханим телом над понором посрнулог човека, борећи се против усташких злочина над Србима, покушавао да нађе узоре зла у минулим суровостима у дубокој историји и далекој Азији, из доба Тимерлана и Џингискана.²⁰³ Но, није их тамо нашао у тако суровим облицима, али ће их наслутити у константном сатанском деловању екстремног конзервативног дела хијерархије Римокатоличке цркве кроз векове, против хуманих и божанствено свештених учења већине цркава, па и оне која означава моћно западно хришћанство које је остало верно учењима и порукама Бога, пророка и светаца. Хуманиста др Гризогоно у свом писму надбискупу загребачком дру Степинцу излаже тужни регистар усмрћења многих десетина хиљада већ у првом месецима постојања злокобне НДХ, излажући само један део најсуровијих облика уништавања Срба свих доби, који су, на несрећу српског рода, били истинити и кроз масу сачуваних докумената остали забележени као опомена, вапај, оптужба па и молба неком ко је моћан да оваква зла спречи. У поменутом писму су ови сатански изуми набројани кратко телеграфски; уз страховита дивљаштва усмрћивање деце, жена, старца, свих редом: „Србе су набијали на колац па их

²⁰¹ Славко Чурувија, *Ја и беовац, Владо Дайчевић*, Београд стр. 94–95, 150 и 273.

²⁰² Нпр. Убиство дечака партизана због лажне оптужбе лично од стране Моше Пијаде, видети забележено у Дедијеровом Дневнику.

²⁰³ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 2. стр. 772.

пекли, пекли их живе на ватри, спаљивали их у православним црквама, њиховим кућама, живе поливали врелом водом, тада им месо солили и дерали, копали живима очи, резали уши, језик, свештеницима одсецали са делом лица и главе браде и бркове, везали су српске мученике за камионе и онда их вукли путевима, жртвама су забијали чавле под нокте и у главу, српску децу отимали од мајки и бацали их у ватру, у врелу воду и кречане, растргали (черечили) децу за ноге, разбијали им главе од зидова, ломили деци кичме, главицу и мрвили цело телашце ударцима од зидова, камење, кладе, дрвеће, хиљаде и хиљаде српских жртава носиле су реке Сава, Драва, Дунав и њихове притоке према Београду и Србији, у маси погрдних и за људски ум несхватљивих порука које су слане привезане за лешеве у једном чамцу у коме је допловила глава мајке и читава хрпа дечијих глава разних доби стајала је написана порука која не би нашла места ни у Дантеовом паклу „Месо за Јованову пијаци у Београду”, Милеви Ложинић су камом извадили прворођенче, нађене су хрпе печених српских глава и напуњене посуде српске крви, још неуморени нагоњени су да пију крв своје браће, силоване су небројене Српкиње – жене, девојке, девојчице, мајке пред ћерима и кћерке пред мајкама, масовна силовања вршена су на олтарима православних цркава, натјеран је син да силује своју мајку пред усташама, отворене су многе приватне и логорске јавне куће у којима се са Српкињама иживљавају усташки зликовци и онда их најкрволочније масакрирају; презирући овакве нечувене злочине Италијани су фотографисали посуду са 5 килограма очију уморених Срба, забележени су случајеви где усташки целати носе око врата ћердане од српских повађених и одрезаних језика од српских жртава”. Набрајући сва ова зла посрнулог дела свога народа, Гризогоно просто јадикuje страхујући да је она позната клетва из Тридесетогодишњег рата „Чувај нас Боже куге, рата и Хрвата” није тешка судбина и истинита покора посрнућа дела тог његовог народа. Но, већ у завршном делу ових тешких порука остатку људског у људима он, редајући подацима да у свим овим злима учествују, па чак и предњаче, посрнули католички свештеници, открива главног виновника овог зла: конзервативни, посрнули део католичког свештенства и идеологију суровог католичког клерикализма, о чему смо говорили када смо покушавали да нађемо основни подстицај и ослонац злочина једног малог, али опасног по својој моћи, дела хрватског, односно у Босни и Херцеговини и исламског народа.²⁰⁴ Крута милитантност конзервативних половина клерикалног католицизма и исламског фундаментализма подстицана и негована са стране од њихових вековних ментора и патрона – Османске империје на једној и Хабсбуршке империје на другој страни довеле су до апсурда своју агресивну песницу против оних који се не покоравају, а такви су били Срби. Та смртоносна песница са усташким знаком извукла је са самог дна пакла поједине методе у свом страшном походу 1941. против Срба најснажније, најдиректније и најсуровије се, огњем и мачем, усмеравајући на саме корене непокорених Срба, на српску децу, мушку, да би се за свагда покосили будући српски мужици и домаћини, жене, девојке и девојчице у циљу потпуног брисања могућности да би се оне плодиле и порађале, доносећи нове нараштаје Срба; од чула која хране жеђ стицања нових сазнања – очи српске биле су

²⁰⁴ *Исјо...* стр. 773, такође Виктор Новак, *Мађнум кримен...*

посебно опако изложене усташком ножу, после чега је следило низање огрлица од извађених српских очију и онда игра са огрлицом о врату као предсказање да је Српство освојио трајни мрак. Код тих дубоко у благо пропалих заблуђелих синова хрватског и муслиманског народа испијање још топле људске крви, или хватање у посуду, па чак и бурад,²⁰⁵ имало своје нељудске поруке о истицању животног сока код овог целог народа. Одсецање сечивом, секиром, тестером и другим оружјима и оруђима српске главе најављивало је повратак османлијске тираније и коначно одсецање и последњих српских глава. Свакако да су за целокупно Српство и његову будућност били најстрашнији и најболнији системи и методи уништавања српске деце што је значило и потпуно потирање српске будућности, а међу њима по усташком суровом крвожећу недовољив у људској историји до сада а вероватно и свој трајајућој будућности до смрти Васељене по количини зла, бола и мржње, недостижив и непретечен, сатански мотив мртвог кола десет парова поклане српске деце, како су кордунашки борци који су пронашли овај злочин исти спонтано тако знавали. Десио се тај злочин у време велике усташке офанзиве на Кордун, Банију и делове Босанске крајине око Суве Међе, нешто касније и на Козару, када ће нове десетине хиљада Срба посећи и побити хрватске и муслиманске усташе. Непосредно по проласку усташког истребљивачког таласа, група српских бораца је претраживала терен попаљених не зна се већ по који пут српских насеља Кордунашког Љесковца, у намери да помогне преживелим и рањеним. Дуго су корачали кроз некада питома српска насеља која су сада била утрвена у земљу као да је преко њих прешао оркан смрти, на све стране лешеве покланих и измрцварених Срба мештана, претежно деце и жена, избличени смртним мукама, ројевима инсеката и јулском жегом. Поједини борци су упорно тражили, стрепећи, да ће међу унесрећенима наћи и неког од својих: децу, сестре, браћу, родитеље. Кораци су били све тежи, а призори све неиздржљивији за преморене борце. Али, по избијању на један пропланак у Машвиној шуми указао се један приказ који је својом невидљивом и немуштом језом заустављао дах бораца, за тренутак им кидао вид и ломио свест. На пропланку је лежало у паровима двадесеторо разголићене српске дечице до једне године старости, десет девојчица лежећи леђима на земљи раширених ножица окренутих према центру, на њима су окренути на доле стомачићима лежало десет разголићених мушкарчића уста на уста, према цурицама. Било је то, вероватно, најсуровије недело које је чинио човек човеку, комшија комшији, јер су околна хрватска и муслиманска села имале повећани улог крвавих усташа, а српска у целини била партизанска, али повод и подстицај усташама да чине ово није давала антиосовинска опредељеност Срба нити обраћање богу јер је он исти, већ њихово различито религиозно опредељење и конкретно обраћање богу преко различитих месија и пророка – муслимани Мухамеду, православни преко Христа а католици Христа, као и различит однос према туђинцима агресорима што се све своди на збир лудила човека у 20. веку. Део српских бораца је опрезно и упорно њежно разгледао од сунца и крви набубрела мала лица са најдубљим страхом да неће срести, својим уморним погледом, лик свога детата. Нико од тих јунака који су потпуно заборавили на плакање и сузе, више од године дана рато-

²⁰⁵ Славко Ђурувија, *Ја Ибеовац...* стр. 96, такође Милан Булајић, *Усташки злочини...* књ. 2. стр. 777.

вања против усташа и окупатора није успио да суздржи сузе пред друговима како би се касније у тренутку осамљења до миле воље, онако дечачки, јер су то били већином дечаци ратници, исплакали. Српски борци су одмах открили да је црни симбол и слутња болесне тежње да то наслућује крај стасавања нових генерација Срба, усахнуће њихових стасавања, свадби и женидби и оно што је посебно садржало у овом крвавом симболу, крај плођења, рађања и коначно постојања овога народа. Но, Бог је праведност и свемоћ, Срба је остало, има их и биће их.²⁰⁶ Навешћемо још неколико примера из хиљада од којих би се могле сачинити посебне књиге о злочинима над анђеоском децом. У једној од испостава првог комплекса концентрационих логора на ширем подручју Велебита и Приморја, у Пагу забележен је један случај обучавања младог усташе Орешковића у „ликвидацији” једног логораша у пеленама, од већ искусног учитеља зликовца Макса Лубурића. Лубурић је ради подучавања младих усташа најтежем злочину наредио да му из одељења логора на Пагу донесу двоје мале деце. Једно од деце је пред стројем младих усташа камом хладно заклао, док се једно самртнички покушавало да се измигољи из руку целата и очајнички плакало. Бацивши заклано дете које се већ на земљи предавало смирају, узео је друго које је било у још већем страху и плачу, за ножице подигао га горе, ставивши главицу детета поред војничке чизме усташе Орешковића, командовао: „Удри”! Овај је подигао ногу и снажним ударом пете смрскао дечију главицу пресекавши и његов громогласни болни плач. Потапкао је младог усташу по рамену и похвалио га гласно коментаром да ће од њега бити прави усташа. И постао је заиста крволочни убица налик на свога учитеља.²⁰⁷ У кишовитој олујној ноћи 30/31. августа 1941, у данима масовног масакрирања Срба у Херцеговини од стране усташа и бацања усмрћених, или још напола живих Срба, у многе крашке безданке, пошто су већ отерали одрасле мушкарце, усташе из Горњег Поплата залазе у суседно српско насеље Мињићи, сакупљају око двадесеторо српске деце и жена и гоне их у оближњу шуму над безданку, крашку јаму Бодирогу, те старије масакрирају пре бацања а млађе, дечицу, просто гурају у мрачну гротлину застрашујуће провалије. Падајући у увалицу недалеко од врха безданке, на већ побијену чељад, четворо деце остаје у животу и у току ноћи, помажући се узајамно, некако се извлаче до зоре на ивицу јаме. И док су се за час одмарали од напора и договарали се шта да раде и куда да крену, појави се група поплатских усташа, комшија. Премрли од страха, стајали су окамењени осуђеници као „псећи окот” према завјету прочелника усташке србофобске идеологије Анте Старчевића, слушајући страшне гласове: „Ево их живих! Мајку им српску!” Иако су ови мали кривци, по Старчевићевој пресуди, Мирјана 10 година, Слободан 8 година, Милева 6 година и тешко повређена Јоја од само 5 година, имали по свим светским и историјским правилима право на помиловање јер им извршавање смртне пресуде, не њиховом кривицом, већ божијом вољом није успело, комшије усташе, одрасли људи, су их поново бацили у ону дубоку страну јаме Бодирога. Чинили су то 1941. и над Бодирогом и другим безданкама, предвођени римокатоличким свештеницима – усташама са жупником из Клепаца Дон Илијом Томасом на челу. А онда,

²⁰⁶ Милан Булајић, *Истио...* књ. 2. стр. 276–277.

²⁰⁷ Šime Balen, *Pavelić*, Zagreb 1952, стр. 78–80.

четири деценије касније, 1961. управо овде десиће се чудо. Пред велики српски празник Видовдан те године или на четрдесетогодишњицу страшног покоља око 12.000 невиних Срба овог краја извођен на најсуровија усмрћења српске деце, пред очима усташког следбеника фра Зовке, како он то много пута понови, јави се недалеко од Међугорја Госпа – Блажена девица Марија, у крају у коме су разастрте хиљаде костију невиних од усташа четири деценије раније измасакираних Срба, који имадоше само један грех, вековима су одбијали притиске тамних сила света, да напусте своје изворно припадништво источном хришћанству и не хтедоше да га замене са западним кршћанством. Следбеник нечасног за хришћане пута, насиља над невинима фра Зовко изведе овај богохулни трик и потом обзнани да преко шесторо невиних и чисте дечице из места али не потомака страдалника Срба, већ потомака мештана из хрватских села и насеља која су изнедрила усташе кољаче невиних српских видовданских жртава 1941. да се он уистину догодио заборавивши да Бог једнако свемоћан, велик и праведан никад не би послао Блажену Госпу потомцима убица хиљада невиних деце, већ ако би чинио чудо у име божије истине обрнуто, онима невинима. Преношење поруке преко проушашког жупника међугорског фра Јозе Зовка да је Госпа не случајно одабрала Међугорску жупу због њених добрих дела је у најпотпунијем раскораку са истином, коју господ поштује. Свемогући и праведни изабрао би потомке оних који нису никоме зла чинили – српску децу. Дакле фра Зовко Јозо је учинио још један превелик грех пред Господом који је увек праведан, покушавао је да га обмане како су то његови претходници безбожници на овим просторима и раније покушавали али нису успевали, јер је Бог велик и недостижан злу и обманама посрнулим наводно свештених службеника.²⁰⁸ Најсуровију сцену уништавања деце, што је значило и чупање корена животног сока једног народа, забележило је дете са Козаре у рату и страдалник кроз усташке логоре, затим партизан и, после рата, упорни истраживач и писац многих радова о страдању деце од фашизма, Драгоје Лукић, која је доживљена у сценама борбе добра и зла на слободарској Козари. Даје се опис атмосфере и сцене после продора усташких кољача у просторе јуначке Козаре: „За час је ту све остало пусто и немо, комади хлеба са заструзима сира, шарене торбе, крпе и завежљаји, боцице са млијеком и по која цуцла, као да су ту чекали неког да дође”. Даље, описујући слику смрти наставља: „Искидане косе мајки и бошчце поцијепане, измјешане су са расутом сламом на лишћу из тринаест колијевки живота. Крај њих су дјеца избодена беспомоћно лежала”.²⁰⁹ Уз мноштво записаних стравичних сцена мучења и масакрирања српских жртава од стране усташа, о којима би се могле сачинити нове књиге, на пример, о силовању малолетних кћеркица мајки које су присиљавали зликовци да придржавају своју недораслу децу у време суровог и најчешће смртог дефлорисања после чега је иста патња следила избеумљеним мајкама. Зенит суровости представљао је ослепљивање опет деце уз присуство мајки, што је била непосредна последица тежњи ове сурове војске да уз чупање корена живота збрише све могућности гледања и сагледавања у прошлост и будућност народа који су они осудили на истребљење. Један овакав неупоредив са било каквим злом

²⁰⁸ Милан Булајић, *Дошла сам намерно, Госпа из Међугорја*, „НИН”, 18. септембра 1988. стр. 26–27, Таође Бранко Ђурица и Никола Видић, *Госпа Међугорска а јаме српске. – Сјисак жршћава*, Божидар Чучковић Специјално издање 1991. стр. 1–49.

²⁰⁹ Драгоје Лукић, *Дјеца Козаре*, у „Козара у НОР”, кн. 3. стр. 573.

свих светова забележили су италијански официри а одиграо се у лето 1941. на деловима НДХ који су улазили у италијанску окупациону зону. У Госпићу су усташе у августу 1941. отерали у затвор угледног грађанина госпићког Србина Ђукића са шеснаестогодишњим сином. Неколико дана касније усташе су дошле код његове жене, тражећи од ње да се одлучи између мужа и сина. За ослобађање од смрти само једног од њих усташе су тражиле изјаву да им предаје сву имовину породице. Несретна мајка и супруга се определила за живот сина и предала усташама тражену изјаву. Усташе, незаситиве у жедњи за злом и патњама које су намењивале Србима, тражили су као додаток од несретне мајке и четрнаестогодишњу кћеркицу. Када је мајка одговорила да то не може учинити, извадили су сасвим хладнокрвно смотуљак са извађеним очима њеног сина који је био већ уморен са налогом да их препозна.²¹⁰ У време најмасовнијег таласа истребљивања Срба, у јулу и августу 1941. у НДХ, хрватске и муслиманске усташе су посебно уживале у масакрирању затвореника пред њиховом најближом родбином, не само пред мушкарцима већ и према женским које су такође затваране и у неким случајевима масакриране као и мушкарци. Тако су у затвору у Костајници дечака Светозара Станисављевића, полумртвог од мучења и у ранама и крви, са једним избијеним оком које је висило на очном живцу низ израђавано лице показивали дечаковој мајци. Јауци и изглед измрцвареног сина били су довољни да напрасно избаце из живота и овог суманутог света и мучену мајку, нису били потребни усташки самокрес и кама, симболи уз распеће усташког завета.²¹¹ Све су ове страхоте на овим просторима у доба тзв. „новог поретка“ чинили деца и синови овог поднебља, веома често исте крви и прамајки племенског имена, али дубоко подељени непроходном вододелницом различитих религија. Као и кроз раније векове, агресивност је била више присутна у оквиру припадника светских милитантнијих религија ислама и католичанства, а одбрана код припадника српскоправославне вероисповести, и у овом рату као и раније изражавана је у таласима освете за масовно наношене жртве српском народу од других двеју конфесија. Таласи масовније тренутне подршке припадника хрватског и муслиманског племена – усташама стварали су слику о масовном прикључивању тих народа усташким подухватима ради истребљивања српског живља. О овом убедљиво говори случај Данила Буквића који је крајем јуна 1941. у време покоља Срба од усташа у јужној Херцеговини сам допао усташког затвора и тешких малтретирања, али је, на крају колоне према јами Гавраници, у коју су бацани масакрирани Срби, успео да се ослободи усташке потере и прикрије у скрови-то место у коме је преживео покољ својих комшија и њихово бацање у безданку Гавраницу. Веома је интересантно овај паметни Херцеговац очно и убедљиво описао дубоки раскол наталожене мржње између хришћана и кршћана. У магновењу посматрајући око себе насеља чинило му се као да се између њих појавила непреходна пукотина. „Сакривен у шкрипу посматрао сам свитање тог трагичног видовданског јутра у Горњем Храсну. По свим српским засеоцима разлијегали су се крици, јауци и нарицања увијелих мајки, сестара и жена, као и плач осиротјеле дјеце. На другој страни, у хрватским засеоцима Ластви, Воденом Долу, Батаковићима, Вјетренику, Глумини, Поткули и Елезовића Махали, владала је неуобичајена живост. Готово

²¹⁰ Из тајних докумената италијанске армије, *Крвави биланс Независне Хрватске...* стр. 23.

²¹¹ Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини данашњице...* стр. 195.

цјелокупно становништво, свечано обучено хрлило је према католичкој цркви према Горњем Храсну на мису. Младићи и дјевојке су пјевали и врштали више него икад, нарочито када су пролазили покрај српских засе- лака. На мису у Горње Храсно је тога дана, са пјесмом, дошло и становништво из сусједног села Чаваша у коме ће убрзо усташки целати побити сав српски живаљ. Мјешавина пјесме и лелека, тај стравичан ехо братоубилачке Гавранишке драме, подсјетила ме на народно предање о видовданској трагедији српске средњовјековне државе, давне 1389. године. Чинило ми се да су у праву они римокатолички свештеници који су тих дана у својим пропов- једима истицали да ће овог пута српски народ заувјек нестати”.²¹² Овај одважни и бистри Херцеговац је, у необичним условима, изванредно ослух- нуо и оценио суновраћено стање односа између два, религијом разлучена, иначе крвно веома блиска народа. Уз остало добио је и он, а добиће и многи читаоци утисак да је све хрватско пучанство овог краја захватило екстремно лудило малобројног усташтва. Сви су у покрету док Срби умиру, сви су у заносу и песми док Срби плачу, лелечу за својим већ усмрћеним и за собом самим којима прети тотално уништење. Но ипак није било тако. Пренапрег- нуто стање давало је погрешну слику о опредељењу тога народа. Највећи број свих људи, без обзира на било какво опредељење, није никад био за усмрћење невиног. Тај посао су радили појединци, који су носили то својство у себи и са собом. Постоји неко још необјашњено породично, племенско опредељење у том смислу. Права загонетка којој би се морала открити основа. Највећи број геноцидно опредељених и усмерених зликоваца потиче из одређеног броја родова који имају своје делове у сва три основна народа, односно религије на југословенским просторима. Необјашњиво да су родови који су најчешће већ кроз прошлост, краћу или дужу, давали екстреме и у позитивном и нега- тивном смеру, нпр., Филиповићи – сва три закона, Гутићи, Лубурићи, Ореш- ковићи, Капетановићи, Шимићи, Рукавине итд., и у овом времену изнедравале већ дубоке екстреме, у конкретном случају најсуровије зликовце. Највреднији истраживач данима може да прегледава све пописе и регистре о ратним злочинцима, па да за стотине родовских презимена не нађе ни једног злочинца ни у једном од три народа, а да опет за екстремну породицу или род нађе по десетине ратних зликоваца и убица невине деце, што је барем по досадашњим сазнањима научно необјашњиво. Захваљујући педантности и темељитости појединих истраживача, као што су, нпр., др Саво Скоко, Бранко Бокан и др., имамо поименичне спискове највећих усташких зло- чинаца и по неким градским насељима и селима, где их је било по више чак до десетине. Тако, нпр., у Требињу су били Арсланагићи, отац и синови из села Дубљани у јужној Херцеговини пет Вукосавића, пет Бендер и двојица Пламета, из села Мипљена тројица Зечића итд. У Стоцу Касумовићи, Пашалићи, у селу Ходово више Маслаћа. Само из села Тасовчића у Херце- говини регистровано је 48 усташа зликоваца, по више њих из родова Вего, Кнежевић (чак петорица), Бутковић, Бегић, Перван (чак 12), Муминагић, Кудра, Ребац, из Чапљине, из породице Филиповића, Вего, Блажевића, Остојића, Брајковића и Матића. Као највећи зликовци који су убијали на пружи Чапљина – Неум, уз остале, осуђено је више из рода Зухрић, Андрун, Блажевића, Бено и других. У покољу Срба у Цавашу у Херцеговини учес- твовало је чак 17 кољача из рода Боро, следе их петорица из Паламета,

²¹² *Херцеговина у НОБ...* књ. 2. стр. 166.

Рагужа итд.²¹³ Драго Карло Милетић у свом раду *Сйрадања у Мосѿару*, поново међу усташким зликовцима спомиње презимена Бебек, Бухач, Диздар, Солдо, Будак, Матић, Бобан, Буљан, Јовановић, Остојић итд. Бранко Бокан у својим радовима о усташким злочинима у Босанској Крајини, око Санског Моста, као најокорелије истребитеље Срба наводи четворицу Бановића, више Љевара, Ћорака, Маричића, затим Камбера, чак петорицу.²¹⁴ У мањем личком селу, настањеном Хрватима, забележено је само у племену Мажара 11 усташких злочинаца.²¹⁵ Познато је да су сва породична презимена као остаци ранијих родовских имена, уз мале изузетке, заступљена у све три основне националне групације, српскохрватског језичког простора, Срби, Хрвати, муслимани, односно у све три строго разлучене по религиозним ознакама верске заједнице – православни, католици и муслимани. Уз за сада површна посматрања постојећих извора, добија се утисак, да у већем делу заједница истог презимена, односно родовског имена нема и није било ратних злочинаца, односно да се најчешће јављају породице истих презимена и међу Хрватима, и муслиманима, и Србима, из који су се регрутовали злочинци у кризним временима, а посебно у току најкобнијег до сада у историји ових народа, Другог светског рата. Ова појава није довољно научно обрађена као ни неке њене пратеће чињенице, нпр., да су највећи злочинци, посебно у Другом светском рату, били понајвише пореклом из ширег динарског региона, да су у већини тих породица постојали и јављали се екстреми у позитивном и негативном смислу, нпр., били успешни политичари, али и зликовци, да су се екстреми јављали у истим родовима, односно у породицама истог презимена, и сва три народа, односно у све три водеће религиозне групе на овим просторима, док се у исто време може узалудно трагати за читавим колонама родовских и породичних заједница у којима се неће наћи зликоваца у све три религиозне скупине. Не зна се да ли су те појаве резултати истих узрочника, нпр. рецидива неких психофизичких, менталних или генетских обољења или негативних привика. Из читавог овог комплекса питања, која би требало научно изучавати, једино смо сигурни да је суровост и масовност геноцидног злочинаштва до сада била условљавана и подстицана агресивним екстремизмом дела исламске и римокатоличке црквене хијерархије. У већем броју могућих основа којима се јављало, на којима се појављивало и темељило ово зло трију народа на просторима усташке НДХ довољно је навести један пример који знају и мање информисани познаваоци о геноциду у овој држави туге и зла, најмасовнији и најсуровији покољи српског живља су се дешавали у оним мешовитим насељима у којима су свештеници позивали свет, а посебно обичан муслимански и католички у регионима где је свештено лице заменило и полумесећ и свети крст са камом и почело без страха и стида пред богом и народом да коље српску децу, примењујући системе масакра и мучења са јединим циљем да невина жртва што болније и што дуже умире у мукама какве не позна историја, ни у време татарских хорди, ни у доба инквизиције, чак ни у чисткама хитлеризма и стаљинизма, односно црвеног и црног тоталитаристичког поретка и терора.²¹⁶

²¹³ Шире Саво Скоко, *Покољи херцеговачких Срба* 41...

²¹⁴ Драго Карло Милетић, *Сйрадања у Мосѿару*, „Херцеговина у НОБ”, књ. 2. стр. 109–122; Бранко Бокан, *Срез Сански мосѿа у НОБ*, Сански Мост 1980, књ. 2 стр. 100.

²¹⁵ Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида...* књ. 3. стр. 570.

²¹⁶ Архив ВИИ, фонд НДХ, К–142, СА. бр. 54 г. 2/1, 5. III. Такође Архив Врховног суда БиХ, Списак усташких зликоваца из Бање Луке, 3б. НОР, IV/3. стр. 26, Петар Џаџић, *Срби у Хрватској на удару расне револуције...* стр. 4–18.

СТРАДАЊЕ СРБА У ГРАЂАНСКОМ РАТУ 1991–1995.

1. О новом шрећем шаласу геноцида над Србима 1991–1995.

У завршном поглављу књиге, хронике рата у бившој Југославији 1991–1995. против српског народа, пошто извори о геноциду још нису у довољној мери доступни или су под јаким печатом пристрасности велике антисрпске коалиције посебно суперсиле САД-е, дата је панорама основних токова рата. Тежиште је усмерено на појачавање брозовских метода разарања Српства по његовој смрти и процес продубљивања раскола на вододелници Србије, српског народа и националних мањина у оквирима умируће Југославије. Оптуживање Срба за многа измишљена недела према несрпским народима и националним мањинама (иако су Срби, током целе историје, показивали највећу толерантност према свим другим народима у заједничкој држави), почетком рата прерасло је у изванредно организовану кампању потпуне изолације Срба. Ангажовањем моћних мас-медија Срби су сатанизовани као једини агресори и кривци за све, при чему унутрашњу антисрпску коалицију клеро-католичких екстремиста и исламских фундаменталиста свесрдно подржавају творци новог светског поретка на челу са САД, Ватиканом и Немачком. Настављена је брозовска политика уништавања Срба, одузимањем делу српског народа права на самоопредељење и насилним истеривањем са вековних огњишта да би се остварио усташки сан о етнички чистим хрватским, односно муслиманским просторима. Срби су одвођени у логоре и затворе у којима су систематски уништавани уз најбестијалнија мучења и масакрирања. Историјски познате навике исламских екстремиста – насилно искоришћавање жена, приписиване су српским борцима који су, уз издашну помоћ исламских и католичких медија, оптуживани за масовна силовања муслиманки. Тако је у истом веку трећи пут поновљен геноцид над Србима да би се једнокрвна браћа уништила само због тога што нису хтели да провере на ислам или католичанство остајући верна православљу.

Стазе српског рода пуне су страдања и саможртвовања. Зашто су баш Срби били народ генерацијских страдања и жртвовања на овим суморним просторима, и што је још трагичније, зашто су они сами у походима великих освајача били целати делова сопственог рода? Један од главних узрока јесте геополитичка изложеност ових простора многобројним освајачима прохујалих векова. У сва три геноцидна таласа у 20. веку десетоструко више православних Срба усмртили су њихови сународници проверени на ислам или католичанство него окупаторске војске у којима су у огромној већини од око

80% служили несрпски народи. Истраживачи српске историје су утврдили да је око 80% босанских муслимана проверило са православља на ислам док остатак од само 20% отпада на богумиле, Хрвате и друге.¹ Поражавајући је да Србе током вишевековне турске владавине нису уништавале Османлије већ њихова преврета и отуђена браћа. Трагична ситуација поновила се у Првом и Другом светском рату, као и у међуверском рату 1991–1995. Истраживања српских етнологa и карактеролога показују да је узрок овој појави противречност српског и словенског карактера, неауторитарног српског православља на једној и строгог ауторитаризма римокатоличке па и исламске хијерархије на другој. Плод тих супротних утицаја биле су посебне карактерне одлике православних Срба прожете традиционалним цртама – виолентношћу, често тврдоглавошћу, гостољубивошћу, све до оних најпогубнијих за српство – лакомисленост, олако опраштање највећих увреда и патњи, што је снажно доприносило дисперзивности и дезинтеграцији српског рода. Зато су Срби после страшних злочина које су над њима извршили католички и исламски екстремисти у име Хабсбуршке монархије у Првом светском рату, све заборавили и ушли са народима ових убица у заједничку државу. До још већег постраја дошло је 1941–1945. године када су дозволили Брозу да их помоћу српских отпадника увуче у његову деспотију у којој ће се наставити њихово разарање све до освешћења када ће генерације великих српских патриота Јована Рашковић, Веселина Ђуретића и др. коначно и на време уочити убилачке намере новог соја усташа Фрање Туђмана и Алије Изетбеговића. По први пут у српској историји на подли напад целата који су, уз ослонац на светску антисрпску коалицију, кренули у поход њиховог коначног уништавања, Срби ће адекватно одговорити. Бивши савезници су били навикли да Срби на фронтима од Солуна преко Кајмакчалана до испред Беча десетоструко масовније жртвују своје животе и да то после забораве. Заборављени су и злочини фра Филиповића који је признао да је својом руком заклао преко пет хиљада српске деце, после чега је уз подршку западнохришћанске цркве побегао на „слободарски и цивилизацијски запад” да би 1946. са терористичком групом био поново убачен са задатком да настави клање српске деце у брозовској Југославији. И нико од мноштва преживелих српских предводника, овенчаних славом и частима, није нашао за потребно да дигне глас против трагичног заборава и злочинаца којима није суђено. Зашто је годинама те злочине прекривао вео заборава и дубоког ћутања? Зато што су убице биле и знатним делом остале међу нама и у колонама свих народа. Доста их је било и у елитама свих побеђених и победничких народа па и у деспотској Југославији у којој је један од најмасовнијих убица, Срба нарочито, био Јосип Броз Тито. Суд ће једном можда доказати да је овај деценијама слављени син несретних словенских народа на Балкану одговоран за смрт хиљада невиних жртава међу којима је било највише Срба. Доста народних вођа и јунака чија се имена вијоре на велелепним институцијама и споменицима били су његови саучесници у геноциду над Србима. Зашто се нико у комунистичкој Југославији није упитао зашто се имена Вјекослава Филиповића и Анте Павелића не налазе у регистру ратних злочинаца Другог светског рата? Зато што би чепркање по зликовачком усташком трагу побудило интересо-

¹ Радован Самарџић, Зборник научних радова, *Систем неистинита злочинима геноцида 1991–1993*. Београд 1994, стр. 212.

вање за злочине црвене стаљинистичко-бродовске мафије у тзв. левим скретањима и другим идеолошким кампањама. Лажни излаз из лавиринта злочина на тлу Југославије нађен је ћутању, непоравнавању рачуна и приписивању свих жртава окупаторима. Овом трагичном изневеравању дужности да се невино убијени не забораве допринеле су склоности Срба да олако праштају и заборављају увреде и патње. Крајем Првог светског рата када им се пружала јединствена прилика да се први пут и за свагда уједине, Срби су изабрали уједињење са дојучерашњим непријатељима не водећи биланс о преко милион својих палих синова. Извлачили су их из блата поражених и давали им по први пут државност, трасирајући себи суновратну будућност која ће се нарочито исказати 1941. када ће их на више хиљада губилишта истребљивати они које су 1918. примили у свој победнички дом. Тада и касније српске предводничке елите остале су следе за крваве стазе којима је прошао мученички српски народ и визије нових путева. У трци за више положаје, одличја и привилегије српске елите је захватила стара бољка заборављања, праштања и свесног сваљивања свих или већине српских геноцидних жртава на душу окупатора који су чинили вишеструко мање злочина од домаћих квислинга, посебно усташа. Броз је пропагирао да се у име братства и јединства забораве злочини и жртве појединих народа. Таква политика довела је до тога да је маса зликоваца остајала или притајена у земљи или активирана у иностранству. Ипак, из неправде и страдања Срби су извукли велику поуку о томе да више никад не треба дозволити потомцима бивших кољача да поново почну свој крвави пир. Захваљујући томе Срби ће на нападе екстремиста исламско-католичке коалиције почетком рата 1991. одговорити контраударом што ће бити изненађење за хрватске и муслиманске екстремисте, али и за њихове моћне заштитнике. Вести да уз Србе једнако страдавају Хрвати и муслимани, подстакле су хистерични удар медија готово целог света на изоловане Србе. У прошлим геноцидним таласима усмереним на истребљењу Срба огромна већина ових земаља је у својој живој информативној активности била глува и слепа да би сада када је једнаком мером међуверски и грађански рат захватио све народе бивше Југославије, покренули све снаге ради тоталне изолације и сатанизације православних Срба као јединих криваца за рат. Ипак, њихова дубоко прижељкивана „хазаризација“ Срба није се догодила захваљујући отпору угрожених Срба који су одважно бранили своја огњишта и право на опстанак.

2. Интензивирање дискриминације Срба крајем осамдесетих и почетком деведесетих година ради одузимања права на самоопредељење Србима изван бившег Београдског пашалука и њиховог коначног уништавања

Парола бродовских послушника „После Тита Тито“ нигде се после његове смрти није тако доследно манифестовала као у основном животном задатку Јосипа Броза – разарању и уништавању српства. Покушај српских патриота да зауставе тотално расрбљивање традиционалних српских земаља, колевки српске културе, традиције, државности, Косова и Метохије као и српске Војводине, изазвао је силан отпор у најразвијенијим федералним државама. У пуној сразмери са почетним успесима пробуђених српских патриота око

Слободана Милошевића постајао је све агресивнији традиционални србофобски покрет несрпских народа који је отворено најављивао сецесију и разарање заједничке државе. Брозовска Југославија се брзо разарала захватајући најјачи стуб заједничке државе – ЈНА. Уз формирање и реактивирање крајње екстремних покрета и политичких формација, основну снагу за сецесионистичке ударе представљале су територијалне одбране несрпских народа које су се наоружавале и припремале за међуверски рат и сецесију. После коначног распада СКЈ на XIV конгресу јануара 1990, односно његове делимичне трансформације, нарочито кад су у питању водећи кадрови, у нове националне па и националистичке партије и покрете, до краја 1990. формирале су се све веће групације политичких странака, са изразитом сецесионистичко националистичком оријентацијом: демократски покрет у Словенији – ДЕМОС, у Хрватској Хрватска демократска заједница – ХДЗ, у Босни муслиманска Странка демократске акције СДА, као и друга пројугословенска која се залагала за демократску вишепартијску парламентарну Југославију утемељену на поштовању права народа на самоопредељење и слободно уједињавање у нову сложену демократску државу, социјалистичка партија Србије СПС, Српска демократска странка Срба у Босни и Херцеговини и у српским крајинама у Хрватској, које ће од првих страначких избора у 1990. током читавог рата побеђивати на вишестраначким изборима.² Најдубљи раскол између водећих националистичких партија био је однос према праву на самоопредељење српског народа (али не националних мањина).³ Пошто синови и унuci Срба убијених у minulим геноцидним походима нису хтели ни по коју цену да се поново излажу расрбљавању и затирању, они ће бранити своја огњишта по српским крајинама поново постати објекат геноцида. У припремама за разбијање Југославије нове проушташке власти су на свим српским просторима изван Србије, посебно у Босни и Хрватској, предузимале административне, судске, политичке акције чији је циљ био да Србе међусобно супротставе и разбију како би се коначно ликвидирало српско питање на просторима где Срби живе измешани са другим народима, посебно у Хрватској и Босни и Херцеговини. Једна од најчешћих мера било је административно разбијање компактних српских простора на више нових административних суседних јединица у којима су већински били Хрвати и муслимани како би у њима Срби постали мањина. Разарање и оно мало преостале интеграционе кохезије Срба интензивно је примењивано већ половином шездесетих година у свим деловима земље где су Срби живели измешани са другим

² Владимир Гоати, *Политички животи Босне и Херцеговине 1989–1992, Босна и Херцеговина између рата и мира*, Београд 1992. Познат као темељит и објективан истраживач, Гоати овде озбиљно греша кад у оценама изједначаје националистичке покрете и партије са демократским и патриотским странкама каква је била Социјалистичка странка Србије, Српска демократска странка у Босни и Херцеговини и у Хрватској итд. које су се бориле за демократска и једнака права за све народе а првенствено за свој српски народ који је био угрожен од сецесионистичких и екстремних странака ХДЗ, СДА и других.

³ Оно што Владимир Гоати није уочио да раскол а затим и рат нису изазвали Срби у српским крајинама у Босни и Хрватској већ управо они који су настојали да их претворе у потпуно обесправљену националну мањину, детаљније погледати цитирану књигу *Политички животи Босне...* стр. 48–61 изванредно је уочио велики хуманиста, копредседник мировне конференције, Лорд Карингтон, Политика 2. децембра 1993. стр. 6. Такође, шире, погледати, Предавање Лорда Овена у Лондонском Билдохлу уочи мировног заседања у Женеви, *Политика* 6. децембра 1993.

народима, посебно Хрватима и муслиманима, да би у периоду припрема и почетка међуверског и грађанског рата попримило геноцидне облике.⁴ Разбијање и уништавање Срба било је најинтензивније у српским крајинама где су током Другог светског рата извршени најмасовнији покољи Срба, у западној Славонији, Лици, Кордуну, на просторима Босне и Херцеговине, где је српски народ чинио мањину у односу на муслимане и Хрвате. Вековни српски трагови у српским крајинама су затрти тако да су читави српски предели на просторима Хрватске и Босне заувек „очишћени” од Срба. Оправдана је вапијућа порука и оптужба Новице Војновића, једног од ваљаних истраживача усташких злочина у Херцеговини, који каже: „Нема више ни једне српске душе на линији Мостар – Чапљина – Столар – Попово Поље, ни једног живог бића и никад га неће ни бити”.⁵

Константни процес разарања етничких целина српског народа широм српских крајина пратио је други утицајни талас малаксавања па и заборав уништене генерације у минулом рату уз доследно остваривање порука из учења Јосипа Броза о „нераскидивом” братству и „вечном” јединству између усташких зликоваца и Срба – њихових жртава. После вишедеценијског затрпавања и бетонирања више хиљада стратишта усташких злочина и смишљеног проглашавања свих усмрћених жртвама окупатора дошло је до измишљања о појави мајке Исуса Христа Дјевице Марије изнад јама безданки у које је бачено више хиљада херцеговачких Срба, међу њима и више стотина српске деце.⁶ Уз пуни благослов националистичких снага и странака и несрпским републикама распадајуће Југославије враћају се после пола века идеје нацифашизма и њихови носиоци – разне нијансе праваша и усташа, исламских фундаменталиста, ВМРО, словеначких клерокатолика и других разбијача неуспеле јужнословенске земље. На просторе Хрватске уз повратак остатка усташких ветерана долазе и застрашујуће претње Србима у Хрватској, усташки симболи и амблеми, међу њима дубоко оцрњена средњовековна шаховница. Одмах по доласку на власт ХДЗ извлачи један по један потез из нечасне НДХ прошлости: Србе који су вековима на овим просторима уживали сва права историјског народа и у Брозовом режиму били признати као конститутиван и државотворан народ, избацују из устава и претварају у бесправну националну мањину према којој се реактивира читав низ мера које су усташе 1941. обилно користиле у време геноцида над српским народом: отпуштање са радних места, посебно ригорозно у органима унутрашњих послова и милиције; ометање или још ригорознији облици према српским, културно просветним, верским, спортским и другим активностима. Мере из дана у дан постајале су према Србима све ригорозније: разни облици

⁴ Ружа Петровић, *Бројност и територијални распоред Срба у Хрватској према пописима становништва 1948–1981*, „Зборник Срба у Хрватској”, Бр. 1, Београд 1989, стр. 275–271. Такође, Радоје Арсенић, *Хрватска леша* 1992, фељтон, „Политика” 4. IX 1992, стр. 17: *Меморандум о геноцидној политици Хрватске према српском народу у Западној Славонији*, „Ратни злочини и злочини геноцида 1991–1992”, Београд 1993, стр. 171–199 као и *Меморандум о драматичном положају становништва у подручја Горског кошара*, стр. 185–191.

⁵ Новица Војновић, *Дискусија, у Зборнику Ратни злочини и злочини геноцида...* стр. 39.

⁶ Милан Булајић, *Дошла сам намерно*, „НИН”, 18. септембра 1988. стр. 26–27: Такође, Бранко Ђурица и Никола Видић, *Госица међуђорска а јаме српске*, те Божидар Чучковић, *списак жртава у посебном издању Политике*, Београд 1988. стр. 1–49. Шире, Новица Војновић, *Српско село Пребиловци... Ратни злочини и злочини геноцида...* стр. 209–224.

заstraшивања, све учесталије насиље, одузимање имовине, протеривање из станова, држање у притворима без судске пресуде и друге. Проушташки екстремизам је веома брзо освојио делове јединица ЈНА попуњаване Хрватима, посебно Територијалну одбрану која је постала основна снага у припремању отвореног напада оружаних снага и милиције очишћене од Срба на просторе српских крајина.⁷ Сличним стазама су већ 1990. године кренули и Хрвати у Босни и Херцеговини а за њима и исламски екстремисти и фундаменталисти предвођени творцем исламске декларације Алијом Изетбеговићем. У Босни и Херцеговини су 1990. на изборима победиле националне партије, међу муслиманима СДА, Хрватима ХДЗ а међу Србима СДС (Српска демократска странка). Иако су противречности између Хрвата и муслимана биле дубоке, рецидиви њихове међусобне сарадње у светским ратовима довели су до муслиманско-хрватске коалиције у БиХ, одрживе само у борби против Срба. Тотална мајоризација муслиманско-хрватске коалиције у органима Босне и Херцеговине претила је да трајно обесправи Србе. Ослањајући се на подршку ЕЗ и САД, коалиција је покушала да референдумом наметне Србима своју доминацију што ће условити излазак посланика Српске демократске странке из Скупштине БиХ 11. октобра 1991. и ускоро оснивање и покретање пуног деловања Републике Српске.⁸ Вољом и уз најнепосредније суделовање дела земаља света на челу са константно милитантном Светом столицом у Риму и земаља које су осећале потребу да се „освете Србима”: Аустрија, Немачка, део исламских земаља до половине 1991. добиле су уз Словенију и национално измешане територије Хрватска и Босна и Херцеговина уз тотално одбацивање права народа на овим просторима на самоопредељење и признавање империјалних граница које су кројили и повлачили највећи тирани и, уз то, неизлечиви србомрзци Османски султани, Хабсбуршки императори и један од највећих мафијаша стаљинског тиранског комунизма Јосип Броз.⁹ Повучене границе не вододелницом етноса, религије морале су је довести до рата у коме ће пред новом навалом истребљења српски народ бранити свој биолошки опстанак. Отуда је потпуно неразумљиви став дела српске елите и његове издаје српских интереса. У исто време добар део људи са друге стране већ тада је схватао положај и нужност самоодбране српског народа. Међу њима био је и знатнији део званичника које је као „мировњаке” на ове просторе упућивала ОУН. Један од првих заслужних миротворитеља на Балкану Лорд Карингтон је забележио у својим записима: „Хрвати су добили што су хтели, а Словенци такође”. Размишљајући о Србима у Хрватској он наставља: „Било је разумљиво да су Срби били забринуте”.¹⁰ Међународно признање административних територија и

⁷ Стефан Грубач, *Српске теме*. Београд 1992, стр. 172–182.

⁸ Владимир Гоати, *Босна и Херцеговина између мира и рата...* стр. 53–61.

⁹ Несхватљиво пре свега са аспекта научне објективности али на папир пренешено на страницама цитиране књиге Босна и Херцеговина између рата и мира од 7–116 из пера веома цењених научника које је егзистенцијално обезбеђивала Србија и даље обезбеђује Србија, терете као главне виновнике рата у СФРЈ Србе и српске земље и народе. Уз то признају по узору сила творца новог светског поретка од силника натурне административне границе а не признају, па чак и негирају, право на самоопредељење само и јединог српског народа, посебно на њиховим вековним стаништима у компактним српским крајинама у Босни и Херцеговини и Хрватској.

¹⁰ Предавање Лорда Овена, *Политика*, 6. XII 1993, стр. Такође Лорд Карингтон, *Грешке напада*, *Политика*, 2. XII. 1993, стр. 6.

измишљених Брозових граница било је потпаљивање експлозива који је стављен под вековна станишта српског народа. Мере католичке и исламско фундаменталистичке коалиције добиле су застрашујуће димензије у свим доменима денационализације, истеривања и биолошког уништавања Срба: систематско и свеопште стављање српског народа поново као и 1941. ван свих важећих закона; отпуштање припадника овог народа са радних места уколико се нису прихватили издаје сопственог рода; протеривање из државних и сопствених станова; одузимање свих облика покретне и непокретне имовине; покретање специјалног облика геноцида према Србима уз помоћ западнохришћанске и фундаменталистичко исламске коалиције које делују посредством ОУН и других мировних светских институција тоталном и свеобухватном изолацијом Срба, уз свеопшту медијску сатанизацију српског народа. Активиран је франковачко-правашки систем искорењивања Срба: захтев да се Срби превере на ислам или у римокатоличанство и по већ познатој историјској пракси постану претходница уништавања остатака српског народа, да се што хитније уклоне и крену у нове егзодусе или ће, ако се огреше о прва два налога, по пракси из 1941. бити ликвидирани. Распаљивањем међуверског, међунационалног и грађанског рата, од почетка су на етнички измешаним просторима створене две линије бескомпромисног обрачуна: линија одбране српских насеља од сецесиониста и коалиционих трупа на којој се и поред све суровости знало кад се бију битке и кад је предах и она унутрашња на просторима Туђманове Хрватске и Изетбеговићевске Босне, на којој се много више гинуло и страдало. Основна карактеристика прве ратничке линије фронта током читавог рата била је у функцији заштите српских насеља и у самоодбрани по ратничким правилима да би у контраударима прелазила у привремени офанзивни облик. Локална и шира примирја на разним фронтovima никада Срби нису погазили, јер су се бранили и само су у нужном противудару нападали несрпско насеље или подручје. Сва примирја су прекршиле снаге коалиције користећи прилике да нападну српска насеља и до темеља униште. Свет је био добро информисан о правој истини, али је упркос тога сва зла овога рата смишљено приписивао Србима и њима пребацивао одговорност у намери да обезглави српске борце и придобију их за служење светским моћницима.¹¹

3. Медијска србофобска кампања унутрашње и оштрије коалиције исламског фундаментализма и западнохришћанског клерикализма ради тоталне изолације и сатанизације Срба

Недавно преминули велики српски историчар академик Радован Самарџић сматрао је да је пристрасност већине земаља света, посебно оних које креирају нови светски поредак, према агресорима на Србе у рату 1991–1994. и сву суровост према поново егзистенцијално угроженим Србима могуће разумети само као освету Србима због њиховог учешћа у минулим ослободилачким ратовима. Имао је у виду да су Срби били главни иницијатори покретања Првог балканског рата у коме је на Балкану заувек

¹¹ *Хрвајска 91*, Београд 1992, стр. 19.

поражена Турска империја, Првог светског рата у коме је пропала Хабсбуршка империја, као и сан Немачког царства о коначном продору на исток. Београдски мартовски бунт 1941. одложио је Хитлеров поход на исток итд. Суровост информативних система већине земаља, кад је у питању оптуживање Срба и Србије, потенцирана је и логиком комерцијализованог потрошачког друштва. Захваљујући врхунским достигнућима информативне технике, може се успешно остварити тотална манипулација са приказаним догађајем и злочин приписати било коме па чак и самој жртви. Србофобској коалицији, клерокатоличким екстремистима и исламским фундаменталистима, у прилог је ишло историјско искуство у измишљању подвала и лажном оптуживању ратних или политичких противника. Код првих довољно је да се подсетимо на инсцениране догађаје какви су били Драјфусова и афера конзула Прохаске. Код исламских фундаменталиста регистар нечасних политичких игара још је богатији. Познати су обичаји турских окупатора на Балкану да у предању битке на линијама око опседнутог града сурово измасакурирају своје погинуле војнике па затим позову стране новинаре и репортере да то сниме и објаве са назнаком да су то учинили српски ратници који су опседали дотични град.¹² Насиља исламских фундаменталиста над женама су позната током свих освајачких похода Османске империје. Исламским ратницима је било дозвољено „... да за своје жене узму и оне припаднице покорених народа које су постале ратни плен“.¹³ Користећи се правом које им је као владајућем народу давао Куран, азијатски Турци и балканске потурице, нарочито из наших крајева, све до истеривања Турака из Европе редовно су вршиле разноврсна насиља над хришћанкама, посебно Српкињама што је често био повод отпора па и великих буна каква је била буна на дахије у Београдском пашалуку.¹⁴ Ову традиционалну особеност сецесионистички народа и посебно њихових екстремних оружаних састава и паравојски покушале су да искористе исламско-фундаменталистичке и клерокатоличке елите и у унутрашњој светској коалицији да би сатанизовали Србе и потпуно их изоловали.

Све ће ово навести мале сецесионистичке земље бивше Југославије и већину света, међу њима и водеће силе у изградњи новог светског поретка, да у неправедном оптуживању Срба падну у блато дубље и бестијалније од онога подлога инсценирања наводног напада Пољака на Трећи немачки рајх 1939. године чиме је инсцениран почетак Другог светског рата.¹⁵ Није се презало ни од најсуровијих подвала, нпр. одбијање демантија на немачкој телевизији када је ожалостио отац, Србин, на измасакурираном телу наводног Хрвата кога су мучили српски четници препознао руку свога сина на којој је било истетовирано име његовог сина кога су убили хрватски екстремисти.

¹² Радован Самарџић, *Систем неистина о злочинима геноцида 1991–1993*, Београд 1994. стр. 14–17.

¹³ О овом посебно убедљиво говоре до краја откривене и демаскиране афере о Драјфусу, Прохаски, о навици Османлија да масакрирају непријатељске рањенике или своје погинуле војнике и да за тај „злочиначки“ чин оптужују своје противнике итд. Мирољуб Јефтић, *Силоване и његова основа у исламу*, Зб. „Систем неистина о злочинима геноцида 1991–1993“... стр. 238–241. Такође Радован Самарџић, *Систем неистина...* стр. 138–139.

¹⁴ *Исјео*, стр. 239.

¹⁵ Више о овом, Душан Лукач, *Трећи рајх и земље југоисточне Европе*, књ. 2, Београд 1982, стр. 290–295.

Инсценирана вест је богато плаћена, вишеструко понављана на безброј екрана широм света чиме је превазишла услов „стотину пута поновљена лаж постаје истина” и морала је под бременом потрошачког друштва да остане таква, не обазирјући се на боли уништеног и оца жртве. Уосталом, бројни екстремисти западног хришћанства и фундаменталистичког ислама никад нису имали суза за српске жртве. За око 500.000 геноцидно уморених Срба у Другом светском рату ни највећи извршиоци ових злочина, виновници хиљада најбестијалнијих усмрћења српске деце, нису ни уведени у регистре ратних злочинаца, а камоли да им је суђено. Овога пута Срби нису као 1914. и 1941. пасивно чекали своје целате, већ су организовали отпор, при чему су се појединци којим су поново страдале породице светили. Њихова освета не оправдава злочин али ипак не превазилази меру злочина нападача. Током читавог рата Срби су једини признавали да у овоме рату нема невиних војски, већ само појединаца, да је на свим странама било злочинаца и злочина. Свет није прихватао такве изјаве већ је стално појачавао медијску кампању само против Срба. Само су Србима приписивани концентрациони логори и затвори и они су углавном оптуживани за безбројне злочине над логорашима и затвореницима; упорно се доказивало да су само Срби вршили етничка чишћења и убијања неспрских народе; само су Срби окривљавани за масовне гробнице, убијања цивила, силовања на стотине хиљада муслиманки. На низу примера показатељемо неоснованост тврдњи да су само Срби кривци за рат и ратни злочинци. Мање или више изражено антисрпско расположење у већем делу земаља савременог света формирало се крајем осамдесетих и почетком деведесетих година у време када су светски центри моћи и утемељивачи новог светског поретка, са САД, Немачком и Ватиканом на челу, припремали распад СФРЈ. Традиционални понос, самосвојност, одсутност воље и смисла за тактизирање и компромис, када су елите свих других народа СФРЈ биле спремне да најпокорније служе свима и свакоме само ако то наноси штету Србима и изазива тотални раскид са њима, допринели су томе да Срби изгубе традиционалне савезнике какви су били Велика Британија, Француска и низ других земаља. Почетак сецесионистичког рата словеначких екстремиста, огромном већином бивших комуниста, крајем 1991. подржала је већина светских медија који су изражавали званичне ставове својих влада. Отворено су замењене стварне улоге – нападнути и немилосрдно убијани ненаоружани војници ЈНА су проглашавани агресорима, а словеначки територијалци који су извршавали агресију позитивном страном која је служила миру и реду у свету. Свесна замена теза и стварних улога биће све ригорознија сецесионистичком агресијом Хрватске, муслимана и Хрвата Босне и Херцеговине против Југословенске војске, а затим и српског народа у Хрватској и Босни и Херцеговини. И поред тога што се веома добро знало да се Срби на линијама свих поменутих фронта бране, током читавог рата проглашавани су агресорима и убицама. Регистар оптужби против Срба стално је обогаћиван. У суровој пракси најчешће поново жртве, Срби су оптуживани за безброј геноцидних радњи, агресију, етничка и друга чишћења, уништавање неспрских народа у логорима и затворима, уништавање имовине и тековина неспрских народа, уништавање споменика културе, тековина традиције, силовање жена па и деце неспрских народа, масовно масакрирање заробљеника и затвореника итд. Током свих година рата у највећем делу медија као агресори означавани

су само Срби. Надовезујући се на богата искуства афера и политичких манипулација у Хабсбуршкој монархији, туђмановци су 8. октобра 1991. извели прву манипулативну операцију против Срба, самоминирањем Туђманове резиденције, односно старих Банских двора и одмах за ту „варварску” дрскост оптужили Југославију и њену армију, тј. Србе. Без обзира на крајњи дилетантизам ове операције и њене ефекте који су, без икакве сумње, откривали да је то дело Туђманових стручњака, западне земље су ову подвалу прихватиле као истину појачавши пропагандну офанзиву ради демонизације Срба. Многи медији, нарочито САД, ЕЗ, исламских земаља јављали су о новом „агресивном” чину србокомунизма.¹⁶ Управо ових дана оружане снаге Републике Хрватске су артиљеријом изненадно нападе меморијални спомен комплекс у Јасеновцу и уништиле музејску збирку и изложбу посвећену жртвама усташког концентрационог логора у Другом светском рату. Према вишеструким проценама окупатора, појединих усташких ратних злочинаца, и истраживача у послератном периоду, утврђено је да је у Јасеновцу и широј околини од 1941. до 1945. убијено око 500.000 жртава међу којима и око 11.000 деце само са подручја четири козарачке српске општине.¹⁷ Вест је из Београда одмах прослеђена у свет али је мало која информативна институција у земљама САД, ЕЗ, већини исламских земаља, пренела у својим емисијама.

У јесен и почетком зиме 1991. у најврелијој фази рата између Југословенске армије и хрватских оружаних снага Туђманова пропаганда уз свесрдну помоћ пропаганде западних земаља разбуктала је кампању против наводно бездушног гранатирања и рушења старог Дубровника од стране српске артиљерије. Иако често провоциране и нападане, не само из приградских насеља, него и из самог града па и његовог старог центра, снаге југословенске војске нису гађале град, поштујући наредбу надлежних. Сцене борби са снажним експлозијама у насељима око града, Цавтата, Ђилипа, Конавља и других из којих је дејствовала хрватска артиљерија снимане су тако да је изгледало да експлозије и димне завесе разарају зидине града па и сам стари град. Хистерију мржње према „србочетницима” који наводно варварски разарају бисер медитеранске културе распаљивали су медији читавог света. Чак су и групе српских интелектуалаца који су случајно или намерно заборавили да дигну макар и гласић против усташких разарања многих вредних српских културних, верских споменика широм Хрватске, упутили протест српским званичницима да се престане са „разарањем Дубровника”. И тек када су дезинформације о Србима рушитељима досегле степен када деманти није могао имати ни минимални учинак, почеле су да се пробијају праве истине. Југословенска армија је признала да су 6.12.1991. од залуталих граната биле делимично оштећене четири зграде. Истину о Дубровнику дао је у то време амерички лингвиста Ј. П. Махер у свом писму „Дубровник у рушевинама? – не, само истина”. После посете Дубровнику у то време он је записао да је у старом граду једино и понајвише настрадао део српских институција, са православном црквом, које су минирали хрватски екстремисти. Стари Дубровник је наставио да битише као историјско културно знамење, али остао је и отров

¹⁶ *Бомбардовање банских двора у Загребу 8. октобра 1991*, 36. „Систем неистина”... стр. 35–46.

¹⁷ Драгоје Лукић, *Рај и деца Козаре*, треће допуњено издање, Београд 1990.

медијске дезинформације о држању Срба који ће наставити своје негативно деловање против овог народа.¹⁸

Баријере на путу тешког пробоја истине о Србима посредством информационих мрежа и канала биле су све непробојније, што нам потврђује и следећи случај. Др Рацко Александров крајем 1991. и почетком 1992. у ратној болници на Банији и Глини са великом пажњом је прихватио младу америчку новинарку и данима је, као познавалац енглеског језика, водио кроз болничке собе у којима је у то време лечено 68 рањеника, међу њима и 11 рањених из војске Републике Хрватске, петоро новорођенчади и вршене друге здравствене услуге крајишким борцима и народу. Са мноштвом записа, разговора и снимљених касета са пацијентима, посебно са рањеницима који су рањавани међусобно са противничких позиција и фронтова, новинарка се вратила у Америку. Међутим, истинита прича није објављена.¹⁹ Тешко је објаснити мотиве америчке администрације која је безрезервно прихватала све оптужбе и подвале на рачун Срба од стране хрватских, муслиманских и других екстремиста. Тако је у трећем извештају владе САД наведено да су војници Српске крајине 21. маја 1992. упали у зворничку болницу и побили 36 одраслих пацијената муслимана а затим наставили убијање у педијатријском одељењу „домећи вратове и кости групи од двадесет седморо муслиманске деце која су остала као пацијенти у болници”. Сазнавши за монструозну подвалу, највероватније у режији босанских фундаменталиста, стручна комисија је прегледала болницу и утврдила да није било никаквих масакара муслиманских пацијената. Упућен је позив свим заинтересованим да посете болницу у Зворнику и увере се да није било никакве дискриминације према пацијентима муслиманима. Телевизија је снимила документарни филм о редовном стању у болници и лечењу пацијената за које су амерички медији јавили да су уијени. Филм је емитован у другом дневнику ТВ Србије. Позиви су накнадно упућени представништву САД у Београду да упути екипу и да се увери у истину на лицу места, али безуспешно.²⁰

Делујући под пуним патронатом појединаца у америчкој администрацији, фундаменталиста Алија Изетбеговић је чврсто поверовао у повољне услове да оствари свој сан из Исламске декларације и у Босни и Херцеговини, после уништења неискламске силе – српског народа, „створи нову исламску моћ”²¹, односно исламску државу. Следећи најсуровије тиране почео је да користи сва средства остварујући серију самоуништавања сопственог народа, да би то недело прописао Србима, и сатанизовао их, обезбедио још јачу подршку центара моћи и очистио Босну и Херцеговину од православних Срба. Самоубилачке диверзије против грађана најчешће муслиманског дела Сарајева изводио је углавном у време мировних преговора и у тренуцима када су постојале шансе да мир који он није желео све док за своју исламску државу не обезбеди целу територију Босне и Херцеговине. У време прилично

¹⁸ Томислав Жугић, *Неистине о страдању Дубровника*. „Систем неистина”... 205–212 и 354–356.

¹⁹ Рацко Александров, *Систем неистина*... стр. 186–187.

²⁰ Америчка истина – случај око наводног клања дјете у Зворничкој болници, *Систем неистина*... стр. 45–50.

²¹ Арнолд Шерман, *Силоване Југославије. Кад вера постане нација*, фељтон „Вечерње новости”, 25. IX. 1993. стр. 17.

успешних мировних преговора о Босни и Херцеговини у Лисабону крајем маја припремио је гранатирање или минирање Сарајлија у реду за хлеб. У самом центру града, у ул. Васе Мишкина, 27. јула претходно су припремљене ТВ камере и поверљиви новинари, као и одређене екипе хитне помоћи. Када се формирао дуг ред, у којем је изгледа било највише Срба, експлодирале су четири мине и масакрирани недужни људи од којих је 14 убијено а 114 теже или лакше рањено. Вође Републике Српске одмах су изјавили да тога јутра српска војска није испалила ниједну мину и затражили да се под контролом снага УН изврши хитна експертиза инцидента и поуздано утврди виновник масакра над недужним народом. Муслимански вођа је одмах отказао учешће на мировним преговорима и одбио експертизу плашећи се њених резултата. Администрација САД је одмах тражила ригорозно кажњавање Срба, пренебрегавајући чињенице које су доказивале да Срби нису извели масакр, између осталог и због тога што су лисабонске мировне преговоре очекивали са великим надама у потписивање мира док је муслимански врх био за наставак рата и уништења Срба. Француски генерал Луис Мекензи, шеф Унпрофора за Босну, већ у време масакра озбиљно је посумњао да су муслимани организовали сарајевски масакр. Његову сумњу су нарочито изазивала нека збивања уочи експлозије: улице око места експлозије биле су унапред блокиране, чим се хлеб почео продавати стигли су новинари, муслимани су се опирали експертизи као што су то чиниле и администрације водећих сила посебно америчка.²² Званичници у Стејт департменту, пре него се експлозија проломила Сарајевом, објавили су да су Срби извршили масакр над недужним народом Сарајева међу којима се, не случајно, опет нашло највише Срба који су у Сарајеву проживљавали насиље које се могло срести само у време османлијске окупације ових простора.

Стварност данашњег друштва је таква да истина није била оно што је налагао елементарни морал него оно што је скројила администрација једине супер силе у свету, Сједињених Америчких Држава, у договору са другим центрима моћи каква је била ЕЗ. Моћничка елита да би претворила Србе у послушне сателите какве су биле „банане” државице на просторима бивше Југославије, некад моћног СССР и на другим „трусним” просторима била је већ припремила ново убитачно оружје – тоталну изолацију српског народа. Не осврћући се на масовне сумње не само ретких пријатеља Срба већ и оних неопредељених па и дела непријатеља, међу њима великог броја стручњака који су сматрали да то недела нису могли извести Срби јер нису били употребљени летећи пројектили из километрима удаљених српских оруђа, него да су масакр изазвале експлозије мина које су могли да поставе само господари овога дела сарајевског пакла, муслимански фундаменталисти са Алијом Изетбеговићем на челу. Американци су предложили да се Србима уведу строге и свеобухватне санкције. Савет безбедности је 30. маја 1992, уз подршку колапсирајућег бившег цина СССР, изгласао санкције, не сасвим случајно, уочи парламентарних избора у Савезној Републици Југославији, рачунајући на успех опозиције против социјалиста у Србији и Црној Гори, где

²² Милан Булајић, *Зб. Рајни злочини*, уводно излагање... стр. 13. Такође, Из књиге Луиса Мекензија бившег команданта Унпрофора за Босну, *Зб. Систем неистина...* стр. 351–352: Босанска рашомонијада. Морион, Нисмо нашли доказе о масакру, *Зб. Систем неистина* стр. 352.: Рацу Томас, *Јевреји, Срби и југословенски сукоб*, фељтон, „Политика” 22. IV. 1994, стр. 21.

ће ипак, захваљујући поносу српског народа, остати кратких рукава.²³ Тотална изолација је у свакодневној пракси била усмерена против српског народа који се стоички одржао и без помисли да се кучански или глигоровски поклони силницима. Тај народ је и на вишестраначким парламентарним изборима 31. маја поклатио поверење социјалистима не због њихове сродности са брозовским комунизмом из чијег су обданишта произашли већ у име оправдане вере и наде да ће их социјалисти истински демократске оријентације провести кроз све олује које су се биле надвиле над Србима и Србијом.

Систем новог светског поретка, под патронатом најмоћнијих, САД, Немачке и Европске заједнице, подстакао је други део антисрпске коалиције да појача ударце према усамљеним и изолованим Србима. Само недељу дана после увођења санкција, 7. јуна 1992, нова генерација усташа тотално је уништила све српско што је у ранијим походима преостало у јужној Херцеговини. Поново је запаљен српски манастир Житомислићи из 16. века, уништен читав низ других верских и културних објеката, сво преостало становништво је истерано, одведено у затворе или убијено. Седмог јуна уништено је једно од најтужнијих страстишта српских невиних жртава убијених камом екстремног католичанства у селу Пребиловцима. Било је то несрећно српско херцеговачко село у коме су лета 1941. хрватске усташе око јаме Голубинка у Сурмањцима на простору Међугорја сакупили око 830 житеља села Пребиловаца, међу њима око 500 жена и деце, које су пред родитељима прво на најгрубљи начин силовали, присиљавајући мајке да придржавају своје малолетне девојчице док су их бестијалном мржњом према свему што је православно дефлоришући усмрћивале подивљале усташе, да би српску нејач потом бацили у гротло безданке. У време процвата брозовске комунистичке деспотије деца и унуци усташких кољача који су силовали српске девојчице видеће, једино они, божије знамење, долазак Девике Марије, која је како ти видовити саопштише рекла да је из почасти одабрала овај крај.

Сатанско коло на овим просторима није било завршено. Лета 1992. нове усташе у јужној Херцеговини су кренули у завршни поход за истребљење и последњих Срба у јужној Херцеговини. На том путу сатрли су мало преживелих Срба и 7. јуна 1992. гомилама експлозива збрисали у Пребиловцима Крипту са десетинама хиљада српских костију које су сакупљене из 13 херцеговачких јама у које су 1941. бачени масакрирани Срби.²⁴ У овом најнемилосрднијем времену за српски народ теже од свих ових у таласима понављаних тешких огрешења према његовим тегобама и страдањима, падало је сазнање да свет није желео да сазна истину о Србима, ни ону из 1941. ни ону из 1991. У јуну 1992. читав свет је брујао о томе како Срби варварски наводно гранатирају и убијају муслимане у Сарајеву, док о најсуровијем уништавању српског живља и свих његових трагова у јужној Херцеговини једва да се ту и тамо пробила понека кратка вест.

Могу се навести многи примери како генерације исте породице, дедови, очеви и синови, покрећу хајке на српски живаљ у верски измешаним просторима бивше Југославије. Тако је у селу Бијела код Брчког, почетком јуна 1992, приликом упада екстремиста из католичког дела села у православни,

²³ Резолуције УН, Београд 1994.

²⁴ Новица Војновић, *Српско село Пребиловци са сјомен костурницом из 1941. и српски манастир Житомислић усташе су сјалиле 7. јуна 1992.* 36. „Ратни злочини“, стр. 209–227.

масакрирано 23 Срба. Пре 60 година дедови ових убица углавном из истих породица: Јосиповић, Стојак, Дејановић, Лукић, Божић, Гаљић, Чанчаревић итд. упали су у лето 1942. у српски део села и поклали око 50 Срба. Ова, на чињеницама заснована вест путем југословенских информационих средстава пружена је свету али једва да је негде објављено јер је реметила наручену истину твораца новог светског поретка у коме је Србима додељено место унапред анатемисаних и без грехова осуђиваних.²⁵ Муслимански фундаменталисти и клерокатолици су се такмичили ко ће више манипулативних подвала приписати Србима. У Коњицу су 15. јуна 1992. са оближњег артиљеријског положаја изнад града тукли спортску дворану која је служила као логор за затворене Србе. Преживели Срби из тога логора запазили су да су у време гранатирања повучене све усташке страже. У току гранатирања рањено је више логораша док их је 13 погинуло. Медији коалиције су емитовали вест да су србочетници гранатирани српски логор, што је била ноторна лаж, јер су српске јединице у брдима око Коњица знале да су у дворани затворени Срби. Међутим, истина је морала бити она коју су заступали моћни медији за које су захваљујући суровој србофобској политици твораца новог светског поретка у току целог рата на просторима Југославије агресори били и остали Срби.²⁶ Стравично признање пред камерама једног од највећих ратних злочинаца међуверског рата у Босни, Алије Селимагића из села Колибе Доње у Посавини код Босанског Брода, које је у лето 1992. више пута емитовано преко ТВ екрана и објављивано у многим југословенским медијима, давало је наде да би истина и о Србима могла да допре у светске медијске центре. Признање Селимагића да је већ у току прве године рата својеручно заклао око 200 Срба, највише деце, и његов хладан опис како је са двојцом сарадника уз остала клања на Бајрам 1992. у Сијековцу код Брода прво масакрирао оца породице Милана Митрића пред децом и супругом, затим силовао а онда маскрирао са својим сарадницима три кћеркице Аницу 10 година, Миланку 13 година и Славицу 15 година да би на крају убили мајку, није могло остварити масовнију проћу у информативним системима исламских земаља а једва и на Западу, јер би могло да уздрма медијску слику по којој су Срби већ по рођењу злочинци и једини виновници свега прљавог и нечовечног што је доносио рат. У такву слику уложене су велике своте долара и средства других, посебно католичких земаља, институција и удружења.²⁷ И оно мало истине о Србима и о њиховом учешћу у овом рату најчешће је продирало захваљујући ангажовању малог али упорног броја српских пријатеља и изнад свега пријатеља истине из западних земаља какав је био врсни лекар хуманиста, Американац др Кенет Макнамара. Др Макнамара радио је у августу 1992, дакле у првој фази рата, у сарајевској болници на Кошеву око петнаестак дана и већ од првог дана био је шокиран због нечувених злочина војске и милиције Алије Изетбеговића над затвореним, рањеним па заробљеним или на друге начине приведеним српским војницима или милиционерима који су

²⁵ У субојцу у селу Босанска Бијела код Брчког масакрирани Срби, В. „Вечерње новости“ 16. VI 1992. стр. 7.

²⁶ Милан Булајић, *Систем неистина о злочину геноцида 1991–1993*, „Систем неистина“... стр. 42.

²⁷ Милован Дрецун, *С оне стране разума*, „Војска“, 26. XI. 1992 стр. 43. Такође, *Крик који свей неће да чује*, „Политика“ 16. XII 1992, стр. 12.

пришли Карадићу, односно Републици Српској. Обдукција лешева убијених Срба у Сарајеву показивала је најразличитије облике мучења и усмрћивања као и онеспособљавања, нарочито кастрацијом или како су то муџахедини називали сунећењем. За тих само 15 дана др Макнамара је међу лешевима открио 29 насилно и нестручно сунећених Срба „који су били подвргнути окрутном унаказујућем немедицинском обрезивању у време док су били у муслиманским затворима”. Према његовом мишљењу, они који су преживели кастрирање онеспособљени су за даљи нормалан живот. Овај хуманиста лекар слао је Стејт департменту обавештења о злочинима муслимана у Босни над Србима, али нисмо ни мало убеђени да је ова велика институција ишта подузела у корист Срба и истине, јер је већ предубоко била ангажована у подржавању једне антисрпске и тоталном сатирању друге, иначе истински егзистенцијално, поново угрожене српске стране.²⁸

У ширењу лажи о злочинима Срба над припадницима војске коалиције највише су коришћени логори и затвори за ратне заробљенике, а посебно заробљеници у Босанској крајини за које је утврђено да су масовно стрељани одмах по заробљавању. Било је у тим тврђењима и истине, али се она мора сагледати у контексту целе ситуације. У Босанској крајини у геноцидном налету 1941. и масовном уништавању читавих подручја тешко је наћи српску породицу из које неко није убијен. Дешавало се да буду уморене и читаве породице, углавном од исламских и хрватских екстремиста а далеко мање од окупатора. У време разгарања међуверског рата у пролеће и лето 1992. муслимански екстремисти су поново кренули да убијају Србе под Козаром. Унуци и синови који су преживели онај први геноцид у првом тренутку обрачуна вратили су истом мером. Иако се освета, као ни рушење верских објеката који без обзира којој вери припадали не могу оправдати, треба покушати да се завири у душу ових, углавном млађих, људи који су слушали о масакрирању њихових дедова, очева и других рођака које су усмрћивале прве комшије припадници других вера. Крајње пристрасни информативни чиниоци унутрашње и спољне србофобске коалиције су успевали, захваљујући техници и плаћеницима да дочарају страшну слику у српским логорима нпр. на Мањачи, код Приједора итд. Када је опет на иницијативу демонизованих Срба у јесен 1992. почело потпуно распуштање логора, нпр. у Трнопољу код Приједора, на Мањачи и у другим деловима Босне и Херцеговине, захваљујући телевизијским камерама свет је могао да се увери да из тих логора не излазе полумртваци, како је то пропаганда најављивала, већ прикладно обучени, нормално ухрањени, чак весели млади људи. Десило се да су читаве чете већ после неколико дана биле укључене у Пети корпус Изетбеговићеве војске. Нешто касније и у краћим колонама почели су да излазе Срби, који су личили на костуре, са ожиљцима по лицу, једва се крећући. Указала се прилика да изманипулисана светска јавност коначно схвати лажи моћних машинерија западних сила и њихових информативних медија који су све пре-дузимали да би демонизовали Србе.²⁹

²⁸ Сведочење америчког лекара др Кенетиа Макнамаре, *Неописиво насиље и сакаћење*, „Војска”, 26. XI 1992, стр. 43.

²⁹ Пуштањем последњих 400 Муслимана на слободу, расформиран и затвор Мањача, „Политика” 18. XII 1992, стр. 8. Такође Јаша Алмули, *Сјиварање великих лажи о Србима*, „Политика” фељтон, 26. и 30. XII. 1993. стр. 4 и 19.

Пропагандна и информативна средства туђмановаца и изетбеговићеваца су упорно, ширећи страх и фаму од велике Србије, оптуживала Србе за најсуровији национализам и тежње да околне народе насилно посрбе. Међутим, стварност је била сасвим другачија. У Србији, Црној Гори, Републици Српској и Републици Српској Крајини, остало је да живи од десетина хиљада до стотина хиљада припадника несрпских народа и није забележено да је на било где било превођење на српство или на православну вероисповест. У исто време, према сведочењу поменутог америчког лекара, у Алијиној држави су вршена насилна сунећења чиме су одрасли Срби онеспособљавани за живот. У Хрватској је организована кампања разноврсних видова хрватизације Срба, Павелићевим системом преваравања са источног на западно римокатоличко хришћанство, променом православних имена, потпуним одбацивањем ћирилице и српскоправославне традиције до реинкарнације Павелићеве православне хрватске цркве и правашког термина о православним као политичким Хрватима. Те денационализаторске мере према остатку Срба у Хрватској на Западу нису наишле ни на какву осуду, посебно не медијску, док су се Срби у свим српским земљама и даље оптуживали као денационализатори и разбијачи етничких целина несрпских народа.³⁰

У антисрпској пропагандној и медијској хистерији против српских земаља и свих Срба посебно се истичу измишљена етничка чишћења несрба и одузимање и уништавање њихове имовине иако није откривен ни један срушени објект у Србији и Црној Гори. Једино је било скрнављења и рушења верских објеката у српским крајинама и ван ратних рушења, нпр. организовано рушење џамија што је много више критиковано него што је одобравано. Међутим, на просторима коалиционих партнера редовно је уништавано и рушено све што је српско. Само у Загребу у коме никад није било ратних окршаја минирано је и уништено око 300 објеката у власништву Срба.³¹ Није зачуђујуће што су иницијатори стварања искривљене слике о Србима били аустријски, немачки и турски екстремисти јер се то могло узети као освета Србима што су иницирали тоталне катастрофе Османске и Хабсбуршке царевине као и судбоносне неуспехе у великим плановима продора на исток Немачке. Изненадила је пристрасност према непријатељима Срба оних неутралних и посебно традиционалних савезника Француза, Британаца и Американаца. То се могло очекивати од информативних служби и разних агенција које су финансирале исламске земље. Међутим, западни новинари и извештачи, олако су се препустили моћној матици исламског и католичког екстремизма, понављајући измишљене догађаје и вести о вишеструком геноциду Срба над несрпским народима. Савет безбедности је на седници 22. фебруара 1993. донео одлуку о формирању суда за ратне злочине, односно само за делић ратних злочина извршених у сијасету ратова и инцидентата после Другог светског рата, ограничавајући се само на једну земљу обухваћену ратом у низу ратова у том времену – на Југославију, у којој су за злочини оптужени само Срби. Дакле, умирања десетина милиона невиних у многим локалним ратовима и интервенцијама оних најмоћнијих од 1945. па до 1991.

³⁰ У *Хрватској отворена широм врати асимилацији, Хиљаде Срба мењају своја презимена*, „Политика“ 3. II. 1993. стр. 14. Такође, *Затлењена документи о истребљивању Срба*, „Политика“ 17. II. 1993. стр. 9.

³¹ *Кад се ратне традиције користе за иройизирање мржње*, „Политика“ 22. II. 1993, стр. 5.

нису били никакви злочини. Злочиначке су биле само смрти у бившој Југославији и за њих су без ислеђења оптужени искључиво Срби. Са овим судом ново зло очекује Србе и ништа нам не преостаје него да пожелимо да нам Бог буде у помоћи.³²

У вези са разменом лешева на иницијативу коалиције долазило је до још већих посртаја људског ума и духа; неретко су муслимански и хрватски екстремисти вадили лешеве из српских гробаља и упућивали их у размену за које су углавном добијали своје војнике који су били заробљавани од Срба. Хрватске и муслиманске комисије за размену погинулих најчешће су замењивале лешеве без делова тела, посебно оних без којих је тешко било извршити идентификацију нпр. главе. Српске комисије су успевале да идентификују и такве личности утврђујући за многе да су умрле природном смрћу пре рата. Тако је др Станковић идентификујући око 3.300 српских лешева утврдио да је у једном понуђеном пакету био Панта Пиштало који је умро пред рат и био сахрањен на сеоском гробљу. „Хрвати, пошто из једног места, једног села иселе народ српски, иселавају и покојнике, Србе умрле пре рата”, констатује овај српски лекар и велики хуманиста.³³ У оптуживању Срба за сва зла овога света долазило је до случајних промашаја који су откривали сву апсурдност тражења само једног кривца за рат. Негативности подметане Србима у крајњем исходу окретале су се против коалиције и њене антисрпске кампање ради изолације Срба. Тако је у француском листу недељнику *Nouvel observateur* фебруара 1993. објављена слика усташких бојовника застрашујућег изгледа са усташким амблемима испод које је писало да су то припадници српске милиције чија је нечовечност неприхватљива за свет. Власник листа је спознао грешку али никакав деманти више није имао снагу да поништи утисак код обичних француских читалаца који су се само успутно бавили проблемима на далеком Балкану.³⁴ Демонизацији Срба, уз наручене антисрпске материјале који су ишли разним масмедијским каналима и организованим деловањем специјалних органа појединих држава, допринеле су и институције и појединци који су истраживали у овој области за потребе ОУН, какав је био пристрасни специјални извештац генералног секретара УН за људска права, бивши председник пољске владе Тадеуш Мазовјецки. У мисијама на просторима Југославије, он се служио познатом антисрпском методом да све што се износи као оптужба против Срба прима без провере и прослеђује даље као оруђе против Срба, а да све везано за католичко-исламску коалицију подвргава сумњи и фризире у извештајима Савету безбедности. За потврду оваквог става Мазовјецког довољно је навести следећи пример. У своме четвртном извештају из прве половине 1993. тврдио је како су српски националисти у Братунцу убијали и Србе који су се усудили да штите муслимане. Наведено је да је због тога што је комшију муслимана упозорио да бежи од четника у Братунцу убијен Србин, 60-годишњак Синиша Нешковић. Протест упућен против овакве лажи и обавештење да Нешковић

³² *Формиран суд за рајне злочине*, „Политика” 23. II. 1993, стр. 1–3. Такође, Др Станковић, *Жртве проглашавају злочинцима*, „Политика” 8. III. 1993, стр. 6; *Основан Међународни суд за рајне злочине*, „Политика” 27. V. 1993, стр. 1, и 4. *Савез безбедности завршио формирање суда за рајне злочине*, „Политика” 11. VII. 1994, стр. 3.

³³ *Зашио докази о злочинима над Србима сјоро йродире у свей*, „Политика”.

³⁴ *Страшан чейник са шаховником*, „Политика” 26. II. 1993, стр. 5.

слободно живи и ради у Републици Српској и да није било никаквих кажњавања Срба који су помагали суседе муслимане, нису имали никакав ефекат на Мазовјецког који ће наставити да шири мржњу према Србима.³⁵ О вешто организованој демонизацији Срба најверодостојније је писала кинеска новинарка Ран Лијанг. Њено незадовољство прво су изазвали неуспешни покушаји српских новинара да укажу на лажи и грешке у вестима о рату на просторима бивше Југославије на шта им новинске агенције нису уопште одговарале. Бројни су били примери манипулација и пропагандних лажи: мајка која сахрањује свога нејаког сина на православном гробљу у Тајмсу и Њусвику представљена је као да хрватска мајка сахрањује сина кога су убили Срби. Међутим, изглед гробља, крстова и написа откривао је да је то српско гробље из чега је непобитно произлазило да мајка Српкиња сахрањује дете које су убили муслимани и Хрвати. Наредног августа наишла је у „Њујорк Тајмсу” на исти приказ али измењен снимак испод кога је у легенди писало да мајка Хрватица са млађим сином оплакује старијег сина кога су усмртили Срби. Гробље је било исто са апсолутно српским ознакама. Наредног дана слика се нашла у „Вашингтон тајмсу” са измењеном легендом у којој је стајало да хрватска мајка са млађим сином оплакује старијег сина кога су усмртили муслимани, а сахрана је опет у српском православном гробљу. Свеопшта демонизација Срба подстакла је америчког новинара Томаса Флеминга који је управо ових тмурних јесењих дана 1993. посетио Београд да би се на лицу места уверио шта заиста постоји од тих силних оптужби против Срба. Већ по доласку у Београд схватио је да је живот текао сасвим нормално. Многе ствари су га изненадиле: у Београду и Југославији уточиште је нашло на десетине хиљада избеглица муслимана и Хрвата из Босне и Хрватске; сачувана је толеранција и отвореност према свим људима без обзира на националну или верску припадност. Повредиле су га последице санкција према Србима: нпр. у Београду се осећала велика оскудица лекова и др. У граду и Србији је без икаквих сметњи деловао вишестраначки живот. За истину о Србима борили су се усамљени појединци као Ран Лијанг и Томас Флеминг, а постојао је сијасет других којима су долари били сјајнији и топлији од истине.³⁶

Постоје различити начини протежирања појединаца и масе људи нпр. одређених нација и народа. Једну специфичну је неговао у својим извештајима о злочинима на тлу Хрватске и Босне и Херцеговине известилац комисије УН Тадеуш Мазовјецки. У време упада хрватске војске у септембру и октобру 1993. у делове Републике Српске Крајине код Госпића просторе тз. Медачког џепа уништено је сво преостало српско становништво и тотално очишћено од Срба 11 српских насеља. Извештавајући о дефинитивном умирању чувених српских села у Медачком џепу и под Велебитом, Дивосела, Почитеља, Медака и других, Мазовјецки избегава да спомене име Србин већ свагда где се говори о убиствима, масакрирањима наводи уопштене речи: цивили, жртве, уморени итд. Његову недоследност показују извештаји у којима говори о жртвама коалиције и ревносно истиче име Хрват и муслиман.³⁷

³⁵ Мазовјецки и случај Прибој, „Систем неистина”... стр. 121–122. Шире, стр. 123–124 и стр. 121–122. Такође, Убијени жаји свиње, „Вечерње новости” 12. IV. 1993, стр. 6.

³⁶ Несхваћени народ, „Политика” 10. IX. 1993, стр. 6.

³⁷ После злочина у српским селима код Госпића, „Политика”, 9. X. 1993, стр. 10. Такође, Извештај Мазовјецког о хрватским злочинима у Лици. Намерно убијање али не каже се Срба, „Политика” 7. X. 1993, стр. 12.

Насупрот дубоко пристрасном Мазовјецком др Жељко Каран је посао медицинског осматрања и снимања српских жртава у овом бестијалном масакру недужних цивила темељно извршио и констатовао да су у бестијалној хистер-ији Туђманови екстремисти масакрирали последње житеље вековима и кроз многе ратове и олује опстајаног српског села Дивосела и групе суседних села под Велебитом, Почитеља, Читлука и других. Посмртни остаци око 70 мученика били су у ствари чворови и смрти, патњи бола и поноса ових векова-ма усправних горштака, о којима се није бучно говорило и нарицало као о стварним и измишљеним жртвама код католика и муслимана.³⁸ На срећу постоје и објективни извештачи, као што је пољски новинар судија Кшиштоф Теодор Теплиц који је јавно нападао недоследну оријентацију пољске дипломатије која је од почетка рата била антисрпска, односно прохрватска. „Срби су увек били вандалаи док су Хрвати заступали праведне тежње за независношћу подржаване од стране Апостолске столице, чему се не треба чудити, пошто су Срби православни а Хрвати већином католици“.³⁹ Догоревање временског фитиља рата и изгледи за догледан мир донели су и позитивне промене, као што је отворени иступ контроверзног Стипе Месића, добровољног гробара СФРЈ, и његово откривање хрватског патента за савршен злочин при чему је мислио на масовно и активно ангажовање национал екстремиста у владајућој ХДЗ и илегалном државном геноциду над противником, на првом месту усмеравао током протекле четири године против свих Срба.⁴⁰ Међутим, очекивања мира подстакла су ширење нових оптужби и исфабрикованих доказа да су Срби једини виновници за сва умирања, разарања и страдања. Циљ те кампање био је да се Срби изведу на међународни суд за ратне злочине и буду присиљени да наредних деценија највећи део свога труда одвајају за ратну одштету фундаменталистима и клеро-католицима. Због тога је појачано прикупљање података о ратним злочинима Срба у бившој Југославији посебно у најважнијим стратешким и привредним регионима значајним за целокупно српство какав је Босанска крајина. Није случајно што је последњи извештај Тадеуша Мазовјецког свом оштрином окренут према бастиону српства. Поново се хипертрофирају подаци о етничким чишћењима у крајинама, страдањима муслимана и Хрвата у српским логорима и затворима, рушењима исламских и католичких религиозних и сакралних споменика и другим измишљеним насиљима над муслиманима и Хрватима. Срби су раније признали да је било ових појава које су изводили српски екстремисти, да је порушена чувена дамија Ферхадија у Бања Луци и да се све чини да се за све ове нецивилизацијске потезе кривци пронађу и казне, али су истовремено тражили сличне поступке према екстремистима друге стране на просторима где су Срби били у мањини. У последњем извештају Мазовјецког о српским злочинима у Бања Луци наводи се да је у овом граду и околини порушено 202 дамије. Он у сваком новом извештају безумно повећава иселавање из Бања Луке и Приједора, али извештавајући о регионима са муслиманском већином, нпр. за Мостар не спомиње да је из тога града и околине истерано, делом и убијено, 29.600 мостарских Срба. Да

³⁸ *Заробљени, мучени, убијани, сјаљени*, „Политика“, 6. X. 1993, стр. 13.

³⁹ *Лекција пољског аутора званичној Варшави*, „Политика“, 16. X. 1993, стр. 1.

⁴⁰ *Хрватски џајвенти за савршен злочин*, „Политика“, 14. V. 1994, стр. 7. Такође, *Злочин над заштитиом државе*, „Вечерње новости“ 19. V. 1994, стр. 4.

су сви простори Босне и Херцеговине вољом самих народа који су били у мањини и одлазили у крајеве где њихови сродници имају већину, доживели добровољно етничко померање, сабирање и груписање појединих народа што може бити у будућности од велике користи јер се неће више моћи тотално измешати људи истог порекла и исте крви у свакој генерацији међусобно клати. У сваком случају већ у овом времену, заједно са малаксавањем рата малаксавање и војна линија светских информативних масовних и пропагандних институција и активности а појачаће се напори на још удруженијем и оштријем нападању српске стране као агресора, иако то нигде нису били, и изазивача рата и виновници свих губитака и материјалних и људских и посебно оптуживање Срба као убица жртава и рушилаца и уништавалаца свих добара како би им се на међународном суду натурила огромна ратна одштета која би место санкција наставила деценијама да тихо и систематски исцрпљује српски народ и на тај начин његово тихо брисање са ових простора. Надати се да ће Срби имати умећа и снаге да докажу све лажи унутарње и светске коалиције и да се спасе ових нових окова који би доводили у питање њихову будућност.⁴¹ Јављају се и неки нови смерови у прикупљању доказног материјала за све злочинце из овог рата без обзира на националну и државну припадност. У овоме посебно обећавају непристрасне истраживачке и научне екипе које истовремено истражују злочине геноцида на одређеном простору за све народе који су поднели жртве и утврђују спискове њихових извршилаца без обзира на националну или државну припадност. Објективне екипе, каква је професора Бошњакловића, обећавају прекретницу у досадашњим оценама о злочинима који су у немилосрдној четворогодишњој медијској кампањи по нарудби антисрпске светске муслиманско-фундаменталистичке и западно хришћанске коалиције скоро успеле да убеди светску јавност у то да су Срби искључиви агресори и извршиоци злочина у овом рату. Дајући приближно тачне (до једне хиљаде могућих одступања) бројчане податке за сва три народа у Босни и Херцеговини, резултати ове екипе из темеља руше безброј пута понаљане лажи да су сва зла чинили Срби а једини губитници и жртве у међуверском рату били муслимани и Хрвати, износећи на светло дана истину да су сва три народа и геноцидно страдала и у исто време учествовала у геноцидним радњама над другим народима при чему је најчешће до израза долазила балканска „специјалност” – освета за раније злочине или дуг у крви.⁴²

Нажалост, на трновитом путу до објективне истине Србима и даље чине препреке сами Срби из редова екстрема српских грађанских партија који се често такмиче са усташама и дихадистима у блаћењу сопственог народа. Тако је почетком августа 1994. више информативних кућа у СРЈ објавило недоказану информацију из „Њујорк тајмса” о наводним злочинима Срба над муслиманима у логору у Власеници и Сушици. Антисрпски „Њујорк тајмс” без икаквих доказа пише само о злочинима Срба над муслиманима, избегавајући да објави било шта чак и о доказаним злочинима друге стране над Србима. Велико олакшање у превазилажењу страпцутица пружиће нова оријентација Међународног трибунала да се иде на међународно суђење у Хагу само појединцима, најодговорнијим за злочине геноцида над недужним народима у току рата, док би све остало у вези са свим видовима насиља и злочина

⁴¹ Мазовјецког потрпале џамије, „Вечерње новости” 7. IV. 1994, стр. 5.

⁴² Подаци о жртвама рата, „Политика”, 12. VIII. 1994. стр. 2.

над недужним лицима преузели национални судови.⁴³ Изгледа да је ово нај-безболнији пут да се прљава медијска кампања огромног дела необавештеног света о српском народу као народу убица и злочинаца сама и тихо удави у брлогу лажи и подвала и да се што пре препусти забраву.

4. Насиље над Србима ради њиховог коначног биолошког истребљења у рају 1991–1995. Духовни геноцид: санкције Савета безбедности УН

Покретањем процеса сецесије и распада СФР Југославије и покретањем свеопште информативне блокаде и медијске сатанизације Срба, активирале су и друге раније коришћене мере против Срба као што је био духовни геноцид над овим народом 1941–1945. и нове мере – санкције Савета безбедности. Њихов циљ је био да се пресецањем свих привредних, финансијских, техничких, трговинских, научних, просветних, спортских и других веза сатру понос и отпор српског народа и да га без најнужнијих средстава за преживљавање присиле да поклекне и прихвати ропску послушност према силама градителјима новог светског поретка. Духовни геноцид исламских фундаменталиста и клерокатолика над Србима на овим просторима заснивао се на искуствима из времена насиља Павелићевих усташа над Србима 1941–1945, користећи опробане методе разарања и уништавања свих видова и објеката српске духовне и материјалне културе и свеукупне богате традиције овог народа, уз истовремено планску неутрализацију или чак и ликвидацију свих живих, ангажованих чинилаца на делу оплемењивања и обогаћивања српске националне свеукупне надградње. Као и 1941. на првом и најјачем удару су се нашли најуспешнији делатници у свим видовима надградње и нарочито они који су својом делатношћу и свакодневним везама са народом кроз културу, просвету, уметност, православље, науку и на друге начине били стални и чврсти чиниоци националне идентификације српског народа. Одмах по доласку хадезеоваца на власт у новоформираној држави они су подвргнути дискриминацији и шиканирању. Безразложно су отпуштани са посла и истеривани из станова под претњом. Да би обезбедили минимум егзистенције морали су да крену у безбедније делове земље, најчешће у Србију или поново у завичаје својих очева Српске крајине у Хрватској, где ће брзо доћи до њиховог окупљања и новог отпора у голој намери да очувају егзистенцију и опстану на вековним стаништима. До сличних протеривања српске родољубиве интелигенције дошло је и у Босни после доласка на власт Изетбеговићевих фундаменталиста.⁴⁴ Уз све масовније протеривање српске интелигенције и српских патриота шириће се и други видови њихове неутрализације: одвођење у затворе и убијање без суђења. Као и 1941. покренути су најразличитији облици потирања, неутралисања и ликвидације свих материјалних тековина српске културе, просвете, науке, религије и традиције. На свим просторима ратом захваћене бивше Југославије на којима су етничку већину имали народи антисрпске коалиције, муслимани и Хрвати, дошло је до

⁴³ Ближи се дан када ће шијужоци из Хаџа подићи прве ошјужнице, „Политика“, 10. VIII. 1994, стр. 14.

⁴⁴ Драго Његован, *Прођон Срба интелектуалаца из Туђманове Хрватске 1990–1992.*, „Ратни злочини и злочини геноцида“, стр. 103–110.

скрнављења и рушења културних и сакралних споменика и објеката: српско-православних цркава и школа од којих је већина већ била уништавана и потом су је генерације Срба обновили. Уништаване су и спаљиване непроцењиве вредности сакупљене кроз векове, архиве са вредним и тешко чуваним збиркама грађе, библиотеке са збиркама ретких и старих књига, збирке уметничких дела, слика, фресака, иконостаса које су радили чувени мајстори, ретких примерака кућне радиности и других вредности српске прошлости. Уништавани су и пустошени сакрални споменици од обичних сеоских гробаља до вредних споменика великанима српског народа.

Вредни истраживачи су успели за прве две године рата да прикупе податке о рушењима и разарањима културно-историјских и сакралних споменика на просторима бивших република Хрватске и Босне и Херцеговине односно за постојећих десет епархија Српске православне цркве на овим просторима. У тим епархијама само у првој половини међуверског рата уништене су 82 српске цркве док је 139 знатно оштећено. Срушене су три епархијске резиденције, тешко оштећено је 15 српских старијих гробаља док су остала веома ретко била потпуно поштеђена. Тешке губитке српској духовној и општој култури донело је уништавање појединих за цело српство значајних споменика у српским крајинама, нпр. познате по ретким књигама епископске библиотеке у Пакрацу коју је утемељио српски патријарх Арсеније III Чарнојевић, тешка оштећења епархијских библиотека у Загребу, Сарајеву, Карловцу и Мостару, ризница старих икона пакрачке епархије. Трагику вековног живљења Срба са провереном браћом откривају подаци да је највећи део српских споменика у више наврата рушен и обнављан а неки од њих и по два пута у току живота само једне генерације као нпр. цркве у Петрињи, Новој Градишци и Славонском Броду.⁴⁵ У овом наводно успонском ходу људске цивилизације дешавале су се до данашњих дана ретко сретане геноцидне појаве као што је била она у јужној Херцеговини, Пребиловачка, где католички клерикализам повлачи сатанске потезе, несхватљиве за нормалан разум, једне за другима. Прво је извршен редак међу људима злочин силовања српских девојчица док су их мученице мајке биле присиљене придржавати пред сотонама који су се увукли у свету католичку цркву, даље су следили нови потези који доликују истински само сатани, масакрирање жртава; поновљено масакрирање групе рањене дечице која су се чудом Божијим извукла некако из крваве јаме, појава наводно мајке Исуса Христа дечици потомцима ових супер зликоваца, поновно масакрирање преживелих Срба у овом крају већ на почетку међуверског рата 1991. да би коначно у лето 1992. крипта у коју су биле сакупљене кости из 13 херцеговачких јама жртава из геноцида над Србима 1941. заједно са остацима нових жртава из текућег братоубилачког рата биле гомилама експлозива претворене у прашину и заиста темељно уништене.⁴⁶

⁴⁵ Слободан Милеуснић, *Духовни геноцид, „Систем неистина“* ... стр. 155–159. Исти аутор, *Сипрадање српских цркава и манастира, „Ратни злочини и злочини геноцида“* ... стр. 281–290. Такође, Зоран Лакић, *Сипрадање културно историјских споменика, „Ратни злочини и злочини геноцида“* ... стр. 275–280.

⁴⁶ Унишћене и оштећене српске светиње на територији бивших југословенских република у рату 1991 до 1993, „Политика“ 15. II. 1993, стр. 5.

Ова безумна пракса вишеструког потирања људског бића само због тога што припада другој религији донела је већ у 1992. прави талас поновног усмрђивања већ давно мученичком смрћу убијених жртава. Како се међуверски рат ширио по просторима бивше НДХ претежно настаненим измешаним Хрватима, муслиманима и Србима, упоредо са продором на те просторе војски коалиционих држава Туђманове Хрватске и Изетбеговићеве Босне и Херцеговине, темељно су уништавани сви трагови страдања српског становништва од усташких целата у геноцидном рату Павелићеве НДХ против Срба. Миниране су плоче на хиљадама стратишта и јама на којима су брововци остављали поруку о вечном и нераскидивом јединству Срба, Хрвата и муслимана. Учињено је то и са највећом српском гробницом у току Другог светског рата – Јасеновачким комплексом логора и стратишта за уништавање Срба 1941–1945. Бестијалности нове генерације усташа најбоље се сагледава на новом усташком разарању Јасеновца. Када су оружане снаге Републике Српске и Републике Српске Крајине ослободиле тај некада српски део горње Посавине 8. октобра 1992, у коме су десетак дана пировали Туђманови бојовници, наишле су на тотално рушилаштво свега онога што је раније сведочило о страдању српског народа на овом простору. Шири простор спомен подручја на коме су биле раније обележене масовне гробнице разорен је минама и гранатама, тако да су на многим местима кости мученика покренуте и поново ломљене. Једна граната или мина открила је нову масовну гробницу. Централни део меморијалног центра са музејом био је темељно разорен и уништен. Највећи део од око 8000 музејских експоната био је тотално уништен. Уз тешке напоре прикупљени остаци трагова за масе убијених који су одлазили без опела и оплакивања њихових најближих који су успели да преживе усташки пакао, сад су коначно уништени.⁴⁷ Десетак година пред међуверски рат на просторима бивше НДХ, пошто су биле делимично враћене збирке велике историјске и музејске вредности. Српска православна црква је одлучила да их смести у посебне музеје или музејске збирке. Тако је дошло до формирања четири нова музеја Православне цркве при седиштима епархија у Загребу, Пакрацу, Карловцу и Шибенику. На самом почетку новог међуверског рата ови музеји и њихове вредне збирке су или уништени или оштећени.⁴⁸ Као и 1941. исламски и хрватски екстремисти су немилосрдно уништавали све врсте спомен обележја и монументалних споменика српског народа. Већ у првим агресивним нападима на мир српског житељства у српским крајинама у Славонији уништен је јуна 1991. споменик песнику Бранку Радичевићу који је са подједнаким жаром певао и о Хрватима и муслиманима како је то чинио и према Србима; истога тога месеца и исте године оскрнављен је од стране муслиманских фундаменталиста споменик Бранку Ћопићу који је кроз читав свој живот носио подједнаку, чисту и искрену љубав и према муслиманима како је то чинио према Србима. Већ идућег месеца муслимани отпадници разбили су споменик јединог југословенског књижевника нобеловца Иве Андрића а као грех су му узели што је најверодостојније у сво-

⁴⁷ *Скрнављење спомен комплекса Јасеновац, Меморандум владе Југославије*, „36. радова, Ратни злочини и злочини геноцида“ стр. 123–124, шире стр. 117–170.

⁴⁸ *После минирања седишта митрополије и музеја С.П.Ц. у средишњој Загребу, заштитици СПЦ и њене вернике. Сјридало 60 православних храмова у Хрватској*, „Политика“ 14. IV. 1992, стр. 5.

јим делима описао све патње и сву трагику првих генерација проверених Срба на ислам. Туђманови бојовници су порушили на више места споменике једном од највећих научника Николи Тесли који се изјашњавао као Србин и чија је домовина по рођењу била и остала Хрватска. У његовом селу Смиљану формиран је нови логор за Србе у којем ће доживљавати све врсте геноцида као што су то радиле и усташе 1941.⁴⁹

Духовни геноцид исламско-католичких фундаменталиста над Србима већ у време свога разгарања у време деспотије Броза и брзовоца посебно у првој фази грађанско-верског рата на тлу бивше Југославије ишао је испитаним стазама Павелићевих усташа у геноциду над Србима 1941–1945. Међутим, у поновљеном таласу 1991. он ће донети неке иновације и пренети их у све видове насиља и геноцида у току трајања рата 1991–1995, које ће силно изненадити и фрустрирати организаторе и извршиоце геноцида над Србима у поновљеном трећем покушају истребљења Срба у 20. веку, међу њима посебно оне најмоћније на нивоу екстремног дела елита Ватикана и великих сила које су се нашле у антисрпском табору, међу којима и савезнице у прошлим ратовима, Француска, Британија и САД. Наиме, 1914. и 1941. државе савезнице су прихватиле као нормалну појаву да су на линијама заједничког фронта Срби вишеструко гинули у рату против заједничких агресора: српски сељаци су се на позиве „шуцкора“ 1914. одазвали вољи цара, или 1941. на позиве НДХ, правдајући се да је свака власт по вољи Бога и да треба да се слуша, да би потом у логорима и стратиштима били масакрирани уз најтеже мучење. У овом рату, иако су српске елите у тек формираним политичким грађанским странкама показивале знатно нејединство, агресија исламских и католичких екстремиста у Хрватској и Босни и Херцеговини је од првог тренутка наишла на пуну будност и збијеност српског народа који је за кратко време формирао одбрамбене фронтове и показао се као малобројнији у међусобним обрачунама изразито супериорнији. Поновила се значајна страница историје из Другог светског рата када су Срби попуњавајући током све четири ратне године преко 80% састава обеју опција отпора – и монархистичке Драже Михаиловића и комунистичке Јосипа Броза, држали на својим леђима свих око 80% припадника несрпских народа који су служили или сарађивали са окупатором, ангажујући их на линијама својих фронтова више десетина окупаторских дивизија. Војске Републике Српске Крајине и Републике Српске нису се препуштале случају да их као 1941. стотине па и хиљаде спроводи десетина усташа у логоре са бодљикавом жицом где су касније доживљавали масовна уништавања уз најбестијалнија мучења и масакрирања. Уколико су Туђманови бојовници и Изетбеговићеве „љилијани“ опустошили део српске територије, следио је реванш и враћање дуга у крви. Насиља и злочин су чиниле све три стране. Међутим, муслимани и Хрвати и њихови велики ментори, навикли на олако жртвовање Срба, тешко су то прихватили. Последица овога била је медијска кампања распаљена до безумних граница само против Срба. Ипак, сви напори да се Срби савладају и претворе у послушнике не само да нису донели резултате него су снажно ојачали јединство српског народа и појачали његову одлучност да се одупре свакој сили па макар то била моћна Америка. Свакако да је то било довољно да се побуди

⁴⁹ Божо Мајсторовић, *36. радова, Ратни злочини и злочини геноцида*, стр. 296–299.

сујета моћника у Америци и подгреју наде свих оних у Европи који су били оштећени резултатима Првог и Другог светског рата, нпр. Ватикана који је изгубио свој први ослонац – католичку Хабсбуршку монархију, економски снажна уједињена Немачка којој су својим потпаљивањем ратног пламена и 1914. и посебно 1941. пореметили планове продора на исток, да у процесу креирања новог светског поретка после распада комунистичког блока по сваку цену науче мали српски народ на послушност онима којима је историја поверила величину. Упорном одбраном Срби су охладиле и најватреније заговорнике рата велике неизвесности на Балкану и усмерили их тражењу неких других путева да се Срби без превеликог сопственог ризика науче да буду и живе као мали и послушни, уосталом, како то већ чине сви други на Балкану, осим Срба, чије се елите утркују ко ће са више понизности задобити пажњу америчке администрације.

У овом веку санкције су примењиване према више држава које су се усудиле да се одупру вољи моћних. Нове санкције које су се односиле на све оно што служи човековом битисању и одржавању и које су биле средство најсуровијег геноцида над људима, кувале су се у специјалним кухињама најмоћнијих и најактивнијих градитеља новог поретка – САД и Немачке, углавном у Вашингтону. Неће бити за чуђење кад се једном дозна истина да је чак и самоминирање сопственог народа које су проводили Изетбеговићеви фундаменталисти одобравано у овим кухињама. Одмах по експлозији разорних мина у ул. Васе Мискина у Сарајеву Стејт департмент је 28. маја 1992, оглушујући се о оправдану сумњу да је тај чин могла извести свака од ратујућих страна и игноришући захтев за свестрану експертизу без које се није могла никако оптуживати било која страна, изјављује без икаквог вредног доказа да су злочин над гладнима у реду за хлеб дан раније 27. маја извршили Срби убивши на тај начин и највећи број својих сународника. Тврдње да су страشان злочин извршили Срби и страшне слике које је снимала припремљена ТВ екипа Изетбеговићевих специјалних новинара, безброј пута су понављане на каналима моћних мас медија света да би већ 30. маја, без икаквих проверавања оптужбе без и једног гласа против, биле изгласане санкције против Србије и Црне Горе, односно СР Југославије.⁵⁰ Санкције Савета безбедности под бр. 757, према мишљењу стручњака за међународно право, одмах су означене као најопасније и најубитачније оружје против српског народа чији је циљ да светске силе остваре оно што нису остварили њихови дедови и очеви у Првом и Другом светском рату.⁵¹ Оправдано су их проглашавали најтежим обликом необјављеног рата злокобним видом геноцида који је погађао све Србе без обзира како били опредељени. Прекидом све животне везе са осталим светом настојало се да се Срби лише свих животних сокова и духовне хране и осуде на најтежи облик геноцида и смрти. Почетком јула, те кобне по Србе 1992. године, у водама Јадранског мора, према утихнулим обалама СР Југославије, почеле су да се окупљају моћне армаде авио и поморске флоте са циљем да пресеку и последњи канал којим би Србима могли да стигну најнеопходнији животни артикли, лекови. У јесен те године, појачава се тотална блокада на копну и посебно на рекама које су до тада биле жиле куцавице

⁵⁰ Милан Булајић, *36. радова, Ратни злочини и злочини геноцида...* стр. 13. Такође *Резолуције ОУН*, 45.

⁵¹ Милан Булајић, *н.д.*, стр. 16.

читаваог региона. Савет безбедности 17. новембра 1992. доноси нову Резолуцију 787 којом се пооштравају санкције и уводе још ригорозније мере према свим прекршитељима.⁵² За олако протурање од стране водећих сила градитељица новог светског поретка САД, Немачке и њихових сарадника кроз органе светске организације кривицу су сносили делови несложних српских владајућих елита, које су у лето 1992. при могућностима да се бира земља или група земаља која заступа интересе прво СФРЈ, а затим њене наследнице Савезне Републике Југославије прихватиле земље Европске заједнице међу којима је више њих тражило ревизију резултата Првог и Другог светског рата нпр. КЕБС где је било Србима пријатељских земаља нпр. Русија или ОУН у којој се могла наћи одређена заштита међу великим азијским земљама. Велику недаћу представљала је чињеница да су оба кандидата за председничке изборе у САД била србофобски опредељена. Џорџ Буш је пружање заштите од стране ЈНА поново биолошки угроженим Србима у српским крајинама у Хрватској и Босни и Херцеговини сматрао као „изузетну пријетњу националној безбедности, иностраној политици и привреди Сједињених европских држава”. Његов противкандидат Бил Клинтон тражио је „... бомбардовање српских положаја у Босни...”. У Њујорку су се већ у то време чули захтеви да се Слободану Милошевићу, који је истина стасавао кроз комунистичку школу, суди за злочине против човечности иако се он већ од Косова Поља упорно залагао против сваког насиља због чега ће га српски народ по традицији и прихватити за свога предводника у најтежим временима.⁵³

Нови специјални геноцидни систем под именом санкција, смишљен у центрима моћи градитеља новог светског поретка у Ватикану, Вашингтону, Берлину, Бечу, па и на жалост у Србима пријатељских народа у Паризу и Лондону, развијао је своју тihu али по обиму и маси уништавања људских живота и душа, сатанску уморилачку жетву недужних Срба, подједнако у СР Југославији и српским крајинама. Највећи данак је односила несташица лекова и опреме, помагала за негу оболелих, нарочито код деце, рањеника, старих и исцрпљених особа. Свету је познат случај када је само у једном одељењу једне дечије болнице у Бања Луци умрло 11 новорођенчади због недостатка потребних препарата за негу болесника, а дешавало се то широм српских земаља. Косиле су масовно заразне болести за које због тоталне блокаде нису могли да се набаве потреби лекови. Узрочник масовног умирања у ово време на српским просторима била је и неухрањеност. Старије особе је косило слабо грејање у време зиме и снегова у годинама под санкцијама. И док су Срби били кажњени због самобомбардовања исламског фундаменталисте свог сопственог народа, да би то онда уз помоћ великих манипулативних кухиња европског света била приписана њима, у њиховом комшилуку су се међусобно истребљивали хрватски и исламски екстремисти што ће условити само прекоре и вербалне претње о увођењу санкција нпр. Хрватима који су у коалиционом сукобу од менторских сила оквалификовани као агресори, па понекад и злочинци, али им санкције нису уведене.⁵⁴ Осогољени безрезервном подршком и подстицани моћним исламским фундаментализмом

⁵² Биљана Ђурђевић, *Шта је претходило злу...* стр. 18.

⁵³ Милан Булајић, *н.д.*, стр. 19.

⁵⁴ Милан Булајић, *Две године санкција. Како је кажњена Југославија*, фељтон „Политика”, 1–22 јуна 1994.

Изетбеговићеви бојовници наставиће кроз читав рат серију самоминирања и усмрћивања сопствених грађана да би идејствовали још ширу подршку великих сила посебно САД. Дана 5. фебруара 1994. поново је уследила фундаменталистичка диверзија са минирањем тржнице Маркале у центру града којом приликом ће изетбеговићевци избројати 68 погинулих и око 200 рањених. То је условило праву хистерију западних средстава информисања усмерену против Срба, уз захтеве за оружану интервенцију снага НАТО на српске одбрамбене положаје у Босни и Херцеговини и ометање од стране муслимана стручне експертизе коју су и овога пута упорно захтевали Срби.⁵⁵ Уследили су оптужбе на рачун Срба, али се светске силе нису више усудиле да појачају санкције које је стички подносио сав српски народ. Свакако да овоме допринели су огромни негативни учинци санкција на српски народ и које и поред тога нису постигле резултат које су очекивале светске силе.

5. Пројектовање Срба и њихов нови егзодус до половине 1995.

Један од најчешћих начина биолошког очувања угрожених народа од агресије, посебно на политички еруптивним балканским просторима, било је егзодус угроженог становништва. Било је то најчешће извлачење испред одреда смрти голих живота и душа нејачи, жена и деце, прави егзодус без игде ичега, у непознато, док су стасали за борбу мушкарци и неударе жене кретали у линије одбране угроженог народа. Ово је масовно употребљавано у сва три истребљивачка геноцидна таласа муслиманских и католичких екстремиста на Србе у 20. веку, а нарочито у последњем покушају уништавања Срба у грађанско-међуверском рату 1991–1995. Ретки су етнички мешовито настањени крајеви бивше Југославије на којима под ударима рата 1991–1994. масе сва три народа нису кретале у егзодус. Но, пошто не располажемо изворима о егзодусу сва три народа, ограничићемо се на тешке последице егзодуса српског народа о којима имамо релевантне изворе.

Одмах по доласку хрватских и муслиманских екстремиста на власт у Хрватској и Босни и Херцеговини, похрлили су црни одреди преживелих Павелићевих усташа или њихови потомци које је екстремни део Католичке цркве уз пуну подршку западноевропских „демократија“ пола века припремао за довршетак започетог истребљења Срба са њихових вековних станишта на просторима српских крајина. Већ од другог дела 1990, а нарочито 1991. реактивирани су усташке методе из претходног рата ради застрашивања Срба и стварања психозе која ће их масовно покренути у избеглиштво, и овога пута у сигурније српске просторе: истеривање Срба са радних места, претње, хапшења и малтретирања у затворима, да би се потом по усташком систему ишло на одузимање српске имовине, минирање објеката нарочито кућа, одвођење људи којима се затирао сваки траг па све до отворених убиства. То несносно стање довело је већ у току прве ратне 1991. године до масовног егзодуса српског становништва на свим просторима бивше НДХ и његовог окупљања око два позната система примењивана посебно у одбрани биолошког опстанка Срба у НДХ 1941–1945. На једној страни на свим просторима где су

⁵⁵ После *Израде* је на сарајевској тржници, „Политика“, 7. фебруара 1994, стр. 1.

Срби били компактни и у већем броју формираће се фронтови одбране и главни задатак ових Срба, окупљаних у две своје народне државе – Републику Српску Крајину и Републику Српску, биће одбрамбени рат српског народа. На другој страни, тамо где су Срби живели са Хрватима и муслиманима и били у мањим компактним групама најсигурнији начин да се преживи било је бежање испред црних хорди нових усташа.⁵⁶ Подстицај егзодусу давале су приче људи који су већ преживели сусрет не само са усташама већ и са обичним народом друге вероисповести међу којима је поново експлодирала мржња. Србин који је успео да се извуче са самог жрвња смрти у лето 1992. причао је о несхватљивој мржњи на коју су као усташки заробљеници наишли код својих суседа Хрвата и муслимана у Еминовом Селу код Дувна. „Једна жена је ножем убола неколико људи. Милану Спрему је забола нож у бутину. (Сутрадан су усташе Спрему масакрирале, прим. аут.) Лази Шешуму запарала је ножем по грудима. Гасили су цигарете по рукама и лицу затвореницима...”.⁵⁷ Последице су биле периодични егзодуси са неретко и хиљадама избеглица. На дугом путу избављења најтеже су прошле, уз становнике великих градова посебно Загреба и Сарајева, српске енклаве које су биле са скоро свих страна опкољене просторима са већинским хрватским и муслиманским житељством посебно у Хрватској – западна Славонија и Горски котар, а у Босни и Херцеговини неки делови Посавине, средњег Подриња и око Неретве. Из западне Славоније већ је током прве године рата било истерано скоро све српско становништво, кога је рачунајући и Југословене како су се у Хрватској углавном декларисали Срби приликом пописа 1981, било преко 34.000. У Србију је са овог простора избегло око 21.000 избеглица, а само из Пакраца 4273. По наредби туђманаваца Срби су 29. октобра 1991. у року од 48 сати морали да напусте 24 етнички чиста српска села око Славонске Пожеге и крену у егзодус према Србији и српским просторима у Босни. Слично је прошао и стари српски крај Грубишно поље које је у црно било завијено и 1941. када су читаве колоне сељака из овог краја већ почетком лета те страшне године одведене и уморене у логору Јадовно.⁵⁸ Према вестима које су стизале из Загреба само у првој години рата до јесени 1992. у Загребу и простору Хрватске које рат није био захватио, запаљено је или порушено око 6.000 грађевинских објеката који су били у власништву или припадали Србима.⁵⁹ Према званичним извештајима Високог комесаријата за избеглице у Женеви у јуну 1992. на просторима Југославије или са тих простора расутих по свету било је око 2.300.000 избеглица, углавном са ратом захваћених простора Хрватске и Босне и Херцеговине. Ови подаци су могли бити приближно тачни јер је Комесаријат под утицајем србофобских струјања на Западу био сумњичав кад су били у питању српски подаци али истовремено јако склон увећавању цифара о губицима антисрпске коалиције. Према подацима Високог комесаријата за избеглице и других институција УН, ЕЗ и других у том периоду у Србији је регистровано 375.000 избеглица, а

⁵⁶ *Нови егзодус Срба у Хрватској*, „Војска” 26. XI. 1992, стр. 37. Такође, *Несћала 193 српски насеља*, „Политика” 27. I. 1993, стр. 8.

⁵⁷ *Неизвесна судбина*, „Војска”, 26. XI. 1992, стр. 45.

⁵⁸ *Етничко чишћење терором*, „Војска”, 26. XI. 1992, стр. 37.

⁵⁹ *Предавање Лорда Овена*, „Политика” 7. XII. 1993, фељтон, стр. 2. Такође Радоје Арсенић, *Хрватска, лето 1992. фељтон*, „Политика” наст. 4.

према званичним извештајима било је евидентираних 510.000. У Црној Гори било је 48.500 избеглица, доста њих нису били пријављени. Већи део српског народа из делова Хрватске и Босне и Херцеговине где је живео измешано са три народа био је у избеглиштву на просторима Републике Српске и Републике Српске Крајине ван својих домова и газдинстава и пуни статус избеглице било присиљено да остварује на ослобођеним просторима српских крајина.⁶⁰

Срби су са вековних станишта, супротно муслиманским и хрватским избеглицама који су усмеравани у иностранство, најчешће истеривани према Србији с намером да тамо остану и никад више се не врате на мешовито настањене просторе. Да би се што више допринело стварању етнички чистих хрватских, односно у Босни муслиманских региона, предузимане су према избеглицама и додатне мере, нпр. онемогућавање да се српске избеглице врате у своје вишенационалне завичаје. Није се презало ни од тоталног уништавања српских кућишта, стамбених и других објеката, непокретне имовине коју исламски и католички екстремисти нису могли опљачкати. У Загребу је за првих 8 месеци у 1992. минирано, запаљено, опљачкано па потом уништено 360 и 400 кућа, викендица, станова, локала и других објеката у власништву затворених и избеглих Срба.⁶¹ Још ригорознија политика рушења свега српског је спровођена у туристичким регионима посебно на просторима Далмације и Приморја. У Задру и околини, где је било концентрисано највише викендица Срба са подручја целе бивше Југославије, присвојено је од стране хрватских грађана и државе или срушено више стотина објеката.⁶² Политика рушења кућа и објеката у варошима где се исти правно нису могли одузети од власника, а где је раније већину чинило српско становништво, добијала је првенство јер се на тај начин смањивао ризик од повратка избеглих српских породица. Током 1992. у историјски изузетно значајној српској општини Пакрац уништено је 2514 српских домова, у Окучанима 90, у Подравској Слатини 104, у Ораховици 104, у Славонској Пожеги 608, у Вировитици 156 итд.⁶³ У време офанзивних операција хрватске армије током 1991. и 1992. на просторе који се нису успели трајније укључити у Републику Српску Крајину потпуно је уништено 129 српских села у западној Славонији, а у Горском котару пет села у којима су уништена 302 српска домаћинства где је раније живело око 6.000 Срба. Српски сабор који је посебну пажњу посвећивао питању избеглица обавестио је почетком 1993. да је до краја 1992. само на просторима западне Славоније, од јула 1991. до краја 1992, нестало са лица земље 193 српска насеља.⁶⁴ Масовна су била и етничка чишћења у Босни и Херцеговини у крајевима са апсолутном муслиманском и хрватском

⁶⁰ Добрица Вуловић, *Правни и социјални статус на територији Републике Српске*, „Зб. радова, Ратни злочини и злочини геноцида“ стр. 69–78. Такође Слободан Милошевић, *Проштивање и пресељавање становништва у Југославији 1991–1992*, стр. 63; Вера Николић, *Сведочење о пројекту Срба из Хрватске 1991. год.*, „Зб. радова, Ратни злочини и злочини геноцида“... стр. 79–82.

⁶¹ Радоје Арсенић, *Хрватска лети 1992*, фељтон, „Политика“ 4. IX 1992, стр. 17 и 11. X 1992, стр. 17.

⁶² Исто.

⁶³ Меморандум о геноцидној политици Хрватске према српском народу у Западној Славонији, „Зб. радова Ратни злочини и злочини геноцида“ стр. 171–183.

⁶⁴ Нестала 193 српска насеља, „Политика“ 27. I. 1993, стр. 8.

већином, нарочито у градовима где су углавном муслимани чинили већину, у Сарајеву, Тузли, Мостару, Зеници, Горажду, Бихаћу и другим. Међутим, у руралним насељима где су уз мање изузетке најчешће већину имали Срби, а уз то у ратним окршајима на већини линија одбране изразиту надмоћ муслимански и хрватски екстремисти у највећем делу територије Босне и Херцеговине, нису имали већих успеха у освајању и трајнијем држању простора са већинским српским житељством па је било мање успеха у покушајима етничког чишћења изразито српских сеоских простора Босне и Херцеговине. Један такав покушај у Босанској крајини, на ширим просторима Козаре на делу око Приједора према Санском Мосту, већ у лето 1992. изазвао је осветнички бес крајишких Срба чији су очеви и дедови у прошлом геноцидном настртају од стране очева и дедова данашњих исламских и католичких екстремиста од 1941. до 1945. масовно најбестијалније масакрирани. О томе најубедљивије казује споменик на врху Козаре у помен преко 30.000 уз мале изузетке Срба из истих крајева на чију су егзистенцију поново насрнуле усташе. Дошло је до освете која се као зло и злочин ничим не може правдати али коју је нужно објаснити. Саопштавање истине о подлози ових злочина је нужно и због пристрасности медијских система ментора муслиманско-хрватске коалиције: САД, већине исламских земаља света, Европске уније и низа других држава које су месецима измишљале нове верзије најразноврснијих злочина Срба над муслиманима. Дакле, жишку опасног огња освете на овим просторима који спадају у свету на оне са највећим процентом геноцидно усмрћених у прошлом рату, потомци истих оних злочинаца који су извршили оне претходне те да многи од њих захваљујући манипулацијама брозовског деспотизма нису ни кажњени. Међу далеко бројнијим Србима у односу на муслимане онај вероватни проценат од 4 до 5% са одређеним предиспозицијама негативног смера спремним и на најстрашнији чин усмрћења или искоришћавања себи равне јединке људског рода међу којима је био највећи број оних који су слушали страшне приче о мучењима деда, баке или неког другог племеника запливао је у најстрашније и за нормалан разум најбезумније матице зла и злочина. На све три стране учеснице у рату било је убијања, силовања, пребијања.⁶⁵ На другим линијама грађанско-верског рата, Срби су скоро увек били на страни која се бранила а хорде хрватских и муслиманских екстремиста увек су биле агресор. Међутим, адекватно доминацији утицаја твораца новог светског поретка скоро у целом свету уз мале изузетке углавном православних земаља, моћни информациони системи су разним каналима обзнањивали само о ратним злочинима, агresiји и насиљу Срба, свесно прећуткујући најтеже облике насиља, злочина и геноцида које су обављали екстремисти њихових миљеника и одабраника и најекстремнијих исламских фундаменталиста и клерокатоличких нових црних одреда, усташа. Понављало се оно што је можда било најстрашније при крају Другог светског рата – хришћански цивилизовани Запад и фундаменталистички исламски Исток нису имали ни једну сузу за хиљаде масакрираних српских девојчица и дечака, али су зато уз помоћ сатанског крила Римокатоличке цркве и папске државе вешто пребацивали хиљаде злочинаца на сигуран „демократски” и побожни Запад, путем тзв. пацовских канала који су ишли кроз линије

⁶⁵ Бранко Бокан, *Босанска крајина*, „Зб. радова, Ратни злочини и злочини геноцида”... стр. 291–296.

римокатоличких самостана и црква и враћани у Хрватску и Босну и Херцеговину ухрањени усташки кољачи да наставе са клањем невине српске деце.⁶⁶

Дезинформациона хистерија, уз мале изузетке медијских система, успевала је захваљујући моћи тих система и њиховом богатству и поред чињеница у корист дискриминисаних Срба. Док Срби нису смели ни помишљати да беже у просторе и градове под коалиционом влашћу, јер их је тамо очекивала провера и слично, све до лажних оптужби и упућивања у затвор и логор или неку групу коју су туђмановци или изетбеговићевци припремали за размену својих заробљеника код Срба, према Србији, Црној Гори, СР Југославији па и српским републикама кроз читав ток рата су се без икакве провере слевале колоне несрпских народа међу њима највише муслимана и Хрвата. Само у првој години рата до половине 1992. међу 510.000 регистрованих избеглица са ратом захваћених подручја на западу пропале заједничке државе, регистровано је, не рачунајући оне који су транзитно прешли у земље средње Европе, преко 32.000 муслимана и око 8.000 Хрвата који су добили на тлу Србије легитимацију избеглица без икаквих проверавања и уживали једнака права са српским избеглицима. Земља је била под блокадом и од укупне хуманитарне помоћи коју је свет упућивао на просторе бивше Југославије, иако је чинила половину становништва, СР Југославија је добијала само око 13% процената док је остатак ишао на другу, углавном србофобску половину.⁶⁷ Изразита наклоност не само потплаћених новинара највећег дела земаља света према муслиманима и Хрватима него и ОУН и других светских мировних институција приморавала је власти СР Југославије да указује на смишљене дезинформације званичних личности задужених за прикупљање тачних и проверених података, посебно оних најодговорнијих попут Тадеуша Мазовјецког. У одговору југословенске владе на извештаје Мазовјецког указано је на недоследности и његова неистинита извештавања о Србима. Извештаји непристрасних новинара са лица места тешко су крчили пут до истине ван српских простора.

Ради безбедности муслимани и Хрвати су почели да напуштају поједина места у Босанској крајини и исељавају се у иностранство. Они који нису подносили истину а ни Србе попут Мазовјецког у мноштву извештаја и чланака месецима су писали о тоталном етничком чишћењу муслимана и Хрвата из Босанске крајине. Они ређи непристрасни извештавали су да муслимани у избеглиштво отишли су својом вољом "... а да их нико није дирао. Мирно, без икакве зле намере, прогона или специјалних поступака, ничега није било".⁶⁸ Не само у овом случају већ током читавог периода извештавања о ратним недаћама на тлу Југославије Мазовјецки је био зла коб за Србе. Органи СР Југославије и српских република су много пута протестовали уз навођење непобитних чињеница о материнском односу према муслиманима и Хрватима и маћехинском према Србима. Отворено је изношено да Мазовјецки прећу-

⁶⁶ Више о овом у књизи *Пацовски канали*.

⁶⁷ Добрица Вуловић *О избеглицима*, „Зб. радова, Ратни злочини и злочини геноцида"... стр. 69–78. Такође Слободан Милошевић, *Пројектовање и њесељавање становништва у Југославији 1991–1992*. „Зб. радова Ратни злочини и злочини геноцида", стр. 63–67.

⁶⁸ *Дневник рејортера Борбе, Приједор, итрајајући за ложицом рајта*, „Борба", 31.III. 1994, стр. 11.

ткује положај Срба, њихова страдања, губитке, разарања имовине и споменика и посебно масовне егзодусе.⁶⁹ Док је само оно најлошије за Србе понављао за Босанску крајину, прећутао је скоро велики егзодус и страдања Срба у Славонији, затим тотално истеривање Срба из Мостара у коме су Срби, по бројности други иза најбројнијих муслимана, током минулих векова били носиоци културе, просвете и духовног живота уопште у Мостару и његовој околини. Моћници новог светског поретка поверили су овај град Хрватима док су и Срби и њихови дубоки трагови у овом граду збрисани. Управо у време ширења хистерије о тоталном етничком чишћењу дела Босанске крајине у првој години рата, скоро муком су прво удружени хрватски и муслимански екстремисти а потом и сами међу собом завађени, делом на разне начине биолошки истребили из живота а делом истеривањем у егзодус очистили 15.000 Срба у Мостару и 30.000 у долини Неретве. Преживели остаци овога дела српског народа растурени по Републици Српској и матици Србији и Црној Гори понављају истину за сва времена да од Коњица до Габеле тога врта српске просвете, културе и духовности више нема Срба. Срушено је и уништено и све оно камено и стамено што је могло да прича о Србима, цркве и богомоље, међу њима две у Мостару својим духовним сјајем и значајем широко познате, такође и средњовековни манастир Житомислић, као и сва српска гробља заједно са костурницом српских мученика покланих од усташа 1941. у Пребиловцима.⁷⁰ Домаћи лидери коалиције понешто су и признавали и износили у јавност о сатирању Срба, нпр. човск са поносом и у зло време и у лошем окружењу хрватски шеф дипломатије Мате Гранић, јавно је признавао да је само у 1992. години у акцијама етничког чишћења уништено у Хрватској 3158 српских кућа.⁷¹ Међутим, пристрасна информациона средства исламских и католичких земаља, разне миротворне мисије и званични делегати органа УН, какав је био и Тадеуш Мазовјецки, упорно су прећуткивали све ово, иначе остајући у свој хистерији о злочинима Срба над другим веома гласни. Тотална етничка чишћења хрватских екстремиста на тлу Херцеговине која је била српска најмање колико и хрватска кроз све векове историје, њих нису уопште интересовале. Колико су год умножени србофоби били немилосрдни у лажном оптуживању Срба за све злочине у овом рату, утолико су разни инострани и коалициони извештељи били упорни у прикривању истине о укупном геноциду и нарочито у прикривању учешћа Хрвата у етничким чишћењима. Тек када се разбуктао међуверски рат између ранијих врлих савезника муслимана и Хрвата, Мазовјецки је у свом четвртном извештају о злочинима у Босни и Херцеговини извештавао бледо о учешћу Хрвата у тоталном етничком чишћењу Мостара и простора око Неретве од Срба.⁷²

И док су у трећој рушилачкој ратној години, у све ређим оазама преосталог српског живља на просторима Хрватске и Босне и Херцеговине, где су имале доминацију армије коалиције, чистили део по део мешовито нас-

⁶⁹ Одговор југословенске владе на извештаје Мазовјецког, „Политика“ 10. VI. 1993,

⁷⁰ Етничко чишћење о коме сви мало зна, „Политика“ 6. VI. 1993, стр. 10.

⁷¹ Хрватска наша лијепа, „Политика“, 19. X 1993, стр. 6.

⁷² Где су Срби из Мостара, „Политика“ 6. VI 1993, стр. 10. Такође, Несхваћен народ, „Политика“, 10. IX 1993, стр. 6. *Шта све не желе да виде у Њујорк Тајмсу*, „Политика“, 30. I 1993, стр. 4.

тањених простора, породице народа коалиције посебно муслимана из БиХ су и даље без икаквих сметњи стизали у СР Југославију и одатле слободно одлазиле у западне земље или остајале са статусом избеглица у Србији и Црној Гори. У јесен 1993, у време најтежих последица тоталне блокаде због санкција Савета безбедности, статус избеглица је уживало регистрованих 65.000 муслимана избеглих из Босне и Херцеговине, не из жеље да буду на терету осиромашеног српског народа, већ због страха који су имали од исламских фанатика. Цивилизована Европа, да се не говори о исламском свету, није о томе писала. У свет су слате само оптужбе на рачун србокомуниста, Срба злочинаца и дивљака.⁷³ Крајем 1993. Министарство за људска права у влади СР Југославије на челу са Маргит Савовић имало је документарне податке да се етничко чишћење Срба у Хрватској приводи крају и да овога народа скоро више нема на просторима изван Републике Српске Крајине, тј. на просторима под влашћу Републике Хрватске. Из нове Хрватске кроз разне видове етничког чишћења до тада је већ било очишћено око 300.000 Срба, о чему се, под ударима информативне блокаде, веома мало или ништа не зна.⁷⁴ Служећи се најпрљавијим методама нова Хрватска уз помоћ сила заштитница и твораца новог светског поретка је успела оно што није успело Павелићу – да уз примену разних геноцидних метода заједно са изетбеговићевским фундаменталистима етнички све мешовито настањене просторе Хрватске, укључујући Загреб, као и Босне и Херцеговине, укључујући и већи део Сарајева, који нису били захваћени, штићени и одбрањени од стране Републике Српске и Републике Српске Крајине.⁷⁵ Но, иако су Срби сви у целини били далеко мање ангажовани у операцијама, што се у пракси могло лако сагледати, етничког чишћења на просторима крајина где је редовно остајао један део хрватског и муслиманског живља и успешно се ангажовао у раду нових држава и њихових органа, у СР Југославији где је живело преко два милиона припадника несрпских народа у великом броју муслимана и католика без икакве дискриминације није га могло ни бити ипак су Срби и при крају прљавог рата по навизи истицани, нарочито у српским ослобођеним крајинама, као носиоци политике чишћења етничког истеривања муслимана и Хрвата. У, не зна се којој по реду Резолуцији Савета безбедности од 6. децембра 1993. поново су укорени Срби у целини као главни и скоро једини носиоци суровог етничког чишћења. „Генерална скупштина скреће пажњу међународне заједнице на хитну потребу да се нађе ефикасан одговор и спрече акције етничког чишћења. Посебно од стране српских снага које су то чиниле као део своје политике”.⁷⁶ Најчудније је било што у масовним обрачунима и злочинима између миљеника новог поретка – Хрвата и муслимана није било ни речи. Заклањајући се иза моћних заштитника носиоци политике тоталног етничког чишћења у Републици Хрватској и Изетбеговићевој Босни, могли су да обављају прљаве послове етничког чишћења и у

⁷³ Специјално издање листа „Писмо” у Паризу, „Политика”, 29. X 1993 стр. 2.

⁷⁴ Пројекти из Усташа а онда и из домова, „Политика”, 6. XI 1993, стр. 8.

⁷⁵ Злочином до државе, „Вечерње новости”, 22. XI 1993. стр. 5; Хрватска пројектала 280.000 Срба, „Политика” 33. XII 1993. стр. 6; Закаснили подаци о чишћењу Загреба од Срба, „Политика” 12. I 1994, стр. 7.

⁷⁶ Комитет Генералне скупштине УН за социјална, културна и хуманитарна питања, „Политика” 7. XII 1993. стр. 2.

четвртој малаксавајућој години рата. Иван Звонимир Чичак, председник Хрватског хелшинског одбора писао је у мају 1994. да се у Хрватској наставља тактика „меког“ чишћења, посебно остатка српског житељства које врше поједини државни органи Хрватске, нпр. Министарство одбране.⁷⁷ Међутим, ово није наишло на јачи одзив из простог разлога што је покушавао да изазове пажњу за народ анатемисан од твораца новог поретка. Обрнуто, упад терористичке групе Милана Лукића у воз на релацији Београд – Бар и усмрћење 17 недужних грађана Југославије исламске верисповести оправдано је побудило пажњу али и постакло хистерију о свесрпском ангажовању у тоталном етничком чишћењу несрба на просторима српских земаља. Још већу буру је изазвало убијање 16 муслимана у Приједору после чега је и унутрашња и светска антисрпска реакција покренула силну кампању за исељавање свих муслимана из Крајине. Антисрпску кампању су преузела информативна средства у свету да би се још више сатанизовали Срби. Долазило се и до контрадикција. Наиме, после агресије исламских фундаменталиста на Србе у Босанској крајини 1992. уследио је контраудар српских бранилаца. Обојано су вршени злочини уз исељавање муслимана. Широм света је јављано да су муслимани из овог краја у целини етнички очишћени, а после овог осветничког корака за убијених претходних шест Срба, почела је велика кампања о масовном исељавању опет муслимана који су се иначе по безбројним званичним и незваничним вестима и саопштењима из ових крајева већ били у целини иселили, или били наводно геноцидно очишћени од србочетника и србокомуниста.⁷⁸

Током прве половине 1994. покушале су се утврдити и приближне цифре избеглица код сва три народа у грађанско-верском рату. Према калкулацијама неких страних листова највећи број избеглица са простора бивше Југославије примила је Немачка – око 827.000, друга је била Хрватска са око 648.000, док је на четврто место стављена СР Југославија са 600.000 уз додатак око 150.000 нерегистрованих пребегла у Србију и Црну Гору, што би значило да је у СРЈ око 750.000 избеглица. Уз намерно одвајање оних који су дошли неплански да би се умањио број избеглица и терет у СРЈ која је додатно била притискана бременом неправедних санкција, учињена је још једна манипулација. На просторима Републике Српске Крајине бораве стално или периодично на десетине избеглица из Хрватске, истерани из градова и мешовито настањених простора Хрватске, а затим вишеструко више избеглица и из Хрватске и делова Републике Српске Крајине и из делова Босне и Херцеговине под доминацијом Хрвата и муслимана бораве као избеглице и на просторима Републике Српске. Ако се узме у обзир све то онда број избеглица из бивше Југославије који су потражили спасење на српским слободним просторима СРЈ, РС и РСК поуздано премашује од 827.000 избеглица који су прихваћени у Немачкој. Кад се има у виду да је скоро цели простор српских

⁷⁷ Ејничка чишћења Срба, „Политика“, 9. V 1994. стр. 7.

⁷⁸ У Приједору криминални чин, „Политика“ 4. IV 1994 стр. 1. Шире такође Талас убијава у Приједору уследио после масакра 6 Срба, „Политика“ 5. IV 1994; Евакуација за сада одложена, „Борба“ 5. IV 1994 стр. 1; Ником право на освету, „Вечерње новости“ 5. IV. 1994, стр. 1; Пљачкаши, убице, „Вечерње новости“, 6. IV 1994. стр. 4; Муслимани одложили колективно исељавање, „Политика“ 6. IV 1994, стр. 11; Годину дана после олимпије јујеника из воза у Штирцима код Прибоја води се испрага јројив Милана Лукића, „Вечерње новости“ 29. IV 1994, страна 11.

крајина у агресији исламских и католичких екстремиста био опустошен, да су Србија и Црна Гора биле изложене двогодишњој тоталној блокади света и санкцијама ОУН, онда се могу бар делимично сагледати погубне последице рата по цели српски народ на српским просторима у времену од 1991. до 1995. године.⁷⁹

6. Претње новим Јасеновцима и Јадовнима и хиљадама нових српских безданих ѓробишћиа

Три тешке пресуде утемељитеља хрватског правашког покрета „сербском окоту“ Анте Старчевића његови верни следбеници франковци а потом усташе Анте Павелића у три наврата у 20. веку покушаће да остваре у најсуровијој стварности 1914, 1941. и 1991. Прва је „или се поклони“ што је у пракси значило превери преласком на римокатоличку веру која је константно у пракси провођена и у мирним временима, друга „или се уклони“, што је у пракси било истеривање са вековних огњишта или егзодус и трећа најбестијалнија „или ћеш бити у мукама усмрћен“. Све је то нашло широку примену и у прљавом рату 1991–1994, посебно немилосрдно у обновљеним логорима и затворима смрти. Пуњење затвора уз велики број привремених зграда, тамних и мемливих подрума који су из нужде у ту сврху коришћени, почело је одмах по првим вишестраначким изборима и победи Хрватске демократске заједнице и муслиманско фундаменталистичке Странке демократске акције. Уз пуно ангажовање усташке емиграције, која се вратила из вишедеценијског избеглиштва из „демократских“ земаља католичког и исламског света са својим мрачним амблемима и испробаним методама, у препуним сталним и привременим затворима почело је свакодневно прибирање и премлаћивање Срба. У првом таласу ухапшеника који су се већ крајем 1990. и почетком 1991. нашли у затворима широм Хрватске било је највише оних од око 120.000 радника и службеника који су по васкрслим усташким законима остали без посла.⁸⁰ Каквом је соју у затворима и привременим логорима била предана још једна генерација Срба види се по отвореном признању једног од њих, заробљеног на делу злочина, Хрвоја Рајха који је на саслушању хладно признавао да је по занимању усташа: „Специјалност му је клање деце, девојке пре клања силује а потом ужива у томе да гледа како жртве умиру на рате од последица мучења”.⁸¹ Најцрњи дани као и 1941. наступили су за Србе у местима где су они чинили мањину у односу на Хрвате и муслимане. У Ливну и Томиславграду, односно Дувну, најслављенији усташа био је командант Територијалне одбране Ливна из времена брозовске деспотије, Стипе Барун, познат као Давитељ, усташа који је покушао да удави војника у транспортеру у Сплиту 6. маја 1991. У селу Рашћанима код Томиславграда било је затворено око 200 Срба. На овом простору код Доњег Малована само у две јаме нађено је 28 масакрираних Срба који су из усташког затвора, без суда, били усмрћени. Утврђено је да су у убијању недужних српских „ухићеника” у

⁷⁹ *Присјојности Европје у ојасносји*, „Политика” 15. II 1994, стр. 6.

⁸⁰ *Бела књига о усташкој рејпризи у Хрватској*, фељтон, „Вечерње новости” наст. 4, 5. XII 1991.

⁸¹ *Умирање на рајје*, „Вечерње новости” 5. XII 1991, фељтон наставак 4.

усташким затворима и логорима као и 1941. учествовали и загребачки студенти чији претходници, захваљујући прикривеном правашу Јосипу Броз, нису ни суђени а камоли кажњени.⁸² Трудећи се да следе у свему искуства и сатанске стазе усташа из 1941. у пролеће, 1991. Врховништво Хрватске приступило је формирању концентрационих логора, нпр. логор у Керестинцу код Загреб. Уз центар за обуку муповаца и Збора народне гарде, као и специјалних јединица, формиран је мешовити логор у коме су жене, уз рад, служиле новом покољењу усташа за сексуално иживљавање. У повременим хајкама у мешовито настанјеним просторима Хрватске и Босне и Херцеговине, уз прогањање, усмрћивање на месту и друге геноцидне начине, хватани су радно способни Срби, претежно жене, и одвођени у нове концентрационе логоре. У првом логору за Србе, у Керестинцу, коришћене су методе које су Павелићеве усташе употребљавале у Јасеновцу, Јадовну у другим логорима за истребљење Срба у рату 1941–1945. О суровости у логору најбоље говоре претње усташа изричане приликом уласка српских заробљеника: „Ми смо усташе... Ко нама дође проклињаће мајку која га је родила. За вас четнике усташе имају специјални рецепт за мучење”.

Они који су касније размењени за заробљене хрватске војнике, били су прави костури, вишеструки инвалиди и телом и духом, најчешће неспособни за наставак нормалног живота. Били су то нови паћеници високе „европске” клерокатоличке цивилизације које ће сурова пропаганда западних цивилизација проглашавати јединим агресорима, србокомунистима и србочетницима.⁸³ Праву истину о Србима добро су знали творци новог светског поретка. Међутим, њима је била потребна истина саткама од подвала и лажи помоћу које је требало сатанизовати Србе и припремити их да понизно служе центрима моћи данашњег света. Знало се да Срби у ратним сукобима које су наметали Туђманови и Изетбеговићеви екстремисти, водећи бригу само о одбрани својих етничких простора, нису нигде и никад чистили просторе на којима су већину чинили муслимани и Хрвати, нису купили цивиле и затварали их у логоре. У свим приликама дозвољавано је несрпским народима где они чине мањину да слободно напусте те просторе и оду на хрватске или муслиманске просторе или у иностранство. До најапсурднијих суноврата истине дошло је и у САД. У извештају званичног представника за штампу Стејт департмента Ричарда Баучера јануара 1993. изнета је тврдња да у СР Југославији робија око 70.000 ратних заробљеника. После демантија српске стране уследила је коригована цифра да српска страна има 1360 заробљених Хрвата и муслимана, односно коалиција, муслимани и Хрвати 1564, али се и после тога настављала срамна пропаганда како једино Срби држе масе ратних заробљеника.⁸⁴ После распуштања заробљеника из сабирних центара на Мањачи и у Омарској крајем 1992, њиховог здравог изгледа што су регистровале иностране ТВ камере, супротно српским костурима који су долазили из усташких затвора, на српској страни нису ни постојале потребе за формирањем логора и затвора за заробљенике са друге стране. После кратке провере зликовци су ишли на суд а обични заробљеници куда су год

⁸² Зайељена документи о зверствима над кујрецима Србима, „Политика” 14. IV 1992. стр. 6.

⁸³ Сведочења заточеника усташког логора у Керестинцу, „Политика” 28. IV 1992, стр. 14.

⁸⁴ Саопштење југословенској министарства за информације, „Политика” 26. I 1993, стр. 3.

желели, кућама, у иностранство итд. За сваки покушај освете за злочине противника одмах је вођен редован поступак и следила је казна, какав је био случај и са смрћу 17 муслимана у Приједору.⁸⁵ Муслиманско-хрватска коалиција, чак и онда када су се тукли између себе, користила је све могућности агресивног упада на просторе српских крајина и увек кад им је то успевало геноцидно су се односили према ухваћеним Србима на привремено преотетим српским крајевима. Срби који су касније изашли из усташких затвора и логора доказивали су да су хрватски и муслимански екстремисти вршили над њима све познате врсте злочина и насиља изузимајући покушаје превођења православних на римокатоличку или мухамеданску веру.⁸⁶ О суровим геноцидним поступцима војних и полицијских органа коалиције према ратним заробљеницима види се и по томе што органи у Загребу и Сарајеву нису могли да дају никакве податке за око 1000 војника ЈНА који су у време сецесионистичке агресије оружаних снага Хрватске и Босне нестали нетрагом а за које су послани комплетни подаци. Служећи се манипулативним подвалама и инсинуацијама невероватног обима, нпр. тражење да се пусти чак 30.000 наводних ратних заробљеника који се налазе у затворима СР Југославије, покушали су да покрију гнусне злочине над 1000 младих војника југословенске војске које су по заробљавању убили муслимански и хрватски екстремисти. Упорно је тврђено да у СРЈ има још чак 170 логора у којима чаме, уколико нису „побијени”, измишљени заробљеници припадници разних војних редова туђманаваца и изетбеговићеваца. Хистерија лажи се смирила тек кад су међународне мисије утврдиле да код Срба нема логора те кад су захтеви у вези са 30.000 несталих провером сведени још само на 329 случајева који нису разрешени и утврђено да се од затвореника из западних република само 17 терориста из такозване Сомборске групе налази у југословенским затворима.⁸⁷

Заклањајући се иза медијске кампање својих великих заштитника Туђманови и Изетбеговићеви екстремисти су током свих пет година припрема и сецесионистичког рата несметано спроводили офанзиву уништавања Срба кроз затворе и логоре. Систем затвора разних врста у којима су Срби најстрашније мучени и убијани најуспешније је оствариван у великим градовима, Загребу, делу Сарајева, под влашћу коалиције, Мостару, Тузли и другим. Уз државне и партијске, постојали су и приватни затвори, посебно везани за јавне куће, у којима су до најболније смрти од исламских и католичких фанатика сексуално понижавање и уништавање Српкиње свих узраста. Масовнију основу понижавања и свестраног уништавања Срба чинили су током читавог рата логори заснивани на истим идејама ка и они из 1941–1945. и уз коришћење истих система и метода мучења и масакрирања Срба. Уз градове под коалиционом влашћу Срби су највише убијани у крајевима где су били изоловани, без заштите, у деловима Посавине, западној Славонији, јужној и западној Херцеговини, посебно у тзв. фрањевачкој

⁸⁵ *Расформиран зајвор Мањача*, „Политика” 18. XII 1992. стр. 2. Такође, *Припадници ХВО с Мањаче стигли у Вареш*, „Политика” 15. VI 1993, стр. 6.

⁸⁶ *Из Меморандума југословенске државне комисије за злочине геноцида*, „Политика” 28. VI 1993, стр. 5.

⁸⁷ *У зајвору је само сомборска жруја*, „Политика” 6. XI 1993, стр. 8. Такође, *СРЈ шражи од Хрвајске йодайке за 1000 војника*, „Политика” 14. XI 1993, стр. 10.

Босни, као и у деловима централне Босне. Крајем пролећа и у лето 1992, са разбуктавањем рата на просторима целе Хрватске и Босне и Херцеговине, упоредо са умножавањем локалних мањих затвора у које се затварају Срби, формирају се средњи и велики затвори који све чешће личе на концентрационе логоре попут онога у Керестинцу и новог у Дугом Селу поред Загреба. Јављају се и шире уз реке, најинтензивније у Посавини, Пакрачкој Пољани, Новој Градишкој, Славонском и Босанском Броду, Махали, Шамцу, Опацама итд.,⁸⁸ а на другој страни са југа уз Неретву у Мостару, Јабланици, Брадини, Коњицу итд.⁸⁹ Затвори се преображавају у логоре и уз Раму, Лашву, Босну, Горњи Врбас. Половином 1992. не рачунајући мале затворе расуте свуда где су имали власт туђмановци и изетбеговићевци на просторима Хрватске и Босне и Херцеговине изван Републике Српске и Републике Српске Крајине, било је 43 логора за Србе.⁹⁰ Пошто је мушки део „ухићеника“, најчешће ухваћен изненада код кућа, а поготово они ретки који су били заробљени у борбама одмах или у првим месецима рата ових затвора и логора смрти био убијен, у тим затворима и логорима претежну већину чиниле су жене, деца и покоји старији мушкарац, па је насиље над преосталим делом логораша било усмеравано углавном према Српкињама, женама и девојчицама. Понављало се оно што је у ратним временима практиковано вековима кад је силник био апсолутни господар душа и тела покорених, – масовно сексуално изживљавање над тотално обесправљеним женама. У даљем току рата силовања српских затвореника постаће најчешћи облик насиља и геноцида који ће са посебном суровошћу вршити исламски и католички екстремисти над свим узрастима српских жена и хомосексуална насиља над малолетним српским децама. Претходно је, разуме се, проведена општа масмедиска кампања преко муслиманских и хрватских средстава информисања, а онда и још моћнијих средстава информисања у заштитничким земљама западног хришћанства и азијско-афричког ислама масовном силовању женског света коалиције посебно муслимана од стране Срба. Ово срамно дело било је потребно да се остваре два циља. Први, да се унапред прикрије позната навика муслимана да проводе насилну облубу жена што им је дозвољавала и религија и што су они вековима веома обилно користили нарочито у српским пашалуцима. То је често изазивало убиства тих напасника на жене од њихових мужева или друге родбине, што је понекад био повод за сукобе па и велике устанке. У градским насељима која су била под влашћу Хрвата и муслимана постојали су затвори појединих паравојски и појединаца углавном попуњавани Српкињама. Ти затвори су претварани у приватне јавне куће, нпр. у муслиманском Сарајеву постојали су затвори – јавне куће терориста и криминалаца који су у време Изетбеговићевог режима постали угледни

⁸⁸ *Надомак Загреб јави концентрациони логор у Дугом селу*, „Вечерње новости“, 16. III 1994. стр. 11; *Жртве у Пакрачкој Пољани*, „Политика“ 17. XII 1993, стр. 2; *Из Меморандума југословенске државне комисије за злочине геноцида*, „Политика“ 28. VI 1993, стр. 5; *Геноцид по дружи људи*, „Вечерње новости“ 13. XII 1993, стр. 10; *Злочини над Србима у Опаку*, „Вечерње новости“ фељтон 27. VI до 6. VII 1993.

⁸⁹ *Истовесит Срба избеђлих из Јабланице и Коњица*, „Вечерње новости“ 1. XI 1993, стр. 5; *Госица у улози разбијача*, „Вечерње новости“ 22. XI 1993, стр. 6. Новица Војновић, *Српско село Пребиловци...* „Зб. радова Злочини ратни и злочини геноцида“, ... стр. 209–224; такође и стр. 225–266; „Војска“ од 22. XI 1993 стр. 44.

⁹⁰ Стево Деура, „Зб. радова Ратни злочини и злочини геноцида“ ... стр. 295–296.

команданти у његовој војсци – браће Празина.⁹¹ У логору у Керестинцу код Загреба стотине младих милиционера Фрање Туђмана су натеривали ноћу 40 српских жена и девојака које су похватили у рацији на делове Баније да обављају са њима орални однос.⁹² У логорима у Славонском Броду и Одаку више стотина Српкиња свакодневно су силовале усташе који су чували логор и оних који су туда пролазили уз најгрубља малтретирања и озлеђивања све до убијања појединих жена. Међу усташама насилницима било је тотално поремећених појединаца, тако је један имао навику да девојци коју силује изрепка доњу усну на ресе. Једном се већа група пијаних усташа која је више часова силовала измучене Српкиње на најбестијалније начине, по завршеном чину, пошто нису дозвољавали да се силоване девојке и жене оперу, довела више десетина српских затвореника претежно веома старих особа и малолетних децка и наредили им да измучене жене орално очисте. У логору у Одаку у мушком делу су усташе муслимани наводно обрезивали Србе старије и млађе на тај начин што су им исецали делове органа после чега су ти наводно сунећени или умирали у мукама или остајали читав живот тешки инвалиди.⁹³ Покушаји органа СР Југославије и двеју српских република да документованим извештајима докажу силовање Српкиња од војски коалиције и посебно муслиманске нису имали ефекта јер је исламски и католички лоби успио да придобије одређене органе ОУН и да сва зла припише само Србима. Савезна влада је послала изјаву са конкретним подацима и примерима нормалног односа према муслиманима и тоталне одбојности према Србима. У Резолуцији о силовању жена коју је припремио Европски парламент почетком јануара 1993. широко се говори о силовању углавном муслиманки, док се исто насиље које се у пракси масовније примењивало према Српкињама игнорише.⁹⁴ У посавским општинама где су Срби били у већем проценту али у односу на коалицију у мањини, дешавала су се масовна силовања Српкиња из простог разлога што је по одласку мушкараца на линије одбране женски свет био изложен одвођењу у затворе и логоре који су формирани скоро за сваку општину. Истраживањима је утврђено да је само из општине Одак у логор у Одаку одведено 728 Срба, већином жена и деце. Велики део њих, па и деце, био је силован али ипак силоване жене и деца ређе су били убијани на шта је

⁹¹ *Злочини браће Празина*, „Војска” 26. XI 1992, стр. 47.

⁹² *Сведочење зајоченика усташког логора у Керестинцу*, „Политика” 28. IV 1992, стр. 14.

⁹³ *Крик који сви неће да чује*, „Политика” 16. XII 1992, стр. 12.; Жарко Рајковић, *Мајке њиху деце*, фељтон „Политика” 15. I 1993 до 23. ч. 1993; Ратко Младић, *Инијервју*, „НИН”, 12. II 1993, стр. 13 и 14.

⁹⁴ *Изјава савезне владе, Резолуција о силовању жена једносйрана*, „Политика” 9. I 1993. Такође, *Силоване ишйине*, „Вечерње новости”, 10. I 1993 стр. 5. Високи Европски парламенат и њему равни „Еуропљани нису хтели ни да слушају крикове српских девојчица које су силовањем и масакрирањем раније Павлићевих усташа, сада нових Туђманових и Изетбеговићевих усташа умирали у неизмерном болу. Преживеле мученице на пример из логора у Одаку израђаване душе и издераног тела описивале су истински пакао на земљи кога су Србима на земљу донели дубоко верујући католици Хрвати и дубоко пророку Мухамеду одани муслимани. Милисав Поповић каже да су првог дана извели на силовање и клање пет девојчица, десет старица и двадесет старијих жена. Најмлађа је била деветогодишња девојчица Анђа, а најстарија деведесетогодишња Божана. Малу Анђу су силовала двојица усташа у присуству њене мајке: кад је Анђа издахнула силовали су и њену мајку десеторица усташа и потом је убили кундацима”. Забележио Стево Деура и прочитао као прилог дискусији, 36. прилога, *Рајини злочини и злочини геноцида...* стр. 296.

утицала чињеница да су насилници били комшије.⁹⁵ Управо у време масовних страдања жена и деце од разних психопата, најчешће потомака османлијских средњовековних кабадахија којима је сексуално исцеђивање крхких хришћанки била вишевековна страст и традиција исламска и происламска, хистерија о масовном силовању муслиманки од србочетника заглушивала је свет. Било је то тако нечасно и сурово да је тадашњи председник СР Југославије, велики књижевник и хуманиста Добрица Ћосић из дна рањене душе јекнуо гласно посрнулој „европској” клерокатоличкој званичној јавности „Ако ишта на овом свету недостаје то је стид”.⁹⁶ Обавештајне службе сила заштитница муслиманских и католичких екстремиста одлично су знале да се међу стотинама мањих и већих затвора и логора на разним просторима бивше Југославије врше најбруталнија силовања над српским женама и децом те да се уз најсуровије масакре и мучења врше систематска силовања у Мостару, Брадини, Сарајеву, Високом, Зеници, Тузли, Посавској Махали, Одаку, Новом граду код Оцака, Жервцу, Новом Селу, Сијековцу, Босанском Броду, Славонском Броду и Керестинцу. Међутим, те државе су дозвољавале и званично подстицале несхватљиве лажи по којима су српски народ који је вековима поштовао патријархалне односе међу људима и сматрао управо ту врсту насиља једним од највећих грехова претварале у целини у колоне психопата које силују стотине хиљада муслиманки.⁹⁷ Они су смишљено занемаривали истину да насилну обљубу чине само психопате, а да таквих особа има око 3–5 одсто у свим народима света или просто нису се могли присетити да то могу радити само људи у чијим се религиозним учењима насиље над женским полом сматра обичним потребама живота, као што је то случај са исламом и Мухамедовим учењем да је жена у пуном поседу мушкарца који има право да чак и жене побеђеног непријатеља присвоји као ратни плен.⁹⁸ Умножени и тешко схватљиви србофобизам света већ тада је знао да Срби нису имали у току целог рата ниједан логор или затвор у коме се обављало систематско силовање и ни један то и највреднији истраживач никад неће моћи утврдити на стварним чињеницама убудуће да се нешто тако десило на српским ослобођеним просторима у току верско-грађанског рата на тлу беживотне брозовске Југославије. Била би и сувише сумњива тврдња о томе да силовања беспомоћног женског света у овом рату није било на све три ратујуће стране, али и оних ратничких насртаја у јекну битке или непосредно по њеном завршетку на жене и кћери пораженог непријатеља како се то десило традиционално неким патријархалним борцима Републике Српске у Босанској крајини у лето 1992. Безумни покушај нове агресије на српски народ у овом крају који је од Павелићевих усташа, предака нових исламских екстремиста у прошлом рату преживео најтежи геноцид и најмасовније невинне жртве, да допуне стара стратишта новим жртвама, условио је освету на коју нико нема права али која се ипак догађа у оквиру које ће се дешавати и насртаји појединих српских бораца на муслиманке и њихово силовање која

⁹⁵ Злочини над Србима у Одаку, фељтон, „Вечерње новости” 27. VI до 18. VII 1993. год. Такође, Из меморандума државне комисије за злочине, „Политика” 28. VI 1993. стр. 5.

⁹⁶ Ћосић, Духовни геноцид према српском народу, „Политика” 16. II 1993, стр. 6.

⁹⁷ Судбина жена силованих у рајшу, „Политика” 23. II 1993, стр. 6.

⁹⁸ Миролуб Јефтић, Силовање и његова основа у Исламу, Зб. прилога, „Систем неистина о злочинима геноцида”... стр. 239.

ће се захваљујући заглушујућој пропаганди муслиманских екстремиста и њихових заштитника умножавати прогресијом. Унутрашњи верски фанатизам и екстремизам уз помоћ моћне пропагандне машинерије довешће до броја од више стотина хиљада силованих муслиманки од стране „страшних” мужика Срба.⁹⁹ За тренутак је ове светске лажове охладилa цифра Комисије експерата за ратне злочине у октобру 1993. при Уједињеним нацијама, где је изнето да је на основу дотадашњих истраживања и анкетирања силованих жена, углавном оних које су у колонама избеглица стигле у западне земље међу којима су биле најбројније муслиманке избегле из Босанске крајине, било 330 силованих разних националности уз објашњење да је међу жртвама било највише муслимански а да су извршиоци били најчешће Срби.¹⁰⁰ Уз мало одважности и упорности непристрасних истраживача била би откривена и места у Југославији у којима су заиста вршена масовна силовања: у логорима у Сарајеву, Мостару, Керестинцу, Зеници, Пакрачкој Пољани, Тузли, Опаку, Босанском и Славонском Броду, Брадини, Коњицу и другим усташким мучилиштима где су масовно насиље над женама вршили муслимански и хрватски екстремисти а жртве, најчешће после силовања масакриране, биле само Српкиње.¹⁰¹

Свет би са мало више коректности сазнао болну истину не само о силовању већ истребљивању читавих села у јужној Херцеговини, нпр. крајем прошлог века у целини српско велико село Брадина на путу Мостар – Сарајево у коме је једини католик био отац будућег поглавника НДХ и истребитеља Срба Анте Павелића у налету нових Туђманових усташа већ у мају 1992. потпуно било очишћено од Срба. У суседном градићу Челебићу где је српски род такође истребљен, уз остало и убијањима после силовања српских девојчица, остао је писани податак да је само заменик управника месног затвора Хасим Делић силовао 216 Српкиња.¹⁰² Покушаји да се сазнају ове страшне истине о судбинама Срба наилазили су на непроходне препреке. Информативне службе у државама које су креирале глобалну политику и даље су ноторну лаж истурали као једину истину. Чак и лондонски, традиционално савезнички дневни листови су управо у данима истребљивања Срба у Херцеговини јављали да тај срамни посао на тим просторима врше великосрпски агресори. Иако су се Срби у Босни припремали да распусте своја два сабирна центра за заробљенике у Крајини и код Брчког, амерички листови су у августу 1992. упорно тврдили да Срби на ратним просторима бивше Југославије држе 45 концентрационих логора у којима је насиљу и усмрћивању изложено око чак 70.000 људи, признајући да се и у муслиманским и хрватским логорима налази заточено око 40.000 Срба. Упућено је документовано обавештење из владе Републике Српске о томе да концентра-

⁹⁹ У средствима информисања унутарње муслиманско-хрватске коалиције и такође масмедијским кампањама против Срба код њихових ментора, заштитничких сила ишло се на цифру и до сто хиљада силованих муслиманки од стране Срба у Босни и Херцеговини.

¹⁰⁰ *Извештај комисије експерата за ратне злочине*, „Политика” 19. X. 1993, стр. 2. Такође, *Комисија ОУН за ратне злочине*, „Политика” 9. IX 1993, стр. 2; *Прича о великој лаж*и, „Политика” 17. XI 1993, стр. 3.

¹⁰¹ *Општинске изјаве из јавних збирница*, „Вечерње новости” 28. X 1993, стр. 2.

¹⁰² *Изјаве Срба избеглих из Јабланице и Коњица*, „Вечерње новости” 1. XI 1993, стр. 5.; Шире, Сретен Јаковљевић, *Нови геноцид над српским народом у Коњичком крају*, Зб. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида...” стр. 225–253; *Сведочење логораша из концентрационог Челебића, Коњица, Босна и Херцеговина*, исти Зб. ... стр. 261–266, *Геноцид над Србима у Коњицу*, „Војска”, 26. XI 1992, стр. 44.

ционих логора на српским просторима Босне и Херцеговине, нема уз тврдњу да је у концентрационим логорима коалиције ликвидирано око 6.000 Срба цивила, претежно жена и деце, а да у то време 5. августа 1992. постоји још 44 логора у којима је заточено још око 42.000 Срба.¹⁰³ Међутим, моћници овог света били су тотално глуви на све покушаје да им се укаже на истину и стварна збивања. Ипак, чинило се да је најтеже дуго одржати лаж као истину и светлост истине протерати у мрак. Чак и велике Сједињене Америчке Државе морале су истину о Србима једном пустити на светло дана. Американка Марша Макирмик, тужилац комисије експерата УН, изјавила је на једном скупу у Питсбургу почетком новембра 1993. у вези са питањем о силовању муслиманки од Срба: „Ми Американци волимо велике бројеве, помоћу њих се може утицати на јавно мњење” наставивши да објашњава да је комисија за злочине свесна да су све три стране виновници у силовању у рату на просторима бивше Југославије и да је комисија сакупила информације о 330 случајева силовања на све три стране али сигурних доказа има за четрдесетак случајева. Ипак, после оних безумних оптужби Срба за силовање чак и до 100.000 муслиманки о чему су месецима шириле праву олују оптужби и лажи о Србима сексуалним монструмима и њиховим наводним насиљима, Комитет за ратне злочине УН индиректно је признао и своју срамоту што је насео подвалама исламских фундаменталиста и екстремних клерокатолика и до те мере сатанизовао Србе да би се на крају констатовало да је током трогодишњих испитивања идентификовано близу 800 жртава силовања рачунајући и случајеве сексуалног, који нису морали бити и остварени.¹⁰⁴ Да би се ублажио пад мноштва оних који су безумно оптуживали Србе за сексуална насиља која су позната само у великим међумуслиманским ратовима, на крају извештаја Комисије додато је да с обзиром на специфичне карактеристике овога рата пријављени број силовања и сексуалних напада од 20.000 није неразуман. У свему овоме је било најважније да није оповргнута безброј пута понављана констатација прво да су Срби изразито доминирали у извршавању овога насиља па све до ублажене констатације да су Срби предњачили у овом насиљу и углавном остали и на самом крају као посебно апострофирана страна.¹⁰⁵ У поново трагичним временима за српски народ у изразито неравноправном положају усамљених Срба који су били истински „као сламка међу вихорове” од твораца новог светског поретка није се више требало ни очекивати. Остаје нам да се после рата поново не препустимо забораву, већ да се у чињеничном и поименичном полисијању српских жртава и страдања у овој области до краја размрсе рачуни и тачно покаже у каквој су заблуди били и какву су неправду према Србима чинили најутицајнији народи и земље света.

7. Нови покуцаји биолошког уништавања Срба – удари ио српској оружаној сили

Вишевековна тежња екстремних исламских фундаменталиста и клерокатолика – разарање и уништавање српства, и поред великих изгледа за

¹⁰³ Милан Булајић, Зб. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида” ... стр. 28–30. Такође „Политика” 5. VIII 1992, стр. 8.

¹⁰⁴ САД мења мишљења о силовању у БиХ, „Политика” 17. XI 1993 стр. 3.

¹⁰⁵ Извештај Комисије за ратне злочине УН, „Политика” 2. VI 1994, стр. 2.; Жене сјиручњаци о извештајима УН о силовању, „Политика” 4. VII. 1994. стр. 16.

коначни успех у време обрачуна сила новог поретка и антифашистичке коалиције 1941–1945, захваљујући беспримерном ангажовању огромне већине српског народа у обе опције југословенског рата против Сила осовине – монархистичке и комунистичке, није била остварена. Међутим, победа српског оружја против надмоћног окупатора, Хитлерових сателита у југословенском окружењу сем Грчке и квислинга свих несрпских народа у земљи, била је за Србе пирова победа јер су своју судбину посредством српских брозоваца предали поново србофобу, вишеструком убици српских синова, стаљинском црвеном мафијашу Јосипу Брозу који ће све до своје смрти 1980. године језуитски вешто остваривати своје животно дело започето на положају ћесарског каплара командира терористичких специјалних група у борбама у агресији на Србију 1914. године – припремама за разбијање, међусобно завађање и коначно брисање српског народа на просторима Европе. Уместо коначног уједињења самоослобођених Срба у новој сложеној државној заједници, издајом српских стаљинистичких елита око Броза уследила је тотална дезинтеграција српства и његових земаља са отвореном намером њиховог националног обезглављивања, а потом тихог потирања и нестајања на овим просторима у новом циклусу смутних времена у Европи која су очекивана као неминовни резултат неспособности стаљинистичког комунизма за дуго опстајање. Новом ратном судару, на политички еруптивном Балкану, праћеном новим покушајима коначног расрбљивања Срба, водиле су целокупне унутрашње прилике у Брозовој Југославији за њенога полувековног постојања.

Крајем осамдесетих година очекивано је сазревање светских прилика за нови геноцидни поход против Срба. Јер нова брозовска, деспотска Југославија, по лажној фасади сва китњаста и у светлу, у целини се темељила на труским темељима, скрпљена од мноштва унутарњих неразрешивих противречности. Био је то, уосталом као и 1918. и 1945, неприродни заједнички дом упорно наметан бившим убицама и њиховим жртвама које су успеле да преживе таласе међусобних истребљивања, које су и 1918. и 1945. наслепо улазиле у његов полумрак неизмирених између себе тешких и крвавих рачуна. Уосталом, ни божански слављени у земљи а понешто и у свету Загорац Јосип Броз, челник терористичких диверзантских група које су харале Подрињем у време агресије Аустроугарске на Србију, лично одговоран за многа убијања невиних посебно Срба и у току Другог светског рата, никад није позван на подношење рачуна. Заклањене иза такве дубоко срамне политике остаће некажњене колоне ратних злочинаца које су биле лично одговорне често и за стотине па и хиљаде невиних измасакираних и усмрћених жртава, највећим делом Срба, те да срамота буде још већа никад и неће ући у званичне регистре ратних злочинаца минулих светских ратова. Нови братоубилачки крвави обрачун припреман је у Југославији све до краја осамдесетих година када ће промењене међународне прилике, садржане и у отварању процеса самоуништавања и нестајања стаљинистичких облика комунизма са светске сцене као једне од највећих заблуда човечанства у новој историји, распадом СССР бити омогућено покретање новог циклуса измењеног светског поретка. У мноштву реформистичких покрета и акција наћи ће своје место и покушај ревизије резултата Првог светског рата, посебно његових решења која су оштетили католичку Европу, нарочито ликвидацијом Аустроугарске која је као вишевековни заштитник Свете столице и

католичанства изузетно доприносила великим успесима католичанства. После пропасти комунизма и покушаја да Православна црква преузме функцију ренесансе и окупљања у православним деловима бившег комунистичког света уследила је појачана активност Свете столице према овим деловима Европе и Азије. Посебна пажња је посвећивана управо деловима бивше „историјском омашком” разбијене Аустроугарске, нарочито њених јужнословенских простора који су са суседним балканским просторима одувек имале изузетно место у стратешком, саобраћајном, привредном и другом вредновању овога региона у контексту глобалних кретања. Вековни сан да граница католичанства буде померена што дубље на исток, минимум до Дрине,¹⁰⁶ постао је примарна тежња. Међутим, тамо су се налазили Срби, они исти који су активно учествовали у паљењу фитиља Првог светског рата у коме је збрисана Хабсбуршка империја и онемогућен продор Немачког царства на исток, и затим мартовским бунтом 1941. приморали Хитлера да одгоди напад на СССР. Страх да ће Срби пружити отпор снажно је утицао на успостављање савезничке сарадње између вођа сецесионистичких снага, посебно Хрвата и муслимана, већ у време распада Југославије 1990. и 1991. да би потом дошло до коалиције ХДЗ и СДА. Најпотпунија сарадња ће се остварити у првим оружаным инцидентима против ЈНА као и у грађанско-верском рату који ће од времена припрема подстицати а касније отворено подржавати водеће силе, поред реваншистичких држава Немачке, Аустрије, Турске, Ватикана и бивше савезнице Срба у прошлим ослободилачким ратовима САД, Британије, Француске и др. Под дејством подршке водећих сила агресији сецесиониста круг земаља које ће подржавати коалицију муслимана и Хрвата у Хрватској и Босни све ће се више ширити на већину исламских земаља света и земаља западног хришћанства. Ретке су биле државе света које су пренебрегле тоталну изолацију Срба и ставиле им се у пуну заштиту, каква је била Грчка. Чак се и велика Русија, борећи се са својим бригама, доста колебала. При таквом односу снага саме су себе обмануле земље ратујуће коалиције Хрватске и Босне прерано поверовавши у оружану и политичку подршку огромног дела исламског и западнохришћанског света, посебно најмоћнијих САД, снага НАТО и Европске уније. У том жару повероваће као што су то павелићевци поверовали 1941. да је с поразом Русије неизбежан и тотални пораз Срба. У верско-грађанском рату 1991–1994. то је условило суровост у походима исламских фундаменталиста и клерокатоличких екстремиста у геноцидно истребљивачким походима против српске одбране у српским земљама. У овој тематици с обзиром на уништеност извора мораћемо се ограничити углавном на злочне геноцида хрватских и исламских екстремиста, док ће целовита обрада сачекати боље услове коришћења извора других земаља.

Систем усмрћивања цивила, квалификован као злочин геноцида, и војних лица, злочини рата примењиван је на свим просторима сецесионистичких република одмах по доласку на власт ХДЗ у Хрватској и СДА у Босни и Херцеговини и у мањем обиму на деловима Словеније по доласку Демоса на власт. Оштрина и масовност њиховог егзистенцијалног и биолошког

¹⁰⁶ Милорад Екмечић, Предговор књизи: Жарко Крстановић, *Геноцид против Срба 1992–1994*, Службени лист, Београд 1995, стр. 7–9.

уништавања била је различита у појединим сецесионистичким републикама. Најмањи обим и интензитет су имали у Словенији зато што је ово етнички компактна словеначка територија са малим процентом других јужнословенских народа, посебно анатемисаних Срба. Највећа суровост и у биолошком истребљењу Срба и овог пута је показана у мешовитим просторима Хрватске и Босне и Херцеговине у којима су Срби у односу на муслимане и Хрвате заједно чинили знатнију мањину пре свега у градовима, Сарајево, Загреб, Мостар, Тузла и другим. У деловима Хрватске и Босне и Херцеговине у којима Срби чине већину првих дана је формирана линија одбрамбеног фронта, а затим устоличене и две српске државе Република Српска Крајина и Република Српска, тако да су нове усташе имале најмање услова за свој нови сатански пир и на овим просторима ће Срби имати далеко мањи проценат масакрираних жртава него у прошлом рату. Ова новост која је била и велика радост и срећа српског народа биће велика жалост и несрећа србофоба у земљи а посебно у свету где су навикли да слушају о масовном страдању Срба било саможртвујући се увек на страни нападнутих и оних који се бране, или пак оних које су масовно истребљивале екстремистичке хорде какве су биле нпр. Павелићеве усташе. Та околност ће код фрустрираних екстремних србофоба у земљи а посебно у свету, у исламским земљама и на Западу, подстаћи хистерију лажи и подвала ради сатанизације Срба, лажно престављајући Србе преко разних медија, идући дотле да масовно краду слике о страдањима Срба и да их представљају као сцене страдања Хрвата и муслимана, док се улога злочинаца и сликом и речи приписује само Србима. Ако се не рачунају појединачна и добро скривана ноћна одвођења угледних Срба, најчешће из МУП-а, интелигенције српских родољуба које су хрватски екстремисти одводили и тихо ликвидирали, одмах после проглашавања независности Хрватске и њене сецесије из Југославије, односно избацивања Срба из устава као конститутивног народа кроз векове, те његовог свођења на положај потпуно обесправљене мањине од половине 1990. године, онда се поновила историја српском народу. На удару сецесиониста, националлекстремиста свих врста, старих и нових усташа, словеначких црвено-црних националклерикалаца нашле су се оне исте вредности и светиње које су вековима нападали и уништавали окупатори пре свега Османлије. Били су то уз религију и традицију, најчешће везани за свадбе и сахране, војска, у свим њеним облицима од наоружаних чувара насеља преко хајдучких дружина и фрајкора до регуларне војске. Будуће усташке вође из 25. загребачког пука који је харао и палио по Србији од 1914. само неколико дана по проглашењу несретне прве заједничке јужнословенске државе већ 5. децембра 1918, усред Загреба пуцајући на српску ослободилачку војску, пуцали на нову државу коју они нису желели.¹⁰⁷ У следу ове несреће за све Југословене, Словенци су у јесен 1991. први запуцали на војнике Југославије који чак нису ни имали муницију за одбрану. Били су то синови и унуци истих Словенаца којима су Срби донели 1918. слободу и први пут у историји суверену државност. У Другом светском рату били су добри агитатори и политичари, али као војници слабији што потврђује и чињеница да су мање дали војника у рату против оружаних снага нацифашизма и имали мање жртава него само један округ српског дела

¹⁰⁷ Више о томе: Фердо Чулиновић, *Југославија између два рата*, књ. I, Загреб 1961, стр. 47–105.

Босне, нпр. Козара. Преузимајући вековну навику муслимана, жестоко су напали ЈНА коју су сматрали једино и само српском војском. У сувишном сецесионистичком рату словеначки „бродовско-кардељевски” територијалци су испуњавајући поуке и жеље ових двојице црвених деспота усмртили 44 кадровца, младића, војника ЈНА, највећим делом Срба. Задивљујуће је што се Словенци у хроникама ратова и покоља најређе срећу као учесници у њима. Међутим, овде су осенили своју часну традицију низом нечасних примера. Тако је словеначки екстремиста потражио од војника на стражи да му припали цигарету. Био је то миљеник своје српске мајке војник Милан Танкосић. И док је он уљудно пружао насилнику шибицу, овај је истресао читав рафал у његове груди. Танкосићева мајка је остала да кука и проклиње до краја свог несретног живота. Било је изненађујуће много оваквих случајева, па чак и одузимања права на сахрану убијеног сина. Тако је доживотно ојађена српска мајка из Матарушке Бање, чувши за погибљу свога сина у рату Словенаца против Југославије, кренула по мртво тело свога детета. Пуних девет дана је преклињала као сиња кукавица пред клиничким центром да јој се смилију и предају тело убијеног сина, кадровца, још детета. Већ болом измождена и молбама силним изнурена, скоро скрхана и једва покретна тек десети дан је добила синовљево тело и однела га да га по српском православном обреду преда земљи и Богу. Лакој српској земљи како то уобичавају рећи несретне српске мајке које неретко доживљавају да место њих сахрањују деца оне сахрањују своје синове.¹⁰⁸ Већ од пролећа 1991. нападе на јединице и гарнизоне ЈНА изводе оружане снаге сецесионистичких држава у формирању, Републике Хрватске и Босне и Херцеговине и њихови паравојни састави и одреди. У новим саставима нашао се велики проценат официра и подофира па и највишег армијског састава несрпске националности који су напуштали ЈНА, касније југословенску војску СР Југославије, раније лажно тврдих Југословена сада још оштријих национал шовиниста Хрвата, Словенаца, муслимана и других, што је са посебном снагом откривало сав чемер и беду Бродовог лажног и вечног националног јединства народа. Ти народи су истина били сродни али ни раније нису могли заједно да живе јер су се сурово клали и делили према вододелници на првом месту религије иако су глумили да су атеисти. Они никад неће моћи сретно да живе сем ако се људски не поделе и обезбеде себи услове да као комшије подељени било границама живе као људи. Уз процес формирања нових армија дошло је до подела по националној припадности и у саставу свих врста милиција и састава МУП. Од марта 1991. почео је процес формирања милицијских станица од одвојеног српског састава на деловима територија где су већину чинили Срби, што је у суштини чинило уобличавање простора будуће Републике Српске Крајине. Било је патриотски оправдано одбијање српских милиционера да учествују у најразноврснијим насилјима према суграђанима и рођацима само због тога што су се осећали и изјашњавали као Срби. Покушај нове хадезевске власти да овај процес пресече уз примену најсуровијих мера, довео је до отпора и оружаних сукоба 3. марта 1991. у Пакрацу, 31. марта на Плитвицама, 2. маја Борову уз губитке у рањеним и погинулим на обе стране, што је већ значило да се прелази из сецесионистичког рата у фазу грађансковерског рата.

¹⁰⁸ „Војска” 26. XI 1992, стр. 34. Такође *Рај* у Словенији.

Успостављене су већ линије одбране а уз њу и линија агресије коју је вршила седиционистичка држава Република Хрватска, која је управо у ово време уз помоћ усташа емиграната и реактивираних метода па делом и закона и амблема усташке НДХ развијала све оне геноцидне мере које су усташе против Срба примењивале 1941. године. Уз тотална обесправљивања, одузимања имовине, протеривања, свакодневно су пуњени казамати, затвори и логори Србима од којих ће велики део бити геноцидно уништен уз потирање свих трагова. На традиционалне српске православне празнике као и 1941. следили су нови насртаји на голу егзистенцију Срба. Поход нових усташа према Бенковцу са злим намерама према Србима дочекан је отпором Срба. У Сплиту који је раније представљан као партизански и родољубиви град од усташоидне руље нападнут је месни гарнизон ЈНА из кога су већ били у већини отишли официри Хрвати и прикључили се хадезеовцима. У дивљачком насртају убијен је један војник, а други кога је ухватио око врата нови усташа који је по брозовским упутствима учио школу територијане одбране и који ће се ускоро показати као прави усташа зликовац, необјашњивим случајем остао је у животу. Слика давлeња војника у транспортеру ће истога дана открити нови агресивни фронт против Срба. Информативна средства широм света са читавом мрежом ТВ центара почели су унедоглед да понављају ову слику уз страшну оптужбу да Србин дави Хрвата. Узалуд се чекало извињење Србима који су нападани са свих страна. Следице су из дана у дан сличне и горе дезинформације, подвале, лажи и клевете на рачун жртава а то су опет и у овом рату били Срби.¹⁰⁹ У јесен 1991. уз све убрзаније прерастање инцидента у прави рат између хрватских клерокатоличких фундаменталиста и екстремиста на једној страни и Срба у српским крајинама на другој уз несигурно статирање у улози гасиоца ратног пожара ЈНА, одигравала се читава серија геноцидних насртаја и удара оружаних снага нове Хрватске на одбрану крајишких Срба. Нападани су и гарнизони ЈНА који су остали у улози чувара мира у Хрватској, а у суштини били најтежи затвореници и често мученици који ће уз тешке жртве успети да извуку део својих снага ради часне намере да сачувају генерацију војника који су после дезертирања осталих, у целини били Срби. Као и раније, и јесени 1991. на позиве отаџбинске војске, која се управо налазила у трансформацији из ЈНА у Војску СРЈ, одазивали су се једино и скоро стопостотно Срби. Једна група одмах по јављању у команду и добијању оружја кренула је на задатак. При самом уласку у Карловац на Коранском мосту јединицу резервиста зауставили су Туђманови екстремисти и постројили уз ограду моста. Без икакве опомене уследило је пуцање у ноге постројеним војницима, а затим масакрирање израњаваних 13 војника. Клани су, вађене су им очи, одсецани делови тела.¹¹⁰ Крајем 1991. већина гарнизона ЈНА на подручјима Хрватске и Босне и Херцеговине са већинским хрватским и муслиманским живљем била је блокирана, изложена изолацији, честим инцидентима па и јачим оружаним препадима војних снага нових режима. Неке од њих, изнурене дугом блокадом, освојили су хрватски и исламски екстремисти. Та судбина задесила је и бјеловарску касарну. Њен опсадом изнурен састав извргнут је најтежим

¹⁰⁹ „Војска” 26. XI 92, стр. 20–22.

¹¹⁰ Миле Дакић, *Злочин на коранском мосту*, Зб. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида” ... стр. 201–204.

мучењима. Један од руководиоца потпуковник Марко Васић стравично је мучен и убијен. Стрељан је командант касарне пуковник Рајко Ковачевић и још неколико његових сарадника. После неколико дана групу затворених припадника ове касарне старешина и војника одвели су хрватски екстремисти из затвора ван града и убили после чега су их сахранили на ђубришту фарме за тов јунади.¹¹¹ Касарна у Вировитици је била потпуно блокирана 15. септембра 1991. и свакодневно изнуривана препадима припадника Збора народне гарде (ЗНГ). Највећи проблем су чинили лекови јер је било много рањених у борбама за одбрану касарне. Због несташице основних лекова умрло је 10 рањених војника, па је команда касарне одлучила да се приступи преговорима о повлачењу војске и рањеника. Усташе су пристале на преговоре и утврђени су услови повлачења војске. Међутим, кад је колона кренула усташе су је нападе, побиле део рањеника и војника а друге заробиле. Убијени војници и официри су масакрирани, један од руководећих Ђорђе Вукичевић.¹¹² У пролеће 1992. у отворени рат са гарнизонима војске ступили су и Изетбеговићеви муслимански фундаменталисти, које не сасвим случајно наводно провоцира обична српско-православна свадба у Сарајеву. Био је то истински ехо тешке али и одважне прошлости српског народа. У доба Турака често су се јављали револти османлијских феудалних моћника против српске песме, посебно сватовске песме. И овога пута су, и поред свих тешкоћа и опасности, Срби запевали усред Сарајева у коме је пуних петнаестак векова главни народни језик српски, на српском језику народну родољубиву и сватовску песму коју су певали иако забрањену вековима, која је била забрањена и у доба деспотије Јосипа Броза. Срби су контроверзан народ. Јединице НОВ и ПОЈ 1944. при пролазу кроз хрватске засеке у српским крајинама певали су хрватске националистичке песме јер су им то наложили комесари, углавном Хрвати, да би се хрватска села придобила за партизанску страну. Исламски фундаменталиста мештанин Делалић није могао никако да дослуша сватовску српску песму и остајући веран традицији оних који на овом свету највише мрзе свој сопствени животни извор и корен, усмртио је оца младожење. Ово тешко огрешење о понос, част и традицију српску, подстакло је револт и окупљање Срба а упоредо с тим и муслимана и Хрвата. Широм Босне и Херцеговине почело је да кључа. Ницале су барикаде и вршена раслојавања и поделе у којима је вододелница била национално и верско припадање. И ову централну републику коју су брозовци устоличили захватио је грађанско-међуверски рат који ће управо овде имати најбоље услове за најдубља ратна разарања.¹¹³ И у Босни и Херцеговини у овој првој фази грађанско-верског рата у Југославији главни удар исламских фундаменталиста и католичких екстремиста био је усмерен према јединицама и гарнизонима ЈНА у процесу њиховог престојавања у националне армије, односно у Војску СР Југославије. Наоружавајући се и припремајући за рат против Срба муслимански и хрватски екстремисти су се углавном ослањали на своје присталице који су отпадали о ЈНА и на већ национално уобличавање милиција и војске којој су основу

¹¹¹ *Злочини над Армијом*, „Војска” 26. XI 1992, стр. 31 и 39.

¹¹² Хрватска 91... стр. 42–45.

¹¹³ Владимир Гоати, *Политички животи Босне и Херцеговине 1989–1992* „Босна и Херцеговина између рата и мира”... стр. 48–61; Душан Јањић: *Грађански рат и могућности мира у Босни и Херцеговини*, исти Зборник, стр. 10–146.

чиниле јединице и институције раније Територијалне одбране. Најнестрпљивији исламски екстремисти ће тај посао покренути и усред Сарајева већ наредних дана. Тако је добро наоружани фундаменталиста Самир Крушко изненада одвојио од оружја седморицу Срба, војника ЈНА, на Алипашином мосту који су извлачили транспортер који се покварио, отерао их у гаражу градског саобраћајног предузећа и примењујући разна геноцидна мучења све побио.¹¹⁴ Једно од најмасовнијих и најсвирепијих масакрирања војника и старешина ЈНА, односно Срба, извели су уз присуство Алије Изетбеговића исламски фундаменталисти 3. маја 1992. у центру Сарајева. Спреман на све, укључујући истребљење својих измишљених душмана србочетника до последњег српског новорођенчета у колевци само да би остварио свој сулуди шејтенски сан о „национално” чистој муслиманској дихадској Босни и Херцеговини, он је без икакве сумње замислио и детаљно договорио са својим доглавницима мрака и страве Енјубом Ганићем, Јованом Дивјаком, ретким примером српског изродског измеђарства, Јусуфом Пушином, Јуком Празином, Емином Хатићбеговићем, Емином Швракићем и другим, сценариј масакрирања официра и војника ЈНА који су по потписаном споразуму под покровитељством Унпрофора требало да из Сарајева изведу српски део састава ове касарне. По утврђеном договору дихадисти су у Добровољачкој улици пресекли колону одвојивши око 25–30 возила на зачељном делу, и отпочели свој шејтенски пир масакрирања официра ЈНА и кадроваца српске националности. Масакрирање и спаљивање живих али рањених и немоћних српских синова које се често понављало априлских и мајских дана тога кобног пролећа по улицама и подрумима подивљалог Сарајева, уништили су добар део зачеља колоне. Покушај пратње Унпрофора да успостави везу пресечене колоне није могао имати позитивног ефекта уз остало и због тога што су центри светске моћи, светско јавно мњење, дезинформацијама и лажима били већ припремљени за ново сатанизовање а онда и уништавање Срба. Пуцњава и претње са свих страна, експлозије муниције, на појединим возилима пожари, јауци рањених, ватром захваћених и умирућих, надвикивани су претњама, псовкама разуларених нових усташа. Официри и војници су свлачени до гола, одвођени у суседне подруме који су добили сада функцију приватних затвора, мучилишта Срба, премлаћивани и усмрћивани на лицу места. Сав тај пакао је сниман и пребачен етером по свету тако да су га могли многи видети али са различитим објашњењима. Никад се неће моћи утврдити број жртава овога пакла, кога је на Добровољачку улицу преселила из страшног подземља шејтанска дружина Алије Изетбеговића. Зна се да је од 270 старешина и кадроваца ЈНА који су по договору требали мирно да изађу према својим новим стаништима стигли тамо у мањем броју. Део је уморен у подрумским мучилиштима и на улицама Сарајева, део израђаван, део остао у логорима и затворима, тако да је мали број сретника који су преживели и овај Алијин пакао.¹¹⁵ Обавивши успешно мрачњачки посао уништавања Срба у Добровољачкој улици у Сарајеву Изетбеговићеви дихадисти су кренули на нови сличан антисрпски подухват у Тузли. На мети је био гарнизон ЈНА у Тузли. У сценариј је уткана нова веома вешта подвала. Овај гарнизон је имао

¹¹⁴ „Војска” 26. XI 1992, стр. 47.

¹¹⁵ *Напад на војну колону у Сарајеву*, „Војска” 26. XI 1992, стр. 29.

довољно унутарњих снага да се у случају напада исламских екстремиста пробије уз наношење истима великих губитака. Да би лаковерни Срби били још кратковиднији према новој подвали у преговарачку екипу су укључени бивши високи официри ЈНА мајор Сеад Делић, потпуковници Хазим Шадић и Жељко Кнез који су вешто глумили братство са Србима и по брозовски љубав према Југославији. Покушај извлачења гарнизона из Тузле без свеопште опрезности и обезбеђења представљало је само по себи масовно самоубилаштво јер је он имао довољно снага и свих потребних средстава посебно, веће количине разне муниције, експлозива и других разних средстава са којима је могао неутралисати издајнике и извући и живу силу и њену опрему. Међутим, погибелност састава гарнизона српске народности који се извлачио повећавала је крајња непогодност организовања одбране дуж дуге и широке улице којом је требало да се извуче колона. И када је 15. маја кренула, не случајно, пред мрак, на дугу колону српских војника и њихових руководиоца и око 50 углавном тешких возила натовареним углавном резервама муниције и разних врста експлозива исламски и хрватски екстремисти су са околних високих зграда осули ватру која је истог трену возила претварала у ураганске буктиње. Уз највеће напоре, део бораца и официра се пробио, а у експлозијама возила у покрету и као последица ватре избројано је само на траси пробоја 49 тела погинулих синова углавном српског народа. Рањено је мноштво људи, а само у околним српским селима око Тузле у наредним данима сахрањено око 200 резервиста Срба који су тих дана погинули или касније као рањеници усмрћени или умрли.¹¹⁶ Био је ово последњи покушај извлачења српског састава из гарнизона који су остали на територији под влашћу муслиманско-хрватске коалиције и последња масовна погибија српских кадровца из састава ЈНА. Овome ће одлучујуће допринети процес трансформације делова ЈНА у Војску СР Југославије, нарочито после повлачења југословенских снага из рата против оружаних снага коалиције. Рат Срба у западним деловима бивше државе наставиће се на линијама већ устаљене одбране војске Републике Српске Крајине и Републике Српске. Тактичко-оперативни облик уништавања појединих гарнизона наставиће се у специфичном виду обрачуна између агресивних снага коалиције и одбрамбених снага двеју српских држава, у упадима диверзантских група коалиције на српско земљиште које ће понекад успевати да изненаде делове српске одбране и изврше масакре над групама српских војника или цивила. Међутим, оне ће још чешће бити веома рано откриване од српског народа који је кроз векове ратова стекао способност откривања непријатеља, после чега је следило његово опкољавање и уништавање.

8. Убијање цивилног дела српског становништва на райом захваћеним просторима бивше Југославије

Док су војне жртве рата у земљама бивше Југославије правно квалификоване као жртве рата колико-толико и у данашњим датим условима прегледно обрађене, жртве усмрђивања цивилног дела српског становништва

¹¹⁶ Масакр по сарајевском сценарију, „Војска“ 26. XI 1992, стр. 29.

или правно квалификоване жртве геноцида могу бити у тренутним условима само делимично обрађене уз очекивања у догледно време да се на темељу писаних извора то учини и за муслимане и Хрвате. Чак и за делимичну обраду цивилних жртава српског народа за које већ постоји минимум фондова изворне и документоване грађе нису могућа детаљнија истраживања, а готово детаљније и коначне обраде, јер су многобројни геноцидни злочини извршени нарочито у градовима и на просторима Хрватске и Босне и Херцеговине где су војну надмоћ и власт имале снаге муслиманско-хрватске коалиције. Ове околности нас усмеравају да обрађујемо само оне масовније злочине извршене над Србима на просторима Републике Српске и Републике Српске Крајине. Наш напор отежава и чињеница да је лишавање живота припадника цивилног дела српског становништва на мешовитим етничким и верским просторима већ од времена распада заједничке државе вршен на најразличитије начине и на свим местима уз настојање да злочин остане заувек неоткривен. Одмах по потирању права српском народу на самоопредељење у ове две бивше брозовске републике, реактивирани су сви начини које су користиле усташе издвајања Срба из цивилне масе, затварање у многе државне и приватне затворе и логоре из којих огромна већина никад неће ни изаћи јер су усмрћивани тајно без икакве евиденције. Систем уништавања Срба наставиће се и касније све док је трајао рат а вероватно и касније док неизлечиве братоубице не буду збачени са власти у овим двома међународно признатим државама. Једини пут и начин да се ови мученици ипак региструју да су били међу рођеним и живим и да су бестијално уморени од умом и душом поремећених својих комшија је попис, и то што пре свих људи на овим просторима, уз евидентирање од куће до куће, рушевине и згаришта, поименице свих оних који су ту живели до почетка рата. Иницијатори за овај посао мора бити егзистенцијално угрожена страна, Срби, јер би тако истина избила на светло дана и била обелодањена пристрасност према исламским и католичким екстремистима и сурове ненаклоњености према њиховим жртвама Србима. Пописом би се дошло до најприближнијих показатеља на друге начине брисаних и потираних Срба: убиствима у логорима, спаљивањем уморених, Српкиња у приватним и другим јавним кућама које су умирале у патњама или усмрћиване после насилне обљубе, спаљивања усмрћених група грађана, на разне начине лишених живота и бачених у реке итд. Све те комплетне и веродостојне податке о броју и именима геноцидно уморених Срба, укључујући и оне који су под претњом силе, мучења и усмрћења проверили са православља на римокатоличку веру или на ислам, односно на друге начине присилно напустиле своју националност и прешле на хрватску и муслиманску, можемо добити само у временском року који је потребан за прикупљање и обраду свих објективних извора. У нашем подухвату у стању смо да податке за геноцидно уморене српске жртве дамо само о оном њиховом делу за које постоје преживели очевици, записи или оних уморених или преживелих, затим гробови и заједничке гробнице, извештаји војних и цивилних органа, појединца очевидаца масакра, учесника у сахранама, експертских комисија које су вршиле комплетну експертизу посмртних остатака. Горка је чињеница да се никад неће доћи до комплетних података о мученичкој смрти дела и данашње српске генерације што ће условити непотпуну слику и умањене податке о броју и другим параметрима који би дали праведну слику о

њиховим мукама. Остаје нам да се утешимо ипак да је највећи део масовно усмрћених Срба у овом грађанско-верском рату оставио трагове, да су сва масовна стратишта Срба већ спомињана у тренутку настанка, веродостојно, захваљујући одважности српских ратних репортера и новинара и ретко али вредно хуманих репортера нама пријатељских народа и земаља света, да ћемо већ сада моћи приближно тачно указати на највећи проценат масовних стратишта на којима су геноцидно усмрћивани Срби и објективним приступом одредити приближне податке о укупним српским губицима у минулом рату. Геноцидни талас усмрћења Срба цивила оба пола, а неретко и целих породица, као и рањених и заробљених српских бораца ширио се одмах по успостављању нове Хрватске под доминацијом ХДЗ и нарочито по повратку усташких терориста и екстремиста из иностранства у истим смеровима и просторима као и 1941. Захватао је најинтензивније области средњовековних војних граница или српских крајина у којима је српско становништво чинило већину или бројнију мањину која су ослањајући се на суседне регионе у Хрватској или Босни и Херцеговини настањене Србима у ратним временима могли да угрозе и доведу у питање власт хадезеовског режима, не само у њима већ у целој обновљеној усташоидној држави Хрватској. Памећу необдарене вође нове Хрватске а нешто касније и Изетбеговићеве фундаменталистичке Босне по узору усташке НДХ у супротстављању Србима као и 1941, изабрали су систем биолошког уништавања Срба. Као и 1941. Госпић је поново понео срамни барјак нове хрватске власти у покушајима да се свим средствима коначно доврши деценијски сан и Срби униште на овим просторима. Поново успешан и одважан отпор одбрамбених снага српског народа у Хрватској окупљеног у Републици Српској Крајини пореметио је планове хрватских екстремиста и они ће своје незадовољство, као и 1941, искалити у покушају биолошког истребљења српског народа са посебном жестином на привредно, саобраћајно и стратешки најважнијим деловима Хрватске и Босне и Херцеговине: у широј околини Лике и Горског котара, пределима западне Славоније, Барање и западном делу Срема, заједно са исламским фундаменталистима Алије Изетбеговића, кроз муслиманско-хрватску коалицију у сливу Неретве, у босанској Посавини, дуж целог Подриња итд. Тешко да ће се икад открити добро сакривани крвави трагови нових „тисућа“ масакрираних Срба Лике и Горског котара на најразличитије начине које су користећи оне исте методе сатанског мучења извршили углавном унуци истих оних српских мучитеља из 1941, нпр. унук Макса Лубурића племеник чувеног истребитеља по Лици, сатника Орешковића, Тихомир Орешковић, истребитељ у задарским затворима.¹¹⁷ Поуздано да се никад неће моћи утврдити судњи дани мучног умирања на разне начине и на многим скровитим местима масакрирања и усмрћивања више хиљада Срба Горског котара, Лике и делава Книнске крајине или српске северне Дамације посебно оних ближих усташким административним центрима Задру, Шибенику, Госпићу и другим. Ипак захваљујући вредним истраживачима овог пута имамо потпуније податке о зликовачким масовним акцијама у циљу истребљења Срба на овом простору у току рата 1991–1995. Само у Госпићу за првих пет месеци постојања нове Туђманове Хрватске од октобра 1991. до фебруара 1992. истребљено је

¹¹⁷ *Са сјиска убица*, „Војска” 26. XI 1992, стр. 41.

свих око 510 Срба, а извршиоци су били нове усташе – унуци Павелићевих усташа из 1941. године. На више од стотину стручних обдукција утврђено је да су ови мученици усмрћивани на најбруталније начине.¹¹⁸ Највећи део од тих око 510 госпићких Срба одвели су нове усташе из ХДЗ ноћу 16–18. октобра 1991. са лицима покривеним маскама да би их потом методима највећих злочинаца у историји усмртили. У низу упада јединица војске Републике Хрватске у српска насеља на линији или уз линију одбране Републике Српске Крајине, у Равним котарима и просторима према Госпићу током овог рата посебно су били трагични упади надмоћних снага 6–9. септембра 1993. прво на Ново Село у Мириловића Пољу а у Равним котарима, а онда на комплекс насеља у Медачком цепу, на позната стара српска насеља у госпићком крају, Дивосело, у коме је у прошлом рату усмрћено око 1000 Срба, Почитељу, Медаку и низу других насеља. Непосредно после ове нове серије злочина хрватских екстремиста у октобру 1993. команда подручног Унпрофора је послала извештај надлежним у коме је уз истинито описивање злочина наведено да је на овом простору уништено и од људи очишћено најмање 11 српских заселака.¹¹⁹ Међутим, у извештајима специјалног изасланика генералног секретара Тадеуша Мазовјецког у којима су давани подаци о овим злоделима хрватске војске, наводе се страхоте које су овом приликом учиниле снага Хрватске али се не даје основни податак да су то Срби, или поближе њихов последњи остатак који је до тада успевао да преживи серије усташких злодела у овим крајевима. У Доњем Селу још је било преостало 16 житеља, већином старијих особа од којих је осморо убијено на најбруталнији начин а остали су успели да умакну зликовцима.¹²⁰ У селима Медачког цета Дивоселу, Медаку и Почитељу уз несталих 48 цивила око 70 је усмрћено, углавном старијих и немоћних. Убијање остатака српског народа у овим селима извршено је снажним ударима артиљерије, затим масакрирањем рањених да се људи нису могли идентификовати, док је у исто време уз разарање остатака ових села уништено у њима све живо а порушено и спржено изграђивано.¹²¹ И у суседном региону Горском котару где је српска оаза у којој је преостало у животу после прошлог рата око 6.000 Срба у насељима Српске Моравице, Горње и Доње Дубраве, Јасенак, Дрежница, Мусулински Поток, Поникве, Попово Село, Брињски крај, који као мањина у односу на хрватску већину у области нису имали услова да буду прикључени ослобођеним просторима Републике Српске Крајине, трпели су разна насиља хадезеовског режима и геноцидна истребљења у насељима где су чинили знатну мањину и градовима Горског котара. У Огулину је без икаквог повода убијено 10 Срба, у насељима према Риједи и Лици према ономе што је откривено потпуно су уништена, опљачкана или спаљена 302 домаћинства

¹¹⁸ Мира Вучинић, *Кад њаштоло занем, злочини у Госпићу*, „Војка“ стр. 40–41.

¹¹⁹ *После злочина у српским селима код Госпића. Истража под приписојром Унпрофора*, „Политика“ 9. X 1993. стр. 10.

¹²⁰ *Ишо*, стр. 10.

¹²¹ *Заробљени, мучени, убијани, сјаљени*, „Политика“ 6. X 1993, стр. 13. Такође, *Истража под приписојром Унпрофора*, „Политика“ 9. X 93, стр. 10; Драган Вујичић, *Геноцид по дружи њуи*, фељтон „Вечерње новости“ наставак бр. 5. и 6. од 1. и 2. XII 1993.; Зоран Станковић, *Судскомедицинска обдукција у доказивању злочина*, Зб. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида“, стр. 363–366.

без икаквог правног или другог повода само због тога што су припадала Србима. Приликом уништавања ових кућа и прогона њихових житеља, према ономе што је утврђено само у првој половини рата, геноцидно је уморена 21 цивилна особа српске народности од стране казних одреда власти Хрватске.¹²² Већ од најраније фазе агресивног рата Хрватске и посебних агресивних настојања да се геноцидном стратегијом ослаби компактност Срба у српским крајинама у Хрватској, посебно на просторима северне српске Далмације, Лике, Кордуна и Баније са стратешким циљем да се осигура и трајније обезбеди спона између Далмације и континенталне Хрватске, на источном продужетку најисточнијег дела брозовске творевине Хрватске вођена је изразито офанзивна активност са опречним циљем – да се још више отвори и прошири капија експанзије и антисрпских утицаја преко источне Славоније, Барање и Срема према вишенационалној Војводини у којој је бројна католичка група несрпског народа и мањина могла да буде искоришћена као унутарња колона у коначном разарању Србије. Ослањајући се на јаку групу усташких породица које је Павелић овде насељавао у прошлом рату са намером да измени овде националну физиономију краја и осигура што јачи бат за ударање по Србији са севера, које је Броз срачунато оставио овде, хрватски екстремисти са повратницима усташким емигрантима одмах по сецесији из Југославије приступили су најразличитијим видовима слабљења и уништавања српства и на овим стратешки и привредно значајним просторима. Покушај специјалних снага МУП Хрватске 2. маја 1991. да похapse Србе у Борову Селу и одведу их у подземне катакомбе Старог Вуковара, и где би као и остали који су преваром одлазили тамо били усмрћени, наишао је на одважан отпор, коначно већ једном на будне и отпору приправне Србе. Бројнији губици овог ратног сукоба су узети као почетак грађанско-верског рата на просторима бивше Југославије.¹²³ После овог сукоба хрватски екстремисти удружени са усташама повешће и на овим најисточнијим просторима Републике Хрватске истребљивачки рат против Срба у коме ће доминирати биолошко уништавање народа Срба. Ради свеопштег означавања Срба агресорима и злочинцима сви примери отпора Срба и измишљени напади почињу да се објављују на хрватским средствима информисања и моћним медијским средствима њихових ментора. О агресији србокомуниста и србочетника понављаће се у недоглед, иако Срби ни тада и никад касније нису нападали већ се само бранили. У исто време, отворени злочини рата и геноцида су прећуткивани, као што је био десетковање блокираних гарнизона у Винковцима и смрт више десетина кадроваца који су служили војни рок. Све до ослобођења Вуковара, Барање и од јединица ЈНА у јесен 1992. Срема, покривени подршком из иностранства, хрватски екстремисти и усташе су уз све остале видове геноцидног уништавања Срба на овим просторима примењивали масовно геноцидно истребљење Срба цивила у Вуковару и другим деловима овог региона. С обзиром на спаљивање лешева и њихово бацање у реке, велики део ових злочина никад неће бити откривен. Међутим, за један део ипак су откривени трагови и докази. Одмах по покретању агре-

¹²² Меморандум о драматичном положају српског становништва на подручју Горског кошара, Зб. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида“ ... стр. 185–190.

¹²³ Биљана Ђурђевић, *Шта је претходило злу*, „Војска“ 29. IV 1993. стр. 17. Такође Хрватски 91. стр. 7 и 16–18.

сије на све што је српско, са посебним ударом у прво време на српска насеља у граду, етнички измешана сеоска насеља око Вуковара, у Барањи и деловима Срема поведена је хајка против Срба који су називани србочетницима и србокомунистима и одвођени у логоре и затворе у Вуковар, Осијек и друга места. Када су они постали претесни онда у дубље подруме кућа, у подземне тунеле водовода или канализације у градовима, посебно у Вуковару одакле су читави системи подземних канала водили према Дунаву тако да је ова река постала поново велика српска гробница. У удаљенијим селима су измасакриране Србе бацали у бунаре и септичке јаме. Приликом ослобођења села Маринаца, недалеко од Вуковара, у бунару усташе Ивана Одора у пластичној канти је нађено много мошница кастрираних Срба приликом масакрирања.¹²⁴ Стари полицијски затвори у Вуковару, Осијеку и другим градовима били су претесни па су разни подруми и катакомбе претворени у мучилишта Срба. И поред тога што су ликвидације обављане тајно уз највештије потирање трагова, на тај начин што су двоструко и вишеструко уништавани остаци, нпр. после масакрирања спаљивани а онда бацани остаци у Дунав, многи злочини су откривени заједно са злочинцима. Двојица припадника Збора народне гарде Хрватске, Иван Кораћ и Златко Овчар, су само у акцији чишћења Срба у новембру 1991. стрељали 27 Срба бацајући њихове лешеве у Дунав. Наредних дана ради застрашивања Срба убијено је још 15 Срба који су остављени по улицама Вуковара као опомена обесправљеном становништву града у коме су сву моћ имали десетине усташа убица међу којима уз поменуте и Мартин Саблић, Зоран Шипош, Никола Ђиборић, Бартол Домазет, Марко Фиковић, Зденко Штефанчић, Мира Дунатов, Дамир Сарађан, Вишња Каменски, лекар Весна Босанац, Миладин Милковић, Ивица Зрнић, Јуре Марушић, Мирко Николашевић, Анте Врањковић, Перо Марић, Жељко Левентић, Ксенија Пиплица и други. О суровости ових злочинаца најубедљивије су говорила многа подрумска мучилишта у Вуковару, Борову и другим местима где су живели Срби а у која су допрли усташки зликовци на подручју Барање и Срема у минулом рату.¹²⁵ У то су се могли уверити и ТВ гледаоци не само на нашим просторима већ целог света када је млади усташа Миладин Милковић хладнокрвно испричао пред ТВ камерама о масакру који је он својом руком извео у склоништу у вуковарској месној заједници Олајница над Србима. Без трага од покајања и гриже савести хладнокрвно је причао о масакру над 15 мушкараца Срба и пет жена. Најпре је завезао на столице двоје деце и потом их, док су она молила да их поштеди, на очиглед мајки заклао да би то са својим колегама усташама учинио и са женама и мушкарцима.¹²⁶ Отпор Срба против агесије и новог геноцида у Барањи и источној Славонији и Срему преносио се већ у јесен 1991. на просторе Славоније од Осијека све до Бјеловара. На удару нових усташких хорди посебно су се нашла већ у новембру и октобру 1991. села Паулин Двор јужно од Осијека, затим села даље према западу Кип Марино Село, и Машићка Шаговина. С

¹²⁴ Трагови злочина у Бунару, „Вечерње новости“ 12. X 1991, стр. 4.

¹²⁵ Драган Згоњаник, *Суђење починиоцима најтежих дела*, „Војска“ 26. XI 1992, стр. 27 и 33. Такође, *Хрватска 91*, ... стр. 18–46; Светислав Стојановић, *Злочинци из Вуковара*, „Вечерње новости“ фељтон од 5–8 децембра 1992: *Махинације са масовним гробницама*, „Политика“ 8. XI 1993, стр. 8.; *Пилуле за злочин*, „Вечерње Новости“ 5. XII. 1991. стр. 1.

¹²⁶ *Сала за мучење и хладнокрвни убица*, „Војска“, 26. XI 1992, стр. 3.

обзиром на то да је овде живео мањи проценат Срба, те није имао услова да организује успешнију одбрану, усташе су већ у јесен 1991. одвеле 37 угледних Срба из ових села, усмртили их и покопали у скривене гробнице које ће касније открити активисти Црвеног крста.¹²⁷ Све злочиначке активности фашисоидних нових армија и војски сецесионистичких република усмерене не само на разарање Југославије већ и на биолошко уништавање Срба, представљане су од неспских народа као одбрана угрожених нових међународно „признатих“ демократских држава од наводне великосрпске, србокомунистичке агресије. Ослањајући се на медијску, материјалну, политичку и другу свесрдну подршку својих великих ментора, нови хадезеовски режим није се либио да од најдубљих и најнеморалнијих лажи, већ је у најранијој фази оптуживао Србе да угрожавају животну егзистенцију Хрватима, чак и у крајевима где су Срби били изразита мањина и нису имали услова за успешан отпор устаничким зликовцима. Тако је покушај заштите голих живота Срба у селима Даљ и Сарваш у лето 1991. крајем јула и почетком августа 1991. вишеструко надмоћним снагама Хрвата из делова источне Славоније и западног Срема проглашен агресијом Срба. У оштром сукобу у борбама је погинуло 53 Хрвата и Срба. У информативним средствима у Загребу а потом широм света објављено је да су ову агресију извели србочетници и србокомунисти који су на најбруталније начине измасакрирали хрватско становништво. Ишло се дотле да се није демантовала вест да су у Даљу србочетници поклали целу породицу Хрвата Антуна Антоновића заједно са домаћином чак ни онда када се овај домаћин јавио да је жив и здрав са породицом и да нису доживели од комшија Срба никакво насиље.¹²⁸ Западна Славонија, знатнијим делом кроз векове српска земља, због свога стратегијског положаја као главне капије најважнијих саобраћајница загорске праве Хрватске са источним деловима хрватске чизме и са Посавином и у току ранијих геноцидних похода на Србе, посебно оном из времена Другог светског рата, претрпела је велике жртве. Први сумарни извештаји о страдању овог дела српског народа најављују да је овај рат донео овом крају најтежа разарања и најмасовније жртве. У периоду од јула 1991. до краја 1992, према провереним подацима, на њеним просторима само са простора општина Грубишино Поље, Дарувар, Нова Градишка, Новска, Ораховица, Пакрац, Подравска Слатина, Славонска Пожега и Вировитица оружане снаге Хрватске очистиле су етнички потпуно 193 насеља од којих 183 сеоска и 10 градских и уз то још делимично 87 насеља. Укупно је са ових простора до краја 1992. прогнано 52.320 Срба. Рачунајући уз набројене општине и околне делове западне Славоније где има још села са већинским српским живљем, односно 251 са апсолутном српском већином, 149 је етнички потпуно очишћено а 10 села делимично.¹²⁹ Уз све остале видове уништавања Срба – денационализација, исељавање, одвођење у логоре и затворе, знатан део српског становништва и у западној Славонији је у току грађанско-верског рата убијен.

¹²⁷ Драган Кнежевић, *Страдање становништва у селима Кий и Паулин Двор*, 36. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида“ ... стр. 433–443. Такође, *Маџишка Шафовина*, „Војска“, 26. XI 1992, стр. 32.

¹²⁸ Душан Давидовић и сарадници, *Догађаји у селима: Даљ, Сарваш и Ловинац у лето 1991.* 36. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида“ ... стр. 191–199.

¹²⁹ *Несјала 193 српска насеља*, „Политика“ 27. I 1993, стр. 8.

Највећа стратишта убијених Срба дотераних са разних подручја западне Славоније и из великих градова, посебно из Загреба, налазе се у Пакрачкој Пољани и Марином Селу где је откривено 17 великих и низ мањих гробница које су у процесу откривања. Према првим испитивањима којима руководи Унпрофор процењује се да је у ова два стратишта потрпано око 2500 убијених српских цивила. Процењује се да има око 80 локалитета са масовним гробницама од којих је 45 на простору од Осијека до Загреба. Страхује се да је од око 14.000 геноцидно уморених српских цивила највећи део у овим локалитетима масовних гробница.¹³⁰ Само у Пакрачкој Пољани откривено је 20 великих гробница димензија 20х5 метара. Срби су хватани по западној Славонији али и ван овог терена, на пример у Загребу, само због тога што су Срби и православци, довођени су у Пакрачку Пољану где су их јединице специјалне намене МУП Републике Хрватске под командом Томислава Мерчепа, новог Лубурића, фра сатане Филиповића и других Павелићевих кољача из прошлог покушаја уништења Срба у Хрватској и Босни и Херцеговини. Комисија експерата Савета безбедности која ради на припремама за ексумацију жртава по свим знацима, посебно због спорости у настојањима да се усташки злочини открију, пала је под озбиљну сумњу да намерно отежава посао. Прво је захтевано да се упоредно раде ексумације и гробница наводно хрватских жртава које су приликом ослобађања Вуковара извршили Срби, те кад је то дозвољено и утврђено да је у гробници Овчара код Вуковара сахрањено само 204 тела и по многим индицијама да су били углавном пацијенти болнице хрватске одбране, онда су тражени други посебно технички разлози за одлагање ексумације најмасовнијих гробница у Пакрачкој Пољани. Очигледно је да је спорост око откривања и обраде ових злочина новог Туђмановог режима у вези са „задивљујућим” успесима медијске кампање скоро целог света на сатанизацији Срба, јер би истина о жртвама родила сумњу у истинитост антисрпске хистерије, чиме би био окрњен и углед водећих светских сила и њихових челника који су увелико доприносили ширењу ове срамотне кампање лажи и сатанизације Срба.¹³¹ Колико су били трагични губици српских општина у западној Славонији говоре тачни подаци о губицима у погинулим у борбама или цивилима жртвама геноцида само у првој фази рата до краја 1992. Нпр. општина Окучани имала је 122 погинула и 163 рањених, Пакрац 43 погинула и 119 рањених, Славонска Пожега 65 погинулих итд.¹³² О тоталном потирању могућности опстанка српског народа у овом крају под штитом хрватске државе говори податак да је Хрватска – демократска земља по параметрима САД, Европске уније и огромног дела земаља света, само у овом крају где није било услова за остваривање надмоћи над агресором, па ни спремности да се противник иритира, оружана сила Хрватске уништила паљењем и минирањем уз претходно пљачкање 4.118 сеоских газдинстава.

¹³⁰ *Ошшужбе из њајних гробница*, „Вечерње новости” 22. XI 1993, стр. 1–2.

¹³¹ *Злочиним до државе*, „Вечерње новости” 22. XI 1993, стр. 5; Такође, Драган Вујић, *Геноцид по дружи људи*, фељтон, „Вечерње новости” 31. XI до 15. XII 1993; *Жртве у Пакрачкој Пољани, Срби из Крајине*, „Политика” 17. XII 1993, стр. 2.; *Меморандум о геноцидној полицији Хрватске према српском народу у западној Славонији*, Зб. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида” ... стр. 171–183.

¹³² *Понављање злочина геноцида*, Зб. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида” ... стр. 174–175 и 182.

Геноцидни талас истребљења Срба из Хрватске у пролеће 1992. пренешен је и на просторе Босне и Херцеговине већ у време припремања коалиционе агресије Туђманових и Изетбеговићевих исламских и католичких екстремиста на Србе у Босни. Једно од подручја на којима се овај талас најинтензивније развијао већ у најранијој фази преношења рата у Босну била је босанска Посавина у чијем средњем делу живи знатнији проценат, уз Србе и муслимане, Хрвата те који ће под упливом утицаја агресије и геноцида над Србима и у просторима источне Славоније, Барање и Срема као и агресивног жаришта у западној Славонији снажно еволуирати и агресивни и геноцидни талас на Србе по читавој дужини босанске Посавине, све до Семберије. После неуспелог покушаја Изетбеговићевих фундаменталиста да остваре примат над Србима у Бијелини и другим деловима најисточнијег дела босанске Посавине и у Мачви, почетком пролећа 1992. тежиште геноцидног насртаја муслиманско-католичке коалиције преноси се на средњу Посавину са посебним ударима на Србе око Босанског Брода, Оџака и Брчког. После чврстог и успешног отпора српске одбране на просторима где су Срби имали већину екстремисти коалиције усмеравају свој геноцидни удар на оне просторе где су они удружени имали надмоћ и успевали да продру у српска насеља где ће, уз истеривање српских породица са њихових огњишта, масовним одвођењем овога живља у логоре и затворе почети са геноцидним подухватима масакрирања и усмрћивања читавих група цивила Срба. Овде ће извести група исламских фундаменталиста на челу са Алијом Селимагићем у Сијековцу код Босанског Брода, у част и дане муслиманског великог празника стравичан масакр око 200 углавном српске деце и њихових мајки. Кољач Селимагић се пред истражитељима после падања у руке правде хвалисао да је поклао око 200 српске деце са њиховим мајкама хитајући на тај начин једном од најсрамнијих и најбезумнијих рекорда Павелићевог усташе и кољача у прошлом покушају истребљења Срба фратра Филиповића, прозваног фра Сатана, који се хвалио да је поклао око 5.000 Срба међу њима велики број српске деце. Нечуеном тортуруом исламских фанатика у масакрирању и мучењу Срба био је у ово време ужаснут амерички лекар др Кенет Макнамара из Калифорније који је у 15 дана у августу 1992. помагао лечење рањеника у болници на Кошеву у Сарајеву која је била у служби коалиције, али му то није сметало да напише у свом извештају да је био „... шокиран и ужаснут дивљаштвима које су муслиманске и муџахединске и регуларне јединице починиле над заробљеним припадницима српске милиције у Босни и Херцеговини”.¹³³ У ово време нарочито су била изложена великим опасностима српска насеља од Босанског Брода па све до Брчког која су била опкољена бројнијим хрватским и муслиманским насељима и живљем који је кроз коалицију углавном иступао против Срба здружено. Понављала су се олако заборављена зла из прошлог рата. Половином јуна 1992. Хрвати који су имали већину у селу Босанска Бијела убили су 23 мештана Срба, већином деце и старијих понављајући сатански завет својих дедода Павелићевих усташа који су 1942. у овом истом селу поклали око 50 житеља српске народности чије је једини грех био што су остали верни вери и традицији својих предака – право-

¹³³ Сведочење америчког лекара др Кенети Макнамаре, *Неописиво насиље и сакаћење*, „Војска” 26. XI 1992, стр. 43.

слављу.¹³⁴ Удружени у коалицији Хрвати и муслимани остваривали су заједно већину и у претежно српским пределима Посавине што им је омогућавало да над Србима спроводе најсуровији терор. Читава Посавина је била начичкана већим или мањим логорима и затворима у којима су уз све друге заробљеничке муке Срби оба пола убијани. У десетинама логора и затвора у Босанском Броду, Славонском Броду, Доњој Махали, Орашју, Шамцу итд. уз најтеже муке убијено је на стотине Срба оба пола – према непотпуним подацима до половине 1993. године око 3.500 Срба цивила. Само у логору у Оцаку који су држали Хрвати регистроване су 103 српске жртве до половине 1993.¹³⁵ И у ранијим временима експанзија клеро-католичког правашког фундаментализма и екстремизма била је са посебном силином усмеравана према Херцеговини, посебно према оном њеном делу око Неретве и даље према средњој Босни која је у ранијим временима називана и фрањевачка Босна. Овде ће, уосталом као и 1941, уз остале облике сатирања српског народа најзначајнију улогу имати геноцидно усмрђивање цивила Срба, потомака оних који су имали срећу да преживе најсуровији геноцид Павелићевих усташа 1941–1945. Већ сам долазак оружаних састава Туђманове Хрватске тзв. Збора народне гарде после признања нове државе од стране сила твораца новог светског поретка Ватикана, ЕЗ и других и формирање домаћих хрватских војних састава тзв. Вијећа народне одбране у пролеће 1992. уз друге облике сатирања српства покренут је нови талас биолошког истребљивања остатка Срба са тежиштем на три територијалне целине, где је намераavano довршавање истребљења Срба – град Мостар са околином, доњи ток Неретве око Чапљине и Метковића, те средњи ток Неретве са важном магистралом према Сарајеву и просторима око Коњица и Јабланице. Већ у току прве године грађанско верског рата од око 30.000 Срба у Мостару и његовој ближој околини највећи део је у време борби око града избегао из овог рата и нашао нова боравишта на српским слободним земљама, али је ипак један део овог живља, нарочито у првим налетима нових усташа, и овде убијен у многобројним затворима, логорима и чисткама. О броју и судбини ових осуђеника од усташа на смрт, тешко да ће се моћи икад утврдити потпуни подаци. За околна претежно сеоска подручја у широј околини Мостара на чињеницама су обрађени неки бројни подаци о геноцидном уништавању Срба цивила који нам омогућују да добијемо приближно представу о геноцидном страдању Срба цивила. Забележено је да су снаге Збора народне гарде 26. маја приликом упада у села Рашка Гора и Богодол, недалеко од Мостара, усмртиле око 200 Срба разних узраста.¹³⁶ Од почетка јуна 1992. по доласку јачих јединица хрватске војске у Херцеговину појачани су притисци према преосталим српским селима на левој страни доње Неретве према Пребиловцима, Тасовчићима и другим местима као и према српским насељима, односно линијама одбране на прилазима источној Херцеговини и на просторима средње

¹³⁴ У суботу у селу Босанска Бијела масакрирани Срби, „Вечерње новости“ 16. VI 1992, стр. 7.

¹³⁵ Из Меморандума југословенске државне комисије за злочине геноцида, „Политика“ 28. VI 1993, стр. 5. Такође, Крик који свей неће да чује, „Политика“ 16. XII 1992. стр. 12; Злочини над Србима у Оцаку, „Вечерње новости“ фељтон 27. VI до 8. VII 1993. Пријављено 98 масовних гробница у зонама сукоба, „Политика“ 2. IX 1993, стр. 2.

¹³⁶ Заштирана читаво села, „Војска“ 26. XI 1992, стр. 48.

Неретве, нарочито око Коњица и Јабланице. Ни најупорнија одбрана мало-бројних српских бораца није могла да заустави агресију надмоћних снага коалиције. Приликом покушаја заустављања непријатељских снага на линијама одбрана појединих села гинуле су десетине бораца, а после продора усташа у српска насеља уследиле би нове геноцидне жртве. Иако још не постоје подаци о укупним српским жртвама у овом походу усташа на Србе у најужнијем делу неретљанске области зна се трагични резултат да овде више, после минирања спомен костурнице српских жртава из Другог светског рата и уништавања или истеривања остатака српског становништва, на овим просторима није остало ни једно српско насеље.¹³⁷ Слично су прошли и Срби на простору Коњица и Јабланице где су чинили само 15% становништва. Као изразита мањина – немоћни да организују успешнију одбрану, они ће уколико нису раније избегли у источну Херцеговину бити геноцидно истребљени. Најтеже је прошло некад највеће српско село у овом крају са 750 Срба – Брадина, у којој је само једна једина хрватска породица на свет донела највећег истребљивача српског рода Анту Павелића. Брадину је напало 25. маја 1992. око три хиљаде муслиманских и хрватских екстремиста који су геноцидно усмртили или отерали у логоре смрти све оне који нису успели после пробоја надмоћне силе да умакну источније према новим линијама српске одбране. У селу је убијено 52 Срба, док су остали заувек напустили ово трагично место и отишли у источну Херцеговину и друге српске крајеве. Слично су прошла и остала села овог дела Херцеговине. У селу Челебићу убијено је 18 Срба, са Коњичке општине где су Срби чинили само 15% становништва геноцидно је уморено око 140.¹³⁸ И на овим српским мученичким просторима католички и исламски фундаменталисти, тотално заслепљени својом ирационалном србофобијом, извршиће у серији усмрђивања недужних цивила на обали Неретве један од злочина који човечији разум ни по чему не може да објасни. Са стратишта под обалама Неретве маја 1992. док су усташе клале брачни пар, професора Ђуру и Власту Голубовић и њихове двоје малолетне деце Петра 7 година и Павла старог 5 година, Петар већ измучен успио је да се сакрије у стењу и жбуњу, али бездушни целати су га опазили кад се покушао извући из пакла и хладнокрвно заклали и бацили у хладну Неретву.¹³⁹ Већ од времена припремања рата против Југославије, а посебно после његовог покретања и на просторима Босне од пролећа 1992. супротно стратешким захтевима клерокатоличких екстремиста који су се углавном заустављали у својим захтевима простора на истоку негде на линији Дрине или иза Дрине, својатајући и муслимане као део хрватске нације, исламски екстремисти Алије Изетбеговића снивајући муслиманску државу на овим просторима протезали су упорно своје снове и захтеве даље преко Санџака, Косова, све до Турске. Основни предуслов за остварење овог безумног сна исламских екстремиста био је директно везан за разбијање и уни-

¹³⁷ *Српско село Пребиловци са спомен костурницом из 1941. и српски манастир Жито-мислић усташе су сјалиле 7. VI 1992, 36. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида” ... стр. 209–225.*

¹³⁸ *Сретен Јаковљевић, Нови геноцид над српским народом у коњичком крају, 36. прилога, „Ратни злочини и злочини геноцида” ... стр. 225–253. Такође, Истовесит Срба избеглих из Јабланице и Коњица, „Вечерње новости” 1. XI 1993, стр. 5.*

¹³⁹ *Злочини у родном месту Анђе Павелића, „Војска” 26. XI 1992, стр. 44.*

штавање компактных српских етничких енклава дуж целе републичке границе између СРЈ и Босне и Херцеговине и остваривање продора на ширем простору Рашке области и западне Србије и повезивањем преко фундаменталистичког Косова са Турском а преко ње дугом зеленом трансверзалом ширином средњоазијских исламских држава и са масама муслимана на Тихом океану. Под дејством ових илузорних тежњи Изетбеговићеве исламски фундаменталисти ће већ од самог уласка у рат против Срба у пролеће 1992. посебну пажњу посветити покушајима разбијања и путем најбестијалнијег геноцидног уништавања српског живља на правцу ове стратешке жарнице продора и повезивања са исламским светом на целој дужини Дрине. Најтежу препреку чинило је постојање веома широких и са бројним становништвом српских енклава од Посавине и Семберије па све до Фоче да би даље од Фоче Срби у Херцеговини и Црној Гори имали повезану етничку већину. Управо из ових разлога први покушаји да се отвори капија продора на жарко очекиване стазе зелене трансверзале предузети су на делу Подриња између Фоче која је од самог почетка била српска и Горажда у коме су већину имали муслимани. Зато су јаке Изетбеговићеве снаге већ од почетка рата, систематски уништавајући српски живаљ у Горажду и суседним просторима где је било Срба, нападали на линије српске одбране на простору Фоче и сурово чистили српски живаљ на просторима које су успевали да освоје. Већ до септембра 1992. у Фочи је сахрањено палих бораца или цивилних жртава геноцида више стотина. Уследио је 19. децембра масовнији и дубљи продор изетбеговићаваца када је масакрирана 51 особа српске националности које су углавном геноцидно усмрћене од исламских екстремиста и плаћеника муџахедина из исламских земаља. Запажена је редовна унакаженост српских геноцидних жртава што је било непосредна последица и намера исламских фанатика да себи прокрче пут према истоку преко унакажених српских лешева.¹⁴⁰ Овај безумни сан исламских фундаменталиста су, и поред међусобних нерешивих супротности због претендирања на исте српске просторе, својски подржавали у погледу биолошког уништавања Срба хрватски екстремисти у Босни и Херцеговини настављајући нечасно дело Павелићевих усташа из 1941. године. Ово најбоље потврђује покољ 23 мештана српског села Босанске Бијеле који су 16. јуна 1992. извршиле нове усташе, суседи побијених Срба на педесетогодишњицу покоља (1942) 50 Срба у овом селу који су извршили дедови нових хадезевских екстремиста.¹⁴¹ Крајем 1992. и у 1993. у мноштво појединачних и мање групних геноцидних уништавања Срба која су се најчешће дешавала управо на Дрини у правцу продора екстремног ислама из Босне према „исламској матици” Турској, десиле се низ крупних масовних геноцидних настртаја босанских Изетбеговићевих фанатика на компактније српске енклаве на босанској страни реке Дрине. Највећи број оваквих удара биће усредсређен на средње Подриње преко кога је водио пут експанзије преко Рашке области коју су муслимани иако мањина и малобројнији од православних Срба својатали од Зворника па на југ даље преко Дрине и Лима све до Косова. Ипак, најмоћнији удари су усмеравани на средишње просторе

¹⁴⁰ Милош Хамовић, *Прилог утврђивању броја жртава у Фочи и Горажду у рату 1992. и првих месецима 1993.* 3б. прилога, „Систем неистина” ... стр. 255–256.

¹⁴¹ У суботу у селу Босанска Бијела масакрирани Срби, „Вечерње новости” 16. VI 1992. стр. 7.

овог региона између Зворника и Горажда. Један од најсуровијих удара биће изведен на део српске слободне територије Братуначке општине. Најважнију улогу у препадима, изнуравањима и свакако што масовнијем уништавању не само српске живе силе већ и недужних цивила од деце новорођенчади до старца на свим ратом захваћеним подручјима а посебно на оним стратешки значајним, придавано је специјално обучаваним терористичко истребљивачким групама које су најчешће припремане у иностранству под пуном бригом у земљама које су најактивније градиле нови поредак насиља и неправде. Ове терористичко диверзантске групе којима је главни циљ био изнуравање и уништавање снага одбране и народа српских земаља, убациване све чешће и у обе српске републике од краја 1992. и у 1993. години најчешће су, захваљујући будности српског становништва, откриване и уништаване. То се десило у децембру 1992. елитној групи „Дрински леопарди“ чији је задатак био да уништава Србе на Дрини. Ова група је припремана средствима великих менторских сила заштитница, а обучавана у Аустрији и „банана“ сецесионистичким државицама насталим разарањем Југославије, сателитских државица верних поклоника и услужника САД, земаља ЕЗ и других сила – у Словенији, Хрватској и Македонији. Сто педесет одабраних специјалаца ове групе под вођством посебно припреманих предводника Нурије Мечишевића, Салиха Салиховића и Мехе Ефендића откривено је одмах по убацивању на српску територију код Хан Пијеска и одмах је почело њено разбијање.¹⁴² Ипак, ангажовање оружаних снага и народа око откривања и уништавања ових злочинаца ослабило је пажњу на линијама српске одбране тако да је 14. децембра војска муслиманске Босне напала са вишеструко надмоћним снагама ослобођену српску територију Братуначке општине и масакрирала све Србе који нису успели на време да се повуку у селима Бјеловар, Сикирица и Вољевица.¹⁴³ Приликом истеривања резуларених муџахедина откривене су нове жртве у селу Југовићи и Лозничка Река које су делимично откривене и избројане достигле застрашујућу цифру од 109 масакрираних, највећим делом деце и понеком старијом особом, што открива да је упад исламиста извршен у време када је одбрана била окупирана на другим задацима, најчешће откривањем и уништавањем терористичких група. Ово се дешавало у тренутку када је група од око 400 заробљених исламских бојовника отпуштана кућама, добро ухрањена и одевена што је свет могао да види на ТВ екранима. Трагедију овога свега повећава и горка чињеница да су српске многобројне и дуговековне жртве сматрали убицама и злочинцима и велики људи овог времена и државници Бил Клинтон, Франсоа Митеран и други. Највероватније да ни до њих није допрла вест да су ови заробљеници у вези са којима и око којих је најшире распаљивана фама српског злочинства већ сутрадан кретали у своје јединице способни да поново нападају на српску децу и жене, док су отпуштеници из исламских и католичких логора остајали за сав свој век тешки инвалиди немоћни да живе а камоли поново да се боре.¹⁴⁴ Гоњени ирационалном мржњом према Србима и жељом да се остваре бар почетни кораци јачања исламско-фундаменталистичких позиција на Дрини, уз

¹⁴² Унишћена диверзантска група исламских фундаменталиста, „Политика“ 16. XII.1992, стр. 20.

¹⁴³ Јуче у четири браћуначка села убијено 100 српских цивила, „Политика“ 16. XII 1992, стр. 20.

¹⁴⁴ Расформиран зајвор Мањача, „Политика“ 18. XII 1992. стр. 8.

поштовање тиранске традиције да се користе посебни тренуци, свадбе, сахране, верски празници и слично када код Срба попушта пажња, муслиманске снаге ће извести један од највећих геноцидних напада на српску одбрану на Дрини и нанети српском народу највеће геноцидне губитке цивилног становништва. На деловима српске одбране на делу Братуначког фронта, делимично попуштањем пажње војног руководства РС, и превршише скромној оружаном помоћи са србијанске стране Дрине, Изетбеговићеви фундаменталисти су већ крајем 1992. успели да остваре бројну надмоћ над снагама српске одбране. Подстакнути успесима у сатирању Срба овог краја пре педесет година када су крајем 1942. убијене на стотине српске деце и жена, изетбеговићеви ће и почетком 1993. покренути снажну офанзиву ради геноцидног уништавања српског живља на овим просторима. Символ одбране у ранијим покушајима муџахедина да пробiju фронт према Дрини, српско село Кравица које је већ скоро две године успешно бранило око 400 бораца, било је у току Божићне ноћи 6/7 јануар нападнуто са преко 3.000 исламских фанатика. Тек кад је понестало муниције српска одбрана је почела да се повлачи улажући све напоре на спасавању и пребацивању више хиљада нових избеглица које су кроз снежну вејавицу и преко хладне Дрине поново тражили спас у Србији. И док су органи власти у СРЈ и Србији били прилично неодлучни вођа исламских фундаменталиста Сулејман Угљанин је претио да ће муслимани Рашике у евентуалном новом балканском рату бити на страни босанских муслимана, док су екстремистичке војне снаге тих истих муслимана геноцидно чистили српски народ у селима према Дрини, посебно на простору Братунца. Српски борци који су се повлачили последњи тек кад су успевали да извуку цивиле, јављали су да Изетбеговићева, међународно призната од САД и других сила, војска по методу туђмановаца у уништавању Срба у Медачком цепу и српској северној Далмацији, уништава све живо у селима српским у средњем Подрињу.¹⁴⁵ У току јануара, док су још увелико прикупљана тела жртава у масакрима у Кравици и њеној околини, уследили су нови геноцидни удари Изетбеговићеве војске, као онај усмерен 16. јануара на село Скељане где ће пасти нове стотине невиних српских жртава. Похитали су добровољци из Србије у помоћ, али исламских муџахединима и клеро-католицима помагао је већи део данашњег света и однос снага је био сурово неравноправан. Исход је за Србе поново био тежак. Нпр. Миломир Трифунковић, радник са сталним местом боравка у Бару, као добровољац, успут је сахранио у свом¹⁴⁶ родном месту Скељанима 18 својих најближих рођака делом палих бораца али већином оних нејаких и немоћних које су синови пакла сурово измасакирали. До краја зиме 1993. и делом пролећа Срби су у Доњем Подрињу, уз даљу заштиту продора под својом контролом, морали да посвете главну пажњу проналажењу сакривених гробница у које су своје жртве, измасакиране Србе, бацали исламски екстремисти, екскумацији, идентификацији и сахрани геноцидно убијених Срба: 21. фебруара 1993, 27 Срба код Зворника, 38 жртава 22. фебруара 1993. у селу Каменици, откривање масовне гробнице Срба у Факовићима 1. марта 1993. и низом других

¹⁴⁵ Божићни еџзодус српског народа на Дрини. Кравица несјала у пламену, „Вечерње новости“ 10. I 1993, стр. 6.

¹⁴⁶ Миломир из пакла звано Скељани сахранио 18 рођака, „Политика“ 3. II 1993, стр. 19.

мањих стратишта и гробница.¹⁴⁷ Комисија за ратне злочине у источној Босни покушала је већ у првој половини 1993. да открије и преостала тајна стратишта и гробнице и да утврди приближан број цивила које су усмртили муслимански и хрватски екстремисти. Утврђено је да је само до марта 1993. само у три општине у Подрињу, Братунцу, Скланима и Србници на разне начине усмрћено 1.200 Срба великим делом деце а да је повређивано разним облицима насиља или рањавано око 2.800 до 3.200. У меморандуму Државне комисије СРЈ за ратне злочине посебно је указано да је исти крај геноцидно уништаван од муслиманских и хрватских фанатика у минулим вековима и посебно масовно у Првом светском рату од хрватских и муслиманских шуцкора и у Другом светском рату од усташких кољача.¹⁴⁸ Једна од највреднијих новина Комисије за ратне злочине у целој Југославији био је подухват пописивања и израда пописа свих жртава рата, што је из манипулативних разлога ометано у ранијим геноцидним истребљењима српског народа посебно пописа жртава српског народа у брозовској Југославији. Овим подухватом ће се обезбедити тачни подаци о страдањима Срба у рату 1991–1994. и тотално оборити прљаве лажи србофоба целог света који пропагандном кампањом пред светом представили Србе, који су поново и у овом рату били највеће жртве, као једине и сталне агресоре.¹⁴⁹ Уз ове најмасовније подухвате исламских и хрватских екстремиста на стратешки најзначајнијем правцу сниваног продора преко Санџака на југоисток кроз читав рат су вршени злочини геноцида над Србима на линији агресије према Србији и јужније у Херцеговини и северније у Семберији само са мање интензитета. На јужном крилу планираног продора на исток или у горњем току Дрине најснажнији удари су били према скупинама Горажду а затим у смеру српских села око Фоче која су била опкољена муслиманским селима. Половином августа 1992. исламски фундаменталисти су опколили и напали села фочанске општине: Јамићи, Таулићи, Рачићи, Модро Поље, Камен, Кутурина, Дражево, Милотина, Колаковићи, Подграђе, Подрид, Подстијена, Стојковићи, Гуњаци, Подравање, Недериште, Рогосије и Вандић где је измасакирано око 200 Срба већим делом деце и жена. Највећи део је клан ножем уз претходно одсецање делова тела; неке су набијали на коље и пекли на ражњевима, нађене су главе које су служиле муцажединима за играње фудбала. Још у тежем положају су били Срби у Горажду где су муслимани имали надмоћну већину и где су систематска истребљивања Срба отпочела већ у мају 1992.¹⁵⁰ У околини Горажда коју су посели Срби нађено је више масовних гробница у које су сахрањивани сурово измасакирани Срби. Утврђено је преко затвореника који су умакли из горажданских затвора да је у овом граду од исламских екстремиста примењиван својеврстан метод уништавања читавих група Срба покупљених по околним селима у којима су они били у мањини у односу на муслимане.

¹⁴⁷ *Жртве са очишћеним праговима итецког злостивљања*, „Политика“ 22. II 1993. стр. 6. Такође: *Јуче у Каракају предхрају Зворника сахрањени Срби*, „Политика“ 23. II 1993. стр. 1; *Масовна гробница Срба у Факовићима*, „Политика“ 2. III 1993. стр. 8; С. Стојановић и Љ. Шобот, *Злочини пред судом, фељтон*, „Вечерње новости“ од 1. до 6. маја 1994.

¹⁴⁸ *Стравична слика страдања цивила*, „Политика“ 21. V 1993. стр. 10; *Обелодањен меморандум о геноциду над Србима у источној Босни*, „Политика“ 24. V 1993. стр. 6.

¹⁴⁹ *Страдање Срба у источној Босни*, „Политика“ 25. V 1993. стр. 6.

¹⁵⁰ *Гледао сам унакажена тела*, „Војска“ 26. XI 1992. стр. 49.

Повремено би они изводили масовније групе од по више десетина српских логораша, пуштали их према српским положајима око града и онда убијали иза леђа, после чега су сахрањивани у масовне гробнице на месту погибије.¹⁵¹ Сличних покушаја геноцидног истребљења српских цивила од стране екстремиста коалиције било је и на левом крилу дринског фронта у Доњем Подрињу од Власенице преко Зворника до Бијељине, као што је био онај у Власеници у септембру 1992. када су муџахедини спалили напола усмрћених разним мукама 27 Срба из Рогосија и Недришта који ће касније приликом екскумације бити једва препознати од родбине.¹⁵² Геноцидно истребљивање српског народа на овим просторима имало је још једну особеност – усмрћивања и тотално брисање трагова злочина учиниће оно што су истребљивачи Срба кроз векове желели: да се највећи део тих злочина никад неће моћи чиненички открити. Ове системе потпуног потирања и постојања уморених српских жртава посебно су користиле нове усташе у већим градским насељима, највише у Загребу и Сарајеву. Уз многе друге начине потирања идентитета жртве, нпр. спаљивање и просипање пепела у реке и разне безданке, коришћен је и систем масовног одвођења Срба у мукло доба ноћи или директно или у строго скривене затворе одакле су одвођени на стратишта на којима је отежана идентификација жртава ван градова. Тако су из Загреба одведене хиљаде жртава у концентрациони логор у Дугом Селу или у Пакрачку Пољану, највеће стратиште овог рата у коме је тешка идентификација јер су то простори Срба где су могли бити извршиоци злочина и једни и други.¹⁵³ Оваквим системом је етнички од Срба на разне начине очишћен највећи део градова Хрватске. У темељно документованом писму Министарства спољних послова СРЈ о геноциду у Хрватској почетком децембра 1993. ОУН наводе се следећи градови у Хрватској: Загреб, Осиек, Винковци, Новска, Славонска Пожега, Карловац, Сисак, Вараждин, Дарувар, Вировитица, Бјеловар, Дубровник, Шибеник и Задар.¹⁵⁴ Према писању добро информисаног америчког дневника „Њујорк тајмса“ до почетка децембра 1993. као резултат насилног изгона, посебно методом разарања домова, из Хрватске је протерано око 280.000 Срба, од којих су многи већ у току изгона усмрћени на начине који се тешко откривају. Наводи се да је само у Загребу бестрагом нестало око 40.000 Срба.¹⁵⁵ У Изетбеговићевој Босни и Херцеговини у којој су живели уз већинске муслимане и Срби и Хрвати и где су у геноциду радили свој крвави посао три ножа – исламски, западно-хришћански и источно-хришћански, уз бесомучну антисрпску кампању средстава информисања већег дела човечанства још је теже доћи до истине и чиненичких података о злочинима уопште а посебно о геноциду над поново сатанизованим Србима. Најтеже је било доћи до истине о патњама и страдањима Срба највише због

¹⁵¹ *Страдања Срба у Горажду*, „Политика“, 15. VI 1993, стр. 6; Такође *Заширани чиница села*, „Војска“ 2. VI 1992, стр. 48.

¹⁵² *Усташе училећи муџахедина*, „Вечерње новости“ 1. X 1992, стр. 12.

¹⁵³ *Жртве у Пакрачкој пољани Срби из Крајине*, „Политика“ 17. XII 1993, стр. 2.

¹⁵⁴ *Хрватски џајенић за савршени злочин*, „Политика“ 14. 1994, стр. 7. Такође, *Геноцид над Србима у Хрватској*, „Политика“ 5. XII 1993, стр. 3. и „Политика“ 2. IX 1993, стр. 2.

¹⁵⁵ *Меркеј, почасни грађанин Госића награда за злочине*, „Вечерње новости“ 30. I 1994, стр. 6; *Хрватска протерала 280.000 Срба*, „Политика“ 9. XII 1993, стр. 1; *Документи о прогонима над Србима у Хрватској*, „Политика“ 12. I 1994, стр. 7; П. Јоцић, *Злочин под заштитом државе*, фељтон „Вечерње новости“, 16–20. I 1994.

два узрока. Први, усавршена вештина извршилаца геноцида прозелита у највећем проценту проверених Срба са православља на ислам или западно хришћанство са предимензионираним нагоном лагања и подвала у име сопственог прања, уништавања извора и корена.¹⁵⁶ Други, до сада у историји непозната кампања лажи моћних светских медија и центара који су неистине против Срба понављали толико пута док оне нису постале „истина“ нове врсте. За потврду овога довољан је само један податак. Када су се већ од краја 1992. а посебно у 1993. разбуктали међусобни крвави обрачуни између чланица коалиције исламских и католичких екстремиста дуго су сва међусобна геноцидна недела у средствима западнохришћанског и исламског света приписивана Србима, да би се тек на крају почела стидљиво откривати истина. Нпр. стравичан масакр 25 цивила, међу којима већина деце у Ступном Долу код Вареша у октобру 1993. у светским средствима информисања, по већ устаљеној пракси, приписиван је Србима. Тек кад је откривено да је злочин извршила јединица ХВО под командом екстремисте Крешимира Босића истина је гласно одјекнула у свету, а командант британске јединице Унпрофора бригадир Ремзи посматрајући остатке унакажених дечијих тела са осећањем стида за човечанство изјавио је: „Првео сам 30 година у разним сукобима али никад до сада нисам видео ништа налик овоме”.¹⁵⁷ Све је ово чинило пут до истине о страдању сва три народа ангажованих у грађанско-верском рату у Босни и Херцеговини још тежим. У исто време, фундаменталистички фанатици заједно са другим делом коалиције у времену када се међусобно нису клали измишљали су нове методе и системе, уништавања Срба у градовима и рејим руралним просторима где су они имали етничку већину. Нпр. док су муслимани и Хрвати остајали као слободни грађани у деловима Сарајева у којима су Срби имали већину и који су остали у саставу Републике Српске или користећи право да крену у избеглиштво у десетинама хиљада углавном жена и деце, док су неки остајали у војскама коалиције, прешли преко српских земаља у иностранство а и до 50.000 оваквих остајали као пуноправне избеглице по СР Југославији па чак и по Српској Републици, више од 100.000 грађана коалиционог дела Сарајева изгубили су сва људска права и од првог дана рата претворени у таоце најнижег ранга и најтежих услова за преживљавање. Муслимански и католички екстремни фанатици, држећи власт у граду, измишљали су удар за ударом који је доносио усмрћење хиљада недужних становника града због јединог познатог греха што су рођени и хтели да остану Срби. Једино Срби у градовима, Сарајеву и другим, нису имали право слободног кретања већ од почетка рата у пролеће 1992. Док су на просторима Босне и Херцеговине где су Срби имали већину и већ у почетку потврдили своју доминацију и власт несрби имали пуно право кретања, одласка на хрватске и муслиманске просторе, кретања у избеглиштво према избору, односно уколико остају на српским просторима да буду оптерећени само нормалном радном обавезом. Срби на свим просторима коалиције били су без свих тих права. Штавише, када је нова коалициона власт прогласила уочи рата општу мобилизацију у јединице територијалне одбране та обавеза је важила и за Србе. Овај потез коалиције смишљено је

¹⁵⁶ Стих великог песника и филозофа о лажи проверене браће показао се у својој трагичној истини.

¹⁵⁷ *Починиоци идентификовани*, „Политика” 29. X 1993. стр. 2.

био срачунат на истребљење Срба јер, уз мале изузетке, они нису хтели да ратују против свога народа. Исход је био у Сарајеву, Зеници, Тузли, Мостару и другим местима по Србе трагичан. Проглашавани војним дезертерима, трпани су у многе државне и приватне затворе и логоре и тамо на разне начине усмрћивани, често веома вешто да се никад неће моћи идентификовати. У време присилне мобилизације мали број Срба се одазвао и после тога коришћен је на најопаснијим местима, као живи штит за коалиционе војнике, чишћење минираних простора, преношења муниције где ће их највећи део изгинути. Огромна већина је отерана у многобројне затворе и логоре, државне и приватне, и тамо систематски и плански уништавана. Утврђено је да је само у несрпском делу Сарајева на овај начин усмрћено преко 1000 Срба а на десетине и стотине у осталим градским центрима под влашћу коалиције.¹⁵⁸ Уз убедљиве доказе тврди се да је само у приватном затвору и јавној кући двојице познатих криминалаца браће Празина уморено око 200 Срба.¹⁵⁹ После разгарања рата у 1992. па даље кроз његов ток све више су се погоршавали и онако немогући услови егзистенцијалног опстојања Срба на просторима Туђманове и Изетбеговићеве државе. Сви други народи по сопственој жељи слободно су напуштали дугим ратом захваћене просторе, укључујући и оне блокиране од снага војски српских република и одлазили у избеглиштво док су то право Срби остваривали веома ретко. Нпр. из Сарајева, Мостара, Зенице, Тузле, Травника, и других градова у блокади одлазили су сви несрпски народи бивше Југославије, Словенци, Македонци, Јевреји, па и Хрвати и муслимани, док су то веома ретко доживљавали Срби и то у тако тешком стању да им је било преостало још само да умру. И кроз ток рата у блокираним градовима најтеже су зостављани и мучени Срби, разним болештинама, студени јер су живели у оштећеним зградама без грејања, без хране јер су им дељене само мрвице од корумпираних и србофобизмом обојених хуманитарних организација. Дешавало се најчешће да у самобомбардовању цивила у Сарајеву у циљу лажног оптуживања за то неде-ло Срба и њихове сатанизације од крајње нехумане пропаганде западних сила, у већини страдавају Срби. На свим просторима бивше Југославије који су ушли у састав међународно признатих сецесионистичких држава Републике Хрватске и Републике Босне и Херцеговине, који су били изван одбране трајне или привремене Републике Српске и Републике Српске Крајине муслимански и хрватски екстремисти, уз све друге видове уништавања српског народа, примењивали су и овај најригорознији геноцидно усмрћивање Срба цивила. Податке о тим злочинима и о њиховом броју и на сеоским просторима биће потребно још дуго истраживати и проверавати да би се дошло до приближних бројева жртава. Овде можемо да споменемо сам најмаркантније геноцидне подухвате хрватских и муслиманских екстремиста у појединим општинама у БиХ које имају мешовито становништво. Већ у априлу 1992. јединице новоформиране оружане силе Републике Хрватске су, следећи крваве стазе усташа из 1941, упале у српски део Купреса и измасакрирале 52 Србина. Десетине Срба су одвеле из Малована који су после усмрћивања негде бачени у неку шпиљу јер остаци нису пронађени. У бестијалности

¹⁵⁸ *Како нам се догодио рат*, „Војска“, 26. XI 1992, стр. 49.

¹⁵⁹ *Злочини браће Празина*, „Војска“, 26. XI 1992, стр. 47.

масаakra и дугог мучења ових мученика на читав низ начина, ови зликовци су достигли ниво нечовештва својих дедова чувених усташа кољача Срба из Купреса 1941. Већ 15. јуна 1992. јаке снаге Изетбеговићеве тек мобилисане Територијалне одбране муслимана и Хрвата у БиХ са подручја источне Босне, помно следећи антисрпску намену брозовског и кардељевског изума територијалне одбране, и испуњавајући наредбу новог шефа исламско-босанске ускоро „суверене државе” напале су комплекс српских села око Сребренице: насеља и села: Црквине, Опаци, Ораховица, Бибићи, Биогор, Турија, Подрид, Постоље, Дарашница, Црни Врх, Карно, Грубановићи, Јасенова Шпат, Чичевци, Бухва и у њима достижући најцрни облик злочинаштва својих дедова шуцкора Фрање Јосипа, усташе Анте Павелића и измеђара Адолфа Хитлера бестијално искасапивиши око 400 православних житеља у њима,¹⁶⁰ претежно деце и жена. Шест дана касније 21. јуна 1992. ова иста ордија је потпуно истребила Србе из преосталих четири српска села сребреничке општине: Двориште, Дучиће, Полимиће, Горње и Доње Ратковиће, истребивши тако Србе, пошто је исламска Сребреница наслоњена на саму Србију, пред лицем српске земље коју упорно творци новог поретка и на прагу двадесет првог века означавају јединим агресором и силником на овим просторима, и земљом злочинаца ваљда због тога што генерације Срба убијају а да за тај злочин не испаштају казне.¹⁶¹ У помен дана 31. јула 1941. када су усташе Анте Павелића у Ливну и околини убијали стотине Срба, групе нове генерације усташа, сада под називом Хрватске демократске заједнице, у 1992. на исти дан свеца православног, српске Огњене Марије, убили су у српским насељима код Ливна око 25 Срба. Истог лета 2. јуна Изетбеговићева територијална одбрана са подручја Олова и Кладња у српском селу Чемерници заклала је 32 српска цивила.¹⁶² Половином јесени 1992. у већ разбукталом рату у Босни појављивале су се све чешће јединице исламских фанатика који су или за новац или у служби Алаха кренули у помоћ цихадистима Алије Изетбеговића. Потврда да су они ту биле су одрубљене главе српских рањених бораца из села Јасенова између Тешња и Теслића, Благо Благојевића, Бране Ђурића и Ненада Петковића.¹⁶³ Заплењена је читав архива муџахединске јединице која је разбијена при судару са српским борцима. Током читавог рата а највише 1994. свет, посебно међу осталим сами Срби који највише испаштају у овом рату, све су више пажње показивали, уз бележење, евидентирање и чување података о страдалим у овом рату и могућем прикупљању бројних показатеља, именских и других података о страдалим

¹⁶⁰ Још једна осуда Срба, „Политика” 22. II 1993, стр. 2. Такође, Ратко Младић, *Интјервју* „НИН”, 12. II 1993, стр. 11–14.

¹⁶¹ *Над црном сјатајисјиком злочина у БиХ. Зајипирана чипјава села.* „Војска” 26. XI 1992. стр. 48.

¹⁶² *Зајипирана су чипјава села.* „Војска” 26. XI. 1992, стр. 47–48.

¹⁶³ „Вечерње новости” 1. X 1992, стр. 16. Поновило се оно страшно из претходног геноцидног настрјаја на опстанак Срба када се група хрватских и муслиманских целата усташа сликала са одрезаном главом суседа Србина постављеном испред себе 1942. у селу Ивањска код Бање Луке само да се овог пута не понови и онај други дио српске трагедије, да небригом Срба овакви целати остану несудођени и шта више да се не понови још већа дрскост коју је Броз омогућио да најближи рођак ондашњег зликовца Меће Церића из Босанског Новог у брозовској Југославији досегне руководећи положај у владајућој елити ондашње Југославије. Видети и *Илустровану полијтику* бр. 1770 од 3. X 1992.

као и чиниоца који директно или индиректно условили страдања уз неминовне војне жртве које доноси сваки рат. Немила је али неотклоњива истина да су многи подаци о страдањима Срба као и свих других народа у овом рату велика непознаница и да ће она још подуже остати као таква. Тешко да ће се за било коју категорију страдалника у овом рату моћи ускоро утврдити и приближан број. Главна сметња томе су намерна уништавања трагова и злочина. Смишљена пропаганда већине медија огромног дела пристрасног света према двома ратујућим странама у минулом рату – Хрватима и муслиманима већ почиње да слаби, јер свет ипак дознаје истину. Али место тога данас се воде манипулативне игре са најистраженијим објектима сведоцима ратних и геноцидних злочина на тлу бивше Југославије, масовним гробницама лишених на све могуће начине живота грађана бивше Југославије у минулом рату. Наиме, у датим околностима суровог рата одређени органи српских земаља за прикупљање података о укупним страдањима становништва са тежиштем на жртве рата и жртве геноцида, највећи успеси су остварени у откривању масовних гробница, и упоредо са регистровањем свих врста злочина, и стварањем пописа злочинаца који су те злочине извршили. Тако је до половине 1994. Влада СРЈ у своја три опсежна извештаја о ратним злочинима у рату 1991. до 1994. дала све потребне податке за највећи део извршиоца злочина дајући само у трећем извештају податке за 362 починиоца, укупно обрађених 186 злочина. О непристрасности српске стране најбоље сведочи податак да је у Републици Српској Крајини подигнуто 47 оптужница и против Срба за кривична дела против грађана других националности.¹⁶⁴ Већ до почетка 1994. откривано је на просторима бивше Југославије 98 масовних гробница уз очекивања да ће се откривати још.¹⁶⁵ Иако је истина и у овој најосетљивијој области почела сама себи да крчи пут што потврђују подаци да је раније и претерано наклоњени коалицији водећи њујоршки лист „Њујорк тајмс” објавио почетком децембра 1993. податке да је на просторима Републике Хрватске у току овог рата разорено и уништено 10.000 српских домова и протерано ради етничког чишћења 280.000 Срба.¹⁶⁶ Ипак, најболнија истина о одговорности за масовне злочине геноцида над цивилима тешко се открива испод дебелог вела тајни и намерних пребацавања одговорности на оне који су највише нападани, који су најмање били ангажовани у злочинима – Србима. Упорна настојања појединих органа и представника ОУН да се стручна медицинска експертиза масовних гробница у Пакрачкој Пољани не врши на лицу места нити на неутралном терену већ на терену Републике Хрватске где су могуће и сигурне манипулације и покушаји да се, уколико се не успе да се сви греси пребаце на Србе, а оно бар да се по брозовском методу поделе злочини односно одговорности на обе стране, и извршиоце и жртве. Више пута давани предлози са српске стране да се ексхумација жртава и на српској страни, на пример гробнице на Овчари код Вуковара и масовне гробнице у Пакрачкој Пољани, обавља на лицу места и да се медицинска експер-

¹⁶⁴ Влада СФРЈ припремила нови докуменат за Уједињене нације. Извештај о 186 рајних злочина, „Политика” 21. IV 1994, стр. 11. Такође, У седишту УН објављен извештај наше владе о рајним злочинима, „Политика” 20. V 1994.

¹⁶⁵ Пријављено 98 масовних гробница, „Политика” 2. IX 1993, стр. 2.

¹⁶⁶ Хрватска прогнала 280.000 Срба, „Политика” 9. XII 1993, стр. 1. Такође др Зоран Станковић, Жртве прогналавају агресорима, „Политика” 8. III 1993, стр. 6.

тиза обавља на неутралном месту и од стручњака свију заинтересованих страна су одбијани. Одбијања предлога српске стране о ексхумацији уз присуство неутралних стручњака и експертизи само од стручњака делегираних са обе стране била су још упорнија или и од стране хрватских власти и појединих представника ОУН, када се дознало да је Овчари код Вуковара углавном сахрањен неупоредиво мањи број жртава које су потицале из Вуковарске болнице, док су прве ексхумације на Пакрачкој Пољани дале наслуђивати и десетине хиљада уморених из целог подручја српске западне Славоније од 11. 10. 91 све до 29. 3. 1992. као и велики део грађана који су директно из Загреба или преко логора у Дугом Селу упућивани на ово стратиште у току рата.¹⁶⁷ Овај посао је успоравала и комплексност и способност стручне експертизе која је са југословенске стране и поред ширих ангажовања до марта 1993. обрадила само око 3.300 лешева. Под крај рата вршени су од стране стручњака и истраживача ове тужне проблематике да се на темењу познатих параметара приближно процене укупни људски губици на југословенским просторима у току рата, жртава све три ратујуће стране, урачунавајући ту и жртве рата – у борбама погинули борци и жртве геноцида, односно цивили и други невојнички губици. Неки од ангажованих стручњака процењивали су да је до краја 1993. на све три стране и по свим основама било укупно око 28.000 погинулих што је мало, ако се узме процена директора истраживачког центра свесрпског сабора Војина Дабића да су само геноцидни губици или губици цивила Срба само у Хрватској и до септембра 1993. износили око 14.000.¹⁶⁸ У сваком случају истраживачима остаје у аманет да овај део посла што пре и што темељитије обраде да би се дошло до што тачније цифре која ће поуздано много допринети побијању лажних оптужби упућиваних током читавог рата од огромног дела „цивилизованог” света који је годинама ширио хистерију лажи усмерену само против Срба као виновника свих зала и недаћа овог времена и света и откривању истине да су код свих трију народа ангажованих у овом рату било злочина и злочинаца, те да нема добрих и лоших нација па ни злочиначких и незлочиначких народа већ само појединаца.

Грађански рат на просторима некадашње Југославије, преваливши свој зенит, почео је да малаксава што је рађало различита расположења. Код оних који нису ни желели рат већ били за договорно компромисно решавање насталих или пак измишљених и исфорсираних у овом случају међунационалних проблема, позитивна расположења јер је очекиван крај рата и престанак непотребног и бескорисног усмрђивања људи. Код оних екстремно-радикалних који су рат и изазвали, с обзиром да нису испунили своје мегаломанске намере само стишавање рата је изазивало отпор и подстицала их на крвопролиће и стварање нових жаришта како би се обезбедили услови за остваривање освајачких планова. Са појачаном упорношћу на изгону Срба из српских крајина, нарочито од краја 1994, и на њиховом геноцидном истребљењу радиле су екстремно-радикалне снаге из редова муслиманско-хрватске коалиције, као и светске антисрпске коалиције. Уз подршку светске анти-

¹⁶⁷ Манипулације са масовним гробницама, „Политика” 8. XI 1993, стр. 8. Такође, *Писмо Галију поводом чишћења масовних гробница*, „Политика” 11. XII 1993, стр. 2; *Пријављено 98 масовних гробница*, „Политика” 2. IX 1993, стр. 2.

¹⁶⁸ У *Хрватској од јочешки рајта убијено 14.000 Срба цивила*, „Вечерње новости” 29. IX 1993, стр. 6.

српске коалиције и даље су без и трунке стида на образу најнепоштеније подвале нпр. усмрћивање сопствених грађана муслимана да би се поново оптуживали Срби и на тај начин сатанизовали и припремали за велико жртвовање.¹⁶⁹ Но пошто ни ова манипулативна подвала није задовољавала ни штићенике Изетбеговићевце и Туђмановце као ни њихове антисрпске заштитнике ишло се даље на измишљање још погибелјних политичко оружаних подухвата какве су биле безбедносне зоне. Већ од увођења првих безбедносних зона у 1994. у српским крајинама, оних првих око Сарајева а затим и за друге важније просторе у Босни и Херцеговини и Хрватској била откривена и манипулативна и агресивна намера и унутрашње али и шире светске србофобске коалиције. У пракси се то најбоље сагледало на примеру Сарајева. Знамо из много примера да су однарођени главари из редова српског народа постајали ускоро највернији служитељи новој вери на коју су прешли, исламској или на римокатоличкој где су ускоро постајали већи католици и одмах усто и Хрвати од исконских Хрвата католика, односно већи исламисти и Турци од изворних Турака. У условима вишевековне поробљености уследила је општа појава на поробљеним српским земљама – муслимани су живели у административним, привредним и у другим за живот повољнијим просторима, док су Срби који нису хтели да провере тражили услове свога опстанка у мање подесним за живот просторима – у планини, брдима, шумама. На тој основи су у главном граду БиХ Сарајеву муслимани имали већину док су то исто обезбеђивали стицајем околности Срби на ванградским просторима око Сарајева, како је то био случај са највећим делом градских насеља у БиХ. Као и раније кроз минуле векове, Срби ни овога пута нису своју надмоћ остваривали над муслиманима ослањајући се на своју агресивност и крвожедност каквим су их сматрали и у пристрасним медијама у бројном антисрпском, посебно у исламскофундаменталистичком и клеро-католичком свету, већ обрнуто – у својој егзистенцијалној одбрани и уз то самоодбрамбеној упорности која их је и раније и овога пута доводила до победе над заблуделом провереном браћом. Да би се неутрелисала ова предност Срба, у овом случају Срба крајишника ван матице Србије, РС и стратегијски важних простора крајишких Срба у Хрватској, односно у РСК србофобски планери у светској антисрпској коалицији су, користећи се ОУН у којој су имали свемоћ, уз мноштво антисрпских махинација, на пример забрањивање употребе малобројне авијације РСК и РС у самоодбрани српских простора, уз истовремено подстицање нпр. авијације Туђманове РХ у разарању и онако уништаваних српских простора и насеља у завршној трећини рата извели једну од најнепоштенијих и за Србе понижавајућих махинација и срачунатих манипулативних подвала уз постављање тз. неутралних или заштићених зона на ратом захваћеним просторима где су Срби имајући пре свега борбену предност, успевали да обезбеде доминацију и могућност да на тим стратешким најважнијим просторима поразе муслиманске и хрватске снаге. Овим непоштеним путем дошло се до проглашавања као неутралних зона и већег дела стратегијски најзначајнијих простора око Сарајева, Дубровника, Горажда, Сребренице, Желе, Бихаћа, Тузле и других мање важних простора Босне и Херцеговине и Хрватске. Сама идеја неутрализације ових простора је

¹⁶⁹ Православ Ралић, *Етничке димензије злочина*, „Војска”, 26. XI 1992 стр. 25.

била за све стране и хумана и корисна, укључујући и Србе Крајишнике. Међутим, њена је пракса била једнострано пристрасна јер је агресорима и разбијачима заједничке државе не само дозвољавано, већ свестрано помагано да са „неутралних” простора довршавају уништавања већ разорених српских простора у околини Сарајева, Тузле, Бихаћа, Горажда, Жепе, Сребренице итд. Истовремено, само делимично узвратни одговор артиљеријом Срба на коалиционе просторе проглашеним мирољубивим зонама, проглашавано је у медијима обију коалиција као српско „злочиначка” агресија на „угрожене” муслимане и Хрвате. Дубоко повређене и понижене вође босанских и крајишких Срба враћајући немило за недраго, невешто и грубо, заробили су припаднике Унпрофора што ће председник Србије Слободан Милошевић вешто да неутралише као неодмереност ослобађањем миротвораца. Међутим, пракса свестраног протежирања и отвореног помагања муслимана и Хрвата и сталних претњи па и отворених оружаних удара НАТО-а и посебно снажних авио удара по српским одбрамбеним положајима биће посебно око заштићених зона константна пракса радикалних снага велике светске антисрпске коалиције које ће принети додатне геноцидне жртве српском народу. Ова пракса, нарочито у муслиманском делу Босне, биће константно присутна али и упорно прикривана од водећих снага обеју србофобских коалиција. Ретко се јављао глас истине као што се десило вероватно међу првим весницима истине, у Париском *Либерасиону*, већ половином септембра 1992. у коме је наговештена истина о манипулативним подвалама антисрпске коалиције у циљу оптуживања невиних Срба „једноставно све што учине муслимани, ако то не може да се припише Србима, остане приквирено велом тајне, или кад то није могуће тад буде препуштено забораву”.¹⁷⁰ Пристрасност према муслиманско-хрватској коалицији од почетка до краја рата освајало је највећи број представника западних сила а код неких изазвало и необјашњиву мржњу према овом народу призивајући тиме највеће недаће и страдања. У маси таквих несхватљиво и необјашњиво србофобских потеза крајем маја 1995. или у време када су Изетбеговићеве трупе, уз подршку својих савезника ломећи примирје, водили пролетну офанзиву против Срба, и уз то, у данима када је командант Унпрофора француски генерал Бернар Жанвије оптуживао муслимане за офанзивна дејства против Срба у којима су од муслиманске руке настрадала и два француска војника у саставу Унпрофора, у исто време је дубоко антисрпски опредељена Медлин Олбрајт, амбасадор САД у ОУН, поново веома упорно захтевала казнено бомбардовање Срба у Босни. Тешко би било поверовати да ова чланица нежнијег пола људског рода, као добар познавалац Срба, Београда и Југославије није знала да управо Срби у целини спадају у ред најмасовније и најбестијалније геноцидно усмрћиваних народа у 20. веку на свету.¹⁷¹ Полазећи од тврдокорне чињенице

¹⁷⁰ Новица Војновић, Зборник „Ратни злочини и злочини геноцида” ... стр. 299.

¹⁷¹ *Седамдесет и осам година шортура*, „Војска”, 26. XI 1992, стр. 39. Само једна екипа и у ограниченом времену је утврдила око 70 врста тортура. Непобитно је да су их копирали од претходника, измислиле десетоструко више. Регистар овог људског пада кад би целовито био истражен и сачињен спадао би у ред чуда јер би се показало да овај сој убица предњачи и у простору и у времену.

Навешћемо само неке од облика физичког злостављања, које су утврдили стручњаци из Института за ментално здравље и психологију војника у Београду:

да најмоћнији најчешће побеђује и слави победу без обзира на свеукупну квалификацију, праведност или неправедност те победе. И овде је било најважније да је одмах по наставку бомбардовања Срба, који су у исто време опакo нападани од исламских муџахедина, најмоћнији човек најмоћније земље света „поздравио авионске нападе на Србе” и не размисливши о злу и мукама у каквим су умирала невинa српска деца директно или индиректно погођена и масакрирана у овим авио ударима, по наводно од цивилизованог света измишљеним „неутралним зонама” које су добиле саркастичан назив „сигурносне зоне” за које је једино „сигурно” било ново умирање Срба који су судбином историје постали житељи тих зона.¹⁷² Већ наредних дана је дошло до нових бомбардовања српских простора око Пала а затим ће уследити немио потез вођа РС заробљавања око 800 припадника Унпрофора а затим и до одмерене и корисне акције ослобађања миротвораца и захваљујући опет попуштању Срба и до мировног разрешавања овога спора и ослобађања заробљених недужних људи.¹⁷³ О несхватљивим различитим односима међународних снага, веома попустљивим према антисрпској коалицији и бескрајно строгим према Србима, види се и на примеру да против муслимана ни онда када су нападали Унпрофор и вршили убијања конкретнo француских мировљака на Врбања мосту ником није ни падало на памет да бомбардује исламски део заштићене зоне.¹⁷⁴ Коалиционе оружане снаге су користиле предност заштићених зона Хрватске као и на осталим просторима БиХ и где

- ударање главом ухапшеника о зид до губљења свести,
- засецањем тела ножем а затим наредбе да се нож лиже уз претњу клањем,
- чупање косе а затим захтев да се сопствена коса поједе,
- претња вађењем очију, grubим забадањем прстију у очне дупље,
- систематско наскакивање данима на стомак затвореника до изазивања киле,
- гажењем по хируршком ожиљку оперисаног затвореника,
- гашење пикаваца у устима жртве које она потом мора да прогута,
- присиљавање жртава да под дејством електрошокова на полне органе и друге екстремитете играју наводни „српски моравиц”,
- туширање са прикљученом струјом на кичми,
- играње кола голих затвореника повезаних у струјно коло,
- стављање флаше у уста, пуцање у уста, затим терање жртве да зубима ломи стакло,
- мучење хроничних болесника свакодневним саопштењима да више нема препарата помоћу којих одржавају живот,
- купање затвореника различитих полова, затим групне ируминације уз обавезно гутање ејакулата,
- присилно групно мастурбирање мушкараца пред најстаријим огољеним женама уз брутална вербална понижења,
- ношење вруће воде на глави итд. Детаљније седамдесет врста тортуре, *Војска* 26. 11. 1992. стр. 39.

¹⁷² *Клинтон поздравио авионске нападе*, „Политика” 26. 5. 1995. стр. 2. Такође НАТО најале српске положије код Пала, „Политика” 26. 5. 95. стр. 1. Нису имали ефекта ни извештаји француског војно истраживачког тима стручњака који су истражујући ко су кривци и изазивачи убијања у Сарајеву утврдили и надлежне известили да су „све до средине јуна муслимански снајперисти намерно гађали цивиле у Сарајеву”... Француски официри сматрају да су муслимани гађали људе по улицама како би стекли више симпатија у иностранству и добили војну помоћ од запада у борби против Срба. Шпире о овом *Муслимани гађали сопствени народ*, „Политика” 3. 8. 95. стр. 2.

¹⁷³ *Нови уљимашуми и нова бомбардовања. Јељцин игражи прекид бомбардовања*, „Политика”, 27. 5. 1995. стр. 1.

¹⁷⁴ *Прексинаћ код Врбања мостја у Сарајеву окрцај са Французима из УНПРОФОР-а*, „Политика”, 29. 5. 95. стр. 12.

је ометана или забрањивана самоодбрана Срба на њиховим просторима у близини или околини заштићених зона. Тако је половином јула 1995. коалициона армија извела са простора неутралне зоне око Бихаћа артиљеријску припрему за офанзивни удар на Подгумечки део Босанске крајине испаливши више од 1000 граната у правцима према Крупи, Отоци, Новом Граду на српска насеља, као и у Рипачком Кланцу, Грабешком Платоу усмртивши већи број Срба.¹⁷⁵ Истога дана армија БиХ заробила је припаднике Унпрофора у Горажду а да ником у табору велике антисрпске коалиције, па чак ни ревносној Медлин Олбрајт, кад је било у питању кажњавање Срба, да се овога пута казне муслимани.¹⁷⁶ Напротив, у пристрасност према муслиманима и Хрватима и не само одбојност према Србима већ и у отворено агресивно насиље газило се још дубље. Уз потпуно заобилажење најважнијих миротворних чинилаца у овом домену Бутроса Галија, Јасушија Акашија, 16 министара одбране чланица НАТО, донели су 25. јула одлуку да „казне” изведу моћном авио-армадом НАТО-а прошире на знатнији део простора и објеката у РС, односно да се уз раније разорене војне објекте, магацине, положаје и живу силу прошире на цивилне објекте, путеве, мостове, аеродроме итд. Свакако да је у оквиру ових намера лежала отворена опасност уништавања и насеља и људи што је било ништа друго већ злочин човека над човеком.¹⁷⁷ Свакако да ће пристрасност велике светске антисрпске коалиције и према Изетбеговићевим муџахединима и Туђмановим клерокатолицима и њену спремност да употребом своје оружане силе НАТО-а неутралишу борбену спремност, вољу за одбрану и надмоћ Срба у обрачунима раније кроз векове па и сада искористиће унутарња антисрпска коалиција – потомци оних истих предака који геноцидно уморише у претходна два светска рата око 1.500.000 Срба те ће кренути у поход истеривања Срба из српских крајина, но пошто то ни овога пута не беху сами кадри изведоше то уз велемоћну заштиту, и где је год било потребно употребу делова најмоћније авио-армаде – НАТО пакта. Као опитни полигон у истеривању – изгоном или геноцидним усмрћивањем – крајишких Срба на просторима Хрватске послужило је као и 1941–1945. најизолованији и најугроженији, због близине Загреба део српских простора – западна Славонија. Марљиви истраживач Светислав Стојановић је на провереним изворима утврдио да је западна Славонија, уз масовне губитке у време усташких покоља Срба у прошлом рату од 1941–1945, већ у првој фази и грађанског рата поново претрпела најтеже губитке. Тако је већ у 1991. било потпуно очишћено од Срба 10 градских и 183 сеоска насеља. Уз то и делимично је од Срба очишћено 87 српских села.¹⁷⁸ Радикални туђмановци су, знајући да имају подршку већине света и да им, на жалост, „безбригом” и поклонима српских бивших вођа легитимно и легално припадају српске крајине у границама Хрватске, поздравили као нови поклон одбијање крајишких вођа у Книну да прихвате широку аутономију, дочекали су као нови дар неба инцидент на ауто-путу кроз западну Славонију и покренули ордију за паљење

¹⁷⁵ Одсјутиница према својима, Такође офанзива из заштићене зоне, „Вечерње новости”, 17. 07. 95. стр. 4.

¹⁷⁶ Жуља их Босна. Бомбардовано подручје између Пала и Соколца, „Вечерње новости” 25. 7. 95. стр. 3–6.

¹⁷⁷ Најава нове стратегије за Босну, „Политика”, 26. јула 1995. стр. 3.

¹⁷⁸ Стирања Срба у западној Славонији, „Вечерње новости”, 17. 1. 95. стр. 2.

и разгарање рата у коме, с обзиром на наоружаност Хрвата од велике коалиције, Срби нису могли рачунати на успех. Изванредно наоружана војска Хрватске је у освит маја кренула на западнославонску област Републике Српске Крајине и у темпу „Олује” и „Бљеска”, како су именоване агресије на Крајишнике, смрвила отпор војске РСК и покренула један од најмасовнијих егзодуса народа у новијој историји. Узалуд су праведници из редова мировњака попут брижног Торвалда Столтенберга покушавали да се раздвоје завађени и спасу обични живи свет од патњи и умирања. Нису имали успеха, као ни пријатељске препоруке Москве, Пекинга, Париза и других. Реалније су прочитали тајне ових балканских поднебља Белгијанци који су сматрали да нема од мирољубивих порука за спасавање ове иначе заштићене зоне, где би се да су се у ком случају у улози агресора нашли Срби ускоро појавиле бомбардерске флоте НАТО-а и немилосрдно казниле Србе. Из Брисела је преко новина Либр Белжик поручено Србима да је „Акција Загреба део давно утврђених планова”, не само Туђмана већ и његових моћних заштитника на Западу.¹⁷⁹ Углавном слаба сарадња и свађе међу вођама у РСК па и шире, подстицаће агресора у ново геноцидно уништавање остатака Срба не само на просторима крајина већ уопште свих припадника овог народа, и брисања њиховог имена и помена. Уследило је толико хваљено и најављивано бомбардовање Загреба са неколико ракета које не само да нису ни начеле сачуване зидове Загреба у оба досадашња светска рата већ су изазвали узвратну одмазду не само Туђмановаца већ и најнормалнијих Хрвата а уз то дале алиби клерокатолицима и исламистима у светској антисрпској коалицији да се још више заузму за потпуно брисање Крајине и у најмању руку изгон свих Срба са ових простора. Следило је упоредо са неуспешним покушајима тражења компромисног примирја које нико од актера, осим угроженог народа није желео у истовремен егзодус свих Крајишника, њихових патњи и страдања о којима тешко да ће се икада открити истина. Извештаји, јављања поруке, обавести итд. тих дана када је сав народ једне државе именоване РСК а посебно онај део у западнославонској области био на ногама и у покрету, тучен и са неба и са земље, очекујући спас на старим избегличким стазама предака према мatici Србији. Већ у првом таласу 1. и 2. маја кретало се уз пратњу према истоку око 5.500 избеглица. Другог дана агресије јављано је да је код Пакраца опкољено око 6000 Срба, жена и деце, док је трећег дана саопштано да је преко 5000 избеглица на разне начине пребродило и реку Саву или Уну и да се налазе у северној Босни односно РС.¹⁸⁰ Веома је несигурно говорити о веродостојнијем броју уморених и рањених јер су жртве бацане у скровитија места, реке, спаљиване и уништаване. Захваљујући широкој помоћи светске антисрпске коалиције, хрватске снаге су имале неупоредиву техничку и оружану помоћ и подршку. Велика недаћа је била у том што су механизоване, оклопне и друге технички супериорније снаге агресора успешно и брзо продирале комуникацијама, ауто-путем и другим и на тај начин ометале избегли народ и наносиле му губитке. Веома негативно је деловао и ланац освета посебно за слабије опремљене Србе. Тешко да ће се икад моћи утврдити приближне жртве Крајишника из западнославонске области, али ће се већ само по томе знати да више тамо нема у животу ни оне

¹⁷⁹ Акција Загреба део давно утврђених планова, „Политика”, 4. 5. 95.

¹⁸⁰ После окупације западне Славоније, „Политика”, 4. 5. 93. стр. 7 и 8.

половине српског живља у овом делу РСК које је преостало и стизало овде после истих оваквих геноцидних насртаја на Србе у прошлом рату 1941–1945. Покушај неуморних миротвораца да приволе обе стране на преговоре, посебно Дејвида Овена и Торвалда Столтенберга, нису имали успеха јер су Хрвати, и поред пристанка на разговоре, одбијањем да зауставе своју армаду која је прогонила и геноцидно уништавала Србе на путевима према истоку, онемогућавали било какво примирје.¹⁸¹ Тек после оштре критике Туђмановог понашања упућене из Београда од стране Савезне владе, критике председника Србије Слободана Милошевића упућене Загребу и квалификације да је то најтежи ударац напорима мировног процеса Туђман је наредио продирање војске РХ даље на исток.¹⁸² У току 6. маја уз оптужбу међународних представника да туђмановци ометају послове посматрача ОУН не само на просторима западне Славоније већ на свим просторима РСК што је значило да се после стопостотног успеха „Бљеска“, како се називао напад на западну Славонију, креће у много обимнији подухват – „Олуја“ свеопшти изгон Срба из целе РСК. Имајући поуке својих претходника из покоља Срба у прошлом рату 1941–1944. у овом подухвату су туђмановци примењивали мање видљиве и бучне геноцидне мере. Пљачкање и уништавање српске непокретне имовине, све до уништавања и темеља српских кућа, ликвидације људи и становника су извођени тајно. Само се шапутало о одвођењу не само појединаца, којима се затирао траг, већ су по систему Павелићевих усташа читавих група заробљених или по кућама покупљених Срба свих узраста.¹⁸³ Тако је јављано да је од око 12.000 Срба на Пакрачком простору само око половине успело да се упути аутопутем према Србији или северној Босни док се за оних преосталих око 6000 није ништа знало – пошто им се замео траг. Сазнало се, од поштених – пријатеља Хрвата да је из Пакраца ноћу одведено 650 Срба, а потом им се замео траг. На тај начин у овоме крају су Павелићеве усташе 1941–1945. уништавале хиљаде Срба. Заstraшујуће на Србе у егзодусу је деловала вест да се у Хрватску повратио један од команданата усташког логора у Јасеновцу Динко Шакић.¹⁸⁴ Југословенска влада је високом комесару УН за људска права упутила захтев за спречавање злочина на овим просторима по трећи пут подсетивши надлежне да је после злодела у ранијим временима, а посебно масовних 1941–1944, на овом већ у првој години грађанског рата 1991. геноцидно уморено или протерано из 10 градова и 80 села укупно око 14.000 Срба.¹⁸⁵ Екипа на челу са Милорадом Пуповцем је обишла опустошене просторе у западној Славонији већ у мају и утврдила да је ретко ко остао на

¹⁸¹ *Ланац освешћа и нови сипрадања недужних цивила*, „Политика“, 4. 5. 95. стр. 12. Нису помогле ни ретке интервенције света, нпр. листа „Котидијена“ из Париза који пита: „Зашто се ћути о патњама народа Крајине“, или Москве која је поставила питање западном свету „Зашто се ћути о патњама народа Крајине“. О овоме шире у *Полицији* 5. 5. 95. стр. 2.

¹⁸² *Председничко саопштење Савешћа безбедности*, Такође *Писмо Савезне владе Савешћу безбедности*, „Политика“, 6. 5. 95. стр. 1. Такође *Лондон*, *Ново велико понижење УН*, „Политика“, 6. 5. 95. стр. 2.

¹⁸³ *Из Пакраца у Бјеловар одведено 650 Срба. Сипућани поспитрачи УН у Славонији*, „Политика“, 6. 5. 95.; *Пљачка српских кућа у Окучанима*, „Политика“, од 6. 5. 95. стр. 7–12.

¹⁸⁴ *Америчка ушешћаноси у Хрвајска збивања*, „Политика“ 8. 5. 95. стр. 2. *Хрвајска војска ушврђује се у демилитаризованој зони*, Такође, *Површиак ушашкој команданиа Јасеновца*, „Политика“, 10. 5. 95. стр. 7.

¹⁸⁵ *Писмо југословенске владе високом комесару УН за људска права. Захтев за спречавање злочина у зајадној Славонији*, „Политика“ 11. 5. 95. стр. 2.

мешовито настањеним подручјима – понека старица и у српским и хрватским насељима. На целом подручју Пакраца остало је око 5.000 житеља заједно са интернираним у Вараждин. Такође у Окучанима и Јасеновцу остало је веома мало Срба.¹⁸⁶ У време кад се почела стишавати трагедија Срба од удара „Бљеска“, Милан Ђукић као предводник Српске народне странке у Загребу утврдио је да је Хрватску заједно са Загребом у току пет ратних година напустило око 300.000 Срба, од укупно 725.660 колико их је било до почетка рата. Такође је утврдио да је до агресије на Славонију маја 1995. у Хрватској ван РСК живело од 130–150 хиљада Срба.¹⁸⁷ Првих двадесетак дана маја од првог дана Туђманове агресије на западну Славонију највећи део избегличких колона се усмеравао у најближи а у то време и најслободнији кутак Републике Српске, у северозападни део Босне, односно Босанске крајине, где се могао обезбедити смештај па и исхрана јер је ово био један од природно и привредно најбогатијих крајева Босне. Но, пошто је већ од раније било овде доста избеглица, те је овај део и до тада помагао у исхрани знатније околне делове Босне његове резерве и могућности брзо су исцрпљени. Да би се обезбедило преживљавање нових избеглица на дужи рок прибегло се идеји да њен знатнији део крене даље на исток према Београду, северним деловима Србије, Посавине и Војводине, одакле би било организовано њихово коначно пресељавање у Славонију али не у западну која је заувек очишћена од Срба већ источну и крајеве око ње који су у почетку рата углавном били напуштени од стране Хрвата. Тако се догодило да се масовни конвој западно-славонских Срба укупно око 4500 нејачи, деце и жена упутио из северних крајева Србије преко Војводине и Дунава у најсевероисточније делове РСК у њену област источне Славоније, западног Срема и Барање. Свакако хумана и правична намера наићи ће на критике хрватских клерокаатолика и оптуживања како Југославија насељава Србе у хрватске крајеве Срема, Барање и источне Славоније који ће по сваку цену бити „милом или силом“ инкорпорирани у Републику Хрватску. Дакле, крај који је вековима био српски, који је своју хрватску обојеност могао да гради само на заблудама српских елита монархистичких и брозовскокомунистичких које су у свом дубоком безумљу 1918. и 1943. препустили славонске Србе на милост и немилост усташама, уз свесрдну подршку светске антисрпске коалиције, примакли су се могућности да уз подршку великих онемогуће браћи Србима у источној Славонији да прихвате и спасу своју геноцидно угрожену браћу из од усташа преотете за све векове убудуће српске западне Славоније.¹⁸⁸ Ни крајем маја месец дана од почетка „Бљеска“ захваљујући припремљености геноцидног удара на Србе нису били припремљени и познати за Србе трагични резултати и последице овог подухвата. На више страна се долазило до податка да је убијених и погинулих у одбрани Срба око 500. Међутим, о великом броју, рачуна се на хиљаде који су избегли у шуме, били заробљени на разним отсецима фронта, илегално и строго тајно усмрћиваних од новог соја усташа само се могао наслућивати број. Очевици припадници разних нација су јављали да су „Хрватски специјалци убијали све пред собом“. Очевидац првога дана напада

¹⁸⁶ *Испиражује се број жртвава хрватске агресије*, „Политика“ 12. 5. 95. стр. 7.

¹⁸⁷ Милан Ђукић, *Хрватску напустило 300.000 Срба*, „Политика“, 19. 5. 95. стр. 7.

¹⁸⁸ *Из Градишке у источну Славонију креће конвој од 4500 избеглих*, „Политика“, 20. 5. 95. стр. 12. Такође, *Са запада на исток ситишло 5.000 људи*, „Политика“, 14. 6. 1995. стр. 7.

који је пратио конвој помоћи Црвеног крста забележио је: „Првог маја у рано јутро хрватска војска је прво ушла у село Медаре и побила свих 20 становника и ако је село у УНП-а зони”. Одмах да се подсетимо да су Срби, видели смо то у више случајева, чак и за инсценирани напад на безбедносне зоне, чак кад су то у име провокација и оптуживања Срба чинили муслимани и Хрвати – доказано је то више пута од часних мировњака одмах, по налогу свемоћних западних сила, били као за опомену бомбардовани најчешће употребом моћне НАТО авијације.¹⁸⁹ Овде у случају кад су у питању Срби све ће се чинити и код јужнословенских и светских србофоба да смрт, патње и бол житеља овога света што пре заборави или још горе да се они мртви прогласе агресорима. Почетком јула 1995. Тадеуш Мазовјецки је по обиласку простора западне Славоније поднео извештај УН о злочинима у време агресије на Србе у западној Славонији под називом „Бљесак”. Мазовјецки, већ познат до тада као радикално пристрасан према хрватској страни, није имао могућности да открије много новог што већ до тада средства информисања нису обнародовала. Ново у његовом извештају су били захтеви упућени хрватским властима да обавесте о узроцима, месту и начину смрти погинулих у „Бљеску” те да истим дају податке где су усмрћени сахрањени и дају подаци породицама о Србима који су одведени у затворе и логоре. Мазовјецки даје податак да је у западној Славонији на сектору запад остало још само око 1000 Срба јер су многи накнадно напустили ово подручје и прикључили се својим породицама у избеглиштву. Мазовјецки на крају закључује да највећи део житеља овог краја жели да напусти Републику Хрватску.¹⁹⁰ Прошавши веома успешно са „Бљеском” у западној Славонији, без и општрије опомене а да се не говори о казни авио армадом НАТО-а како је кажњавано српско Сарајево, осилен Фрањо Туђман је постао још охолији, па је чак наредно заустављање хуманитарних конвоја који су покушавали са запада да се пробију до животно угрожених Срба. Уз подршку анτισрпске коалиције он ће почетком августа према најсрпскијим насељима Гламочу и Грахову покренути, као продужетак „Бљеска”, главни удар на све делове српских крајина под застрашујућим називом „Олуја”. Захваљујући опреми и најмодернијем наоружању, појачаним дејствима друге чланице унутарње анτισрпске коалиције, муслиманске републике коју су муслимани света наоружали до зуба, српски предводници, као и увек слабо сложни и договорни, почели су да доживљавају прве пожаре не само на преосталим просторима РСК већ и на тлу борбене Босанске крајине где су чак и моћни хитлеровци ломили зубе у минулом рату. Припрема, техника и масовност агресора је довела до његове надмоћи и успеха код Гламоча и Босанског Грахова одакле је првих неколико дана августа 1995. у егзодус кренуло 25.000 избеглица. Олујни ватрени талас „Бљеска” предао је зажарену палицу огњеној „Олуји” у подухвату уништавања свих српских простора, у овом времену и привремено до Дрине.¹⁹¹ Рано у зору 4. августа, одмах после

¹⁸⁹ Сведочења о агресији на западну Славонију, хрватски специјалци убијали све пред собом. Такође, У нападу хрватске војске и полиције страдали су цивили, многа села су опустошена а нека и сјаљена, „Политика” 24. 5. 95. стр. 7. Такође Хрватски злочини у западној Славонији, „Политика” 12. 7. 95. стр. 7.

¹⁹⁰ Мазовјецки поднео извештај УН, Хрватски злочини у западној Славонији, „Политика”, 12. 7. 95. стр. 7.

¹⁹¹ Из Грахова и Гламоча 25.000 избеглица, „Политика” 5. 8. 95. стр. 12.

Туђмановог позива Србима да се без отпора инкорпорирају мирно у Хрватску обећавајући им праведно суђење, кренуле су све снаге антисрпске коалиције у уништавању српског отпора на свим просторима српских крајина.¹⁹² Захваљујући свесрдној и сталној подршци и помоћи, Туђманова армија је напала са земље или из ваздуха све просторе РСК. Само на Книн је у првом налету испаљено око 2000 пројектила. У исто време су кренуле на својим просторима Изетбеговићеве снаге Босне. Ни Туђман ни Изетбеговић нису ни помислили да заобиђу заштићене зоне, па нико међу моћницима велике светске антисрпске коалиције или органа УН, није захтевао да се бомбардују снаге хрватско-муслиманске коалиције.¹⁹³ У ретким протестима одлучно је иступио против масакра Срба у РСК председник Србије Слободан Милошевић тражећи од посредника Европске уније за претходну Југославију Карла Билта да се ангажује ради спасавања једног угроженог народа. Но, ни Карл Билт није имао моћи да нешто учини и свој бунт је изразио изјавом „Туђман је ратни злочинац”. И многи остали су само упозорили Туђмана не запретивши му ни казном.¹⁹⁴ На свим правцима удара Туђманове олује захваљујући бројној и посебно оружаном надмоћи падале су масовне српске жртве. Појачани напори дела великих сила и посебно мировњака нису имали ефекта. Радикалне србофобске снаге у НАТО-у нису ништа предузимале ни кад су туђмановци заробљавали припаднике плавих шлемова, па чак ни кад су убијени неки мировњаци али су уместо тога гађали скромну ракетну базу војске РСК код Книна.¹⁹⁵ Нападнути од опасног непријатеља Срби су коначно напустили вековне просторе на којима, после три узастопна геноцида насртаја „браће” клерокатолика да их униште нису постојали ни најминималнији услови за даље опстајање упутивши се у матерински загрљај матице Србије. У првој седмици новог братоубилачког удара на Србе скоро све житељство, некад славних као брана османлијском продору у Европу, српских крајина било је у покрету јездећи своје спасењу према истоку. Наредних дана најударније вести у земљи и свету са простора бивше Југославије биле су оне које су давале податке о покрету дугих колона избеглица које су бежале на исток. Већ 6. августа заблудели свет на прагу трећег миленија је обавештен да су чела избегличких колона која су јездила према Србији стигли до Дрине у маси од око 120.000 мучених претежно деце и жена. У свим освојеним пределима РСК и градовима од Книна па све до спасоносне Дрине страдавали су Крајишници свих узраста, ударима и са земље и са неба, мучени најчешће жеђу на августовској жеги. У томе свеопштем времену зла болном истином обојену вест донео је „Вашингтон пост” јављајући свету о Клинтоновој одговорности за Туђманову офанзиву на српску нејач откривајући да је¹⁹⁶ „Вашингтон Загребу упутно дискретан знак разумевања за напад на Србе у

¹⁹² Туђман позива на предају и нуди праведно суђење, „Политика”, 5. 8. 95. стр. 7.

¹⁹³ На Книн пало око 2000 пројектила, „Политика”, 5. 8. 95. стр. 5. Такође, *Могућа ваздушна подршка НАТО угроженим плавим шлемовима*, Исти извор стр. 7. Хрвати отели 70 плавих шлемова.

¹⁹⁴ Председник Милошевић примио Карла Билта, „Политика” 5. 8. 95. стр. 1.

¹⁹⁵ Насиљављена хрватска агресија на Републику Српску, „Политика” 6. 8. 95. стр. 1. Такође *Највећи кривци Вајнџинтон и Бон*, Исти извор стр. 2.

¹⁹⁶ Вајнџинтон Поси, О Клинтоновој одговорности за хрватску офанзиву, „Политика”, 7. 8. 95. стр. 1–2. Такође, *Поштерда Мајте Гранића „Вајнџинтон дао савет Загребу”*, Исти извор стр. 2. *Шире Грчка штипања о цинизму међународне заједнице*, исти извор стр. 2.

Крајини". Захваљујући увелико овој грешној пресуди ипак смртног Клинтона, већ до 7. августа око три четвртине целокупног крајишког житељства био је на крвавим стазама егзодуса. Уз Бијељину највећи притисак је био усмерен на Бања Луку. Сматра се да је 6. и 7. августа у покрету било између 150–200 хиљада избеглица, гладних, жедних и често изложених нападима ситих и пијаних нових усташа, углавном званичне оружане силе и полиције Републике Хрватске. Трећег дана „Олује“ под окриљем мировњака договорено је да се прекину оружани напади и да српске избеглице заједно са војском која ће предати тешко наоружање наставе повлачење у Републику Српску и према Србији. Међутим, одмах по предаји у главном сабирном центру у Топуском и на другим местима, тешко наоружање се нашло у рукама хрватске војске која је наставила да напада и уништава српске избеглице.¹⁹⁷ У овим беспримерним обрачунима са Србима нове усташе нису се либили ни најсрамнијих средстава и метода само да би се допринело великом правашком сну, брисања Срба са лица земље. Чак се прибегавало најпрљавијим махинацијама са припадницима плавих шлемова. Тако су туђмановци у време прогона и уништавања српских избеглица терали пред својим тенковима припаднике УНЦРО углавном Данског контингента, на које српска одбрана није смела да пуца јер су у ранијим случајевима одмах ступали у дејство авиони и друга оружана техника у кажњавању Срба. Тако су без трунке бригае туђмановци одбацили претходног дана склопљени споразум о мировном извлачењу према истоку Срба из РСК и крајишке војске. Одмах по предаји тешког наоружања војске Републике Српске Крајине УНЦРО-у у сабирном центру у Топуском, свакако по договору са туђмановцима, напали су делимично разоружане јединице војске РСК припадници V Изетбеговићевог корпуса и уз подршку туђмановаца и пред очима избезумљених плавих шлемова извршили свеопшти масакр на војницима РСК и цивилима који су били у покрету према Републици Српској и Србији. Колико је ту српског живља масакрирано тешко да ће се икад сазнати. Поуздано се зна да се планирало да заједно са комплетним 21. корпусом војске Републике Српске Крајине требало да крене у РС око 80.000 избеглица.¹⁹⁸ Знатнији део света, са најмоћнијом силом САД на челу, је веровао да ће се и на овај начин – изгоном Срба са њихових простора које су посрнулој српској браћи у Загребу поклонили 1939. и 1943. српски лидери и беле и црвене боје, доћи до мира који ће одговорати интересима водеће земље света.¹⁹⁹ Уосталом, било је јавна тајна да су амерички генерали помогли као инструктори Туђману да припреми „Бљесак“ и „Олују“ против Срба. Вашингтон је био уверен да се и на овај начин може обезбедити пут до примирја а затим и мира на Балкану.²⁰⁰ Иако детаљно упознат са суровим мерама коалиције, туђмановаца и изетбеговаца према Србима и у РСК и у РС посебно са геноцидним насртјајима на многе и дуге егзодусне колоне стотина хиљада српских цивила претежно деце и старијих

¹⁹⁷ У избељичким колонама више од 150.000 људи, „Политика“, 7. 8. 95. стр. 11.

¹⁹⁸ Акаши у Книну, „Политика“, 8. 8. 95. стр. 7. Такође, *Напад на сабирни центар у Топуском, Масовни покољ*, исти извор стр. 7.

¹⁹⁹ САД посредно признају уједињеност и Хрватску агресију на РСК, „Политика“ 9. 8. 95. стр. 2. Лондон, министар одбране, директно одбацује америчке процене, „Вечерње новости“, 9. 8. 95. стр. 2.

²⁰⁰ Помоћ америчких генерала хрватској армији, „Политика“, 9. 8. 95. стр. 2.

особа, Савет безбедности ОУН је првих пет дана био потпуно незаинтересован не покренувши било какве акције за спасавање угрожених Срба. У случају ситнијих проблема на страни коалиције често су интервенисали истог дана.²⁰¹ Преосталих неколико дана кобних за Крајишнике прве и друге декаде августа у свим листовима доминирале су вести о многобројним избегличким и страдалничким колонама које су под сиротињским пртљагом и теретом, гладне и прежедне од исцрпљујућег августовског сунца, често под грмљавином артиљеријских граната, бомби и пројектила, које су на ове мученике слали туђмановци. Београдска „Политика“, један од најобјективнијих листова у земљи, објавила је 9. августа да је представник Савета безбедности коначно изјавио „да више од 100.000 избеглица бежи пред нападима хрватских војника“; процена високог комесара УН за избеглице: „у избеглиштву 150.000 Срба“. Дописник „Политике“ је јављао: „Полиција прогони преостале Србе“. Извештаји Танјуга су гласили: „Избегличка катастрофа се наставља. На друмовима цео један народ“. Библијски потресни призори: „Између Петровца и Дрвара колона дуга 200 километара“. Најугроженија су била деца. Неретко су новинари јављали „Егзодус уз благослов великих сила“.²⁰² Сличне поруке о страдању српског народа на прагу трећег миленијума шаљу „Вечерње новости“: „Ситуација са српским цивилима и опкољеним војницима на Банији и Кордуну све драматичнија – потврђују највиши представници УН у Загребу. Села горе избеглице гину“. „Нечувени злочини муслиманског корпуса на подручју Топуског“, „Први светски хуманитарца Корнелије Самаруга у Бањој Луци; Више избеглица него становника“. Под крај прве декаде августа почеле су избеглице да напаћени многим недаћама за време егзодуса пристижу на Дрину и прелазе у жељно очекивану Србију. У току 9. и 10. августа прешло је у Лозницу око 6.000 избеглица из српских крајина. Већ наредних дана они су стизали и распоређивани у све делове Србије. Већ првих дана забележен је број смештених у поједина насеља Србије и Војводине: у Шапцу око 3.000, Ужицу 120, Нишу 650, Новом Саду 600, Кикинди 150, Смедереву око 700, Смедеревској Паланци 400, Вучитрну 250, Великој Плани 100, Лесковцу 500. У току 11. августа у Шапцу 350, Новом Саду 2.600, Апатину 2.000.²⁰³ У породице у Београду до 11. 8. било је смештено 2802 избеглице из РСК. Тог дана и преко ових избеглица се сазнало да власти Хрватске почињу на силу да изгоне из крајина и оне који су били одлучили да остану на вековним стаништима.²⁰⁴ За првих десетак дана „Олује“ до 11. 8. 95. границу према Србији је прошло око 80.000 изгнаника не рачунајући избеглице које су избегле раније. Биле су најављене и нове колоне које су се

²⁰¹ *Савези безбедности без одговора на трагедију у РСК*, „Политика“, 9. 8. 95. стр. 1.

²⁰² Шире о овом, *Политика*, 9. 8. 95. стр. 1–12. Такође, *Вечерње новости*, 9. 8. 95. стр. 1–7. Посебно је индикативан и користан у схватању политике великих сила посебно најмоћније САД чија се администрација веома активно укључила у напорима Хрватске да се истерају или униште Срби из српских крајина. Амерички амбасадор у Петрињи; Деоба Триумфа... „У рату против Срба америчка страна давала је комплетну логистику хрватској војсци, у чијем ратном штабу су седели амерички генерали. Зато Галбрајтову посету Петрињи треба схватити као деобу триумфа јер америчко учешће у борби против Крајине није било мало, чак су и оружано деловали по српским ракетним системима код Книна још у првим сатима борбе у петак јер су њихови авиони били ухваћени у српске радаре“. Шире о овом *Вечерње новости* 9. 8. 95. стр. 3.

²⁰³ *У Шабац стигло 3.500 избеглица*, „Политика“ 11. 8. 95. стр. 12.

²⁰⁴ *Сазнања црвеног крста о страдању Крајишника*, „Политика“ 11. 8. 95. стр. 13.

кретале према Србији у броју од нових око 26.000 прогнаних. Но, ни то није био крај ових паћеничких колона. Према Србији је кренуло или се припремало да крене, да би се спасило и од глади, нове колоне од око 120.000 житеља.²⁰⁵ Иако су пред очима света настављени прогони, малтретирања и убијања преосталих Срба у крајинама у новој Резолуцији Савета безбедности под моћним упливом Вашингтона, Хрватска је опет само благо опоменута што је заслужило захвалност туђмановаца.²⁰⁶ Већ у времену малаксавања „Олује” 12. 8. 1995. републички секретаријат Србије је регистровао нових 107.000 избеглица. Стручњаци за ову област су закључили да је последњи талас знатнијим делом био из пасивних најудаљенијих и сиромашних крајева РС и бивше РСК. Забележено је да је на напорном и дугом путу у колонама само кроз Босну умрло и на месту смрти закопаних 250. Једно од највећих срамота цивилизованог света, посебно моћног Запада, било је одбијање мноштва иницијатива да се СРЈ која је преоптерећена избеглицима укину санкције јер господар света у Белој кући у Вашингтону то још није прихватио.²⁰⁷ Али и са санкцијама браћа у мatici Србији су примали нове мученичке колоне прогнанника из крајина. На дан 12. и 13. августа у Шапцу је бројено око 100.000, а у Срему око 55.000 избеглица. На састанку дипломатских представника држава које имају своје дипломатске представнике у Југославији констатовано је да је изгон Срба из крајина уз многе друге недаће најтежа хуманитарна трагедија у новијој европској историји те је са више страна уследила иницијатива да се СРЈ која је примила све избеглице скину неправедно и срамотно уведене санкције. Тога истог дана на састанку републичког штаба за избеглице је констатовано²⁰⁸ да је у Србију стигло и регистровано нових 113.000 избеглица. У писму председника владе СРЈ упућеном 15. августа 1995. председавајућем ЕУ, у коме је тражено од ЕУ да примора Хрватску да прекине агресију на крајине и да се из хуманитарних разлога Југославији укину неправедне санкције да би се могло обезбедити преживљавање избеглица, наводи се да се у Југославији од почетка рата налази око 500.000 избеглица из свих делова и свих народа Југославије да је до тада у времену „Бљеска” и „Олује” регистровано око 80.000 избеглица и припрема се регистрација око 250.000 нових који пред налетом „Олује” напуштају своја огњишта. Премијер Контић моли Гонзалеса да се заузме да се пресеке агресија Хрватске и Републике Босне и истеривања српског

²⁰⁵ Конференција за шћипају Републичког штаба за избежлице, „Политика”, 12. 8. 95. стр. 1.

²⁰⁶ Загреб задовољан Резолуцијом Савешћа безбедности, „Политика”, 12. 8. 95. стр. 7. Ипак ради оваквих примера следе пристрасности при агресивној страни, у конкретном случају дела одлучујућих и водећих политичких врхова САД према агресивној туђмановској Хрватској не би се смела стварати слика само о оној негативној углавном лидерској Америци јер у њој без сумње преовладавају позитивни трендови и људи укључујући и знатнији део америчке елите.

Да би се човек уверио да је тако довољно је да се пажљиво прочитају мисли пренете словима у речи на папиру једног од командујућих у САД авијацији пензионисаног ваздухопловног генерала Чарлса Бојда који сматра да су грешке и пристрасност смањиле морално право његовој земљи да проводи било какве дипломатске иницијативе. Највећи део земље који је Хрватска звала „окупираним подручјем, Срби држе више од три века исто као и 70 одсто територије Босне”. Шире о овом, *Вечерње новости* 13. 8. 1995. стр. 1.

²⁰⁷ Више о овом, *Политика*, 13. 8. 95. стр. 1–10.

²⁰⁸ Најтежа хуманитарна трагедија у европској историји, „Политика”, 14. 8. 95. стр. 1. Такође, *Од 1991. до сада из Хрватске прогнано пола милиона Срба*, „Политика”, 14. 8. 95. стр. 7.

живља са њихових вековних огњишта.²⁰⁹ Петнаест дана после операције „Олуја”, половином августа 1995, баратало се са приближним цифрама о егзодусу и страдањима Срба у РСК и делом у РС. Тако се за приспеле избеглице у „Олуји” и „Бљеску” на рачунајући избеглице приспеле у СРЈ у претходне 4,5 године грађанског рата, наводи да је у Србији, (не рачунајући Црну Гору) до 15. 8. 1995. евидентирано 137.443, али да и даље нове групе пристижу нпр. само претходног дана, 14. августа их је приспело 18.537.²¹⁰ Дате су и детаљније цифре о погинулим које су преузете из строго проверених извора. Према њима у агресији на РСК погинуло је око 15.000 Срба од којих 1500 као војници на линији одбране док су остало цивили. Затражено је да се одговорни за геноцид над цивилима позову у Хашку судницу, уз Туђмана и остали свима познати виновници овог злочиначког дела из земаља антисрпске коалиције и да им се суди. У доказном материјалу наводе се проверени статистички подаци из времена бивше СФРЈ. По пописима уочи рата наводи се да је у федералној Хрватској уочи рата било 18,5% Срба или око 800.000. Хрватски медији у овом времену признају да је из Хрватске избегло нешто више од 450.000 Срба. Српски извори доказују да је та цифра – већа око 700.000 што се може доказати. На крају се даје предлог да се све ово провери у судници Хашког суда.²¹¹ Обавивши више него успешно, уз свесрдну подршку велике светске антисрпске коалиције па и директну помоћ САД у тоталном изгону свих крајишких Срба из њихових миленијских простора на свим подручјима бивше РСК, Туђман је са Изетбеговићем одмах усмерио бројну и изванредно наоружану армију на преостале делиће српских земаља. Користећи традиционално две незамењиве савезнице, на једној страни исламски-фундаментализам и западно-хришћански клерокатолицизам и у невољи пробуђену и неслогу међу српским елитама, кренули су на крају са ордијама у освајање српског дела Херцеговине и Босанску крајину коју ни Хитлер у свом највећем успону 1943. није успео да сатре и збрише. Иако бројно и оружане неупоредиво надмоћнији Алија и Фрањо нису остварили своје намере. Утешно су деловали извештаји да Срби ипак одолевају нападима нових усташа.²¹² Управо у ово време неуспех муслиманско-хрватске коалиције према Херцеговини, догодио се помало мистичан догађај са последњим великим групама избеглица које су јездиле са простора РСК под ударима фундаменталиста и клерокатолика. У низу избегличких група према Србији једна састављена од Кордунаша и Банијаца, која је кренула међу последњим, по изласку на аутопут последњи пут је виђена код Липовца где се тајанствено изгубила. Према проценама низа припадника међународних снага Унпрофора група је пред улазак у Липовац на аутопуту Загреб–Београд могла да броји између 5–10 хиљада душа. Сазнало се и то да је ова група требало да стигне до 15. 8. у Шид где су их тога и наредних дана узалуд чекали представници Србије. С обзиром да се колона кретала аутопутем чији је део био под контролом хрватске

²⁰⁹ ЕУ мора да прекине хрватску агресију, „Политика”, 15. 8. 95. стр. 2.

²¹⁰ Шире о овом у Полицији од 16. 8. 95. стр. 1.

²¹¹ Злочини за хашку клупу, „Вечерње новости”, 16. 8. 95. стр. 5.

²¹² Угрожени Херцеговина и источни део Крајине, Срби одолевају хрватским и муслиманским нападима, „Политика”, 17. 8. 95. стр. 7, Акаши и Ђосмаирачи ујозоравају на ђомилање војске Хрватске око Дубровника, Скори удар на Херцеговину, „Вечерње новости”, 17. 8. 95. стр. 5.

војске страховало се да су и овај избеглички конвој заробили туђмановци.²¹³ Ипак 17. августа дознало се да је надмоћна оружана сила Фрање Туђмана ових око 10.000 избеглица затворила и ставила у концентрациони логор у Спаљванским шумама код мотела Спаљва. Дознало се да слични сабирни центри организовани као нацистички или усташки логори постоје широм Хрватске, у Сиску, Иванић Граду, Дарувару, Липовљанима, Карловцу, Плитвицама и Госпићу где су и у току Другог светског рата, а у једном делу тих места и у Првом светском рату масовно геноцидно истребљивали Србе. Амерички амбасадор у Загребу Питер Галбрајт, који је и од раније откривао храбро и одважно истине неповољне за радикалне туђмановце, отворено је изјавио „да је Хрватска спречила мировну интеграцију Срба” откривши и главни разлог – јер Туђманов режим није желео Србе у својој држави.²¹⁴ Да је ово била истина потврдиће акција туђмановаца у време „Олује”, а посебно после бежања Срба у избеглиштво, масовно спаљивање и уништавање српских насеља у којима нису постојали услови усељавања хрватских породица.²¹⁵ Уколико ова насеља нису била подесна за насељавање Хрвата била су осуђена на уништавање паљењем и разарањем. У исто време су колоне избеглица које су бежале према Србији ометане и враћане, што је водило сазнању да туђмановци жарко желе само један начин ослобађања од тог народа – његово физичко уништење. Ово је довело до рапидног опадања таласа крајишких избеглица у Србију што се види и по томе да је у другој декади августа на Дрину стигао мали број Крајишника. До 21. августа регистровано их је 153.600, не рачунајући оних око 500.000 пристиглих у току претходних четири године у чијим је редовима био знатан проценат неспрских народа, Хрвата и муслимана.²¹⁶ Од половине августа примењивани су најмрачнији облици, не само уништавања већ и брисања трагова о миленијумском животу крајишника Срба на овим просторима. Уз спаљивање и рушење, насељавање хрватских породица и пљачкања свега што се могло користити из тих српских домова, посебно се пазило да се открије и усмрти неко од чланова породице који су из најразличитијих разлога остали у кући или се повукли у шуме и пећине у близини насеља.²¹⁷ Страховања за све оне крајишке Србе који се нису укључили у избегличке колоне према Србији убрзо су се болно обистинила кроз детаљан и објективан извештај мисија Међународног црвеног крста. Проверене чињенице о њиховој тешкој судбини су откривале специјални систем и методе затирања овог народа. Срби који нису успели да избегну смештени су у девет логора у којима се преживљавало уз жељу да се што пре умре. Туђманове добро опремљене оружане снаге усмеравају се у координацију са изетбеговићевцима према просторима Републике Српске и темељно припремају да очисте од Срба и овај део Крајишника на просторима

²¹³ *Колони се од 12. августa изгубио сваки шрић, Унирофор не зна штиа је са 10.000 српских избеглица*, „Политика”, 18. 8. 95. стр. 13.

²¹⁴ *Пројанаци Хрвајска сиречила мирну реинтеграцију*, „Политика”, 18. 8. 95. стр. 7.

²¹⁵ *Методично уништавање српских кућа у Крајини*, „Политика”, 18. 8. 95. стр. 7.

²¹⁶ У Србију до сада стигло више од 153.600 избеглица.

²¹⁷ *Крајина у њламену, Сви преосијали Срби убијени, куће ољачкане, сва села у вајри*, „Вечерње новости”, 21. 8. 95. стр. 5.

Босне и Херцеговине.²¹⁸ Сујетни због пуног остварења Туђманових планова у Републици Српској Крајини а тотално немоћни да задају иоле значајнији пораз војсци Републике Српске од чије су војске доживљавали пораз за поразом Изетбеговићеви фундаменталисти су се поново у време Туђмановог пуног тријумфа уз помоћ Американаца на Републику Српску Крајину, крајем августа 1995, прихватили гранатирања сопствене територије и сопственог народа само да би придобили западне савезнике за нове таласе одмазде уз употребу авио снага НАТО. Надмоћне радикалне снаге у вођству РС као и у ранијим сличним случајевима, и не помишљајући на компромис са водећим силама света, одговорили су истом мером изетбеговићевцима. Даље се све одвијало по уобичајеном сценарију смртоносне игре најмоћнијег и најбескомпромиснијег. Већ наредне ноћи 30. августа у 2,24 минута почели су бомбардери НАТО-а да бомбардују Пале и околину. У три таласа су дејствовали авиони, а сутрадан је уследио напад НАТО артиљерије. Протест Југославије и Русије није много узбудио моћну антисрпску коалицију.²¹⁹ Све западне земље поздравиле су разарање простора РС у српском делу Сарајева. Напад НАТО на Србе у Босни осудила је уз СРЈ и Русија што је било корисно, посебно и због тога што су и Јељцин и Милошевић оштро иступили против такве политике пристрасности према једној страни и отвореног непријатељства према другој – српској.²²⁰ Претње непријатеља босанских Срба и савети пријатеља овог народа деловали су позитивно и поставили да вође босанских Срба прихвате политику преговарања и компромиса коју је одобравала и СРЈ.²²¹ Веома позитивно и у корист мира су деловале земље света, посебно велике које су остале непристрасне у вези и у односу на ратујуће стране на Балкану нпр. Русија, која је тражила да се одмах обуставе операције НАТО у Босни, Кина која је изразила дубоку забринутост, „због бомбардовања Сарајева и ваздушних напада НАТО-а на босанске Србе”.²²² У авио нападима на српске просторе и РСК и РС начињена су знатна разарања насеља и разних објеката цивилног сектора. Међутим, захваљујући припремљености и дисциплини војске и народа избегнут је велики број погинулих и рањених. Разарања су била посебно велика у последњим таласима бомбардовања Пала и српског Сарајева, делова Херцеговине, нарочито Невесиња, и касније на просторима

²¹⁸ Србе у девет лоџора, немоћне убијају крај џуџа, „Вечерње новости” 23. 8. 95. стр. 4. Гранић признао спаљивање, у Крајини се пале и уништавају српске куће, УН јуче објавиле нова сведочанства о хрватским погромима у Крајини, Досад непознати детаљи око здруженог ратног похода ХВ, V муслиманског корпуса, Бангладешког одреда УН и НАТО у Олуји, све у „Вечерњим новостима” 24. 8. 95. стр. 1–4. Масовно насељавање хрватских избеглица, *Политика*, 25. 8. 95. стр. 7, и *Буџрос Гали шеџко ойџужује Хрвајску*, „Политика”, 25. 8. 95. стр. 7.

²¹⁹ Акција НАТО против босанских Срба, Три таласа бомбардовања, акција НАТО, *Политика*, 31. 8. 95. стр. 3. Хронологија ваздушних удара авијације НАТО. Почели гађајући српске положаје око Горажда 28. 2. 94. Први удар по циљевима на земљи извели 10. 4. 94. године, *Шире Политика*, 31. 8. 95. стр. 12.

²²⁰ Влада СРЈ осуђује бомбардовање Срба у Босни. Јељцин осудио ујоџребу силе, *Ваџинџон: униџиџиџи војну снаџу Срба*, „Вечерње новости” 31. 8. 95. стр. 1–2.

²²¹ Пале џрихваџиле џолиџику Беоџрада, „Вечерње новости” 31. 8. 95. стр. 1–3. Победа мировне џолиџиџе, „Вечерње новости” 1. 9. 95. стр. 1. После сџоразума Јуџославије и РС, *Повраџаџ разуму и долазак мира*, „Политика” 1. 9. 95. стр. 12.

²²² Русија џраџи хџиџно окончање оџерација НАТО у Босни, Балкан у рукама НАТО, Кина и раџи у Босни, *Преџоворима а не бомбама, Лабуриџи џраџе седницу џарламенџа*, „Политика”, 1. 9. 95. стр. 1–4.

Босанске крајине, посебно Козаре, Грмеча и осталих крајишко-босанских планинских предела све до Мајевнице.²²³ У току ове најшире и најмасовније операције НАТО-а у рату на шире просторе српског дела Босне употребљене су 11. септембра увече и још неупотребљиване крстареће ракете вођене са земље типа Томахавк на простору Бос. Крајине са тежиштем на Козару, Подгрмеч и околину.²²⁴ Ти крајев и у Првом и Другом светском рату дали су највећи проценат бораца у борби против агресора и у оба рата доживели на просторима зараћеног света најмасовнији геноцид који су извели дедови и очеви хрватских и муслиманских бојовника који уз помоћ Запада поново геноцидно уништавају Србе и терају их са њихових миленијских станишта.²²⁵ Сутрадан 12. 9. и наредних дана западна војна алијанса под лозинком „Одлучна сила” наставила је масовно бомбардовање најмодернијим авионима и новим крстарећим ракетама ширих простора РС са тежиштем према околини Бања Луке где се радило у координацији и борбеној сарадњи са снагама Хрватске која је тежиште агресије са већим делом својих оружаних снага усмерила углавном према РС, нарочито просторима Босанске крајине, западне Херцеговине и централне Босне. У исто време су снаге изетбеговићеваца надирале свим силама према свим просторима западног дела РС и дела централне Босне. У тим суновратним приликама јавља се традиционални савезник Срба Русија, али Јељцин није имао снаге да се НАТО-у односно Вашингтону гласно супротстави. Опијени тријумфом победе коју Хрвати никад не би остварили над Србима да се није на све начине па и директно умешала антисрпска коалиција са најмодернијом техником и наоружањем посредством најмоћније оружане силе на свету, туђмановци су увели нову, ретко сретану меру у грађанским ратовима – доношење законске одредбе наводно казнене због напуштања своје земље, одузимањем све приватне имовине. Иако је ова мера била против највеће светиње Запада, приватне својине, испод линије и нивоа стаљинистичког обрачуна са приватним власништвом, велики ментори Фрађе Туђмана ни на који начин нису реаговали против законског акта чијим су захватима крајишки Срби били отписани и егзистенцијално онемогућени да опстоје.²²⁶ Срачунато формулисани веома строги захтеви и услови потпуног повлачења тешког наоружања из српског дела Сарајева док се то исто није тражило од друге стране, муслимана и Хрвата ни у Сарајеву ни на другим просторима под влашћу Туђмана и Изетбеговића, за које су у команди НАТО-а добро знали да виолентни и одважни вођа Срба на Палама то неће прихватити, одмах су искоришћени у нападима на Србе. Ипак су стокови атомских бомби остајући и даље усправни и усмерени према будућем противнику деловали да је Запад показивао више воље да се коначно отпочне са гашењем жарништа да се оно не би проширило и запалило цело човечанство. Заблуде Беле куће су биле већ толико видљиве

²²³ *Авиони НАТО ПАКТА бомбардовали ђрексинић у два таласа Невесињску ошћину, Сравниено с земљом село Туловић. Бомбардери и снаге за брзо дејство и јуче разорили Рейублику Српску. НАТО удари на Србе поново доносе Хрвајској двоструку користи, војну и медијску јер се скрће ђажња са агресије на РСК, „Вечерње новости” 1. 9. 95. стр. 1–3.*

²²⁴ *Поводом доношења уредбе Хрвајске о одузимању српске имовине, „Политика”, 5. 9. 95. стр. 13.*

²²⁵ *Бомбардовање Бање Луке крстарећим ракетама, Насиљавени напади НАТО, „Политика”, 12. 9. 95. стр. 1–2.*

²²⁶ *Најмасовнији напад НАТО до сада, Шире „Политика” 13. 9. 95. стр. 1–2.*

да су сами грађани Америке²²⁷ почели да указују да све то опасно руши углед ове државе која је пре свега захваљујући својим добрим странама дошла на прво место међу свима великим силама. У маси оних који се нису слагали са силом иступио је и уредник „Њујорк тајмса” тражећи да у име здравог разума бомбардовање српских простора и убијања Срба мора престати, ако ништа друго а оно због очувања угледа Америке јер је неприхватљиво да се између три стране, сваке одговорне за сукоб, константно бије само по једној од њих – српској. Хрватска све је ово искористила и кренула почетком септембра својом армијом у освајање простора РС. Као одговор за ове корисне опомене из Беле куће су одговорили упозорењем Хрватске да не користи нападе НАТО за освајање делова Босне, иако је и лаику било јасно да су ове две акције намерно координиране употребом масовних напада из ваздуха и посебно крстарећих ракета уз велике жртве и разарања свих делова српске Босне условили су још један масовни егзодус српског живља које је бежећи дубље у пределе српске Босне створило поново дуге колоне избеглица²²⁸ које се већ првих дана напада Американаца на Србе процењују на око 50.000 цивила не рачунајући војску у којој је добровољно било све за одбрану способно становништво.²²⁹ Половином септембра, уз знатну заслугу Београда, вође Републике Српске су прихватиле захтев Запада да повуку своје тешко наоружање од Сарајева и одмах приступиле извршењу задатака. Међутим, десило се да су Срби повукли своје тешко наоружање, али муслимани нису нигде ни за корак помакли своје наоружање и линије. Резултат попустљивости Срба и разних малверзација оружаних снага муслимана и Хрвата био је наставак егзодуса Срба посебно у Босанској крајини око које је извршено одређено груписање снага коалиције, па је почетком друге половине септембра на путевима Крајине било око 70.000 избеглица, да би тај број већ за наредни дан порастао за око 80.000.²³⁰ У понижавању српске стране србофоби у снагама НАТО нису имали граница што потврђује један конкретан пример. Изетбеговић је одбацио налог да и муслимани повуку своје тешко наоружање 16. 9. и НАТО му није претио. Срби су извлачили своје наоружање, али због лоших путева посао је ишао успорено. Из команде НАТО ултимативно је поручено да уколико Срби не обаве посао у одређеном времену „авиони НАТО-а крећу поново”.²³¹ Користећи се срачунато изазван-им притисцима НАТО-а на Републику Српску и посебно њен део око Сарајева, Туђман и Изетбеговић су у другој половини септембра усмерили свој освајачки удар према најзначајнијим и најсрпскијем простору Босанске крајини у целини али и посебно према Бања Луци. Иако су главни узрочници малаксавања српске одбране употреба америчких крстарећих ракета усијане ратоборне главе у Вашингтону су „скоро” зажалиле што је пупустила српска одбрана у западној Босни пред заједничким ударом на Крајину и средњу

²²⁷ *Оштри ѿнови из Кремља*, „Политика” 13. 9. 95. стр. 2.

²²⁸ *Упозорење Хрватској да не користи нападе НАТО. Такође бомбардовање Срба руши углед Америке*, „Политика”, 14. 9. 95. стр. 1–3.

²²⁹ *Више од 50.000 цивила иде ка средњој Босни*, „Политика” 14. 9. 95. стр. 1–2. Само дан два касније из разних праваца и делова Републике Српске формираће се нове колоне са око 50.000 избеглица кје су кретале Бањом Луци, Шире о овом, „Политика”, 15. 9. 95. стр. 1–2.

²³⁰ *Срби повлаче ѿвојове муслимани не ѿмерају линије*, „Политика”, 16. 9. 95. стр. 1–2.

²³¹ *Драматичне ситуација у Бос. Крајини*, „Политика”, 16. 9. 95. стр. 7–8. Такође *Тежак ѿложај 80.000 избеглица*, „Политика”, 16. 9. 95. стр. 12.

Босну.²³² Паметни људи у Вашингтону су укорили заблуделе вође света, међу којима је било и оних из Беле куће, да са „Бањом Луком пада и мировни план” јер додатна колона из ових крајишких простора дуга 70 км кренула према истоку, али се у исто време у полупразну метрополу Крајине слевало око других 100.000 нових избеглица које су бежећи са запада испред усташа и са југа од муџахедина тражили спасење. Уследила су тих дана два апела Савета безбедности Туђману и Изетбеговићу да офанзива Босанску крајину води у катастрофу. Свакако да су умни људи из Савета безбедности знали да шаљу апеле на погрешне адресе јер је то душманско бомбардовање крајишких села учињено од стране оружаних снага велике светске антитрпске коалиције НАТО-а.²³³ Успеси хрватско-муслиманске коалиције појачавали су незајажљиве апетите Туђмана и Изетбеговића. Незаситљиви апетити Туђмана претили су ширењу ратног пожара и у Сремско-барањској области, односно остатку РСК. Руски амбасадор у Загребу Леонид Керестецијанц је открио визионарску и веродостојну улогу овога српског комада земље у то време и у будућности: „Сектор исток је темпирана бомба”. Наиме, већ у ово време Туђман се припремао за нову олују и на овај комад српске земље. Алија Изетбеговић подједнако мажен и кљукан уз остало и огромним количинама најмодернијег наоружања које је могло слободно да дејствује и на неутралним зонама без страха да ће уследити у знак одмазде бомбардовање НАТО-а. У тако опасним тренуцима британски министар спољних послова је затражио прекид агресије Туђманове и Алијине армаде на Босанску крајину.²³⁴ Почетком треће декаде септембра, иако се увелико причало о скорим и успешним преговорима о примирју, Срби су и даље нападани и убијани. Тако су у понедељак 18. 9. хрватске трупе код Бос. Новог убиле 47 српских избеглица.²³⁵ У време припремања мировне конференције почетком октобра три зараћене стране под патронатом великих сила су се сагласиле о прекиду непријатељстава у Босни са ступањем на снагу 10. октобра тачно у поноћ.²³⁶ Напредак науке у целини, посебно ратне технике и информатике, не само да нису побољшали услове за спречавање а потом откривање злочина и кажњавања њихових иницијатора и извршиоца, већ су погоршали. Тако је моћна информатика довела до једног од најсрамнијих за ово човечанство унакаживања људске хуманости и духа човечанства уопште. Био је то примењиван подли систем, од изазивања рата оптужујући нападнутог за агресију а нарочито од познатог случаја у сарајевској улици Васе Мискина кад су војници Алије Изетбеговића гранатирали сопствени народ, а онда уз обимну

²³² Срби у Босни до субоје у поноћ повукли шрећину ђешикоћ наоружања, „Побједа” 17. 9. 95. стр. 17. Повлачење српскоћ ђешикоћ наоружања ђеће по плану. Такође, Вашингтон разочаран неуспехом у заустављању муслиманско-хрватске офанзиве. „Наша Борба” 19. 9. 95. стр. 1–3.

²³³ Бањом Луком пада и мировни план, „Наша Борба” 19. 9. 95. стр. 1–3. Такође, Нови ајел Савећа безбедности муслиманима и Хрватима – Офанзива води у катастрофу, „Вечерње новости” 19. 9. 95. стр. 10.

²³⁴ Руски амбасадор Леонид Керестецијанц, Сектор исток је темпирана бомба, Британски министар иностраних послова у Загребу. Рифкинд затражио обуставу операција око Бања Луке, „Политика”, 20. 9. 95. стр. 7.

²³⁵ Хрватске трупе убиле 47 српских избеглица код Бос. Новог, „Политика” 12. 9. 95. стр. 14.

²³⁶ Потпуни прекид непријатељства у Босни од 10. октобра у поноћ, „Политика” 6. 10. 95. стр. 1. Тексти договора о прекиду ватре у Босни, „Политика експрес” 6. 10. 95. стр. 2.

употребу моћних медија, пристрасног света, у великој светској антисрпској коалицији под вођством преостале једне супер силе УСА, уз помоћ моћних информативних медија оптужили за тај страшни злочин Србе да би уследили и убилачке санкције свих видова према свима Србима. Видели смо напред у излагању догађаја у вези са овим питањем да су била узалудна обавештавања низа мисија и појединаца који су на овим просторима, по задатку ОУН радили на смиривању рата, да су усмрђивања грађана од првог случаја у Мискиновој улици па кроз цели рат припремали и изводили Изетбеговићеви муцахедини, док би велике силе и друге земље у светској антисрпској коалицији одмах то приписали Србима, после чега су следиле казне одмазде путем употребе оружане силе НАТО-а. Бездушна пракса прикривања и заштите извршилаца злочина свих врста, од најсуровијег геноцидног усмрђивања на разне начине најбестијалнијим мучењима жртве, преко специјалног чишћења Срба у српским крајинама њиховим изгоном са вековних станишта да би се ту населили Хрвати и муслимани, системом свеопште пљачке приватне имовине Срба,²³⁷ паљења оног дела имовине који се није могло присвојити, посебно насеља на просторима где код туђановаца и изетбеговићеваца није постојао интерес за насељавање све до разноврсних облика геноцидног уништавања српског народа у овоме рату су извођени тајно и разни методи и средства иза којих нису остајали трагови да ће у овом трећем таласу геноцидног истребљења Срба од стране муслимана и Хрвата у једном људском веку бити још теже него у претходна два, 1915–1918. и 1941–1945. тачније утврдити бројне и друге показатеље страдања Срба у геноцидним таласима исламских фундаменталиста и хрватских клерокатолика у грађанском рату на просторима бивше Југославије у времену од 1991–1996. године. Тек у време припремања и одржавања мировне конференције почело је напуштање пристрасности великих сила у осудама насиља и злочина уз Србе који су означени ратним злочинцима и према оваквим грешницима на муслиманској и хрватској страни. Прихваћена је полако крута стварност да нема у ратовима народа злочинаца и народа који су потпуно имуни од те страсти и болести. У последњим извештајима Мазовјецког уз злочине Срба спомињу се и злочини Хрвата. Постојала је заморна па и досадна судбена игра пред Међународним судом у Хагу успостављеном ради привођења суду и кажњавање злочинаца у петогодишњем грађанском рату на просторима бивше Југославије.²³⁸ Ухваћен је и приведен младић, разуме се Србин из Босне а затим и окривљен

²³⁷ О случају Маркале и увођењу санкција, видети др Бошко Тодоровић и Душан Вилић, *КРИЗЕ – Изазивање и управљање кризама*, Графомарк, Београд 1997, стр. 270–273.

²³⁸ Докази о мучењу у хрватско-муслиманским логорима, „Политика“ 24. 3. 95. стр. 11. Хрватска без Срба, чујање корена, Страдање Срба у западној Славонији, „Вечерње новости“ 17. 1. 95. стр. 1–4. Срби у Загребу жубијиници који неспјају, „Телеграф“ од 26. 4. 95. стр. 41–42. У Босни изгубило животи око 200.000 људи, „Политика“ 16. 4. 95. стр. 1. Рајини злочини муслимана и Хрвата, „Вечерње новости“ 23. 8. 95. стр. 23–26. Пути смрти и сјаса, „Вечерње новости“ 17. 8. 95. стр. 10. Трагичне судбина рањеника из Глине, „Политика“ 5. 9. 95. стр. 7. Монд о хрватском шерору над Србима, „Политика“ 2. 10. 95. стр. 7. Докази о суровом еџиничком чишћењу – Хрвати и даље убијају Србе, „Политика“ 2. 10. 95. стр. 2. Пошребна рејорџажа Бриџанске телевизије, Хрватски шерор у Крајини, „Политика“, 5. 10. 95. стр. 2. Пошврђен масовни злочин над српским цивилима код Кисџања, „Политика“, 5. 10. 95. стр. 7. Извештај хрватског хелсиншког одбора, „Вечерње новости“, од 11–13. 10. 95. стр. 10. Генерал Форан жесџоко оџишжиро хрватски режим, цивилна полиџији мировних снаџа пронашла 128 убијених српских цивила, „Политика“, 14. 10. 95. стр. 7. Извештај команданџија УН о Хрватским злочинџима, Камџања сџржена земља, „Политика“ 15. 10. 95. стр. 7. Покол сџџараџа у Гоџићу, „Политика“, 18. 10. 95. стр. 7.

због тужбе једне муслиманке у Босни да је силована од туженог. Иако се знало да је као и у сваком рату и у овом морало на све три ратујуће стране бити злочинаца оптужен је само један, и то Србин, и за силовање које није могло бити од тужитељице без сведока доказано.²³⁹ Коначно цивилизован западни свет је почео да се враћа реалности и да прихвати истину да нема злочиначких народа већ да у редовима свих народа, који су укључени у грађански рат, има злочинаца па су се коначно, иако стидљиво од Хашког суда за злочине почели уз Тадића и Србе, позивати и муслимани и Хрвати међу којима је и раније у минулим ратовима припадање злочинству било берићетно. Тако је коначно, на седници Савета безбедности 20. 10. 1995. вођена расправа о хрватским злочинима против Срба.²⁴⁰ По извођењу „Бљеска” и посебно „Олује” коалиционе оружане снаге, посебно Туђманове нове усташе, покренуле су свеопшти геноцидни удар на све српске крајишке просторе. Ово је навело председника Србије да затражи од САД да се прекине геноцидно понашање хрватских власти према Србима у крајинама и Босни.²⁴¹ У међувремену је Савезни комитет за ратне злочине у Београду комплетирао шести извештај од 178 досијеа углавном о злочинима у време „Бљеска”, са нпр. 60 случајева главосечења и 600 логора за мучење Срба у бившој БиХ, Хрватској и раније у Словенији.²⁴² Хрватски Хелсиншки одбор је утврдио да су у извођењу „Олује” хрватске оружане снаге масовно убијале заробљене Србе, да се над око 1300 затворених Срба у РСК у затворима врше најтеже тортуре, да се ти уморени износе у јавности као Хрвати и жртве српских побуњеника против Хрватске итд.²⁴³ У мноштву пристрасних према муслиманима и Хрватима и непријатељских према Србима, при крају рата као специјални извештач за УН за људска права Елизабет Рен ће половином новембра поднети објективне извештаје о страдању Срба од туђмановаца. Читав низ њених чврстих доказа теретили су хрватске власти и војску за драстичне повреде основних људских права у српским крајинама. Саопштила је да је пре рата у крајинама било 75% Срба да би их после „Олује” остало једва 5.000. Укупно око 200.000 Срба РСК је морало потражити опстанак у избеглиштву. На тим просторима у тренутку извештавања процењивала је да у РСК има нешто око 5.000 углавном старијих особа. Отворено је извештавала о бруталном односу Туђманове армије према преосталим Србима. Њен извештај се у целини разликовао од 17 претходних извештаја Тадеуша Мазовјецког који је константно оптуживао Србе као злочинце а отворено штитио усташе. Елизабет Рен је дала и попис геноцидних радњи Хрвата против Срба – бруталан однос Хрвата, и војника и цивила, према унесрећеном српском народу; убијање Срба који су остали у својим кућама,

²³⁹ Суђење Душану Тадићу у Хаџу, „Политика”, 11. 8. 95. стр. 3.

²⁴⁰ Седница Савета безбедности, Расправа хрватским злочинима против Срба уз именовање злочинца, убијање, пројекти из завичајних корена и паљење српских кућа, „Политика” 21. 10. 95. стр. 7. Такође УН о хрватским злочинима у Крајини. Извештај Уједињених нација потврдили и друштва људских права, „Политика”, 21. 10. 95. стр. 7.

²⁴¹ Председник Милошевић затражио од државног секретара САД, енерџичним мерама зауставити геноцидно понашање хрватских власти према Србима, „Политика”, 25. 10. 95. стр. 1–2.

²⁴² Бљесак у 178 досијеа, „Вечерње новости” 26. 10. 95. стр. 4. Такође Хрватска поновила геноцид над Србима, „Политика” 28. 10. 95. стр. 7.

²⁴³ Злочини над Србима, власти прикривају убиства заробљеници неслају без трага, „Политика”, 5. 10. 95. стр. 7.

гранатирање српских градова, пљачкање српске имовине итд. Праведница Елизабет Рен извештава и о патњама Срба у Босни. Наводи истину да тамо све три стране крше људска права. У извештају о СРЈ је указала на највеће недаће које им задају неправедно наметнуте санкције у претешким приликама када су присиљени да опскрбљују и преко 700.000 избеглица међу којима и део несрпских народа.²⁴⁴ Захваљујући медијској машинерији бројних земаља антисрпске коалиције кроз све године грађанског рата оптуживани су и тражено да стану пред Хашки суд за злочине у бившој Југославији само Срби, тј. народ који је нападнут и који се бранио и који је само у последњих 50 година доживео у три наврата најстрашнији геноцид у свету од истих агресора – исламских фундаменталиста и хрватских клерокатолика. Иако је познато да нема геноцидних народа и војске него да у свим народима и војскама има мањи проценат патолошких типова спремних на злочин, на Хашки суд су упорно позивани Срби и команданти, најчешће изванредни генерал Ратко Младић и председник РС др Радован Караџић. У освит мира у Дејтону 20. новембра догодило се да је на захтев Хашког суда за злочине у Холандији ухапшен и један муслиман те је тако коначно раније ухапшени Србин Душан Тадић добио друштво у Хашком затвору.²⁴⁵ У битисању живог и неживог постоји борба. После много болних и тешких ствари за Србе и њихову нову државу СРЈ ових дана су суспендоване неправедне санкције наметнуте Србима од моћних сила, што ће посебно помоћи преживљавању око 800.000 избеглица у СРЈ, међу којима и знатан број несрпских народа из састава бивше Југославије.²⁴⁶

²⁴⁴ *Тешке оптужбе специјалног извештача УН за људска права Елизабет Рен на рачун Хрватиа, „Вечерње новости”, 7. 11. 95. стр. 1-4.*

²⁴⁵ *Ухапшен босански муслиман оптужен за злочине против Срба, „Политика”, 21. 11. 95. стр. 2.*

²⁴⁶ *Суспендоване све економске санкције против Југославије, крај блокаде која је трајала 1253 дана, „Политика”, 23. 11. 95. стр. 1.*

У богатом календару догађаја на Балканском полуострву у 19. веку посебно место заузима Српска револуција 1804. године. Успеси ове револуције у сударима са Османском империјом, крунисани победама у балканским ратовима и коначним протеривањем Турака у Азију, извели су из тамница пакла новог опасног непријатеља Србије – католичку империју, посебно Аустроугарску. Католички клерикализам се, у страху од сличног колапса и посебно забринут због пропадања – Аустроугарске, устремљује против интеграције Српства и стварања српске државе која би окупила већину Срба. Пошто Срби нису одступали од темељне националне идеје – свог ослобођења и уједињења Срба, умирућа двојна монархија је предузимала различите мере да би спречила Србе да реализују свој национални програм. Најављивана је и тројна монархија, у којој би трећу рукует чинили Јужни Словени, укључујући делове или чак и све Србе, које је у духу лажног југословенства требало инкорпорирати у западноевропски цивилизацијски круг. Циљ тих пансловенских и југословенских идеја и конкретних акција, било је везивање православних Срба за центар западног хришћанства – Ватикан. Увидевши да Србе не могу одвојити од идеје сопственог ослобођења и уједињења, германске империје су изазвале рат са надом у победу и поседање за сва времена важних српских простора, са којих су недавно коначно и захваљујући понајвише борбама српског народа били истерани Турци. Међутим, десило се, захваљујући опет обичном српском војнику – борцу, да су Срби поход југословенске браће – католика Словенаца Хрвата и других, такође и муслимана, покренут под страшном паролем „Србе на врбе”, прво ускликнута у Љубљани, просто растројили и згазили. Ударне војничке снаге окупаторских и агресорских трупа у нападу на малу Србију 1914. чинила су углавном словенска браћа, понајвише Бугари, Хрвати, Словенци, муслимани – најсуровији учесници у разарању српских простора и усмрћивању око 1.350.000 Срба у Србији и око 300.000 Срба у Босни и Херцеговини. У још опаснију операцију против Срба у целини кренули су лажни Југословени типа Трумбића и Корошеца, који ће успети да одврате посрнуле српске лидере од српског националног програма – ослобођења и уједињења свих Срба, те да прихвате лажну заједничку домовину Срба, који су немилосрдно истребљивани, Хрвата, Словенаца, муслимана и осталих несрба, претежних извршиоца тих злочина. Пуцњи петог дана живота нове државе краљевине тзв. троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца, 5. децембра 1918. на Марковом тргу у Загребу, добровољаца Фрање Јосипа из 25. загребачког пука на српске

ослободиоце никога од српских вођа нису ни најмање узбудили. Била је то опомена да је заједничка држава била само вишеструка подвала и параван за престојавање Хрвата, Словенаца и др. из табора агресорских и поражених у табор земаља победница, чиме су сплашњавале италијанске и аустријске аспирације на крајеве у којима су живели измешано Хрвати и Словенци, са једне, и Италијани и Аустријанци, са друге стране, наставак притиска на Србе да се приближе католичком Западу, уз могућности економске и привредне доминације у неразвијеним и опустошеним српским крајевима. Био је то моћан подстицај српским елитама да одмах после првих пуцњева у нову заједничку државу на принципу самоодређења крену на братски разлаз, како би се избегло ново клање Срба и у исто време остварило вековима очекивано уједињење свих Срба и српских земаља. Уместо тога, челници прве југословенске државе су почели са праксом нових и сталних уступака, нарочито хрватским правашима, што ће бити крунисано 1939. успостављањем Хрватске бановине, у коју ће бити укључене и српске Крајине у Хрватској и хрватске енклаве у Босни и Херцеговини. Тиме ће бити испуњени правашки захтеви у вези с решавањем хрватског питања, док о српском националном питању у земљи грађеној на костима српских синова није било дозвољено ни расправљати. Судбоносно спасоносна парола српских рдољуба „Срби на окуп” сматрана је најпрљавијим подухватом и означавана као „великосрпски хегемонизам” „четнички позив на побуну” и насиље над несрпским народима у земљи. Знатнији делови српских елита, усмерени директно против егзистенцијалних интереса српског народа, ишли су још даље, па ће у мартовском бунту српског народа против моћних сила „новог поретка”, присиљавањем Хитлера да одгоди планирани напад на СССР за 15. мај, за пет до шест летњих седмица, чиме ће Срби практично спасавати не само Русију, већ и цели свет од могуће победе ауторитарног Хитлеровог новог поретка и катастрофалних разарања и страдања, али ће истовремено Срби изазвати бес нацизма према себи и све оне недаће које ће српски народ преживети у току Другог светског рата, укључујући ту и нечувене геноцидне покоље усташа над српским народом. С овим злом утраће се путеви за нове још веће трауме Срба које ће на српске просторе донети онај товар за који су у Поглавниковом кабинету у Загребу, у мају 1941. рекли да се није могла пронаћи разорнија за Србе недаћа тј. пошиљка за Београд чије ће се разарање Србије осећати у следећим деценијама, а тај заиста и стварно најразорнији упут усташа из Загреба у Београд са нацистичким аусвајзом, није био нико други ни ништа друго већ бивши загорско-ћесарски каплар Јосип Броз, тада самоименовани, од себи равног по злу, Стаљина, потврђени вођа југословенских комуниста. Заслепљен праваштвом и србофобством, он ће главну пажњу посветити изазивању раскола између двеју српских опција антиосовинског рата, легитимног монархистичког и револуционарно-комунистичког, чији ће борачки састав током читавог рата бити попуњаван са скором од око 80% српских синова. Истовремено ће водити упорну пропагандну кампању о српским четницима као највећим злочинцима и главним сарадницима окупатора, иако су се четници углавном светили за далеко масовније злочине усташа. Броз и његови доглавници, као и стаљинизирани српске комунистичке вође, нерадо су говорили о злочинима усташа над Србима правдајући то паролом „Нећемо ваљда на злочинима васпитати нашу омладину”. Уочи рата Броз и кому-

нистичке елите, уз благодан став српских брзоваца, систематски су вукли потезе у смеру дезинтеграције Срба и разбијања српске државе. Колевке српске духовности и слободарства одвајане су од историјског српског бића и награђиване новим националним опредељењима, нпр. црногорски Срби, Срби вардарске Македоније, Рашке области, док се у исто време нису смеле ни поменути жеље Далматинаца да добију своју територијалну или националну посебност. Комунистичка елита око Броза, Кардеља, Бакарића користи различите критеријуме према Србима на једној и несрбима на другој страни. Праваши око Броза и Бакарића били су спремни да по цену новог рата, у коме би поново гинули српски синови, оружјем и ратом против великих савезника, обезбеде Хрватској етничке италијанске просторе, нпр. око Трста. Словеначки национал комунисти са Кардељем тражили су поништавање референдума Корупских Словенаца који су се после Првог светског рата изјаснили да желе да живе у Аустрији, али опет по цену новог жртвовања српских бораца. У исто време, српске просторе су Броз и Срби брзовци на све стране нудили суседним земљама и народима. Тако је српско Косово обећано Албанији, делови јужне и југоисточне Србије Бугарској, српској Војводини без изјашњавања народа одмах је натурена аутономија. У федеративној и „демократској” Југославији наставиће се интензиван процес разарања Србије и дезинтеграције српства уставно-правним мерама које су поступно водиле потпуном издвајању аутономних покрајина Војводине и Косова из Србије и њиховом уобличавању у републике, у чему су авангардну антисрпску улогу имали делови српских комунистичких елита. Пресудни ударац целовитости српских простора, који су кроз историју издржали навалe разних агресора, учинио је устав СФРЈ из 1974. који је наутралисао компетенције и утицај Србије у покрајинама, омогућивши у исто време одређене утицаје покрајина у српској федералној јединици. Правашка србофобска политика, срачунатим промовисањем националних мањина у непознати етнички сурогат, „народност”, другим Брозовим уставом из 1963. отворила је чином изједначавања народности са нацијом, проблем у области међународног уставног права. На тај начин су једино у Брозовој Југославији националне мањине добиле право на самоодређење, док то право националне мањине и бројније од Албанаца, у многим земљама света нису могле да остваре. Обезбедивши уставно-правну основу, аутономаши у покрајинама, посебно на Косову, појачавају притиске који све више прерастају у отворено насиље над Србима. Систематским етничким чишћењем на Косову, у складу са важећим законима, српски народ постаје национална мањина. Измењене међународне прилике крајем осамдесетих година, посебно распад СССР, стварају повољне услове за дивљање албанских сепаратиста у историјској српској постојбини. Поремећај равнотеже и вакуум на Балкану, стратешки важној спони Европе и Азије, поново је подстакао, увек злокобни, посебно за Србе, нови светски поредак. Ревитализира се један од првих корака нацистичког модела новог поретка – претварање Балкана, на првом месту Југославије, у систем малих и политички зависних државица-сателита светских суперсила у конкретном случају САД и Немачке, као и осталих моћних земаља преко међународних асоцијација, ОУН, НАТО, Европска заједница итд. Васкрсава познати систем двојних критеријума – позитивних према послушницима и крајње негативних према самосталним земљама које нису биле спремне да прихвате диктат

моћних. Таква је била и остала Србија са својим поносним народом, што никад није био случај са већином његове предводничке елите. На политици различитих стандарда водили центри моћи, посебно католички клерикализам и исламски фундаментализам, морално су дубоко посрнули. Међународно признате границе Југославије нису признате, а признате су унутрашње административне границе које је Броз повлачио под дејством правашких тежњи. Албанска национална мањина на Косову се подстиче на сепаратизам и разарање Србије и Југославије, док се бројним мањинама у низу великих земаља не дају таква права. Од почетка југословенске кризе међународна јавност прихвата све оптужбе несрпских народа против Срба, док се проверене вести о злочинима над Србима блокирају. Српски народ се од почетка сатанизује иако је само бранио своје просторе и домове. Резолуцијом Савета безбедности бр. 757 од 30. маја 1992. заведене су санкције према Србији и Црној Гори, наводно због диверзије на Сарајлије у реду за хлеб у улици Васа Мискина. Тада се већ добро знало да су масакр, уз одобрење исламско-фундаменталистичке и католичко клерикалне коалиције, извели војници Алије Изетбеговића. Традиционална спремност српског народа да се одупре не само унутрашњој коалицији него и великом делу света, овог пута је била ојачана патриотским држањем већине српских елита које су се иако политички подељене на позицију и опозицију, уз мале изузетке, залагале за јединство и равноправност српског народа и за његово право да сам одлучује о својој судбини. Због одлучности анатемисаног српског народа, исламско-фундаменталистичка и католичко клерикална коалиција напуштају методе политичке борбе против Срба и покрећу прљави верско-грађански рат. После серија оружаних инцидената у западној половини земље, јуна 1991. Словенци отварају фронт против Срба и Југославије. Њима су Срби својим костима утемељили и очували словеначку самобитност 1918. и у Другом светском рату када су Словенци у рату за уједињавање и остваривање државе имали губитака као и половина српске Козаре. У агресивни рат Словенаца против Срба и Југославије који ће се после неколико седмица окончати, прво ће бити уткане инцидентне ситуације бројне и добро наоружане војске независне Хрватске, а затим ће се распламсати погибелни међуверски рат у који ће се у октобру 1991. укључити већ искусна хрватско-муслиманска антисрпска коалиција у Босни. Овај прљави рат трајао је до краја 1995, онолико колико су то желели његови велики планери. У њему се све одвијало по опробаним моделима, методама и искуствима. Није било никакво изненађење ни раскол у задуго планираној хрватско-муслиманској или туђмановској – изетбеговићевској антисрпској коалицији, као ни напор великих центара моћи, који су водили ову сатанску игру да зауставе нежељено међусобно истребљивање Алијиних исламских фундаменталиста и Туђманових католичких клерикалаца, те да их припреме за друге повољније прилике до поновног геноцидног таласа против „својеглавих” Срба. Не треба се премного чудити ни привременој међусобној толеранцији и плаћеној сарадњи хрватско-муслиманске коалиције, као што ће бити сувишно изненадити се у будућности када поново закрве Хрвати католици и „најплеменитији” Хрвати исламске вероисповести да би створили своје етнички чисте просторе. Понашање Срба у овом рату изненадило је њихове противнике. За разлику од периода 1914–1918. и 1941–1945, Срби нису чекали геноцид скршћених руку, како су чинили раније па су их шуцкори и

Павелићеве усташе, под изговором да их воде на рад или у цркву на преве-
равање на римокатолицизам километарским колонама одводили на
стратишта и потом ликвидирали у најтежим мукама. Цивилизована Западна
Европа је све убице стотина хиљада недужних Срба 1945, по паду нацизма, уз
свесрдну помоћ Римокатоличке цркве тајним „пацовским” каналима спасила
од суђења и казне тако да чак и кољачи невинне деце нису ни уведени у
спискове ратних злочинаца. Срби су се овог пута одмах прихватили оружја, у
самоодбрани својих огњишта. У име објективности треба признати да су Срби
први пут агресорима одговорили истом мером. У овом рату Срби су били
јединственији него у прошлом, чему су посебно допринеле подмлађене
вишепартијске елите. Истина, у српским интелектуалним и политичким ели-
тама било је и овог пута издаје за разлику од Хрвата и муслимана чије су
елите биле компактније. Узроци дисперзије српског националног бића
налазили су се у особеностима националног карактера, духовном животу
Срба, чувању обичаја и слободарских порука традиције, утицаја Српске
православне цркве, у којој је најмање места било за милитантни
клерикализам, екстремни национализам и ауторитарну дисциплину. Код
Срба су расколи, посебно политички, свађе, нетрпељивости и отворена
непријатељства бивали најрадикалнији међу неким политичким вођама. С
обзиром да су елите увек биле најобразованији и најангажованији део нације,
те негативности су оштро ометале прогресивни развој српског друштва.
Српске главарске елите су током свих епоха српског друштва репродуковале
већи број отпадника него што је то био случај са суседним сродним или
етнички несродним народима. У 20. веку елите Хрвата, Словенаца и других
етнички блиских народа били су за југословенску идеју и југословенство само
да би тиме допринели интеграцији и остварењу државности својих народа. Та
тежња била је присутна од почетака прве заједничке државе Јужних Словена.
У то пресудно време, у коме се успешно могло остварити коначно национал-
но окупљање свих Срба српске елите су биле политички разбијене и често
међусобно непријатељске. Одржавајући прву Југославију, припремале су
трагичне стазе следећи које ће 1941. на више хиљада стратишта „браћа” лик-
видирати стотине хиљада невиних Срба. Најтрагичније је следило: из Другог
светског рата српске елите неће извући никакву поуку и дозволиће једном од
највећих разбијача српства, Јосипу Броз Титу, да у своју стаљинистичку
деспотију уз усташке зликовце стрпа и преживели део геноцидно десетко-
ваног српског народа. Из споја етнички блиских народа али са трагичним заб-
оравом историје, неминовно је следило ново посрнуће у трећем братоуби-
лачком истребљењу у истом веку – рат 1991. до 1995. У њему ће, уз сложен
српски народ што ће резултирати мањим жртвовањима Срба, бити једин-
ственије и српске елите. На жалост, и овог пута српски народ ће имати већи
број отпадника у редовима своје елите него што ће се то десити код српских
напријатеља. Зашто се то морало и мора и данас дешавати Србима, народу
који је уз ретке друге народе, сваки свој корак плаћао крвавим данком који су
му натовариле сопствене вође? Ово питање су постављали српски патриоти
током свих тешких векова српске историје. Помно су се овим српским
недаром бавили Јован Цвијић, Владимир Дворниковић, Слободан Јовановић
и други научници. По њима, узроке тој појави треба тражити у негативним
карактерним особеностима српског бића као што су: прецењивање своје

личности, неконтролисана осећајност, те неким склоностима које обичан народ назива вилењаштво, импулсивност, огњевитост, таштина, жустрина, пргавост. Осим тога, византијски хроничари говоре о словенској сељеничкој маси која се од 6. века спуштала са севера ка Дунаву претећи да својом бројношћу преовлада на тим широким просторима. Народи староседеоци сагледавали су једини начин да се то спречи у лакој поткупљивости главара словенских племена и племенских савеза. Стара болест ирационалне жудње за влашћу, па и оном малог обима и у служби туђина, преносила се кроз генерације знатног дела српских елита све до данас масовније него код других народа. Искорак против те стално пратеће болести код делова српских главарских елита био би онемогућавање да на предводничка места дођу духовно и умно оболели главари, склони да за власт и сласти које доноси усмрте и свога оца. Срби који искрено брину за судбину свог народа сматрају да би највећа брана овој недаћи био начин избора српских предводника. Претходни непосредни избори на нивоу основне изборне јединице где се сви познају омогућили би избор најбољих кандидата за све нивое власти и онемогућили вековну праксу да се у предводничке структуре овог народа у већем обиму убаце деструктивне личности које по својој структури не би смеле да предводе народ.

Давање коначних судова о последњем грађансковерском рату који је недавно окончан Дејтонским миром, прерано је и непоуздано. Тек кад се инцидентна ратна жаришта смире и буду доступнији примарни извори моћи ће се давати поуздани судови о последњој балканској недаћи уопште и посебно на српским просторима. Сада смо у стању да изложимо неке премисе које ће у наредном времену моћи да послуже доношењу релевантних судова о овом прљавом рату који је посебно трагично уназдио српски народ. Једна од темељних истина јесте чињеница да је до рата дошло због мноштва нерашчишћених проблема, некажњених злочина и ненаплаћених дугова из ранијих времена, посебно из покушаја србобобских сила да 1914–1918. и 1941–1945. разбију и геноцидно униште српски народ и за све векове пресеку уједињавање Срба у матичну земљу.

Срби су у историји, у својој егзистенцијалној саамоодбрани, нанели неуспехе и поразе својим суседима. Снажно су допринели истеривању Османлија из Европе, активно су учествовали у уништавању Аустроугарске, Немачком царству су ометали „продор на исток” 1914. и 1918. у познатом „*Drang nach Osten*” итд. Те самоодбрамбене и многе слободарске подвиге српског народа водећи центри светске моћи, предвођени клерокатолицизмом и исламским фундаментализмом, сматрали су злоделима и на темељу тога полагали право на реванш који ће уследити 1941–1945. И поред масовних страдања, захваљујући херојском српском отпору, реванш је био неуспешан јер сви Срби нису истребљени. Иако су Срби били спремни на други опроштај за своје полумилионске геноцидне жртве, у „слободном западном свету” преживеле усташе – екстремни клерокатолици и исламски фундаменталисти – припремали су трећи покушај у једном веку да униште Србе заједно са Југославијом. Почетком деведесетих година повољне унутрашње и спољне околности подстицале су трећи рат за дезинтеграцију и уништавање Срба. Читав низ југословенских и светских фактора утицао је на припреме и избијање рата. Пре свега било је то стотине хиљада нерасветљених злочина гено-

цида и хиљаде некажњених злочинаца од којих је један број ушао у тзв. „самоуправне“ органе стаљинистичке деспотије Јосипа Броза Тита. Уместо демократског решавања горућег питања мешовитих националних средина, унапређивање националних мањина у „народности“ довело је аутохтоне Србе у покрајинама на стазе новог масовног егзодуса и одумирања на читавим комплексима вековних српских земаља. Спремност Срба да се овог пута бране али сада од самог почетка агресије ражестила је остатке бивших усташа који су, најчешће неосуђени за злочине из 1941, похрлили у своје сада независне домовине и укључили се у нове наводно демократске а у ствари дубоко националистичке партије. Дубока пристрасност огромног дела света посебно најмућнијег коме је сметала самосвојност српског народа а одговарало слуганство државица на Балкану – још је више подгрејавала почетак новог грађанског-верског сукоба. Вековима позната одбојност лидера свих народа на јужнословенским зажареним просторима према дугим политичким преговорима, свестраном сагледавању последица ратних траума, пристрасно мешање великих сила, сујетне тежње лидера, ометале су пуне четири године склапање примирја и трајан мир. Што је рат дуже трајао све три стране су све мање добијале и све више губиле, уз остало и нове десетине хиљада убијених и погинулих Срба, Хрвата и муслимана. Страх да се пожар који предуго траје не прошири и на њихову околину присилила је учеснике рата и велике земље које су најчешће подстицале пожар да коначно прихвате компромисни мир у Дејтону. За рат су сви били виновници – мали ратујући и међусобно завађени народи, и велики који су се мешали у његове политичке и војне токове.

Уз све крупне бољитке које доноси Дејтонски мир наћи ће се могућности документоване научне обраде и овог рата, његових узрока, токова и посебно трагичних последица за све у њега упетљане народе, а посебно тешке за етничке разорене просторе Срба у историјски надалеко познатим по свом слободарству – крајинама.

THREE GENOCIDES OVER THE SERBS IN THE 20TH CENTURY

LESSONS AND REMINDERS

Summary

The Serbian Revolution of 1804 has a special place in the rich calendar of events occurring on the Balkan peninsula in the 19th century. The success of this revolution in resisting the Ottoman Empire, crowned with the victories gained in the Balkan wars and the final expulsion of the Turks from Europe opened the doors to new and dangerous enemies of the Serbs, Austria-Hungary and the alliance of Catholic countries. Fearing the spreading of the degenerative process which had begun in Austria-Hungary, Catholic clericalism aimed its forces against Serbian integration in an effort to prevent the formation of a state that would represent the territorial unification of the majority of the Serbs. Since the Serbs refused to abandon their national goals of liberation from foreign rule and Serbian unification, the weakened dual monarchy took various measures to hinder the accomplishment of the Serbian national program. The formation of a tripartite monarchy was announced in which the third constitutional unit was to consist of South Slavic peoples, including a part or even all the Serbs, who were to be incorporated into Western Europe in a false spirit of support for the idea of their unification. The purpose of these proposed concepts of Pan-Slavism and Yugoslav unity was to bind the Orthodox Serbs to the center of Western Christianity, the Vatican. Realizing that the Serbs would not abandon their ideals of national liberation and unification, the Germanic empires provoked a war hoping to win and to permanently capture important parts of the Serbian territory from which the Turks had recently been suppressed mainly as the result of the Serbian war effort. But, again thanks to the fighting spirit of the ordinary Serbian soldier, the military campaign of the Yugoslav "brothers", the Catholic Slovenes, Croats, and others, and including the Muslims, begun under the terrible slogan "Hang the Serbs on the willows!", first uttered in Ljubljana, was simply shattered. The main military force of the aggressor's troops which attacked the little state of Serbia in 1914 was mostly made up of members of the Slavic peoples, the Bulgarians, Croats, Slovenes, Muslims. They were the most brutal participants in the destruction of Serbian territory and in the killing of approximately 1.350.000 Serbs in Serbia and about 300.000 more in Bosnia and Herzegovina. An even more dangerous operation aimed against the entire Serbian nation was conducted by false supporters of Yugoslav unity, such as Trumbić and Korošec, who succeeded in convincing the less determined among the Serbian leaders to forsake the Serbian program of national liberation and unification and to accept the formation of a fake "common" state of the Serbs, Croats, Slovenes, Muslims, and other non-Serbian ethnic groups. The shots fired by the volunteer Franjo Josip of the 25th

Zagreb Regiment on Mark's Square in Zagreb at the Serbian liberation fighters did not surprise any of the Serbian leaders. The shooting simply proved that the common state was a fraud and that it would only be used to enable the Croats, Slovenes and others like them to leave the camp of the aggressors and the defeated and join the ranks of the victors. This transition curtailed the aspirations nurtured by Italy and Austria in relation to areas where their own co-nationals were mixed with Croatian and Slovene inhabitants but increased the pressure made on the Serbs to draw closer to the Catholic West, and the possibility of their economic subjection in underdeveloped and largely deserted Serbian areas. The shots that were fired then should have prompted the Serbian leaders to consider possibilities for a peaceful dissolution of the joint state, in order to prevent renewed slaughters of the Serbs and to accomplish the age-old ideal of Serbian unification. Instead, the leaders of the first Yugoslav state began a steady practice of making concessions, particularly in regard to the Croatian political elite, a custom crowned by the establishment of Hrvatska banovina in 1939, which included Serbian regions (Krajine) in Croatia as well as the Croatian enclaves in Bosnia and Herzegovina. This would satisfy the demands made by Croatian nationalists (pravaši) regarding the solution of the Croatian national question, while the Serbian national issue became taboo in a country that had been built on the bones of Serbia's sons. The slogan of Serbian patriots "Serbs together" was considered to be the symbol of a base attempt at "Serbian hegemony", "the chetnik call to rebellion" and the encouragement to violence over the country's non-Serbian nations. A considerable part of the Serbian political leadership, who aimed their efforts directly against the primary interests of their own people, went even further. In the March revolt they led the Serbian people to resist the powers of the "new order" and to force Hitler to postpone for five to six weeks the attack on the USSR planned for 15 May. In doing so the Serbs practically saved not only Russia but the rest of the world from Hitler's possible victory and from the massive destruction and suffering which would have followed. At the same time, however, the Serbs drew upon themselves the wrath of the Nazis and all the other suffering and misery it would endure in the course of the Second World War, including the atrocious genocidal slaughters committed by the Ustaša over the Serbian population in the Independent State of Croatia. This evil was followed by still greater ordeals for the Serbian people, brought to Serbia by the arrival of one whom even the members of the Poglavnik's cabinet in Zagreb described in May 1941 as the most destructive force that could have struck Serbia. The individual, whose arrival brought havoc that would be felt in Serbia for decades afterwards, was none other than Josip Broz, the former corporal of the Austro-Hungarian army from Zagorje and the self-proclaimed leader of Yugoslav communists. Blinded by Croatian nationalism and Serbo-phobia he dedicated his energy to sowing discord between the two existing resistance movements in Serbia, the legitimate royalist organization and the revolutionary communist movement, whose fighting ranks during the war would be filled 80% by Serbs. Broz persistently conducted a propaganda campaign depicting Serbian chetniks as the worst criminals and the enemy's chief collaborators, despite the fact that chetnik operations were undertaken primarily in retribution for the massive crimes committed by the Ustaša. He and his associates, together with the Serbian communist leaders loyal to Stalin, unwillingly spoke of Ustaša crimes performed over the Serbs, justifying this attitude with their alleged anxiety over

the effect such stories might have on the upbringing of young generations. In the period immediately preceding the war Broz, the communist elite and Serbian leaders who supported Broz took systematic measures aimed at disintegrating the Serbian nation and state. Regions that had always represented the bedrock of the Serbian national and liberationist spirit, such as those inhabited by Montenegrin Serbs, the Vardar area of Macedonia and the region of Raška, were separated from the Serbian historical core and given new national direction. At the same time it was forbidden to even mention the aspirations nurtured by the inhabitants of Dalmatia to possess their own territory and to obtain national recognition. The communist elite gathered around Broz, Kardelj, and Bakarić used different parameters in their treatment of Serbs and non-Serbs. The Croatian nationalists (*pravaši*) around Broz and Bakarić demanded, at the cost of armed conflict with powerful former allies in which the lives of Serbian sons would again be sacrificed, the appropriation on the part of Croatia of Italian ethnic territories, such as that around the town of Trieste. The Slovenian communist nationalists headed by Kardelj requested the annulment of the referendum by which the Slovene inhabitants of Koruška (Kärnten) had chosen to become citizens of Austria after the First World War, but again at the price of renewed sacrifices on the part of Serbian fighters. Meanwhile, Broz and the Serbian leaders backing him freely offered Serbian regions to neighboring countries. The Serbian region Kosovo was promised to Albania, parts of southern and southeastern Serbia to Bulgaria, while Serbian Vovodina was immediately given an autonomous status without any previous sampling of public opinion. The process of destroying Serbia and dissolving the Serbian national body was intensely continued in the new federal and "democratic" Yugoslav state by a part of the Serbian communist leadership through various legal and constitutional means, gradually leading to the total separation from Serbia of its autonomous provinces Vojvodina and Kosovo, which were practically given the form of republics. The crucial blow to Serbian territorial unity, which had withstood centuries of foreign aggression, was imparted by the Yugoslav Constitution of 1974. This political document neutralized Serbia's political authority and influence in the provinces, while at the same time bestowing on the provinces a certain amount of control within the Serbian federal unit. The Serbo-phobic policy propagated by the *pravaši* promoted national minorities into a hitherto unknown ethnic surrogate called "*narodnosti*", and in Broz's second Constitution, made in 1963, gave these artificial creations the same status as nations, creating thus a precedent and a problem in international constitutional law. As a result of this Broz's Yugoslavia became the only country in the world in which national minorities were given the right to self-determination, while national minorities in other countries, many of them far more numerous than the Albanians in Serbia, did not have such rights. Protected by the law and the Constitution fervent supporters of provincial autonomy, particularly in Kosovo, increased the pressure against the Serbs, which soon turned to open violence. The systematic ethnic cleansing carried out in Kosovo protected by the country's laws, soon reduced the Serbian population of this region to a national minority. The changes in international relations occurring toward the end of the eighties, particularly the dissolution of the USSR, gave a strong impetus to the seditious activities of Albanian separatists in Kosovo, the historical core of Serbia. The new world order, particularly disastrous for the Serbs as always, was to blame for the disturbed political balance and the resulting vacuum in

the Balkans, that strategically important link between Europe and Asia. One of the first measures of the new order as conceived by the Nazis was revived – that of turning the Balkans, primarily Yugoslavia, into a system of small satellite states politically dependant on the world's superpowers, particularly the US and Germany, and on other powerful countries, through international associations such as the UN, NATO, the European Community etc.. Also revived was the well-known system of double criteria – positive for the obedient and extremely negative for independent countries unwilling to accept the dictates of the powerful. Serbia with its proud people has always fallen into the second category, but the same can hardly be said of its political leaders. The main centers of power, Catholic clericalism and Islamic fundamentalism particularly, have committed grave moral errors with their policy of double standards. Yugoslavia's internationally acknowledged borders were not recognized but the internal administrative borders drawn by Broz under the influence of pravaš tendencies were. The Albanian national minority in Kosovo is encouraged toward separatism and the destruction of Serbia and Yugoslavia, while the numerous minorities in more powerful countries do not have such rights. From the very beginning of the Yugoslav crisis the international community has supported all accusations made against the Serbs, while news of established crimes committed over the Serbs are withheld from the public. The Serbian nation has been satanized from the start despite the fact that it has only acted to protect its territory and its members. The embargo introduced against Serbia and Montenegro through the UN Security Council resolution no. 757 of 30 May 1992, was allegedly imposed because of the assault on the breadline in Vase Miskina Street in Sarajevo. By that time it was widely known that the massacre had been committed by the soldiers of Alija Izetbegović

With the approval of the coalition of Islamic fundamentalist and Catholic clericalists. The traditional readiness of the Serbs to resist hostile internal coalitions as well as pressure from the greater part of the international community was strengthened this time by the patriotic bearing of almost the entire Serbian political elite. Although divided into rival camps all the political forces in the country, with only a few exceptions, supported the unity and equality of the Serbian nation and its freedom to settle its own internal affairs. Faced with the determination of the ostracized Serbian people, the coalition of the Islamic fundamentalists and the Catholic clericalists abandoned the method of political contest against the Serbs and began a foul religious-civil war. After a series of armed incidents in the country's western hemisphere, in June 1991 the Slovenes started open hostilities against Serbia and Yugoslavia, the same Slovenes for whose national integrity the Serbs had fought in 1918 and whose entire losses in the Second World War equaled only a half of the human losses that Serbia suffered on Mt. Kozara alone. The aggressive but short war between Slovenia on one side and Serbia and Yugoslavia on the other, complemented in the initial phase by incidents provoked by the numerous and well-armed Croatian army, flared out into a murderous religious war, joined in October 1991 by the experienced Croatian-Muslim anti-Serbian coalition in Bosnia. This dirty war lasted until the end of 1995, the length of time considered necessary by the mighty powers that had engineered it. The war progressed according to established models and methods formed on the basis of past experiences. The discord that broke out in the long-planned Croatian-Muslim anti-Serbian coalition did not come as a surprise, nor the efforts of the great centers of power con-

ducting this diabolical game to stop the unwelcome mutual killing between Alija's Islamic fundamentalists and Tudjman's Catholic clericalists, and to prepare them instead for the time when a new opportunity presented itself for genocide over the "stubborn" Serbs. There is also little reason to wonder at the temporary mutual tolerance and mercenary cooperation within the Croat-Muslim coalition, or at a future renewal of hostilities between the Croatian Catholics and the "most noble" Croats of the Islamic faith when the time comes for cleansing their own ethnic territories. It is the bearing of the Serbs in this war that has given cause for surprise, to their opponents. As opposed to the periods from 1914 to 1918 and from 1941 to 1945 the Serbs did not sit back and wait as they used to do for Schutzkorps and Pavelić's Ustaša to gather them in massive groups, under the pretence of taking them to work or to church for conversion to Catholicism, and then conducting them to execution places where they were slaughtered in the worst ways. After the defeat of Nazism civilized Western Europe, with the great aid of the Roman Catholic Church, made it possible for the majority of war criminals whose hands were stained with the blood of hundreds of thousands innocent Serbs to escape through the so-called "rat channels", evading trials and punishment. Consequently, even murders of children were never entered on lists of war criminals. For the sake of objectiveness it should be admitted that this was the first instance in which the Serbs gave as good as they got. In this war the Serbs demonstrated greater unity than in the last, a direct result of the younger generation's involvement in the country's new multiparty political system. Still, even this time the Serbian intellectual and political elite was not entirely free of disloyal elements, as opposed to the Croats and the Muslims whose leaderships were once again more consolidated. The causes for the dispersion of the Serbian national body are to be found in its specific national character, in the Serbs' spiritual life, in their preservation of customs and their liberal tradition, the influence of the Serbian Orthodox Church, which had never fostered militant clericalism, in extreme nationalism and an authoritarian approach to discipline. The most radical intolerance and open animosity among the Serbs occurred between several leaders of opposing political factions. Since the political elite has always represented the best-educated and most actively engaged segment of society, these defects seriously impeded the progressive development of the Serbian society. Throughout the country's history the Serbian political elite has always generated a greater number of traitors than was the case in any neighboring nation. In the 20th century the political elites of the Croats, Slovenes, and other ethnically related nations supported the idea of Yugoslav unity for the sole purpose of achieving the integration and national recognition of their own people. This tendency has been present since the beginnings of the first joint state of the South Slavs. In that critical period when a successful national unification of all Serbs could have been accomplished, the Serbian political elite was torn by inner discord and frequent animosity between its members. The preservation of the first Yugoslavia prepared the ground for the subsequent liquidation of hundreds of thousands of Serbs in 1941 by their "brothers". The most tragic part was yet to come: the Serbian elite learned nothing from the Second World War and allowed one of the greatest enemies of Serbian unity, Josip Broz Tito, to join Ustaša criminals and that part of the Serbian nation which had survived their genocide under the common roof of his dictatorial state. The joining of ethnically related nations forced to ignore their roles in a tragic common his-

tory resulted in a new civil war lasting from 1991 to 1995. In this conflict the Serbian nation as well as the Serbian political elite would demonstrate a higher level of unity than before and this would considerably reduce Serbia's losses. Unfortunately, once again the number of traitors in the ranks of the Serbian elite would exceed that of Serbia's enemies. Why should this have to be so even today and why should Serbs repeatedly be pushed by their own leaders into situations where they must pay with their own blood for every move they make? This is a question that every Serb patriot must have asked himself from the beginning of Serbia's difficult history. Jovan Cvijić, Vladimir Dvorniković, Slobodan Jovanović and many others have often made this Serbian drawback the subject of their thoughts and works. According to them the roots of this problem should be sought in the negative traits characteristic of Serbs, such as: the exaggeration of their own qualities, poor control over their emotionality, and traits popularly described as impulsiveness, temperament, quarrelsomeness, etc.. In addition to that, the remarks of Byzantine chronologists are interesting concerning the Slavic migratory mass which descended in the 6th century from the north in the direction of the Danube, threatening to overwhelm those extensive regions with their numbers. The native peoples of those regions saw the only chance of preventing this in the corruptibility of the Slavic chiefs. The old weakness of coveting power even if it is limited or in the service of the enemy was passed down by generations of Serbian elites to a greater extent than in other nations. This chronic malady of a part of the Serbian political elite might be cured if it were possible to prevent the ascent to power of spiritually and mentally weak individuals, capable of murdering their own father in order to obtain power and the privileges it brings. Serbs who have the interest of their people at heart think that the best remedy for this problem would be to change the election procedure. The former procedure of direct voting in the basic electoral unit where everyone is acquainted with each other would ensure the election of the best candidates to all levels of authority, and would put an end to the age-old practice of electing a large number of destructive individuals to positions of political power in the country.

An assessment of the recent civil-religious war concluded by the Dayton agreement would be premature and deficient at this time. Only when peace has been absolutely restored to the regions affected by the war and when primary sources become accessible will any reliable judgements be possible concerning the latest Balkan tragedy in general, and particularly on Serbian territories. At this point we can offer some suppositions which may be useful for future judgements in regard to this dirty war, which has had a particularly tragic and arresting effect on the Serbian people. One of the fundamental facts relevant to this war is that it was caused by a great number of unresolved problems, unpunished crimes and unsettled scores from former times, especially from the periods between 1914 and 1918 and from 1941 to 1945, when Serbophobic powers attempted to break up and annihilate the Serbian people and to prevent permanently the unification of Serbs in a single state.

In the course of their self-defensive history the Serbs have contributed to various forms of their neighbors' defeat. The Serbs played an important role in expelling the forces of the Ottoman Empire from Europe, they took active part in destroying Austria-Hungary, they hindered the German "Drang nach Osten" from 1914 to 1918, etc.. These self-defensive and liberationist exploits of the Serbian people were considered by the world's great powers, led by

Catholic clericalists and Islamic fundamentalists, as crimes requiring punishment, which would be inflicted in the period from 1941 to 1945. Despite massive losses the Serbs' heroic resistance prevented the realization of the goal that lay at the root of this "revenge" and the Serbs were not exterminated. Even after this the Serbs were prepared to forgive the death of half a million of their co-nationals, victims of genocide but in the "free Western world" the successors of the Ustaša – extreme Catholic clericalists and Islamic fundamentalists – prepared their third attempt to destroy the Serbs and Yugoslavia. In the beginning of the nineties the country's internal situation and the conditions in international relations created a favorable basis for the outbreak of the third war fought with the aim of destroying the Serbs. A great number of internal and external factors influenced the preparation and outbreak of war. Above all, most of the criminals who had committed hundreds of thousands of crimes had gone unpunished and a number of them could even be found in the various institutions of "self-government" which formed part of Tito's dictatorship. Instead of finding democratic solutions to the critical issue of ethnically mixed regions, the Yugoslav leadership promoted national minorities to the status of "narodnosti", driving the Serbs in the provinces to a new massive exodus and threatening them with extinction in large parts of their own territory. The Serbs' determination to defend themselves from the start this time angered the former Ustaša who, unpunished for the crimes they had committed in 1941, hastened to return to their now independent homelands and to take part in their supposedly democratic politics, which were nothing but a screen for the darkest nationalism. The extreme bias demonstrated by a large part of the international community, especially its most powerful members who were irritated by the Serbs' independent spirit and their refusal to join the ranks of servile little Balkan countries, contributed greatly to the outbreak of the new civil-religious conflict. The customary aversion of the leaders of all nations involved in the turmoil of South Slavic regions, their dislike of extensive negotiations and inability to assess the traumatic consequences of war, their antagonism towards the interference of great powers, and their own vain aspirations obstructed for four years the making of a lasting peace settlement. The longer the war lasted the less each side had to gain and the greater the losses on all three sides became. The fear that the raging conflict might spread further compelled the warring parties and the great powers to accept a compromise peace solution in Dayton. In different ways all these countries had taken part in the war, the small warring nations as well as the great powers that interfered in their political and military conflicts.

As a result of the general contribution to peace made by the Dayton agreement it will be possible to make a documented and comprehensive study of this war, its causes, course, and of its tragic effect on all the nations involved in it, particularly the devastated Serbian region of Krajina.

Translated by
Vesna Kordić-Lazić

Издавач
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Београд, Кнез Михаилова 35

За издавача
НИКОЛА ТАСИЋ, директор

Графичко уређење
СВЕТКО РЕЉИЋ, инж.

Лектор и коректор
БОЖИДАР МЛАДЕНОВИЋ

Слика на корицама
"ЦРНО СРЦЕ" - уље на платну, 41 x 19 cm. 1996. г.
Di Vogo

Штампа
"PELIKAN PRINT", Niš

Рукопис "Три геноцида над Србима у XX веку" сублимат је дугогодишњег Лукачевог стваралаштва у истраживачком, документационом и интерпретативном смислу. Састоји се од четири поглавља од којих се прво односи на уводни текст, а три наредна поглавља разрађују материју која је захватила Србе у три временска страдања: 1914-1918.; 1941-1945. и 1991-1995. године. Није познато да је неко до сада ставио у исти оквир материју и временски распон у коме су смештена два светска рата и распад Друге Југославије и да је све то посматрано у котинитету који неоспорно има узрочно-последичне везе.

Три геноцида Срба је тема са којом би требало упознати, не само научну, него и ширу читалачку публику. Будући читалац ове књиге упознаће се са бројним чињеницама које су до сада биле под назором или прекривене велом заборавља. На крају рукописа, аутор је дао своја закључна разматрања која се увелико односе на поуке и поруке наше новије историје.

Имајући у виду целину рукописа и све оно што је у њему садржано, са задовољством предлагем Управном одбору да се овај рад др Душана Лукача што пре објави.

ИЗОД ИЗ РЕЦЕНЗИЈЕ
др Веселина Ђуретића

Рукопис "Три геноцида над Србима", огледало је целокупног Лукачевог стваралаштва, и у документационом и у интерпретативном смислу. Конципиран је у три дела сведена око Првог светског рата 1914-1918., Другог светског рата 1941-1945. и грађанског рата 1991-1995. године. Стиче се утисак да је Лукачев рукопис настао у једном болном грчу учесника у српском ходу по мукама двадесетог века. Управо тај сплет документованог и доживљеног даје му научну душу.

У целини гледајући, пред нама је дело одличног истраживача, аутора верног документу, врло актуелан у тематском смислу и још више преко поука и порука које захтевају друштвену операционализацију историјског искуства.

